

ISSN 2663-0389

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН

ПАЁМИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД

МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ - АМАЛӢ

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК

FINANCIAL AND ECONOMIC
BULLETIN

№ 4(43)

2024

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№4 (43)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№4 (43)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№4 (43)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2024

Сармуҳаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқарории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзади илм ҷоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. - доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Начальник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A.– candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – Doctor of Economic Sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economic Sciences, Professor, the Head of Department of the Exchange Business of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaidulloev F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of Department of the International finance and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

СТРАТЕГИЯИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҶҶОИ ДАР АМАЛ ТАТБИҚ НАМУДАНИ ОН

Хайрзода Ш.Қ.

***Аннотатсия.** Низоми бонкӣ ҳамаҷун механизми асосии рушди иқтисодиёти мамлакат ва дар заминаи таъминкунандаи мувозинатҳои пулӣ маҳсуб ёфта аҳамияти он дар сатҳи давлат ногузир мебошад. Вобаста ба ин дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳимтарини рушди низоми бонкӣ бо баназар гирифтани имкониятҳои маҷудаи иқтисодӣ ва бонкӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки муаллиф аз рӯи зарурият ҳамбастагии байни афзоиши ММД, даромадҳои пулӣ, қарзҳои батаъхирафтода (ҚБ) ва ҳаҷми Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ), Нишондиҳандаҳои натиҷавии моделсозии рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи сценарияҳои СМР – 2030 ва як қатор нишондиҳандаҳои муҳими дигарро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст, ки ба натиҷаҳои назррас ноил гардидааст. Вобаста ба ин навири мақолаи мазкур метавонад дар оянда барои тақвияти корҳои дигари илмӣ мусоидат намояд.*

***Калидвожаҳо.** Бӯҳрони молиявӣ, низоми бонкӣ, кифоягии сармоя, стандартҳои молиявӣ, татбиқи таҳримҳо, афзоиши фоида, нархи дороиҳо, суботи макроиқтисодӣ.*

***Барои иқтибос:** Хайрзода, Ш.Қ. Стратегияи рушди низоми бонкии тоҷикистон ва роҳҳои дар амал татбиқ намудани он/ Ш.Қ. Хайрзода // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 5-23.*

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ ТАДЖИКИСТАНА И ПУТИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ НА ПРАКТИКЕ

Хайрзода Ш.Қ.

***Аннотация.** Банковская система рассматривается как основной механизм развития экономики страны и как поставщик денежных балансов, и ее значение на государственном уровне неизбежно. В связи с этим в данной статье рассматриваются важнейшие вопросы развития банковской системы с учетом имеющихся экономических и банковских возможностей. Необходимо отметить, что автор, в связи с необходимостью корреляции между ростом ВВП, денежных доходов, отсроченных кредитов (КБ) и размером фонда покрытия возможных потерь (ФПТИ), результирующие показатели развития банковской системы Республики Таджикистан на основе сценариев СМР-2030 и ряда проанализированных и учтенных других важных показателей, в результате которых достигнуты удовлетворительные результаты. В зависимости от этого вопроса данная статья может способствовать усилению других научных работ в будущем.*

***Ключевые слова.** Финансовый кризис, банковская система, достаточность капитала, финансовые стандарты, реализация санкций, рост прибыли, цены на активы, макроэкономическая стабильность.*

STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF TAJIKISTAN AND THE WAYS OF ITS IMPLEMENTATION IN PRACTICE

Khairzoda Sh.K.

Annotation. *The banking system is considered as the main mechanism for the development of the country's economy and as a supplier of monetary balances, and its importance at the state level is inevitable. In this regard, this article examines the most important issues of the development of the banking system, taking into account the existing economic and banking opportunities. It should be noted that the author, in connection with the need for correlation between the growth of GDP, cash income, deferred loans (DL) and the size of the fund for covering possible losses (FPTI), the resulting indicators of the development of the banking system of the Republic of Tajikistan based on the scenarios of the SMR-2030 and a number of other important indicators analyzed and taken into account, as a result of which satisfactory results were achieved. Depending on this issue, this article can contribute to strengthening other scientific works in the future.*

Keywords. *Financial crisis, banking system, capital adequacy, financial standards, implementation of sanctions, profit growth, asset prices, macroeconomic stability.*

Гузориши масъала. Бухрони ҷаҳонии молиявӣ проблемаи мутобиқшавии бонкҳоро ба тақонҳои эҳтимолии макроиқтисодӣ, ки дар натиҷаи тағйироти даврӣ дар иқтисодиёт ба амал меоянд, басо мубрам сохт. Аз ҷумла, масъалаи вобаста ба афзоиши кифоягии сармояи бонкҳо барои пушонидани ҳамаи хавфҳои, ки ниҳоди молиявӣ метавонад дар шароити тақонҳои макроиқтисодӣ бо онҳо дучор ояд, хеле муҳиму мубрамтар мегардад. Муаммои мазкур махсусан барои бонкҳои кишвари мо бо назардошти сармоякунонии пасти онҳо хеле доғ мебошад.

Дар айни замон дар иртибот бо оқибатҳои номатлуби бухрони молиявӣ низоми бонкҳои бисёр кишварҳо, ба шароити нави макромухит мутобиқ гардида, талаботро ба кифоягии сармоя бо мақсади баланд бардоштани устувории молиявӣ ва кам кардани хавфҳо барои қарздиҳандагон, сармоягузoron, контрагентҳо дар шароити рушди даврагии иқтисодиёт тадриҷан сахттар мекунаманд[8]. Дар робита ба ин, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан стандартҳои миллии арзбӣ кифоягии

сармояро ба стандартҳои байналхалқӣ мувофиқ месозад, ки ба сахттар кардани муносибат нисбат ба кифоягии сармояи бонкҳо равона гардидааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҳамаи инро ба инбат гирифта иқтисодшиносони ватанию хориҷӣ доир ба маблағгузорӣ ба стратегияи рушди бонкӣ корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ гузаронида, ташкилотҳои қарзиро яке аз омилҳои асосии пешбарандаи иқтисоди миллии медонанд. Бинобар ин олимони машҳури соҳаи иқтисод Ш.Раҳимзода, Б.М. Шарифзода, Ҳ.Л. Саидмуродов, Ҳ.А. Ҳикматов, О.И. Лаврушин, Л. Г. Ефимова, Е. А. Кашеева, В. Г. Лукин бонкро ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди тамоми соҳа аз он ҷумла рушди иқтисоди миллии ҳисобида, стратегияи рушди онро санади муҳим арзбӣ менамоянд.

Бо вучуди он, ки доир ба ин масъала олимони зиёде ватанию хориҷӣ корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ гузаронида, қисматҳои алоҳидаи онро мавриди таҳқиқи амиқ қарор додаанд, аммо дар ин самт бо сабаби пешрафти қараёнҳои иқтисодӣ талаботҳои нав пайдо

мегардад, ки он талаб мекунад то роҳҳои нави рушди бонкӣ ва сарчашмаҳои нави маблағгузори он пайдо карда шавад.

Мақсади мақола. Стратегияи рушди бонкӣ ҳамчун маҷмӯи санадҳо доир ба пайдо намудани роҳҳои муносиби рушди бонкӣ дар фаъолияти минбаъдаи бонк ба ҳисоб рафта, метавонанд дар рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои афзалиятноки он саҳмгузор бошад. Дар доираи ин, стратегияи бонкиро дар қатори омилҳои рушддиҳандаи он дохил намудан мумкин аст.

Бинобар ин, таҳия ва татбиқи стратегияи рушди бонкӣ дар нигоҳ доштани устувории фаъолияти бонкӣ дар мамлакат ва истифода намудани он барои рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва самтҳои афзалиятноки он вазифаи аввалиндараҷа барои тамоми субъектони иқтисодӣ мебошад. Дар ин раванд дар баробари дигар стратегияҳои давлатӣ стратегияи бонкӣ низ зарур буда, мақсади таҳқиқот татбиқ намудани он дар амалияи низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Номувозинатии ҷараёнҳои институтсионалӣ ва вайрон шудани вазъияти сиёсӣ боиси он мегардад, ки фаъолияти тамоми соҳаҳо фалаҳ гардида, механизми тамоми муносибатҳо аз байн бурда шавад ва ин масъалаҳо сабаби сар задани буҷронҳо мегарданд[2.118]. Вақтҳои охир кишварҳо бештар ба таъсироти тақонҳои манфии макроиқтисодӣ дучор меоянд, ки ин боиси таҳияи сценарияҳои гуногуни буҷронӣ мегардад. Тақонҳои беруна, ки ба вазъи иқтисодии кишвар ва низоми бонкии он бевосита таъсир мерасонанд, инҳоро дар бар мегиранд:

- суҷшавии иқтисоди ҷаҳон (ИМА, Аврупо, Чин ва дигар кишварҳои пешрафта), ки боиси коҳиш ёфтани талабот ба молҳои содиротии ҷумҳурӣ, аз ҷумла алюминий ва нахи пахта гардид;

- коҳиши нархҳои ҷаҳонии нафт ва касри буҷети кишварҳои шарикӣ тичоратии Тоҷикистон дастрасиро ба маблағгузори беруна маҳдуд карда, ҷараёни сармоягузори хориҷиро ба ҷумҳурӣ коҳиш доданд;

- татбиқи таҳримҳо нисбати Федератсияи Россия, ки шарикӣ асосии тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, боиси коҳиши суръати рушди иқтисодиёти кишвари мо гардид;

- коҳиши интиқоли маблағҳои пулӣ;

- якбора тағйир ёфтани қурби асъори хориҷӣ: доллари ИМА ва рубли русӣ.

Дар ҷунин шароит, барои таъмини суботи макроиқтисодӣ ва молиявӣ, вазифаи муҳим муайян кардани он аст, ки оё тақонҳои макроиқтисодӣ ба соҳаи бонкӣ таъсир мерасонанд ва агар ҷунин бошад, бо қадом роҳ? Ин таҳқиқот барои он зарур аст, ки агар бонкҳо дучори тақонҳои макроиқтисодӣ шаванд ва самараи ин таъсир ба таъсир ба иқтисодиёт монанд бошад, пас дар сурати таназзул ва буҷрон, вазъи баҳши бонкӣ вазъи ҷунини қорҳо ва миқёси буҷронро боз ҳам бадтар хоҳад қард.

Ақнун дида мебароем, ки ҷӣ гуна марҳилаҳои даври иқтисодӣ ба вазъи баҳши бонкӣ таъсир мерасонанд. Тавре ки маълум аст, барои қар як иқтисод, давраҳои болораӣ ва авҷ гирифтани мусбатанд ва марҳилаҳои таназзул ва буҷрон таъсири манфӣ мерасонанд. Дар марҳилаи барқарорсозии иқтисод, ширкатҳо тамоюли афзоиши фоида қоранд, нархи қорҳои боло меравад ва аҳоли интизориҳои хушбинона аз оянда қоранд. Дар иқтисодиёт афзоиши маҷмӯи қаромад ба вучуд меояд, қаромади аҳоли меафзояд ва ин ҳама дар якҷоягӣ боиси афзоиши суръати тақозо ба қарзҳои бонкӣ мегардад. Бонкҳо дар навбати худ сандуқи қарзии худро фаъолона афзоиш дода, дар ҷустуҷӯи қонеъ қардани талабот ба захираҳои қарзӣ ва бо ҳамин фоидаи худро зиёд қардан мебошанд, зеро қаромади асосии бонкҳо аз ҳисоби қарздиҳӣ мебошад. Дар давраи авҷи

иктисодӣ, бонкҳо бо мақсади ҷалби ҳарчи бештари мизочон, чун қоида, талаботро барои қарзгирони эҳтимолӣ соддатар мекунад ва бо ин хавфҳои марбутро аз мадди назар дур мекунад. Илова бар ин, дар шароити мусоид, эҳтимолияти пардохт накардани муштариён, ҳаҷми қарзҳои батаъхирарфта ва аз ҳисоб баровардашуда коҳиш меёбад, ки ин ба коҳиш ёфтани ҳаҷми захираҳои барои талафоти имконпазир аз рӯйи қарзҳо оварда мерасонад.

Аммо, дер ё зуд, авҷи фаъолияти иқтисодиро давраи таназзули иқтисодӣ иваз мекунад. Талабот ва нархҳо ба дороиҳо коҳиш меёбад, ғойаи ширкатҳо камтар мешавад, сатҳи бекорӣ меафзояд, ки ин ба кам шудани даромади аҳоли, кам шудани арзиши амволи ба ғарав гузошташуда ва афзоиши эҳтимолияти пардохт накардани қарзҳо оварда мерасонад. Дар ин ҳолат, бонкҳо бо он рӯ ба рӯ мешаванд, ки дороиҳои мушкилдор дар тавозуни бонкҳо меафзоянд, категорияи сифати қарзгирон коҳиш меёбад, яъне хавфҳо якбора меафзоянд, ки ин метавонад ташаккули захираҳо ва сатҳи баланди сармояро талаб кунад. Бухрони бонкӣ бухронро дар кишвар боз ҳам шадидтар мекунад. Ҳамин тариқ, мо ба ҳулосае меоем, ки ба бонкҳо тамоюлҳои дар иқтисод ҷараёндоста таъсири худро мерасонанд.

Бояд қайд кард, ки дар асл бисёр нишондиҳандаҳои бонкӣ қодиранд ҳамчун нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи дараҷаи таъсири тақонҳои макроиқтисодӣ ба бахши бонкӣ баромад кунанд.

Сармояи бонкӣ ягонаи нишондиҳандае нест, ки таъсири тақонҳои макроиқтисодӣ ва тағйирёбии иқтисодро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки таъсири тақонҳои макроиқтисодӣ ба ду нишондиҳандаи дигари фаъолияти бонкҳо - захираҳои талафоти имконпазир ва даромаднокии дороиҳо таҳлил карда шавад.

Бонкҳо ҳангоми бовар надоштан ба пардохтпазирии тарафи қарзгирифта ва аз он хавф кардан, барои талафоти имконпазир захираҳои эҷод мекунад. Афзоиши захираҳои ташаккулифта, дар навбати худ, ҳам ба ғойаи бонк, чунки онҳо барои бонк хароҷот мебошанд ва ҳам ба сармояи он таъсир мерасонанд ва арзиши дороиҳои софро коҳиш медиҳанд. Ҳаҷми зиёди захираҳои метавонад ба он оварда расонад, ки бонк на ғойа, балки аз фаъолияти худ зарар мебинад.

Аммо, бояд дар назар дошт, ки афзоиши захираҳои на ҳамеша аз бад шудани фаъолияти бонк шаҳодат медиҳад. Гап дар сари он аст, ки баъзе бонкҳо дар шароити мусоиди иқтисодӣ захираҳоро, тавре ки мантиқан бармеомад, кам намекунад, балки баръакс онро афзоиш медиҳанд ва бо ин ғойадаро кам нишон медиҳанд ва тағйирёбии онро бо мурури замон ҳамвор мекунад (income-smoothing effect самарои ҳамворсозии даромад). Ин таҷриба дар амалия хеле кам истифода мешавад, зеро, чун қоида, ин ба хусусиятҳои баҳисобгирӣ, кам ҳисоб кардани зарари имконпазирӣ оянда ва инчунин ба он вобаста аст, ки афзоиши захираҳоро саҳмдорон метавонанд ҳамчун як хатари бад шудани сифати сандуқи қарзӣ қабул кунанд.

Ҳамин тариқ, ҳаҷми захираҳои талафоти имконпазир дар давраи барқароршавии иқтисодӣ кам шуда, дар шароити таназзул ва ноустувории макроиқтисодӣ меафзояд.

Нишондиҳандаи навбатӣ барои муайян кардани таъсири тақонҳои макроиқтисодӣ ба бахши бонкӣ – даромаднокии дороиҳо (ROA) Ва даромаднокии сармоя (ROE) мебошад. Аз нишондиҳандаҳои даромаднокии бахши бонкӣ (ROA ва ROE) чунин бармеомад, ки бояд афзолият ба ҷои сармояи асосӣ ба даромаднокии дороиҳо дода шавад, зеро, ба назари мо, маҳз ҳамин нишондиҳанда аз ҳама бештар самаранокии бахши бонкӣ ва

идоракунии дороиҳои онро, алахусус дар бозори қарзӣ, тавсиф мекунад.

Мухити мусоиди иқтисодӣ дар кишвар ба ҷоннокшавии фаъолияти баҳши бонкӣ, афзоиши амалиётҳои қарзӣ мусоидат мекунад, ки ин ба афзоиши самаранокии фаъолияти бонкҳо ва дар натиҷа, афзоиши ROA оварда мерасонад. Дар шароити бесуботи макроиқтисодӣ, кам шудани тақозо ва даромади аҳоли ва ширкатҳо, норасоии пардохтпазирӣ, коҳиш ёфтани ҳаҷми қарздиҳӣ ва афзоиши хароҷоти ҷалби маблағҳо вазъ баръакс тағйир меёбад: даромади бонкҳо коҳиш меёбад, хароҷот меафзояд, ки ин дар ниҳоят ба коҳиши назарраси фоида ё ҳатто ба зиён оварда мерасонад, яъне даромаднокии дороиҳои бонкҳо коҳиш меёбад. Далели гуфтаҳои боло, он аст, ки дар шароити таъсири манфии бухрони молиявии солҳои 2008-2009 сатҳи даромаднокии дороиҳои (ROA) низоми бонкӣ паст гардида, ба санаи 2010 сол он 1,2 % баробар гардид. Таъсири бухрони молиявии ҷаҳонии 2008-2009 боиси он шуд, ки нишондиҳандаи ROA соли 2011 0,2% ва соли 2012 ба 0,8% баробар шуд. Таъсири омилҳои берунаи соли 2014-2016 боиси он шуд, ки ин нишондиҳанда соли 2016 ба диапазони манфӣ, яъне – 3,7% баробар шуд. Яъне, бонкҳои ватанӣ ба талафоти қисми даромадҳо аз дороиҳо дучор гашта, бо дарназардошти паст шудани сифати сандуқи қарзӣ ва пардохтпазирии бонк, зиёд шудани хароҷотҳо барои ташаккули захираҳои иловагӣ барои пӯшонидани хавфҳои бонкӣ дар ҳолате, ки даромадноки аз истифодаи дороиҳо паст гашта, хароҷоти хизматрасонии пасандозҳо ва дигар уҳдадориҳо бо дарназардошти лапишҳои асбӯрӣ хеле афзуданд.

Дар айни замон, миқдори хеле зиёди корҳо баҳшида ба омӯзиши дараҷаи таъсири тақонҳои макроиқтисодӣ ба нишондиҳандаҳои баррасишаванда бо

истифода аз моделҳои эконометрикӣ вучуд доранд.

Азбаски хавфҳои марбут ба пешниҳоди қарз, одатан, сарчашмаи асосии ноустувории молиявии бонкҳо мебошанд, аксар вақт дар корҳои илмӣ муаллифони хориҷӣ таҳлили нишондиҳандаҳои бонкӣ, ки сатҳи сифати сандуқи қарзиро тавсиф мекунанд, ба сифати тағйирёбандаи вобаста оварда мешавад.

Масалан, Pesola J. кори илмӣ худро ба таҳлили бухронҳои бонкӣ дар кишварҳои Аврупои Шимолӣ (Дания, Шветсия, Финляндия ва Норвегия) баҳшидааст[2]. Вай қобили қабул будани истифодаи тақонҳои макроиқтисодиро барои шарҳ додани динамикаи ҳиссаи зарари қарз дар сандуқи қарзӣ, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии вазъи баҳши бонкӣ мебошад, арзёбӣ мекунад. Дар ҷараёни таҳқиқот, ӯ ба хулосае омадааст, ки сатҳи баланди қарздории аҳоли ва корхонаҳо, афзоиши фоизҳо, инчунин паст шудани суръати афзоиши ММД аз арзиши пешбинишуда боиси афзоиши ҳиссаи талафот аз рӯйи қарзҳо ва рушди бухронҳои бонкӣ дар Норвегия, Шветсия ва Финляндия мегардад.

Як қатор муаллифон дар асарҳои худ ба омӯختани динамикаи захираҳои бонкҳо диққат додаанд, зеро андозаи захираҳои талафоти имконпазир тағйирёбии қобилияти қарзгирии қарзгирандагон ва рӯҳияи бонкхоро дар робита бо вазъи бавучудодаи иқтисодиёт инъикос мекунад. Таҳқиқоти Бонки марказии Аврупо нишон дод, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо захираҳо барои талафоти имконпазир аз рӯйи қарзҳо танҳо дар сурате ташаккул меёбанд, ки хавфи қарзӣ воқеан рӯй додааст, яъне онҳо барои эҳтимолияти хавфи қарзӣ дар оянда захира намесозанд. Дар натиҷа, маълум шуд, ки бад шудани вазъи иқтисодии кишвар бевосита ба бонкҳо тавассути афзоиши захираҳои талафоти имконпазир таъсир мерасонад.

Инчунин иктисоддонҳо D. Pain, M. Arpa, I. Giulini, A. Ittner ва F. Pauer таҳқиқоти худро ба таҳлили таъсири давраҳои иктисодӣ ба сатҳи захираҳои талафоти имконпазир аз рӯйи қарзҳо дар бонкҳои Британияи Кабир ва Австрия бахшидаанд[3]. Натиҷаҳо нишон доданд, ки таназзули иктисодиёт ба устувории баҳши бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад. Илова бар ин, онҳо тасдиқ карданд, ки додани қарз ба соҳаҳои иктисодиёти дорои сатҳи баланди хавфҳо, ҳамроҳ бо афзоиши захираҳо сурат мегирад, зеро хавфи бознагаштан ё ба таъхир афтодани ин қарзҳо хоҳад афзуд. Масалан, онҳо қайд карданд, ки захираҳои бонкҳои ипотекаӣ нисбат ба бонкҳои тижоратӣ ба таври назаррас камтаранд, зеро қарзи онҳо гарав дорад, ки ин эҳтимолияти зарари бонкҳоро аз қарзҳо коҳиш медиҳад. Онҳо як модели оддии иктисодии дорои тағйирёбандаҳои ба лаҳзаҳои қаблии замон мансуббударо арзёбӣ карда, ба хулосае омадаанд, ки захираҳо дар давраи коҳиши суръати рушди ММД зиёд мешаванд. Онҳо инчунин тасдиқи инро ёфтанд, ки баъзе бонкҳо захираҳоро барои ҷуброни талафу зиёнҳои қарзӣ (LOI) ҳангоми афзоиши назарраси фоида барои ҳамвор кардани тағйирёбии он («income-smoothing hypothesis») истифода мебаранд, яъне сарфи назар аз принципи коҳиши захираҳо барои ҷуброни талафу зиёнҳои қарзӣ дар давраи болоравии иктисодиёт, тамоюли афзоиши андак вучуд дорад[4].

Bikker J.A. ва Hu H., ки низ вобастагии захираҳоро аз тақонҳои макроиктисодӣ ҳисоб кардаанд, хулосаҳои ҷолиб баровардаанд. Онҳо муайян карданд, ки коэффитсиентҳо пеш аз рушди ММД ва таваррум аломати манфӣ доранд, дар ҳоле ки сатҳи бекорӣ мусбат аст. Аммо, дар давраи афзоиши даромади бонкҳо, онҳо маълум карданд, ки ҳаҷми захираҳо баланд боқӣ монда, бо ҳамин фарзияи ҳамворкунии даромадҳоро тасдиқ мекунанд. Дар ниҳоят, ин ба он оварда мерасонад, ки бонкҳо дар

давраи ноустувории макроиктисодӣ камтар осебпазир хоҳанд буд, зеро онҳо ҳангоми мавҷуд будани маблағ барои ин захираи муайяно ташкил додаанд[5].

Bikker J.A. ва Hu H. ошкор карданд, ки суръати афзоиши ММД, ҳам ҷорӣ ва ҳам ақибмонда (лагшуда) дар як давра, ба даромадноқӣ таъсири мусбат мерасонанд, дар ҳоле ки сатҳи бекорӣ таъсири манфӣ мерасонад. Инчунин муайян карда шуд, ки на фоизҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, на нархи саҳмияҳо ва пешниҳоди пул қудрати тавзеҳдиҳанда надоранд.

Gambacorta L., Gobbi G., Panetta F. регрессияи панелиро барои ҳашт кишвари Аврупо ва ИМА баҳогузори намуда, ба хулосае омаданд, ки суръат бахшидани рушди ММД ва коҳиши таваррум ба даромаднокии дороиҳои бонкҳо таъсири мусбат мерасонад. Дар мавриди афзоиши меъёри фоизӣ бошад, муаллифон таъсири бечунучароеро дар ин ё он самт ошкор кардан натавонистанд.[6]

Quagliariello M., ҳангоми таҳлили вобастагии баҳши бонкӣ дар Италия аз таъсири тақонҳои макроиктисодӣ маълум намуд, ки даромаднокии баҳши бонкӣ ба коҳиш ёбии ММД кишвар, меъёрҳои вомбаргҳои дарозмуддати давлатӣ ва афзоиши бекорӣ таъсири манфӣ мерасонад[7].

Ҳамин тавр, чуноне ки мебинем, дар адабиёти хориҷӣ миқдори хеле зиёди таҳқиқот мавҷуданд, ки вобаста будани устувории баҳши бонкӣ дар кишварҳои гуногуни Аврупо аз устувории иктисодиёт ва набудани тақонҳоро тасдиқ мекунанд.

Хулосаи асосӣ аз таҳлил ва ҷамъбасти таҳқиқоти илмӣ, ки ба проблемаҳои тақонҳои макроиктисодӣ бахшида шудаанд, дар он аст, ки таъсири паҳншавии тақонҳои макроиктисодӣ ба бонкҳо дар шакли афзоиши захираҳо барои талафоти имконпазир ва кам шудани даромаднокии дороиҳо амалӣ мешавад. Дар робита ба ин, таҳлили таъсири

омилҳои макроиқтисодӣ ба ҳаҷми захираҳои талафоти имконпазир ва коҳиши даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ манфиати зиёди илмӣ ва назариявӣ дорад.

Вобаста ба шароити фаъолияти иқтисодиёти миллӣ ва низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, чуноне ки аз бобҳои қаблии ин диссертатсия бармеояд, ба ҳаҷми Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ) аз рӯйи қарзҳо омилҳои зерини макроиқтисодӣ таъсир мерасонанд:

1. Суръати афзоиши ММД
2. Ҳаҷми интиқоли маблағҳо
3. Қурби доллар нисбати сомонӣ
4. Хуруҷи / воридоти сармоя

Хусусияти таъсири омилҳои дар боло номбаршудаи макроиқтисодӣ ба ҳаҷми захираҳои низоми бонкӣ аз зарари имконпазир дар натиҷаи бад шудани сифати сандуқи қарзӣ, ба назари мо, чунин зоҳир мешавад.

Суръати рушди ММД яке аз нишондиҳандаҳои муҳими фаъолияти иқтисодии давлат мебошад. Тавре ки мо қаблан гуфта будем, бонкҳо ҳаҷми захираҳои талафоти имконпазирро дар давраи барқароршавии иқтисодӣ, яъне ҳангоми афзоиши суръати ММД кам ва дар давраи таназзули иқтисод зиёд мекунанд. Ин муносибати манфии байни динамикаи ММД ва захираҳои талафоти имконпазирро тасдиқ мекунанд. Вақте дар иқтисод таконе мушоҳида мешавад, ки бо коҳиши ММД ифода ёфтааст, ин бо коҳиш ёфтани истехсолоти саноатӣ дар кишвар ва тақозои дохилӣ ва хориҷӣ ба маҳсулот ҳамроҳ сурат мегирад. Ин ба афзоиши зарари корхонаҳо, афзоиши сатҳи бекорӣ ва кам шудани даромади аҳоли оварда мерасонад. Дар натиҷа, вазъи иқтисодии қарзгирандагон ба таври назаррас бад мешавад ва сатҳи хавфи қарзӣ меафзояд, ки он бо афзоиши захираҳо барои талафоти эҳтимолии қарзҳо ҳамроҳ сурат мегирад. Ин алалхусус ба корхонаҳои бахши ғайримолиявӣ дахл дорад, ки ҳиссаи қарзҳои

онҳо чузбӣ асосии сандуқи қарзии бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки ҳаҷми интиқоли маблағҳо ба ҳаҷми захираҳои зарари имконпазир бахши бонкӣ таъсири назаррас ва аломати манфӣ дорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки такони макроиқтисодӣ дар шакли коҳиш ёфтани ҳаҷми интиқоли маблағҳо боиси афзоиши захираҳои бонкҳо барои талафоти имконпазир ва бад шудани вазъи молиявии бахши бонкӣ мегардад. Аҳамияти ҳаҷми интиқоли маблағҳо осебпазирии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла бонкҳоро аз тағйирёбии ҳаҷми интиқоли маблағҳо тасдиқ мекунанд. Кам шудани ҳаҷми интиқоли маблағҳо ба қисми назарраси иқтисодиёти кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Даромади буҷет аз ҳисоби коҳиши воридот коҳиш меёбад, даромади аҳоли кам мешавад ва бозори дохилӣ маҳдудтар гардида, фаъолнокии иқтисодӣ коҳиш меёбад. Дар ниҳояти кор, ин ба коҳиш ёфтани қобилияти қарзгирии қарзгирон ва арзиши дороиҳо ва дар натиҷа, ба афзоиши хавфи қарзӣ ва афзоиши захираҳои талафоти имконпазир оварда мерасонад.

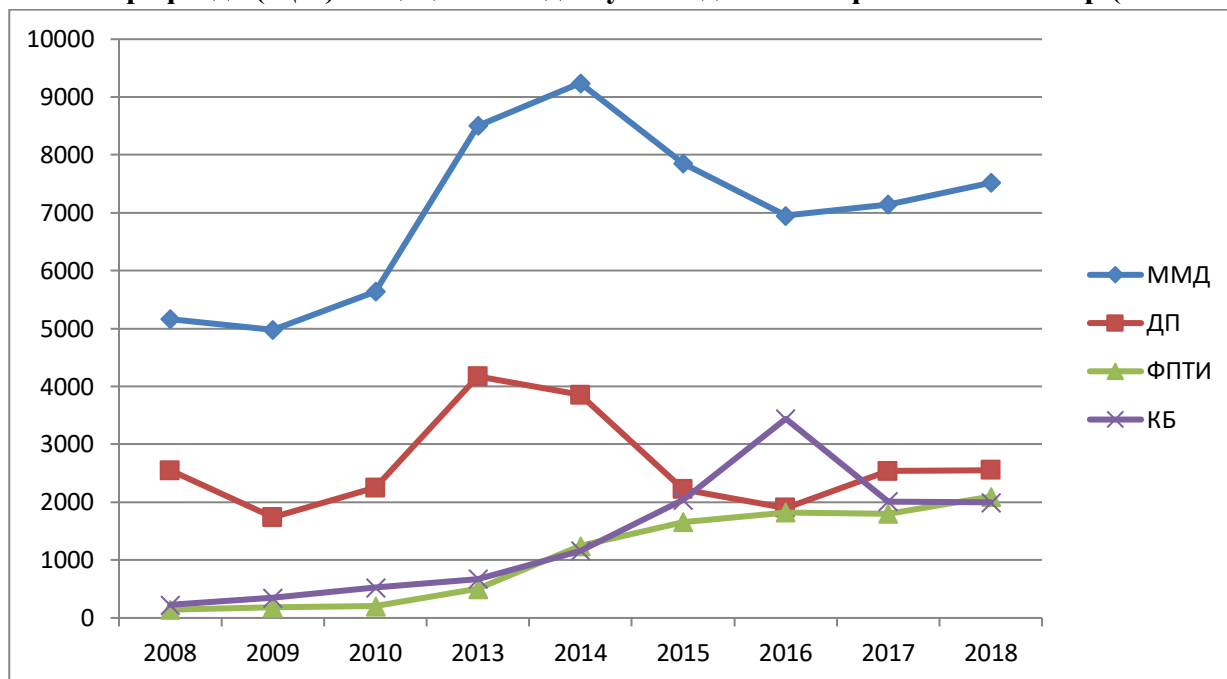
Диаграммаи зерин ҳамбастагии наздикро байни афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), даромадҳои пулӣ (ДП), қарзҳои батаъхирарфта (ҚБ) ва ҳаҷми Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ) инъикос мекунанд (диаграммаи 1).

Қурби доллар нисбати сомонӣ дар шарҳи таъсир ба сатҳи захираҳо барои талафоти имконпазир назаррас аст. Дар назари аввал, муайян кардани таъсири якранги динамикаи қурби доллари ИМА душвор буда, ҳамааш ба намуди қарзгироне, ки ба онҳо бо асъори хориҷӣ қарз дода шудааст, вобаста мебошад. Аз як тараф, агар қарзҳо ба қарзгироне дода шаванд, ки бо асъори хориҷӣ даромад мегиранд (масалан, ширкатҳои содиркунандаи мол), пас афзоиши

курби асър ба онҳо таъсири назаррас намерасонад ва онҳо дар пардохти қарз душворӣ намекашанд. Яъне, байни ФПТИ ва курби доллар вобастагии манфӣ вучуд дорад. Аз тарафи дигар, агар қарзгир даромади асари хориҷӣ надошта бошад, беқурбшавии сомонӣ метавонад таъсири

манфӣ дошта бошад, чунки ба қарзгиранда барои ба доллар иваз кардан ва пардохтани қарз маблағи бештаре бо сомонӣ даркор мешавад. Дар ин ҳолат, хавфи напардохтан ва ба таъхир афтодани қарз меафзояд ва бонкҳо маҷбуранд андозаи ФПТИ-ро зиёд кунанд.

Диаграммаи 1. - Ҳамбастагии байни афзоиши ММД, даромадҳои пулӣ, қарзҳои батаъхирарфта (ҚБ) ва ҳаҷми Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти таҳқиқшудаи диссертатсияи мазкур

Таҳлили диаграммаи 1 нишон медиҳад, ки байни нишондиҳандаҳои баррасишаванда муносибатҳои ҳамбастагии зич ҷой дорад. Яъне, бо афзудани ҳаҷми ММД даромади аҳоли низ меафзояд ва баръакс. Динамикаи ММД ва ДП, инчунин бо динамикаи ҳаҷми қарзҳои батаъхирарфта (ҚБ) ва ташаккули ҳаҷми Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ) ҳамбастагии функционалӣ дорад. Яъне, агар ММД ва ДП зиёд гардад, ҳаҷми ҚБ ва ФПТИ низ кам мешавад ва баръакс.

Бухрон дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ бо хуруҷи сармоя ҳамроҳ сурат мегирад, пулҳо ва сармоягузориҳо дар шароити ноустувории макроиқтисодӣ кишварро тарк мекунанд. Хуруҷи сармоя аз

Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба қарзи калони берунаи давлатӣ ва корпоративӣ, ки корхонаҳо маҷбуранд онро баргардонанд, марбут мебошад. Дар чунин шароит, бахшҳои гуногуни иқтисодиёт бо норасоии маблағ ва кам шудани даромад аз фаъолияти худ рӯ ба рӯ мешаванд, ки ин ба арзёбии қобилияти қарздокунии онҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Содироти сармоя аз кишвар боиси боздошти рушди иқтисодӣ ва суст шудани суботи молиявии кишвар дар натиҷаи набудани манбаъҳои сармоягузорӣ мегардад. Зиёда аз меъёр хориҷ шудани сармоя нисбат ба вуруди он маънои коҳиши воқеии захираҳои молиявиро барои рушди иқтисодӣ дорад. Хуруҷи ҳиссаи муайяни

мачмӯи маҳсулоти дохилӣ ба хориҷа ба рушди иқтисодии миллӣ таъсири манфӣ мерасонад, зеро он мустақиман тарҳкунӣ аз заминаи захиравӣ барои сармоягузории дохилӣ мебошад. Хуручи сармоя системаи танзими макроиқтисодиро бесубот месозад. Афзоиши фоизи воқеӣ барои пешгирии хуручи сармоя ба раванди сармоягузории дохилӣ таъсири манфӣ мерасонад ва ҳамзамон ба бад шудани фазои сармоягузорӣ дар кишвар оварда мерасонад, таваҷҷуҳи сармоягузори хориҷӣ ба Тоҷикистонро, ки бештар ҳамчун «бозори мушкилдор» тасниф мешавад, суст мекунад. Фирори сармоя аз кишвар боиси норасоии пардохтпазирии низомии бонкӣ мегардад, ки дар навбати худ ба ҳаҷми қарзидхӣ ба баҳши воқеии иқтисодиёт таъсир мерасонад. Ғайр аз он, хуручи сармоя қобилияти хидматрасонии қарзи хориҷии кишварро ҳалалдор мекунад.

Бар замми ин, ҳуди баҳши бонкӣ ба камбуди пардохтпазирӣ дучор омада, хароҷоти маблағгузорӣ ва ҷамъоварии маблағ меафзояд. Барои пӯшонидани хароҷоти худ, бонкҳо маҷбур мешаванд сатҳи хавфи сандуки қарзиро баланд бардоранд, зеро афзоиши хавф бо афзоиши фоизи қарзҳои додашуда ҳамроҳ сураат мегирад. Ҳамин тариқ, байни ҷараёни сармоя ва андозаи ФПТИ ҳамбастагии манфӣ вучуд дорад. Азбаски мо маълумоти дақиқ дар бораи хуручи сармоя аз кишвар надоштем, онро аз таҳлил хориҷ кардем.

Бояд зикр намуд, ки тақонҳои макроиқтисодӣ дар шакли камшавии ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, коҳиши қурби мубодилавии сомонӣ ва сатҳи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, инчунин хуручи сармоя ба баҳши бонкӣ тавассути зиёдшавии ҳаҷми захираҳо барои талафоти имконпазир таъсири манфӣ мерасонанд. Гузашта аз ин, таъсири баъзе омилҳо ғайр аз маълум мешавад, аз дигарон пас аз як муддати муайян зоҳир

мешавад. Таҳқиқот нишон дод, ки тақони коҳиши суръати рушди ММД ва хуручи сармоя аз кишвар ба сифат ва хавфи сандуки қарзӣ на ғайр, балки бо таъхир паҳн мешавад, ки ин ба бонкҳо имкон медиҳад, ки агар чунин вобастагӣ муайян карда шавад, омодагӣ дида, барои коҳиш додани оқибатҳои манфии паҳншавии тақонҳо дар иқтисодиёт чораҳои зарурӣ андешанд.

Акнун вобастагии даромаднокии дороиҳои баҳши бонкиро аз омилҳои макроиқтисодӣ дида мебароем. Даромаднокии дороиҳои баҳши бонкӣ, ба ғайр аз омилҳои, ки ба ҳаҷми захираҳои бонкҳо барои талафоти имконпазир таъсир мерасонанд, аз ду омил дигар: суръати афзоиши қарзҳои додашуда ва фоизи он дар бозори байнибонкӣ, низ вобаста аст.

Афзоиши ҳаҷми қарзҳои пешниҳодкардаи баҳши бонкӣ ба даромаднокии дороиҳои он таъсири мусбат мерасонад. Ин фаҳмо аст, зеро афзоиши ҳаҷми қарзҳои додашуда одатан афзоиши даромади фоизиро дар бар мегирад, ки ин ба фоидаи бонкҳо буда, аз ин рӯ, ба даромаднокии дороиҳои онҳо таъсири мусбат мерасонад. Ва баръакс, бӯҳрони қарзӣ ба сустшавии суръати афзоиши фоизи қарзҳо оварда мерасонад, ки ба даромаднокии дороиҳо таъсири манфӣ мерасонад. Коҳиши пешниҳоди қарз аз бонкҳо дар шароити бад шудани вазъи иқтисодӣ ба фоидаи бонкҳо таъсири манфӣ мерасонад. Самаранокии идоракунии сандуки дороиҳо ба таври назаррас бад мешавад, ки ин ба камшавии андозаи ROA оварда мерасонад.

Татбиқи бомуваффақияти ҳадафҳо ва афзалиятҳои СМР-2030 сафарбаркунӣ ва таъминоти тамоми манбаъҳои молиявии рушдро тақозо мекунанд. Дар фарқият аз СМР-2015 дар маблағгузории Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

вобаста ба марҳилаҳои 2016-2020, 2021-2025 ва 2026-2030 нақши зиёдтарро бояд сармоягузориҳои хусусӣ, ҳам сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва ҳам сармоягузориҳои дохилӣ иҷро кунанд. Чунончи, барои роҳандозии бомуваффақияти СМР-2030 дар давоми 15 сол аз тамоми манбаъҳои маблағгузорӣ 118,1 млрд. доллари ИМА зарур аст, ки аз онҳо ба бахши хусусӣ 54,7 млрд. доллари ИМА ё 46,3 ҷузъи руш меояд. Маблағҳои боқимонда аз ҳисоби буҷети давлатӣ - 56,1 млрд. доллари ИМА (47,5 ҷузъи) ва сарфи Шарикони рушд 7,3 млрд. доллари ИМА (6,2 ҷузъи) таъмин мегардад.

Дар робита ба ин, тадбирҳои оид ба солимгардонӣ ва рушди минбаъдаи низоми бонкии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сарфи он дар маблағгузориҳои иқтисодӣ пешбинӣ карда шудаанд. Барои ин самти амал, ки дар СМР-2030 ва Барномаи миёнамуҳлати 2016-2020, Барномаи тасдиқшудаи миёнамуҳлати рушд барои 2021-2025 пешбинӣ шудаанд, тадбирҳои оид ба куллан беҳтар кардани низоми бонкӣ дар назар дошта шудаанд.

Дар доираи таъбиқи БМР 2016-2020, дар қисмати рушди низоми бонкӣ дар бахши молияи ватанӣ барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар матритсаи амалҳо бо 12 ҳадаф ва амалисозии 39 чорабинӣ пешбинӣ шудааст. Сарфи назар аз пешравӣ, ки дар рушди низоми бонкӣ дар давоми солҳои 2016-2020 ба даст омадаанд, барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои гузошташуда як қатор тадбирҳои андешида шуданд, ки ба таҳкими иқтисодии танзимкунадагии Бонки миллии Тоҷикистон, баланд бардоштани устувории ниҳодҳои молиявӣ, тавсеаи рақобат ва оғозномаи бахши молиявӣ, таҳкими ҳамкориҳо дар самти оғозномаи кадрҳои соҳибтаҳассус, мукаммалгардонии пойгоҳи меъёри ҳуқуқӣ оид ба ҳимояи истеъмолкунандагони хизматҳои молиявӣ, равона гардидаанд, вазъият вобаста ба

нишондиҳандаҳои асосӣ ҳанӯз ҳам мураккаб боқӣ мемонад[1.247].

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар давоми солҳои 2016-2020 (аз рӯи ҳисобҳои пешакӣ то санаи 5 апрели соли 2019) вобаста ба низоми бонкӣ аз маҷмӯи индикаторҳои асосии рушди ташкилотҳои қарзӣ ягон нишондиҳанда пурра иҷро нашудааст.

Вобаста ба дигар нишондиҳандаҳои меъёрии индикативӣ, ба монанди дороиҳои ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, ҳиссаи қарзҳои беэътимоди ташкилотҳои қарзӣ, даромаднокии дороиҳои онҳо, теъдоди ташкилотҳои қарзӣ ба 100 ҳазор нафар аҳоли, чунин ҳулоса кардан мумкин аст, ки сарфи назар аз дастовардҳои мавҷуда сатҳи иҷроиши нишондиҳандаҳои меъёрии номбаршуда мутаносибан 57,6%, 46,8%, 68,4, 18,8 ва 78,5 %-ро ташкил медиҳад.

Яке аз сабабҳои сатҳи пасти иҷроиши нишондиҳандаҳои меъёрии индикативӣ вобаста ба низоми бонкӣ, ба андешаи мо, истифодабарии методҳои анъанавӣ ва моделҳои маъмули оғозномаи рушди соҳа мебошад.

Бинобар ин, дар диссертатсияи мазкур мо оғозноманиро бо истифода аз маҷмӯи моделҳои гузаронидем, ки равандроҳои воқеии иқтисодии миллии ва ҷаҳониро бо дарназардошти таъсири омилҳои бисёри ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ, ки ба рушди устувори низоми бонкӣ таъсир мерасонанд, комилтар инъикос менамоянд. Чунончи, барои оғозномани аз ин ҳам асосноктари роҳҳо ва муайян кардани манбаъҳои рушди низоми бонкӣ дар давраи солҳои 2021-2030 мо индикаторҳои асосии мақсадноки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, нишондиҳандаҳои Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, инчунин натиҷаҳои таҳқиқи нишондиҳандаҳои ҳудудии беҳатарӣ, таъминҳо ва дурнамои рушди соҳаи бонкиро истифода намудем, ки заминаи сохтани

дурнамо ва ҳисобхоро бо истифодабарии модели Revised Minimum Standart Model – Extended (RMSM-X) аз рӯи ду сценария ташкил доданд.

Барои баҳодиҳии нишондиҳандаҳои устувории макроиктисодӣ модели эконометрикӣ, аз ҷумла муодилаҳои регрессионии зерин тартиб дода шуданд. Барои ҳар як муодилаи регрессионӣ **хатогии стандартӣ** (дар қавс пешниҳод гардидааст), **R²** ва **DW** (критерияи Дарбин-Ватсон) ҳисоб карда шудааст.

$$\begin{aligned} \mathbf{1)} \quad \mathbf{MD/GDP} &= \mathbf{0.12468520684 +} \\ &\mathbf{0.699783199247*MD(-1)/GDP} \\ &\mathbf{(0.06) \quad (0.21)} \\ \mathbf{R^2=0.9DW=1.7} \end{aligned}$$

дар ин ҷо:

MD – Маҷмӯи дороиҳо;

GDP – ММД.

$$\begin{aligned} \mathbf{2)} \quad \mathbf{LOG(M4)} &= \mathbf{-5.33383325889 +} \\ &\mathbf{1.36124184063*LOG(GDP) +} \\ &\mathbf{[AR(1)=0.366308988546,ESTSMPL="2010} \\ &\mathbf{2019"]} \end{aligned}$$

(1.75) (0.16)

R²=0.96 DW=2

дар ин ҷо:

M4 – агрегати пулӣ.

$$\begin{aligned} \mathbf{3)} \quad \mathbf{M2} &= \mathbf{-15183.0398527 +} \\ &\mathbf{0.430535082929*GDP +} \\ &\mathbf{[AR(1)=0.78126849072,ESTSMPL="2010} \\ &\mathbf{2019"]} \\ &\mathbf{(83.57)(0.089)} \end{aligned}$$

R²=0.98 DW = 2

дар ин ҷо:

M2 – агрегати пулӣ.

$$\begin{aligned} \mathbf{4)} \quad \mathbf{M0} &= \mathbf{-6417.93675203 +} \\ &\mathbf{0.292139684305*GDP} \\ &\mathbf{(2949) \quad (0.059)} \\ &\mathbf{R^2=0.9 \quad DW=2} \end{aligned}$$

дар ин ҷо:

M0 – агрегати пулӣ.

$$\begin{aligned} \mathbf{5)} \quad \mathbf{TC} &= \mathbf{0.130016371205*GDP +} \\ &\mathbf{[AR(1)=0.829591649699,ESTSMPL="2010} \\ &\mathbf{2019"]} \end{aligned}$$

(0.0069)

R²=0.98 DW=1.5

дар ин ҷо:

ТС – Ҳаҷми умумии қарзҳои аз тарафи бонкҳо додасуда.

$$\begin{aligned} \mathbf{6)} \quad \mathbf{LC} &= \mathbf{-173.236963872 +} \\ &\mathbf{0.318939635*TC + [AR(1)=} \\ &\mathbf{0.129387888149,ESTSMPL="2010 2018"]} \\ &\mathbf{(641) \quad (0.079)} \\ &\mathbf{R^2=0.7 DW=1.99} \end{aligned}$$

дар ин ҷо:

LC – Қарзҳои дарозмуддат.

Дар асоси коэффитсиентҳои оморӣ **R²** (алоқамандии байни тағйирёбандаҳои вобаста ва новобаста), хатои стандартии коэффитсиентҳо, Т-омор (коэффитсиент / хатои стандартии коэффитсиентҳо), ва **DW** - критерияи Дарбин-Ватсон (барои баҳодиҳии боэътимодии коэффитсиентҳо) маънидории коэффитсиентҳои ҳисобшуда тасдиқ карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки муодилаҳои маҷмӯи дороиҳо, агрегатҳои пулӣ ва ҳаҷми умумии қарзҳои аз тарафи бонкҳо додасуда вобаста аз ММД ҳисоб карда шудаанд.

Бо истифода аз муодилаҳои ҳисобшуда коэффитсиенти чандирӣ барои ҳар як нишондиҳанда ҳисоб карда мешавад, яъне ҳангоми 1% зиёд шудани ММД, нишондиҳандаҳои зикргардида чанд фоиз тағйир меёбанд. Чунончи, маълум гардид, ки ҳангоми 1% зиёд шудани ММД, маҷмӯи дороиҳо – 10%, агрегатҳои пулии М4, М2, М0 мутаносибан 8%, 8%, 5% ва ҳаҷми умумии қарзҳои аз тарафи бонкҳо додасуда 2% зиёд мешаванд, ки ин ҳамбастагии фаъолияти самаранокӣ низомии бонкӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои ҷамъбастии ояндабинӣ дар ҷадвали 1 бо дарназардошти ду варианти рушди низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: индустриалӣ ва индустриалӣ-инноватсионӣ пешниҳод карда мешаванд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои натиҷавии моделсозии рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи сценарияҳои СМР – 2030

СЕНАРИЯҲО		ИНДУСТРИАЛ Ҳ		ИНДУСТРИАЛҲ- ИННОВАТСИОНҲ (ИИ)			Фарқият аз рӯи сенарияҳо (ИИ)/(И)		
Нишондиҳандаҳо	2019 Дар асл	2020 ҳисобҳо	Дурнамо 2030 (И)	Вазн и нисб и ба ММД, бо %	Ояндабин и 2030 (ИИ)	Вазн и нисб и ба ММД, бо %	Абс. бо млн. сомон и	бо %, б.ф.	
ММД, млн. сомонӣ	77 354,7	86 000	236 389	100		278 356	100	41967	117,75
Маҷмӯи дороиҳои бонкӣ, млн. сомонӣ	21976	25889	71 227	30,13	99 621,3	35,79	28394,3	139,86	
нисбат ба ММД , бо %	28,40	30,1	30,13		35,79			+5,56	
Дороиҳои пардохтпазирии бонкҳо, млн. сомонӣ	6 068	7148,4	19 667	8,32	27 507	9,88	7 840	139,86	
нисбат ба ММД, бо %	7,87	8,31	8,32		9,88	-	-	+1,56	
Нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4), млн.сомонӣ	22155	25153,1	99 621,3	42,14	124 441	44,41	24 819,7	139,86	
нисбат ба ММД, бо %	28,64	29,25	42,14		44,71		+2,27		
Нишондиҳандаи ҳаҷми пули миллий (М2), млн. сомонӣ	18937	22432,3	86 640,7	36,65	104 709	37,62	18 068,30	120,85	
Суръати гардиши анбӯҳи пулӣ, маротиба	4,0848 4	3,8338	2,7284		2,6584		-0,07	-2,57	
Ҳаҷми пули нақд дар гардиш берун аз бонкҳо (М0), млн. сомонӣ	15332	18706	62 640,7	26,50	74 900,8	26,91	12 260,10	119,57	
Ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии додашуда, млн. сомонӣ	9790	11203	30 738	13,00	36 194,1	13,0	5456,10	117,75	

Қарзҳои дарозмуддати банкӣ, млн. сомонӣ	541	3315,96	9 098,03	3,85	10 713	3,85	1 614,97	117,75
Ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат нисбат ба қарзҳои додашуда, %	0,0552 6	0,296	0,296	29,6	0,296	29,6	0	0

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Бояд асоси рушди низоми бонкиро афзоиши ММД аз ҳисоби ҷалби сармоягузориҳо, бештар ба баҳши воқеӣ ташкил диҳад. Ин аз ҳисоби таҳкими суботи макроиқтисодӣ ва ба туфайли рушд ва самаранокии низоми банкӣ имконпазир мегардад. Афзалияти муҳим дар ин марҳила амалисозии стратегияи таъмини амният ва рушди устувори низоми банкӣ мебошад. Сафарбарсозии захираҳои молиявии иқтисодиёти миллӣ, бонкҳои байналхалқӣ ва шарикони рушд бо мақсади зиёдкунии қарздиҳӣ ба иқтисодиёт бояд ҳамчун вазифаи асосии рушд то соли 2030 баромад кунад.

Бо дарназардошти дараҷаи татбиқи ҳадафҳои асосии дар боло номбаршуда ду сценарияи мустақил: (1) индустриалӣ ва (2) индустриалӣ-инноватсионӣ дар назар дошта шудааст.

Асоси сохтани ҳар ду сценария аз заминаҳои зерин иборат мебошад: а) муқаррароти мақсаднок ва татбиқи афзалиятҳои миллӣ; в) истифодаи самараноки захираҳо ва имкониятҳои мавҷуда; г) зиёдкунии имкониятҳои сармоягузори бонкҳо; д) ҳамгироии самаранок ба низомҳои минтақавӣ ва ҷаҳонии банкӣ.

Сценарияи индустриалии рушд татбиқи бомуваффақияти ислоҳоти сохториро дар иқтисодиёти воқеӣ, бунёди шароит брои рақобати солим дар байни бонкҳо, бартарафсозии монеаҳои барзиёд дар роҳи дастрасӣ ба маблағгузори бахш хусусӣ, ҷалби сармоягузориҳо ва ғ.

Ба сифати ҳаракатдиҳандаи рушди низоми банкӣ инкишофи дороиҳои банкӣ, ҷоринамоии хизматрасониҳои нави банкӣ ва

технологияҳои рақамӣ ва амсоли он баромад карда метавонанд.

Мувофиқи сценарияи индустриалӣ:

- маҷмӯи дороиҳои банкӣ аз 21 976 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 71 227 млн. сомонӣ дар соли 2030 ё 3,2 маротиба афзоиш ёфта, ҳиссаи онҳо дар ММД аз 28,40 % то 30,13% ва ё +1,54 б.ф. зиёд мешавад;

- дороиҳои пардохтпазирии бонкҳо аз 6 068 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 19 667 млн. сомонӣ дар соли 2030 в ё 3,2 маротиба афзоиш меёбанд. Зимнан, ҳиссаи онҳо дар ММД аз 7,87 то 8,32% ва ё ба андозаи 0,45 б.ф. зиёд мегардад;

- нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (M4), аз 22 155 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 99 621,3 млн. сомонӣ дар соли 2030 ва ё 4,5 маротиба зиёд гардида, арзаи назарраси пулро дар иқтисодиёт таъмин менамоянд. Зимни ин сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт аз ҳозира 28,64 % дар соли 2021 то 42,14% дар соли 2030 ва ба андозаи 13,5 б.ф. афзоиш меёбад;

- суръати гардиши анбӯҳи пулӣ аз 4,08 гардиш дар соли 2019 то 2,72 гардиш дар соли 2030 коҳиш меёбад;

- ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии додашуда аз 9790 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 30 738 млн. сомонӣ дар соли 2030 ва ё 3,1 маротиба афзоиш меёбад;

- пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат аз ҷониби бонкҳо аз 541 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 9 098,03 млн. сомонӣ дар соли 2030 ва ё 16,8 маротиба меафзояд.

Сценарияи мазкур дар шароити ноустувории молиявии дар бозорҳои ҷаҳонӣ мушоҳидашаванда, дар асоси сарчашмаҳои дохилии рушд, ҷоннокшавии иштироки

бонкҳои Тоҷикистон дар равандҳои минтақавии ҳамгироии иқтисодӣ, истифодабарии технологияҳои муосири бонкӣ хусусияти пешгирикунандаи рушдро дар назар дорад.

Дар навбати худ, **сценарияи индустриалию инноватсионӣ**, ки ҳамчун асос ба СМР-2030 ворид карда шудааст, на танҳо хусусияти пешгирикунандаи чорахоро дар шароити ноустувории молиявӣ дар назар дорад, балки бунёди асосҳои рушди инноватсионии низоми бонкии кишварро, пеш аз ҳама, дар заминаи гузаронидаи ислоҳоти минбаъда дар низом, истифодабарии технологияҳои рақамӣ, омодаسازی кадрҳои ҳозиразамон барои бонкҳо ва асмоли онро пешбинӣ мекунад.

Ин сценария бо истифодаи оммавии равишҳои инноватсионӣ дар равандҳои бонкӣ, таҳкими идоракунии корпоративӣ, заминаи институтсионалии рушди пешгирикунандаи бонкҳо, тақмили танзим дар макросатҳ, тақвияти ҳифзи ҳукуки амонатгуздорон ва сармоягуздорон имконпазир аст, ки ба афзоиши сафарбар намудани захираҳои озоди ҳам дохилӣ ва ҳам хориҷӣ, афзоиши қарзҳо ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёт аз бонкҳо мусоидат мекунад.

Рушди низоми бонк асосан аз ҳисоби сафарбарسازیи манбаъҳои дохилӣ ва дастгирӣ ёфта, бо истифодабарии самараноки манбаъҳои берунии маблағгузорӣ пурратар мегардад.

Дар ин ҳолат, мувофиқи сценарияи индустриалию инноватсионӣ:

- маҷмӯи дороиҳои бонкӣ аз 21 976 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 99621,3 млн. сомонӣ дар соли 2030 ё 4,5 маротиба афзоиш ёфта, ҳиссаи онҳо дар ММД аз 28,40 % то 35,79% ва ё +7,39 б.ф. зиёд мешавад;

- дороиҳои пардохтпазирии бонкҳо аз 6 068 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 27507 млн. сомонӣ дар соли 2030 в ё 4,5 маротиба афзоиш меёбанд. Зимнан, ҳиссаи онҳо дар

ММД аз 7,87 то 9,88% ва ё ба андозаи 2,01 б.ф. зиёд мегардад;

- нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4), аз 22 155 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 124 441 млн. сомонӣ дар соли 2030 ва ё 5,6 маротиба зиёд гардида, арзаи назарраси пулро дар иқтисодиёт таъмин менамоянд. Зимни ин сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт аз ҳозира 28,64% дар соли 2021 то 44,41% дар соли 2030 ва ё ба андозаи 15,77 б.ф. афзоиш меёбад;

- суръати гардиши анбӯҳи пулӣ аз 4,08 гардиш дар соли 2019 то 2,65 гардиш дар соли 2030 коҳиш меёбад;

- ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии додашуда аз 9790 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 36 194 млн. сомонӣ дар соли 2030 ва ё 3,7 маротиба афзоиш меёбад;

- пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат аз ҷониби бонкҳо аз 541 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 10 713 млн. сомонӣ дар соли 2030 ва ё 19,8 маротиба меафзояд.

Дар маҷмӯъ, сценарияи индустриалию инноватсионӣ барои рушди низоми бонкии кишвар дар шароити ноустувории молиявии мушоҳидашаванда афзалиятнокии бештар дорад, ки дар ин бора рақамҳои ҷадвали овардашуда гувоҳи медиҳанд.

Чунончи, дар доираи варианти сценарияи индустриалию инноватсионии рушд дар муқоиса бо варианти индустриалӣ дастрасӣ ба нишондиҳандаҳои баландтари рушд пешбинӣ мешавад, аз ҷумла:

- маҷмӯи дороиҳои бонкӣ иловатан ба андозаи 41 967 млн. сомонӣ зиёд мешаванд ва ҳиссаи онҳо дар ММД боз ҳам зиёдтар - 5,56 б.ф. мешавад;

- дороиҳои пардохтпазирии бонкҳо, иловатан ба андозаи 7,8 млрд сомонӣ зиёд мешаванд. Зимнан, ҳиссаи онҳо дар ММД аз ин ҳам зиёдтар шуда, то ба 1,56 б.ф. меафзояд;

- нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (М4), ба андозаи 24, 8 млрд. сомонӣ зиёд шуда, иловатан арзаи пулро ба иқтисодиёт ва рушди

монетизатсия дар сатҳи +2,27 б.ф. таъмин мекунад;

- ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии додашуда, аз рӯи варианти дуюм дар муқоиса бо варианти якум иловатан ба 5,4 млрд. сомонӣ зиёд хоҳанд шуд;

- пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат аз ҷониби бонкҳо иловатан ба андозаи 1,6 млрд. сомонӣ афзоиш хоҳад ёфт.

Барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои рушди низоми бонкии Тоҷикистон то соли 2030, варианти дуюм - сценарияи индустриалию инноватсионии рушд афзалтар мебошад, ки идомабахшии ислохотро дар соҳаи мазкур дар ҳамбастагӣ бо татбиқи тамоми тадбирҳои дар СМР – 2030 пешбинишуда дар назар дорад.

Дар чараёни таҳқиқоти худ мо муайян кардем, ки меъёри фоизҳо дар бозори

байнибонкӣ ба даромаднокии дороиҳои бахши бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар шароити бӯҳрони ҷаҳонӣ, бонкҳо бо мушкили набудани пардохтпазирӣ барои амалиёт рӯ ба рӯ мешаванд, дар ҳоле ки манбаи маблағгузорию беруна дар хориҷа маҳдуд мешавад. Ин ба он оварда мерасонад, ки пул қимат шуда, ниези бонкҳо ба он меафзояд. Дар натиҷа, дар бозори байнибонкӣ афзоиши фоизҳо ба назар мерасад, ки он бо афзоиши фоизи амонатҳо ҳамроҳ сурат мегирад, ки хароҷоти фоизии бонкҳоро зиёд мекунад ва бо ин ба хароҷоти бонк таъсири манфӣ мерасонад ва даромаднокии дороиҳоро коҳиш медиҳад, ки ин аз рӯйи маълумоти ҷадв. 2 тасдиқ карда мешавад.

Ҷадвали 2. - Динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди иқтисоди миллӣ ва таъсири он ба нишондиҳандаҳои фаъолияти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2008-2018.

	2008	2009	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, млн.долл.ИМА	5163,7	4978,4	5642,6	8505,9	9241,6	7852,4	6953,1	7145,6	7523,3	8198,0
Ҳаҷми интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ, млн.долл.ИМА	2549	1740	2249	4173	3854	2220	1900	2536	2553	2700
1 доллари ИМА нисбат ба сомонӣ	3,4291	4,1436	4,3787	4,7644	4,9349	6,1649	7,8352	8,5499	9,1508	9,6872
Ҳаҷми бақияи қарзҳои додашуда, млн. сомонӣ	3140	2924	4763	7530	9783	11341	9930	8608	8741	9790
Аз онҳо бо асъори хориҷӣ	2104	1660	2736	4002	4994	6422	5679	4754	4554	4768
Қарзҳои батаъхирарфта, млн. сомонӣ	228	345	524	673	1163	2039	3441	2014	1994	1476
Аз онҳо: Бо асъори хориҷӣ	171	240	324	404	698	1223	1964	1113	1038	805
	8,1	14,5	11,8	10,1	14,0	19,0	34,5	23,4	22,8	15,1

Ҳамон бо % нисбат ба қарзҳои додасида										
Меъёри фоиз дар бозори байнибонкӣ, бо %	16,76	16,21	13,24	16,44	16,63	15,24	15,17	13,6	12,03	19,52
Андозаи ФПТИ, млн. сомонӣ	144	181	205	500	1241	1657	1823	1800	2097	1869
Сармояи бонкҳо, млн. сомонӣ	1037	1246	1417	2590	2346	2417	5497	5725	5913	6226
Даромаднокии дороиҳои низомии бонкӣ (ROA), %.	2,9	0,7	1,2	1,5	-3,7	-0,14	-1,68	0,5	1,9	2,1

Манбаъ: Бюллетени омории Бонки миллии Тоҷикистон, 2013 12 (285) –С.20-30.; Бюллетени омории Бонки миллии Тоҷикистон, Апрель 2019 (285) –С.18-28.; Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омӯӣ.-Душанбе,2016.-С.12; Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2019.- С.11.

Дар раванди таҳлили гузаронидашуда маълум гардид, ки тақонҳои макроиқтисодӣ дар иқтисодиёт ба субот ва вазъии бахши бонкӣ таъсир мерасонанд. Поин рафтани қурби доллар бечунуҷаро ба устувории бахши бонкӣ, аз як тараф, бо зиёд кардани хароҷот барои эҷоди захираҳо барои талафоти имконпазир, аз тарафи дигар, бо афзун кардани даромад дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии мусбии сармоягузориҳо бо асбори хориҷӣ, таъсири манфӣ мерасонад.

Чунин ҳавфҳо, ба монанди якбора қоҳиш ёфтани интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, хуруҷи сармоя аз кишвар ва қоҳиши ММД ба ғайрияти бонкҳо тавассути афзоиши захираҳо барои талафоти имконпазир ва даромаднокии дороиҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Ба ибораи дигар, ҳавфҳо дар иқтисодиёт ҳавфҳои дар бахши бонкӣ афзоиш дода, даромади бонкҳо, ғайрият ва самаранокии онҳо қоҳиш медиҳанд, инчунин хароҷоти маблағгузорӣ ва ҷишонидани зарарро зиёд мекунанд.

Дар навбати худ, мушкилоти бахши бонкӣ дар шароити бад шудани вазъии иқтисодӣ миқёси буҳрони иқтисодиро боз

ҳам шадидтар мекунанд, зеро бонкҳо яке аз унсурҳои асосии ғайрияти тамоми низомии молиявии кишвар мебошанд. Гузашта аз ин, бояд қайд кард, ки таъсири манфии хуруҷи сармоя аз кишвар ва қоҳиши сатҳи ММД дар бонкҳо инъикос ёфта, дар ҳисоботи онҳо на ғавран, балки пас аз як давраи муайян зоҳир мешавад. Ошкор кардани ин далел хеле муҳим аст, зеро он метавонад ба бонкҳо дар ташаккули стратегияе кумак кунад, ки таъсири тақонҳо ба гунае қоҳиш диҳад ва аз вазъии мавҷуда бо талафоти ҳадди ақал раҳо ёбад.

Ҳангоми афзоиши минбаъдаи қарзҳои дар мӯҳлаташ пардохтнашуда ва ташаккули захираҳои иловагӣ, мушкилот аз ҷиҳати қифоягии сармоя ва устувории молиявӣ ба миён меоянд. Ин ақида ба қонуниятҳои зерин асос ёфтааст: дар оғози буҳрон, бонкҳо бо норасоии пардохтпазирӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Оҳиста-оҳиста, ин мушкилот ба афзоиши қарзи мӯҳлаташ батаъҳиравтода ва бад шудани сифати дороиҳо мубаддал мегардад, ки бонкҳо маҷбур месозад, ки захираҳои иловагиро барои талафоти имконпазир ташкил диҳанд ва ин, чун қоида, ба норасоии сармоя ва қам ё

набудани фоида оварда мерасонад. Фоида манбаи чиддии афзоиши сармоя аст ва набудани он сармоякунониро маҳдуд мекунад.

Дар шароити тадричан баромадан аз бухрон, бонкҳо ҳаҷми қарздиҳиро афзоиш медиҳанд. Дар ин давра, тамоюли коҳиш ёфтани меъёри кифоягӣ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, мушкилоти ояндабинӣ ва идоракунии сармоя ва кифоягии он дар шароити кунунӣ мубрам ба назар мерасад. Агар чунин тамоюл идома ёбад, мушкилии аз ҳама вазнин барои бонкҳо метавонад дар самти кифоягии сармоя пайдо шавад.

Барои кам кардани осебпазирии баҳши бонкӣ аз таъсири тақонҳои макроиқтисодӣ дар иқтисоди миллӣ ва ба ин васила баланд бардоштани устувории он, ба назари мо, зарур аст:

1. Баландбардории сармоякунонии бонкҳо. Бонкҳо бояд афзоиши сармояи худро идома диҳанд, зеро натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки татбиқи сенарияҳои бухронӣ метавонад боиси талафоти назарраси сармояи бонкҳо гардад. Ҳангоми бухрон, хавфнокӣ дороиҳо ба таври назаррас меафзояд, фоидаи ташкилотҳои қарзӣ кам мешавад, ки ин дар коҳиш ёфтани меъёри кифоягии сармоя ифода меёбад. Барои пешгирии меъёри мазкур аз паст шудани сатҳи ҳадди ақали иҷозатдодашуда, микдори маблағҳои худиро, ки аз ҳисоби онҳо зарари имконпазир ҷуброн карда мешавад, зиёд кардан лозим аст. Ғайр аз он, афзоиши сармоя бояд асосан аз ҳисоби сармояи сатҳи якум амалӣ карда шавад, ки сифати баландтар дошта, эътимод ва устувории баҳши бонкиро баланд мебардорад. Дар давраи бухрон дар иқтисодиёт, микдори муайяни сармоя дар ташкилотҳои қарзӣ қобилияти бонкҳоро барои мустақилона бо қувваи худ бо хавфҳои бамиеномада муқобилат кардан ва бори давлатро дар расонидани кумак ба бонкҳои муҳими низомсоз барои нигоҳ доштани устувории онҳо таъмин менамояд.

2. Барои баҳши бонкии Тоҷикистон хусусияти хос таваккали қарзӣ мебошад, ки дар чараёни бухрон дар афзоиши шадиди захираҳои талафоти имконпазир эҳтимолӣ ифода меёбад, ки ба ҳолати ташкилотҳои қарзӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ин шароит, барои нармтар кардани ин таъсир, ба андешаи мо, механизми захиракунии зиддидаврагиро, ки дар он захираҳои динамикӣ нақши калидӣ доранд, таҳия ва амалӣ кардан лозим аст. Нуқтаи асосӣ дар он аст, ки захираҳои динамикӣ на танҳо зарари воқеии ҷориро, тавре ки ҳоло мавҷуд аст, ба назар мегиранд, балки зарари мавриди ҷашмдоштро низ ба назар мегиранд. Тавре маълум аст, дар давраи барқарорсозии иқтисодиёт, бонкҳо хавфҳоро кам арзёбӣ мекунанд ва суръати афзоиши сандуқи қарзиро зиёд мекунанд, дар ҳоле ки ҳеҷ гуна захираҳоро илова намеkunанд. Бо вуҷуди ин, дар давоми бухрон даромади бонкҳо ба таври назаррас кам гардида, сифати сандуқи қарзӣ бад мешавад ва бонкҳо маҷбур мешаванд, ки бо суръати баланд захираҳоро барои талафоти имконпазир ташаккул диҳанд ва ин андозаи талафоти бонкҳоро боз ҳам зиёдтар мекунад. Дар натиҷа, механизми мавҷудаи захиракунӣ ба рафъи ноустувории молиявии баҳши бонкӣ мусоидат накарда, балки онро боз ҳам бадтар мекунад.

Захираҳои динамикӣ имкон медиҳанд, ки бо ин мушкилӣ мубориза барем, зеро онҳо бояд аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ на дар замони бухрон, балки дар давраи авҷгирии қарз, вақте ки маблағҳои зиёдатӣ мавҷуданд, ҳисоб карда шаванд ва бо ҳамин худро бо «буфер» таъмин кунанд, ки метавонад микдори талафоти эҳтимолиро дар шароити бесуботии макроиқтисодӣ кам кунад. Хавфи қарзии бонкҳо дар давраи бухрон аз ҳисоби захираҳои ҳангоми барқарорсозии иқтисодиёт бадастомада пӯшонида мешавад ва бонкҳо дигар дар ҳолате, ки ба маблағ эҳтиёҷи бештар доранд, шарт нест, ки як микдор маблағро нигоҳ доранд. Ҳамин

тариқ, ин муқаррарот тағйироти ҳамвортари натиҷаҳои молиявии бонкҳоро, ки ба таъсири тағйирёбандаи захираҳо дучор меоянд ва ба таҳкими суботи молиявии бахши бонкӣ мусоидат хоҳад кард, таъмин менамояд.

3. Бо назардошти ҳассосияти бахши бонкӣ ба динамикаи ҳаракати сармоя, Бонки миллии Тоҷикистон бояд мушкилоти коҳиш додани вобастагии бонкҳоро аз манбаъҳои маблағгузори беруна ҳал кунад. Тадбирҳои таҳия карда шаванд, ки ҷалби маблағҳоро дар бозори дохилӣ тавассути тақмили воситаҳои бозтамвил ва баланд бардоштани фаъолияти бозори қарзии байнибонкӣ дастрастар ва самарабахштар гардонанд, ки ин эҳтимоли таҳдиди норасоии пардохтпазириро дар ҳолати паҳншавии бӯҳрон камтар мекунад.

4. Дар ҳолати ноустувории қурби мубодилавии сомонӣ, барои нигоҳ доштани

устувории молиявии бахши бонкӣ зарур аст, ки назоратро аз болои андозаи кушодагии мавқеи асъории бонкҳо ба роҳ монда, як қатор маҳдудиятҳоро оид ба пешниҳоди қарзҳо бо аъёри хориҷӣ ба шахсоне, ки бо сомонӣ даромад мегиранд қорӣ намояд ва талаботҳои захиравиро барои ӯҳдадорихо бо аъёри хориҷӣ тақвият диҳад.

Манфиатҳои таъмини устувориҳои низомии бонкӣ дар шароити тақонҳои макроиқтисодӣ ва тағйирёбии даврии иқтисодиёт дар амал таъбиқ намудани системаи идоракунии зиддибӯҳронии фаъолияти бонкиро дар назар доранд, ки дар зербоби минбаъда муҳокима мешаванд.

Адабиёт

1. Лоихаи рафти таъбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 -2020. (то 5 апрели соли 2020) // Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2020, - с. 247
2. Махшулов С.Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-1. с. 118.
3. Gambacorta L., Gobbi G., Panetta F. “Il sistema bancario italiano nell’areadell’euro”, Bancaria, n. 3.- 2001.
4. Quagliariello M. “Banks’s performance over the business cycle: a panel analysis on Italian intermediaries”, The university of York, n.14. – 2007. “Banks’s performance over the business cycle: a panel analysis on Italian intermediaries”, The university of York, n.14. – 2007.
5. Loan Loss Allowance (LOI)
6. Bikker J. A. and Hu H. “Cyclical Patterns in Profits, Provisioning and Lending of Banks”, DNB Staff Reports, n. 86, Amsterdam. - 2002.
7. Pesola J. “The role of macroeconomic shocks in banking crises”, Bank of Finland Discussion Papers, n. 6, Helsinki. - 2001.
8. Pain D. “The provisioning experience of the major UK banks: a small panel investigation”, Bank of England Working Paper, n. 177, London. - 2003.;33.
9. Arpa M., Giulini I., Ittner A. and Pauer F. “The influence of macroeconomic developments on Austrian banks: implications for banking supervision”, BIS Papers, n. 1, Basel, March, 2003.
10. Российская экономика в апреле: предварительные данные и основные тенденции [Электронный ресурс]. URL: <http://www.iep.ru/files/text/trends/04-11.pdf>; Экономико-политическая

11. Саидмуродов, Л. Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан) : специальность 08.00.01 "Экономическая теория" : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Саидмуродов Лютфилло Хабибуллоевич. – Душанбе, 2005. – 49 с. – EDN ZNPZND.

12. Саидмуродов, Л. Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления / Л. Х. Саидмуродов, В. Д. Сабуров. – Душанбе : ООО «Матбуоти Уротеппа», 2020. – 176 с. – ISBN 978-99975-384-6-8. – EDN VYJXSN.

13. Саидмуродов, Л. Х. Перспективные формы развития туризма и их влияние на устойчивое развитие Республики Таджикистан / Л. Х. Саидмуродов, Р. М. Бабаджанов // Экономика Таджикистана. – 2018. – № 2. – С. 11-16. – EDN PRGDQL.

Маълумот оид ба муаллиф:

Хайрзода Шукрулло Курбонали - д.и.и., профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара.

Сведения об авторе:

Хайрзода Шукрулло Курбонали - д.э.н., профессор, ректор Дангаринского государственного университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Дангара.

Information about the author:

Khairzoda Shukrullo Kurbonali - Doctor of Economics, Professor, Rector of Dangara State University. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dangara.

УДК: 334.7

АРЗЁБИИ БАРҚАРОРШАВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯИ КОРХОНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МИСОЛИ КХМ

Кошонова М.Р.

Сафарзода М.С.

Аннотатсия. Дар мақола устувори молиявии корхонаҳои хурду миёна дар шароити иқтисоди бозоргони дар Тоҷикистон таҳлил шудааст. Таҳлили устувори молиявӣ дар асоси тадқиқотҳои назариявӣ ва амалии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ дарҷ карда шудааст. Таҳлили SWOT гузаронида шуда, дар асоси муайян кардани меъёрҳои устувори молиявии корхонаҳо, суръати барқароршавии корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд.

Калидвожаҳо: устувори молиявӣ, SWOT- таҳлил, барқароршавии пардохтпазирӣ, таҳлили устувори молиявӣ, фаъолияти молиявӣ, таносуб, нишондиҳандаҳои барқароршавӣ.

Барои иқтибос: Кошонова, М.Р. Арзёбии барқароршавии устувори молияи корхона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли КХМ / М. Р. Кошонова, С. М. Сафарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4(43). – С. 24-33.

ОЦЕНКА ВОССТАНОВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН НА ПРИМЕРЕ МСП

Кошонова М.Р.

Сафарзода М.С.

Аннотация. В статье анализируется финансовая устойчивость малого и среднего предпринимательства в условиях рыночной экономики Таджикистана. Анализ финансовой устойчивости основан на теоретических и практических исследованиях отечественных и зарубежных исследователей. Проведен SWOT анализ и на основе определения критерий финансовой устойчивости предприятий были определены коэффициенты восстановления предприятий в Республики Таджикистан

Ключевые слова: финансовая устойчивость, SWOT-анализ, восстановление ликвидности, анализ финансовой устойчивости, финансовая деятельность, коэффициенты, показатели восстановления.

ASSESSMENT OF THE RECOVERY THE STABILITY OF AN ENTERPRISE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: IN CASE OF SME

Koshonova M.R.

Safarzoda M.S.

Annotation. The article analyzes the financial stability of small and medium-sized businesses in the market economy of Tajikistan. The analysis of financial stability is based on theoretical and practical research by domestic and foreign researchers. A SWOT analysis was carried out and, based on determining the criteria for financial stability of enterprises, the recovery rates of enterprises in the Republic of Tajikistan were determined

Key words: *financial stability, SWOT analysis, liquidity restoration, financial stability analysis, financial activity, coefficient, indicators of recovery.*

Гузориши масъала. Рушд ва дастгирии соҳибкорони хурду миёна яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ба ҳисоб меравад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ оиди дастгирии соҳибкорон иброз намудаанд, ки ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар амалинамоии ҳадафҳои созандаву бунёдкоронаи кишвари азизамон нақши сазовор доранд, имтиёзҳои бештари ҳуқуқӣ дода шавад ва иқдомҳои наҷиби ба рушди иқтисоди миллӣ равонагардидаи онҳо ҳаматарафа дастгирӣ карда шавад [11]. Масъалаи рушди соҳибкори, ки бештар аз фаъолияти корхонаҳои хурду миёна вобаста аст оғоз мегирад. Яке аз масъалаҳои мубрами корхона ин нигоҳ доштан аз муфлисшавӣ мебошад. Дар ҳалли масъалаҳои рушди соҳибкорӣ хусусиятҳои пешгирии муфлисшавии корхонаҳо аввалиндараҷа мебошад. Бинобар дар оянда ба масъалаи номбаршуда бояд диққати бештар дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда рушди соҳибкорӣ ва хусусан фаъолияти КХМ дар баҳши хусусии иқтисодиёт дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми калон доранд. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – таҳлили захираҳои молиявии корхонаи хурду миёнаро, аз ҷумла барқароршавии устувории молиявии онро, ки аз як қатор коэффитсиентҳо вобастаанд дида баромада, пешгирии муфлисии корхонаро пешниҳод намудем.

Муҳтавои асосии мавод. Корхонаҳои хурду миёна, ё ин ки бизнеси хурд яке аз ҷузъи зарурии объективӣ низоми ҷомеаи иҷтимои иқтисодии мутараққи карда мебошад, ки бе он пешравии ҷамъият ва рушди иқтисодиёт ғайри имкон аст. Асоси зисти

иҷтимои ва иқтисодиро дар низоми хоҷагидорӣ бозори иқтисодӣ корхонаҳои хурду миёна ҳисобида мешавад, ки шахсони бисёро чалб менамояд ва фаъолон дар шароитҳои гуногуни тағйирёбанда мутобикшаванда мебошад.

Рушд ва дастгирии соҳибкорони хурду миёна яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ба ҳисоб меравад. Маҳз аз ин лиҳоз дар давраи муосири Тоҷикистон қонунҳои базавӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқии барои танзими он ташкил дода шудаанд. Яке аз ин мисолҳо қонун дар бораи Дастгирии соҳибкорони хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2004 қабул шуда буд, шуда метавонад ё ин ки Қонун оиди рушди Соҳибкорони хурду миёна дар ҚТ (дар соли 2014); Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнат дар ҚТ то 2030 (аз 28.01.2021с.) [12]. Маротирони қабул карда, ки барои дастгирии соҳибкорони хурду миёна, равона карда шуда буд, яъне озод намудан аз ҳамаи намудҳои тафтишот аст: якум дар соли 2011, дар мудати 3 сол, дуюм дар соли 2018, дар мудати 2 сол ва сеюм бор дар соли 2023 дар мудати як сол аст, исботи он мебошад.

Таъсири ингуна ҷорабиниҳо водор намуд, ки дар робита ба ин, тибқи маълумоти омӯрӣ тавассути “Равзанаи ягона” то 1 апрели соли 2024 дар саросари ҷумҳурӣ 352 ҳазору 400 субъектҳои соҳибкорӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,8 фоиз зиёд мебошад.

Аз ин шумора 318 ҳазору 502 ададро соҳибкорони фаъоли инфиродӣ ташкил медиҳанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,9 дарсад афзоиш ёфтааст.

Аз ин шумора 47 ҳазору 39 нафар дорои патент, 57 ҳазору 989 нафар шаҳодатномаи дорои шароити махсус, 35 ҳазору 780 нафар шаҳодатнома ва 177 ҳазору 694 нафар хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд.

Инчунин, ба ҳолати 1 апрели соли 2024 шумораи умумии шахсони ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ 33 ҳазору 489 нафарро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,0 фоиз зиёд мебошад.

Дар ин давра дар ҷумҳурӣ 409 филиали намоёндагии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 1,7 фоиз зиёд мебошад [2].

Ҳолати муосири корхонаҳои хурду миёна (КХМ) дар ҚТ инъикоскунандаи низоми фарҳангӣ ва моделҳои рафтори иҷтимоӣ ва иқтисодиро ҳамчун яке аз омилҳои асосӣ на танҳо меъёри таъсиррасони таваққули соҳибкорон, балки бесуботи ҷомеаи иҷтимоӣ дар бар мегирад. Дар шароити муосири низоми иқтисоди иҷтимоӣ КХМ яке аз манбаҳои ташаккули синфи миёна ба ҳисоб меравад ва дастгирӣ ва фароҳам овардани шароитҳои муосир талаб менамояд, то ки рушд ва инкишоф ёбад. Асоси чунин дастгирӣ дар меъёрҳои идоранабудани масъалаҳои иҷтимоӣ дидан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари В.В. Радаев «соҳибкорӣ» аз се ҷузъи асоси иборатаст: амалҳои ташкилотчиӣ; ташаббускорӣ тағирёбанда; даромади пулӣ ҳамчун нишондиҳандаи бадаст овардани мақсадҳои комёб. Аз нуқтаи назари классикони иқтисодӣ симои соҳибкор аз чунин хислатҳои иборатаст: неруи зеҳнӣ, мақсади ба дастовардани навоарӣ (Кирснер) ва идрок, ва тасавуроти эҷодкорӣ (Ҷ. Шэкел) қувваи нерӯи шахсӣ, ирода ба амалҳо, (И. Шумпетер, Ф. Визнер); алоқамандии ақлӣ ва эҷодкорӣ, (В. Зомбарт). М. Вебер соҳибкориро ҳамчун тасвири оқилона меҳисобад. У қайд мекунад, ки рафтори оқилона соҳибкорро фаъол мегардонад ва ҳавасманд менамояд, ки ғоидаи калон ба даст дароварад. Албата рафтори оқилонаи соҳибкор аз этикаи протестанти оғоз ёфтааст, ки асоси ахлоқ ва рафтори соҳибкорро ташаккул додааст [3]. Ҳамин тариқ, соҳибкорони хурду миёна ин

шакли гуногуни ташаккули иҷтимоӣ фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ва механизми мурабаи хоҷагидори буда вазифааш аз ҷустуҷӯӣ ва истифодабарии роҳҳо ва усулҳои самаранок мебошад.

Дар сохтори КХМ шӯбаҳои махсуси идоранамоии рушди молиявии корхонаҳо онқадар кофӣ нест. Ин албата монетаҳое мебошанд, ки барои бадаст овардани устувории молиявии корхонаҳо самарани фаъолияти КХМ-ро нисбатан кам менамояд. КХМ имконияти наҷддон васеъ доранд барои таъмини кадрҳо ва шӯбаҳои молиявӣ назар ба корхонаҳои азим.

Омилҳои манфии, ки ба ҷалби сармоягуздорон барои КХМ мебошад, инҳоянд:

1. Коҳиш ёфтани захираҳои маблағгузорӣ (инвеститсия) дар иқтисодиёти миллӣ, ки имкониятҳои баланд бардоштани сармояи худиро маҳдуд менамояд.

2. Кам шудани ҳаҷми маблағҳои молиявӣ дар бозори молияи ҷаҳонӣ ва ватанӣ. Дар ин ҷода таъсири на танҳо сабаби пандемия КОВИД -19 ба вай шударо гуфта метавонем, балки эълон намудани Санксияҳои байналмиллалӣ (ИМА, Руссия Иттиҳодияи Аврупо), ҷанги Руссия бо Украина ва ғайра.

3. Маҳдудгаронии имкониятҳои захираҳо ва сармояи худӣ

4. Паст гардидани имкониятҳои оиди ҷолибияти қарзҳои кредитӣ аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ ватанӣ.

5. Бениҳоят паст гардидани имкониятҳои оиди қарзҳои дарозмудати бонки, маблағҳое, ки ба навсозӣ (модернизатсия) равона карда мешуданд.

6. Паст гардидани сатҳи пардохтпазирии аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ, ки таъсири манифии худро ба таъминоти пардохтпазирӣ (ликвиднокӣ) корхонаҳо ва оқибат ба устувории молиявии ташкилотҳо расонид.

7. Дар сатҳи паст нигоҳ доштани рушди институтҳои суғуртавию ки тавакалии молиявиро дар сатҳи фазои низоми молиявии кредитии милли истифода карда мешуд.

8. Кам намудани хароҷотҳо барои таъминоти фаъолияти инфироди дар шакли интиқоли маблағҳои пулии фаъолияти меҳнатӣ.

9. Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани идора намудани фаъолияти молиявии субъектоне хоҷагидорӣ, баланд бардоштани имкониятҳо, таклиф намудани мутахассисони варзида (мушовирон, экспертҳо, ва ғ.) тавассути онлайн.

Ба ҳама муълум аст, ки фаъолияти соҳибдорӣ ва амалҳои он аз вазъи молиявии корхона зич вобастааст. Дар «Луғати энциклопедии молия ва қарз» чунин таърифи «вазъи молиявии корхона (англ. financial position of enterprise) оварда шудааст – маҷмӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ, ки қобилияти корхонаро ба рушди устувор, аз ҷумла иҷрои уҳдадорӣҳои молиявӣ инъикос мекунад». Аз нигоҳи мо таърифи мазкур моҳияти мафҳуми «вазъи молиявӣ»-ро инъикос намекунад:

1. Вазъи молиявӣ танҳо нишондиҳандаҳо нест. Масалан, коэффитсиенти ликвиднокии ҷорӣ, коэффитсиенти мухторият нишондиҳандаҳои молиявӣ ҳам бошанд, фақат ченакҳои вазъи молиявӣ мебошанд.

2. Дар таъриф ибораи «маҷмӯи нишондиҳандаҳо» истифода шудааст. Он гоҳ саволе ба миён меояд: ин маҷмӯъ аз чанд нишондиҳанда иборат аст ва тибқи кадом қоида нишондиҳандаҳо ба ин маҷмӯъ дохил карда мешаванд.

3. Ба ғайр аз ин, масалан, миқдори маҳсулоти тавлидшуда нишондиҳандаи иқтисодии баёнгари қобилияти корхона ба рушди устувор аст, вале оё ин нишондиҳанда метавонад вазъи молиявиро ифода намояд.

Бештари муаллифону таҳлилгарон зеро мафҳуми вазъи молиявӣ танҳо қобилияти

фоидабардорию мефаҳманд.

Олимони ватани ва хориҷӣ (Ҳоҷаев П.Д., Пулотов М.М., Валиева Д.М., Ефимова О. В., Полякова Н.С. ва дигарон қайд мекунад, ки «таҳлили вазъи молиявӣ ду мақсади асосӣ дорад:

1. Гирифтани маълумот дар бораи қобилияти офаридани арзиши иловашуда;

2. Ташаккули иттилоот дар бораи вазъи молиявӣ ва амвол, яъне дар бораи таъмини манбаъҳои фоидаоварӣ».

Миқдори зиёди усулҳои арзёбии вазъи молиявӣ боис ба он мегардад, ки истифодабарандагони натиҷаҳо, ки мақсадҳои гуногунро пайгирӣ мекунанд, дар натиҷаи таҳлил он маълумотро мегиранд, ки дархӯрди манфиатҳои онҳо нест ва қабул намудани қарорҳои душвор месозад. Ба ин васила, таҳлили вазъи молиявии ташкилотҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият карда истодаро дида мебароем.

Корхонаҳои хурд ва миёна (КХМ) зуд ба тағйиротҳои аз тарафи бозори рақобатпазир ҷавобгӯӣ мебошанд, чунки ин талабот бо сабаби тахассусии маҳдуди худ дар як ё якчанд сегментҳои бозор, инчунин набудани иерархияи аниқӣ идоракунии ва қобилияти оғоз кардани амалиёт бо сармояи худӣ дар ибтидо хеле зуд вокуниш нишон медиҳанд. Ин хусусиятҳои корхонаҳои хурд миёна бартарии онҳо буда, ба онҳо имкон медиҳанд, ки ҳатто бо корхонаҳои калон бомуваффақият рақобат кунанд. Давлат ба ташаккул ва рушди соҳибдорӣ хурд миёна манфиатдор аст, зеро он ба рушди рақобати солим дар бозор ва коҳиши шумораи монополияҳо мусоидат мекунад.

Бо истифода аз усулҳои таҳлилии ва ҳисоббарорӣ (молиявӣ) қонунҳои асосиро аз сифатҳои табиӣ (физиологӣ), инчунин арзиш ва захираҳои дохилии ташкилот муайян кардан мумкин аст. Ба назар гирифтани аҳамияти даркшудаи характеристикаҳои иқтисодӣ имкон медиҳад, ки самарائي ин хусусиятҳоро дар оянда пешгӯӣ карда шавад.

Якчандтои таҳлилиро дида мебароем:

Усули (нормативӣ) меёри банакшагирии молиявӣ имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти субъектҳои хоҷагидорӣ ба захираҳои молиявӣ ҳисоб карда, манбаҳои ташаккули онҳо мувофиқи меёрҳо ва стандартҳои пешакӣ муайян карда шаванд. Ба ин стандартҳо меёри андоз, меёри тақсими тарифҳо, меёри амортизатсия, меёри фоизҳои бонкӣ ва ғайра дохил мешаванд. Камбудии усул тағироти доимии стандартҳои назорати мутамарказ ва зарурати ислоҳоти дохилӣ ба стандартҳои корхонаро дар бар мегиранд, ки бо тағирёбии шароити кор дар соҳмонҳо алоқаманданд.

Усули балансии банакшагирии иқтисодӣ имкон медиҳад, ки байни калидҳои захираҳои иқтисодӣ ва калиди маблағгузорӣ мувозинат пайдо карда шавад. Барои таъмини истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ, ташкилот бояд тавозуни пурраи маблағҳо барои хароҷоти мушаххас дар асоси тақсмоти манбаҳои мувофиқ таъмин намояд. Хусусияти банакшагирии молиявӣ имкон медиҳад, ки муайян карда шавад, ки оё усули мувозинат ба тартиби банакшагирии иқтисодӣ дохил карда шудааст ё не. Яке аз омилҳои давомнокии банакшагирии иқтисодӣ дар ташкилот шакли даври он мебошад. Ҳангоми ба нақша гирифтани тақсмоти даромад ва дигар захираҳои иқтисодӣ усули балансӣ истифода мешавад. Бартарии ин усул дар он зоҳир мегардад, дар он ҷузъҳои фоида ва хароҷот ба таври возеҳ ташкил карда мешаванд, аммо ҳисобҳо алоҳида гузаронида мешаванд. Камбудии ин усул набудани динамика дар арзёбии бозор мебошад.

Чӣ тавре ки таҳлилҳои молиявии корхонаҳо нишон медиҳанд, на ҳамаи корхонаҳои ватанӣ азим мебошанд, яке аз онҳо, миёна ё ин ки хурд ҳам ҳастанд, ва ҳар яке онҳо дар фаъолияти истеҳсолии худ бо ягон омилҳои дучор мешаванд, ки ягон

монетаҳоро барои рушди истеҳсоли ба вучуд меоранд. Ин омилҳо метавонанд ё дохилӣ бошанд ё берунӣ. Албата омилҳои берунӣ аз якчанд ҳолатҳои иқтисодӣ молиявӣ, конунгузорӣ, меёрҳои андоз, сармоягузориҳои берунӣ ва ғайра вобаста мебошад, дигаре омилҳо, ин дохили, ки аз ҳуди фаъолияти корхонаҳо, норасоии кадрҳо, сармояи худӣ, саривақт иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ дар назди бонк, кумитаи андоз ва якчанд мақомотҳо мебошад, ки ин албата монетаҳоро барои рушди устувории молиявии корхона пайдо менамояд. Аз ин лиҳоз фаъолияти корхона бояд омукта шавад. Яке аз усулҳои таҳлили фаъолияти корхона усули SWOT мебошад.

Таърихи ихтисороти SWOT бори аввал соли 1963 дар конфронси сиёсати тичоратии Ҳарвард (Гарвард) аз ҷониби профессор Кеннет Эндрюс таҳия шудааст. [5].

Соли 1965 чор профессори Донишгоҳи Ҳарвард - Леранед, Кристенсен, Эндрюс ва Гут технологияи истифодаи модели SWOT-ро барои таҳияи стратегияи рафтори ширкат пешниҳод карданд. Нақшаи LCAG (дар асоси ҳарфҳои ибтидоии насабҳои муаллифон) пешниҳод шудааст, ки ба пайдарпайии қадамҳо, ки ба интиҳоби стратегия оварда мерасонад, асос ёфтааст [4].

Пеш аз ҳама SWOT таҳлили корхонаро намудан лозим, то ки тарафҳои манфӣ, нозукиҳои, ки ба корхона монетаҳо пайдо менамояд ва тарафҳои мусбӣ, имкониятҳои баландоштаи, ки ба корхона манфиатҳои лоизмаи стратегиро муайян менамояд гузарондан даркор. Сониян арзиши дороиҳои корхонаро, ки дар баланси корхона инъикос ёфтааст, ва дар охир бо низомии баровардани таносуб (коэффициент) муайян намудани фаъолияти молиявии корхонаро гузаронидан лозим меояд. Ин ба роҳбарияти корхона метавонад роҳҳои аз мушкilot баромаданро ва дар оянда ба аз хавфҳои молиявӣ дур шуданро роҳандозӣ менамояд. Матритсаи таҳлили SWOT чунин мебошад:

Омилҳои (тарафҳои) манфӣ ё ки ноустувории фаъолияти корхона	Омилҳои (тарафҳои) мусбӣ ё ки устувории фаъолияти корхона
Имкониятҳои (омилҳои) фаъол гардониде, ки ба устувории молиявии корхона таъсир мерасонад	Хатарҳои (омилҳои), ки ба устувории молиявии корхона таҳдид менамоянд

Ҷадвал 1. - Таҳлили SWOT – ро дар мисоли корхонаи хуҷру миёна ҚСҚ “ҚОБ” дида мебарем.

Ҷиҳатҳои манфии - корхона, ё ин ки камбудӣҳо	баҳогузорӣ	Ҷиҳатҳои мусбӣ корхона, ё ин ки қувваҳо	баҳогузорӣ
-камомат ташкилнокии дохилии сохтори корхона;	-	-Ассортимент калони молҳо	+
-Набудани стратегияи корхона	-	-Доираи васеи маҳсулот;	+
- музди ками коргарон;	-	-Чандирии музди меҳнат	+
-фуруши сусти молҳо аз ҷиҳати техникӣ;		Харидории коғазҳои қиматнок	-
-Норасоии маблағ барои маркетинг	-	Ворид шудан ба низоми иқтисоди бозорӣ	+
-норасоии кадрҳои баландихтисос;	-	Ҷамъ намудани маблағҳо барои барқарор кардани фонди истеҳлоқӣ	+
Имкониятҳо		Хатарҳо	
-машварати муштариён;	+	Ба бозор ворид шудани рақибони нав	+
Калонтарин шабакаи мағозаҳо;	-	рақобат байни ширкатҳо афзоиш ёфтаг	+
Арзиши баланди мол	-	-мунтазам ҷойивазкунии кадрҳо	-
Тақвияти рақобатпазири дар байни ширкатҳо	+	Кам намудани тағиротҳо дар ширкат	-
Имконияти ворид намудани технологияи муосир	-	Нархи баланд ба технологияи муосир	+
Пайдо намудани шарикӣ нав	+	Муаммо оиди пайдонамудани харидор ба маҳсулоти истеҳсолӣ	-
Баланд намудани даромади коргарон	+	Аз ҳисоби нарх кам шудани даромади корхона	
Рушди Технологияи иттилоотӣ	+	Таъсири омилҳои беруна нисбати фаъолияти ташкилот	+

Таҳлили SWOT аз чор нишондиҳанда нишон дод ки корхонаи тадқиқкарда ҳам камбуди дорад ва ҳам омилҳои мусбат дорад, ки ба устувории молиявии корхонаҳо таъсир

мерасонад. Мисол аз руи нишондиҳандаи якум - “Ҷиҳатҳои манфии- корхона, ё ин ки камбудӣҳо”, ки чунин омилҳо дохил мешавад: -камомати ташкилнокии дохилии

сохтори корхона; набудани стратегияи корхона; музди ками коргарон; фуруши сусти молҳо аз ҷиҳати техникӣ; норасоии маблағ барои маркетинг; норасоии кадрҳои баландхтисос маълум гардид, ки корхона аз ҳамин қабила на онқадар устувор мебошад;

Нишондиҳандаи дувум – “Ҷиҳатҳои мусбии корхона, ё ин ки кувваҳо”, ки ба он чунин омилҳои мусбӣ дохил мешаванд: намудҳои (Ассортимент)-и калони молҳо; доираи васеи маҳсулот; чандирии музди меҳнат; харидории қоғазҳои қиматнок; ворид шудан ба низоми иқтисоди бозорӣ; ҷамъ намудани маблағҳо барои барқарор кардани фонди истеҳлоки, корхона ба ғайр аз омили “харидории қоғазҳои қиматнок” мавқеи корхона дар ҷои аввал мебошад. Сабаби “хариди қоғазҳои қиматнок”- ба даст надаровардани он мебошад, ки дар кишвар ҳоло бозори қоғазҳои қиматног ташаққул ва рушди худро ба таври кофӣ нест. Танҳо аз нигоҳи ташаққул ва рушди қоғазҳои қиматнок дар ҚТ бозори дуҷуминдараҷа фаъолият дораду, бозори аввалиндараҷа дар давраи ибтидоии ташаққулшавиаш қарор дорад. Ин ҳолат дар бисёр корхонаҳои хурду миёнаи ҚТ дида мешавад.

Аз рӯи нишондиҳандаи сеюм – “Имкониятҳо”, омилҳои зеринро ташхис кардан мумкин, онҳо чунинанд: машварати муштариён; калонтарин шабакаи мағозаҳо;

арзиши баланди мол; тақвияти рақобатпазирӣ дар байни ширкатҳо; имконияти ворид намудани технологияи муосир; пайдо намудани шароити нав; баланд намудани даромади коргарон; рушди технологияи иттилоотӣ; Таҳлил нишон дод, ки на ҳамаи имкониятҳо ба ин корхонаи таҳқиқ қарда мансубанд. Мисол нишондиҳандаҳои якум, чорум, панҷум, шашум ва ҳуфтум, танҳо нишондиҳандаи: аз надоштани калонтарин шабакаи мағозаҳо, арзиши баланди мол; ва аз имконияти ворид намудани технологияи муосир танқиси мебаранд.

Арзиши баланди мол. Нишондиҳандаи чорум – “Хатарҳо” Барои таҳлили молиявии корхона оиди пардохтпазирӣ корхона якҷанд усулҳо мавҷуданд, ин таҳлилро аз рӯи сохтори баланси корхона дида баромадан мебошад ё ин ки аз рӯи усули арзиши “Z-ҳисобот”, ки Э.Альтман пешниҳод намуда буд. [13-с 66]

Дар тадқиқоти худ мо кушиш ба харҷ гузоштем, ки ду усулро дар мисоли як корхона истифода барем. Дар тадқиқот дар омӯзиши пардохтпазирӣ дар асоси сохтори баланси корхона ду коэффисиент гирифта мешавад: **яке коэффисиенти пардохтпазирӣ** **ҷорӣ** дар охири сол **ва дуҷум коэффисиенти таъмини сармояи худӣ**. Дар ин асос коэффисиент барқароршавии пардохтпазирӣ ҳисобида мешавад.

Ҷадвал 2. - Барқароршавии пардохтпазирӣ дар мисоли КХМ-и ҚСҚ “ҚОБ”

(ҳаз.сомони)

Соли таҳқиқ	Нишондиҳандаҳо бо рақамҳо Дориҳо дар маҷмӯъ ва сармояи худӣ	Таносуби устувориҳои молиявӣ дар барқароршавии пардохтпазирӣ
2019	2357043/268422	8,7
2020	196818/1873570	0,98
2021	314912/1995496	1,5
2022	2999604/59768.08	1,5
2023	92595/59768.0	1,5

К= Бп – Барқароршавии пардохтпазирӣ;

Дк.- Доройҳои корхона;

Сх.- сармояи худӣ

КБп	=
Дк/Сх	

Таҳлили барқароршавии пардохтпазири дар КХМ нишон медиҳад, ки таносуби доройҳо ба сармояи худӣ дар соли 2019 нисбат ба соли минбаъда аз 8,7 ба 0,95 коҳиш дод, яъне ба 7,2 баробар кам шуд ё ин ки доройҳои корхона дар соли 2019 нисбат то соли 2023 ба 2264448 ҳазор сомони кам шуд. Агар аз ҷиҳати РОА нигарем, таносуби 0,9 маънои онро дорад, ки корхона метавонад қарзи худро то 90% пардохт намояд (меъёри камшавӣ то 0,2 доройҳо мебошад). Сармояи худӣ бошад ба 19231.92 кам гардид. Ин пеш аз ҳама суст шудани фаъолияти КХМ мебошад, ки сабабаш боздоштани фаъолият аз рӯи паҳн шавии пандемияи КОВИД-19, бӯхрони иқтисоди иҷтимоӣ дар Тоҷикистон мебошад, шояд механизмҳои молиявӣ дар ин давра мутобиқ набудан ба ингуна бӯхронҳо.

Таҳлил нишон дод ки дар соли 2019 таносуби барқароршавӣ аз 8,7 баробар шуд; дар соли 2020 ба 0,98; 2022 ва 2023 ба 1,5 баробар гардид. Бояд қайд кард ки ба пандемия, бӯхронҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва молиявӣ нигоҳ накарда КХМ фаъолияти худро давом дод, ва коргарон бо қору фаъолият таъмин буданд, яъне вазъи устувории молиявӣ тамоюлӣ муътадилро барқарор кард.

Дар ҳолате, ки корхона барқароршаванда дида мешавад ва имконпазираст чораҳои андешидашударо истифодабаранд, дар он ҳолат ба корхона вақти муайян дода мешавад, то ки корхона фаъолияти худро дар муҳлати 6 моҳ барқарор намояд.

Ин механизми ҳисоб намудани коэффисиенти пардохтпазири ба ақидаи олимони ватани ва хориҷи оптималӣ мебошад, ва мо ҳам низ тарафдори чунин метод мебошем, ҳамзамон ҳамин тарик ҳисоббаробаркунии фаъолияти устувории молияро дастгири менамоем.

Савол ба миён меояд, ки чигуна коэффисиенти барқароршавӣ пардохтпазири хуб ҳисобида мешавад?

-Агар коэффисиенти ликвидноки ба < 0,6 расад, ин маънои онро дорад, ки корхона ҳавфи вобастагӣ аз қарз дорад;

- Агар коэффисент аз $\geq 0,6$ гардад, маънои онро дорад, ки коэффисент оптималӣ мебошад;

- ва агар аз 0,6 – 0,95 бошад, ин маънои онро дорад, ки корхона вазифаи худро барои рушди фаъолияти худ иҷро наменамояд.

Дар ин ҳолат роҳбарияти корхона ликвиднокии корхонаро аз ҳисоби баланд намудани доройҳои дарозмудат, қарзи дарозмудат, сармояҳои худиро таъмин намояд.

Хуллас, дар зери мафҳуми **вазъи молиявии корхона (ташкilot)** имконоти корхона оид ба эҷоди шароит баҳри ғоидагирӣ, пардохткунии саривақтии ухдадорихо бо мақсади пешгирӣ намудани норасоии пули нақдӣ, таъмини мустақилии устувории молиявӣ, инчунин истифодаи самарабахши амвол ва манбаъҳои ташаккули он дар шароити зуд тағйирёбанда (таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ) бояд фаҳмида шаванд.

Адабиёт

1. Алексеев К.С. Методика анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия / К.С. Алексеев // Справочник экономиста. - 2012. - № 1. - С.14-25.

2. Ефимова О.В. Финансовый анализ. / О.В Ефимова //– М.: Бухгалтерский учет, 2006. – 352 с.
3. Массарыгина В.Ф. Экспресс-анализ финансового состояния предприятия-должника / В.Ф. Массарыгина // Экономический анализ: теория и практика. - 2012. - № 31. - С.60-65.
4. Кошонова М.Р., Сафарзода М.М. Методы анализа финансовой устойчивости малых предприятий в Республики Таджикистан / М.Р. Кошонова, М.С. Сафарзода // Паёми Молия ва иқтисод №3 (32) душанбе 2022.-С. 29-39 саҳ
5. Пулотов М.М. Вазъи молиявии корхона: мафхумҳо, нишондиҳандаҳо ва роҳҳои беҳтар гардонидани онҳо./ М.М.Пулотов //Маҷалаи ахбори ДДҲБСТ Хучанд, №1(66), 2016. С. 6-10.
6. Пулотов М.М., Валиева Д.М. Масъалаҳои таҳқиқи устувории молиявии корхонаҳои тичоратӣ дар шароити муосир/ М.М. Пулотов, Д.М Валиева// -Маҷалаи ахбори ДДҲБСТ Хучанд, №1(66), 2016. С. 103-108.
7. Сафарзода М.С. Устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва идораи он дар шароити иқтисоди бозорӣ/ М.С. Сафарзода// Паёми Молия ва иқтисод №3 (37) душанбе 2023.-С. 363-376 саҳ
8. Ходжаев П.Д. Оценка финансовой устойчивости предприятий транспорта./ П.Д. Ходжаев //Материалы республиканской научно практической конференции «Проблемы развития финансов, налога, учета и аудита в РТ». –Душанбе: ООО «Сапфир», 2005. С. 110
9. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа:/ А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев // Учебное пособие. – 3-е изд.; перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 208с.
10. Хушвахтзода, Қ.Х. Таҳлили хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Х. Зувайдуллоева // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав, 2021. - №1 -163с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди иқтисодиёти милли <https://mmk.tj/content/>.
12. Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнатто 2030 аз 27.04.2015. №238.
13. Управление финансовой устойчивостью: учеб. пособие / под ред. О. Н. Дунаева. – Екатеринбург: ИПК УГТУ, 2002. – с. 66.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Кошонова Манзура Рахматҷоновна - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, телефон: (+ 992) 93 5555072. E-mail: manzura@yandex.ru

Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар – Доктор Phd – и кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, телефон: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Информация об авторах:

Кошонова Манзура Рахматджановна - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Телефон: +922 93 5555072. E-mail: manzura@yandex.ru

Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар - PhD доктор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика

Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Телефон: (+992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Information about the authors:

Koshonova Manzura Rakhmatjanovna- doctor of economic sciences, professor of department of Finance of Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan 734067, TSFEU, Nakhimova St. 64/4 Tel.:(+922) 935555072. E-mail: manzura@yandex.ru

Safarzoda Mirzomurod Saidmuzafar – Phd Doctor of department of Finance of Tajik State University of Finance and Economics Address: Republic of Tajikistan 734067, Nakhimova St. 64/4 Tel.: (+ 992) 988959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

УДК: 336.71 (575.3)

БАҲОДИҲИИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРГОНӢ**Содиқов М.С.****Давлатмамадова А.Б.**

***Аннотатсия.** Дар мақола масъалаҳои арзёбии рушди низоми бонкӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ баррасӣ шудааст. Дар асоси таҳлилҳои мухталифи фаъолияти муасисаҳои молиявии кишвар ва иштирокчиёни бозори молиявӣ ҳулосаҳои умумӣ бароварда шуд. Қайд карда шуд, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи асосии бозори молиявӣ, барои фаъолияти самарабахши бонкӣ ва амалӣ намудани сиёсати пулию қарзӣ нақши муҳим мебозад.*

Диққати махсус ба масъалаҳои назариявии рушди низоми бонкӣ, нақши он дар рушди иқтисодиёти миллӣ ва ба таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти низоми бонкӣ равона гардидааст. Нишон дода шудааст, ки сабаби асосии афзоиши нишондиҳандаҳои бонкӣ дар кишвар аз рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, афзоиши иштирокчиёни бозор, таҳкими соҳибқорӣ хурду миёна, афзоиши талабот ба хизматрасонии бонкӣ алоқамандӣ дорад.

Дар мақола инчунин таъкид шудааст, ки нақши низоми бонкӣ на танҳо барои рушди бозори молиявӣ ва муносибатҳои пуливу қарзӣ, балки барои таъмини иқтисодиёти рақобатпазир мусоидат намуда, инчунин механизми муҳими танзимкунандаи бозори молиявӣ арзёбӣ мегардад.

***Калидвожаҳо:** Низоми бонкӣ, баҳодиҳии иқтисодӣ, Бонки миллӣ, сармоягузорӣ, иқтисоди миллӣ, инфрасохтори бонкӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, маблағгузорӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, амалиёти бонкӣ, ташиклотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва марказҳои хизматрасонии бонкӣ.*

***Барои иқтибос:** Содиқов, М.С. Баҳодиҳии иқтисодии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ/ М. С. Содиқов, А. Б. Давлатмамадова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4(43). – С. 34-43.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ**Содиқов М.С.****Давлатмамадова А.Б.**

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы оценки развития банковской системы в условиях рыночной экономики. Общие выводы были сделаны на основе различного анализа деятельности финансовых институтов страны и участников финансового рынка. Было отмечено, что банковская система Республики Таджикистан, как основная составляющая финансового рынка, играет важную роль для эффективной банковской деятельности и реализации денежно-кредитной политики.*

Особое внимание уделено теоретическим вопросам развития банковской системы, ее роли в развитии национальной экономики, комплексному анализу банковской системы. Показано, что основная причина роста банковских показателей в стране связана с

развитием производственных отношений, ростом участников рынка, усилением малого и среднего предпринимательства, увеличением спроса на банковские услуги.

В статье также подчеркивается, что роль банковской системы не только способствует развитию финансового рынка и денежно-кредитных отношений, но и обеспечению конкурентоспособной экономики, а также является важным механизмом регулирования финансового рынка.

Ключевые слова: Банковская система, экономическая оценка, Национальный банк, инвестиция, национальная экономика, банковская инфраструктура, экономическая деятельность, финансирование, рыночная экономика, банковские операции, небанковские кредитные организации и центры банковских услуг.

ECONOMIC ASSESSMENT OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF MARKET RELATIONS

Sodikov M.S.

Davlatmamadova A.B.

Annotation. The article discusses issues of assessing the development of the banking system in a market economy. General conclusions were drawn based on various analyzes of the activities of the country's financial institutions and financial market participants. It was noted that the banking system of the Republic of Tajikistan, as the main component of the financial market, plays an important role for effective banking activities and the implementation of monetary policy.

Particular attention is paid to theoretical issues of the development of the banking system, its role in the development of the national economy, and a comprehensive analysis of the banking system. It is shown that the main reason for the growth of banking indicators in the country is associated with the development of industrial relations, the growth of market participants, the strengthening of small and medium-sized businesses, and the increase in demand for banking services.

The article also emphasizes that the role of the banking system not only contributes to the development of the financial market and monetary relations, but also ensures a competitive economy, and is also an important mechanism for regulating the financial market.

Key words: Banking system, economic assessment, National Bank, investment, national economy, banking infrastructure, economic activity, financing, market economy, banking operations, non-bank credit organizations and banking service centers.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти иқтисодии кишвар шартҳои муҳим арзёбӣ гашта, дар таъмини рушди иқтисодиёти миллии нақши калонро иҷро менамояд. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки фаъолияти самарабахши бонкӣ ва самаранок ба роҳ мондани сиёсати пулию қарзӣ барои таъмини рақобатпазирии бозори молиявӣ, рушди

тиҷорат ва соҳибкорӣ, ҳудтаъминкунии молиявӣ ва инчунин баланд бардоштани сатҳи накуаҳолии кишвар мусоидаткунанда мебошад. Бинобар ин, дар шароити кунунӣ ба масъалаҳои рушди фаъолияти бонкӣ диққати аввалиндараҷа дода шуда, дар рушди минбаъдаи кишвар самти афзалиятноки иқтисодиёт боқӣ мемонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва

нашрияҳо дар бораи низоми бонкӣ омӯзиши тамоюлҳои ҷорӣ, мушкилот ва дурнамоҳои соҳаи бонкдориро дар бар мегирад. Ба масъалаҳои рақамикунонӣ, устувории молиявӣ, идоракунии хавфҳо ва мутобиқшавии бонкҳо ба тағйирот дар муҳити иқтисодӣ ва танзимкунонда таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Ҳамчунин, инноватсияҳо, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияи пешқадам ва рушди низоми бонкдорӣ муосир баррасӣ мегарданд.

Мақсади мақола. Мақсади мақола таҳлили вазъи кунунии низоми бонкӣ, баррасии мушкилот ва дурнамоҳои рушди он мебошад. Инчунин, мақола нақши низоми бонкдорӣ дар рушди иқтисодиёт, аҳамияти низоми бонкӣ барои таъмини устувории молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои бонкӣ ва ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар соҳаи бонкдорӣ равшанӣ меандозад.

Муҳтавои асосии мавод. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи асосии бозори молиявӣ, барои фаъолияти самарабахши бонкӣ ва амалӣ намудани сиёсати пулиро қарзӣ нақши муҳим мебозад. Яке вазифаҳои асосии низоми бонкӣ, миёнаравии молиявӣ ба воситаи ҷалби захираҳои пулии озод ва қарзидҳӣ ба

субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2023 дар маҷмӯъ 63 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 25 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд [2].

Бояд қайд кард, ки дар соли 2023 ба 1 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд - ҚДММ ТАҚХ “Баракат молия” барои фаъолият иҷозатнома дода шуд. Дар баробари ин иҷозатномаи ҚДММ аз эътибор соқит дониста шуд. Инчунин қайд кардан зарур аст, ки дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки кишоварзии Чин ҳамчун ҚСММ фаъолият дорад. Берун аз қаламрави кишвар бошад, намояндагҳои Ориёнбонк дар шаҳри Дубай, Британияи Кабир, ва Ирландия, Туркия, Ҷумҳурии Корея, Узбекистон, Чин ва намояндагии Амонатбонк дар Россия, фаъолият мекунанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2023 шумораи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ 1897 ададро ташкил намуда, нисбат ба соли гузашта 35 адад зиёд шудаанд.

Ҷадвали- 1. Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022-2023

Сохтор	2022	2023	(+/-)
1.1 Бонкҳо	15	15	-
1.1.1 Бонкҳои анъанавӣ	14	14	-
1.1.2 Бонкҳои исломӣ	1	1	-
1.2 Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	1	1	-
1.3 Ташкилотҳои маблағгузори хурд	48	47	-
1.2.1 Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	19	19	-
1.2.2 Ташкилотҳои қарзии хурд	3	3	-
2. Воҳидҳои сохтории ТҚМ (ҳамагӣ)	1 862	1 897	35
2.1 Филиалҳо	310	330	20
2.1.1 Равзанаи бонкии исломӣ	2	2	-
2.2 Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1205	1229	24
2.3 Марказҳои хизматрасонии маблағгузори хурд	343	335	-8

2.4 Воҳидҳои сайёр	4	3	-1

Сарчашма: Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2023. <https://nbt.tj/upload/iblock/7af/>. Санаи мурочиат 27.07.2024.

Аз ҷадвал бармеояд, ки воҳидҳои сохтори ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои охир тамоюли зиёдшавиро нишон медиҳанд. Дар соли 2023 ташкилотҳои қарзии молиявӣ нисбат ба соли 2022 35 адад зиёд гашта, барои таҳкими муносибатҳои молиявии кишвар хизмат намудаанд.

Инчунин бо рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар ва таҳкими фаъолияти бозор молиявӣ марказҳои хизматрасонии бонкӣ низ афзоиш ёфта, барои мизочон ва иштирокчиёни бозори кишвар хизматрасонӣ пешкаш намудаанд. Сабаби асосии афзоиши чунин нишондиҳандаҳо дар кишвар аз рушди муносибатҳои истеҳсоли, афзоиши иштирокчиёни бозор, таҳкими соҳибкории хурду миёна, афзоиши талабот ба хизматрасонии бонкӣ алоқамандӣ дорад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки уҳдадорҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар соли 2023 ба 30 318,8 млн. сомонӣ баробар гашта, нисбат ба соли 2022 ба маблағи 6 587,1 млн. сомонӣ зиёд гаштааст. Сабаби асосии афзоиши ин нишондиҳанда аз ҳисоби зиёд шудани амонатҳо ва маблағҳо барои пардохт ба муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ба шумор меравад.

Меёри пардохтпазирии ҷории ТҚМ дар соли 2023 ба 81,0 фоиз баробар гардида, нисбат ба талаботи муқарраршуда 51,0 банди фоизӣ зиёд мебошад. Инчунин амонатҳои ТҚМ дар соли 2023 ба 19 462,6 млн. сомонӣ баробар гашта, нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 3 954,8 млн. сомонӣ зиёд гаштаанд [8].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи амонатҳои ТҚМ бо асъори хориҷӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 ба андозаи 0,2 банди фоизӣ зиёд гаштааст. Сармояи тавозунии ТҚМ дар соли 2023 ба 7 360,7 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба соли 2022 ба 1 061,7

млн. сомонӣ зиёд гаштааст. Сабаби асосии зиёд гаштани ин нишондиҳанда афзоиши сармояи оинномавӣ ва захираҳои дигари молиявӣ ба шумор меравад.

Меёри кифоятии сармояи ТҚМ дар соли 2023 андозаи 21,3 фоизро ташкил намуд, ки нисбат ба талаботи муқарраршуда 9,3 банди фоизӣ зиёд мебошад. Натиҷаи фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар соли 2023 бо фоида ба маблағи 999,3 млн. сомонӣ чамбаст гардид. Бояд қайд кард, ки дар соли 2023 нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо (ROA) ва даромаднокии сармояи (ROE) ташкилотҳои қарзии молиявӣ мутаносибан ба 2,65 фоиз ва 13,58 фоиз баробар гардиданд [2].

Қайд кардан зарур аст, ки дар айни замон аз тарафи таҷрибаи хориҷӣ ва олимони иқтисоддон фоизи муносиби муайяни ROA ва ROE дар низоми бонкӣ муайян нагардидааст. Сабаби асосии он дар он ифода мегардад, ки чунин нишондиҳандаҳо вобаста ба ҳолати иқтисодии давлат, сатҳи рушди низоми бонкӣ ва дигар омилҳои иқтисодӣ тағйир меёбанд.

Сатҳи миёна барои чунин нишондиҳанда ROE аз 10 то 15 %-ро ташкил менамояд. ROE бошад зиёда аз 15 %-ро сатҳи муътадил барои рушди низоми бонкӣ муайян кардааст. Дуруст дарк кардан зарур аст, ки чунин нишондиҳандаҳо бояд вобаста ба ҳолати умумии фаъолияти бонкӣ, шароити корӣ ва стратегияи муассисаҳои молиявӣ шарҳ дода шаванд.

Аз нуктаи назари тадқиқоти мавзӯи мазкур таҳлили пардохтҳои дар низоми бонкӣ амалигашта мавриди баррасӣ қарор додан зарур меояд. Пардохтҳои бонкӣ тавре, ки таҷриба нишон медиҳад, ба воситаи амалиётҳои гуногун дар шароити муосир сурат гирифта, дар рушди фаъолияти

хоҷагидории ҳар як кишвар нақши муҳимро иҷро менамоянд.

Намудҳои асосии пардохтҳои бонкӣ дар шароити кунунӣ бисёр васеъ гашта аз интиқоли пулии байнибонкӣ, интиқоли дохилибонкӣ, интиқоли электронӣ, пардохтҳо аз руи қортҳои қарзӣ ва дебиторӣ, пардохтҳо ба воситаи интернет-банкинг, пардохтҳо аз руи криптовалюта ва монанди инҳо иборат мебошанд. Албатта, чунин намуди амалиётҳои бонкӣ дар шароити муосир барои беҳбудии мизочон ва дастрасии саривақтӣ мусоидат намуда, барои таҳкими фаъолияти низоми бонкӣ заминаи устувор хоҳанд гузошт.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2023 дар кишвар тавассути роҳҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ 395,9 млн. пардохтҳо ба маблағи 1 705,8 млрд. сомонӣ амалӣ гардиданд. Шумораи пардохтҳо афзоиш ёфта, нисбат ба соли 2022 46,8% -ро ташкил намудаанд. Дар давраи мазкур ҳаҷми пардохтҳо дар ҳаҷми 8,4% афзоиш ёфтааст.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2023 аз тарафи ташкилотҳои қарзии молиявӣ 11,2 млн. адад барои муштариён суратҳисобҳои бонкӣ кушода шудаанд. Аз ин шумора 0,13 млн. адад суратҳисобҳо ба шахсони ҳуқуқӣ ва 11,1 млн адад суратҳисобҳо ба шахсони воқеӣ мансубият доранд.

Шумораи суратҳисобҳои бонкии муштариён дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ

Диаграммаи 1. – Динамикаи рушди бақияи пасандозҳо дар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ

Сарчашма: Бюллетени омили бонкии солҳои 2018-2022.

нисбат ба ҳамина санаи соли гузашта 2,8 млн. адад ё 33,1% афзудааст, ки нишондиҳандаи мазкур аз боло рафтани эътимоди мардум ба низоми бонкии кишвар шаҳодат медиҳад. Шумораи суратҳисобҳои бонкӣ нисбат ба давраи соли 2022 33,1% зиёд гардиданд.

Дуруст дарк кардан лозим аст, ки дар рушди низоми бонкӣ ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар заминаи кушодани суратҳисобҳо ва додани қарз барои соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ба монанди саноат ва савдо ва инчунин кишоварзӣ аҳолӣ саҳми назаррасро доро мебошанд. Дар баробари ин чунин ташкилотҳо миёнаравӣ дар тақсимкунии сармоя, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат, ҳисоббаробаркунии пулӣ, хизматрасонӣ ва маҳсулоти бонкиро пешниҳод менамояд, ки барои таҳкими рушди бозори молиявӣ мусоидат мекунад.

Яке аз самти муҳим дар бозори молиявӣ инчунин пасандозҳои бонкӣ мебошанд, ки дар рушди фаъолияти хоҷагидории ҳар як кишвар ва таҳкими муносибатҳои тиҷоративу иқтисодӣ саҳми калонро доранд. Зиёд будани пасандозҳо аз рушди фаъолияти бонкӣ шаҳодат дода, барои таҳкими муносибатҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз тамоми муассисаҳои молиявӣ қарзӣ барои афзоиши ин нишондиҳанда тамоми кушишҳоро ба харҷ медиҳанд. Аз тарафи дигар афзоиши пасандозҳо барои иштирокчиёни бозор низ аҳамияти калон дошта, дар таъмини истиқлолияти молиявӣ замина мегузоранд.

Аз диаграмма бармеояд, ки пасандозҳои бонкӣ тамоюлли баландшавиро доро мебошанд. Агар дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 10159277 ҳазор сомонӣ баробар шуда бошад, пас дар соли 2022 ба ҳаҷми 15507800 ҳазор сомонӣ афзоиш ёфтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин нишондиҳанда нисбати ММД дар соли 2021 10,3% ва дар соли 2022 бошад 13,4 5-ро ташкил намудааст.

Бояд қайд кард, ки сатҳи пасандоз нисбати ММД нишондиҳандаи муайян намудани ҳолати бозори бонкӣ ва усулҳои фаъолияти бонкӣ ба шумор меравад. Сатҳи баланди ин нишондиҳанда нисбати ММД аз мавҷудияти боварии аҳоли ба ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, афзоиши ғундоштани захираҳои молиявӣ ва монанди инҳо шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд кард, ки чунин нишондиҳанда аз омилҳои зиёд ба монанди устуворнокии фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳолати сиёсати бонкӣ, таваррум ва даромади аҳоли вобастагии калон дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давлатҳои тараққикарда сатҳи ин нишондиҳанда аз 60 % боло мебошад. Аз ин лиҳоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки нияти гузаштан аз модели истеъмоли ба модели сармоягузорӣ дорад, чунин сатҳ нокифоя буда, барои таҳкими бозорӣ молиявӣ беҳбудиро талаб менамояд.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки дар айни замон сатҳи муайяни ин нишондиҳанда вучуд надорад ва аз хусусияти ҳосил амалисозии ҳар як кишвар вобастагӣ дорад. Лекин дар умум баланд будани ин нишондиҳанда нисбати ММД

нишондиҳандаи мусбӣ барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти бонкӣ, ки барои иштирокчиёни бозор ва аҳолии кишвар дар шароити ташаккулёбии муносибатҳои муносири бозоргонӣ пешниҳоди қарз аз тарафи муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ба шумор меравад. Имруз муносибатҳои қарзӣ чунон авҷ ёфтаанд, ки бидуни онҳо рушд намудани аълолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар имконнопазир мегардад.

Дар баробари ин ҳамаи иштирокчиёни бозор ва сармоягузори ватаниву хориҷӣ аз истифодаи самаранокии муносибатҳои қарзӣ фаъолияти хешро ташаккул дода, дар заминаи он баланд бардоштани сатҳи касбият ва умуман таъмини бомуваффақияти фаъолияти соҳибкорои интизор мебошанд.

Дар маҷмӯъ, рушди иқтисоди ҳар як кишвар бештар аз имкониятҳои қарздиҳии муассисаҳои бонкӣ ба корхонаҳои бахши воқеӣ вобаста аст. Бонкҳо як навъ механизме мебошанд, ки гардиши пули нақдро ба бахшҳои иқтисодиёт тақсим мекунанд ва дар ҳалли масъалаҳои барқарорсозии иқтисодиёт нақши махсус мебозанд [3,55].

Қарзӣ бонкӣ механизми муҳими бозори молиявӣ ба шумор рафта, барои рушди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунанд. Дуруст ба роҳ мондани сиёсати пешниҳоди қарз ва истифодаи оқилонаи захираҳои қарзӣ инчунин барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги стратегӣ ва татбиқи манфиатҳои кишвар заминаи устувори молиявӣ хоҳад гузошт.

Чадвали 2. – Динамикаи қарзҳои низомии бонкӣ аз рӯи категорияҳо дар ҚТ (ҳаз. сомонӣ)

Категория	2019	2020	2021	2022	бо % нисбати соли 2019
Корхонаҳои давлатӣ	2 441 155	2 508 000	2 276 953	2 125 241	-13

Корхонаҳои хусусӣ	2 760 359	3 419 857	3 320 678	3 664 425	33
Шахсони воқеӣ	2 294 168	2 656 875	3 867 915	4 886 276	100,1
Лизинг	1 149	6 088	5 690	3 343	100,9
Ипотека	214 347	220 517	257 888	250 723	17
Овердрафт	244 847	84 608	102 998	50 821	-79
Соҳибкорон	1 833 366	2 057 747	2 208 596	2 669 448	46
Дигарҳо	117	11 665	10 398	6 697	56

Сарчашма: Статистический бюллетень национального банка, – № 10 (219). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.nbt>. (Дата обращения: 30.12.2023).

Аз ҷадвал дида мешавад, ки қарзҳои низоми бонкӣ ба корхонаҳои хусусӣ бисёртар ҷудо мегардад. Сабаби асосии афзоиши қарзҳои бонкӣ ба корхонаҳои хусусӣ ташаккул ёфтани низоми гунгуншаклии моликият ва бозоргонӣ ба шумор меравад. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, ба корхонаҳои хусусӣ дар соли 2022 назар бар соли 2019 33% афзоиш ёфтааст [11].

Дар баробари ин чунин нишондиҳанда дар давраҳои мазкур ба соҳибкорон 46% зиёд гаштааст, ки ин аз дарк намудани аҳамияти соҳибкдорӣ дар шароити кунунӣ шаҳодат медиҳад. Дар дигар категорияҳо бошад, низ ин нишондиҳанда афзоиш ёфта, барои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар дар умум шартҳои муҳим маҳсуб меёбад.

Бояд қайд кард, ки низоми қарздиҳӣ дар кишвар дар рушди фаъолияти хоҷагидорӣ нақши муҳимро иҷро мекунад. Маҳз ба воситани низоми бонкӣ ба иштирокчиёни бозор захираҳои қарзӣ пешниҳод мегардад. Қарздиҳандаи асосӣ дар кишвар бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ ба ҳисоб мераванд [12]. Аз ин рӯ, ин муассисаҳо ҳамчун ҷузъи низоми бонкӣ дар иқтисодиёт устуворнокии низоми бонкиро таъмин менамоянд.

Албатта, ғоизҳои баланд, дар сатҳи паст қарор доштани маданияти молиявӣ ва сатҳи баланди таваккал вобаста ба сатҳи бекорӣ, даромади ноустувор ва монанди инҳо барои таъмини рушди устувори низоми бонкӣ монеаҳо эҷод менамоянд. Бинобар ин, паст намудани ғоизи бонкӣ ба воситани таъмини

рақобатнокии муассисаҳои молиявӣ, баланд бардоштани маданияти молиявӣ аҳоли ба воситаи барномаҳои илмиву таълимӣ ва рушди технологияи рақамӣ самти муҳим бартаараф намудани монеаҳо дар муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ба шумор мераванд.

Татбиқи чунин тадбирҳо барои аҳоли ва тижорат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои устуворнокии низоми бонкӣ ва васеъ намудани имкониятҳои молиявӣ заминаи устувор хоҳад гузошт [10]. Дар бораи самтҳои афзалиятноки рушди низоми бонкӣ дар умум мо дар боби сеюми кори диссертатсионӣ ба таври мушаххас мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

Аз нуқтаи назари таъмини рушди фаъолияти хоҷагидорӣ қайд кардан заррур аст, ки соҳибкорон дар таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ саҳми калон доранд. Маҳз пешниҳоди қарз ба соҳибкорон ва таъмини манфиатҳо ва инчунин кафолати ҳифзи моликияти онҳо барои пешрафти фаъолияти хоҷагидорӣ заминаи устувор хоҳад гузошт. Албатта, дар ин ҷо сухан дар бораи рушди муносибатҳои тижоративу истеҳсолӣ меравад, ки ба воситаи рушди соҳибкорӣ имконпазир мегардад ва муассисаҳои молиявӣ қарзӣ дар навбати худ барои онҳо воситаи тараққиёт дар шароити кунунӣ ба шумор мераванд.

Бояд қайд кард, ки ташкилотҳои молиявӣ на танҳо барои рушди бозори молиявӣ ва муносибатҳои пулӣ қарзӣ нақши муҳимро иҷро мекунанд, балки онҳо

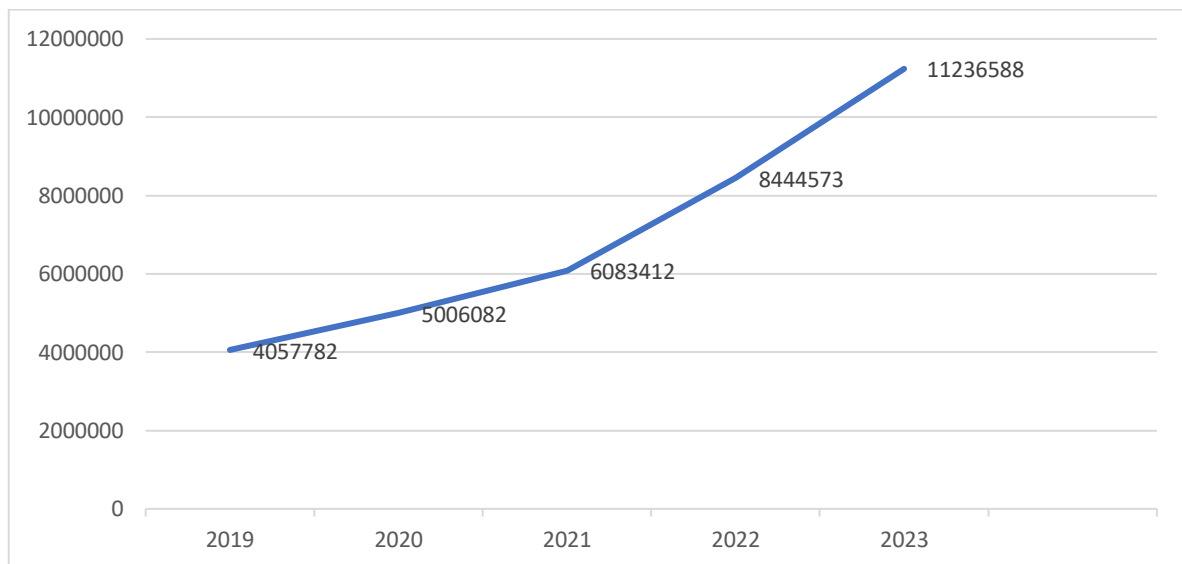
инчунин барои таъмини иқтисодиёти рақобатпазир ва ҳато дар шароити номуайянии рушди иқтисод механизми муҳими танзимкунандаи бозори молиявӣ арзёбӣ мегарданд.

Бояд қайд кард, ки аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар соли 2023 43,1 Ҷоиз ба баҳши истеъмоли, 14,4 Ҷоиз ба кишоварзӣ, 11,7 Ҷоиз ба савдои хориҷӣ, 14,1 Ҷоиз ба саноат, 7,1 Ҷоиз ба соҳаи хизматрасонӣ, 3,8 Ҷоиз ба сохтмон, 5,8 Ҷоиз дигар соҳаҳо равона гардидааст. Инчунин аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда 37,8 Ҷоиз ё 7,2 миллиард

сомониро ба соҳибкории истеҳсоли ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли гузашта 1,9 миллиард сомонӣ ё 36,6 Ҷоиз зиёд мебошад. Ҳаҷми қарзҳои хурд бошад дар соли 2023 13,6 миллиард сомониро ташкил дода, нисбат ба соли гузашта 29,1 Ҷоиз зиёд шуд [4].

Ҳамин тавр, қарзи бонкӣ яке аз воситаҳои муҳими таъмини рушди муътадили фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар ба шумор рафта, барои рушди истеҳсолоти ватанӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад.

Диаграммаи 2. – Динамикаи суратҳисобҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо адад

Сарчашма: Бюллетени омили бонкии солҳои 2018-2023.

Аз диаграмма маълум мегардад, ки суратҳисоби бонкӣ дар кишвар ҳамасола афзоиш ёфта, барои аҳоли ва субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ дар самти фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини эҳтиёҷоти молиявӣ мусоидат мекунад [13]. Бояд қайд кард, ки сабаби афзоиши ин нишондиҳанда аз мунтазам ташаққул ёфтани бозори молиявӣ ва сатҳи баланд шудани эҳтиёҷот ба хизматрасонии бонкӣ алоқамандӣ дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нақши суратҳисоби бонкӣ дар рушди иқтисодиёт басо муҳим буда, барои устуворнокии молиявӣ ва фаъолияти пурсамари низоми

бонкӣ мусоидаткунанда мебошад. Бинобар ин, кишварҳои тараққикарда барои афзоиши нишондиҳандаи мазкур тадбирҳои зарури гуногунро пиёда мегардонанд.

Дар шароити кунунӣ чунин чораҳои муосирро инклюзивӣ молиявӣ, хизматрасонии рақамӣ ва мобилии бонкӣ, барномаҳои таълимӣ, сиёсати танзимнамоӣ, ҳамкорӣ бо шарикони рушд ва баҳши хусусӣ, ҳамкорӣ байналхалқӣ, хизматрасонии инноватсионӣ, дастгирии давлатӣ дар шакли маблағгузорӣ ва дигар намуди имтиёзҳо ташкил менамоянд. Албатта, татбиқи чунин тадбирҳо барои зиёд намудани суратҳисобҳо,

беҳтарсозии дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ ва умуман таъмини рушди устуворнокии фаъолияти бонкҳо замина мегузорад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, низоми бонкӣ барои иқтисодиёти ҳар як кишвар шартҳои муҳими рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки низоми бонкӣ дар худ институтҳои зиёдро ба

монанди бонкҳои марказӣ, бонкҳои инвестиционӣ, бонкҳои тижоратӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ қарзиро дар бар мегирад, ки онҳо барои шахсони воқеӣ ҳуқуқӣ, ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ ва инчунин барои корхонаҳои муҳталиф хизматрасонии васеъи молиявиро пешниҳод мекунанд.

Адабиёт

1. Аҳадов, И.Қ. Заминаҳои ташаккули дороиҳои бонкӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ [Матн] / И.Қ. Аҳадов // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 4-1 (29). - С. 219-226.
2. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2023. <https://nbt.tj/upload/iblock/7af/>. Санаи мурочиат 27.07.2024.
3. Зверев В.А. Совершенствование законодательства в области банковского кредитования // Банковское дело. – 2007. – № 1. – С. 55.
4. Краткий обзор по итогам деятельности банковской и страховой системы за 2023 год. https://nbt.tj/ru/old_news. Санаи мурочиат 06.08.2024.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ». ш.Душанбе, 18 май соли 2009. №644.
6. Лаврушина О.И. Деньги, кредит, банки. Под ред. О.И. Лаврушина. М.: КноРус, 2008, с. 357.
7. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн]/ Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-Граф, 2018. – С. 393.
8. Содиков, М. С. Марҳилаҳои рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Содиков, М. С. Хусайнов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №. 10-1. – с. 187-193.
9. Содиков, М. С. Беҳтарсозии (оптимизатсия) низоми маблағгузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити бозор / М. С. Содиков, И. Н. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – №. 1(51). – с.44-58
10. Ҳикматов, У. С. Аҳамияти иқтисодию иҷтимоии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ / У. С. Ҳикматов, Д. И. Исхаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 1(40). – Р. 11-19.
11. Саидмуродов, Л. Х. Макроэкономическая модель IS-LM-BP и ее возможности для оценки национальной экономики Таджикистана / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/11(220). – С. 104-112. – EDN YPZIBB.
12. Бекова, М. М. Особенности приватизации в странах с переходной экономикой / М. М. Бекова, Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С. 11-15. – EDN VNWCJH.
13. Саидмуродов, Л. Х. Уровни превентивности в экономической политике / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/1(127). – С. 108-116. – EDN VBGFSД.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Содиков Метархон Сокибекович — доктори илмҳои иқтисод, профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Наҳимов 64/14. Почтаи электронӣ: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Давлатмамадова Аниса Булбулшоевна - аспиранти курси дуюми кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимова, 64/14. Телефон: (+992) 883-52-00-40.

Сведения об авторах:

Содиков Метархон Сокибекович — доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета., адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Электронная почта: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Давлатмамадова Аниса Булбулшоевна – аспирантка второго курса факультета финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 883-52-00-40.

Information about the authors:

Sodikov Metarkhon Sokibekovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics, address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Email: metar76@mail.ru. Phone: (+992) 935-08-40-76

Davlatmamadova Anisa Bulbulshoevna - second-year graduate student at the Faculty of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street, 64/14. Phone: (+992) 883-52-00-40.

УДК: 339.3

ЭЛЕКТРОННЫЕ ФИНАНСЫ: БУДУЩЕЕ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ**Хамидова С.Х.**

Аннотация. В последние годы стремительное развитие технологий создало условия для переосмысления традиционных финансовых систем. Безналичные расчеты, которые раньше были лишь дополнением к наличным, становятся основным способом ведения финансовых операций. Электронные финансы, включающие в себя мобильные платежи, криптовалюты и блокчейн-технологии, открывают новые горизонты для пользователей и бизнеса. Преимущества безналичных расчетов очевидны: удобство, скорость, безопасность и возможность глобальных транзакций без ограничений. Мобильные приложения позволяют совершать покупки с помощью одного нажатия кнопки, а алгоритмы блокчейн гарантируют прозрачность и защиту данных. Это создает более демократичную финансовую среду, где доступ к услугам получают даже те, кто раньше был исключен из традиционной банковской системы. Однако вместе с новыми возможностями появляются и вызовы. Необходимы усовершенствования в области кибербезопасности и защиты личных данных. Регуляция рынка также требует внимания, чтобы предотвратить возможные злоупотребления и обеспечить стабильность нового финансового порядка. Таким образом, будущее безналичных расчетов обещает быть как многообещающим, так и сложным.

Ключевые слова: технологии, безналичные расчеты, электронные деньги, мобильные платежи, криптовалюта, блокчейн-технологии, глобальные транзакции, доступ к услугам, традиционная банковская система, вызовы, новые возможности.

Для цитирования: Хамидова, С.Х. Электронные финансы: будущее безналичных расчетов / С. Х. Хамидова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 44-52.

МОЛИЯИ ЭЛЕКТРОНӢ: ОЯНДАИ ПАРДОХТӢОИ ҒАЙРИНАҚӢ**Хамидова С.Х.**

Аннотатсия. Солҳои охир пешрафти босуръати технология шароитро барои аз нав дида баромадани низомҳои анъанавии молиявӣ фароҳам овард. Пардохтҳои ғайринақдӣ, ки қаблан танҳо иловаи пули нақд буданд, роҳи асосии анҷом додани муомилоти молиявӣ гардида истодаанд. Молияи электронӣ, аз ҷумла пардохтҳои мобилӣ, криптовалютаҳо ва технологияҳои блокчейн барои қорбарон ва тижорат уфукҳои нав мекушояд. Афзалиятҳои пардохтҳои ғайринақдӣ аёнанд: роҳат, суръат, амният ва имкони анҷом додани амалиёти ҷаҳонӣ бидуни маҳдудият. Барномаҳои мобилӣ имкон медиҳанд, ки бо паҳши тугма харид кунед ва алгоритмҳои блокчейнро шаффофият ва ҳифзи маълумотро таъмин мекунад. Ин як фазаи молиявии бештар демократиро ба вучуд меорад, ки ҳатто онҳое, ки қаблан аз низоми анъанавии бонкӣ хориҷ буданд, ба хидматрасонӣ дастрасӣ доранд. Бо вучуди ин, дар баробари имкониятҳои нав мушкilot ба миён меоянд. Такмилҳо дар соҳаи киберамният ва ҳифзи дахлатнопазирӣ заруранд. Танзими бозор инчунин ба пешгирии суиистеъмоли эҳтимолӣ ва таъмини устувории низоми нави молиявӣ таваҷҷӯхро тақозо мекунад.

Ҳамин тариқ, ояндаи пардохтҳои ғайринақдӣ ваъда медиҳад, ки ҳам умедбахш ва ҳам душвор хоҳад буд.

Вожаҳои калидӣ: технология, пардохтҳои ғайринақдӣ, пули электронӣ, пардохтҳои мобилӣ, криптовалюта, технологияҳои блокчейн, транзаксияҳои ҷаҳонӣ, дастрасӣ ба хидматҳо, низоми анъанавии бонкӣ, мушкилот, имкониятҳои нав

ELECTRONIC FINANCE: THE FUTURE OF CASHLESS PAYMENTS

Khamidova S.Kh.

Annotation. In recent years, rapid technological developments have created conditions for rethinking traditional financial systems. Cashless payments, which were previously only a supplement to cash, are becoming the main way of conducting financial transactions. Electronic finance, including mobile payments, cryptocurrencies and blockchain technologies, opens up new horizons for users and businesses. The advantages of cashless payments are obvious: convenience, speed, security and the possibility of global transactions without restrictions. Mobile applications allow you to make purchases with a single click of a button, and blockchain algorithms guarantee transparency and data protection. This creates a more democratic financial environment, where even those who were previously excluded from the traditional banking system have access to services. However, along with new opportunities, there are also challenges. Improvements in cybersecurity and personal data protection are needed. Market regulation also requires attention to prevent possible abuses and ensure the stability of the new financial order. The future of cashless payments therefore promises to be both promising and challenging.

Key words: technology, cashless payments, electronic money, mobile payments, cryptocurrency, blockchain technologies, global transactions, access to services, traditional banking system, challenges, new opportunities

Постановка проблемы: Электронные финансы представляют собой неотъемлемую часть современного экономического ландшафта, преобразуя традиционные формы расчетов и вводя нас в эпоху безналичных операций. В условиях стремительного технологического прогресса, с каждым годом увеличивается количество платформ и приложений, которые облегчают финансовые транзакции, делая их более быстрыми, безопасными и доступными. Будущее безналичных расчетов обещает стать ещё более революционным с развитием технологий блокчейн и искусственного интеллекта, которые могут значительно снизить риски мошенничества и повысить уровень доверия среди пользователей.

Удобство мобильных платежей и рост цифровых валют также способствуют популяризации безналичных расчетов, особенно среди молодёжи, стремящейся к скорости и эффективности. Однако, несмотря на преимущества, существует ряд вызовов, таких как киберугрозы и необходимость учета правовых аспектов, касающихся цифровых транзакций. Будущее безналичных расчетов зависит от комплексного подхода к развитию технологий и поддержке пользователей в переходный период.

22 июня 2023 года вышел Указ Президента Республики Таджикистан «О мерах по расширению безналичных расчётов», теперь с 1 августа государственные платежи будут

осуществляться только в безналичной форме. Оплата за коммунальные услуги, налоги, госпошлины для выдачи разрешений и лицензий, штрафы и другие виды государственных услуг можно будет производить только с помощью банковских карт или мобильных кошельков. О необходимости проведения цифровой трансформации всей страны в ближайшие годы не раз подчеркивал Глава государства в своих посланиях Парламенту Таджикистана. По словам Лидера нации, для устойчивой цифровизации национальной экономики и формирования ее технологической основы необходимо ускорить реформы в сфере связи, обеспечить поэтапный переход на цифровую экономику и цифровые услуги во всех сферах, создать технопарки, повсеместно внедрить технологии искусственного интеллекта.[1]

Анализ последних исследований и публикаций. Для того чтобы достичь эффективного развития финансовой системы страны, необходимо не только изучать теоретические и методологические основы формирования и эволюции национальных финансов, но и проводить глубокий анализ современных традиций и направлений, характерных для глобальной платежной системы. Это требует системного подхода к исследованию, который учитывает как внутренние, так и внешние факторы, оказывающие влияние на функционирование финансовых систем. Глубокое понимание международных финансовых механизмов и новых технологий в области платежей имеет значение для оптимизации и адаптации национальных финансовых систем к мировым вызовам. Важно помнить, что успешная интеграция в глобальную платежную систему способствует не только экономическому прогрессу, но и улучшению стабильности и доверия к финансовым учреждениям страны. Гармоничное сочетание теории и практики, а также

изучение актуальных мировых тенденций, является необходимым условием для создания эффективной и конкурентоспособной финансовой системы. Результаты исследований ученых дальнего и ближнего зарубежья, а также отечественных исследователей [2,3,4] показывают, что мировой рынок платежей характеризуется разнообразием, так как охватывает множество секторов и стран, каждая из которых использует уникальный набор платежных инструментов. Эти инструменты адаптированы к особенностям и уровню экономического развития каждой страны. В связи с этим, платежные системы могут значительно отличаться в зависимости от местных условий, культурных факторов и инфраструктуры.

Уровень развития производительных сил в стране играет ключевую роль в формировании тех или иных методов расчета и взаиморасчетов. Для успешного функционирования на международном уровне важно учитывать различные платежные практики и адаптироваться к ним, что подчеркивает необходимость глубокого понимания локальных рынков и их специфики.

Учет особенностей развития производительных сил в разных странах приводит к тому, что термин «платежные инструменты» в ряде государств заменяется на «специальное платежное средство». Специальное платежное средство выполняет ту же функцию, что и традиционные платежные инструменты, обеспечивая идентификацию участников при проведении финансовых операций.

Цель статьи: Акцент на использование электронных форм расчетов подчеркивает современные тенденции в финансовых системах, где упрощение процессов и повышение безопасности становятся приоритетными. Страны, переходящие на такие системы, создают

более эффективные условия для ведения бизнеса и улучшения обслуживания клиентов.

Изложение основного материала:

Держатель финансового инструмента инициирует перевод средств с указанного счета плательщика или финансового учреждения. Кроме того, в рамках этого процесса могут осуществляться и другие финансовые операции, которые предусмотрены условиями договора. Это подразумевает, что держатель имеет возможность взаимодействовать с различными финансовыми ресурсами для выполнения транзакций, что может включать как переводы денег, так и другие операции, такие как выплаты, переводы между счетами или проведение расчетов. Все действия регулируются договором, что обеспечивает правовую основу для выполнения каждой операции и гарантирует соблюдение согласованных условий. [2, с.25], что соответствует целям и задачам внедрения «электронных денег», как специальных платежных средств, предназначенных для оперативного выполнения платежей между участниками финансовых отношений. Эти средства могут использоваться для расчетов за товары и услуги, обеспечивая скорость и эффективность процессов. Специальное платежное средство может иметь любую форму и носитель, исключая бумажные носители. Оно также должно содержать информацию, необходимую для осуществления перевода. Внедрение таких технологий способствует улучшению финансовых взаимодействий и поддерживает устойчивое развитие системы расчетов, что в свою очередь может повысить удобство для пользователей и снизить транзакционные издержки. Основной акцент делается на функциональность и доступность новых технологий, которые делают финансовые операции более гибкими и быстрыми.

Специальное платежное средство обеспечивает возможность идентификации своего держателя, что соответствует современным стандартам защиты информации. Это средство может быть передано в собственность или предоставлено в пользование клиенту согласно условиям договора с эмитентом и в соответствии с действующими нормативно-правовыми актами страны. Платежное средство не только способствует безопасности данных, но также регламентирует процесс его использования и передачи, обеспечивая правовую основу для взаимодействия между эмитентом и клиентом.

Среди стран, активно использующих безналичные платежные инструменты, выделяются США и Канада. В США как физические, так и юридические лица активно прибегают к электронным методам оплаты, что ставит страну в ряды мировых лидеров в этой сфере. Канада также характеризуется высоким уровнем адаптации безналичных платежей, являясь одной из наиболее прогрессивных стран в этом отношении. Обе страны проводят переориентацию на использование электронных платежей, что включает в себя дальнейшее развитие существующих технологий и внедрение новых решений. Это свидетельствует о стремлении повысить удобство и безопасность финансовых операций для пользователей. [3, с.25].

Современное развитие интернета вступает во второй этап. На первом этапе возникла Всемирная Паутина (World Wide Web), которая обеспечила быстрый обмен информацией между пользователями. В нынешней фазе основную роль играет технология блокчейн, названная «Всемирной Книгой Учета» (World Wide Ledger). Блокчейн не только сохраняет данные, но и дает возможность безопасно обмениваться ценностями в электронном формате. Эта технология революционизирует процессы

финансовых операций и обмена активами, обеспечивая прозрачность и надежность. Переход к блокчейну открывает новые горизонты для различных секторов экономики и меняет подход к ведению бизнеса в цифровую эпоху. [3,5,7]

Блокчейн становится важным направлением в информационных технологиях, привлекая внимание банковского сообщества и крупнейших компаний, таких как Microsoft, SAP и Visa. Эти организации активно работают над интеграцией технологии в свои продукты для повышения эффективности и безопасности. Национальные банки ряда стран, включая Японию, США, Россию и государства Евросоюза, изучают возможности применения блокчейна в финансовом секторе на уровне государств. Это обусловлено необходимостью контроля над возникающими процессами, которые иногда могут угрожать стабильности всей системы. Национальные регуляторы стремятся найти баланс между инновациями и безопасностью, что подчеркивает важность и сложность внедрения блокчейн-технологий в финансовую сферу.

Блокчейн представляет собой цифровую книгу, которая обеспечивает безопасное создание и запись транзакций, соглашений и контрактов. Основное преимущество технологии заключается в хранении истории финансовых переводов, которая не сосредоточена в одном месте, как в традиционных базах данных, а распределена по сети компьютеров. Эта сеть может включать в себя множество пользователей, что позволяет создать длинный список транзакций, систематизированный с момента зарождения сети и продолжающий расти со временем. Благодаря децентрализованной природе блокчейна, информация остаётся защищенной и подтвержденной, что

увеличивает доверие к записям и делает их более прозрачными.

Блокчейн обладает гораздо большей функциональностью, позволяя хранить разнообразные данные, например, о выданных кредитах, правах на собственность и т.д. В отличие от традиционных бумажных записей, информация в блокчейне почти невозможно подделать или изменить, что делает эту технологию особенно надежной и привлекает интерес в различных сферах. Таким образом, блокчейн представляет собой универсальный инструмент для записи и хранения данных, который может быть применён в самых разных областях, предоставляя высокий уровень безопасности и прозрачности. [8].

Анализ технологии блокчейн показывает, что системы этого типа состоят из программного обеспечения (ПО) и данных. ПО делится на две категории: программное обеспечение узлов (нодов) и клиентское ПО. Данные, в свою очередь, включают в себя собственно данные блокчейн-цепочки и ключи электронной цифровой подписи (ЭЦП). Одним из ключевых требований является наличие криптографического ядра в составе операционной системы (ОС). Это должно быть реализовано либо в самой ОС, либо в отдельном компоненте, который будет доступен всем пользователям. Криптографическое ядро необходимо для выполнения различных криптографических функций, что является критически важным для обеспечения безопасности и надежности блокчейн-систем. [7,6]

В технологии блокчейн используются массивы данных и криптографические алгоритмы, включающие хэширование, электронную цифровую подпись и шифрование для защиты ключей. Ключевыми аспектами блокчейн являются: первое, метод закрепления блоков в цепочке, который основан на вычислении контрольной характеристики блока и обеспечивает

практически невозможность изменения блока при заданной контрольной характеристике; второе, метод доверенного хранения данных, который часто реализуется через распределенные базы данных, управляемые децентрализованной сетью; третье, протокол внутреннего взаимодействия, обычно использующий пиринговую сеть для обмена информацией. Эти элементы обеспечивают безопасность, прозрачность и надежность данных в системе блокчейн.

Набор данных блокчейн - это организованная система данных, которая представляет собой последовательность блоков, связанных друг с другом. Каждый блок в этой цепочке содержит информацию и зависит от блока, расположенного перед ним. Это означает, что для создания нового блока необходима информация о предыдущем, что обеспечивает целостность и последовательность данных. Такие правила структурирования данных делают блокчейн защищенным от изменений, поскольку изменение информации в одном блоке потребует модификации всех последующих блоков, что крайне сложно реализовать без обнаружения. В результате, блокчейн становится надежным инструментом для хранения и передачи данных, поскольку он минимизирует риск мошенничества и обеспечивает прозрачность.

Пользователи технологии блокчейн отправляют свои транзакционные данные для включения в новый блок, который после проверки корректности фиксируется в цепочке. Изменения доступны, но они легко подлежат обнаружению, что обеспечивает надежность данных об электронных переводах. Сохранность цепочки блоков становится ключевым аспектом, что подчеркивает важность выбора методов ее хранения. Важным элементом транзакции является подпись отправителя, подтверждающая передачу прав на использование токена, а также включение

открытого ключа для проверки подписи получателя. Данные должны храниться доверительным образом, что позволяет пользователям в спорных случаях устанавливать достоверность информации в блокчейне и считать ее подлинной.

В настоящее время в ряде стран внедряются проекты на основе блокчейн-технологий в различных сферах, таких как финансовые транзакции, транспорт, заверение сделок, недвижимость и обмен информации между хозяйствующими субъектами, включая документооборот. Это позволило значительно снизить затраты на выполнение этих операций. Технология блокчейн станет актуальной для создания различных национальных реестров и кадастров, таких как реестры населения, недвижимости, медицинских карточек и трудовых книжек. Также её применение предполагается в автоматизации реестров нотариального дела и обеспечении гарантий сделок. Блокчейн выступает специализированным инструментом, способным решать широкий спектр задач, что открывает новые возможности для улучшения эффективности и прозрачности в различных отраслях. [4,6,8]

Развитие платежных инструментов в Таджикистане связано с использованием интернет - технологий. Электронная коммерция находит широкое применение в банковском секторе, особенно в обслуживании торговли и онлайн-сервисов, где активно используются платежные карты. Важное значение имеет регулирование операций с электронными деньгами, которое осуществляется Национальным банком Республики Таджикистан. Этот процесс способствует улучшению и упрощению финансовых операций, что в свою очередь поддерживает рост онлайн-торговли и доступность электронных услуг для населения и бизнеса. Регулирование направлено на защиту прав потребителей,

повышение уровня доверия к электронным платежам и обеспечение безопасности финансовых транзакций в стране. Таким образом, развитие технологий и системы регулирования создаёт благоприятные условия для эволюции платежных инструментов и роста электронной коммерции в Таджикистане.

Электронные деньги представляют собой средства, которые существуют в цифровом формате и являются эквивалентом стоимости. Они создаются и вводятся в обращение в обмен на наличные или безналичные деньги. Электронные деньги принимаются как средство платежа при расчетах как с эмитентом (лицом, выпустившим эти единицы стоимости), так и с другими физическими и юридическими лицами. Кроме того, их можно рассматривать как обязательство эмитента по возвращению денежных средств любому пользователю, который предъявляет эти электронные деньги. В современных условиях их использование становится все более распространенным, что связано с развитием технологий и необходимости удобных и быстрых способов расчетов. [5].

Электронные деньги широко используются для покупок и транзакций по всему миру, и их операции регулируются Национальным банком Таджикистана. Одной из ключевых особенностей электронных денег является анонимность, которая отличает их от традиционных кредитных и дебетовых карт. Однако не все электронные деньги обеспечивают такую анонимность, поскольку их функционирование зависит от правил, установленных компанией-эмитентом. Для некоторых типов электронных денег существует необходимость учета только на счетах компании, а не на традиционных банковских счетах пользователей. Важно отметить, что при проведении сделок может не составляться расчетный документ с

персональными данными владельца электронных денег. Это создает дополнительные вопросы о конфиденциальности и безопасности информации пользователей, так как может ограничивать возможность отслеживания транзакций в случае их недобросовестного использования.

Электронные деньги обладают рядом преимуществ перед пластиковыми карточками. Во-первых, электронный кошелек можно создать анонимно, что позволяет пользователю совершать покупки без раскрытия своей личности. Во-вторых, процесс открытия электронного кошелька занимает значительно меньше времени, чем получение именной пластиковой карты, которая требует ожидания до 10 дней. Также при создании электронного кошелька не требуется вносить первоначальные средства или платить за его обслуживание, в отличие от пластиковых карточек, где может потребоваться определенная сумма на балансе. Кроме того, риск кражи электронного кошелька минимален благодаря высоким стандартам защиты информации при транзакциях. Еще одним преимуществом является более низкая комиссия при переводе средств через электронные системы по сравнению с традиционными способами. Наконец, многие продавцы предлагают скидки при оплате электронными деньгами, что делает их использование более привлекательным для клиентов.

Электронные деньги имеют ряд преимуществ, но также и недостатки. Во-первых, для совершения расчетов требуется интернет-соединение и специальное программное обеспечение, что может создать сложности, если ПО отсутствует на устройстве. Во-вторых, крупные платежи требуют персонализации, то есть предоставления ксерокопий документов, таких как паспорт, что усложняет процесс

вывода средств. В-третьих, комиссия за ввод и вывод средств варьируется от 5% до 25%, что значительно выше, чем при использовании традиционных банковских услуг. В-четвертых, хотя использование электронных платежных систем растет, они еще не стали повсеместно распространенными, так как не все интернет-магазины принимают их к оплате. Наконец, существуют риски мошенничества, связанные с взломом электронных кошельков и обманом пользователей, что делает защиту от таких действий сложной задачей.

Электронные деньги представляют собой новую форму денежных средств, которые выполняют традиционные функции денег. Развитие и совершенствование современных платежных инструментов зависит от уровня производительных сил страны, существующих технологий, предпочтений пользователей, фактических и планируемых затрат, а также нормативных актов, влияющих на платежные системы. Основной тенденцией в этой области является переход от традиционных бумажных расчетов к инновационным электронным платежам. Это сдвиг обуславливается необходимостью повышения безопасности и эффективности платежной инфраструктуры. Инновации в этой сфере обеспечивают постоянное улучшение как для пользователей, так и для самих платежных систем, что, в свою очередь, способствует более широкому принятию электронных денег и их интеграции в экономику. Таким образом,

переход на электронные платежи представляет собой естественный процесс, отвечающий требованиям современного общества и технологий.

Таким образом, эффективность развития финансовой системы страны во многом зависит от способности адаптироваться к современным мировым трендам, особенно в области платежных технологий. Углубленное понимание как внутренних, так и международных финансовых механизмов позволяет выстраивать устойчивую инфраструктуру для безналичных расчетов, что, в свою очередь, содействует экономическому росту и повышению доверия к финансовым институтам.

Все больше стран стремятся перейти на электронные формы расчетов, что подтверждает их нацеленность на оптимизацию бизнес-процессов и повышения удобства для конечных пользователей. Это создает не только благоприятные условия для ведения бизнеса, но и обеспечивает защиту личных данных и безопасность финансовых операций.

Внедрение специальных платежных средств и технологий представляет собой важный шаг к гармонизации национальных финансовых систем с международными стандартами. Такие меры будут способствовать созданию конкурентоспособной финансовой среды, где инновации и безопасность станут определяющими факторами на пути к устойчивому развитию.

Литература

- 1.Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 23.12.2022 [электронный ресурс]. URL: <http://president.tj/ru/node/29824> (дата обращения: 04.11.2024)
- 2.Коробейникова О.М. Модернизация и интеграция платежных систем в современной России. Авт.дис.Д.Э.Н. Волгоград. 2015. 54 с.
- 3.Бондаренко Е.П. Обеспечение надежности платежной экосистемы российской федерации.Авт. К.Э.Н. Москва.2020. 24 с

4.Камин И.А. Формирование и развитие платежных систем в условиях глобализации мировых финансов.Авт.К.Э.Н. СПб. 2007. 29с.

5.Ченцов А.Ю. Современное состояние и перспективы развития электронных платежных инструментов. Авт. Маг.дис. Минск. 2019. 21с.

6.Белоусова В.Ю., Усоскин В.И. Платежные системы и организация расчетов в коммерческом банке. Москва. НИУ ВШЭ. 2012. -192с.

7.Перекрестова Л.В., Коробейникова О.И., Коробейников Д.А. Эволюция платежных инструментов в мировой экономике. Экономика и предпринимательство. -2013. -№11(40). С. 126-129.

8.Криптовалюта: финансовые и криминальные риски. К.В. Сомик., Д.В. Фролов . Вестник московского университета: государственный аудит. -2015. -№4. -с. 48-57.

Сведения об авторе:

Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна – доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой «Банковское дело» ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. Тел.927019755. E-mail: istambonu@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи қори бонкии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров». Суроға:735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Тел. 927019755. E-mail: istambonu@mail.ru

About the author:

Khamidova Sarvinoz Khamraboevna – Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Banking, State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov”. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue 1. Tel. 927019755. E-mail: istambonu@mail.ru

УДК: 65

ПУТИ РЕШЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ПРОБЛЕМ ГОРОДА ДУШАНБЕ

Бобоев О.

Давлатов Б.Ш.

***Аннотация.** В статье рассматриваются наличие имеющихся транспортных проблем развивающегося города и предложены пути их решения на примере формирующегося Душанбинского мегаполиса.*

***Ключевые слова:** городской транспорт, мегаполис, интеграция, мировой рынок, мобильность населения.*

***Для цитирования:** Бобоев, О. Пути решения транспортных проблем города Душанбе / О. Бобоев, Б. Ш. Давлатов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 53-62.*

WAYS TO SOLVE TRANSPORT PROBLEMS OF DUSHANBE

Boboev O.

Davlatov B.Sh.

***Annotation.** The article examines the existing transport problems of a developing city and suggests ways to solve them using the example of the emerging Dushanbe megalopolis.*

***Keywords:** urban transport, megalopolis, integration, world market, population mobility.*

РОҲҶОИ ҲАЛЛИ ПРОБЛЕМАҶОИ НАҚЛИЁТИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ

Бобоев О.

Давлатов Б.Ш

***Аннотатсия.** Дар мақола мушкилоти мавҷудаи нақлиёти як шаҳри рӯ ба тараққӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, роҳҳои ҳалли онҳо дар мисоли пойтахти навбунёди Душанбе пешниҳод шудааст.*

***Калидвожаҳо:** нақлиёти шаҳрӣ, метрополия, ҳамгирой, бозори ҷаҳонӣ, ҳаракати аҳоли.*

Душанбе де факто по соответствующим количественным параметрам и численности населения уже является мегаполисом [2]. Здесь фактически проживают более миллиона человек. И основная проблема мегаполиса заключается в налаживании системы транспортного обслуживания населения в условиях крупного города.

Скорость перемещения в пространстве – одна из важнейших характеристик крупных городов. Перспективу развития мегаполиса рассматривается сквозь призму развития

транспорта, поскольку он определяет возможности расселения человека по территории, транспортировку топлива и сырья от места добычи к местам переработки и использования, контроль над территорией и обеспечение политического единства государства, структуру и характер экономики города в целом.

Стратегическая миссия современных транспортных систем и видов транспорта в значительной мере сконцентрировалась на обеспечении политических и экономических отношений в обществе, на реализации потребностей населения и государства в

перемещениях людей и грузов при оптимальном уровне транспортных издержек. Последнее означает минимизацию конечной стоимости товаров и услуг для потребителя при условии высокого уровня экологической и социальной безопасности транспорта.

Понимание транспорта как ведущего элемента национальной социально-экономической политики характерно в настоящее время для большинства стран. На этой идеологической основе были разработаны и утверждены новые транспортные стратегии США, Евросоюза, Канады, России и Китая, в которых транспорт определяется не только как инструмент повышения конкурентоспособности, но и как приоритетная сфера для целевых государственных инвестиций.

Транспорт стал одним из первых сфер человеческой деятельности, где стали проявляться элементы интеграции, поскольку существует объективная необходимость в установлении общих норм и правил управления транспортными средствами, сбор платы за проезд, транспортных налогов, формирования требования к лицам, управляющим этими транспортными средствами. В связи с процессами региональной интеграции появились новые технические решения фундаментальных вопросов в сфере транспорта: размер железнодорожной колеи, расположение рулевого управления на автомобиле, правила дорожного движения, дорожные знаки, разметки и т.д. Сегодня более 130 международных организаций заняты совершенствованием, развитием и повышением эффективности транспортного обеспечения экономических связей между различными странами.

Международные экономические институты разрабатывают и активно внедряют новые стандарты внешней торговли, экономической и финансовой

деятельности и международного транспорта, призванные повысить эффективность бизнеса. В перспективе речь идет о комплексной информатизации, интеграции вычислительных ресурсов, наступление эры электронной торговли и бизнеса через всемирные коммуникационные сети и центры.

Транспорт Таджикистана занимает особое место в мировой региональной транспортной системе в направлении Север-Юг, но и благодаря уже функционирующей транспортной системе, готовой к региональной интеграции в мировую транспортную систему. Предоставляя свои мощности, материально-техническую базу и ресурсы для обеспечения перемещений импортных и транзитных грузо-пассажиропотоков через территорию страны, транспорт Таджикистан обслуживает потребности не только внутреннего, но и международного оборота.

Действующая транспортная стратегия Таджикистана в качестве стратегического приоритетного направления развития транспортного комплекса определяет интеграцию Таджикистана в мировой рынок транспортных услуг.

В условиях формирования новой модели развития мировой экономики транспорт становится мощным эффективным инструментом реализации национальных интересов Таджикистана, обеспечения достойного места страны в системе мирохозяйственных связей, а экспорт транспортных услуг должен стать весомой составляющей валового национального продукта Республики Таджикистан.

В качестве экспортных транспортных услуг предлагается использование транзитного потенциала национальной транспортной системы, реализация геостратегической миссии Таджикистана как естественного моста между Центральной и Южной Азией, а также увеличение доли

национальных транспортных компаний в обслуживании экспортных и импортных грузопотоков.

Развитие и функционирование транспортных систем сейчас во многом определяется процессом автомобилизации и успешностью решения связанных с ним проблем.

Наблюдаемые в последние годы положительные тенденции в национальной экономикесопровождаются динамичным развитием автомобильного транспорта. Он занял ведущее место в структуре транспортного комплекса Республики Таджикистана по объемам перевозок грузов и пассажиров в силу своей специфики: экономической эффективности перевозок на малые и средние расстояния, значительной автономности, возможности доставки грузов и пассажиров “от двери до двери”.

Для раскрытия потенциала автомобилизации необходимо, прежде всего, развитие национальной дорожной сети. Эффективные механизмы финансирования дорожного хозяйства должны гарантировать сохранность и обеспечивать развитие дорожной сети в условиях роста интенсивности движения.

На территории Республики Таджикистан безусловным лидером среди финансовых, административных, деловых и культурных и транспортно-логистических центров является город Душанбе.

Региональная интеграция, затронувшая сегодня практически все сферы деятельности человека: экономику, финансы, политику, культуру, транспорт, способствовала формированию крупных городских агломераций – мегаполисов, центров сосредоточения и наиболее яркого выражения проявления интеграционных процессов, как в региональном, так и мировом масштабе.

Высокая мобильность наиболее активной части делового населения планеты

– бизнесменов и огромной армии сотрудников транснациональных компаний, корпораций и трестов, работа которых связана с частными перемещениями между деловыми центрами, а также с необходимостью длительного пребывания в них, сформировала “корпоративный” стандарт требований к окружающему жизненному пространству, минимальный набор приемлемых бизнес – условий пребывания.

Транспортный комплекс является одним из наиболее важных элементов такого стандарта – понятный, приемлемый, отвечающий мировым стандартам по качеству, безопасности, стоимости, информационной поддержке, дружелюбию к пользователю, обеспечивающий подвижность всего делового населения.

К сожалению, г.Душанбе в настоящее время не отвечает этим требованиям и ожиданиям.Основной проблемой городской транспортной системы является несоответствие пропускной способности улично-дорожной сети и ее пропускной способности численности парка транспортных средств за последние 15 лет выросла более чем в 4 раза. В результате удельный показатель протяженности улично-дорожной сети на 1000 автомобилей за рассматриваемый период уменьшился в 3,5 раза. Следует сказать, что длина улично-дорожной сети на 1000 жителей в г.Душанбе составляет 0,019 км , в то время этот показатель для г.Москвы составляет 0,32 км, в Берлине – 1,5 км, в Париже – 1,37 км., в Лондоне -1,24 км., в Нью-Йорке -0,96 км и в Токио -0,56 км.

Душанбе не первый и не единственный город, который столкнулся с транспортной проблемой. Поэтому в настоящей статье мы попытаемся на основе обобщения зарубежного и отечественного опыта проанализировать состояние транспортного комплекса города-мегаполиса

Душанбе с позиции организации дорожного движения и определить возможные пути решения транспортных проблем.

Прежде всего следует отметить, что общепризнанного определения понятия “мегаполис”, а также единых подходов в решении транспортных проблем мегаполисов в настоящее время не существует.

В практическом плане при анализе транспортных проблем крупных городов представляется целесообразным рассмотреть максимально широкий спектр населенных пунктов: и тех, где транспортная ситуация стала уже критической, и тех, где транспортные проблемы еще не столь серьёзны, но обостряются по мере развития города.

Рост Душанбинского мегаполиса и обострение транспортных проблем обусловлены урбанизацией населения и региональной интеграцией экономики. Несмотря на то, что мировые мегаполисы, перестав быть индустриальными центрами, превращаются в научные, культурные, информационные центры постиндустриальной эпохи, их привлекательность для жизни и бизнеса продолжает возрастать.

Вместе с тем развитие и функционирование мегаполисов связано с рядом имманентно присущих этому типу поселений проблем, главным образом в плане инфраструктуры.

Развитие города по “модели мегаполиса”, в отличие “от модели компактного города”, органически связано с ростом транспортной подвижности населения, увеличением нагрузки на улично-дорожную сеть (УДС), возникновением системных помех работе общественного транспорта. Высокий уровень взаимной интегрированности с прилегающими населенными пунктами порождает исключительно большой объем трудовых и

культурно-бытовых поездок между периферийными районами и центральными зонами мегаполиса.

Статус города Душанбе определяется Конституцией Республики Таджикистан, законами Республики Таджикистан и Уставом города Душанбе как столицей Республики Таджикистан.

Население г.Душанбе в настоящее время в реальном исчислении составляет более одного миллиона человек, кроме того ежедневно в город прибывают из районов прилегающих в Душанбе (Гиссар, Шахринав, Турсунзаде, Рудаки, Варзоб, Вахдат, Файзабад) -3-5% их населения.

Транспортная система города обладает уникальными свойствами, существенно отличающими ее от всех других городских систем.

Социально-экономическая значимость транспортной системы определяется, прежде всего, тем, что она относится к числу градообразующих отраслей. Транспортный комплекс города имеет обширную производственную базу, занимает значительные территории, включая множество объектов капитального строительства и производственной связи с крупными производителями и поставщиками технического оборудования по всей стране и зарубежом, характеризуется высокой численностью кадров и др., т.е. обладает всеми признаками крупного производственного комплекса, фактически являясь самостоятельной отраслью производства.

Следует отметить также важную социопсихологическую роль транспортной системы в городе и регионе. Расположение объектов транспортной инфраструктуры (прежде всего станций, остановочных пунктов массового транспорта, сооружений для хранения и парковки легкового автотранспорта) относительно мест проживания населения и мест приложения

труда является существенным фактором влияния на поведенческие особенности различных групп населения, предопределяя, в частности, выбор:

- способа передвижения (пешкой или на транспорте);
- вида транспорта (массовый или индивидуальный);
- частоты пользования автомобилем;
- целевой структуры и частоты поездок;
- мест локализации пунктов посещения.

На состояние транспортного комплекса значительное влияние оказывает интенсивное развитие парка легкового автотранспорта: с 1990 г. он увеличился в 10 раз.

Но автомобилизация наряду с положительным влиянием на экономику и социальное развитие государства и города несет с собой и отрицательные последствия, связанные с большим числом погибших и раненых в ДТП, огромным материальным ущербом, негативным влиянием на экологическое состояние городской среды, загромождением улиц припаркованными автомобилями.

Проблемы городской транспортной системы выражаются в транспортных заторах, сбоях в работе общественного транспорта. Снижение скорости движения ведет к увеличению себестоимости перевозок на 20-30%, росту транспортной составляющей в конечной стоимости продукции и услуг, которая в конечной цене национальной продукции достигает 15-20% (В США и Европе этот показатель не превышает 7-10%)[1, с.19].

Затраты населения на трудовые передвижения по городу составляет в среднем 50 мин (при рекомендованных 35-40 мин). Интервалы движения наземного общественного пассажирского транспорта в часы пик из-за заторов превышает 15 мин на

более 60% маршрутов. Рост задержек при перевозках пассажиров ведет к резкому увеличению потерь свободного времени населения, снижению качества его жизни и тем самым неизбежно порождает социальную напряженность.

Неуклонно возрастают потребности в пространствах для перемещения автомобилей и в значительных территориях для хранения (по месту жительства) и парковки автомобилей (при совершении поездок с различными целями). Необходимо постоянное развитие обслуживающей инфраструктуры (автозаправочные станции, станции технического обслуживания, технической помощи, автомойки и др.), экологически неприятной для города.

Транспортная ситуация, складывающаяся в настоящее время в крупных городах, на наш взгляд, часто является результатом отсутствия комплексного подхода и четкой стратегии в решении рассматриваемых проблем. Как показывает зарубежный опыт, проблема перегруженности улично-дорожной сети в городах не может быть успешно решена только за счет отдельных частных решений.

В законе РТ «О безопасности дорожного движения» определено, что дорожное движение – это «совокупность общественных отношений, возникающих в процессе перемещения людей и грузов с помощью транспортных средств или без таковых в пределах дорог». Именно исходя из такого определения сформирована концепция комплексной программы развития транспорта до 2025 года. Программа предусматривает проведение обширного комплекса работ, направленных на устойчивое развитие транспортного комплекса:

- разработка целевых показателей для оценки состояния транспортной системы города;

- прогнозные оценки потребностей города в транспортных услугах;

- обеспечение транспортного баланса грузовых и пассажирских перевозок различными видами транспорта с учетом межрегиональной и международной интеграции;

- совершенствование законодательной и нормативно-правовой базы в сфере городского градостроительства, транспортного планирования, развития и эксплуатации транспортной инфраструктуры;

- разработка и применение стандартов качества и безопасности транспортного обслуживания;

- совершенствование механизмов финансирования мероприятий по развитию транспортной отрасли, включая подготовку предложений по внесению изменений в налоговое законодательство, по созданию специализированных фондов, по привлечению частных инвестиций и др.;

- комплексный анализ транспортной схемы в составе Генерального плана развития города Душанбе и количественная оценка влияния на достижение целевых показателей функционирования транспортной системы мероприятий по развитию улично-дорожной сети (включая увеличение объема гаражного строительства и временных парковок), дорожно-мостовому строительству, строительству дублеров городских магистралей;

- совершенствование организации и технологии взаимодействия органов управления города Душанбе, районных центров Душанбинского региона (Гиссар, Шахринав, Турсунзаде, Рудаки, Варзоб, Вахдат, Файзабад) при решении проблем планирования и управления в Душанбинском транспортном узле;

- вывод с территории города транспорта, реализующего несвойственные и

ненужные городу функции (таможенные терминалы, склады, грузовые дворы и др.);

- переход к активному управлению спросом на пассажирские и грузовые перевозки экономическими, административными, градостроительными, организационными, информационными и другими методами;

- создание постоянно действующей системы мониторинга транспортной ситуации в городе;

- формирование оптимальной городской маршрутной сети пассажирских перевозок различными видами транспорта (автобус, троллейбус, такси и др.) на основе социальных стандартов транспортного обслуживания населения, сокращение длительности поездок, повышение частоты и регулярности движения, повышение комфортности;

- организация приоритетного движения наземного общественного транспорта по улично-дорожной сети, создание выделенных полос, регулирование движения по полосам, обеспечение приоритетов при маневрировании в конечных пунктах маршрутов, реконструкция пересадочных узлов, оптимизация размещения торговых павильонов и других зданий в транспортно-пересадочных узлах и т.д.;

- развитие скоростной трамвай (малого метрополитена) и троллейбуса;

- формирование железнодорожного транспорта как средства пригородно-городского сообщения (линия Турсунзаде-Душанбе -Вахдат), строительство тоннельных и эстакадных переездов на пересечении с железнодорожными путями в городе Душанбе и вокруг города;

- правовое закрепление целевого использования земель городского транспорта (остановки, автостанции, конечные станции маршрутов, сложные транспортные узлы и т.д.), освоение подземного пространства для

создания элементов транспортной инфраструктуры;

- развитие пешеходных и велосипедных коммуникаций и пространств (тротуары, переходы, пешеходные зоны, площади и т.п.);

- создание условий и средств для передвижения детей, инвалидов и лиц с ограниченными возможностями;

- введение ограничений на въезд в отдельные зоны городской территории;

- повышение уровня подготовки и квалификации специалистов транспортных отраслей (управленцы, инженерные кадры, водители, дорожники, ремонтники и мн.др.), решение социально-бытовых вопросов работников транспорта;

- реализация мер по снижению негативного влияния транспорта на экологическую обстановку;

- строительство гаражей и временных парковок, организационно-правовые и технические проблемы управления единым парковочным пространством;

- реализация государственной и региональной программ повышения безопасности дорожного движения, повышения ответственности и дисциплины участников дорожного движения, повышение безопасности пешеходов, создание действенной системы гражданского контроля над соблюдением в городе Правил дорожного движения;

- создание интегрированного комплекса автоматизированных систем для управления развитием и функционированием транспортной системы города, включая внедрение современных систем управления дорожным движением с использованием методов и средств интеллектуальных транспортных систем, навигационных и телекоммуникационных технологий.

В настоящее время уже принят и реализуется ряд городских целевых программ

и мероприятий, охватывающий значительный круг вопросов в сфере развития городского транспорта и смежных систем.

Из всего перечня направлений деятельности по решению транспортной проблемы в рамках данной статьи основное внимание уделено задачам организации дорожного движения (ОДД): комплексу организационно-правовых, организационно-технических мероприятий и распределительных действий по управлению движением на дорогах.

Разработка мер, направленных на повышение транспортной мобильности, должна основываться на системном подходе, который подразумевает исследование организации дорожного движения как системы, состоящей из множества элементов и связей между ними. В частности, укрупненная структура транспортной системы города представляет собой совокупность многих элементов:

- участники дорожного движения (транспортные и пешеходные потоки);

- транспортная инфраструктура (инженерно-технические сооружения, системы энергоснабжения, элементы УДС: дороги мосты, путепроводы и т.д.);

- технические средства организации дорожного движения, включая навигационные и инновационные технологии в сфере управления дорожным движением;

- организация административного управления, финансирования и контроля над функционированием и развитием городской транспортной системы (различные ведомства и департаменты);

- законодательная и нормативно-распорядительная республиканская и местная база (правовые акты, нормативы, ГОСТы, законы).

В настоящее время существуют проблемы в каждом из указанных выше элементов транспортной системы города. Спектр этих проблем достаточно широко: от

неудовлетворительного состояния дорожного покрытия и недостатков технических средств организации дорожного движения до устаревших физически и морально технологий управления дорожным движением.

В число задач, стоящих перед государственными органами исполнительной власти в рамках разработки государственной политики в области городского транспортного планирования, должны входить:

- разработка новых правовых документов, регулирующих деятельность в сфере транспортного планирования, и предложений по внесению изменений в существующее законодательство;

- разработка нормативных документов, методических рекомендаций и руководств по формированию и реализации планов развития транспортных систем города;

- обеспечение соответствия деятельности местных властей по разработке и реализации городских транспортных планов принципам государственной политики в данной сфере.

На региональные и городские органы власти районов и городов Душанбинского региона целесообразно возложить следующие задачи:

- обеспечение и регулирование взаимодействия властей местных муниципальных образований, входящих в состав Душанбинского региона (Душанбе, Гиссар, Шахринав, Турсунзаде, Рудаки, Варзоб, Вахдат), при разработке и реализации транспортных планов города Душанбе;

- согласование конкретных мероприятий по регулированию спроса на автомобильные перевозки и по организации дорожного движения, проводимых местными властями, в случаях, когда эти мероприятия затрагивают дорожную сеть регионального значения;

- разработка городских транспортных планов в составе документов территориального планирования, градостроительного зонирования и планировки территории на основе принципов единой государственной политики в данной сфере;

- на основе принятых планов – разработки и реализации конкретных программ и мероприятий по управлению транспортным спросом и повышению пропускной способности улично-дорожной сети (в том числе методами ОДД).

В аспекте повышения эффективности управления дорожным движением основной проблемой городской транспортной системы является несоответствие пропускной способности улично-дорожной сети реальному спросу на транспортные услуги.

Строительство новых и реконструкция существующих объектов дорожной инфраструктуры является наиболее очевидным и кардинальным решением проблемы перегруженности УДС города. Для уменьшения количества транспортных заторов объективно необходимы реконструкция наиболее загруженных участков автомагистралей, строительство обходов наиболее насыщенных городских зон в целях отвода из них транзитных потоков. В то же время очевидно, что строительные решения обладают высокой капиталоемкостью и требуют значительных затрат времени.

При постоянном росте количества транспортных средств даже строительство новых и реконструкция существующих магистралей и дорог зачастую не позволяют полностью сократить разрыв между пропускной способностью УДС и уровнем спроса на автомобильные перевозки. Ввод какой-либо одной новой магистрали часто не дает желаемого эффекта, так как происходит резкий рост осуществляемых по ней перевозок, вызванный отложенным спросом,

который в технической литературе называется индуцированной мобильностью.

Повышение эффективности эксплуатации улично-дорожной сети, обеспечение ее требуемых потребительских свойств может быть достигнуто только за счет возможно более равномерного распределения транспорта по всей УДС во времени и пространстве.

Эффективное управление дорожным движением должно обеспечивать загрузку транспортной сети на грани ее пропускной способности, так как превышение проектной пропускной способности всего на 20-30% снижает реальную пропускную способность в 2-3 раза – вплоть до полной остановки транспортного потока.

При этом однажды возникшая пробка подвержена эффекту гистерезиса, который состоит в том, что как только трафик превышает пропускную способность полосы, движение входит в нестабильную зону функционирования в загруженном режиме, и возвращение к свободному движению возможно лишь после того, как «спрос» станет явно ниже пропускной способности.

Следовательно, лучше ограничить пропускную способность до 90% ее

оптимальной величины, чем ждать в течение долгих часов возврата к нормальной величине, имея всего 30% от нее! Если невозможно удовлетворить спрос на локальных участках без перегрузки уязвимых зон, лучше временно блокировать поток на местах, не имеющих стратегического значения.

Иными словами, важнейшее значение приобретает достижение транспортного баланса между реальной пропускной способностью УДС и спросом на объемы движения транспорта при максимальном использовании возможностей, предоставляемых геометрическими параметрами уличной сети.

Заключение. Задача достижения транспортного баланса, в международной практике, в целом решается путем применения систем автоматизированного управления дорожным движением, в том числе современных интеллектуальных транспортных систем (ИТС), способных эффективно управлять дорожным движением на существующей УДС без увеличения плотности дорог.

Литература

1. Бобоев О. Модернизация транспортно-коммуникационной модели Республики Таджикистан. Душанбе, Изд.Нодир,-2012. -317 с.
2. Бобоев О. Рынок городских пассажирских перевозок: теория и практика функционирования // Известия АН РТ: секция общественных наук №4 (248), 2017
3. Бобоев О., Бобоев К.О. Инфраструктура и экономический рост: проблемы взаимовлияния // Известия АН РТ, секция общественных наук, № 4 (252), 2018.
4. Бобоев О. О качественном аспекте теории денег при анализе уровня благосостояния населения города // Экономика Таджикистана: стратегия развития, №2, 2021.
5. Кичеджи В.Н., Хатояма К. Москва: Транспортные проблемы мегаполиса.-М: ДПК Пресс, 2010.- 284 с.
6. Назаров Т.Н. Некоторые проблемы развития рыночной экономики и повышения ее эффективности / Т.Н.Назаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2006.-№ 2,-С.32
7. Рауфи А. Конкурентная экономика: монография / Под общ.ред.д.э.н., профессора Бобоева О.-Душанбе: Дониш, 2014.-608 с.

8. Рауфи А. Транспорт в системе рыночной экономики: монография /Под общ.ред.д.э.н., профессора А.Х.Катаева.-Душанбе: Ирфон, 2002.-255 с.

9. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта: состояние, проблемы и перспективы./ Под ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Душанбе,Ирфон.-2016. – 353 с.

Информация об авторах:

Бобоев Олимджон - доктор экономических наук, профессор кафедры Государственное управление и национальной экономики Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Телефон: +992-805-55-55-52.

Давлатов Бахтовар – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры прикладной информатики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 905-66-50-56, E-mail: baha-201192@mail.ru

Information about the authors:

Boboev Olimdzhon - Doctor of Economics, Professor of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Phone: +992-805-55-55-52.

Davlatov Bakhtovar - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Applied Informatics Department of the Tajikistan State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street 64/14. Phone: 905-66-50-56, E-mail: baha-201192@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобоев Олимҷон — доктори илми иқтисод, профессори кафедраи идоракунии давлатӣ ва хоҷагии халқи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Тоҷикистон, Душанбе, к. Саид Носир, 33. Телефон: +992-805-55-55-52.

Давлатов Бахтовар – номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи информатикаи амалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. Тел: 905-66-50-56, E-mail: baha-201192@mail.ru

УДК: 330, 347.78 (575.3)

АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲО ВА БАРНОМАҲОИ МИНТАҚАВИИ САРМОЯГУЗОРӢ

Қисми 2. Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузоришуда ва арзёбии он дар барномаҳои минтақавӣ

Холбобоев Ф.С.

Абдуллозода У.С.

Аннотатсия. Қисми дуюми мақола ба таҳлили самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва арзёбии он дар барномаҳои минтақавӣ тамаркуз мекунад. Тадқиқоти дар ин қисм гузаронидашуда зарурати муносибати ҷамаҷониба ба арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорино бо назардошти омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва хавф тасдиқ мекунад. Дар натиҷаи тадқиқот тавсияҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии интихоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва оптимизатсияи маблағгузориҳои онҳо бо мақсади рушди устувори минтақаҳои Тоҷикистон таҳия карда шуданд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, минтақа, барнома, сармояи хориҷӣ, мақсадҳои стратегӣ, зермақсадҳо ва тобеияти онҳо, баҳогузориҳои фаъолият, фазои сармоягузорӣ, лоиҳаҳои тиҷоратӣ сармоягузорӣ, барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Холбобоев, Ф.С. Арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ / Ф. С. Холбобоев, У. С. Абдуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4(43). – С. 63-71.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ И ПРОГРАММ.

Часть 2. Эффективность инвестированных проектов и ее оценка в региональных программах

Холбобоев Ф.С.

Абдуллозода У.С.

Аннотация. Вторая часть статьи посвящена анализу эффективности инвестиционных проектов и его оценке в региональных программах. Исследования, проведенные в этой части, подтверждают необходимость комплексного подхода к оценке эффективности инвестиционных проектов с учетом экономических, социальных, экологических факторов и факторов риска. В результате проведенного исследования были разработаны рекомендации по повышению эффективности выбора инвестиционных проектов и оптимизации их финансирования с целью устойчивого развития регионов Таджикистана.

Ключевые слова: Инвестиции, регион, программа, иностранный капитал, стратегические цели, подцели и их подчиненность, оценка эффективности, инвестиционный климат, торгово-инвестиционные проекты, региональные инвестиционные программы.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF REGIONAL INVESTMENT PROJECTS AND PROGRAMS

Part 2. Effectiveness of invested projects and its evaluation in regional programs

Kholboboiev.F.S.

Abdullozoda.U.S.

Annotation. *The second part of the article is devoted to the analysis of the effectiveness of investment projects and its evaluation in regional programs. The research conducted in this part confirms the need for an integrated approach to evaluating the effectiveness of investment projects, taking into account economic, social, environmental and risk factors. As a result of the conducted research, recommendations were developed to improve the efficiency of the selection of investment projects and optimize their financing for the sustainable development of the regions of Tajikistan.*

Keywords: *Investment, region, program, Foreign capital, strategic goals, sub-goals and their subordination, activity assessment, investment space, trade and investment projects, regional investment programs.*

Гузориши масъала. Дар шароити захираҳои маҳдуд ва зарурати рушди устувори минтақаҳо, интиҳоби дуруст ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба мавзуи мазкур як қатор олимони хориҷиву дохилии корҳои илмӣ анҷом додаанд. Аз ҷумла Борисевич В.И., Субботская А.С., Ш. Раҳимзода, Раҳимов Р.К., Назаров Д.Т. доир ба мавзуи мазкур маводеро таҳия намудаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ.

Муҳтавои асосии мавод. Қисми дуюми мақолаи "Арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ" ба таҳлили амиқи самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва таҳияи методологияи арзёбии онҳо дар доираи барномаҳои минтақавӣ бахшида шудааст. Ин таҳқиқот ба муайян кардани омилҳои калидӣ, ки ба самаранокии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таъсир мерасонанд ва пешниҳоди тавсияҳо оид ба оптимизатсияи

раванди интиҳоб ва маблағгузориҳои онҳо, бо назардошти хусусиятҳои рушди минтақавӣ ва мушкилотҳои мавҷуда равона карда шудааст.

Дар баҳогузориҳои самаранокии воситаҳои молиявии маҳаллӣ мақсад ва вазифаҳои асосии гузошташуда ба инобат гирифта мешаванд. Ба хотире, ки мақсади асосии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ аз таъмини аҳолии маҳаллӣ иборат аст, истифодаи бевоситаи баҳогузориҳои муқаррарии бозорӣ нодуруст аст. Дар чунин ҳолат, муайян намудан зарур аст, ки то кадом андоза натиҷаи амалӣ намудани қарорҳои идоракуни ба беҳтар намудани ҳаёти аҳоли бо сармоягузориҳои дохили, хориҷӣ ва суръати рушди минтақа мусоидат намудааст.

Таҳияи низоми меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ, ки омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва хавфҳоро ба назар мегиранд. Услуби баҳодиҳии ҳамаҷонибаи самаранокиро аз ҳисоби сармояи хориҷӣ дар вақти мувофиқ муайян менамояду таҳлили муқоисавии лоиҳаҳо ва барномаҳои алтернативӣ имкон мебахшад.

Тадқиқоти гузаронидашуда оид ба арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии ҷалби дорои сармояи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки як қатор

хулосаҳои муҳим бароварда шаванд, ки онро дар арсми пешниҳодкардашуда мушоҳида карда мешавад.

Аввалан, муайян карда шуд, ки системаи мавҷудаи арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар кишвар ба тақмил ниез дорад. Усулҳои амалкунанда, ҷун ҷоида, ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ тамаркуз мекунамд ва ба омилҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва хавф диққати зарурӣ намендиҳанд.

Дуюм, дар доираи тадқиқот усули баҳодиҳии ҳамаҷонибаи самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ дар Тоҷикистон таҳия ва пешниҳод карда шуд. Ин усул ба системаи меъерҳо асос ефтааст, ки ҷузъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва хатарнокро дар бар мегирад. Ҳар як меъер дар асоси маҷмӯи нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, ки ба хусусияти минтақа мутобиқ карда шудаанд, баҳо дода мешавад.

Сеюм, озмоиши методологияи таҳияшуда дар мисоли [лоиҳаи мушаххас/барнома е намуди лоиҳаҳо/барномаҳоро муайян кунед] аҳамияти амалии онро нишон дод ва имкон дод, ки ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи ташаббусҳои таҳлилшудаи сармоягузорӣ ошкор карда шаванд.

Расми 3. Арзёбии самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавӣ

Сарчашма: таҳқиқи муаллифон

Натиҷаҳои тадқиқот мӯҳимияти таҳқиқоти ҳамаҷонибаро бо арзёбии ҷалби дорои сармояи хориҷӣ, лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорию ба пуррагӣ тасдиқ менамояд. Ҳамин тариқ, истифодаи усули пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки раванди интиҳоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва арзёбии он ҷиҳати маблағгузорӣ дар баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои маҳдуд ва рушди устувори минтақаҳои кишвар пурра мусоидат намояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти кишвар тавонист, ки рушди иқтисодиёти мамлакатро доир ба сармояи хориҷӣ ва саҳми амиқаш дар рушди барномаҳои минтақавӣ эҳё намуда, рӯ ба афзоиш диҳад. Асоси инкишофи механизми сармоягузорию хориҷӣ дар барномаҳои давлатӣ ин санадҳои меъёриву ҳукукии қабулнамуда ба ҳисоб мераванд. Аз

соли 2002 то инҷониб дар конунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати фароҳам овардани сармоягузорӣ дар иқтисодиёти кишвар ва рушди барномавии он як қатор ислохотҳо дароварда шудааст.

Яке аз мӯҳимтарини онҳо ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузорӣ (инвеститсия)", ки ин Қонуни қаблан қабулнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба "Сармоягузорию хориҷӣ"-ро иваз менамояд, ба шумор меравад. Дар Қонуни навқабулкардашуда на ин ки сармоягузорию хориҷӣ балки сармоягузорию ватанӣ низ барои рушди иқтисодиёти кишвар сармоягузорӣ карда метавонанд. Ҳамчунин ҷиҳати фароҳам овардани шароит ва ҳавасмандии сармоягузорию конунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардонии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Шартномаҳо дар бораи тақсими молҳо», «Дар бораи консенсияҳо»,

«Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ», «Дар бораи таърихи кредитӣ», «Дар бораи шарикӣ хусусӣ давлатӣ» қабул карда шудааст. Илова бар ин дар назар аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шартномаҳои сармоягузорӣ" қабул карда шавад.

Пас аз эълон шудани ҳадафҳо ҷиҳати эҷоди фазои сармоягузорӣ дар кишвар як қатор барномаҳои давлатӣ қабул гардид, ки ҷалби сармояи хориҷиро дар он зарур шуморидан мумкин аст. Зеро ислоҳотҳо оид ба раванди сабти номи ашхоси ҳуқуқию воқеӣ, низомии иҷозатдиҳӣ, тартиби гумрукӣ, гирифтани иҷозатномаҳои сохтмонҳо ва ғайраҳо осон карда шуд. Танҳо дар муддати якҷанд сол аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои муҳиме оид ба рушди сармоягузорӣ, бартараф намудани монеаҳо, осон намудани фаъолияти сармоягузори соҳибкорон, ки ба иқтисоди кишвар ва раванди барномавии он зарар мерасонд, осон карда шуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 ба итмом расид, ки вазифаи асосии он таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба ҳисоб мерафт. Амалӣ намудани ин стратегия, ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷудаи амнияти иқтисодиро ҳал намуд, лекин ба ин нигоҳ накарда як қатор масъалаҳои мубрами амнияти иқтисодӣ боқӣ монданд. Аз ин хотир Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қабул карда шуд, ки дар он камбудиву хатогиҳои стратегияи пешина ба инобат гирифта шудааст.

Дар стратегияи нав ба рушди баробари минтақаҳои кишвар диққати махсус дода шудааст, зеро рушди баробари минтақаҳо ба таври назаррас амнияти иқтисодии кишварро таъмин намуда, ҷалби бештари сармояи хориҷиро дар раванди барномавии рушд тақозо менамояд.

Натиҷаи омӯзиши назарияи иқтисод ба рушди нобаробари минтақаҳо, чунин назар иброз мегардад, ки минтақаҳои гуногун, бо доштани мустақилияти нисбӣ ва хусусиятҳои худудӣ чудо карда мешаванд. Яъне, нисбат ба минтақаҳо сиёсати минтақавии давлатӣ бо назардошти хусусиятҳои худудӣ, масалан, хусусиятҳои минтақаҳои кӯҳӣ, амалӣ мегардад, ки ба доира ва самтҳои сармояи хориҷӣ? рушди минтақаҳо таъсири рушдкунанда мерасонад.

Таҷрибаи таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки барномаҳои давлатӣ воситаи ҳалли проблемаҳои муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Мазмуну мундариҷаи барномаи давлатӣ бо муайян намудани мақсадҳои стратегӣ, зермақсадҳо ва тобеияти онҳо, марҳилаҳои бадастории мақсад, маҷмуи чорабиниҳои бадастории мақсадҳо (ташкилотӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ ва ғайраҳо), муайян намудани иштирокчиёни амаликунандаи барнома, механизмҳои иҷро, аз ҷумла сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва сармояи хориҷӣ, методҳои ҳавасманднамоӣ, масъулиятшиносӣ ва ғайраҳо алоқаманд мебошад.

Оғози истифодаи методҳои барномавии танзими давлатӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба солҳои 30-юми асри XX дар кишварҳои рушдкардаи саноатии Аврупо рост меояд. Методи барномавии банақшагирӣ ва идоракунӣ дар амалияи ҷаҳонӣ чандин даҳсолаҳо ба таври васеъ истифода карда мешавад. "Ин воситаи универсалии макро ва микроиқтисодиёт имконият медиҳад, ки ба сиёсати иқтисодии кишвар, минтақа, соҳа, таъкилот самтгирии мақсаднок дода шавад, захираҳо барои ҳалли проблемаҳои нисбатан шиддатноки иҷтимоӣ-иқтисодӣ равона карда шаванд".

Муносибати барномавӣ дар банақшагирӣ ва идоракунӣ дар ҳаҷми иқтисодиёти тамоми кишвар тақрибан панҷоҳ сол пеш дар Иттифоқи Шӯравӣ ва ИМА

пайдо шудааст. Шакли мушаххаси ифодаи муносибати барномавӣ маҷмуи барномаҳои мақсадноки ояндадор гардиданд, ки бо ташаббуси мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маблағгузориҳои бучетҳои марказӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ ва сармояи хориқҷи амалӣ мегардиданд. Чунин барномаҳо дар асоси ҳамкориҳои байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ амалӣ мегардиданд. “Барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар як ҳолат дар шароити кишварҳо бо иқтисодиёти ҷамъиятии умумикардшуда, бозорӣ, дорои моликияти хусусӣ ва марказонидашудаи нақшавӣ истифода мегардид, ки шаҳодати хусусияти универсалӣ доштани методи мазкурро нишон медиҳад”.

Аз ин рӯ, ҳолати шаклҳо ва воситаҳои алоҳидаи ташкили банақшагирӣ ва идоракунии барномавӣ то андозае аломатҳои наъв ва шакли низоми ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва давлатӣ, ки дар кишвар барқарор карда шудааст, таҷассум менамояд. Чунин ҳолат бо таҷрибаи коркард ва амалинамоии барномаҳои маҷмуавӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар кишварҳои гуногун оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ тасдиқ карда шудааст. Масалан, самти нави солҳои 1933-1938, ки аз тарафи маъмурияти Рузвелт дар ИМА бо мақсади бартараф намудани сабабҳо ва ҳалли оқибатҳои Бухрони бузург коркард гардида буд, аз қабili барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар доираи ҷалби сармояи хориҷи ба ҳисоб меравад. “Бо ёрии барномаи мазкур гузариш аз либерализми классикӣ ба либерализми иҷтимоӣ амалӣ гардидааст, ки бадастории тавозуни байни озодии инфиродӣ ва адолати иҷтимоиро бо эътирофи нақши ҳалқунандаи давлат дар ҳалли чунин проблемаҳои иҷтимоӣ, ба монанди сатҳ ва сифати тандурустӣ ва маориф пешниҳод менамояд”. Асоси барномаи Самти навро концепсияи “Се R” ташкил менамуд: Relief – кӯмак ба бекорон ва ниёзмандон; Recovery – барқарор намудани сатҳи тобухронии иқтисодиёт; Reform – ислоҳоти низоми молиявӣ бо мақсади бартараф намудани

таназзулот дар оянда ба инобат мегирифт. Ин аст, ки як қатор барномаҳои алоҳидаи самти наъв, ки ба мустаҳкам намудани меъёр ва қоидаҳои тартиботи гузариши иҷтимоӣ-иқтисодӣ равона гардида буданд, имрӯз низ мавриди амал қарор доранд. Масалан, “Корпоратсияи федералии суғуртаи пасандозҳо (Federal Deposit Insurance Corporation); Ассоциатсияи миллии федералии ипотека (Federal National Mortgage Association, Fannie Mae); Раёсати миллии муносибатҳои меҳнатӣ (National Labor Relations Board); Комиссия оид ба қоғазҳои қимматнок ва биржаҳо (Securities and Exchange Commission)”.

“Бо мақсади бартараф намудани шикасти иқтисодӣ ва низоми молиявӣ дар ИМА дар натиҷаи бухрони ипотекии солҳои 2007-2008 Қонуни федеративӣ “Оид ба чорабиниҳои ғавқуллодаи устувории иқтисодӣ” (Emergency Economic Stability Act of 2008)” ва “Қонуни Додд-Франк “Оид ба ислоҳоти Уолт-стрит ва ҳимояи истеъмолгарон” (Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act) қабул карда шуданд”.

Дар ин миён мувофиқи ин меъёрҳои ҳуқуқӣ Вазорати молияи ИМА ваколатҳои муайянро дар таҳия ва амалинамоии Барномаи наҷоти активҳои проблемавӣ (Troubled Asset Relief Program) ба даст оварда, ки иборат аз унсурҳои зерин буд, аз ҷумла: 1- иҷрои панҷ барнома оид ба устуворкунии идораҳои бонкӣ дар сармояи хориҷӣ, 2- анҷомӣ се барнома оид ба аз наъв ба қар даровардани бозори қарздиҳӣ, 3- Ду барнома оид ба тақвияти саноати мошинсозӣ, ки ин ҳам бо сармоягузориҳои хориҷӣ иҷроиш ёфта, чораҳо оид ба таҳкимбахшии вазъи молиявии ширкати American International Group мебошад, 4- иҷрои ду барнома оид ба дастгирии оилаҳо, ки ба муқобили чараёни маҳрум гардидан аз ҳуқуқи харидорӣ намудани молумулки ба гаравгузошташуда мубориза мебаранд ба поён расид.

солҳои охир мушоҳида мегардад, ки даромадҳои минтақавӣ бо кумаку дастгириҳои ҳукумати мамлакат ва соҳибкорони ватанию хориҷӣ зиёд гардида, доири ин масъала Шариф Раҳимзода дар китоби худ чунин қайд намудааст, ки соҳибкории хурду миёна дар аксари кишварҳои дунё маҳаки асосии рушди ҷомеа буда, ҳиссаи он дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), шугли аҳоли ва ташаккули буҷет назаррас аст. “Он дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ низ нақши муҳим дорад. Бинобар ин, дар стратегияю барномаҳои рушди иқтисодии кишварҳо ба ин самти рушд диққати хоса дода шуда, барои таъмини пешрафти он шароити мусоид фароҳам оварда мешавад”.

Сохтори маҷмӯи барномаҳои давлатӣ, ки бо ҳаҷми нисбии маблағгузориҳои буҷетии қисматҳои мухталифи чунин барномаҳо муайян карда мешавад, дар кишварҳои рушдкардаи ҷаҳони муосир тафовут доранд. Дар ҳолати мавҷудияти ҷалби бештари сармояи дохилию хориҷии самти умумӣ, самти воқеии афзоиши воситаҳои молиявӣ буҷети марказӣ, ки барои иҷрои барномаҳои давлатии самтгирӣ рушди иҷтимоӣ ҷудо гардидаанд, ҳиссаи хароҷоти буҷетӣ барои дастгирӣи кишварҳои ниёзманди аҳоли, рушди маориф, тандурустӣ, илм, фарҳанг, ҳифзи муҳити зист дар ИМА, Ҷопон, Фаронса, Олмон аз дигар кишварҳо, чандин маротиба баланд мебошад.

Таҳлили умумии барномаҳои амалигардида нишон медиҳанд, ки дар самти амалӣ намудани онҳо масъалаи асосӣ – масъалаи маблағгузориҳои онҳо ба ҳисоб меравад. Масалан, дар Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳияи Айнӣ барои солҳои 2016-2020 тамоми сарчашма ва захираҳои маблағгузорӣ муайян гардида, ба соҳаҳо ва лоиҳаҳои алоҳида ҷудо карда шуда, номуайянии як миқдор маблағҳо қайд карда шудааст:

Барои татбиқи “Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳияи Айнӣ барои солҳои 2016-2020” аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 211,0 млн. сомонӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷумла, аз ҳисоби: буҷети ҷумҳуриявӣ 49,5 млн. сомонӣ; буҷети вилоят 15,9 млн. сомонӣ; буҷети ноҳия 3,6 млн. сомонӣ; соҳибкорон ва аҳоли 17,2 млн. сомонӣ; сармояи хориҷӣ 68,5 млн. сомонӣ; Лоиҳаҳои манбаъи маблағгузориашон айнӣ ҳол номуайян 52,1 млн. сомони ро ташкил мекунад.” Чунин вазъият дар дигар ноҳияҳо низ мушоҳида карда мешавад: 22,9 млн. сомонӣ дар ноҳияи А.Ҷомӣ, 47,54 млн. сомонӣ дар ноҳияи Бохтар, 107,0 млн. сомонӣ дар ноҳияи Файзобод, 87,77 млн. сомонӣ дар ноҳияи Истарафшон ва ғайраҳо.

Дар ҳисоботи солонаи Бонки ҷаҳони «Doing Business» дар солҳои 2010-2011 Тоҷикистон дар қатори дигар кишварҳои бехтарини ислохотҳо дар ҷои даҳум қарор дорад. Фаъолияти фазои сармоягузорӣ тавассути Шурои машваратии назди Президенти кишвар, ки ба он ҳам намоёндагони бахши ҳуқуқӣ ва ҳам намоёндагони бахши ҳусусӣ дохил мешаванд, дастгирӣ карда мешавад.

Дар қонунгузориҳои кишвар барои фаъолияти сармоягузорӣ ва сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ низоми қафолати сармоягузорӣ ба роҳ монда шудааст, ки содироту воридоти даромади соҳибкоронро қафолат медиҳад. Ҳамчунин низоми преферентсияи андозҳо ва гумрук дар қонунгузориҳои кишвар амал мекунад, ки дар фаъолияти он соҳибкорону сармоягузоре, ки дар рушди иқтисоди кишвар саҳмгузор мебошанд, монанди сохтмони неругоҳҳои барқии обии хурд ва корхонаҳои пахтадозакунӣ, имтиёзҳо дода мешавад.

Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳавасманд ва ҷалб намудани соҳибкорон бо 25 кишвари ҷаҳон Созишнома оид ба андозбандии дукарата ва бо 18 кишвар

Созишнома оид ба ҳифзи ҳукуки сармоягузoron ба имзо расонидааст ва санадҳои мазкур аз ҷониби Ҳукумати кишвар тасдиқ ва эътироф шудаанд. Аз ин рӯ нишонаи беҳбудӣ ва фароҳам овардани фазои сармоягузорӣ дар кишвар ин ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 ба Конвенсияи СММ оид ба иҷро намудани қонунҳои арбитражӣ, ки 10 июни соли 1958 қбул карда шудааст, мебошад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotҳои мавҷударо ба назар гирифта, барои мукамал намудани идораҳои давлатӣ, сиёсати макроиқтисодӣ, фазои сармоягузорӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ дар ҳамбастагӣ бо мақомотҳои марбута чораҷӯӣ менамояд.

Ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012 Конвенсияи Нью Йоркро оид ба эътибори қонунҳои судҳои арбитражӣ қабул ва ратификатсия намуд, ки Конвенсияи мазкур аз октябри соли 2012 ба расмӣ дароварда шудааст, ҳамзамон барнома роҷеъ ба беҳбуд ва ҳавасманд намудани сармоягузoron дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2012-2015 қабул карда шудааст. Мутаасифона паҳлуи барномавии ин ҳуҷҷатҳо дар минтақаҳо пурра баррасӣ намегарданд.

Кумаки давлатӣ оид ба тичорат ва сармоягузорӣ, ки солҳои 2002-2012 дар ҷаҳорҷубаи лоиҳаҳои давлатӣ оид ба татбиқи сармоягузорӣ боқӯмаки молии донорҳо ва созмонҳои молии байналмилалӣ зиёда аз 200 созишномаҳо татбиқ ва ба тасвиб расидаанд, ки маблағи умумии онҳо дар он давр 2,13 млрд доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Аз маблағи мазкур 1,614 млрд доллар кредит, 371,5 млн доллар грантҳо, 119,12 млндоллар ҳиссаи Ҳукумат ва 28,7 млн доллари дигарро даромадҳо ташкил медиҳанд. Дар солҳои бӯҳрони 2008-2010 1,038 млрд доллари амрикоӣ ворид шуд, ё ин ки 47% аз маблағи умумии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории давлати афзоиш ёфт, ки ғоизи муайяни онро барои рушди барномавии минтақаҳо дар бар мегирифт.

Тавре ки маълум аст таи солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи давлатии бо ҷалби сармоягузориҳо, грантҳо ва сохтмонҳои асосӣ барои солҳои 2014-2016 ва Барномаи хусусигардонии моликияти давлатӣ барои солҳои 2014-2016 тасдиқ намуд. Барномаи давлатии сармоягузориҳо, грантҳо ва сохтмонҳои асосӣ барои солҳои 2014-2016 қабул гардида буд, аз 120 лоиҳаи он қисми зиёдаш барои рушди ояндаи минтақаҳо ниёз ба сармоягузории хориҷӣ дошанд. Аз 39 лоиҳаи он бо маблағи 1,3 миллиард доллар амалкунанда ки барои 3 соли пешбинишуда ба минтақаҳои рушд наёфта равона шудаанд, маблағгузорӣ дар ҳаҷми 1,8 миллиард доллари амрикоӣ муайян шудааст.

Солҳои 2013-2014 ки солҳои босуботӣ истиқлолияти кишвар ба ҳисоб мерафт ҳаҷми сармоягузории мустақими хориҷӣ ба ҳаҷми 2271,6 млн.дол.ШМА ворид гашта буд, ки аз он аз давлатҳои ИДМ 855,9 млн.дол.ШМА (37,6%) ва кишварҳои хориҷи дур 1415,7 млн.дол ШМА (62,3%). Кишварҳои асосии сармоягузории мустақим ба иқтисодиёти кишвар: Россия – 827,1 млн.дол ШМА (36,4%), Хитой – 319,9 млн.дол ШМА (14,1%), Эрон – 302,4 млн.дол ШМА (13,3%), Британияи Кабир – 210,5 млн.дол ШМА (9,3%), низ барои таҳризии рушди барномавии минтақаҳо ба ҳисоб мерафт.

Ҳаҷми умумии сармоягузории ғайримустақим, ки дар барномаи рушди мамлакат барои давраи муайян ба ҳаҷми 1884,3 млн.дол ШМА расида буд, ки он аз давлатҳои ИДМ – 40,9 млн.дол ШМА (2,17%) ва кишварҳои хориҷи дур – 1843,3 млн.дол ШМА (97,8%). Кишварҳои асосии сармоягузории ғайримустақим ба иқтисодиёти кишвар: Хитой – 1093,0 млн.дол ШМА (58,0%), ШМА – 203,6 млн.дол ШМА (10,8%), Филиппин – 193,8 млн.дол ШМА (10,2%), Арабистони Саудӣ – 61,1 млн.дол ШМА (3,2%) буданд.

Қобили қайд аст, ки давраи рекордӣ ин соли 2013 ба ҳисоб мерафт, ки нух моҳи он сол оиди рушди барномавии кишвар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузори мустақими хориҷӣ дар ҳаҷми 208,9 млн. доллари ШМА ворид гашта буд, ки аз он аз кишварҳои ИДМ 47,9 млн. долл ШМА ва кишварҳои хориҷи дур 161,9 млн. долл. ШМА. Кишварҳои асосии сармоягузори мустақим ба Ҷумҳурии Тоҷикистон: Хитой – 92,9 млн. долл.ШМА Россия – 44,1 млн. долл.ШМА, Давлати Катар –17,9 млн. долл.ШМА, Британияи Кабир –17,6 млн. долл.ШМА-ро ташкил дод.

Ҳамзамон, сармоягузори ғайримустақим 277,8 млн. долл. ШМА-ро ташкил дод, ки аз он давлатҳои ИДМ 30,2 млн. долл ШМА, кишварҳои хориҷи дур 247,6 млн. долл. ИМА. Кишварҳои асосии сармоягузори ғайримустақим: Хитой – 84,4 млн. долл.ШМА, Туркия – 46,0 млн. долл.ШМА, Россия – 26,0 млн. долл.ШМА, Филиппин 20,6 млн. долл.ШМА ва ғайраҳо ба ҳисоб мераванд, ки дар фазои имрӯзаи сармоягузори онҳо то ҳол механизми

идоракунии барномаҳо тақмили худро наёфтааст.

Ҳамин тариқ тадқиқоти гузаронидашуда оид ба самаранокии лоиҳаҳо ва барномаҳои минтақавии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилоти калидиро ошкор намуд, ки барои ноил шудан ба рушди устувор ҳалли худро талаб мекунанд. Норасоии кадрҳои баландихтисос, нотаом будани лоиҳаҳо ва набудани татбиқи дақиқи барномаҳо омилҳои мебошанд, ки ба ҷалби сармояи хориҷӣ ва татбиқи иқтисодии рушди минтақавӣ монеъ мешаванд.

Барои ҳалли ин мушкилот бояд тадбирҳои ҳамаҷониба таҳия карда шаванд, ки баланд бардоштани сифати таълим ва таълими касбии кадрҳо, таъмини татбиқи дақиқи барномаҳо ва лоиҳаҳо бо назорати истифодаи маблағҳои ҷудошуда ва тақвияти маъракаи таълимотӣ барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ.

Инчунин ба назар гирифтани хусусиятҳои рушди минтақавӣ ва муайян кардани эҳтиёҷоти мувофиқ барои оптимизатсияи барномаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ муҳим аст.

Адабиёт

1. Борисевич, В. И. Прогнозирование и планирование экономики. - Минск: Экоперспектива. - 2001. –С. 380.
2. Назаров, Д. Т. Мировой опыт привлечения финансового капитала для реализации инновационных проектов / Д. Т. Назаров // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 197-207.
3. Рахимов, Р. К. Общеэкономические пропорции в народном хозяйстве Республики Таджикистан / Р. К. Рахимов, Я. П. Довгялло, Б. М. Шарипов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2015. – № 1(48). – С. 58-66.
4. Субботская, А. С. Исторические аспекты в развитии программно-целевого планирования в России и за рубежом / А. С. Субботская // Регионы: государственное и муниципальное управление. - 2015. -№ 3(3). - С. 7.
5. New Deal [Сарчашмаи электронӣ]: <https://www.history.com/topics/great-depression/new-deal> (санаи муроҷиат: 11.02.2020).
6. New Deal Programs Still in Effect Today [Сарчашмаи электронӣ]. : <https://www.thoughtco.com/new-deal-programs-still-in-effect-today4154043> (дата обращения: 11.02.2021)

7. Emergency Economic Stabilization Act of 2008 [Сарчашмаи электронӣ] / Congressional Budget Office: <https://www.cbo.gov/publication/24840> (санаи мурочиат: 23.09.2020).
8. Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act [Сарчашмаи электронӣ]. – One Hundred Eleventh Congress of the United States of America: <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/4173> (дата обращения: 10.09.2020).
9. Раҳимзода, Ш. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ / Ш. Раҳимзода. – Душанбе : Эр-граф, 2019. – 219 р. – ISBN 978-99975-928-8-0.
10. Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳияи Айнӣ барои солҳои 2016-2020. – Айнӣ -2015. – С. 7.
11. Холбобоев, Ф. С. Роль инвестиционного законодательства в развитии государственной инвестиционной политики часть 1. Краткий обзор нормативно-правовой базы инвестиционной политики государства / Ф. С. Холбобоев // Труд и социальные отношения. – 2024. – Т. 35, № 1. – С. 159-167. – DOI 10.20410/2073-7815-2024-35-1-159-167.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Холбобоев Файзулло Самадович – номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илмӣ Институти иқтисод ва демографияи ДДТТ. Почтаи электронӣ: faizullo.sx@gmail.com
Абдуллозода Умедҷон Саид — ходими калони илмӣ шӯъбаи тадқиқоти институтионалии институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел+992552050525. Почта: umcaid@mail.ru

Сведения об авторах:

Холбобоев Файзулло Самадович – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. E-mail: faizullo.sx@gmail.com
Абдуллозода Умедҷон Саид - старший научный сотрудник отдела институциональных исследований Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

Information about the authors:

Kholboboiev Faizullo Samadovich – candidate of economic sciences, leading researcher of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: faizullo.sx@gmail.com
Abdullozoda Umedjon Said - Senior Researcher at the Department of Institutional Research at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

УДК: 338.43:657(575.3)

РУШДИ НИЗОМИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ТАҲЛИЛИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Ҳасанова Н.Ҷ.

Аннотатсия. Дар мақолаи илмӣ таҳлили идоракунии стратегӣ ҳамчун унсури асосии низоми баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бо истифода аз таҳқиқотҳои олимони таҳлилу баррасӣ карда шуда, дар ин асос аз ҷониби муаллиф хулосаҳои назариявӣ илмӣ таҳия карда шудааст. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ муосир се равиши асосӣ оиди нақши баҳисобгирии идоракунӣ қайд карда шудааст. Доир ба моҳияти асосии баҳисобгирии идоракунӣ нуқтаи назари муҳуккиқон пешниҳод шудааст. Дар мақола қайд карда шудааст, ки баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ҳамчун технологияи муосири таъминоти иттилоотӣ ва тақвияти чараёни қабули қарорҳои стратегияи идоракунӣ буда, барои идоракунии самаранокии коркард ва татбиқи стратегияи субъекти хоҷагидорӣ дар шароити рақобат ва номуайянӣ муаррифи карда шудааст. Дар мақола концепсияи муаллифӣ дар бораи робита ва пайдарҳамии унсурҳои низоми баҳисобгирии идоракунии стратегӣ оварда шуда ва қайд карда мешавад, ки мақсади таҳлили стратегӣ ин омода кардани заминаи иттилоотӣ барои татбиқи самарабахши марҳилаҳои минбаъдаи банақшагирии стратегӣ ва муайян кардани ҳадафҳои стратегияи корхона ва тактикаи ҳисобдорӣ мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда тасдиқ мекунанд, ки дар айни замон методологияи ягонаи аз ҷиҳати илмӣ асосноки баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ҳамчун системаи таъминоти баҳисобгирию таҳлили идоракунии стратегӣ вучуд надорад, ки ин яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор доштани самаранокии механизми идоракунии натиҷаҳои молиявии субъектҳои хоҷагидори корхонаҳои мухталифи шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ мебошад. Бо мақсади ҳалли масъалаҳои мазкур аз ҷониби муаллиф асосҳои концептуалии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, таҳлили стратегӣ, стратегия, баҳисобгирии бухгалтерӣ, харочот, даромад, банақшагирӣ, идоракунӣ.

Барои иқтибос: Ҳасанова, Н.Ҷ. Рушди низоми муосири баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / Н. Ҷ. Ҳасанова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4(43). – С. 72-83.

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И АНАЛИЗА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Ҳасанова Н.Дж.

В научной статье проанализирован и рассмотрен стратегический управленческий анализ как основной элемент системы стратегического управленческого учета с использованием исследований учёных. На этой основе автором разработаны теоретические и научные выводы. В статье отмечены три основных подхода и их роль в системе управленческого учета, основанные на результатах современных научных

исследований. Представлена точка зрения исследователей на основную сущность управленческого учета. Также отмечается, что стратегический управленческий учет представляет собой современную технологию информационного обеспечения и усиления процесса принятия стратегических управленческих решений. Он предназначен для управления эффективностью обработки и реализации стратегии хозяйствующего субъекта в условиях конкуренции и неопределенности.

В статье представлена авторская концепция взаимосвязи и последовательности элементов системы стратегического управленческого учета. Отмечено, что целью стратегического анализа является подготовка информационной базы для эффективной реализации следующих этапов стратегического планирования, определения стратегических целей предприятия и тактики учета. Результаты проведенного исследования подтверждают, что на данный момент не существует единой научно обоснованной методики учета стратегического управления как системы обеспечения учета и анализа стратегического управления, что является одной из причин низкого уровня эффективности механизма управления финансовыми результатами хозяйствующих субъектов предприятий различных организационных форм. Для решения этих проблем автором предложены концептуальные основы стратегического управленческого учета.

Ключевые слова: управленческий учет, стратегический анализ, стратегия, учет, затраты, выручка, планирование, управление.

DEVELOPMENT OF A MODERN SYSTEM OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING AND ANALYSIS IN AGRICULTURAL ORGANIZATIONS

Hasanova N.J.

The scientific article analyzes and considers strategic management analysis as the main element of the strategic management accounting system using research by scientists, and on this basis the author developed theoretical and scientific conclusions. Based on the results of modern scientific research, three main approaches and their role in the management accounting system are noted. The researchers' point of view on the basic essence of management accounting is presented. The article notes that strategic management accounting is a modern technology for providing information and strengthening the process of making strategic management decisions and is intended to manage the efficiency of processing and implementing the strategy of an economic entity in conditions of competition and uncertainty. The article presents the author's concept of the relationship and sequence of elements of the strategic management accounting system, and also notes that the purpose of strategic analysis is to prepare an information base for the effective implementation of the next stages of strategic planning and to determine the strategic goals of the enterprise and accounting tactics. The results of the study confirm that at the moment there is no single scientifically based methodology for accounting for strategic management as a system for ensuring accounting and analysis of strategic management, which is one of the reasons for the low level of efficiency of the mechanism for managing the financial results of business entities of enterprises of various organizational forms. To solve these problems, the author proposed a conceptual framework for strategic management accounting

Key words: management accounting, strategic analysis, strategy, accounting, costs, revenue, planning, management.

Гузориши масъала. Дар шароити муосир дар бахши кишоварзии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои ҷиддие ба амал омадаанд, ки ба тақмили низоми идоракунии корхонаҳои ин бахш водор менамоянд. Сарборӣ ба зернизоми идоракунандаи корхонаҳои бахши кишоварзӣ зиёд шуда, вобаста ба ин зарурати воқеии истифодаи усулҳо ва тарзҳои муомила ба ташкили идоракунӣ ба миён омадааст. Бахши кишоварзии иқтисодиёти миллӣ дар таҳти таъсири на танҳо омилҳои иқтисодӣ, инчунин дар таҳти таъсири омилҳои иҷтимоӣ, табиӣ, иқлимӣ ва дигар омилҳои махсус фаъолият менамояд, ки ин хосагии низоми идоракунии корхонаҳои бахши мазкурро муайян менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҳриёт. Бояд зикр кард, ки дар амалияи идоракунии корхонаҳои кишоварзии иқтисодиёти миллӣ тарҳи ягонаи ташкил ва гузаронидани таҳлили стратегӣ дида намешавад, тавсияҳо ё дастурҳои ташкилӣ-методиӣ бунёд намудани равандҳои таҳлили стратегӣ бо истифода аз тарзҳои муомилаи бонизом, маҷмӯӣ ва баинобатгирии ҳолатҳои мушаххас таҳия нашудаанд. Масъалаҳои таҳия намудани воситаҳои таҳлили стратегӣ бо истифода аз тарзҳои муомила ва амалҳои таҳлили муосир, таҳлили самтҳои асосии рушд, муҳити дохилӣ ва берунии корхонаҳои бахши кишоварзӣ низ ба асосноккунии назариявӣ ва амалӣ эҳтиёҷ доранд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити муосири иқтисодӣ бунёд намудани стратегияи идоракунии корхонаҳои бахши кишоварзӣ метавонад барои баромадан аз вазъи бӯҳронии иқтисодиёти миллӣ, баландшавии рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои кишоварзӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ мусоидат намояд.

Мақсади мақола. Ба хотири ноил шудан ба рақобатпазирии баланди маҳсулот ва рушди устувории корхонаҳои кишоварзӣ, дуруст ба роҳ мондани таҳлили идоракунии стратегӣ, чун раванди ташаккули стратегияҳо ва асосноккунии таъмин будан бо маълумоти зарурӣ ҳангоми қабули қарорҳои стратегӣ талаб карда мешавад. Зарур аст, ки муқаррароти назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи бо ахбор таъмин будани таҳлили стратегӣ рушд дода шавад, алоқамандии усулҳои истифодашавандаи таҳлили стратегӣ ва воситаҳои таҳлили муосир гирифтани инъикос кардан ва дарк кардани натиҷаҳои таҳлил таҳқиқ карда шаванд.

Мухтавои асосии мавод. Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ самти муосири нави илмӣ рушди ҳамгироии мактаби классикии баҳисобгирии идоракунӣ ва менеҷменти стратегӣ мебошад. Бинобар ин, барои дарки дурусти моҳияти баҳисобгирии идоракунии стратегӣ, бояд асосҳои концептуалии баҳисобгирии идоракунӣ таҳия карда шаванд.

Айни замон, дар бораи эътирофи баҳисобгирии идоракунӣ ҳамчун як институти мустақили фаъолияти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ шакли ташкилию-ҳуқуқиашон гуногун, ҳарчи бештар ибрази ақида карда мешавад. Ҳамзамон мутахассисон дар бораи нақш ва мақеъи баҳисобгирии идоракунӣ дар низоми иттилоотии корхонаҳо, асосҳои концептуалии сохтори он фаъолона баҳс мекунанд.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ муосир оиди дарки нақш ва мақеъи баҳисобгирии идоракунӣ, метавон се равиши асосиро қайд намуд:

1) Инкори пурраи мафҳуми "баҳисобгирии идоракунӣ". Баъзе аз муаллифон чунин меҳисобанд, ки

баҳисобгирии идоракунӣ як чизи бофта аст ва худ натиҷаи пешбурди баҳисобгирии дугона мебошад, аз як тараф, дар байни баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии амалиётӣ аломати баробар мегузоранд, аз тарафи дигар бошад дар байни баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии истеҳсолӣ.

2) Таърифи баҳисобгирии идоракунӣ ҳамчун як қисми баҳисобгирӣ, ба ғайр аз ин ҷузъҳои молиявӣ ва андозро дарбар мегирад. Чунин мавқеъгирӣ бештар ба таҷрибаи

байналмиллалӣ мувофиқат мекунад, ки дар он баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ маъмулан дар доираи системаи ягонаи баҳисобгирии бухгалтерӣ ҷудо карда мешавад. Муаллифоне, ки баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун ҷузъи системаи баҳисобгирӣ баррасӣ мекунанд, гурӯҳи бузургро ташкил медиҳанд. Мӯҳтавои консепсияҳои асосии муаллифӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Таърифҳои асосии моҳияти баҳисобгирии идоракунӣ

Муаллиф	Таъриф
А. Апчерч [1]	“раванди ба менечерҳо пешниҳод кардани ахбори молиявӣ бо мақсади ёрдам кардан ба онҳо дар соҳаҳои калидии банақшагирӣ, назорат, қабули қарорҳо”
АД. Шеремет [11]	"... зерсистемаи баҳисобгирии бухгалтерие, ки дар доираи як корхона дастгоҳи идоракунии онро бо иттилооти истифодашаванда барои банақшагирӣ, ҳуди идоракунӣ ва назорат аз болои фаъолияти корхона таъмин мекунад"
Ч.Т. Хорнгрен и Дж. Фостер [12]	Системае, ки дар он шиносӣ, ҷенкунӣ, ҷамъоварӣ, ба низом даровардан, таҳлил, таҷзия, тафсир ва интиқоли иттилооти зарурӣ барои идоракунии ягон объект сурат мегирад
К. Друри [4]	Усули ба шахсони ҳуди корхона пешниҳод намудани иттилооте, ки дар асоси он онҳо қарорҳои нисбатан асоснок қабул мекунанд, самаранокӣ ва маҳсулнокии амалиёти ҷориро баланд мебардоранд
Т.П. Карпова [5]	Системаи якпорчаи баҳисобгирии харочот ва даромадҳо, меъёрғузурӣ, банақшагирӣ, назорат ва таҳлил, ки иттилоотро барои қарорҳои ғаврии идоракунӣ ба низом медарорад.
Иттиҳодияи миллии муҳосибон ИМА [9]	Раванди шиносӣ, ҷенкунӣ, ҷамъоварӣ, таҳлил, таҳия, ҳамгирӣ ва интиқоли иттилооти молиявие, ки кормандони мудирӣ барои банақшагирӣ, арзёбӣ ва назорат аз болои фаъолияти истеҳсолӣ ва самаранокии истифодаи захираҳо истифода мебаранд "
М.А.Вахрушина [3]	Системаи якпорчаи баҳисобгирии харочот ва даромадҳо, меъёрғузурӣ, банақшагирӣ, назорат ва таҳлил, ки иттилоот барои қарорҳои ғаврии идоракуниро ба низом медарорад; унсuri муҳими системаи идоракунии корхона мебошад ва дар баробари системаи баҳисобгирии молиявӣ фаъолият мекунад; як самти мустақили баҳисобгирии бухгалтерии корхона мебошад, ки дастгоҳи идоракунии онро бо иттилооти истифодашаванда барои банақшагирӣ, идоракунӣ, назорат ва арзёбии корхона дар умум ва инчунин бахшҳои сохтории он, таъмин менамояд.

С.А. Николаева [9]	Системаи баҳисобгирӣ, банақшагирӣ ва назорат, таҳлили маълумотҳо дар бораи хароҷот ва натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар заминаи барои идоракунии объектҳо зарурӣ, дар ин асос фавран қабул кардани қарорҳои муҳталифи идоракунӣ бо мақсади беҳтарсозии натиҷаҳои молиявии корхона"
М.У. Бобоев[2]	"низомии ахбории дохилӣ, ки нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявиро бо мақсади ба менечерҳо пешкаш намудани ахбори зарурӣ барои қабули қарорҳои идоракунии тактикӣ ва стратегии самаранок истифода мебарад"
С.Ф. Низомов[8]	"низомии ҳамгирии унсурҳо (зернизомҳо)-и муташаккил ва боҳамалоқаманд, ки раванди табдили ахбори баҳисобгирӣ-таҳлилиро бо мақсади қабули қарорҳои идоракунии фаврӣ, тактикӣ, стратегӣ ва проблемавии барои иҷрои вазифаҳои идоракунӣ заруриро таъмин менамояд"

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт

Барои чунин таърифҳо мавқеъгирии баҳисобгирии идоракунӣ ҳамчун як системаи якпорча ё ҳамгиро (интеграсионӣ), ки дар доираи он вазифаҳои банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, назорат, таҳлил ва таъсири мутақобила амалӣ карда мешаванд, умумӣ мебошад. Масъалаи омӯзиши баҳисобгирии идоракунӣ пеш аз ҳама баҳисобгирии хароҷот ва даромадҳои ҷорӣ корхона дар умум ва воҳидҳои алоҳидаи сохтҳои он мебошад. Аз ин ҷо бар меояд, ки ҳадафи баҳисобгирии идоракунӣ ин ба низом даровардани иттилоот барои қабули қарорҳои фаврии идоракунӣ буда, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои корхона ва фаъолияти асосии он равона карда шудааст. Чунин дидгоҳ ба моҳияти баҳисобгирии идоракунӣ бо тамоюли системаи баҳисобгирию таҳлилий дар дурнамои кӯтоҳмуддат ва равандҳои дохилии корхона фарқ мекунад. Яъне сабаби асосӣ дар он аст, ки низомии анъанавии баҳисобгирии идоракунӣ эҳтиёҷотҳои муосири соҳаи идоракуниро қонеъ карда наметавонад.[15] Доир ба моҳияти асосии баҳисобгирии идоракунӣ нуктаи назари баъзе аз муҳаққиқонро пешниҳод менамоем:

Дар бораи камбудҳои асосии системаҳои анъанавӣ бисёре аз муаллифон, аз ҷумла Р. Каплан ва Т. Чонс дар китоби

"Иртиботи аз дастрафта: тулӯъ ва ғуруби баҳисобгирии идоракунӣ" чунин баён мекунанд[10]:

- баҳисобгирии идоракунии анъанавӣ ба талаботи истеҳсолоти имрӯза ва муҳити рақобат ҷавобгӯ нест;

- системаҳои анъанавии арзишмуайянкунӣ ба таҳрифи иттилооте, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ заруранд, оварда мерасонанд;

- амалияи баҳисобгирии идоракунӣ талаботҳои баҳисобгирии молиявиро пайгирӣ мекунад ва асосан аз ҷониби онҳо муайян карда мешавад;

- дар баҳисобгирии идоракунӣ умуман таваҷҷӯҳи асосӣ ба амалиётҳои дохилӣ равона карда шудааст ва ба муҳити берунае, ки корхона дар он фаъолият мекунад, нисбатан кам аҳамият дода мешавад.

Сарфи назар аз камбудҳои назаррасӣ системаҳои анъанавии баҳисобгирии идоракунӣ, маҳз онҳо дар таҷрибаи корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон вомехуранд. Назарсанҷии мутахассисони корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби муаллиф гузаронида шудааст, нишон дод, ки дар ҳамаи корхонаҳо баҳисобгирии идоракунӣ як ҷузъи

баҳисобгирии бухгалтерӣ буда, ба ҳамоҳангсозии мушкilot дар соҳаи истеҳсолот нигаронида шудааст. Аксаран, ба сифати баҳисобгирии идоракунии баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ амал мекунад, ки ин имкон медиҳад дар бораи мавҷуд набудани ҳатто баҳисобгирии анъанавии идоракунии дар бисёре аз корхонаҳои хоҷагии қишлоқ хулосабарорӣ кунем.

Дар раванди таҳқиқоти амиқии моҳияти баҳисобгирии идоракунии, мафҳуми сеюм ба вучуд омад.

3) Таърифи баҳисобгирии идоракунии ҳамчун як самти комилан собитшудаи мустақили илмӣ ва амалӣ. Муаллифон дар ин ақидаанд, ки соҳаи идоракунии нисбат ба баҳисобгирии бухгалтерии анъанавӣ ҳаҷми зиёди иттилоотро дарбар мегирад. Баҳисобгирии идоракунии бояд, ки на танҳо иттилооти муфассал, балки иттилооти аз лиҳози сифат дигаргунаро дар бораи фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ пешниҳод кунад.

Самти нисбатан умедбахши рушди баҳисобгирии идоракунии имрӯз ташаккули баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва таҳлили идоракунии мебошад [10]. Мутахассисон тақсимшавии эҳтимолии баҳисобгирии идоракуниро ба ду унсури ба ҳам алоқаманд пешбинӣ мекунад:

- баҳисобгирии идоракунии стратегӣ барои роҳбарияти болоии корхона;
- баҳисобгирии идоракунии фаврӣ бо мақсади идоракунии дохилӣ.

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ба оянда нигаронида шудааст ва ҳамчун як самти эҳтимолии рушд баррасӣ карда мешавад, ки аҳамияти баҳисобгирии идоракуниро зиёд мекунад ва ҳамзамон аз худ як системаи баҳисобгирӣ-таҳлилиро нишон медиҳад, ки бояд эҳтиёҷотҳои иттилоотии идоракунии стратегиро таъмин намояд [6]. Заминаҳои иттилоотии баҳисобгирии

идоракунии стратегӣ мутобиқи стратегияи идоракунии сохта мешавад.

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ба назарияи илмӣ баҳисобгирии идоракунии мафҳумҳоеро аз қабili биниш, рисолат, стратегия, ҳадафҳои стратегӣ, нақшаи стратегиро ворид мекунад.

Олимон дар муайян кардани моҳият ва нақши таҳлили стратегӣ, банақшагирӣ ва буҷетикунонии стратегӣ, назорат ва ҳавасмандгардонӣ дар системаи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ тавассути мӯҳтавои иқтисодии асосҳои концептуалии идоракунии стратегӣ, аз ҷумла стратегия баҳо медиҳанд.

Калимаи "стратегия" аз калимаи юнонии **strategos** - "**ҳунари генерал**" сарчашма мегирад ва нақшаи муфассали ҳамаҷонибаи маҷмӯиро фаро мегирад, ки барои расидан ба ҳадафҳои гузашташуда дар чараёни фаъолият, пешбинӣ шудааст. Мавқеи чанде аз муаллифонро дар мавриди таърифи мафҳуми "стратегия" дар ҷадвали 2. пешниҳод менамоем [10].

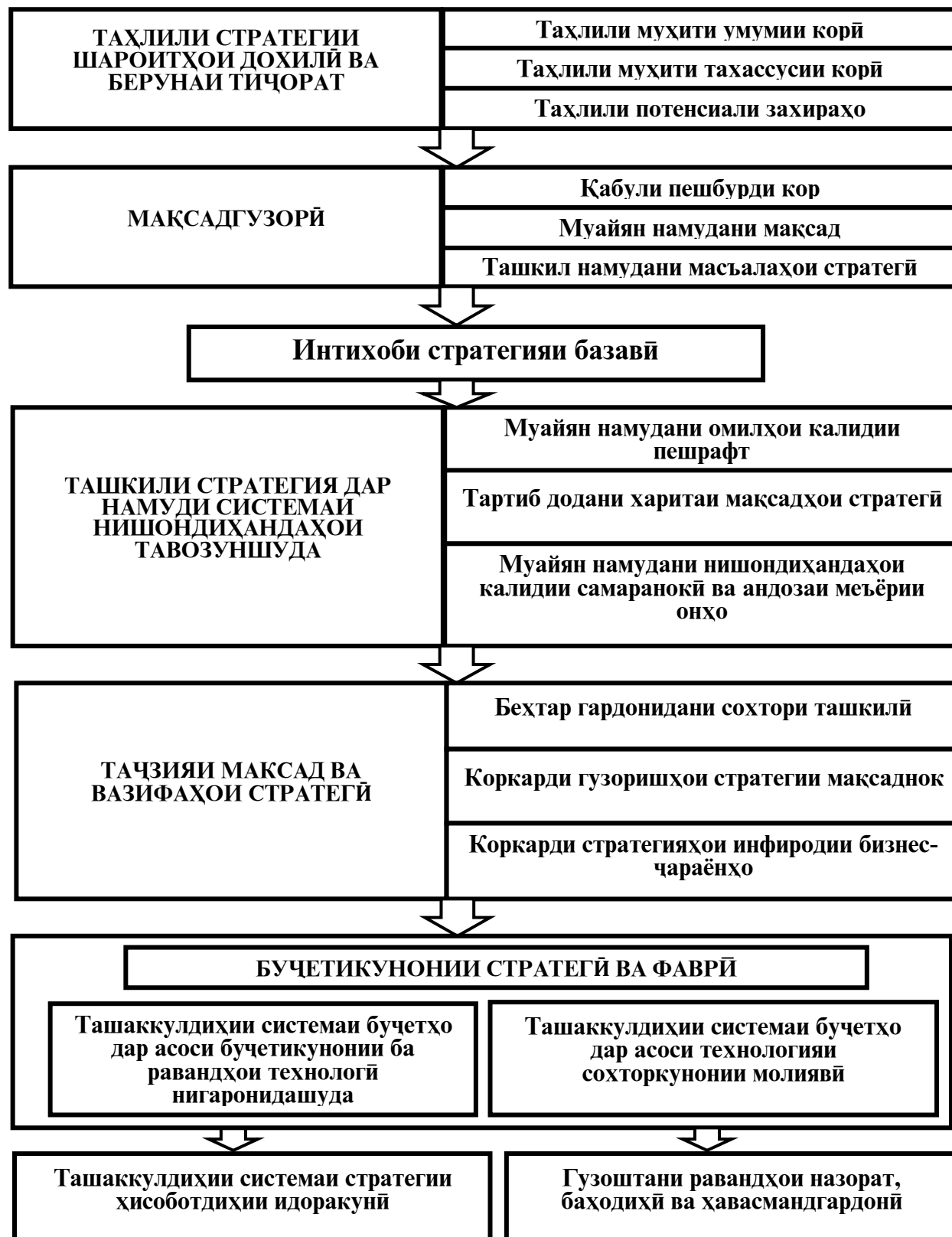
Сарфи назар аз баъзе ихтилофот дар ақидаҳои олимон, яқидилии онҳо дар он, ки **стратегияи рушди ширкат** – ин интихоби аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок, амиқ андешидашуда, оқилонаи модели рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии корхона дар дурнамои дарозмуддат (5-10 сол) мебошад ва ба шароити берунӣ ва дохилии фаъолият нигаронида шудааст, ки барои беҳтар ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ, аз ҷумла тақвияти афзалиятҳои рақобатии корхона мусоидат мекунад. Мазмуни иқтисодии категорияи "стратегия" имкон медиҳад, ки моҳият ва хусусиятҳои бахши стратегии баҳисобгирии идоракунии дақиқтар муайян карда шавад.

Дар айни замон, дар таҳияи постулатҳои асосии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ баъзе дастовардҳои мавҷуданд, аммо бо вучуди ин самти

фаъолияти мазкур бештар ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ равона шудааст.

баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Концепсияи муаллифӣ дар бораи робита ва пайдарҳамии унсурҳои системаи

Расми 1. Низоми таҳлилии идоракунии стратегӣ

Баҳисобгирии идоракуни стратегӣ ҳамчун технологияи муосири таъминоти иттилоотӣ ва тақвияти қараёни қабули қарорҳои стратегии идоракуни баррасӣ мешавад. Дар натиҷаи ҷамъбасти таҷрибаи андӯхта метавон хусусиятҳои муҳими баҳисобгирии идоракунии стратегиро муайян намуд, ки имкон медиҳанд он ҳамчун технологияи нави илмӣ ва пешрафтаи таъминоти иттилоотӣ барои идоракунии самаранокии коркард ва татбиқи стратегияи субъекти хоҷагидорӣ дар шароити рақобати шадид ва номуайяни муаррифӣ карда шавад. Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ на танҳо баҳисобгиро чуноне ки ҳаст, балки боз се унсури ба ҳам алоқамандро дарбар мегирад: таҳлили стратегӣ, банақшагирии стратегӣ (бучетикунонӣ), назорати молиявии стратегӣ.

Мақсади таҳлили стратегӣ омода кардани заминаи иттилоотӣ барои татбиқи самарабахши марҳилаҳои минбаъдаи банақшагирии стратегӣ, дақиқтар муайян кардани ҳадафҳои стратегияи корхона, интихоби беҳтарини стратегия ва тактикаи ҳисобдорӣ мебошад. Чунин меҳисобем, ки ба самтҳои асосии таҳлили стратегӣ метавон дохил намуд:

а) таҳлили муҳити соҳибкорӣ (дур) бо мақсади ташаккули пешгӯиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва технологияи вазъият ва динамикаи муҳити атроф барои дурнамои дарозмуддат (системаи PEST);

б) таҳлил ва баҳодиҳии соҳибкорӣ бо мақсади ташкили пешгӯиҳои истеҳсолӣ, сохторӣ, рақобатӣ, аз ҷумла аз рӯи динамикаи намудҳои алоҳидаи истеҳсолот, аз рӯи сохтор ва хусусияти истеъмолии намудҳои алоҳидаи маҳсулот, аз рӯи вазъияти соҳа, аз рӯи тавсифи бозори истеъмолии маҳсулоти рақибони асосӣ;

в) таҳлили иқтисодии захиравии корхона бо мақсади ташаккули ақида дар бораи имкониятҳои рушд ва ташаккули

арзишҳои калидии он дар дурнамои дарозмуддат.

Мақсадгузори - муайян кардани мақсади стратегияи корхона ва тафсилоти он дар заминаи равандҳои асосии тиҷорат, минтақаҳои стратегияи хоҷагидорӣ, марказҳои масъулият, гурӯҳҳои истеъмолкунандагон, намудҳои маҳсулоти асосӣ ва ғайра; ташкили рисолати корхона ва системаи арзишҳои калидӣ, ки ҳам манфиатҳои соҳибони корхона ва ҳам манфиатҳои кормандони корхонаро инъикос мекунанд. Роҳбарони корхонаҳо ғоида, беҳатарӣ, масъулияти иҷтимоӣ дар назди кормандон, ҳисса дар бозор, мустақилият, сатҳи хидматрасонии маишӣ, афзоиш, нуфуз ва ғайраро арзишҳои асосӣ меҳисобанд. Ҳадафҳои сохторӣ то андозае сохтор ва мӯҳтавои нақшаи стратегиро муайян мекунанд.

Дар системаи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ҳамаи унсурҳо бо ҳам алоқаманданд ва ҳамдигарро такмил медиҳанд. Мавҷуд набудани як унсур барои татбиқи самаранокии унсурҳои боқимонда монеа эҷод мекунанд. Бинобар ин, баҳисобгирии идоракунии стратегӣ системаи якпорчаи банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, назорат ва таҳлил мебошад. Ба ҷуз аз ин, тавсифоти зерин хоси баҳисобгирии идоракунии стратегӣ мебошанд:

1) технологияи таъминоти иттилоотии идоракунии корпоративӣ ва менеҷменти стратегиро муаррифӣ мекунанд;

2) ба дурнамо нигаронида шуда, ҳамчун асос барои ташаккули баҳодиҳӣ ва интихоби ташаббусҳои глобалии стратегӣ баромад мекунанд;

3) дар қабул ва татбиқи қарорҳои стратегӣ дар чунин самтҳо, аз ҷумла лоиҳаҳои сармоягузорӣ, барои харидани бизнеси нав ва истеҳсоли маҳсулоти нав кумак мекунанд. Инчунин дар таркиби он қарорҳои стратегӣ баррасӣ мешаванд:

➤ коҳиши хароҷот зери таъсири

муҳити атроф (рақибон, таъминкунандагон, харидорон, вазъи бозор);

- давраи ҳаётии маҳсулот;
- интихоби стратегияи корпоративӣ;
- ташкили мавқеи худ дар муҳити рақобат;
- баҳодиҳии шарикони стратегӣ;
- таҳлили ҳолати сармоягузорию лоиҳаҳои алтернативӣ;
- нахгузорию стратегӣ (дарозмуддат);
- баҳодиҳии сохтор, ғоиданокӣ ва даромаднокӣ харидорон ва бозорҳои фурӯш;
- баҳодиҳии портфели фармоишҳо ва афзалиятҳои рақобатии худ;
- таҳлили стратегияи барномаи ассортименти, самаранокии реклама, сифат, сатҳи ташкилию технологияи истеҳсолот ва технологияи он[7];

4) ба омилҳои берунӣ, ки ба фаъолияти молиявӣ хоҷагии корхона таъсир мерасонанд, нигаронида шудааст; мониторинги вазъияти кунунӣ ва тамоюлҳои рушди муҳити беруна ва ҳуди корхона, дараҷаи амалисозии ҳадафҳо ва вазифаҳои ба нақша гирифташудаи стратегӣ бо мақсади мавқеъёбии корхона дар муҳити беруна, баҳодиҳии (ва ҳангоми зарурат, аз нав баҳодиҳӣ) ҳадафҳои муқаррашуда ва дар ин асос ташаккули алтернативаҳои стратегияи рушди минбаъда ро пешбинӣ намудааст;

5) на танҳо ба нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ, балки ба нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ низ нигаронида шудааст, на фақат маълумоти миқдорӣ, балки маълумоти сифатиро низ ташаккул медиҳад;

6) на танҳо ба сабти далелҳои мушаххас, балки ба пайгирии равандҳо, тамоюлҳо ва тағйиротҳои муҳими микро ва макро нигаронида шудааст;

7) барои таҳлили самаранокии навоариҳои татбиқшуда ва идоракунии ҳавфҳо ҳамчун замина баромад мекунад;

8) то ҳамон андоза динамикии мебошад, ки бизнеси корхона низ ба ҳамин андоза динамикии аст;

9) ба талаботи воқеии корхона мутобиқ гардидааст, ки дар натиҷа яке аз нақшҳои калидиро дар фаъолияти он иҷро мекунад.

Хусусиятҳои мазкурӣ идоракунии стратегӣ онро аз дигар системаҳои баҳисобгирӣ, аз ҷумла баҳисобгирии идоракунии анъанавӣ ба таври назаррас фарқ мекунонад, ки ин фарзияи аз ҷиҳати илмӣ нав будани ин соҳаи фаъолиятро исбот мекунад. Сарфи назар аз афзоиши таваҷҷуҳи илмӣ ба ин соҳаи донишҳои илмӣ, миқдори зиёди масъалаҳои нокифоя омӯхташуда ва ҳатто баҳсталаб, аз ҷумла мушкilotи таҳияи асосҳои методологии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар он боқӣ мондаанд.

Бо мақсади ҳалли масъалаҳои мазкур муаллиф асосҳои концептуалии баҳисобгирии идоракунии стратегиро пешниҳод менамояд (Ҷадвали 3.).

Ҷадвали 3. Асосҳои концепсияи муносири баҳисобгирии идоракунии стратегӣ

Унсур	Мухтаво
Дидгоҳ	Дурнамои рушди корхона дар давраи то 5 - 10 сол, ки маҷмӯи хусусиятҳои муҳими шароити берунӣ ва дохилии фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ ва арзишҳои асосии онро дар бар мегирад.

Рисолат	Таърифи возеҳи "таъиноти" корхона, натиҷаҳои оптималии фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ дар асоси ҳадафҳо ва вазифаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва лоиҳаҳои дорой аҳамияти иҷтимоӣ.
Стратегия	Дурнамои рушди оптималии корхона, ки аз модели (технологияи) иқтисодии ноилшавӣ ба натиҷаҳои матлуби субъекти хоҷагидорӣ бо эҳтимолияти муайяни мавҷудияти шароити муносиби дохилӣ ва берунӣ фаъолияти соҳибкорӣ иборат аст.
Тактика	Системаи аз ҷиҳати илмӣ асосноки таҳияи қарорҳои стратегияи идоракунии ҷиҳати беҳтарсозии рушди кунунӣ ва ояндаи корхона, ки вазифаҳои баҳисобгирӣ, назорат, таҳлил, ҳавасмандгардонӣ ва танзими қарорҳои қаблан қабулшударо анҷом медиҳад.
Мавзӯ	Тамоюлҳои асосии муҳити бузург ва кӯчаки атроф, ки имкон медиҳанд имконот ва хатарҳои татбиқи стратегияи корхона ба таври воқеӣ мавқеъгирӣ шаванд ва дар ин замина барои беҳинасозии он қарорҳои идоракунии стратегӣ қабул карда шаванд.
Объект	Фаъолиятҳои хоҷагидорӣ ва молиявии корхона дар заминаи минтақаҳои стратегияи хоҷагидорӣ ва марказҳои масъулияти молиявӣ дар шароити динамикии муҳити бузург ва кӯчаки атроф дар тамоми марҳилаҳои таҳия ва татбиқи рисолат ва стратегия, инчунин шароити иқтисодии берунӣ корхона, аз ҷумла тамоюлҳои асосӣ, имкониятҳо ва хатарҳо, мавқеи стратегияи корхона ва муҳимтарин рақибони он.
Метод	Маҷмӯи усулҳо ва равишҳои ҷустуҷӯ ва омода кардани заминаи иттилоотии баландсифат барои қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ, аз ҷумла унсурҳои усули баҳисобгирии бухгалтерӣ, усулҳои таҳлили иқтисодӣ, усулҳои иқтисодӣ-математикӣ, омӯрӣ ва дигар усулҳои шиносӣ ва дигаргунсозии чараёнҳои иттилоотӣ дар мувофиқат бо дархостҳои иттилоотии соҳаи идоракунии стратегӣ.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст

Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда тасдиқ мекунад, ки дар айни замон методологияи ягонаи аз ҷиҳати илмӣ асосноки баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ҳамчун системаи таъминоти баҳисобгирию таҳлили идоракунии стратегӣ вучуд надорад, ки ин яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор доштани самаранокии механизми идоракунии натиҷаҳои молиявии субъектҳои хоҷагидори корхонаҳои муҳталифи шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ мебошад.

Асосҳои дарҷшудаи консепсияи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ба мо имкон медиҳанд, ки таърифи асосии моҳияти онро ибраз намоем. Ба ақидаи мо,

баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ин технологияи иттилоотии муайянсозӣ, ҷамъоварӣ ва шакл ивазкунии иттилоот оид ба тамоюлҳои асосии муҳити микро ва макро мебошад, ки имкон медиҳад имкониятҳо ва хавфҳои татбиқи стратегияи корхона ба таври воқеӣ амалӣ шаванд ва дар ин асос қарорҳои идоракунии ҷиҳати беҳинасозии он қабул карда шаванд.

Хулоса. Ҳадафи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ташаккули манбаъи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ мебошад.

Вазифаҳои муҳимтарини баҳисобгирии идоракунии стратегӣ иборатанд аз:

- баҳодихии дур ва наздики муҳити беруна бо мақсади ошкор кардани тамоюлҳои асосии макро-муҳит ва таъсири эҳтимолии онҳо ба натиҷаҳои фаъолият ва мавқеъҳои рақобатии корхона;
- баҳодихии иқтисодии захиравии корхона, аз ҷумла зеҳнӣ;
- асоснокунии иқтисодии самаранокии стратегияи корхона дар ҷараёни дигаркуносоии он бо ёрии системаи нишондиҳандаҳои мутавозиншуда;
- пешгӯинамоии сатҳи нишондиҳандаҳои самарабахшӣ ва самаранокии фаъолияти корхона дар умум, инчунин дар доираи бизнес-ҷараёнҳои стратегӣ дар давраи то 5-10 сол;
- мониторинги ҷорӣ вазъияти микро ва макро-муҳит;
- мунтазам баҳодихии натиҷаҳои фаъолияти корхона ва дараҷаи ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегӣ;
- муайянкунии муаммоҳои рушди стратегияи корхона ва қабули қарорҳои идоракунии оид ба бартараф намудани онҳо;
- баҳодихии самаранокии қарорҳои идоракунии қабулшуда.

Номгӯи вазифаҳои асосии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ имкон медиҳад, ки то вазифаҳои муҳимтарини он таҳия карда шаванд:

1) Вазифаи пешгӯикунӣ - ташаккули системаи пешгӯикунӣ аз ҷиҳати илмӣ-иқтисодӣ асосноки мавқеи рақобатии корхонаро ифода мекунад, натиҷаҳои фаъолияти молиявии он аз рӯи бизнес-

ҷараёнҳо, бозорҳои фурӯши маҳсулот, гурӯҳҳои муштариён ва ғайра, ки дар маҷмӯъ системаи тағйирдодашудаи нишондиҳандаҳои мутавозиншударо ташкил медиҳанд, ки стратегияи рушди корхонаро инъикос мекунанд.

2) Вазифаи таҳлилӣ - баҳодихии вазъият ва тамоюлҳои асосии динамикаи муҳити иҳотанамудаи атроф, муайян кардани имкониятҳо ва хавфҳои татбиқи стратегияи корхона, баҳодихии самаранокии стратегияи интиҳобшуда ва равандҳои татбиқи он.

3) Вазифаи назорат - мониторинги ҷорӣ вазъияти микро ва макро-муҳит бо мақсади саривақт муайян кардани тамоюлҳои манфӣ ё имкониятҳои баҳисобнагирифтаи рушди рақобатпазирӣ.

4) Вазифаи иттилоотӣ - ташкили ҳисоботи идоракунии стратегӣ ҳамчун пояи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ.

5) Вазифаи ҳамоҳангсозӣ - таҷзияи ҳадафҳои стратегӣ дар заминаи марказҳои масъулияти молиявӣ, бизнес-ҷараёнҳо, шахсони мансабдор ва ғайра бо мақсади фароҳам овардани шароит барои ҳамоҳангсозии амалҳо ҷиҳати татбиқи стратегияи корхона.

6) Вазифаи танзим - ҷараёни қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ, ки ба оптимизатсиякунонии стратегияи корхона ва шароити татбиқи он нигаронида шудаанд.

Ҳамаи вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ҷараёнҳои мухталифи бо ҳам алоқаманд ва вобаста буда, ба фароҳам овардани шароит барои интиҳоби стратегияи оптималии рушди корхона ва татбиқи самарабахши он равона карда шудаанд.

Адабиёт

1. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика / пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 2002. -952 с., С. 43
2. Бобоев М.У. Управленческий учет на предприятиях легкой промышленности Республики Таджикистан: автореф. дис. на соиск. уч. степ. кан. экон. наук. Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2009. -21 с. - С. 10
3. Вахрушина М.А. Учетная политика в системе управленческого учета: Метод

- формирования, практика применения / М.А. Вахрушина, Е.Е. Лялькова. - М.: Экономист, 2008. - 208с. – С. 200
4. Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений, 2е изд. / Пер. с англ. / К. Друри. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 657с. – С. 90.
 5. Карпова Т.П. Управленческий учет: Учебник для вузов / Т.П. Карпова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. - 351 с.
 6. Керимов В.Э. Институциональные аспекты формирования и развития управленческого учёта / В.Э. Керимов // Международный бухгалтерский учёт. - 2011. - № 32. – С. 2-9.
 7. Куницина Я.Н. Сущность стратегического учета как исследовательской категории / Я.Н. Куницина // Международный бухгалтерский учет. - 2011. - N 32. – С. 17-22.
 8. Низомов С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика (монография).- Душанбе: «Сохибкор», 2013 - 272 с. -С.15
 9. Николаева С.А. Учетная политика организации / С.А. Николаева. - М.: ИНФРА-М, 2004. - 258с. – С. 176.
 10. Панчина В.А. Перспективы и тенденции развития управленческого учёта в России / В.А. Панчина // Всё для бухгалтера. - 2010. - № 3. – С. 26-31.
 11. Управленческий учет: учебное пособие / Под ред. А.Д. Шеремета. М.: ФБК-Пресс, 2008. - 512с.- С. 15.
 12. Хорнгрен Ч.Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект: учебное пособие / Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Фостер. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 416с. – С. 8
 13. Хушвахтзода К.Х., Ойев Н.А. Анализ современного инструментария стратегического управленческого учета на сельскохозяйственных предприятиях // Научно-аналитический журнал. Финансовая экономика. №8. 2020. С. 350-354.
 14. Ҳасанова Н.Ҷ. Рушди методикаи таҳлили идоракунии стратегӣ дар баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои иқтисодӣ. Душанбе 2021. С-212
 15. Шалаева Л.В. Актуальные проблемы формирования современной концепции управленческого учёта / Л.В. Шалаева // Международный бухгалтерский учёт.- 2012 г. -№ 16(214).- С. 16-24

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳасанова Нигора Ҷамоловна – дотсенти кафедраи кори банкии факултети иқтисодии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбекова, 1. E-mail: sssr-8186@mail.ru
Телефон: 92-769-61-61

Сведения об авторе:

Хасанова Нигора Джамоловна – доцент кафедры банковского дела экономического факультета Государственное образовательное учреждение “Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова”. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, ш. г. Худжанд, проспект Мавлонбекова, д. 1. E-mail: sssr-8186@mail.ru Телефон: 92-769-61-61

Information about the authors:

Hasanova Nigora Dzhamolovna – Associate Professor of the Department of Banking, Faculty of Economics, State Educational Institution “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”. Address: 735700, Republic of Tajikistan, sh. Khujand, Mavlonbekov avenue, 1. E-mail: sssr-8186@mail.ru Phone: 92-769-61-61

УДК: 657.1

РОБИТАИ НАМУДҲОИ БАҲИСОБГИРӢ ДАР НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ СУБЪЕКТҲОИ ИҚТИСОДИ

Каримов Б.Ҳ.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои муайян кардани мақоми намудҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташикли робитаи байни онҳо таҳқиқ шудаанд. Ба раванди ташиккули низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ диққат дода шуда, масъалаҳои танзимкунии он баррасӣ шудаанд. Вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамзамон дар доираи баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз таҳқиқ шуда, тасдиқ карда мешавад, ки маҳз баҳисобгирии молиявӣ иҷрои вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон онро ҳамчун ба шахсони манфиатдор пешниҳод кардани иттилооти пурра ва дақиқ оид ба вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва тағйирёбии вазъи молиявии субъекти иқтисодӣ муайян кардааст, таъмин мекунад. Хусусиятҳои пешбурди намудҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил ва арзёбӣ карда шуда, тасдиқ карда шудааст, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низом танҳо дар робитаи байниҳамдигарӣ ва ҳамгироии намудҳои худ бояд баррасӣ карда шавад, зеро дар чунин шароит низоми пурра, ягона ва ҳамаҷонибаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ бунёд шуда ва рушд карда метавонад.

Калидвожаҳо: субъектҳои иқтисодӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, низомҳои баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ, баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии андоз, низоми ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ.

Барои иқтибос: Каримов, Б.Ҳ. Робитаи намудҳои баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ / Б. Ҳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 3 (42). – С. 84-92.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ВИДОВ УЧЕТА В СИСТЕМЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ

Каримов Б.Х.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы определения статуса отдельных видов учета в единой системе бухгалтерского учета и организация их взаимосвязи. Уделяя внимание процессу формирования национальной системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности, обсуждаются вопросы ее регулирования. Основные задачи бухгалтерского учета исследуются одновременно в рамках финансового, управленческого и налогового учета и подтверждается, что именно финансовый учет обеспечивает выполнение основной задачи бухгалтерского учета, которая законодательством Республики Таджикистан определена как предоставление полной и достоверной информации о финансовом состоянии, финансовых результатах и изменения финансового состояния экономического субъекта заинтересованным лицам. Проанализированы и оценены особенности ведения отдельных видов

бухгалтерского учета и подтверждено, что бухгалтерский учет как систему следует рассматривать только во взаимосвязи и интеграции его видов, поскольку в таких условиях создается и может развиваться целостная, единая и комплексная система бухгалтерского учета в экономических субъектах.

Ключевые слова: экономические субъекты, хозяйственная деятельность, национальная система бухгалтерского учета, системы бухгалтерского учета экономических субъектов, финансовый учет, управленческий учет, налоговый учет, интегрированная система бухгалтерского учета.

INTERRELATIONSHIP OF TYPES OF ACCOUNTING IN THE ACCOUNTING SYSTEM OF ECONOMIC ENTITIES

Karimov B.H.

Annotation. The article discusses the issues of determining the status of individual types of accounting in a single accounting system and the organization of their relationship. Paying attention to the process of formation of the national system of accounting and financial reporting, the issues of its regulation are discussed. The main tasks of accounting are studied simultaneously within the framework of financial, management and tax accounting and it is confirmed that it is financial accounting that ensures the implementation of the main task of accounting, which is defined by the legislation of the Republic of Tajikistan as providing complete and reliable information on the financial condition, financial results and changes in the financial condition of an economic entity to interested parties. The features of maintaining individual types of accounting are analyzed and assessed and it is confirmed that accounting as a system should be considered only in the relationship and integration of its types, since in such conditions a holistic, unified and comprehensive accounting system in economic entities is created and can develop.

Key words: economic entities, economic activity, national accounting system, accounting systems of economic entities, financial accounting, management accounting, tax accounting, integrated accounting system.

Гузориши масъала. Бо рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодӣ равандро ташкил ва пешбурди баҳисобгирӣ муҳосибӣ низ рушд мекунад, ки албатта ин бе ошкор кардан ва ҳалли мушкилоти муайян ба даст намеояд. Яке аз самтҳои асосии таҳқиқот дар доираи ҳадафҳои рушди низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ ин мушкилоти робитаи байни намудҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ - баҳисобгирӣ молиявӣ, баҳисобгирӣ идоракуни ва баҳисобгирӣ андоз мебошад. Бо ҳалли ин мушкилот мавқеи ҳар як намуди баҳисобгирӣ муҳосибӣ ҳам дар низоми умумии идоракуни ва ҳам дар низоми

баҳисобгирӣ муҳосибӣ субъектҳои иқтисодӣ аниқ карда шуда, самтҳои рушди низоми миллии баҳисобгирӣ муҳосибӣ муайян карда мешаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Солҳои охир дар адабиёти ватанӣ интишорот оид ба таҳқиқи масъалаҳои марбут ба алоқамандӣ, ҳамгирӣ ва рушди намудҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ зиёд шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаҳои илмӣ М.Б. Каримиён [2; 3], Б.Ҳ. Каримов [4; 5; 6], Г.Т. Қодирова [8; 12], С.Ф. Низомов [10], Қ.Х. Хушвахтзода [12] масъалаҳои рушди низоми миллии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва низоми

баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои иқтисодӣ баррасӣ шудаанд.

Мақсади мақола – муайян кардани мақоми намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои иқтисодӣ, омӯзиши робитаи байниҳамдигарии онҳо мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Мусаллам аст, ки баҳисобгирии муҳосибӣ мавзеи пайваस्तкунандаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва шахсони қабулкунандаи қарорҳои идоракунии мебошад. Он ба хоҳири дар оянда истифода бурдани маълумот дар бораи рӯйдодҳои фаъолияти хоҷагидории субъектҳои иқтисодӣ иттилооти дахлдорро бо роҳи бақайдгирӣ дар ҳуҷҷатҳои аввалӣ сабт мекунад; маълумоти бақайдгирифташударо коркард намуда, то лаҳзаи зарурӣ нигоҳ медорад ва пас онҳоро ба шакле мубаддал мекунад, ки барои қабули қарорҳои идоракунии мусоид ва муфид бошанд; иттилоотро тавассути ҳисоботи бо ченаки пулӣ ифодагардида ба истифодабарандагон барои қорбурд дар раванди таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии пешниҳод мекунад.

Иқтисодиёти бозорӣ зарурати ислоҳоти иқтисодиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, низоми идоракунии давлатӣ ва субъектҳои иқтисодиро водор кард, ки худро ба шароти бозор мутобиқ кунанд. Дар натиҷа низоми идоракунии субъектҳои иқтисодӣ дигар шуда, боиси чудо шудани идоракунии фаъолияти молиявӣ, идоракунии равандҳои дохилихоҷагӣ ва идоракунии пардохти андозҳо (аз ҷумла андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ), инчунин тақсимшавии низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба намудҳои баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз гардид. Тавре муҳаққиқ Г.Т. Қодирова қайд мекунад, «аз ҷиҳати таърихӣ ва мантиқӣ баррасӣ намудани тамоюли чанд сола пеш пайдоршуда ва имрӯз идомаёбандаи аз раванди ягонаи баҳисобгирӣ чудо шудан ва дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ

мустақилона амал намудани намудҳои асосии он – баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз муҳимияти махсус пайдо мекунад» [8, с. 151].

Баҳисобгирии молиявӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои иқтисодӣ ҳамчун низоми ҷамъоварӣ ва нигоҳдории иттилоот ва нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки бо ёрии онҳо нигоҳириши муҳосибӣ, бақайдгирӣ ва батартибдорории амалиёти хоҷагидорӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявӣ таъмин мегардад, шарҳ дода мешавад. Баҳисобгирии молиявӣ ҳам фаъолияти дохилии субъекти иқтисодӣ ва ҳам муносибатҳои онро бо субъектҳои муҳити берунии хоҷагидорӣ ва мақомоти давлатӣ фаро мегирад. Иттилооти дар доираи баҳисобгирии молиявӣ ташаккулёфта аз ҷониби истифодабарандагон ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ ҳангоми арзёбии вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона ба қор бурда мешавад.

Дар доираи баҳисобгирии идоракунии иттилооти ғаврӣ новобаста аз намуд ва андозагирии миқдории худ ташаккул ёфта, ба роҳбарият ва менеҷменти субъекти иқтисодӣ барои омодаасозӣ ва қабули қарорҳои идоракунии ғаврӣ, тактиқӣ ва стратегӣ пешниҳод карда мешавад. Баҳисобгирии идоракунии асосан ҳуҷҷатҳои дар доираи баҳисобгирии молиявӣ ташаккулёфтаре истифода мебарад, вале равандҳои батартибдорӣ, ҷамъоварӣ ва ба истифодабарандагон пешниҳод кардани иттилооти он аз ҷониби мақомоти давлатӣ танзим карда намешавад. Яке аз хусусиятҳои асосии баҳисобгирии идоракунии ин аст, ки роҳбарият ва менеҷменти субъекти иқтисодӣ худ имкони бевосита гирифтани иттилоотро аз объектҳои идоракунии (объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ) доранд, ё иттилоот метавонад дар шакли қоркардшуда аз низоми баҳисобгирии молиявӣ ва дигар хадамоти иттилоотии корхона ба низоми баҳисобгирии идоракунии ворид шавад.

Баҳисобгирии андоз иттилооти иқтисодиро аз ҳуччатҳои аввалии баҳисобгирии молиявӣ гирифта, онро мувофиқи қоидаҳои дар сиёсати давлатии андоз муқарраршуда барои муайян кардани манбаи андозбандии андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва дигар андозҳои дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудбуда, ҳисобкунии дуруст ва пардохти саривақтии онҳо, инчунин омодагӣ ва ба мақомоти андоз пешниҳод кардани ҳисобот (эълomiaҳо)-и андоз истифода мебарад.

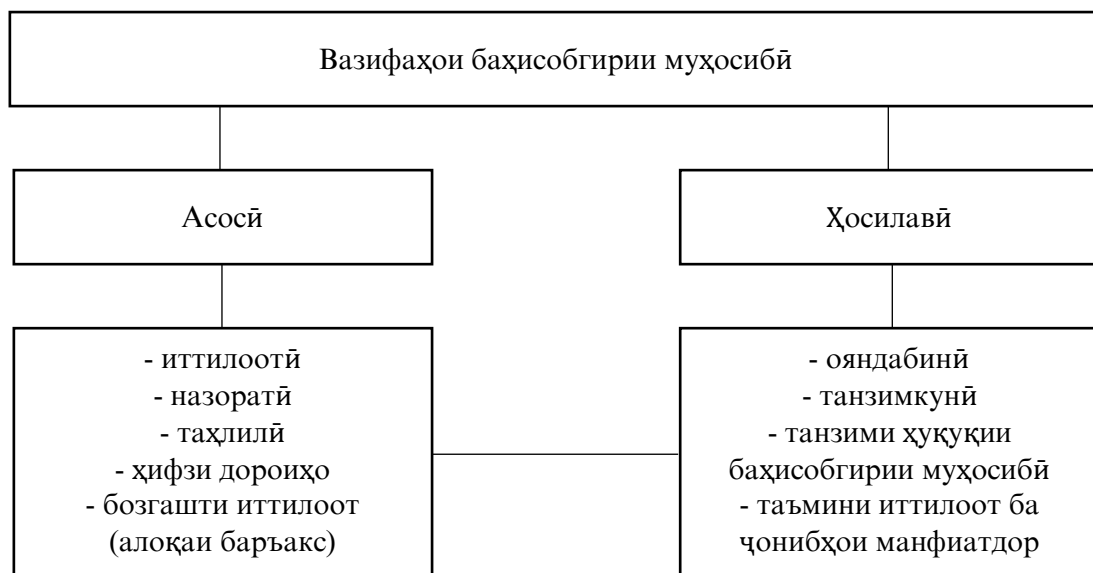
Ҳамин тариқ, дар низоми баҳисобгирии муҳосиби субъектҳои иқтисодӣ ба баҳисобгирии молиявӣ мақоми муайянкунанда ҷудо карда шудааст: ҳам баҳисобгирии идоракунӣ ва ҳам баҳисобгирии андоз дар асоси иттилооти дар баҳисобгирии молиявӣ ташаккулёфта бурда мешаванд. Ба тӯфайли баҳисобгирии молиявии дар субъекти иқтисодӣ дуруст роҳандозишуда ҳадафҳои асосии низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба даст меоянд, аз қабили:

- ташаккули иттилооти пурра ва саҳеҳ оид ба фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона, вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии воқеии он;

- таъмини иттилооте, ки истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ ба хотири пешбурди назорати риояи қонунгузорӣ, мавҷудият ва ҳаракати дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи корхона ба он ниёз доранд;

- пешгирии натиҷаҳои номатлуби фаъолияти хоҷагидорӣ ва ташаккули захираҳои дохилихоҷагӣ, ки метавонанд барои таъмини устувории молиявӣ ва рушди иқтисодии корхона мусоидат кунанд.

Баҳисобгирии молиявӣ дар ҳалли масъалаҳои ташаккули иттилооти молиявӣ оид ба фаъолияти корхона, вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии он саҳми асосӣ гузошта, ба тӯфайли фаъолияти якҷоя бо дигар намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба таъмини иҷрои вазифаҳои асосӣ ва ҳосилавии баҳисобгирӣ муҳосибӣ мусоидат мекунад (расми 1).

Расми 1. Вазифаҳои асосӣ ва ҳосилавии баҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми идоракунӣ корхона

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вазифаҳои асосии баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва муҳосибӣ ҳамзамон дар доираи баҳисобгирии баҳисобгирии андоз амалӣ карда мешаванд.

Дар доираи иҷрои вазифаи иттилоотӣ ҳамчун вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ баҳисобгирии молиявӣ иттилоотро оид ба мавҷудият ва ҳаракати дороиҳои корхона ва манбаъҳои ташаккули онҳо, оид ба фаъолияти ҷорӣ - амалиёти гирифтани даромад, анҷом додани хароҷоти дахлдор ва натиҷаҳои молиявии он бунёд мекунад. Ҳиссаи бештари қарорҳои идоракунии фаврӣ ва ояндабинии фаъолияти корхона дар асоси маҳз ҳамин иттилоот таҳия карда мешавад.

Ба хоҳири таъмини иҷрои талаботи асосӣ ба иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабилӣ саҳеҳӣ, воқеъбинона, саривактӣ, фаврӣ, ҳолисона ва беғараз будан, дар доираи баҳисобгирии молиявӣ якҷанд амалҳое анҷом дода мешаванд, ки на танҳо ба ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ, батартибдарорӣ ва ҷамъбасти иттилоот, балки ба иҷрои вазифаҳои назоратӣ ва таҳлилӣ низ тааллуқ доранд. Бо иҷрои вазифаи назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ асоснокии иқтисодии амалиёти хоҷагидорӣ корхона, ҳукуки корхона ба ихтиёрдорӣ дороиҳо, масъулияти он барои иҷрои уҳдадорихои худ тасдиқ ва ҳифзи дороиҳои корхона таъмин карда мешавад. Шартӣ зарурии иҷрои вазифаи назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ саҳеҳии иттилооти дар доираи баҳисобгирии молиявӣ ташаккулёбанда мебошад. Вазифаи таҳлилии баҳисобгирии муҳосибӣ тавассути гузаронидани таҳлили ҷорӣ ва арзёбии самаранокии истифодаи захираҳо, ба ҷо овардани хароҷот, ташаккули арзиши асли ва нархи маҳсулоти истеҳсолшаванда анҷом дода мешавад.

Вазифаи ҳифзи дороиҳои корхона аз вазифаи назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ бармеояд ва бо иҷрои он истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои моддӣ, молиявӣ ва меҳнатии дар корхона мавҷудбуда таъмин мегардад. Барои иҷрои муносиби ин вазифа корбурди меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки истифодабарии захираҳо, инчунин иҷрои

муносиби вазифаҳои иттилоотӣ ва назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ зарур аст.

Дар доираи иҷрои вазифаи бозгашти иттилоот (алоқаи баръакс) низоми баҳисобгирии муҳосибӣ маълумотро дар бораи амалиёти хоҷагидорӣ аз ҷойҳои руҳдихии онҳо гирифта, аз санҷиш мегузаронад, коркард ва ҷамъбаст мекунад. Маълумот дар бораи камбудихои дар фаъолияти хоҷагидорӣ корхона ошкоршуда ба роҳбарон ва менечерҳои дахлдори воҳидҳои сохтории истеҳсолӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ расонида мешавад, ки ҳадамоти муҳосибӣ метавонад бо ворид шудани маълумоти нав аз воҳидҳои сохтории дахлдор самаранокии ин қарорҳои идоракуниро арзёбӣ кунад.

Иҷрои вазифаҳои ҳосилавӣ ба доираи вазифаҳои ҳар як намуди алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ мансуб мебошад. Аз ҷумла, вазифаи ояндабинӣ дар баҳисобгирии идоракунӣ ҳамчун вазифаи муҳимтарин ба ҳисоб рафта, ба рушди минбаъдаи фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ ва молиявии корхона нигарон аст. Дар баҳисобгирии молиявӣ вазифаи танзимкунӣ муҳим буда, ба пешбурди оқилона ва ба даст овардани самаранокии баланди фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ корхона равона гардидааст. Вазифаи танзими ҳукуки баҳисобгирии муҳосибӣ амалисозӣ ва нигориши ҳуҷҷатии амалиёт ва равандҳои хоҷагидориро бо риояи қатъии меъёрҳо ва муқаррароти танзимкунандаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ таъмин мекунад. Вазифаи таъмини иттилоот дар ҷамъоварии иттилоот барои низоми идоракунии корхона ифода меёбад. Дар асоси иттилооти аз низоми баҳисобгирии муҳосибӣ гирифташуда вазъи воқеии дар корхона бамиёномада арзёбӣ карда шуда, барои беҳгардонии он қарорҳои идоракунии тактикӣ ва стратегӣ қабул карда мешаванд.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки баҳисобгирии молиявӣ унсури ҳатмии низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои

иқтисодӣ мебошад, ки аз ҷониби давлат тавассути қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешавад. Бинобар ин, барои роҳ додан ба камбудҳои дар пешбурди баҳисобгирии молиявӣ ва руҳ додани амалҳои қонуншиканӣ ҳангоми пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ мешавад. Аз ин ҷост, ки баҳисобгирии молиявӣ ҳамчун унсури ҳатмии баҳисобгирии муҳосибӣ аз лаҳзаи таъсиси субъекти иқтисодӣ то лаҳзаи барҳамдиҳӣ ё анҷоми фаъолияти он беист бурда шуда, тамоми амалиёти хоҷагидорӣ корхонаро ба таври саросарӣ фаро мегирад.

Мутобиқи моддаи 674 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қасдан саркашӣ кардани шахси масъули пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ (сармуҳосиб) ё роҳбари корхона аз ҳуҷҷатнигорӣ амалиёти молиявӣ хоҷагидорӣ, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ кардаанд, ё ворид кардани маълумоти таҳрифшуда ба ҳуҷҷатҳои аввалӣ ва ҳисоботи молиявӣ, муҳосибӣ ва оморӣ оид ба фаъолият ё амалиёти молиявӣ хоҷагидорӣ, инчунин нобуд кардани ҳуҷҷатҳои молиявӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ ҳангоми набудани аломатҳои ҷинойт ба андозаи аз 30 то 40 нишондиҳанда барои ҳисобҳо (2160 то 2880 сомонӣ) ҷарима таъин карда мешавад [7].

Асоси пешбурди баҳисобгирии молиявӣ қоидаи муқаррарии баҳисобгирии муҳосибӣ – бақайдгирии ҳуҷҷатҳои ҳамаи амалиёти молиявӣ хоҷагидорӣ дар корхона рухдиҳанда мебошад. Натиҷаҳои амалиёти хоҷагидорӣ тавассути бақайдгирӣ

дар ҳуҷҷатҳои аввалӣ ба муҳосибот ворид шуда, бо иҷрои амалҳои дахлдори коркард, батартибдорӣ ва ҷамъбасти иттилоот дар шакли ҳисоботи молиявӣ ба соҳибмулкони, сармуягузори ва дигар ҷонибҳои манфиатдор пешниҳод карда мешаванд. Яъне баҳисобгирии молиявӣ иҷрои вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибиро, ки ба шахсони манфиатдор пешниҳод кардани иттилооти пурра ва дақиқ оид ба вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва тағйирёбии вазъи молиявии субъекти иқтисодӣ мебошад, таъмин мекунад. Хусусан ин дар шароити ноустувории иқтисодӣ, вақте ки иттилооти саривақт гирифташуда дар бораи вазъи молиявии субъекти иқтисодӣ метавонад ба соҳибмулкони дар наҷот додани он аз муфлисшавӣ, ҳифзи дороиҳо ё ҷалби сармуягузориҳои зарурӣ ёрдам расонад, муҳим аст.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [9] субъекти иқтисодӣ барои пешбурди баҳисобгирии молиявӣ метавонад якҷанд тарзҳои ташкилии онро интихоб кунад (расми 2). Дар ин маврид интихоби тарзи мушаххас аз андозаи корхона, намуд ва хусусиятҳои фаъолияти он вобаста мебошад. Соҳибкорони инфиродӣ, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолият мекунанд, метавонанд баҳисобгирии муҳосибии бонизомро ба роҳ намонда, танҳо баҳисобгирии даромад ва хароҷотро бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ кунанд.

Расми 2. Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъекти иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои ташкили баҳисобгирии молиявӣ дар корхона сармуҳосиб талабот ба пешбурди он, тартиби омодагӣ ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ва маълумоти аввалиро муайян мекунад. Роҳбари корхона бояд иҷроӣ бечунуҷарои онҳоро аз ҷониби ҳамаи воҳидҳои сохторӣ ва кормандони корхона таъмин кунад.

Ҳоло, тавре баъзе муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ таъкид мекунанд, зарурати ҳамгирозии баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз ба миён омадааст. Аз ҷумла Д.А. Розиев ташкили низоми баҳисобгирии идоракунии ҳамгироро тавсия медиҳад. Ба андешаи ӯ, «баҳисобгирии идоракунии ҳамгиро се самти баҳисобгирии муҳосибӣ – баҳисобгирии молиявӣ, ҳуди баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андозро дарбар мегирад, ки бояд аз маркази ягона ҳамоҳангсозӣ шаванд ва дар ниҳоят аз диди ҳалли масъалаҳои идоракунии умумии фаъолияти корхона баррасӣ шаванд» [11, с. 27].

Аз ҷониби олимони ва мутахассисони хориҷӣ баъзе ҷиҳатҳои методии ҳамгирозии намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия карда шудаанд. Масалан, дар нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои субъектҳои иқтисодии Федератсияи Россия ҳисобҳои махсус барои ҷамъбасти кардани нишондиҳандаҳои баҳисобгирии идоракунии хароҷоти истеҳсоли маҳсулот ҷудо карда шудаанд. Пешниҳоди олимони ва мутахассисон дар бораи маҳдуд кардани соҳаи баҳисобгирии молиявии хароҷот бо гурӯҳбандии онҳо аз рӯи ҷузъҳо ва баррасии тартиби ҷамъбасткунии хароҷот аз рӯи моддаҳо бо дарназардошти маконҳои пайдошавии хароҷот ва марказҳои масъулияти молиявӣ дар баҳисобгирии идоракунии низ мароқангез аст.

Муҳаққиқ рус Л.А. Зимакова се тарзи пешбурди баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракуниро, ки аз ҷониби муҳаққиқон тавсия дода шудаанд, таҳлил ва арзёбӣ мекунад: 1) пешбурди баҳисобгирии молиявӣ дар ҳисобҳои муҳосибӣ бо

истифодаи навишти дутарафа ва баҳисобгирии идоракунӣ дар ҳисобҳои алоҳида бо усули навишти сода; 2) пешбурди баҳисобгирии молиявӣ дар ҳисобҳои муҳосибӣ бо истифодаи навишти дутарафа ва баҳисобгирии идоракунӣ – бе истифодаи ҳисобҳо дар шакли ҷадвалҳо; 3) пешбурди баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ бо таъя ба асоси ягонаи методологӣ: навишти дутарафа, усули ҳисобузамкунӣ, муҳимӣ, бартарии муҳтаво аз шакл ва дигар принципҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ [1, с. 26]. Дар ин маврид ӯ қайд мекунад, ки тарзи пешбурди баҳисобгирии идоракунӣ бо усули навишти сода эҳтимоли пайдо шудани хатоҳоро зиёд ва сифати назоратро паст мекунад, маълумот санҷидашаванда аст, аммо назорат кардан душвор аст; истифодаи ҷадвалҳо ба ҷойи ҳисобҳо ташаккули миқдори хеле зиёди иттилоотро дар доираи баҳисобгирии молиявӣ талаб мекунад, бинобар ин, дастрасии чунин иттилоот мушкilotи ҳифзи

онро ба миён меорад. Норасоии маълумот дар баҳисобгирии молиявӣ зиёд намудани вақтро барои дастрас кардани ин иттилоот аз ҳуҷҷатҳои аввали талаб мекунад. Бинобар ин, муҳаққиқ қорбурди тарзи сеюми пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ – истифодаи асоси ягонаи методологиро тавсия медиҳад.

Ҳамин тариқ, ташаккули низоми ҳамгирои баҳисобгирии муҳосибӣ барои субъектҳои иқтисодӣ гирифтани иттилооти заруриро барои идоракунии тамоми самтҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидории онҳо таъмин мекунад. Бинобар ин, баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низом бояд танҳо дар робитаи байниҳамдигарӣ ва ҳамгироии намудҳои алоҳидаи худ – баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз баррасӣ карда шавад, зеро танҳо дар чунин шароит низоми пурра, ягона ва ҳамаҷонибаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ бунёд шуда ва рушд карда метавонад.

Адабиёт

1. Зимакова Л.А. Создание интегрированной системы финансового и управленческого учета / Л.А. Зимакова // Экономический анализ: теория и практика. – 2009. - № 8 (137). – С. 25-30
2. Каримиён М.Б. Шароити қорбурди стандартҳои байналмилалӣ дар баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ / М.Б. Каримиён // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (58). – С. 160-170
3. Каримиён М.Б. Учет затрат на восстановление объектов основных средств в современных условиях / М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. - № 6. – С. 150-157
4. Каримов Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ. Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2023. – С. 51-54
5. Каримов Б.Х., Кодирова Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. - № 3 (52). – С. 38-42
6. Каримов Б.Х. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкilotи таснифи онҳо / Б.Х. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (57). – С. 158-168
7. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/кодекси-хуқуқвайронкунии-маъмурии-ҷумҳурии-тоҷикистон>

8. Қодирова Г.Т. Заминаҳои ҷудошавии низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ / Г.Т. Қодирова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 3 (32). – С. 151-159
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-баҳисобгирии-муҳосибӣ-ва-ҳисоботи-молиявӣ>
10. Низомов С.Ф., Каримӣён М.Б. Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримӣён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 5. – С. 14-24
11. Розиев Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Д.А. Розиев / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Розиев Дилшод Астанакулович. – Душанбе, 2021. – 196 с.
12. Хушвахтзода Қ.Х., Қодирова Г.Т. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 5-13

Маълумот дар бораи муаллиф:

Каримов Баҳодур Ҳасанович – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Тел.: (+992) 907-90-82-10

Сведения об авторе:

Каримов Баҳодур Ҳасанович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Тел.: (+992) 907-90-82-10

Information about the author:

Karimov Bahodur Hasanovich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Tel.: (+992) 907-90-82-10

УДК: 339.727.22

МЕЪЁРҲОИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ ДАР СОҲАИ КАФОЛАТИ ҲУҚУҚҲОИ САРМОЯГУЗОРОНИ ХОРИҶӢ

Саидов Қ.Т.

Аннотатсия. Муаллиф дар мақолаи худ дар асоси меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ масъалаи қонунгузориҳои миллиро дар соҳаи пешниҳод намудани кафолатҳо ба сармоягузориҳои хориҷӣ ва Ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо таҳлилу баррасӣ менамояд. Дар мақолаи қайд мегардад, яке аз сарчашмаҳои асосии муайян намудани меъёрҳои миллии қонунгузорӣ нисбат ба сармоягузориҳои хориҷӣ бевосита санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналмилалӣ, аз қабилӣ конвенсияҳо, пактҳо, шартномаҳо, хартияҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд. Дар мақола асоснок карда шудааст, ки яке аз омилҳои асосии гузориши сармоя дар давлати хориҷа таъмини кафолат ва Ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, аз ҷониби муаллиф пешниҳод мегардад, ки давлатҳои қабулкунандаи сармояи хориҷӣ бояд қонунгузориҳои миллии худро ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналхалқӣ ҷиҳати ҷалби бештари сармояи хориҷӣ мутобик намоянд.

Калидвожаҳо: сармоягузориҳои хориҷӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, кафолатҳои сармоягузориҳои қонунгузориҳои миллии, меъёрҳои байналмилалӣ, рушди иқтисодӣ, кишварҳои қабулкунанда, сармоягузориҳои хориҷӣ, созишномаҳои дуҷониба, ҳавасмандгардонӣ.

Барои иқтибос: Саидов, Қ. Т. Меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи қонунгузориҳои миллии дар соҳаи кафолати ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷӣ / Қ. Т. Саидов // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 93-101.

НОРМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОГЛАШЕНИЙ КАК ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОБЛАСТИ ГАРАНТИРОВАНИЯ ПРАВ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИТОРОВ

Саидов К.Т.

Анотация. В своей статье на основе норм международных договоров автор анализирует и обсуждает вопросы национального законодательства в сфере предоставления гарантий иностранным инвесторам и защиты их прав и интересов. В статье отмечается, что одним из основных источников определения национальных законодательных норм в отношении иностранных инвесторов являются непосредственно международно-правовые документы, такие как конвенции, пакты, договоры, хартии и другие международные документы. В статье обосновано, что одним из основных факторов вложения инвестиций в иностранном государстве является обеспечение и защита прав и интересов иностранных инвесторов. Поэтому автор предлагает странам-получателям иностранных инвестиций имплементировать свое национальное законодательство в соответствии с международным правовым документам с целью привлечения большего количества иностранных инвестиций.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, международные соглашения, гарантии инвесторов, национальное законодательство, международные нормы, экономическое развитие, страны реципиенты, иностранные инвесторы, двусторонние соглашения, стимулирование

NORMS OF INTERNATIONAL AGREEMENTS AS A SOURCE OF NATIONAL LEGISLATION IN THE FIELD OF GUARANTEEING THE RIGHTS OF FOREIGN INVESTORS

Saidov Q.T.

Annotation. In his article, based on the norms of international treaties, the author analyzes and discusses issues of national legislation in the field of providing guarantees to foreign investors and protecting their rights and interests. The article notes that one of the main sources for determining national legislative norms in relation to foreign investors are directly international legal documents, such as conventions, pacts, treaties, charters and other international documents. The article substantiates that one of the main factors of investing in a foreign country is ensuring and protecting the rights and interests of foreign investors. Therefore, the author suggests that countries receiving foreign investment implement their national legislation in accordance with international legal documents in order to attract more foreign investment.

Key words: foreign investments, international agreements, investor guarantees, national legislation, international norms, economic development, recipient countries, foreign investors, bilateral agreements, stimulation.

Гузориши масъала. Яке аз масъалаҳои муҳим дар бахши сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар шароити муосир сармоягузориҳои хориҷиро ба таъшиш овардааст, ин пешниҳоди кафолатҳо ва ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии онҳо дар кишвари қабулкунандаи сармоя ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, давлатҳо бояд кушиш ба харҷ диҳанд, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ чунин шароитҳоро дар қонунгузориҳои миллии худ дарҷ намуда, ба онҳо кафолатҳои зарурӣ пешниҳод ва манфиатҳои онҳоро ҳимоя намоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба асосҳои назариявӣ амалии сармоягузориҳои хориҷӣ дар таълифоти илмӣ иқтисодчиён ба монанди: Шукуров Б.У., Солеҳзода А.А., Саидмуродов Л.Ҳ. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола – ин омӯзиши масъалаҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ва меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи қонунгузориҳои миллии дар соҳаи кафолати ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар қонунгузориҳои миллии давлатҳо бояд меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ низ ба назар гиранд. Зеро дар таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии сармоягузориҳои хориҷӣ дар муносибатҳои сармоягузорӣ кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ, ки дар шартномаҳои байналмилалӣ дарҷ гардидаанд, нақши муҳим доранд. Мувофиқи Конститутсияи давлатҳо принсипҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ давлатҳо, қисми таркибии

низоми ҳукукии онҳо ба ҳисоб мераванд. Агар шартномаҳои байналмилалӣ давлатҳо нисбат ба қонунгузори дохилӣ дигар қоидаҳоро муқаррар намуда бошанд, пас дар ин ҳолат қоидаҳои шартномаи байналмилалӣ татбиқ карда мешаванд [10].

И.З. Фархутдинов қайд менамояд, ки азбаски сармоягузориҳои хориҷӣ дар давлати хориҷӣ амалӣ мегарданд, онҳо ба ҳимояи байналмилалӣ - ҳуқуқӣ ниёз доранд [12].

Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки «кафолатҳои ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷӣ - ин ӯҳдадорӣҳо мебошанд, ки давлат бо тартиби қонунгузорӣ ё бо тартиби байналмилалӣ - ҳуқуқӣ оид ба анҷом додан ё худдорӣ намудан аз амалҳои муайян нисбат ба сармоягузориҳои хориҷӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии сармоягузоро поймол менамоянд, қабул кардааст» [8].

Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки ҳуқуқи моликият бояд ҳамчун принсипи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ карда шавад. Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки кафолатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷӣ бевосита ба кафолатҳои ҳуқуқи сармоягузорӣ, ки дар қонунгузори миллии давлатҳои қабулкунандаи сармояи хориҷӣ инъикос ёфтаанд, алоқаманд мебошад.

Ба ақидаи коршиносон, кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ ин санадҳои байналмилалӣ - ҳуқуқие мебошанд, ки аз ҷониби давлат ё гурӯҳи давлатҳо нисбат ба дигар иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ замонатҳо ва кафолатҳоро пешбинӣ менамояд. Тибқи ин таъриф кафолатҳои байналмилалӣ — ин санадҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ мебошанд. Аммо, бо ин таъриф розӣ шудан душвортар аст, зеро ин кафолатҳо эҳтимоли ӯҳдадорӣҳои давлатҳо мебошанд, ки дар ин санадҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ сабт гардидаанд. Инҳо кафолатҳои асосӣ мебошанд, ки тавассути онҳо тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ таъмин карда мешавад.

О.И. Тиунов кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқиро ҳамчун режими махсуси ҳуқуқӣ муайян менамояд, ки дар доираи он давлатҳои кафил дар асоси шартномаи байналмилалӣ - ҳуқуқӣ ӯҳдадорӣ ва масъулиятро ба душ мегиранд [11].

Ҳамин тавр, таърифи мазкур кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқиро ҳамчун режими махсуси ҳуқуқӣ тавсиф менамояд. Аммо, бо эҳтимолияти зиёд кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқӣ - ин шартҳои мебошанд, ки бо ёрии онҳо давлатҳои кафил мувофиқи шартномаи байналмилалӣ, ки онҳо кафолатҳои асосии (умумӣ) байналмилалӣ - ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, ӯҳдадорӣҳо ва масъулиятро ба душ мегиранд.

Дар навбати худ, кафолатҳои асосии (умумӣ) байналмилалӣ - ҳуқуқӣ дар ҳуҷҷатҳои зерини байналмилалӣ инъикос ёфтаанд:

- Декларатсияи умумичаҳонии ҳуқуқи башар аз соли 1948;
- Пакти байналмилалӣ соли 1966 «Дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ»;
- Пакти байналмилалӣ соли 1966 «Дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ»;
- Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон.

Ҳамзамон, бояд муқаррароти моддаи 1-и Протоколи №1, аз 20-уми март соли 1952 ба Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон оид ба он ки ҳар як шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ ҳуқуқи эҳтироми моликияти худро дорад, бояд махсус қайд карда шавад. Ҳеч касро аз моликияти худ маҳрум кардан мумкин нест, ба истиснои манфиатҳои ҷамъият ва шартҳои, ки қонунгузорӣ ва принципҳои умумӣ ҳуқуқи байналмилалӣ пешбинӣ кардаанд [5].

Дар баробари ин, кафолатҳои ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар робита ба кафолатҳои умумиҳуқуқи дар боло зикршуда кафолати махсус мебошанд, бо онҳо робитаи зич доранд. Масалан, чунин алоқамандӣ дар

муқарароти муқаддимаи «Конвенсия оид ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ байни давлатҳо ва шахсони воқеӣ ё ҳуқуқии давлатҳои дигар» (Конвенсияи Вашингтон аз 18.03.1965с.) оид ба зарурати ҳамкории байналмилалӣ бо мақсадҳои рушди иқтисодӣ ва нақше, ки дар ин самт ба сармоягузориҳои хусусии байналмилалӣ тааллуқ дорад, дида мешавад [4].

Ин алоқамандӣ, инчунин ба мазмуни банди 2-и моддаи 6-и Пакти байналмилалӣ «Дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ» мувофиқат мекунад, ки роҳи усулҳои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва шуғли пурраи истеҳсолиро дар шароите, ки озодиҳои асосии иқтисодии инсонро низ кафолат медиҳанд, танзим менамояд [7].

Мисоли дигар, муқаррароти моддаи 7-и Декларатсия умумичаҳони ҳуқуқи башар оид ба он, ки дар назди қонун ҳама одамон баробаранд ва бидуни ҳеч гуна тафовут ба ҳимоя баробари қонун ҳуқуқ доранд, ба ҳисоб меравад. Маҳз кафолатҳои моддаи 10-и «Шартномаи Хартияи Энергетикӣ» (ШХЭ) оид ба он, ки ҳар як Ҷониби Аҳдкунанда мутобиқи муқаррароти ШХЭ, барои сармоягузориҳои Ҷонибҳои дигари Аҳдкунанда шароити устувор ва баробар, мусоид ва шаффофро барои сармоягузорӣ дар қаламрави худ фароҳам меорад, инчунин оид ба он ки чунин шартҳо ўҳдадорӣ бе истисно таъмин намудани муносибати одилона ва баробар ба сармоягузориҳои дигар Тарафҳои Аҳдкунандаро дар бар мегиранд, аз Декларатсия умумичаҳони ҳуқуқи башар сарчашма мегиранд.

Ҳамин тавр, ҳулоса қардан мумкин аст, ки кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқии умумӣ – ин ўҳдадорӣҳои давлатҳо мебошанд, ки дар созишномаҳои байналмилалӣ универсалии бисёрҷониба дарҷ гардидаанд, ки кафолатҳои ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷӣ аз онҳо сарчашма мегиранд.

Кафолатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои сармоягузориҳои хориҷиро дар робита ба кафолатҳои ҳуқуқии умумӣ байналмилалӣ метавон махсус номид, зеро онҳо бар хилофи ин кафолатҳо предмети махсуси танзим, яъне ўҳдадорӣҳои давлатҳои қабулкунандаи сармоягузориҳои хориҷиро дар соҳаи таъмини ҳифзи ҳуқуқи моликияти сармоягузориҳои хориҷӣ доранд.

Давлатҳо дар байни худ созишномаҳои дутарафа оид ба ҳавасмандӣ ва ҳимояи мутақобили сармоягузориҳо (СДХХМС) ба имзо расонида, инчунин сиёсати худро дар соҳаи сармоягузориҳои хориҷӣ пеш бурда, барои сармоягузориҳои хориҷӣ кафолатҳо ва ўҳдадорӣҳои муайяни тарафайн муқаррар менамоянд.

Дар робита ба ин, бояд қайд намуд, ки давлат ҳангоми ҳалли масъалаҳои муносибатҳои шаҳрвандӣ - ҳуқуқӣ бо унсuri хориҷӣ дар қонунгузориҳои дохилии худ ё шартномаҳои байналхалқӣ баста шуда, муносибати худро ба масъалаҳои ҳамкории байналхалқӣ муайян менамояд.

Ҳамин тавр, кишварҳои қабулкунандаи сармоя муносибати худро ба масъалаҳои ҳамкории байналмилалӣ, аз ҷумла дар соҳаи таъмини кафолатҳои ҳуқуқӣ ба сармоягузориҳои хориҷӣ мустақилона муайян мекунанд. Ғайр аз ин, ҳуқуқи хусусии байналмилалиро, ки муносибатҳои ҳуқуқиро бо сармоягузориҳои хориҷӣ танзим менамояд, танҳо бо қонунгузориҳои миллии давлати қабулкунандаи сармояи хориҷӣ пурра муайян қардан мумкин нест, зеро он бо шартномаҳои байналмилалӣ алоқаи зич дорад. Инчунин, бинобар хусусиятҳои тафсири меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқи хусусии байналмилалиро метавон ҳамчун як соҳаи автономии ҳуқуқи шаҳрвандӣ ҳисоб намуд [1].

Дар баробари ин, барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба рушди иқтисодӣ давлатҳоро зарур аст, ки сатҳи муайяни кафолатҳои дахлдори ҳуқуқиро фароҳам оранд, ки бидуни он фазои

мусоиди сармоягузори фароҳам овардан байни кафолатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои ғайриимкон аст. сармоягузори хориҷӣ, ки дар «Шартномаи

Ҳамин тавр, муҳаккикон қайд менамоянд, ки институти ҳуқуқ ва озодиҳо ба шаҳс дастрасиро ба истифодаи неъматҳои моддию маънавӣ фароҳам оварда, мақомоти давлатиро ба риояи меъёрҳои умуми эътирофшудаи байналмилалӣ ташвиқ менамояд. Масалан, дар Конвенсия оид ба таъсиси Агентии бисёрҷонибаи кафолати сармоягузорӣ (Конвенсияи Сеул) кафолатҳои ҷуброни суғуртавӣ барои сармоягузори хориҷӣ аз хатарҳои ғайритиҷоратӣ (сиёсӣ) пешбинӣ гардидаанд [6].

Дар луғати энциклопедии ҳуқуқӣ мафҳуми зерини кафолатҳои марбут ба таваккали сармоягузори хориҷиро пайдо кардан мумкин аст: **кафолати таваккали сармоягузорӣ** – ин кафолати давлатии хавфи маблағгузори асосӣ мебошад, ки ба хориҷа барои сармоягузорӣ ба баҳши давлатӣ гузаронида шудаанд. Аммо, ин эҳтимолан на кафолати таваккали сармоягузорӣ, балки кафолати ғайритиҷоратӣ (сиёсӣ) мебошад. Мақомоти байналмилалӣ, ки вазифаҳои суғуртаи сармоягузори хориҷиро аз хатарҳои сиёсӣ иҷро мекунад, Агентии бисёрҷонибаи кафолати сармоягузори (MIGA – Multilateral Investment Guarantee Agency - МИГА) ба ҳисоб меравад, ки тибқи Конвенсияи Сеул таъсис ёфтааст. Чунин ҳавасмандгардонии чараҳои сармоягузори бо муқаррароти моддаи 11-и Конвенсияи Сеул танзим карда мешавад, зеро ин санади байналмилалӣ кафолатҳои ҳифзи моликияти сармоягузори хориҷиро аз хатарҳои сиёсии зерин дар бар мегирад: интиқоли асъор, мусодири ё ҳабс, вайрон кардани шартнома, ҷанг ва ошӯбҳои шаҳрвандӣ.

Кафолатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи сармоягузорӣ дар баҳши энергетикаи иқтисодиёт дар «Шартномаи Хартияи Энергетикӣ» (ШХЭ) инъикос ёфтаанд. Дар

кафолатҳои зеринро, ба монанди кафолатҳои ҳавасмандгардонӣ, ҳимоя ва режими сармоягузори асосӣ (моддаи 10-и ШХЭ), ҷуброни зиён (моддаи 12-и ШХЭ), кафолатҳои ҳолатҳои мусодири (моддаи 13-и ШХЭ), интиқоли маблағҳо марбут ба сармоягузорӣ (моддаи 14-и ШХЭ)-ро бояд қайд намуд [3].

Инчунин, Конвенсия оид ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ байни давлатҳо ва шахсони воқеӣ ё ҳуқуқи давлатҳои дигар (Конвенсияи Вашингтон) низ муқарраротро дар бораи тартиби ҳалли баҳсҳои сармоягузори фаромарзӣ дар бар мегирад. Ҳамин тавр, тибқи муқаррароти банди 1-и моддаи 42-и Конвенсияи Вашингтон, Суд баҳсро мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқие, ки метавонанд бо Тарафҳо мувофиқат карда шаванд, ҳал намояд ё дар сурати мавҷуд набудани чунин созиш, Суд ҳуқуқ дорад, ки дар баҳс меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро, ки метавонанд истифода намояд, татбиқ намояд. Ин муқарраротро метавон кафолати ҳалли баҳсҳои сармоягузори фаромарзӣ номид. Дар баробари ин, кафолати муҳим барои сармоягузори хориҷӣ кафолати эътироф ва иҷрои қарори ҳакамӣ, яъне хусусияти ниҳонии қарори Маркази байналмилалӣ оид ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ (МБХБС) ба ҳисоб меравад, ки дар банди 1-и моддаи 54-и Конвенсияи Вашингтон инъикос ёфтааст. Мувофиқи Конвенсияи Вашингтон, Маркази байналмилалӣ оид ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ ҳамчун муассисае таъсис дода шудааст, ки ба ҳалли баҳсҳои сармоягузори фаромарзӣ мусоидат намояд. Дар доираи Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) ҳуҷҷати байналмилалӣ, ки кафолатҳои ҳуқуқи сармоягузори хориҷиро дар бар мегирад, «Созишнома дар бораи тадбирҳои сармоягузори марбут ба тиҷорат» (TRIMS) мебошад [10].

Аз чумла, моддаи 2-и TRIMS ба замиаи TRIMS мансуб аст, ки дорои рӯйхати тафсирии TRIMS оиди шартҳои мебошад, ки бо ӯҳдадории додани режими миллӣ ва ӯҳдадории умуман бартараф кардани маҳдудиятҳои микдорӣ мувофиқат намекунад. TRIMS ба давлатҳо истифодаи чораҳои сиёсати тичоратиеро, ки ба сармоягузориҳои хориҷӣ таъсири манфӣ мерасонад ва бар хилофи принсипи режими миллӣ ва принсипи манъи маҳдудиятҳои микдорӣ мебошад, иҷозат намедихад.

Бо шарофати соҳибхитиёрии худ ҳар як давлат ҳуқуқ дорад мустақилона маблағгузориҳои асосии ба сармоягузориҳои хориҷӣ тааллуқдошта ва кафолатҳои дахлдори ҳуқуқии нисбат ба ин сармоягузориҳо пешбинишударо, инчунин соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти дорои аҳамияти стратегӣ, ки ба онҳо воридшавии сармояи хориҷӣ маҳдуд ё тамоман манъ карда мешавад, муайян намояд. Маҳдудиятҳои мазкур барои нигоҳ доштани мувозинати манфиатҳои байни сармоягузориҳои хориҷӣ ҳамчун унсурҳои хориҷӣ ва давлат – қабулкунандаи сармояи хориҷӣ дар муносибатҳои ҳуқуқии шахрвандӣ, инчунин соҳибхитиёрии давлати мазкур дар муносибатҳои байналхалқии сармоягузорӣ заруранд.

Бояд қайд намуд, ки дар баробари кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқии зикршуда, ки дар созишномаҳои бисёрҷонибаи байналмилалӣ ифода ёфтаанд, кафолатҳои ҳуқуқии сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи мутақобилаи сармоягузорӣ (СДХХМС) зикр шудаанд, нақши муҳим доранд.

Ҳамин тавр, ба ақидаи А.Г. Богатырев созишномаҳои дучонибаи сармоягузорӣ барои танзими байналмилалӣ - ҳуқуқӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ дар якҷоягӣ бо қонунгузориҳои миллии сармоягузориҳои давлатҳо замина фароҳам меоранд [2].

Тавре ки дар адабиёти ҳуқуқӣ омадааст, шартномаҳои байналмилалӣ дучониба танзими мукамалтари муносибатҳои сармоягузориҳо дар бар мегиранд. Ҳамзамон, муҳаққиқон қайд менамоянд, ки созишномаҳои дучониба оид ба ҳимояи сармояи хориҷӣ дар натиҷаи инкишофи муқаррарот дар шартномаҳои байналмилалӣ оид ба тичорат, дӯстӣ ва киштиронӣ ба вучуд омадаанд, ки шартҳои вазъи ҳуқуқии шахсони хориҷӣ ва режими миллии ба онҳо пешниҳодшавандаро дар бар мегиранд. Инчунин қайд мегардад, ки ҳифзи ҳуқуқии моликият чӯзӣ муҳими ҷаҳонишавии тичорат шудааст, ки он дар як қатор шартномаҳои байналмилалӣ дучониба низ инъикос ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки муқаррар намудани режими миллӣ ва режими бештари мусоид яке аз омилҳои муҳайё намудани фазои мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ буда, боиси кушода шудани фазои иқтисодӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ мегардад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар муқоиса бо чунин кафолати ҳуқуқӣ, ба монанди шартҳои мусоид, ки тибқи он ба сармоягузориҳои хориҷӣ қисман кафолатҳо дар бораи тағйирнопазирии қонунгузорӣ дар соҳаи пардохти андоз, инчунин дар бораи тағйирнопазирии қонунгузорӣ оид ба ҳаҷми саҳмгузорӣ ба фондҳои ғайрибуҷетии давлатӣ пешниҳод карда мешаванд, режими миллӣ ба сармоягузориҳои хориҷӣ кафолатҳои бештари ҳуқуқиро медиҳад, зеро сармоягузориҳои хориҷӣ аз рӯи вазъи ҳуқуқӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии давлат баробар аст.

Муҳаққиқони хориҷӣ нақши пешбарандаи кафолатҳои байналмилалӣро, ки дар созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо мавҷуданд ва таъмини ҳуқуқии моликияти сармоягузориҳои хориҷиро тавсиф менамоянд, хусусиятноки намуда, қайд менамоянд, ки чӯзӣ марказии кафолатҳои дар созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи мутақобилаи

сармоягузориҳо мавҷудбуда, пешниҳод намудани кафолатҳо ба сармоягузори хориҷӣ нисбат ба ҳифзи ҳукуки моликияти онҳо мебошад, ки бояд як омили хеле муҳим дар соҳаи ҳукуки сармоягузори хориҷӣ баррасӣ карда шавад.

Дар робита ба ин, қайд намудан мумкин аст, ки яке аз тамоюлҳои муосири танзими муносибатҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ ин дур шудан аз фаҳмиши васеи категорияи сармоягузори хориҷӣ мебошад, ки доираи васеи моликияти марбут ба сармоягузори хориҷиро дар бар мегирад. Аҳамияти сармоягузориҳои хориҷӣ бо дарназардошти таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ҷалби технологияҳо ва ғайра муайян карда мешавад.

Ҳамзамон, кафолати ҳукуки ҳалли баҳсҳои сармоягузориҳои фаромарзӣ барои сармоягузори хориҷӣ хеле муҳим аст. Тибқи муқаррароти созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва Ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо, сармоягузори хориҷӣ барои барқарор кардани ҳуқуқҳои поймолшуда метавонанд ба Маркази байналмилалӣ оид ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ, судҳои ҳакамӣ ва судҳои давлатии кишварҳои қабулкунанда муроҷиат намоянд. Бояд қайд намуд, ки муқаррароти созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва Ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо низоми ҳукуки фаъолияти сармоягузори хориҷиро муайян мекунад, ки мумкин аст дар шартномаҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ ҳамчун шартҳои дахлдори шартномавӣ зикр карда шавад.

Дар асоси таҳлили муқаррароти созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва Ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо метавон ба хулосае омад, ки кафолатҳои ҳуқуқие, ки дар онҳо муқаррар шудаанд, кафолатҳои ҳукуки сармоягузори хориҷиро, ки дар созишномаҳои бисёрҷонибаи байналмилалӣ мавҷуданд, пурра менамоянд. Ҳамин тавр, барои сармоягузори хориҷӣ механизмҳои нисбатан амалкунандаи

кафолатҳо ва манфиатҳои ҳукуки онҳо ташаккул дода мешавад.

Муаллифони хориҷӣ оид ба нақши созишномаҳои байналмилалӣ дар татбиқи кафолатҳои ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии сармоягузори хориҷӣ сухан ронда, қайд менамоянд, ки созишномаҳои байналмилалӣ метавонанд ҳамчун механизми хидмат намоянд, ки тавассути онҳо ҳукуматҳо ба сармоягузори хориҷӣ ӯҳдадорӣҳо ва кафолатҳои бечавобро, ки ба манфиатҳои сармоягузори хориҷӣ мувофиқанд ва ба ҳифзи ин манфиатҳо аз ҳар гуна амалҳои сиёсӣ нигаронида шудаанд, пешниҳод намоянд.

Ҳамзамон, кафолатҳои байналмилалӣ - ҳуқуқие, ки дар созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва Ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо мавҷуданд – ин ӯҳдадорӣҳои давлати қабулкунанда нисбат ба сармоягузори хориҷӣ мебошанд, ки натиҷаи созишномаи дучонибаи байни давлатҳо ба вучуд омада, ба татбиқи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии сармоягузори хориҷӣ дар доираи созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва Ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо равони гардидаанд.

Тавре ки дар боло зикр гардид, кафолатҳои ҳуқуқие, ки дар созишномаҳои дучониба оид ба ҳавасмандгардонӣ ва Ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо дарҷ гардидаанд, кафолатҳои дар созишномаҳои бисёрҷонибаи байналмилалӣ - ҳукуки сармоягузорӣ инъикос гардидаро пурра менамоянд, ки дар натиҷа ҳамкории онҳо амалӣ гардида, Ҳимояи нисбатан самараноки ҳуқуқҳои сармоягузори хориҷӣ таъмин мегардад. Кафолатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои сармоягузори хориҷӣ, ки нисбат ба кафолатҳои умумии байналмилалӣ ҳуқуқӣ махсус ба ҳисоб мераванд ва дар шартномаҳои байналмилалӣ соҳаи сармоягузорӣ ифода гардидаанд, дар худ кафолатҳои ҳукуки моликияти сармоягузори хориҷӣ, кафолатҳои ҷубронӣ, кафолатҳои суғуртавӣ, кафолатҳои ҳалли баҳсҳои сармоягузори

фаромарзиро таҷассум менамоянд, аммо дар сармоягузори давлатҳои қабулкунанда баробари ин, кафолатҳои мазкур ба таъмини доранд.

Ҳифзи ҳуқуқҳои моликияти сармоягузори Кафолатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои хориҷӣ нигаронида шудаанд. сармоягузори хориҷӣ дар шартномаҳои

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба байналмилалӣ универсалии бисёрҷониба ва ҳулосае омад, ки кафолатҳои байналмилалӣ - минтақавӣ, дар созишномаҳои дучониба оид ба ҳуқуқи барои сармоягузори хориҷӣ ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи мутақобилаи пешниҳодшаванда - ин ӯҳдадориҳои ҳуқуқи сармоягузориҳо ва шартномаҳои тичоратӣ давлатҳои қабулкунандаи сармоя мебошад, ки пешбинӣ шудаанд, ки дар навбати худ низомӣ дар созишномаҳои байналмилалӣ дучониба риояи ӯҳдадориҳои байналмилалӣ давлатҳои ва бисёрҷониба муқаррар гардида, таъсири қабулкунандаи сармоягузориҳои хориҷиро ҳудро нисбат ба сармоягузори хориҷӣ паҳн тавассути меъёрҳои кафолати байналмилалӣ менамоянд ва тавассути онҳо сармоягузори ҷиҳати таъмини кафолатҳои ҳуқуқи хориҷӣ имкони амалӣ гардонидани ҳуқуқҳо ва сармоягузори хориҷӣ ташаккул медиҳанд. манфиатҳои қонунӣ ҳудро дар соҳаи

АДАБИЁТ

1. Блау, С.Л. Инвестиционный анализ: Учебник для бакалавров / С.Л. Блау. - М.: Дашкови К, 2018г.
2. Богатырёв А.Г. Правовое регулирование инвестиционных отношений (вопросы теории и практики). – М.: Экон-информ. – 2012г. – С.140.
3. Договор к Энергетической Хартии и связанные с ним документы – Правовая основа для международного энергетического сотрудничества от 17.12.1994г. и вступил в силу 16 апреля 1998г.
4. Конвенция об урегулировании инвестиционных споров между государствами и физическими или юридическими лицами других государств (Вашингтон, 18 марта 1965 г.)
5. “Конвенция о защите прав человека и основных свобод” (Заключена в г. Риме 04.11.1950г. с изм. от 24.06.2013г. вместе с “Протоколом №1”. Подписан в г. Париже 20.03.1952г.)
6. Международная конвенция об учреждении Многостороннего агентства по гарантиям инвестиций от 11.10.1985 г. в Сеуле (MIGA – Multilateral Investment Guarantee Agency)
7. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г. и вступил в силу 3 января 1976 г.)
8. Международное частное право: Учебник в 2 т.: Т. 2. Особенная часть / Отв. ред. С.Н. Лебедев, Е.В. Кабатова. – М.: Статут. – 2015г. – С. 176
9. Саидов Қ.Т. Сармоягузорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва манбаҳои ҳуқуқи танзими кафолати ҳуқуқҳои сармоягузори хориҷӣ. Паёми молия ва иқтисод №1 (40), (мачалаи илмӣ-амалӣ), Душанбе, 2024, сах. 96-101
10. Соглашение по связанным с торговлей инвестиционным мерам (ТРИМС/TRIMS) [рус., англ.] (вместе с «Иллюстративным перечнем»): Заключено в г. Марракешше 15.04.1994г.
11. Тиунов О.И. Международно-правовые гарантии как средство обеспечения международных договоров // Журнал российского права. – 2011г.– № 4.– С. 85–95
12. Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право и процесс: Учебник. – М.: Проспект. – 2013. – С. 40

Маълумот дар бораи муаллиф

Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, Телефон: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

Информация об авторе

Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, Телефон: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

Information about author

Saidov Qiyomiddin Tagoymurodovich - candidate of economic sciences, senior lecturer of Department of world economy, faculty of Finance and economics, Tajik National University. E-mail: Qiyomiddin-1983@mail.ru, Phone: (+992) 918-66-61-08, 908-66-61-08

УДК: 631.115.11.

**СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСЛАМСКИХ И
ТРАДИЦИОННЫХ БАНКОВ**

Алишоев Х.Х.

***Аннотация.** В статье рассматриваются сравнительная оценка эффективности исламских и традиционных банков. Данная статья посвящена изучению сравнительных оценок эффективности исламских и традиционных банков в современном мире. Развитие исламских банков в разных регионах мира тесно связано с особенностями экономического поведения народов, которые зависят от их социальной, культурной и религиозной принадлежности. Также обсуждаются история развития исламских банков и институтов в сфере мировой экономики. Данная статья посвящена актуальному вопросу современности, решение которого играет ключевую роль в развитии современной экономики.*

***Ключевые слова:** экономика, исламская экономика, исламская экономическая система, исламские финансы, исламские банки, эффективность исламских банков, эффективность исламских финансов и др.*

***Для цитирования:** Алишоев, Х.Х.. Сравнительная оценка эффективности исламских и традиционных банков / Х. Х. Алишоев // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 101-111.*

**АРЗЁБИИ МУҚОИСАВИИ САМАРАНОКИИ БОНКҲОИ ИСЛОМӢ ВА АНЪАНАВӢ
Алишоев Х.Х.**

***Аннотатсия.** Дар мақола арзёбии муқоисавии самаранокии бонкҳои исломӣ ва анъанавӣ баррасӣ мешавад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши арзёбии муқоисавии самаранокии бонкҳои*

исломӣ ва анъанавӣ дар ҷаҳони муосир баҳишида шудааст. Рушди бонкҳои исломӣ дар манотиқи мухталифи ҷаҳон ба вижагиҳои рафтори иқтисодии мардум, ки ба мансубияти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва мазҳабии онҳо вобаста аст, алоқамандии зич дорад. Таърихи рушди бонкҳо ва муассисаҳои исломӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ низ баррасӣ мешавад. Ин мақола ба масъалаҳои муҳими замони муосир баҳишида шудааст, ки ҳалли он дар тараққиёти иқтисодиёти имруза нақши асосӣ мебозад.

Калидвожаҳо: иқтисод, иқтисоди исломӣ, низоми иқтисоди исломӣ, молияи исломӣ, бонкҳои исломӣ, самаранокии бонкҳои исломӣ, самаранокии молияи исломӣ ва ғайра.

COMPARATIVE ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ISLAMIC AND TRADITIONAL BANKS

Alishoev H.Kh

Annotation. The article examines the comparative assessment of the effectiveness of Islamic and conventional banks. This article is devoted to the study of comparative assessments of the effectiveness of Islamic and conventional banks in the modern world. The development of Islamic banks in different regions of the world is closely related to the peculiarities of the economic behavior of peoples, which depend on their social, cultural and religious affiliation. The history of the development of Islamic banks and institutions in the global economy is also discussed. This article is devoted to a pressing issue of our time, the solution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Key words: economy, Islamic economy, Islamic economic system, Islamic finance, Islamic banks, efficiency of Islamic banks, efficiency of Islamic finance, etc.

Постановка проблемы. Для Республики Таджикистан, где проживают большинство мусульманского населения использование исламских банков наряду с традиционными банками является приоритетным развитием банковского сектора. В последние десятилетия наблюдается рост интереса к исламскому банкингу, который основывается на принципах шариата, таких как запрет на рибу (проценты), спекуляции и неопределенности. В отличие от традиционных банков, исламские банки используют альтернативные финансовые инструменты, направленные на инвестирование в реальные активы и проекты. Несмотря на это, эффективность обеих систем — исламской и традиционной — остается предметом обсуждения, особенно в условиях глобальных экономических вызовов.

Анализ последних исследований. В развитых странах использование исламских банков вносит значительный вклад в их экономическое и социальное развитие. Поэтому изучение и анализ данного вопроса имеет большое значение в современных условиях национальной экономики.

Целью статьи — провести сравнительный анализ эффективности исламских и традиционных банков по ряду ключевых показателей, таких как финансовая устойчивость, прибыльность, доступность и инклюзивность финансовых услуг, риски и социальное воздействие.

Изложение основного материала. Традиционные и исламские банки работают по различным финансовым моделям, что напрямую влияет на их эффективность, как с точки зрения прибыльности, так и с точки зрения стабильности и устойчивости к экономическим кризисам. В то время как

традиционные банки основаны на принципах процентных ставок, исламские банки исключают рибу (проценты) и используют альтернативные механизмы для создания финансовых продуктов. Важность понимания этих различий возрастает в условиях глобализации финансовых рынков и стремления к этичному и устойчивому инвестированию.

Традиционные банки действуют в рамках капиталистической финансовой системы, где проценты (риба) являются основным инструментом для получения дохода. Это позволяет им генерировать стабильный доход за счет кредитования и инвестиционной деятельности, но влечет за собой риск чрезмерной задолженности и потенциальных дефолтов.

Исламские банки функционируют согласно принципам шариата, которые запрещают проценты, спекуляции и неопределенность. Вместо процентов исламские банки используют различные контракты, такие как мурабаха (покупка и перепродажа с наценкой), мудараба (партнерство с разделением прибыли) и доверительное управление. Эти инструменты направлены на финансирование реальных активов, что снижает финансовые риски, но требует более длительных сроков для получения прибыли.

На сегодняшний день исламские финансовые институты функционируют более чем в 75 странах по всему миру. Наибольшая концентрация таких институтов наблюдается в исторически сложившихся регионах Ближнего Востока и Юго-Восточной Азии, где Бахрейн и Малайзия являются крупнейшими центрами исламского банковского дела. Однако исламские финансовые институты активно развиваются и в Европе, а также в США.

Говоря о развитии исламских банков как части исламской финансовой системы или как части мировой финансовой системы в

целом, нельзя не учитывать глобализационные процессы, которые неизбежно влияют на все финансовые системы стран. Эти процессы оказывают воздействие на структуры, правила и принципы, регулирующие финансовые отношения на мировом уровне.

Как объясняет К. Омэ, глобализация современной эпохи представляет собой новую эру, в которой важной характеристикой является то, что люди по всему миру всё больше зависят от рыночных порядков, установленных на глобальной арене. Он утверждает, что «современная глобализация означает новую эру, отличительную черту которой составляет то, что люди повсюду становятся всё более зависимыми от порядков, царящих на мировом рынке» (К. Ohmae, 1992) [2]. Этот процесс глобализации также оказывает влияние на исламские банки, как на тех, что действуют в традиционных регионах, так и на те, что работают за пределами исторически обусловленных территорий.

Существует несколько гипотез, предложенных такими учеными, как П. Маркузэ, Дж. Розенау, Э. Гидденс, Дж. Томпсон, и Дж. Альдо, которые можно свести к общему тезису, что глобализация представляет собой «высшую стадию капиталистической интеграции мировой экономики» или «современную форму капитализма» (MunskR., 1999) [3]. Эти ученые акцентируют внимание на том, что глобализация усиливает взаимозависимость экономик, направляя их к более тесной интеграции и унификации на основе рыночных механизмов.

Кроме того, важным аспектом для развития исламских банков является политическое и экономическое давление, которое оказывают западные страны на правящие элиты большинства государств с преобладанием исламского населения. Это давление заставляет эти страны развивать

свои экономики с учетом глобальных трендов и ситуации в мировой экономике. Исламские страны часто оказываются в положении, когда им необходимо балансировать между локальными интересами и требованиями международной экономики.

Современной глобальной тенденцией является также ускоренное сокращение природных ресурсов, особенно тех, которые необходимы для поддержания жизнедеятельности высоко развивающихся стран постиндустриального общества. Это сокращение приводит к значительным изменениям в геополитике, поскольку государства, переживающие дефицит природных ресурсов, вынуждены пересматривать свои экономические и внешнеэкономические стратегии, что оказывает влияние на мировую политическую и экономическую обстановку.

Развитие исламских банков в разных регионах мира тесно связано с особенностями экономического поведения народов, которые зависят от их социальной, культурной и религиозной принадлежности. Это

наблюдается не только в экспансии исламских финансовых институтов, но и в активном процессе миграции населения из исламских государств в развитые неисламские страны. Если рассматривать миграцию рабочей силы как один из индикаторов глобализации, то можно отметить, что Европа (включая такие страны, как Великобритания, Германия, Франция) уже давно испытывает сильное миграционное и культурное влияние арабского мира, где ислам занимает доминирующее положение. Сейчас, помимо культурного, это влияние начинает распространяться и на финансовую сферу, где исламские финансовые институты постепенно начинают занимать свои ниши в экономиках европейских стран.

В таблице 1 приведены приблизительные данные о росте количества исламских банков, а также общий объем активов исламского финансового сектора за этот период. Конкретные данные могут варьироваться в зависимости от источников, но приведенные цифры дают представление о тенденциях.

Таблица 1. Количественный рост исламских банков с 2008 по 2024 год

Год	Количество исламских банков (по всему миру)	Объем активов исламского финансового сектора	Региональные центры исламского банкинга	Основные страны и регионы с ростом
2008	300+	\$500 млрд	Ближний Восток, Азия (Малайзия, Саудовская Аравия)	Малайзия, Саудовская Аравия, Объединенные Арабские Эмираты
2010	350+	\$1 трлн	Ближний Восток, Азия (Малайзия, Индонезия)	Ближний Восток, Азия (Малайзия, Индонезия)
2012	450+	\$1.6 трлн	Малайзия, Саудовская Аравия,	Малайзия, Саудовская Аравия, Турция, Пакистан

			Пакистан, Турция	
2014	500+	\$2 трлн	Великобритания, Турция, Малайзия, ОАЭ	Великобритания, Турция, Малайзия, ОАЭ
2016	600+	\$2.5 трлн	Великобритания, США, Малайзия, ОАЭ	Великобритания, США, Малайзия, ОАЭ, Бахрейн
2018	750+	\$2.8 трлн	Великобритания, ОАЭ, Малайзия, Пакистан, Турция	Великобритания, ОАЭ, Малайзия, Турция, Пакистан
2020	900+	\$3 трлн	Великобритания, США, Малайзия, Турция, Пакистан	Великобритания, США, Малайзия, Турция, Пакистан, Индонезия
2022	1,000+	\$3.5 трлн	Великобритания, Малайзия, Пакистан, Турция, ОАЭ	Великобритания, Малайзия, Турция, Пакистан, Индонезия
2023	1,100+	\$3.8 трлн	Великобритания, Малайзия, Пакистан, ОАЭ	Великобритания, Малайзия, Пакистан, ОАЭ, Индонезия
2024	1,200+	\$4 трлн	Великобритания, Турция, Малайзия, Саудовская Аравия, Индонезия	Великобритания, Турция, Малайзия, Саудовская Аравия, Индонезия

*Составлено автором с помощью данные интернет

1. Количество банков: Указано количество крупных исламских банков, включая те, которые работают с «исламскими окнами» в традиционных банках.

2. Объем активов: Это приблизительные оценки совокупных активов исламских банков в мировом масштабе. Данные включают как исламские банки, так и исламские финансовые

институты, которые предлагают исламские финансовые продукты.

3. Региональные центры: Основные центры исламского банкинга, которые продолжали развиваться, особенно на Западе, в Великобритании и США, а также в традиционно исламских странах Ближнего Востока и Азии.

4. Рост стран: Регионы и страны, которые показывают наибольший рост в области исламского банкинга, включая такие страны, как Малайзия, Саудовская Аравия, Объединенные Арабские Эмираты, Великобритания и Пакистан.

Продукты исламского финансирования в разных странах будут востребованы в разной степени, в зависимости от местных экономических и культурных особенностей. Например, в странах СНГ существует явный интерес к исламским финансовым институтам. Мадина Калимуллина, начальник отдела экономических программ Совета муфтиев России, отмечает, что люди в России и других странах СНГ с нетерпением ждут открытия исламских банков. Однако, несмотря на интерес, понимание сути операций исламского финансирования остается на низком уровне. По её словам, лишь 3-5% опрошенных людей действительно понимают, в чем заключаются принципы и особенности исламских финансовых операций, что свидетельствует о необходимости дополнительного образования и разъяснительной работы по этому вопросу[4].

В 1974 году был учрежден Исламский банк развития (ИБР), который с тех пор продолжает успешно развиваться. Основной задачей ИБР является поддержка исламских банков по всему миру, пропаганда идей исламизации экономики, а также содействие повышению благосостояния населения в странах, являющихся членами Организации Исламской Конференции (ОИК). Банк активно поддерживает развитие человеческого капитала, науки и технологий, а также продвижение исламской экономики, финансов и банковского дела.

ИБР признан международными организациями и выполняет важную роль в поддержке стран ОИК. Одной из ключевых программ является техническая помощь, направленная на поддержку стран ОИК в их

деятельности, связанной с Всемирной торговой организацией (ВТО). В 2004 году Банк международных расчетов в рамках новых соглашений по капиталу признал ИБР как безрисковый многосторонний банк развития.

В том же году рейтинг агентства Standard & Poor's присвоил ИБР наивысшую оценку AAA/A1+, что подтверждает его высокую степень надежности и устойчивости на международной арене.

Для расчётов и операций между странами, участниками ИБР, используется исламский динар. Он является расчетной единицей ИБР и эквивалентен 1 SDR (Специальные права заимствования) Международного валютного фонда (МВФ). Благодаря этому, ИБР был признан МВФ как официальный держатель SDR, что дает ему право на покупку и использование SDR в своих операциях с МВФ и центральными банками стран-участниц МВФ, а также с другими держателями SDR. Эта возможность также позволяет ИБР участвовать в международных финансовых операциях на равных условиях с государствами-членами МВФ.

Важной особенностью, которая содействует росту и распространению исламских банков за пределами мусульманских стран, является их прозрачность. Это объясняется тем, что исламские банки строят свою деятельность на принципах партнерства, а не на основе традиционных финансовых отношений, где одной стороной часто бывает банк, а другой — заемщик, с различиями в рисках и выгодах. Исламские банки, в отличие от традиционных финансовых институтов, требуют высокой степени открытости и отчетности, чтобы снизить моральные риски, как для клиентов (вкладчиков), так и для инвесторов. В исламской финансовой системе не предусмотрены гарантии для долгосрочных инвестиций, что ставит перед банками задачу

максимально ясного и доступного раскрытия информации.

Эта высокая степень транспарантной имеет несколько ключевых преимуществ:

Снижение риска оттока капиталов. Чем менее прозрачны финансовые структуры, тем выше вероятность утечек капиталов, особенно в условиях кризисов. В странах с высоким уровнем коррупции и непрозрачности финансовых схем, таких как это наблюдается в России, отток капиталов может быть значительным. Например, в 2008 году в оффшорные зоны ушло 2/3 бюджета РФ, что эквивалентно потерям, сравнимым с ущербом Советского Союза во время Второй мировой войны (около 2 трлн долларов США). Такие потери, как полагают многие эксперты, могли стать одной из причин мирового финансового кризиса.

Повышение доверия к финансовым институтам. Исламские банки предоставляют полную информацию о своей инвестиционной стратегии, финансовом состоянии, мониторинге рисков и внутреннем контроле. Это повышает уровень доверия как со стороны клиентов, так и со стороны контролирующих органов [8]. Прозрачность является одним из факторов, который помогает исламским банкам успешно интегрироваться в экономику стран, не являющихся мусульманскими.

Влияние на глобальный рынок. Экспансия исламских банков в индустриально развитые страны, такие как Великобритания, США, Дания, Швейцария и другие, подтверждает их высокую степень конкурентоспособности. Хотя такие банки сталкиваются с жесткой конкуренцией со стороны традиционных финансовых институтов, их способность обеспечивать более высокую степень прозрачности привлекает внимание как инвесторов, так и обычных клиентов, что способствует их росту и внедрению в новые регионы.

Однако, несмотря на положительные аспекты прозрачности исламских банков, важно отметить, что исламская финансовая система имеет строгие ограничения в отношении некоторых сфер деятельности. Например, шариат прямо запрещает деятельность в оффшорных зонах, которые часто ассоциируются с налоговыми уклонениями, коррупцией и непрозрачными финансовыми схемами. Следовательно, исламские финансовые институты не могут вести деятельность в таких зонах, что подчеркивает их приверженность моральным принципам и этическим стандартам.

Таким образом, прозрачность и соблюдение этических норм являются важными конкурентными преимуществами исламских банков, способствующими их успешному распространению и росту, как в исламских странах, так и в странах с преимущественно немусульманским населением.

Да, создание Исламского банка развития в 1975 году и других первых исламских банков, таких как Дубайский исламский банк, стало важной вехой в официальном развитии исламского банкинга. С тех пор исламская банковская система продолжала расти и развиваться, а её принципы стали применяться не только в странах с преобладанием мусульман, но и в странах Европы, США и других частях мира [9]. Исламские финансовые учреждения предлагают свои услуги через так называемые "исламские окна", которые функционируют как отдельные подразделения в западных банках. Эти отделения работают по принципам исламского финансирования и предлагают соответствующие финансовые продукты, такие как беспроцентные кредиты, партнерские инвестиции и другие схемы, совместимые с нормами Шариата.

Таблица №2. Сравнительная оценка эффективности исламских и традиционных банков

Критерий	Исламский банк	Традиционный (западный) банк
Механизм кредитования	Долевое участие в прибыли и убытках (принципы «Мудараба», «Мушарака»). Банк получает долю в прибыли или убытке от проекта.	Фиксированная процентная ставка. Банк получает процент от заемной суммы, независимо от результата проекта.
Принципы работы	Принципы шариата: запрет на проценты (риба), спекуляцию (гхарр), азартные игры, производство запрещенных товаров (алкоголь, табак).	Открытость для всех типов экономической деятельности, включая спекулятивные. Нет запрета на инвестиции в «неэтичные» сферы.
Риски	Риски делятся между банком и заемщиком. Банк активно участвует в управлении проектом.	Риски, как правило, перекладываются на заемщика. Банк минимизирует риски за счет фиксированного процента и залогов.
Устойчивость к кризисам	Высокая устойчивость, так как доля в прибыли зависит от реального успеха проекта. Гибкость в условиях экономических спадов.	Более высокая уязвимость к экономическим кризисам из-за фиксированных процентов, даже если проект не приносит прибыли.
Этические принципы	Ограничения на инвестиции в «неэтичные» сферы (алкоголь, азартные игры, оружие и т.д.).	Отсутствие ограничений на этические или неэтичные вложения. Инвестирование в любые сферы бизнеса.
Роль в экономике	Активное участие в развитии реального сектора экономики. Инвестирует в реальные проекты, что способствует долгосрочному экономическому росту.	Основной фокус на финансовых спекуляциях и инвестициях в финансовые активы, что не всегда способствует реальному росту экономики.
Контроль над использованием капитала	Прямой контроль за использованием средств. Проект должен быть согласован с банком с учетом шариатских принципов.	Менее строгий контроль над использованием заемных средств, возможность использования заемных средств на спекуляции.
Прозрачность	Высокая прозрачность благодаря обязательному раскрытию информации, контролю над проектами и соблюдению норм шариата.	Может иметь низкую прозрачность, особенно если банк работает с высокими рисками и сложными финансовыми инструментами.

Доходность для вкладчиков	Доходность зависит от успешности и прибыльности проекта. Вкладчик может получать долю от прибыли бизнеса.	Доходность фиксированная, зависит от процентной ставки и срока вклада.
Гибкость в условиях инфляции	Низкая чувствительность к инфляции, так как прибыль банка зависит от реальной доходности бизнеса, а не от фиксированного процента.	Высокая чувствительность к инфляции, так как фиксированный процент может не отражать реальную покупательную способность денег.
Роль в финансовых кризисах	Минимальный вклад в финансовые пузыри и кризисы, так как запрещены операции с деривативами и спекуляциями.	Может способствовать созданию финансовых пузырей и кризисов из-за спекулятивных операций и неконтролируемых финансовых потоков.
Регулирование и стандарты	Строгое регулирование со стороны шариатских советов, стандартов AAOIFI (Бухгалтерская и аудиторская организация для исламских финансовых институтов).	Регулирование регулирующими органами, часто гибкое, с возможностью изменения финансовых норм в зависимости от ситуации на рынке.

***Составлено авторов**

Основные различия:

1. **Риски:** В исламских банках риски делятся между заемщиком и банком, что делает систему более устойчивой к экономическим кризисам. Традиционные банки перекладывают риски на заемщиков, что увеличивает их уязвимость.

2. **Процентные ставки:** Исламские банки не используют ссудный процент и основывают свою прибыль на доле в прибыли от совместных инвестиций, что снижает риски инфляции и фиксированных процентов. Традиционные банки, в свою очередь, используют проценты, что делает их уязвимыми к экономическим колебаниям.

3. **Этические аспекты:** Исламские банки ориентированы на этические инвестиции и запрещают операции с «неэтичными» товарами (алкоголь, оружие), в отличие от традиционных банков, где такого ограничения нет.

Таким образом, исламская банковская система может быть более устойчивой и справедливой, но она также сталкивается с определенными вызовами, такими как потребность в квалифицированных кадрах и стандартизации. Традиционные банки, в свою очередь, могут быть более гибкими в плане доступа к капиталу и эффективным распределением ресурсов, но менее устойчивыми в условиях финансовых кризисов.

Система исламского банкинга, несмотря на свою морально-этическую направленность, не является менее эффективной по сравнению с западной системой. Напротив, она может быть даже более адаптивной и устойчивой в условиях экономической нестабильности и инфляции. Это связано с тем, что исламские банки более активно участвуют в реальных процессах экономики, несут совместные риски с клиентами и более гибко реагируют на

изменения в рыночной ситуации. Вместо того чтобы фиксировать процент и зарабатывать на простом процентном механизме, исламские банки ориентируются на реальное участие в бизнесе, что обеспечивает более справедливое распределение рисков и прибылей, а также соблюдение этических принципов [10].

Таким образом, исламские банки, действуя по принципам, которые отличны от традиционной банковской системы, могут успешно противостоять кризисным явлениям, которые периодически затрагивают мировую финансовую систему. Их подходы, основанные на реальном активе, этике и транспарентности, могут быть полезны не только для мусульманских стран, но и для мирового финансового сообщества в целом.

Таким образом, исламская финансовая система представляет собой альтернативу традиционным финансовым моделям, которая не только обеспечивает большую стабильность в условиях кризисов, но и может способствовать более справедливому и этическому распределению финансовых ресурсов. В будущем исламские банки могут

сыграть еще более важную роль в обеспечении устойчивости мировой финансовой системы, а также в развитии новых экономических моделей, которые будут ориентированы не только на прибыль, но и на социальную ответственность, устойчивое развитие и этические принципы.

Развитие исламского банкинга и его успешная экспансия в мировую финансовую систему свидетельствуют о том, что исламские финансовые принципы обладают значительным потенциалом для обеспечения экономической устойчивости. В отличие от традиционных банковских систем, исламская система финансирования основывается на прозрачности, ответственности, сбалансированном риске и этических принципах, что делает её более устойчивой в условиях мировых финансовых потрясений и кризисов.

Появление исламских банков и их продуктов на международных рынках может способствовать не только улучшению финансовой устойчивости, но и созданию более справедливой, этичной и социальной финансовой системы, которая будет служить интересам всех участников экономики.

Литратура

1. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.
2. ZE Badarudin, Mohamed Ariff, AM Khalid (2013): Post-Keynesian money endogeneity evidence in G-7 economies/ //Journal of International Money and Finance. Vol. 33. PP. 146-162.
3. Zaidi, N.A., 'Profit rates policy for PLS depositors'. // Journal of Islamic Banking and Finance, 1987.
4. Информационная справка. Организация исламского сотрудничества. Стр 3. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.kazansummit.ru
5. Rahman F. Economic Principles of Islam//Islamic Studies. - 1969. - Vol. 8, No.1, March. – P.58-59.
6. Журавлев А.Ю. Ислам и экономика//НГ-Политэкономия. - 2000. - N1(42). - 18 января.
7. Беккин Р. И. Исламская экономика. Краткий курс / Р. И. Беккин. – М.: АСТ: Восток – Запад. 2008.
8. Саидмуродов, Л. Х. Макроэкономическая модель IS-LM-BP и ее возможности для оценки национальной экономики Таджикистана / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/11(220). – С. 104-112. – EDN YPZIBB.

9. Бекова, М. М. Особенности приватизации в странах с переходной экономикой / М. М. Бекова, Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/7(123). – С. 11-15. – EDN VNWCJH.

10. Саидмуродов, Л. Х. Уровни превентивности в экономической политике / Л. Х. Саидмуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/1(127). – С. 108-116. – EDN VBGFSД.

11. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Алишоев Хуршедшоҳ Хасратшоевич - номзади илмҳои иқтисод, дотсент, мудири кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон; хиёбони Борбад, 48/5. 734055, шаҳри Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

Сведения об авторе:

Алишоев Хуршедшоҳ Хасратшоевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Финансов» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

Information about the author:

Alishoev Khurshedshokh Khasratshoevich – candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of “Finance” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan; Borbad Ave., 48/5. 734055, Dushanbe. Tel.: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

УДК: 336.1

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛЁБИИ ТАВАРРУМ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Қараев Р.Х.

Аннотатсия. Дар мақола, аз тарафи муаллиф масъалаҳои марбут ба ташаккул ва таъсири таваррум ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудаанд. Муаллиф, дар мақола андеша да диди муҳаққиқони мухталифро доир ба пайдоиши таваррум, механизмҳои он ва инчунин усулҳои танзимнамоии ин зухуроти умумиро тафсиру тавсиф намудааст. Муаллиф, иброз доштааст, ки таваррум дар шароити ноустувории иқтисоди ҷаҳон, як падидаи ниҳоят мураккаб барои ҳукуматҳои кишварҳои мухталиф гардидааст. Дар раванди таҳлил, муаллиф андешаҳо ва тафовутҳои ҷиддии мавҷудаи байни ду мактаби бузурги иқтисодӣ, мактаби кейнсионӣ ва монетаристиро пешкаш намуда, нуктаҳои калидии андешаҳои онҳоро мавриди пешниҳод қарор додааст. Инчунин, марҳилаҳои асосии тавсеаёбии таваррумро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Калидвожаҳо: таваррум, иқтисод, сиёсати иҷтимоӣ, механизмҳо, омилҳои таваррум, танзим, сиёсати давлат, муносибатҳои бозорӣ, сармоягузорӣ, макроиқтисодиёт, бозори молиявӣ, Бонки миллий, қурби асъор, бонкҳои тижоратӣ ва ниҳодҳои молиявӣ.

Барои иқтибос: Қараев, Р. Х. Баъзе масъалаҳои назариявии пайдоиш ва ташаккулёбии таваррум дар шароити бозор / Р. Х. Қараев // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 112-120.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ИНФЛЯЦИИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Қараев Р.Х.

Аннотация. В статье автором рассмотрены основные положения касающиеся происхождения и влияние инфляции на социально-экономическое развитие общества. Автором, изложены взгляды ученых вопросов касающихся инфляции, ее механизмов, а также методов регулирования данного всеобщего экономического явления. Выявлены основные факторы влияющие на инфляцию. Автором отмечено, что инфляция представляет из себя сложнейшее экономическое явления, и в условиях мировой экономической нестабильности, считается наисложнейшей проблемой для правительств различных государств. В процессе исследования, автором изучены и изложены взгляды, а также разногласия двух наиболее значимых экономических школ, кейнсианства и монетаризма, изучены и предложены тонкости и грани в понимании инфляции. Определены основные этапы развития инфляции.

Ключевые слова: инфляция, экономика, социальная политика, механизмы, факторы инфляции, регулирование, государственная политика, рыночные отношения, инвестиция, макроэкономика, финансовый рынок, Национальный банк, валютный курс, коммерческие банки и финансовые институты.

SOME THEORETICAL ISSUES OF THE EMERGENCE AND FORMATION OF INFLATION IN MARKET CONDITIONS

Karaev R.Kh.

Annotation. In this article, the author examines the main provisions concerning the origin and influence of inflation on the socio-economic development of society. The author outlines the views of scientific issues relating to inflation, its mechanisms, as well as methods of regulating this general economic phenomenon. The main factors influencing inflation have been identified. The author noted that inflation is a very complex economic phenomenon, and in conditions of global economic instability, it is considered the most difficult problem for the governments of various states. In the process of research, the author studied and presented the views, as well as the disagreements of the two most significant economic schools, Keynesianism and monetarism, studied and proposed subtleties and facets in understanding inflation. The main stages of inflation development have been identified.

Key words: inflation, economics, social policy, mechanisms, inflation factors, regulation, government policy, market relations, investment, macroeconomics, financial market, National Bank, exchange rate, commercial banks and financial institutions.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ масъалаҳои таъмини беҳатарии молиявӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар ба шумор меравад. Яке аз ҷанбаҳои таъмини беҳатарии иқтисодиву молиявӣ дар шароити муосир муътадил нигоҳ доштани сатҳи таваррум ба шумор меравад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки устувор нигоҳ доштани низоми молиявии кишвар дар заминаи пешгирии хавфҳои муосири молиявӣ ва таъмини устуворнокии фаъолияти бонкӣ барои таваррум, ки ба ҳар як соҳаи ҷомеа таъсиргузор мебошад шароити мусоиди иқтисодӣ фароҳам меорад. Сатҳи баланди таваррум дар навбати худ барои коҳиш додани дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мусоидат мекунад. Бинобар ин дар оянда дар рушди минбаъдаи кишвар ба масъалаи мазкур бояд диққати бештар дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҳриёт. Таҷрибаи кишварҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки ба роҳ мондани фаъолияти самараноки бонкӣ дар самти пешгирии хавфҳои муосири молиявӣ ва инчунин танзими оқилонаи таваррум барои

таъмини рушди устувор заминаи калони молиявӣ меғузорад. Аз ин лиҳоз, баррасии ин масъала барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калони илмиву таҷрибавӣ дорад.

Мақсади мақола – таҳлили масъалаҳои танзими самараноки сатҳи таваррум, ошкор намудани муаммоҳои мавҷудбуда ва роҳҳои ҳалли онҳо бо мақсади таъмини фаъолияти босуботи муассисаҳои молиявӣ дар кишвар ба шумор меравад.

Мухтавои асосии мавод. Дар ҷомеаи инсонӣ таваррум - ҳамрадифи ногузири рушди дарозмуддати иқтисод бо нархҳои чандир мебошад. Дар ҳама шароит, ҳифз ва нигоҳдории сатҳи шуғли комил бидуни таваррум, ҳадафи асосии танзими иқтисоди бозорӣ аз тарафи ҳукумат ба ҳисоб меравад. Дар сатҳи ҷомеа таваррум як падидаи иҷтимоӣ-иқтисодии мураккаб ба шумор рафта, баҳсҳо ва андешаҳои мухталифро дар байни олимони ва иқтисодчиён ба бор овардааст. Мафҳум ва пайдоиши таваррум аз тарафи олимони ва мактабҳои мухталифи иқтисодӣ яқранг тафсир нагардида он вобаста ба хусусиятҳо ва омилҳои гуногун ба вуқӯъ омадааст.

Дар чунин шароит, яке аз шартҳои асосии рушди босуръати кишвар таъмини устувории муомилоти пулӣ маҳсуб меёбад. Ба андеши Сафрончук М.А., таваррум, ки ба ҳар як соҳаи ҷомеа таъсиргуздор мебошад, дар худ миқдори зиёди бархурди манфатхороҷӣ дода, хароҷотҳои барзиёди иҷтимоӣ-иқтисодиро ба бор меоварад ва ба гардиши иқтисодӣ осеб расонида, дар мубаддалномаи амонатҳо ба сармоя таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин хотир, интиҳоби асоснокшудаи сиёсати зиддитаваррумӣ ба мақсад мувофиқ ва ниҳоят зарурӣ арзёбӣ мегардад[10,552].

Дар сатҳи ҷомеа таваррум яке аз баҳсбарангезтарин масъалаҳо дар назарияи иқтисодӣ ба шумор рафта, доир ба таҳқиқи он андешаҳо ва назарияҳои илмӣ зиёд дар матбуоти мухталиф ба нашр расонида шудааст. Аммо, то ба ҳол назарияи ягонаи мукамал нисбат ба таваррум, ки тавонад гуногунрангӣ ва печидагии ин зухуротро тавзеҳи комил диҳад, вучуд надорад.

Нопуррагии равишҳои назариявӣ доир ба пайдоиши таваррум, механизмҳои трансмиссионӣ сиёсати пулиро қарзӣ, нақши Бонки марказӣ дар сиёсати зиддитаваррумӣ, ҳатоғихоро дар сиёсати танзими таваррум ба бор хоҳад овард, бинобар ин барои шаклгирии таваррум омӯзиши иловагии назариявӣ масъалаҳои таваррумӣ ниҳоят зарур ба шумор меравад, зеро он барои татбиқи стратегияи самараноки мубориза бо таваррум дар кишвар нақши калидӣ дорад.

Паёмадҳои манфии иҷтимоӣ ва иқтисодии таваррум ҳукуматҳои кишварҳои мухталифро водор мекунад то сиёсати муайяни иқтисодиро пеш баранд. Илова бар он, ки болоравии давомноки сатҳи нархҳо механизми тақсмоти даромади миллиро коста мегардонад. Новобаста аз хусусиятҳои мавҷудаи миллий-институтсионалии ҳар як кишвар, байни сатҳи таваррум ва афзоиши ҳаҷми пул вобастагии зич вучуд дорад. Аз ин рӯ, манъ ё боздошти таваррумо новобаста аз

он, ки кадом навъи омил, омилҳои пулӣ ё ғайрипулӣ сабаби бавучуд омадани он гардидаанд, танҳо дар сурати коҳиш додани суръати пешниҳоди пул, метавон пешгирӣ намуд[1,162].

Дар чунин шароит, танзими пулиро-қарзӣ метавонад, ҳам ба сифати абзор (инструмент) барои ноил гардидан ба рушди иқтисодӣ ва ҳам, ҳамчун сарчашмаи харобшавии ҷомеа баромад намояд. Бӯҳрони молиявии соли 2008, бошад, мавҷудияти номутавозинии ҳокимияти пулӣ (ҳокимияти пулӣ дар забони иқтисодӣ мавриди истифода қарор дода шуда, мақомоти танзимкунандаи сиёсати пулиро қарзиро дар назар дорад, дар ҚТ ба сифати ин мақомот БМТ баромад менамояд. Инчунин метавонед адабиёти сершуморро мулоҳиза намоед, дар ин адабиёт чунин истилоҳ истифода карда мешавад) ва иқтисоди ҷаҳонро ба таври возеҳ ифшо намуд. Бинобар ин, ташаккули низоми мутавозинии ҳокимияти пулӣ барои кишвари мо ҳамчун шарт зарурӣ дар самти муборизаи босамар бо таваррум арзёбӣ мегардад.

Тавре қаблан изҳор намудем, таваррум падидаи ниҳоят мушкили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба шумор меравад ва то ба ҳол дар доираи назарияи иқтисодӣ ва андешаҳои илмӣ, нуқтаи назари ягона доир ба табиат ва сабабҳои сар задани таваррум, нақши таваррум дар иқтисоди кишварҳои мухталиф, роҳҳо ва усулҳои мубориза бо он мавҷуд нест, ба ҷуз аз ин то замонӣ мо ҳатто доир ба тафсири истилоҳи таваррум андешаи ягона дар байни олимони мутафаккирони соҳа вучуд надорад.

Таърихан асли беқурбшавии пул, ки унсури калидии раванди таваррум ба шумор рафта, аз давраҳои қадим сарчашма мегирад. Яъне зимни интишори тангаҳои тиллоӣ ва нукрагӣ миқдоре аз тилло ва ё нукра, ки бояд дар сиккаҳо истифода мегардид, рабуда (дар ин ҷо калимаи рабуда, ба маънои дуздидани қисме аз тилло, ки барои сикказанӣ сафарбар гардида буд истифода шудааст) мешуд. Бо

мурури замон ва дар раванди таҳавулотӣ шаклҳои пул, пул танҳо ҳамчун аломати арзиш ба шумор рафта, пурарзишии воҳиди пулӣ мубрамияти худро аз даст дода буд, зеро дар натиҷаи иҷрои вазифаи воситаи муомилот, пул на худ аз худ, балки ба унвони як маҳзани ҳаёли дар рафти доду гирифт баромад менамуд. Дар марҳилаи аввал, он зимни дар муомилот гардиш намудани тангаҳои ҳақиқӣ ва фарсудашуда (фарсуда ва ё суда ба маънои дар натиҷаи муомилоти тӯлонӣ аз даст додани қисме аз фулузоти дар таркиби танга нигоштадашуда), ки миқдоре аз вазни худро аз даст дода буданд ва он аз тарафи ҷомеа ҳамчун як омили маъмулӣ қабул гардида буд, зеро гардиши чунин пулҳо аз тарафи давлат иҷозат дода шуда буд. Ҷомеа розӣ буд, то тангаҳои ноқис ва тангаҳои ҳақиқиро бидуни тафовутҳои ҷой дошта ҳамчун воситаи муомилот истифода наояд, аммо дар баробари ин, замоне, ки эҳтимоли ғудохтани тангаҳо ба вуқӯъ меомад, тангаҳои беҳтарин ва ҳақиқӣ аз муомилот бароварда мешуданд (яъне ҳолати ғасод вучуд дошт, бинобар ин тангаҳои ҳақиқӣ ба монанди тангаҳои фарсудашуда бар асоси санад аз муомилот бароварда мешуданд)[11,118].

Ҳамон тавр, ки медонем чунин воқеият дар қонуни Грешем дарҷ ёфтааст, ки тибқи он пулҳое, ки аз тарафи ҳукумат ба таври сунъӣ зиёд арзишгузорӣ карда шудаанд, аз муомилот пулҳоеро, ки аз тарафи давлат ба таври сунъӣ камарзиш шинохта шудаанд, хоҳад баровард[2,69].

Таъсири возеҳи ин қонун дар он аст, ки он дар аввалин фурсат, коҳишёбии қобилияти харидории пулро таъмин хоҳад намуд. Бинобар ин, фарсудашавии пул ва мутаносибан таваррум дар марҳилаи аввалия бо раванди табиӣ таҳавулотӣ шаклҳои пул ва муомилоти пулӣ алоқаманд мебошад. Новобаста аз бузургии таваррум ҳамчун як зухурот, дар аксар ҳолат он бо ташаббусҳои ҳукумат дар самти гирифтани даромад аз интишори пул вобаста мебошад, аммо бояд

иброз дошт, ки дар шароити интишори инҳисорӣ тавсеаёбии низоҳҳои азнавтасимнамоӣ байни ҳукумат ва аҳоли имконпазир гашта, натиҷаи он таваррум хоҳад шуд [8].

Таваррум аз худ як падидаи мураккаб ва печидаро ифода менамояд, дорои далел, механизм ва паёмадҳои хоси иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад. Ҳамон тавр, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ин танидагии мураккаби омилҳоест, ки ҳам дар соҳаи муомилот ва ҳам дар соҳаи тавлид (истехсолот) вучуд дорад. Сабаб дар он аст, ки дар тӯли қарнҳо, дар натиҷаи тағйирёбии шаклҳои моликият, низомҳои пулӣ, сабабҳо, паёмадҳо ва шаклҳои зухури раванди таваррум дигаргун гардиданд.

Истилоҳи таваррум (аз луғати итолиёвӣ "inflatio" гирифта шуда, маънои "варам - қардан"-ро дар худ ҷой додааст. Дар Энциклопедияи Бузурги Шӯравии соли 1972 гуфта шудааст, таваррум (аз истилоҳи латинӣ "inflatio" гирифта шуда, маънои "варамқардан"-ро дорад) бори аввал, аз тарафи иқтисодчии амрикоӣ А. Делмар дар замони ҷанги шаҳравндӣ дар ИМА (1861-1865с.) мавриди истифода қарор дода шуд, дар он давр барои пӯшонидани қасри бучети давлатӣ ва хароҷотҳои қарбӣ ҳукумати ин кишвар банкнотаҳои таъминотнадоштаро интишор намуд. Аммо, ин истилоҳ ба таври густурда дар асри XX маъруфият пайдо намуд, ки он бевосита бо афзоиши миқдори ин зухуроти таҳқиқшаванда алоқамандӣ дошт[7,145].

То оғози солҳои 30-юми асри гузашта, табдилдиҳии марҳилаҳои болоравӣ ва коҳишёбии нархҳо хоси кишварҳои дар ҳоли рушд буда, болоравии нархҳо дар як давраи муайян, баъдан бо коҳишёбии нархҳо ҷуброн мегардид. Вале, баъд аз бӯҳрони шадиди солҳои 1929-1933 аҳамияти мусбии суръати таваррум барои кишварҳои пешсафи ҷаҳон аз ҷумла, ИМА, Бритониёи Кабир, Фаронса, Канада як меъёри муайян гардид (агар дар

бораи бӯҳрони молиявии солҳои 1929-33 маълумот медоштед, он гоҳ дарк менамудед, ки ин бӯҳрон дар кадом кишвар бавуқуъ омад ва кадом кишварҳо ба қатори кишварҳои ҷаҳон дар он замон дохил мешуданд). Аммо, баъд аз Ҷанги дуёми ҷаҳон, ки то он вақт устувории арзишӣ тавассути низоми стандарти тиллоӣ таъмин мегардид, аз байн рафт ва таваррум ба унвони як падидаи давомдор шинохта шуд[6,75].

Дар таърифҳои баъдӣ, таваррум ҷанбаи сиёсӣ надорад. Румянцева Е.Е., хотирнишон менамояд, ки таваррум дар раванди пӯёӣ ба таври мудовим мавҷуд мебошад, тамоюли болоравии сатҳи миёнаи нархҳо дар иқтисод ба вучуд оварда, бекурбшавии пул ва номутаносибии тақрористеҳсоли молҳои гуногуни бахшҳои мухталифи хоҷагии қишлоқро тавлид менамояд. Дар луғати иқтисодӣ, ки аз тарафи гурӯҳи муаллифон бо роҳбарии Е.Г.Бағудина таҳия гардидааст чунин омадааст, таваррум - ин аз ҳад зиёд шудани миқдори изофии ҳаҷми пул дар соҳаи муомилот, дар сурати мавҷуд набудани афзоиши муносиби ҳаҷми молҳо мебошад, ки дар қошишҳои воҳиди пулӣ боис мегардад.

Таърифҳои, ки дар адабиёт нисбат ба таваррум вучуд доранд, гуногун мебошанд. Дар адабиёти иқтисодӣ, ки аз тарафи П.А.Ватник таҳрир гардидааст, таваррум ба унвони афзоиши сатҳи умумии нархҳо дар иқтисод таъриф мешавад, ки як муддати муайян идома меёбад. Дар таҳқиқи дигар муаллифон, тафсиrotи мутафовитро доир ба таърифи таваррум дидан мумкин аст. Масалан, П. Ҳейне хотирнишон менамояд, ки таваррум болоравии арзиши зиндагӣ нест. Моҳияти таваррум қошишҳои арзиш ё қобилияти харидории пул арзёбӣ мегардад.

Теъдоде аз муаллифон кӯшиш менамоянд, ки дар таърифи таваррум далелҳои ҳатто оқибатҳои онро дохил намоянд. Мо ба ин боварем, ки ин равиш як яктарафа мебошад, зеро дар ҳуди таъриф

инъикос намудани ҳама сабабҳои таваррум номумкин ва ғайриимкон мебошад.

Ба назари мо, таърифи аниқ ва возеҳи таваррум дар шарҳи зер афзалтар мебошад: Таваррум ин афзоиши давомноки сатҳи нархҳо дар иқтисоди соли ҷорӣ нисбат ба соли гузашта мебошад. Ҳангоми муайяннамоии давомнокии ин раванд, мо аз он бармеоем, ки муқоисаи ҳама маълумоти омории маъмулан дар соли қаблӣ анҷом мешаванд. Мушоҳида ва омӯзиши давраҳои тӯлонӣ албатта имконпазир мебошад, аммо ба назари мо, ба андозаи кофӣ дуруст нахоҳад буд. Зеро, таваррум бар асоси сабаби истеъмоли ҳисоб карда мешавад ва азбаски давра ба давра дар сабад тағйирот рӯй медиҳад, маълумотҳои қаблӣро бо маълумотҳои кунунӣ дар муддати тӯлонӣ қиёс намудан, ғайри қобили қабул аст. Тавре изҳор дошта будем, доир ба таваррум, сабабҳо ва таъсири он ба ҷомеа, мактабҳои мухталифи иқтисодӣ андешаҳо ва муҳолифатҳои худро баён намудаанд. Дар натиҷаи зухур (дар ин ҷо зухур ба маънои ошкорнамоӣ, кашф, бавуқуъ омадааст) ва инкишофи равандҳои таваррумӣ, ду равиши аслии назариявӣ доир ба ин падида ташаккул ёфт: Кейнсианӣ ва монетаристӣ. Назарияи Кейнсианӣ-таваррум ва бекориро ҳамчун падида (падида ҳамчун синоними зухурот истифода гардидааст) ифода менамояд, ки он бо бузургии хароҷотҳои давлат алоқамандӣ дорад. Бионбар ин, объекти таъсиррасонандаи танзими давлатӣ тақозои кулӣ ба ҳисоб рафта, тавассути ворид намудани тағйирот ба сиёсати пулию қарзӣ ва молиявӣ амалӣ мегардад. Назарияи монетаристӣ (пулгарой) таваррумро ҳамчун як падидаи комилан пулӣ дониста, бо афзоиши пешниҳоди пул дар иқтисод алоқаманд менамояд, аз ин рӯ ба андешаи онҳо вазифаи асосии давлат, танзими мизони пешниҳоди пули дар муомилот буда маҳсуб меёбад.

Унсурҳои асосии мафҳуми таварруми Кейнсионӣ иборатанд аз: равиш ва диди шахсии Кейнс дар мавриди масъалаи таваррум ва неокейнсианӣ, ки аҳамияти он барои арзёбии самаранокии сиёсати пулию қарзӣ ва фискалӣ, омӯзиши робитаи байни таваррум ва бекорӣ дар қачхатаи Филлипс доир ба концепсияи эндогении пул, равишҳои микроиқтисодии кейнсианистҳои муосир ва концепсияи қарахтии тағйирёбандаҳои номиналӣ ва воқеӣ иборат мебошад. Мавқеҳои алоҳидаи ин назарияҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои хоси фаъолиятнамоии низомҳои гузаранда маълум ва ифшо карда шаванд[5,75]. Аз ҷумла, назарияи шахшавии тағйирёбандаҳои номиналӣ ва воқеӣ, мантиқан бетаъсир будан ва умуман бесамарии сиёсати пулию қарзии нармро аз нуқтаи назари таъсири он ба ҳаҷми истеҳсолот ва сиёсати пулию қарзии қатъиро дар мавриди сатҳи нархҳо тафсир намудааст, инчунин, назарияи шахшавии нархҳои нисбӣ, асоснокнамоии бомуваффақияти таварруми беташаббусиро дар доираи назарияи сохтории таваррум тавзеҳ додааст.

Фарзияҳои асосии назариявии концепсияи монетаристии таваррум, ки дар асоси он пайдоиши таваррум танҳо хусусияти пулӣ дорад ва хоси ҳамагуна низомҳои иқтисодӣ мебошад, чунинанд: “бетарафии пул”[3,287] ва тағйирнопазирии талабот ба он, назарияи сатҳи табиӣи бекорӣ. Концепсияи “даврагии пул”, “қонуни Фридман”, ба таври фишурда дар мавриди таъсиррасонии танҳо сиёсати пулӣ ва инкори номуаасили он ибрази андеша намуда, ин концепсияҳо аз тарафи монетаристон ҳамчун асос барои сиёсати зиддитаваррумӣ давлат шинохта шудаанд.

Барои дарки амиқи моҳияти таварруми муосир, на танҳо бо андешаҳои назариявии муосир муфассал шинос шудан, балки таъсири онҳоро дар як кишвари хосе ба назар гирифтани лозим аст. Дар кишварҳои пасошӯравӣ дар солҳои 90-ум, ҳангоми

гузариш ба иқтисоди бозорӣ, монетаризм бартарият пайдо намуда, он ғояи асосӣ барои идоракунии иқтисодиёти кишварҳо ба ҳисоб мерафт. Дар ҳақиқат, тавре ки М.Фридман изҳор дошт, таваррум падидаи пулӣ мебошад, зеро он аз омилҳои пулӣ вобаста аст ва дар хоҳишҳои пул зоҳир мегардад[13,16].

Аммо монетаризм афзалияти пулро дар рушди иқтисод аз будаи зиёд нишон медиҳад, танҳо омилҳои пулии таваррумро эътироф намуда, омилҳои ғайримонетариро нодида мегирад. Дар ҳамин ҳол, иқтисодшиноси амрикоӣ В. Геллер дар музокира бо М.Фридман таъкид намуд: “масъала ин нест, ки пул муҳим аст, ҳамаи мо онро эътироф менамоем, аммо масъала дар он аст, ки монетаристон онро чӣ гуна матраҳ менамоянд”. (Хоҳиш менамоям, ки пеш аз гул тарҷума гуфтан, аввал ин ва ё он ҷумларо дар гул санҷед, баъд дигаронро тухмат намоед, хоҳишмандам (ба шумо ҳамчун таҳриргар матни аслии ин баҳсро пешниҳод хоҳам намуд, аз таҷрибаи худ гап мезанед?).

Ба ақидаи Кейнсианистҳо, монетаристон нақши пул ва миқдори онро дар муомилот ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ аз будаи зиёд нишон дода, боқимонда омилҳоро нодида мегиранд. Пайравони М.Фридман аз фишурдаи эътиқодмандии монетаризм доир ба таъсири манфии афзоиши ҳаҷми пул ба иқтисодиёт танҳо дар муддати кӯтоҳ дури ҷӯста, ба пайдории ин раванд дар давраи дарозмуддат ишора карданд[5,55].

С. Фишер номуайянии алоқамандии афзоиши ҳаҷми пул ва таваррумро бо ишора ба таҷрибаи Иёлоти Муттаҳида, ифшо намуда ибраз дошт, ки дар нимаи аввали солҳои 80-ум сатҳи таваррум дар ҳолати афзоиши ҳаҷми муомилоти пулӣ коҳиш ёфт. Бар ин асос, пайравони ӯ ба чунин натиҷа омаданд, ки пуёи ҳаҷми пул омили муҳими таваррум маҳсуб меёбад, аммо ягона нест[12,52]. Монетаристони муосир, тавачҷӯҳи зиёде ба таҳлили таварруми шадид дар кишварҳои рӯ

ба рушд ва кишварҳое, ки дар ҳоли гузариш қарор доранд зоҳир намуда, сабабҳои ғайримонетарии онро ошкор намуданд, ки ба онҳо; ҷанг, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ, ислохот, ҳукумати заиф ё бетачриба, омилҳои беруна, бӯҳрони қарзӣ дохил мешаванд. Дар ин росто, онҳо барномаҳои истиқроркунанда ва густурдаеро, ки дар он як қатор чораҳои зарурӣ аз қабилӣ, сиёсати монетарӣ, андозӣ, буҷетӣ, даҳолати давлат ба нархгузорӣ ва муқаррарномаҳои меъёри музди меҳнат дохил гардидаанд, пешниҳод намудаанд [9].

Бо таваҷҷӯҳ ба ин ки аксари иқтисоддонон, ба хусус Қ.М.Кейнс, на танҳо муҳимияти пулӣ, балки сабабҳои ғайрипулӣ таваррумро қайд намудаанд (барзиёдии сармоягузориҳо нисбат ба захираҳо (пасандозҳо) афзоиши музди меҳнат ва ғайрида, норасоии маҳсулоти озуқаворӣ ва дигар молҳо дар бозор). М. Фридман, баъдан таъсири омилҳои таварруми ғайрипулӣро эътироф намуд, вале бо он шарт, ки ҳар яки он боиси афзоиши миқдори пул дар муомилотбуда гардад.

Монетаристони муосир, ҳамчунин назарияи М.Фридманро дар ин бора, ки ҳеҷ як ҳукумат аз бозор донотар буда наметавонад ва давлат набояд худро бо таъмини амнияти миллий ва вазифаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла истифодаи андозҳо ва қўмакпулиҳо маҳдуд кунад, мавриди танқид қарор додаанд. С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмаленци нақши муҳими давлатро дар иқтисод эътироф намуда, ба зарурати муайяннамоии дараҷаи самаранокии танзими давлатӣ тавассути муқоисаи хароҷот ва натиҷа диққати ҷиддӣ додаанд.

Ҳамзамон, бояд ибраз дошт, ки мушкilotи назариявии пул ва сиёсати пулӣ ҳанӯз ҳам заминаи баҳс ва музокира байни ду мактаби ба ҳам муҳолиф қарор гирифтааст. Асоси ин баҳс дар он аст, ки равияи Кейнсионӣ ғояи истифодаи амалии пулро ба унвони абзор барои идораи ҳаррӯзаи муҳити иқтисодӣ ва

ҳавасмандгардонии суръати рушди иқтисодӣ қабул дорад, аммо монетаризм бошад чунин дасткорихоро дар доираи пул маҳкум менамояд, ба андешаи тарафдорони ин таълимот, дар афзоиши ихтилофот боис ғашта, ба номутаносибии иқтисодӣ ва ҷилвагирӣ аз амалқардҳои ғайримуташаккил ба устувории бозорҳо даҳолат менамояд. Бо ин ҳол, ба назари мо, ҳамагуна муҳолифати шадид доир ба ин тамоюлҳо гумон нест, ки асос дошта бошад. Ҳар як мактаби бузург намоёнгари таълимоти ягонаи муттаҳид нест. Ин қоида, шомили шоҳаҳо, ва ҷузъҳои мухталифест, ки ақоиди илмӣ худро доир ба қоидаҳои асосии таълимот дифоъ мекунанд ва иқдомоти махсуси амалиро ироа мекунанд. Ҳамзамон, равандҳои ҳамгирӣ, синтез ва аз байн рафтани марзҳо байни таълимот вучуд дорад. Ҳама ин хусусиятҳо дар баҳс доир ба мушкilotҳои назарияи пул асари худро мегуздоранд. Ҳаррис Л., муътақид аст, ки ихтилоф ва баҳсҳо байни монетаристон ва кейнсианҳо дар мавриди он аст, ки оё нархи нисбӣ дар иқтисоди воқеӣ метавонад қомилан ҷандир бошад.

Таҳлил ба мо имкон медиҳад иддао намоем, ки сатҳи таваррум таҳти таъсири як омил нест, балки таҳти таъсири маҷмӯи омилҳо қарор дорад: ба ҷуз аз омилҳои пулӣ, омилҳои дигар ба монанди афзоиши қимати маҳсулоти монополияҳои табиӣ (таварруми хароҷот), болоравии нархҳои ҷаҳонӣ, интизороти таваррумӣ ва пӯёҳои қурбӣ нақши муҳим доранд. Дар айнаи ҳол, шинохтани як ё якҷанд гурӯҳи омилҳои дигари таъсиргузор ба таваррум қатъӣ нодуруст аст, аммо омӯзиши таъсири омилҳои мушаххас ба сатҳи таваррум дар муҳити муайяни иқтисодӣ зарур аст.

Хулоса. Ҳамин тариқ, барои қоҳиш додани таваррум, анҷоми маҷмӯи аз иқдомот, ки муҳимтарин омилҳоро таҳти таъсир қарор медиҳад зарур аст. Дар шароити таваррум, субъектҳои хоҷагӣ

хангоми қабули қарорҳои иқтисодӣ дар қатори дигар омилҳо, суръати интизории таваррумо ба инобат мегиранд. Агар сатҳи таваррум ба таври дақиқ пешбинӣ шавад, тамоми иштироккунандагон дар иқтисоди миллӣ саъй мекунанд таъсири таваррумо дар доираи нишондиҳандаҳои воқеии иқтисодӣ безарар гардонанд: иттифоқҳои касаба намоёсозии (индексатсияи) зарурии сатҳи музди меҳнатро таъмин намоёнд, қарздиҳандагон меъёри воқеии фоизиро вобаста ба суръати таваррум афзоиш

диҳанд, ҳукумат ба таври фаврӣ тасҳеҳи миқёсии меъёрҳои андозиро ба танзим дароварад.

Мутолиаи таҷрибаи илмӣ ва амалии ҷаҳонӣ ҷиҳати такмили чораҳои пешгирӣ ва боздошти таваррум барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаҳои мухталиф бо назардошти хусусиятҳо ва навъҳои он (таварруми тақозо, харочотҳои тавлидӣ ва муомилотӣ, воридотӣ, арзишӣ, илтивои таваррумӣ дастмудҳо, даромад ва нархҳо) муфид мебошад.

Адабиёт

1. Базулин Ю.В. Происхождение и природа денег. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. С. 162-181.
2. Джевонс. У. Ст. Деньги и механизм обмена. - Челябинск: Социум, 2005. С. 69
- Коцопана Т.В. Сущность инфляции и ее содержание в современной российской экономике // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент», 2014, №1. С. 7;
3. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика. - М.: ИНФРА-М, 2004. С. 287;
4. Малкина М.Ю. Монетарные и немонетарные факторы инфляционного процесса в переходной российской экономике. / Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Специальность 08.00.01. - Политическая экономия. - Санкт-Петербург, 2000.
5. Малкина М.Ю., Розмаинский И.В. К формированию институциональной теории инфляции // Журнал институциональных исследований, Том 5, №2, 2013. С. 75-77;
6. Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. - М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2006. С. 754
7. Розенберг Дж. М. Инвестиции: Терминологический словарь. - М.: ИНФРА-М, 1997.
8. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. 3-изд. - М.: ИНФРА-М, 2008
9. Сакс Дж., Лорен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. - М.: Дело, 1996.
10. Сафрончук М.В. Инфляция и антиинфляционная политика / М.В. Сафрончук // Курс экономической теории: учебник – 5-е исправленное, дополненное и переработанное издание. – Киров: АСА, 2004. – С. 552-583.
11. Фишер И. Покупательная сила денег. - М.: Дело, 2001. С. 118.
12. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. - М.: Дело, 1993.
13. Friedman M., Heller W. Monetary Vs Fiscal Policy. - N.-Y.: Norton, 1969. - P.
14. Чумаев, И. Қ. Асосҳои назариявии ғоизҳои бонкӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ / И. Қ. Чумаев, С. Қ. Махшулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №. 4-1(29). – Р. 199-205. – EDN EDMWNV.

15. Хайрзода, Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш. К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 7-13. – EDN UZYOZC.

16. Саидмуродов, Л. Х. Финансовая и социально-экономическая сущность "заката" согласно средневековым правовым школам / Л. Х. Саидмуродов, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 1(30). – С. 46-52. – EDN PDCIAA.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қараев Рустам Худаярович – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 909170909. E-mail: r.karaev@mail.ru

Сведения об авторе:

Караев Рустам Худаярович – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой биржевой деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 909170909. E-mail: r.karaev@mail.ru

Information about the author:

Karaev Rustam Khudayarovich - Candidate of economic Sciences, Head of the Department of Exchange Activity of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone: (+992) 909170909. E-mail: r.karaev@mail.ru

УДК: 338. 12 (575.3)

РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**Аламшоева М.М.****Қаландаршоев С.С.**

***Аннотатсия.** Дар мақолаи мазкур рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин марҳилаҳо ва роҳҳои истифодабарӣ, мушкилот ва ҳалли онҳо ба таври мушаххас, бо таҳлили пурра дар намуди ҷадвали диаграммаҳо тадқиқ шудааст.*

Марҳилаҳои рушди технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ асосан аз ташаккул ва пешрафти асосии он дар саноати иттилоотӣ вобастаанд. Иқтисоди рақамӣ дар оянда нуфузи беиштар хоҳад дошт, зеро таҷҳизоти саноати интернет, мошинҳои худкор ва дигар технологияҳо рушд мекунанд, чунки вазифаи онҳо коркарди иттилоот, ҳамбастагӣ ва алокамандии системаҳо, бехатарӣ ва шаффофият дар системаи идоракунӣ, оптимизатсия ва такмил додани равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунӣ, самаранок ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ворид намудани навоарӣ дар истеҳсолот ва идоракунӣ мебошад.

Мақсади тадқиқот аз он иборат аст, ҳангоми тадбиқи ТИР якҷанд ҷиҳатҳои мусбӣ ва бартариятҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, аз ҷумла сарфаи вақт, сарфаи маблағ, интиҳоб, рақобатпазирӣ, дастрасӣ ба иттилоотҳои электронӣ доир ба молу маҳсулот, шаффофият ва эътимодноки.

***Калимаҳои асосӣ:** технология, иттилоот, дастрасӣ ба иттилоот, рақамикунӣ, идоракунӣ, бехатарӣ, марҳилаҳои рушд, интернет, суръати интернет.*

***Барои иқтибос:** Аламшоева М.М. Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон/ М.М. Аламшоева, С.С. Қаландаршоев // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 121-133.*

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**Аламшоева М.М.****Қаландаршоев С.С.**

***Аннотация.** В данной статье рассматривается развитие информационных и цифровых технологий в Республике Таджикистан, а также этапы и методы их использования, проблемы и решения изучаются конкретно, с полным анализом в виде таблиц и диаграмм.*

Этапы развития информационно-коммуникационных технологий во многом зависят от ее становления и основных успехов в информационной отрасли. Цифровая экономика будет иметь большее влияние в будущем по мере развития

оборудования интернет-индустрии, автоматов и других технологий, ведь их функцией является обработка информации, интеграция и связность систем, безопасность и прозрачность в системе управления, оптимизация и совершенствование. процессов производства и управления, повышение эффективности и производительности труда, внедрение инноваций в производство и управление.

Цель исследования состоит в том, что при внедрении информационных и цифровых технологий (ИЦТ) можно наблюдать несколько положительных моментов и преимуществ, в том числе экономию времени, экономию денег, выбор, конкурентоспособность, доступ к электронной информации о товарах и продуктах, прозрачность и надежность.

Ключевые слова: технологии, информация, доступ к информации, цифровизация, управление, безопасность, этапы развития, интернет, скорость интернета.

DEVELOPMENT OF INFORMATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Alamshoeva M.M.

Qalandarshoev S.S.

Abstract. The article considers the development of information and digital technologies in the Republic of Tajikistan, as well as the stages and methods of their use, problems and solutions are studied specifically, with a full analysis in the form of tables and diagrams.

The stages of development of information and communication technologies largely depend on its formation and major successes in the information industry. The digital economy will have a greater impact in the future as the equipment of the Internet industry, machines and other technologies develop, because their function is information processing, integration and connectivity of systems, security and transparency in the management system, optimization and improvement, production and management processes, increasing efficiency and increasing labor productivity, introducing innovations in production and management.

The purpose of the study is that when implementing the information and digital technologies (IDT), several positive aspects and advantages can be observed, including saving time, saving money, choice, competitiveness, access to electronic information about goods and products, transparency and reliability.

Keywords: technology, information, access to information, digitalization, management, security, stages of development, Internet, Internet speed.

Гузориши масъала. Технологияҳои онҳо боиси табдили равандҳои тиҷорат, рақамии босуръат рушдбанда ба тамоми ҳамкориҳои байни корхонаҳо ҷонибҳои соҳаҳои ҳаёти инсон вориди шуда, ба манфиатдор ва бозори захираҳои иттилоотӣ иқтисодиёт ва сатҳи зиндагии аҳолии таъсири мегарданд. Технологияҳо ба монанди: назаррас мерасонанд. Дар дахсолаҳои оянда **маълумотҳои калон, омӯзиши**

компютерӣ, номгӯи тақсимишуда, робототехника, ашёҳои зенӣ, воқеияти виртуалӣ (мавҷуднабуда-маҷозӣ) ва пурраишуда, алоқаи бесим ва ғайра, имрӯз ва ояндаи ҷомеаро ташаккул медиҳанд.

Дар гузориши Бонки умумиҷаҳонӣ чихати рушди ҷаҳон барои соли 2016, «Технологияҳои рақамӣ» се воситаи таъсиррасонро ба ширкатҳо, ҷомеа ва ҳукумат қайд менамояд: ҳамгирӣ, рақобат ва инноватсия. Барои ширкатҳо ин маънои онро дорад, ки онҳо метавонанд тичорати худро берун аз кишвар густариш диҳанд, зеро дигар маҳдудият дар тичорати байналмилалӣ вучуд надорад ва ҳамаи ширкатҳо, новобаста аз пешравиашон, метавонанд ба бозори ҷаҳонӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Истифодабарии интернет ва технологияҳои рақамӣ ба ҳукумат имконият медиҳад, ки иттилооти босифатро зуд пайдо намояд, хароҷоти транзаксияро коҳиш диҳад ва ҳосилонокӣ самаранокӣ истифодабарии сармояро зиёд намояд. Рақобат барои дарёфти муштариён ба мавҷудияти маълумоти муносиб дар бораи нархи маҳсулот ва ҷорӣ намудани навоариҳои муосир ҳавасманд мекунад, ки он боиси баланд шудани самаранокӣ тамоми равандҳои тичорат ва арзиши дилхоҳ мегардад [2].

Иқтисоди рақамӣ дар оянда нуфузи бештар хоҳад дошт, зеро таҷҳизоти саноати интернет (Industrial Internet of Things, IIoT), роботкунонӣ (Robotic Process Automation, RPA), маълумоти бузург (Big Data), нейрошабака (Neural Network), дугоникҳои рақамӣ (Digital Twin), воқеияти маҷозӣ (virtual reality, VR), таҳсилоти компютерӣ (machine learning, ML), зеҳни сунӣ (artificial intelligence, AI), кибербеҳатарӣ (Cybersecurity), блокчейн/низоми рӯйхати тақсимот (block chain/ distributed ledger technology, DLT), мошинҳои худкор ва дигар технологияҳо рушд мекунанд, чунки вазифаи онҳо коркарди иттилоот,

ҳамбастагӣ ва алоқамандии системаҳо, беҳатарӣ ва шафофият дар системаи идоракунӣ, оптимизатсия ва тақмил додани равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунӣ, самаранок ва баланд бардоштани ҳосилонокӣ меҳнат, ворид намудани навоарӣ дар истеҳсолот ва идоракунӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Марҳилаҳои рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) асосан аз ташаккул ва пешрафти асосӣ он дар саноати иттилоотӣ вобастаанд. Ба ин марҳилаҳо чунин давраҳо дохил мешаванд:

1. Давраи якум: Инкилоби техникӣ (1960-1980) Ин марҳила бо истифодабарии аввалин мошинҳои электронии ҳисоббарор (МЭХ) ва МЭХ-ҳои хурд (мини ЭВМ) оғоз ёфт. Созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, Созмони Милали Муттаҳид (СММ) чихати дастгирии ин давра нақши асосӣ бозид.

2. Давраи дуюм: Ҷаҳонишавии ТИК (1980-2000) Бо пайдоиши Интернет ва истифодаи васеи компютерҳо, рушди технологияи иттилоотӣ суръат гирифт. Дар ин марҳила қонунгузориҳо ва ташаббусҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Эълумияи Принципиҳои WSIS, муҳим гардид.

3. Давраи сеюм: Ҷомеаи иттилоотӣ (2000-2010) Дар Саммитҳои ҷаҳонии WSIS дар Женева (2003) ва Тунис (2005), кишварҳо бо тавсеаи дастрасӣ ба Интернет ва технологияҳои рақамӣ тавачҷуи хоса изҳор намуданд. Эълумияи Принципиҳои инкишофи ҷомеаи иттилоотиро тавассути дастрасии универсалӣ ва ҳамкорӣ миёни кишварҳоро ҳадаф асосӣ қарор доданд.

4. Давраи чорум: Давраи рақамкунонӣ ва инноватсия (2010 то имрӯз) Ин марҳила бо инноватсияҳо дар зеҳни сунӣ, абрҳои ҳисоббарорӣ, ва рушди технологияҳои мобилӣ тавсиф мешавад.

Таваҷҷуҳ ба ҳалли масъалаҳои амниятӣ ва кам кардани фарқияти рақамӣ афзоиш ёфт.

Мақсади мақола. Вазифаи асосии стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан ба модели нави рушди иқтисодӣ дар асоси истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ мебошад ва дар рушди устувори иқтисодёти кишвар нақши муҳим доранд. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами нав ва муҳим мебошад. Тараққиёти муътадили хоҷагии халқи мамлакат ба раванди автоматикунории истеҳсолот, истифодабарии технология рақамӣ ва ихтирооти мушаххас дар истеҳсолот, тақсим ва истеъмол, инчунин дар тайёр кардани мутахассисони соҳибхтисос оид ба технологияҳои иттилоотӣ вобаста аст.

Рушди **технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ (ТИР)** дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди пайваста ва марҳилавӣ буда, он ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар таъсири назаррас мерасонад. Тадбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ (ТИР) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 90-ум оғоз гардида, чунин марҳилаҳоро дар бар мегирад. Аз соли 1996-1998 рушди фаъоли бозори телекоммуникатсионӣ ва технологияҳои навтарин, ба монанди Интернет, IP-телефония ва алоқаи мобилии (бесим) стандарти GSM дар Тоҷикистон.

Асосан марҳилаи ибтидоии рушди ТИР дар ҶТ аз солҳои 2000-ум оғоз гардидааст. Чунки ин технологияҳои дар сатҳи ибтидоӣ қарор доштанд, истифодабарии компютерҳо дар идораҳои давлатӣ ва муассисаҳои таълимӣ маҳдуд буд. Шумораи каме одамон метавонистанд аз ин технологияҳо истофода баранд. Ғайр аз ин алоқаи телефонии рақамӣ кам ба назар мерасид ва низоми телефонии собит воситаи асосии алоқаи дохилӣ ва хориҷӣ маҳсуб буд. Бо мурури замон дар муассисаҳои таълимӣ барномаи аваллини омӯзиши ТИР қорӣ

шудаанд.

Аз соли 2000-2010 ҳамчун марҳилаи густариши ТИР дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар ин давра технологияҳои зикр гардида дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа бештар паҳн гардидаанд. Бо пайдо шудан интернет ва алоқаҳои мобилӣ, дар ин солҳо дигаргунии кулӣ ба вучуд омадаанд. Гарчанде, ки суръати интернет маҳдуд бошад ҳам, лекин баштари мардум бо он дастрасӣ доштанд. Шабакҳои интернет заминагузори рушди иқтисодиёт, аз он ҷумла маориф гардида. Дар барорбари интернет ба вучуд омадани ширкатҳои мобилӣ, аз ҷумла Babilon-M, Tseel ва дигарон, ки алоқаи мобилиро бо воситаи асосии иртиботӣ табдил доданд. Истифодабарандагон метавонистанд тавассути алоқаи мобилӣ аз як тарафи дунё ба тарафи дигари он гуфтугӯ ва алоқа намоянд. Ҳамин тариқ бо ба вучуд омадани ТИР қорӣ намудани барномаҳои давлатӣ барои рақамикунонӣ ва истифодаи технологияҳои нав дар идоракунӣ ба миён омад.

Марҳилаи инкишоф аз соли 2010-2020 оғоз гардида буд. Ин давраро метавон давраи таҳаввулотӣ босуръати технологияи нав номид. Низоми алоқаи навъи 3G (сеченака), 4G пайдо шуданд ва воридшавии ин технологияҳо имконияти иртиботиро вусъат дода, суръати интернетро баланд бардоштанд. Дар ин замина аввалин платформаи тижоратии электронӣ ба мисли Korzinka.tj мавриди истифода қарор гирифт.

Дар соҳаи молияву бонкдорӣ бошад бо қорӣ шудани ТИР, бонкҳо ба воситаи бонкоматҳо ва прадохтҳои мобилӣ шурӯъ карданд. Дар соҳаи маориф бошад, баробари ин таҳсилоти электронӣ, яъне оғози татбиқи барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ ва онлайн роҳандозӣ гардиданд.

Марҳилаи инноватсия аз соли 2020 то имрӯз идома дорад. Дар ин марҳила технологияҳо бо суръати баланд рушд

намуда, огози санчиш технологияҳо навъи 5G, ки барои рушди инфрасохтори рақамӣ муҳим аст, метавонад саҳми назаррас расонад. Ҳамчунин дигар хизматрасонии рақамӣ, яъне барномаҳои мобилӣ пайдо шудаанд, ки барои пардохтҳои хизматрасониҳои коммуналӣ, харид ва дигар хизматрасониҳо тавассути интернет роҳандозӣ шуданд.

Дар умум, ҷорикунии ТИР дар асоси қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқию меъёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вобаста ба истифодабарии технологияҳои информатсионӣ ба роҳ монда мешаванд:

1. Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Шабакаи Ҷумҳуриявии таҳвили маълумот ва тадбирҳои танзими воридшави ба шабакаҳои иттилоотӣ ҷаҳонӣ» аз 08.08.2001, №389

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ» аз 10.05.2002, №5.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилооткунонӣ» аз 06.08.2001, №7, 2005, №12.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоотӣ» аз 12.11.2002, №334, 02.12.2002.

5. Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои рамзгузорӣ ва ҷобачогузори алифбои тоҷикӣ дар клавиатураи компютери стандарти UNICODE барои истифодабарии компютерӣ» аз 02.08.2004, №330.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» аз 30.07. 2007, № 6, моддаи 532; №7, мод. 682, мод. 560; с. 2011, №3, мод. 166.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18.06.2008, № 411.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи криптография» аз 03.12.2012, №839, 3.07.2012, № 832.

9. Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 07.11.2003, №1175.

10. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2008., №451.

11. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2011, №643.

12. Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 тасдиқ шудааст.

13. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3.12.2004, №468.

14. Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таъсилоти умумӣ барои солҳои 2011-2015, 2.09.2010, №416.

15. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 аз 30 апрели соли 2011, №227

16. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз 30 декабри соли 2019, №642

17. Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф барои солҳои 2020-2040, 31.01.2020, №1445.

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» аз 12.10.2022, №869

19. Консепсияи гузариш ба таъсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 аз 31 августи соли 2022, №439

20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» аз 15.02.2023, №973

21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи парки технологӣ» аз 13.11.2023,

№ 2010

22. Барномаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2028 аз 20 март соли 2024, №154

Муҳтавои асосии мавод. Вобаста ба

марҳилаҳои рушд ва ҷорӣ намудани ТИР дар хоҷагидорӣ, инчунин пешниҳод намудани ҳалли ин мушкилот кӯшиш намудем, ки барои тақвият бахшидан ба муҳимияти кор таҳлили мушаххасро дар намуди ҷадвалу диаграммаҳо пешниҳод намоем.

Ҷадвали 1. - Рақамикунонӣ дар ҷаҳон барои солҳои 2019-2024, миллиард нафар

Нишондиҳандаҳо	СОЛҲО					
	2019	2022	2021	2022	2023	2024
Аҳолии ҷаҳон, миллиард нафар (total population)	7,66	7,75	7,83	7,91	8,03	8,08
Муштариёни мобилӣ (unique mobile subscribers)	5,11	5,19	5,22	5,31	5,48	5,61
Истифодабарандагони интернет (individuals using the internet)	4,38	4,54	4,66	4,95	5,18	5,35
Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ (social media user identities)	3,48	3,80	4,20	4,62	4,80	5,04

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Digital 2020-2024: Global Digital Overview (санаи мурочиат: 13.02.2024).

Аз ҷадвал бармеояд, ки дар соли 2023 аҳолии сайёра ба 8,03 миллиард нафар расид. Аз ин миқдор истифодабарандагони интернет 64,6%, муштариёни мобилӣ 68,3%, истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ 59,9% мебошанд. Истифодабарандагони

интернет дар моҳи апрели соли 2023 ба 5,18 миллиард нафар расид, ки нисбати соли 2019 1,18% афзудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи муштариёни Интернет дар соли 2020 ба 3,34 млн нафар расид.

Ҷадвали 2. - Рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2024, млн.нафар (якуми январ)

Номгуи нишондиҳандаҳо	Солҳо (якуми январ)					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Аҳолии Тоҷикистон, млн. нафар	9,20	9,3	9,64	9,85	10,1	10,24
Муштариёни мобилӣ*	9,90	10,04	10,14	-	10,25	10,54
Истифодабарандагони интернет	3,01	2.42	3.36	3.95	4,10	4,25
Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ	0,440	0,660	1	1.43	1,10	1,60

*Шумораи муштариёни мобилӣ бо дар назардошти шумораи симкортҳо шарвандони Тоҷикистон ва шарвандони хориҷӣ ҳисоб карда шудааст.

Сарчашма: Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалаи оморӣ. Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024, саҳ. 9-10. Digital 2020-2024: Tajikistan, Хадамоти алоқаи Тоҷикистон.

Рушди фаъоли бозори телекоммуникатсионӣ ва технологияҳои наватарин, ба монанди Интернет, IP-телефония ва алоқаи мобилии стандарти GSM дар Тоҷикистон аз солҳои 90-уми асри гузашта оғоз ёфт. Шабакҳои миллии телекоммуникатсионӣ аз ҷониби оператори миллии ЦСК «Тоҷиктелеком», ки соли 1996 дар натиҷаи таҷдиди сохтори соҳаи алоқа таъсис ёфтааст, идора карда мешавад. Мутобиқи таҳлилҳои Созмони Милалӣ

Муттаҳид Ҷумҳурии Тоҷикистон: аз рӯи истифодаи ТИК ва рушди ҳукумати электронӣ дар соли 2020 дар ҷои 133-юм қарор дорад. Дар муқоиса бо маълумоти соли 2016 мавқеи Тоҷикистон аз ҷиҳати 139 ба ҷиҳати 133 ва дар соли 2024 ба ҷиҳати 123 (+10) расидааст. Дар байни давлатҳои Осиёи Миёна аз рӯи Индекси рушди ҳукумати электронӣ (EGDI) ҷои аввалро ишғол мекунад.

Ҷадвали 3. -Таҳлили муқоисавии ҳукумати электронӣ дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ (соли 2020 ва 2024)

Мавқеъ		Давлат	E-Government Development Index (EGDI)		Сатҳи EGDI
2020	2024		2020	2024	
29	24	Қазоқистон	0,8375	0,9009	Хеле баланд
83	78	Қирғизистон	0,6749	0,7316	Баланд
87	63	Узбекистон	0,6665	0,7999	Баланд
133	123	Тоҷикистон	0,4649	0,5606	Миёна
158	122	Туркменистон	0,4034	0,2506	Миёна

Сарчашма: E-Government-Development-Index 2020-2021. [захираи интернетӣ]: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index> (санаи мурочиат 02.02.2023).

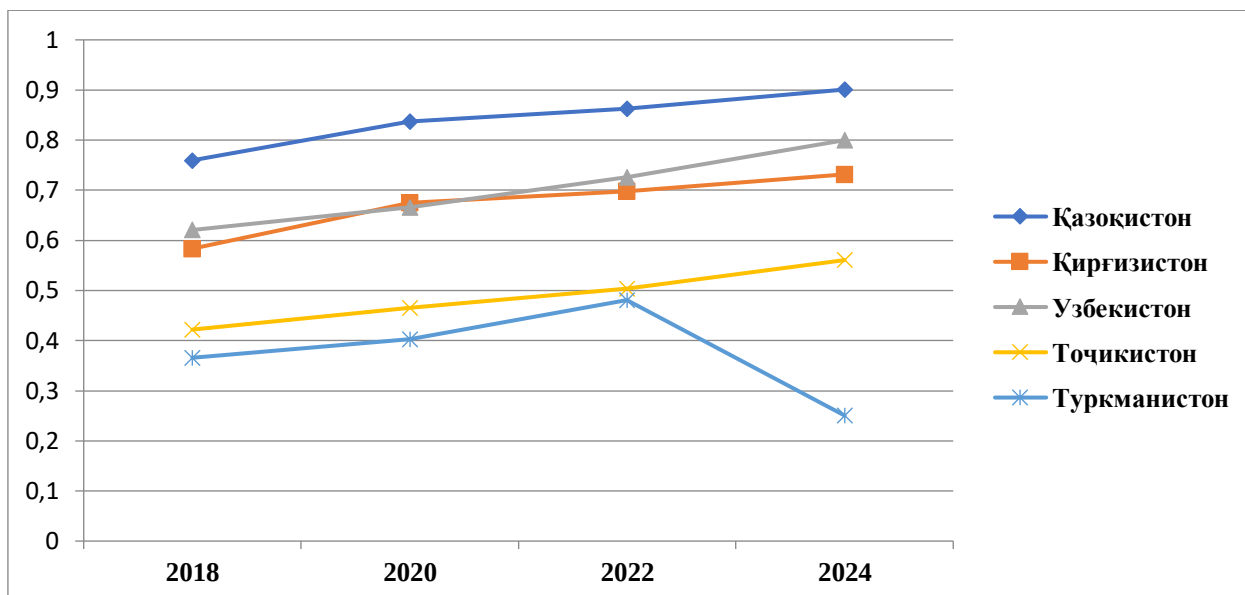

Диаграмма 1. -Динамикаи табдили ҳукумати рақамӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Барои гузаштан ба ҳукумати электронӣ ва рақамикунории иқтисодиёт пеш аз ҳама таъмин будани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Интернет ва воситаҳои алоқаи бесим мебошад. Чунки инфрасохтори иқтисодиёти муосир, самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад, имрӯз ҳаёти ҷомеа ро бе шабакаи ҷаҳонии интернет тасаввур кардан ғайриимкон аст. Низомии интернет, инчунин ҷаҳонишавӣ, ки тамоми сохторҳои иқтисодиёти саёра ро фаро гирифтааст, рушди иқтисодии кишварҳои хеле пешрафта ро ҳавасманд мекунад ва ба

кишварҳои рӯ ба тараққӣ имконияти афзоиш ва ҳамгирӣ бо иқтисодиёти ҷаҳон медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи самараноки интернет метавонанд ба бунёди инфрасохтори пешрафтаи иттилоотии иқтисоди бозорро суръат бахшад ва дар бораи вазъи воқеии иқтисодии кишвар, минтақа, соҳа ва корхонаи алоҳида маълумоти бозғамдор пайдо намояд. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди операторони алоқаи мобилии фаъолият менамоянд ва алоқаи бесим ва интернетро дар кишвар дастгирӣ менамоянд.

Ҷадвали 4. - Операторҳои алоқаи мобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Ширкатҳо	Технологияи алоқа	Ҷамъият
Вавилон-М	GSM, 3G, 3.5G	ҶСП «Вавилон-Мобайл»
Tcell	GSM, 3G, 3.5G	ҶСП «Индиго Тоҷикистон» ва ҶСП ХҚ «Indigo Somoncom», саҳҳомони «TeliaSonera, Шветсия, Финландия ва Бунёди Оғохон оид ба рушди иқтисодӣ
Beeline	GSM, 3G, 3.5G	ҶДММ «ТАКОМ» - 80% ҶСК «Вымпелком», Россия
МЛТ	GSM, UMTS и LTE, 3G, 4G, 5G	ТТ-Mobile - Мегафон, Русия, назорати ҳукумати Ҷумҳурии Тотористон
ТК-мобайл	CDMA	ҶСП «ТК мобайл» - ZTE Corporation, Китай
SkyTel	CDMA	СТҶСК «Телеком Инк»

М.Теко	CDMA	
T-Mobile	CDMA*	ХПМ-ЧСК «Точиктелеком»
Телеком Технолоджи Ltd	CDMA	
ZET-MOBILE		
Somocom		
Анор	GSM**, 3G, 5G	ЧДММ «Тачикмобайл»

Сарчашма: Исследование по состоянию внедрения икт в Республике Таджикистан. Оценка различных факторов, определяющих информационную готовность таджикистана к участию в информационно связанном мире. – Душанбе, 2010. –С.9., Хадамоти алоқаи Тоҷикистон.

***CDMA** (Code Division Multiple Access) - *технологияи коммуникатсионӣ, ки дар он каналҳои интиқол як басомади умумӣ, аммо пайдарпаии рамзгузорию гуногун доранд.*

****GSM** (Global System for Mobile Communications)- *стандарти ҷаҳонӣ барои тақсими вақтҳои мобилии рақамӣ (TDMA) ва тақсимои басомадҳо (FDMA).*

Мутобиқи таҳлилҳо ва маълумоти Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкати “Мегафон Тоҷикистон” аз ҷиҳати рақамикунонӣ (истифодабарии доимии интернетӣ мобилӣ ва доираи максималии хизматрасонии рақамӣ) дар соли 2024 дар ҷои аввал меистад. Аз рӯи параметрҳои зерин: суръати миёнаи видеои мобилӣ 5 Мбит/с, вақти интизории омодашавии (загрузка) тасвир 3 сония (дигар ширкатҳо аз 4 то 7 сония), шумораи интернет-сианси муштариён 35 млн., замимаҳои мобилӣ «МегаФон Life» 1,7 млн дар смартфонҳои Android ва 230 ҳазор дар iOS, суръати дастрасӣ ба 4G –интернет 80%, хизматрасонии алоқа дар умум -95%. Ширкати Tcell, ZET-MOBILE ва Babilon-Mobile низ дар рушди алоқа ва коммуникатсия нақши назаррас дошта, хизматрасонии зиёдро анҷом медиҳанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи пайваستшавии насли 4G-и интернет дар байни давлатҳои Осиёи Миёна дар соли 2022 баъди Узбекистон ҷойгир шуда, дастрасӣ ба 4G дар соли ҷорӣ 70,5% мебошад. Қирғизистон 84,1%; Қазоқистон 4,9%; Узбекистон 70,9%; ва Туркменистон 21,9%. Пайвастшавии насли 5G-и интернет бошад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи февралӣ соли 2020 аввал ширкати “МегаФон Таджикистан”, баъдан моҳи август ширкатҳои Tcell и ZET Mobile роҳандозӣ намуданд. ²

Таҳлилҳо нишон доданд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи дастрасии интернетӣ мобилӣ ва суръати интернет дар байни давлатҳои Осиёи Миёна дар соли 2023 дар ҷои 163 қарор гирифта буд. Ҷумҳурии Узбекистон 22; Қирғизистон 8; Қазоқистон 35 мавқеъро ишғол намуданд.

Ҷадвали 5. -Дастрасӣ ба интернет ва суръати интернет дар давлатҳои Осиёи Миёна барои

²Central Asia Embarks on 5G While 4G is Still Lacking [https \[захираи интернетӣ\]: //www.ookla.com/articles/central-asia-5g-4g-performance-q1-2023](https://www.ookla.com/articles/central-asia-5g-4g-performance-q1-2023). (санаи муроҷиат 22.11.2023).

соли 2024

№	Давлат	Мавқеъ аз рӯи:				Сатҳи дастрасӣ
		Суръати миёнаи пайвастшавии мобилӣ дар интернет тавассути шабакаҳои мобилӣ		Суръати миёнаи пайвастшавии бақайдгирифташуда дар интернет		
		мавқеъ	Мбит/с	мавқеъ	Мбит/с	
2	Қазоқистон	57	54.12	-	-	Хеле баланд
3	Қирғизистон	70	39.97	82	71.31	Баланд
4	Ўзбекистон	72	38.97	74	76.12	Баланд
5	Туркманистон	-	-	156	3.44	Миёна
1	Тоҷикистон	-	-	129	29,74	Миёна

Сарчашма: Глобальный индекс Speedtest. <https://www.speedtest.net/global-index>

Ҳарчанд Тоҷикистон дар роҳи рушди технологияи нав пешравиҳо дорад, аммо ҳанӯз проблемаҳои ҷиддӣ вучуд доранд. Яке ан ин инфрасохтор, яъне норасоии

таҷҳизоти замонавӣ, суръати маҳдуди интернет ва арзиши баланди он аст. Тибқи маълумотҳо суръати интернет дар се соли охир чунин аст (Диаграммаи 1).

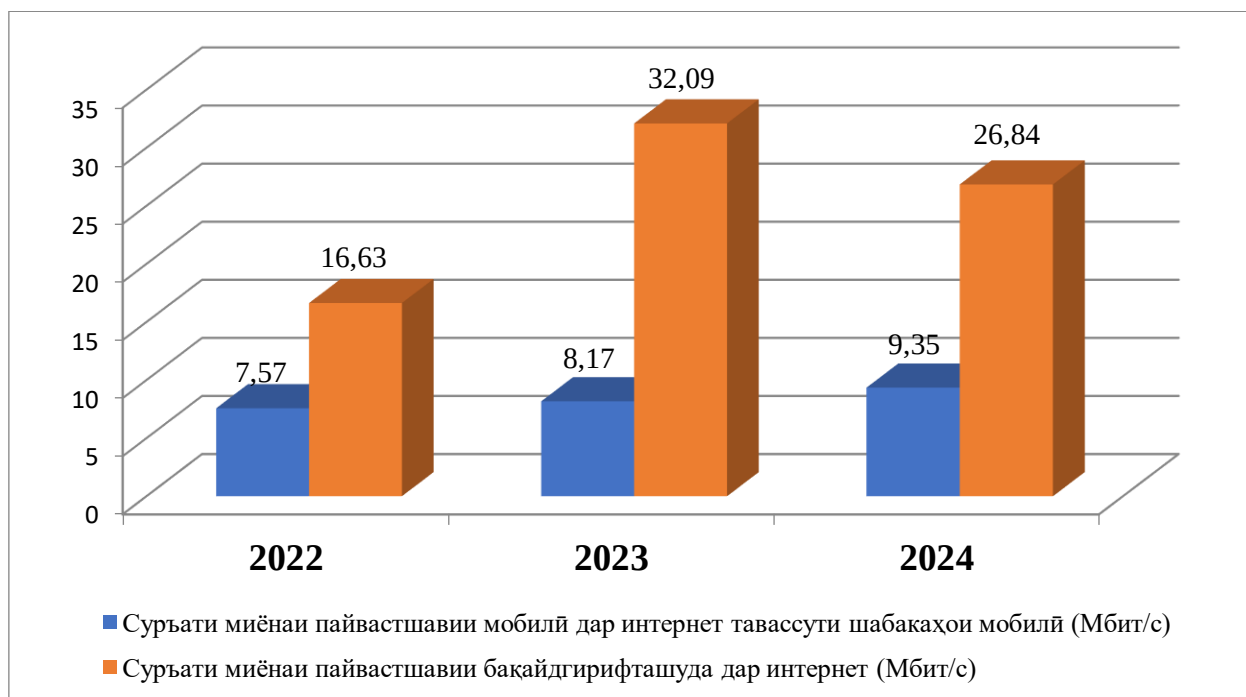

Диаграмма 2. -Динамикаи суръати интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи таҳлили оморӣ ва пешниҳоди Worldwide mobile data pricing арзиши интернет барои 1 гигабайт дар соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,65 доллари баробар буда, дар соли 2024 низ бетағйир монд. Байни кишварҳои Осиёи

Миёна дар раёбандии арзиши интернет Қирғизистон зинаи 8-ум (нархи миёнаи 1 гигабайт – \$0.17), Ўзбекистон - 22-юм (\$0.30), Қазоқистон - 35-ум (\$0.41), ва Туркменистон мақоми 180-ум (\$11.4)-ро ишғол мекунанд. Дар ҳуди Ҷумҳурии

Тоҷикистон арзиши миёнаи 1 ГБ интернет дар соли 2023 7,5 сомонӣ дар ширкати ZET-Mobile ва 14,6 сомонӣ дар Вавилон-М ба назар расид, ки байнашон фарқияти калон дорад.

Хулоса, рушди ТИР дар Тоҷикистон марҳила ба марҳила ба пеш меравад. Ҳукумат ва бахши хусусӣ кӯшиш доранд, ки технологияи муосирро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ворид намоянд. *Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шӯрои илм, маориф ва инноватсия зарурати дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро таъкид намуда, қайд намуданд: «Замони муосир талаб мекунад, ки тамоми равандҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ тавассути истифода аз технологияҳои рақамӣ ва иттилоотиву иртиботӣ дар заминаи инфрасохтори иттилоотӣ роҳандозӣ карда шаванд».*³

Ҳангоми тадбиқи ТИР якҷанд чихатҳои мусбӣ ва бартариятхоро мушоҳида кардан мумкин аст, аз ҷумла сарфаи вақт, сарфаи маблағ, интиҳоб, рақобатпазирӣ, дастрасӣ ба иттилоотҳои электронӣ доир ба молу маҳсулот, шаффофият ва эътимодноӣ:

1. Баланс бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самарайи меҳнат. Технологияҳои рақамӣ равандхоро тавассути автоматикунории онҳо суръат мебахшанд,

меҳнати инсониро коҳиш медиҳад ва маълумотро тавассути таъминоти барномавӣ самараноктар идора мекунад;

2. Баланс бардоштани сифати хизматрасонӣ. Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки сифати хизматрасонӣ ба мизочон беҳтар карда шавад ва дар натиҷа шумораи муштариён афзоиш ёфта, обрӯю нуфузи ширкат беҳтар мешавад;

3. Кам кардани хароҷот. Технологияҳои рақамӣ метавонанд хароҷотро барои истеҳсолот, хизматрасонии муштариён ва идоракунии ширкат дар маҷмӯъ кам кунанд;

4. Баланс бардоштани рақобатпазирӣ. Ширкатҳое, ки технологияи рақамиро истифода мебаранд, метавонанд дар бозор фурӯши неруи барқ нисбат ба ширкатҳое, ки ба ин низом пайваست нестанд рақобатпазир бошанд.

5. Густариши ҳамкорӣ. Тавассути технологияҳои рақамӣ иртибот ва додугирифтӣ иттилоот байни кормандон ва шӯъбаҳои ширкат беҳтар мешавад ва ин кори онҳоро самараноктар мекунад ва боиси зудтар қабули қарорҳо мегардад.

6. Таҳлили маълумотҳо. Бо рақамикунонӣ ҷамъоварӣ ва таҳлили миқдори зиёди маълумот имконпазир мегардад, ки ба ширкат чихати қабули қарорҳои дуруст, мувофиқ ва оқилона кӯмак намоянд.

Адабиёт

1. Aghimien D. et al. Digitalization of construction organisations—a case for digital partnering //International Journal of Construction Management. – 2020. – С. 1-10.
2. Branca T. A. et al. The challenge of digitalization in the steel sector //Metals. – 2020. – Т. 10. – №. 2. – С. 288
3. Central Asia Embarks on 5G While 4G is Still Lacking <https> [захираи интернетӣ]:

³ Ҷаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 15.04.2021.

- //www.ookla.com/articles/central-asia-5g-4g-performance-q1-2023. (санаи мурочиат 22.11.2023).
4. Gobble M. A. M. Digital strategy and digital transformation //Research-Technology Management. – 2018. – Т. 61. – №. 5. – С. 66-71.
 5. Kulieshov Serhii, Alamshoeva Muhaiyo, Anna Ostapenko. Professional Situations Modelling for Bachelors in Information Technology Training. DSMIE-2024 Grabchenko's international conference on advanced manufacturing processes Odessa, Ukraine, September 10-13, 2024, №61.
 6. Автоматизация и цифровизация сельского хозяйства Республики Таджикистан / С. Д. Темурбекова, М. М. Аламшоева, О. К. Фарайдунов, К. К. Каландаршоев // От модернизации к опережающему развитию: обеспечение конкурентоспособности и научного лидерства АПК, Екатеринбург, 24–25 марта 2022 года. – Екатеринбург: Уральский государственный аграрный университет, 2022. – С. 55-58. – EDN GYOXLX.
 7. Аламшоева, М.М. Рақамикунонии соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. –2023. –№4/1(38). –С.111–124.
 8. Барномаи миёнамухлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. - С. 34 [захираи интернетӣ]: <https://www.medt.tj/images/29.08.2023-2.pdf> (санаи мурочиат 14.10.2021).
 9. Каландаршоев, С.С., Аламшоева М.М., Кадыров Дж.А.. Цифровые компетенции при подготовке экономистов. Материалы третьей республиканской научно-практической конференции «Прикладные информационные системы: проблемы моделирования, применения в развивающихся странах» Худжанд, 2022. -114-119.
 10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021. [захираи интернетӣ]: <https://prezident.tj/event/missives/24850> (санаи мурочиат 02.02.2022).
 11. Чаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 15.04.2021. [захираи интернетӣ]: <https://mmk.tj/content>. (санаи мурочиат 22.11.2023).
 12. Всемирный банк. 2016 год. Доклад о мировом развитии 2016 «Цифровые дивиденды». Обзор. Всемирный банк / Вашингтон, округ Колумбия. Лицензия: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. Open Knowledge Repository. [Электронный ресурс]. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/>.
 13. Расширение сфер внедрения информационных технологий в условиях цифровой экономики / О. К. Фарайдунов, С. Д. Темурбекова, М. М. Аламшоева, А. Б. Гулов // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 120-136. – EDN DGSSZB.
 14. Муродов, И. Р. Рақамикунонӣ ҳамчун самти ояндадори рушди иқтисодиёт / И. Р. Муродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – Но. 2.1(41). – Р. 254-258.
 15. Хайрзода, Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш. К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 7-13. – EDN UZYOZC.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аламшоева Мухайё Мукбилшоевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёт Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишони: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Наҳимов 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Тел.: (+992) 93-508-04-89.

Қаландаршоев Соибназар Саидҷанобович – муаллими калони кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёт Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишони: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Наҳимов 64/14. E-mail: kss_54@bk.ru. Тел.: (+992) 90-453-33-98.

Сведения об авторах:

Аламшоева Мухайё Мукбилшоевна – кандидат экономических наук, дотсент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Тел.: (+992) 93-508-04-89.

Қаландаршоев Соибназар Саидҷанобович – старший преподаватель кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: kss_54@bk.ru. Тел.: (+992) 90-453-33-98.

Information about the authors:

Alamshoeva Mukhaiyo Mukbilshoevna – candidate of economical sciences, docent of the department of applied informatics in economics The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhomov str. 64/14. E-mail: muhayo010200@mail.ru. Tel.: (+992) 93-508-04-89.

Qalandarshoev Soibnazar Saidjanobovich – Senior Lecturer of the department of applied informatics in economics The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Nakhomov str. 64/14. E-mail: kss_54@bk.ru. Tel.: (+992) 90-453-33-98.

УДК: 336.71

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ
СТАБИЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ**

Саъдуллозода С.С.

Аннотатсия. Область оценки финансовой устойчивости коммерческих банков, который происходит из постоянного существования финансового кризиса, вызывает интерес исследователей более века. Диапазон преобладающих методологий простирается от чрезмерно упрощенных подходов «риск-доходность» к подходам, включающим большое количество экономические переменные на микро- и/или макроэкономическом уровне.

Методологии рейтинговых агентств и текущие методологии, рассмотренные и применяемые НБТ не предназначены для снижения информационной асимметрии на рынке коммерческих банков. В статье показано, что отечественная финансовая система основана на банках, основными источниками которых являются депозиты домашних хозяйств, а ее стабильность прежде всего в зависимости от поведения вкладчиков. Методология оценки коммерческие банки с признаками снижения информационной асимметрии в рынок коммерческих банков развивается путем сравнения различных методы.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, инвестиции, денежные средства, инвестиции, залог, имущество, операции рефинансирования, ресурсы, понятие, методология оценки коммерческих банков, банков развития.

Для цитирования: Саъдуллозода С.С. Методологические основы методики оценки финансовой стабильности коммерческих банков / С.С. Саъдуллозода // Финансово-экономический вестник. – 2024. - № 4(43). С. 133-143.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ МЕТОДИКАИ АРЗЁБИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Саъдуллозода С.С.

Аннотация. Соҳаи арзёбии устувори молиявии бонкҳои тиҷоратӣ, ки аз мавҷудияти доими бӯҳрони молиявӣ бармеояд, беи аз як аср мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққиқон қарор дорад. Доираи методологияҳои бартарӣ аз равишҳои аз ҳад соддашудаи хавф-бозгашт то равишҳои иборат аст, ки шумораи зиёди тағирёбандаҳои иқтисодӣ дар сатҳи микро- ва/ё макроиқтисодиро дар бар мегиранд. Методологияи агентии рейтингӣ ва методологияҳои ҷорӣ, ки аз ҷониби БМТ баррасӣ ва татбиқ карда мешаванд, барои коҳиш додани асимметрияи иттилоотӣ дар бозори бонкии тиҷоратӣ нешбинӣ нашудаанд. Дар мақола нишон дода шудааст, ки низоми молиявии дохилӣ ба бонкҳо асос ёфтааст, ки манбаи асосии онҳо пасандозҳои аҳоли мебошанд ва устувори он неш аз ҳама ба рафтори амонатгузoron вобаста аст. Методологияи баҳодиҳии бонкҳои тиҷоратӣ бо далелҳои коҳиш додани асимметрияи иттилоотӣ дар бозори бонкии тиҷоратӣ бо роҳи муқоисаи усулҳои гуногун таҳия карда мешавад.

Калидвожаҳо: сиёсати пулию қарзӣ, сармоягузорӣ, фондҳо, сармоягузорӣ, гарав, амвол, амалиёти бозтамвил, захираҳо, консепсия, методологияи баҳодиҳии бонкҳои тиҷоратӣ, бонкҳои рушд.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS

Sadullozoda S.S.

Abstract. *The field of assessing the financial stability of commercial banks, which stems from the constant existence of the financial crisis, has been of interest to researchers for more than a century. The range of prevailing methodologies ranges from overly simplistic risk-return approaches to approaches involving a large number of economic variables at the micro- and/or macroeconomic level. The rating agency methodologies and current methodologies reviewed and applied by the NBT are not designed to reduce information asymmetries in the commercial banking market. The article shows that the domestic financial system is based on banks, the main sources of which are household deposits, and its stability primarily depends on the behavior of depositors. The methodology for evaluating commercial banks with evidence of reducing information asymmetries in the commercial banking market is being developed by comparing different methods.*

Key words: *monetary policy, investments, funds, investments, collateral, property, refinancing operations, resources, concept, methodology for evaluating commercial banks, development banks.*

Изложение проблемы. В последние годы усиливается роль банковского сектора и его влияние на экономику всей страны, особенно данная тенденция отчетливо заметна в периоды кризисов. В связи с этим усиливается необходимость уделять все большее внимание проблеме стабильности и устойчивости как всего банковского сектора, так и отдельным кредитным организациям, в частности банкам.

Понятие «устойчивость», а также частное понятие «финансовая устойчивость», применяемая к банкам, являются одними из наиболее обсуждаемых в профессиональных сообществах. На сегодняшний день существует большое количество определений, таким образом, для начала необходимо рассмотреть определение

указанных понятий, а также факторы, влияющие на них.

Само понятие «устойчивость» прошло долгий путь развития, беря свое начало еще с древних времен, когда мыслители тех времен размышляли о создании гармоничного государства. В более позднее время данный вопрос рассматривались известными экономистами, например, А. Смитом, которым утверждал, что на устойчивость в целом в основном оказывают влияние войны, лень и непродуманные действия правительств.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование проблем финансовой стабильности и устойчивости посвящены работы следующих зарубежных учёных: Анри Луи Ле Шателье, П.В. Окладский, В.И. Захарченко, Л.Г. Скамай, В.В. Бочаров, В.И. Бариленко, М.А. Вахрушина, В.Б.

Тиханин, Е.Б. Герасимова и другие, а также отечественные учёны Хикматов У.С., Шарипов Б.М, Шариф Р, Улугходжаева Х.Р., Гаюров Г.Х., Мирзоев С.С. и другие. В работе пречелленных учёных экононмистов рассмотрены отдельные аспекты финансовой стабильности и устойчивости банков, в нынешних условиях возникает объективная необходимость в рассмотрении методики оценки финансовой стабильности банков в условиях цифровизации.

Цель статьи. В международной и отечественной теории и практики методика оценки финансовой стабильности или устойчивости на примере отдельных организации или предприятия, в том числе на паримере коммерческих банков подвергались рассмотрению. В современных условиях в связи с возрастанием рисков, в том числе и киберрисков возникает объективная необходимость в разработке методических предложиний для оценки финансовой стабильности банковской системы, и разработки мер для устранения угроз и кризисных явления в банковксой системе.

Основное содержание материала. История научных исследований финансовой устойчивости насчитывает более века. Первым известным авторам источником, в котором была проанализирована устойчивость банков, является труды известного ученого Оливера М.У. Спрага 1910, где внимание уделено мерам укрепления доверия вкладчиков, и к результатам пренебрежения такой проблемой; разрабатываются инструменты, преимущественно качественные, достижения такой уверенности. В целом предлагаемые инструменты носят спонтанный и конъюнктурный характер.

За последнее столетие наука разработала множество методов и методологий обеспечения финансовой стабильности; более сложные компьютерные методы используются в последние несколько десятилетий. В постоянно проводимых Европейским центральным банком (ЕЦБ) и Банком международных расчетов (БМР) обзорах методологий оценки финансовой стабильности можно наблюдать тенденцию к тому, что методологии концентрируются на макроэкономических переменных, что в значительной степени соответствует предложениям, изложенным в всесторонний обзор проблемы оценки финансовой стабильности, сделанный десять лет назад. Можно было заметить, что акцент сместился с такой важной причины нестабильности, как поведение вкладчиков, которая является важной причиной банкротством.

Инструменты многих центральных банков для анализа финансовой устойчивости включают три направления.

А именно, выявление важных источников общесистемных уязвимостей; оценка потенциальных затрат для реальной экономики в случае финансового кризиса; хрупкость сети финансовых учреждений и заражение. Следует отметить, что было очень много раз попыток для создание всесторонней обзора попыток центральных банков создать единую агрегированную меру для оценки финансовой. Рассмотренные методологии концентрируются на широком спектре показателей, которые сгруппированы в шесть категорий по секторам экономики, характеристики которых они описывают: реальный сектор, рискованность корпоративного сектора, здоровье сектора домохозяйств, внешний

сектор, финансовый сектор, секторе и финансовых рынках. Составной индикатор системного стресса, разработанный, включает пять сегментов: деньги, облигации, акции и валютные рынки, а также финансовые посредники. Описаны четыре категории моделей макропруденциального надзора [12, С.135], модели раннего предупреждения, модели стресс-тестирования на макроуровне, модели распространения и распределение, а также модели, отражающие текущее состояние системной нестабильности.

С другой стороны, информационная асимметрия неизменно упоминается среди причин финансового кризиса, особенно в банковских финансовых системах [9, С.58], что также относится к финансовой системе которой основана на банках. Фактически, на основании данных [17, С.78], можно сделать такой вывод. Если говорить о двух наиболее важных критериях, то в 2009 году отношение активов банковского сектора к ВВП в Литве составляло 0,735, а капитализация фондового рынка этой страны в том же году - 0,188. Соотношение между двумя критериями значительно выше, чем в исторически известной банковской стране, такой как Германия, где отношение активов банковского сектора к ВВП в 2009 г. составляло 1,151, а капитализация фондового рынка - 0,747 в том же году. Следовательно, стабильность финансовой системы Литвы зависит прежде всего от стабильности коммерческих банков. С другой стороны, устойчивость коммерческих банков зависит в первую очередь от поведения вкладчиков, так как большая часть их активов финансируется за счет вкладов населения.

Следовательно, это основная часть всех депозитов. В тот же период структура депозитов была краткосрочной, так как 90,47% всех депозитов домашних хозяйств и нефинансовых корпораций имели срок до одного года. Из последнего факта становится очевидным, что поведение вкладчика в первую очередь зависит от краткосрочных соображений. Для того чтобы методология оценки была успешной, она должна оперативно предоставлять результаты в понятном для вкладчиков формате. Методологии рейтинговых агентств, которые известны тем, что разрабатывают достаточно четкую рейтинговую шкалу, имеют серьезные недостатки, которые будут описаны более подробно в низу.

Высокие уровни информационной асимметрии влияют на несколько важных факторов, усиливающих остроту финансового кризиса, а именно на увеличение морального риска, увеличение неопределенности, увеличение ценовой. Принятие подхода функционального перспектива финансового посредничества предполагает, что повышение конкурентоспособности финансовых институтов и повышение их эффективности, как следствие, повышают финансовую стабильность, которую следует понимать как стабильное и эффективное выполнение основных функций финансовой системы. Эти основные цели достижения финансовой стабильности соответствуют целям, изложенным Франклином Алленом и Дугласом Гейлом (2000), которые пытаются компенсировать отклонения состояния финансовой системы от методики общего равновесия Кеннета Дж. Эрроу и Джерарда Дебре. (1954), стремясь достичь состояния максимальной

эффективности финансовой системы. В настоящее время такое состояние далеко от достижения по следующим причинам:

- ❖ высокая информационная асимметрия;
- ❖ моральный риск;
- ❖ отсутствие конкуренции.

С другой стороны, системный риск тесно связан с поведением человека. Банкротство финансового учреждения может привести к более серьезным сбоям, вызывающим бедствие или неспособность выполнять функции финансовой системы. Его предотвращение видится в повышении прозрачности и усилении финансового надзора.

Мы стремимся влиять на доверие вкладчиков к финансовым посредникам, снижая информационную асимметрию на рынке. Для этого необходимы методики оперативной оценки финансового состояния финансовых организаций, предоставляющие результаты в понятном для вкладчиков формате. Методы MCDA (многокритериальная помощь в принятии решений) служат прекрасным инструментом для оценки состояния финансовой устойчивости коммерческих банков, и это может послужит и финансовыми учреждениями Республики Таджикистан.

Разрабатывается методология оценки коммерческих банков с признаками снижения информационной асимметрии на рынке коммерческих банков путем сравнения различных методов MCDA.

Результат методов MCDA обычно предоставляется в виде ранжирования, что является удобной формой первоначального восприятия вкладчиком уровня устойчивости коммерческого банка. Дальнейшие усовершенствования

методологии MCDA позволяют получить результаты в более точных формах:

- ✓ в графическом виде;
- ✓ выражающем уровень устойчивости по каждой из категорий CAMEL;
- ✓ в виде таблиц, отображающих уровень устойчивости по каждому критерию.

Упомянутая методология предназначена для снижения информационном уровень метрики на рынке коммерческих банков и вкладчиков путем предоставления результатов оценки в различных формах, чтобы соответствовать уровню понимания каждого вкладчика, что позволяет ему как лицу, принимающему решения, получить адекватное представление о финансовой устойчивости банка в соответствии с его уровнем понимания. Список критериев можно расширить, включив в него как микро, так и макроэкономические критерии; стресс- тестирование может быть выполнено с использованием отклоненных значений критериев для расчетов.

Между тем исследование основана на классификации банков, включающей основные типы целей.

Выбор предлагается на основе классификации, которая очень популярна среди исследователей банковской деятельности, а именно CAMEL. CAMEL представляет собой аббревиатуру достаточности капитала, качества активов, качества управления, прибыли и ликвидности.

Эти классификации используется Федеральной резервной системой США, FDIC (страхование депозитов) и OCC (Управление валютного контролера). Он включает в себя основные типы целей,

представляющих стабильность банков. Хорошо известное международное рейтинговое агентство Moody's Investors Service использует цели, основанные на CAMEL.

В качестве макроэкономических факторов финансовой нестабильности: «циклические спады производства, неблагоприятные условия торговли, снижение цен на активы, рост реальных процентных ставок, циклы подъемов и спадов инфляции, кредитная экспансия, потери валютных резервов и притока капитала». В связи с банковским кризисом в азиатских странах 1996-1997 гг. Демиргюч-Кунт и Энрика Детрагиак (1998) и Даниэль С. Харди и Джейла Пазарбасиоглу (1998) утверждают, что эти модели упустили из виду этот кризис.

Мы концентрируемся на переменных, специфичных для банка, которые раскрывают эффективность каждого банка на рынке с точки зрения надежности и стабильности. Все данные доступны из их годовых отчетов, и сразу становится ясно, что невозможно оценить банки напрямую, наблюдая необработанные данные и огромное количество различных цифр, содержащихся в отчетах. Для целей оценки необходимо выбрать ограниченное количество основных критериев, отражающих стабильную и надежную работу банков. Следующие цели предлагаются на основе классификации CAMEL и эффективности затрат и прибыли.

Следует отметить, что одним из основных критерии коммерческих банков можно отнести ликвидности которое представлена двумя коэффициентами:

(1) Доля депозитов в общей сумме кредитов.

(2) Регуляторный коэффициент ликвидности, установленный Центральным банком

При изучении общедоступных методов оценки устойчивости банков, а именно методологий, применяемых рейтинговыми агентствами, и статистических методов, мы сделали выбор в пользу методов MCDM.

Методологии, применяемые рейтинговыми агентствами, в первую очередь основаны на качественном анализе, на оценке одного-двух экспертов, медленно реагируют на изменения на рынке, ориентация на качественную оценку является декларируемой чертой рейтинговых агентств. Как следствие, рейтинги являются одними из худших индикаторов финансового кризиса. Среди других недостатков, что делает такие методологии менее привлекательными для целей снижения информационной асимметрии на рынке коммерческих банков, являются:

- неформальные отношения с руководством банка;
- тот факт, что рейтинговые агентства оплачиваются финансовыми учреждениями;
- сформировалась олигополия рейтинговых агентств.

Также рейтинги финансовых посредников ограничены потолком суверенных рейтингов, при этом они не относятся к финансовой отчетности оцениваемых посредников. Вышеизложенное контрастирует с особенностью количественной оценки производить объективную оценку на основе количественных данных, выбранных авторами.

Несмотря на то, что методы очень популярны, они имеют следующие

ограничения: логит и пробит, и методы МНК могут применяться только в тех случаях, когда финансовые переменные имеют нормальное распределение, размер выборки большой, данные стабильны во времени, мультиколлинеарность исключена, и данные полны. К сожалению, это не относится к данным, характеризующим деятельность отечественных коммерческих банков.

В случаях, когда выборки и данных мало, а точную информацию получить невозможно, оптимальным вариантом являются оперативные методы исследования. Быстро завоевавшая популярность методов после их внедрения в финансы доказала преимущества перед уже применявшимися статистическими методами и методами, используемыми кредитными агентствами. Оценка финансовой фирмы или банка включает в себя более сложные соображения и цели и не сводится исключительно к моделированию риска и доходности. Методы MCDA были созданы для работы со сложными.

Методика оценки финансовой устойчивости коммерческих банков включает несколько этапов. Результаты оценки представлены в нескольких форматах:

в виде ранжирования;
в графическом виде, отображающем результаты деятельности коммерческих банков по категориям CAMEL;

в аналитическом формате по всем выбранным критериям финансового состояния банков.

В последнее время стал разрабатываться дополнительный полезный инструмент:

➤ оценка экономических объектов и процессов методами MCDA путем сравнения альтернатив с гипотетическими объектами;

➤ который также предназначен для используется в методике оценки финансовой устойчивости коммерческих банков.

Все разнообразие методов MCDA используется исследователями. Для исследователя многокритериальных систем поддержки принятия решений выбор между многими методами не очень прост. Таким образом были получены безразмерные меры.

Метод начинается с матрицы ответов различных альтернатив на разные цели (x_{ij}), где x_{ij} является ответом альтернативы j на цель i :
 $i=1, 2, \dots, n$ в качестве целей

$j=1, 2, \dots, m$ в качестве альтернатив.

MOORA использует систему соотношений, в которой каждый ответ альтернативы на цель сравнивается со знаменателем, который является репрезентативным для всех альтернатив, касающихся этой цели. Для этого знаменателя выбирается квадратный корень из суммы квадратов каждой альтернативы по цели. Ученные доказали [18] в своем исследовании, что это самый надежный выбор:

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m x_{ij}^2}}$$

x_{ij} = ответ альтернативы j на цель i , $j = 1, 2, \dots, m$;

m количество альтернатив, $i = 1, 2, \dots, n$;

n количество целей, x_{ij}^* = безразмерное число, представляющее нормализованную реакцию альтернативы j на цель i .

Безразмерные числа, не имеющие определенной единицы измерения, получаются, например, путем вычитания, умножения или деления. Нормированные ответы альтернатив на цели принадлежат интервалу [0; 1].

Однако иногда интервал может быть [-1; 1]. Действительно, например, в случае роста производительности некоторые отрасли, регионы или страны могут показать снижение производительности вместо ее увеличения, т.е. отрицательное безразмерное число.

Для оптимизации эти ответы складываются в случае максимизации и вычитаются в случае минимизации:

$$y_j^* = \sum_{i=1}^{i=g} x_{ij}^* - \sum_{i=g+1}^{i=n} x_{ij}^*$$

$i = 1, 2, \dots, g$ как максимизируемые цели, $i = g+1, g+2, \dots, n$ как минимизируемые цели, y_j^* = нормированная оценка альтернативы j по отношению ко всем целям.

Порядковое ранжирование y_j показывает окончательное предпочтение.

Для второй части MOORA Теория контрольных точек выбрана с минимально-максимальной метрикой Чебышева, которая определяется следующей формулой (Сэмюэл Карлин и Уильям Дж. Стадден, 1966):

$$\min_{(j)} \left\{ \max_{(i)} \left| r_i - x_{ij}^* \right| \right\}$$

абсолютное значение, если x_{ij}^* больше r_i , например, путем минимизации.

Эта теория контрольных точек начинается с уже нормализованных соотношений, определенных в методе MOORA, а именно уравнения (1). Предпочтение отдается опорной точке, имеющей в качестве координат доминирующие координаты по атрибуту альтернатив-кандидатов и обозначаемой как опорная точка максимального критерия. Такой подход называется реалистичным и несубъективным, поскольку координаты, выбранные для точки отсчета, реализуются в одной из альтернатив-кандид. Альтернативы A(10; 100), B(100; 20) и C (50; 50) приведут к максимальной точке отсчета критерия Rm (100; 100).

Результаты оценки финансовой устойчивости зарегистрированных в коммерческих банках, полученные с помощью метода MULTIMOORA, показали удовлетворительное соответствие с ранее полученными результатами с использованием четырех методов MCDA SAW, TOP SIS, COPRAS и PROMETHEE II. Считается, что в случае использования уровней важности критериев будет наблюдаться повышение надежности метода MULTIMOORA. Однако есть нечто большее.

Трудность в мультипликативной форме наследуется всякий раз, когда присутствуют отрицательные числа, например, в таких критериях, как чистый доход в процентах от RWA, а именно для всех банков, за исключением ЗАО и АО банка в финансовых банков, поэтому необходимо разработать способ обращения с отрицательными числами в мультипликативной форме.

Литература

1. Cantor, Richard. 2001. "Moody's Investors Service Response to the Consultative Paper Issued by the Basel Committee on Bank Supervision 'A New Capital Adequacy Framework'." *Journal of Banking and Finance*, 25(1): 171-185.+
2. De Condorcet, Nicolas. 1785. *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix*. Paris: L'Imprimerie Royale.
3. Ginevičius, Romualdas, and Valentinas Podvezko. 2008. "Multicriteria Evaluation of Lithuanian Banks from the Perspective of Their Reliability for Clients." *Journal of Business Economics and Management*, 9(4): 257-267.
4. Sharipov, U. A. Issues of implementation of investment projects in the regions of the Republic of Tajikistan / U. A. Sharipov, F. M. Saburzoda // Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства: Сборник научных трудов / Под общей редакцией З.О. Адамановой. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2023. – Р. 617-620. – EDN TFEIKQ.
5. Шарипов, У. А. Инновационные аспекты активизации инвестиционной деятельности в регионе / У. А. Шарипов // Развитие и взаимодействие реального и финансового секторов экономики в условиях цифровой трансформации: материалы Международной научно-практической конференции, Оренбург, 24–25 ноября 2021 года. – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2021. – С. 519-524. – EDN SROATR.
6. Шарипов У.А. Некоторые принципы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2021. №4. - С.66-73. EDN: URGOJF
7. Шарипов У.А.Инвестиционные процессы в энергетическом комплексе региона: некоторые аспекты их активизации//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2021. №5. - С.173-180. EDN: OMTKQH
8. Шарипов У.А.Инвестиции в гидроэнергетику регионов Республики Таджикистан некоторые вопросы их страхования//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2021. №6. - С.190-197. EDN: XDFLXD
9. Шарипов У.А.Некоторые аспекты активизации инвестиционных процессов в энергетическом комплексе региона //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №2 С. 56-63. EDN: QBHTXS
10. Шарипов У.А., Зиёев З.М. Инвестиционные риски в энергетике Республики Таджикистан: методы управления и их оценка на региональном уровне//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №8 С. 37-45. EDN: SOQOZA
11. Шарипов У.А., Хусайнов М.С., Халилов М.Б. Инвестиционные возможности страховых организации: некоторые теоретические основы//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №10 С. 144-150.
12. Sharipov U.A. Some problems of investment attractiveness in the energy sector in the regions of the Republic of Tajikistan//Краснодарский центр научно-технической информации ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина» (г. Краснодар) АСУ ВПО «Абхазский государственный университет» (Абхазия, г. Сухум) Алматинский технологический университет (Казахстан, г. Алма-Ата) Каршинский инженерно-экономический институт (Узбекистан, г. Карши) с.133-137.
13. Шарипов У.А., Хомидов А.У. Инвестиционные процессы в регионе: совершенствование организационно-экономического механизма их активизации. - Душанбе, «Дониш», 2020. - 173 с.

14. Шарипов У.А., Хусайнов М.Н. Анализ инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистана: проблемы и пути их решение//Endless Light in Science. 2023. № 1-1. С. 234-239. EDN: UXYIJJ
15. Шарифзода Н.Ш. Анализ ресурсов коммерческих банков и возможность их использования / Шарифзода Н.Ш. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2021. -№4. -С.129-139. EDN: ITJJZD
16. Шарифзода, Н. Ш. Захираҳои бонкҳои тижоратӣ ҳамчун заминаи устувор дар баландбардории иқтисодии МОЛИЯВЌ-инвеститсионии кишвар / Н. Ш. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 2(26). – P. 149-160. – EDN IUZHZB.
17. Beck, Thorsten, Asli Demirgüç-Kunt, and Ross Levine. 2010. “Financial Institutions and Markets across Countries and over Time: The Updated Financial Development and Structure Database.” *World Bank Economic Review*, 24(1): 77-92.
18. Board of the Bank of Lithuania. 2006. “On the General Regulations for the Calculation of Capital Adequacy.” Board of the Bank of Lithuania Resolution 138.
19. Автоматизация и цифровизация сельского хозяйства Республики Таджикистан / С. Д. Темурбекова, М. М. Аламшоева, О. К. Фарайдунов, К. К. Каландаршоев // От модернизации к опережающему развитию: обеспечение конкурентоспособности и научного лидерства АПК, Екатеринбург, 24–25 марта 2022 года. – Екатеринбург: Уральский государственный аграрный университет, 2022. – С. 55-58. – EDN GYOXLX.
20. Чумаев, И. Қ. Асосҳои назариявии Ҷойҳои бонкӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ / И. Қ. Чумаев, С. Қ. Махшуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 4-1(29). – P. 199-205. – EDN EDMWNV.

Информация об авторе:

Саъдуллозода Сафарбек Саъдулло - доктор Ph.D кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. Адрес, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: safarbak-8888@mail.ru. Телефон: (+992) 980-80-88-88.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саъдуллозода Сафарбек Саъдулло - доктор Ph.D, кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: safarbak-8888@mail.ru. Телефон: (+992) 980-80-88-88.

Information about the author:

Sadullozoda Safarabek Sadullo - Ph.D, Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: safarbak-8888@mail.ru. Phone: (+992) 980-80-88-88.

УДК: 336.2

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲЛИЛИ ГУЗАРОНИДАНИ АУДИТИ МАБЛАГГУЗОРИҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Шарипов С.Б.

Ҳалимзода М.Ҳ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои методологии гузаронидани аудит дар қараёни фаъолияти хоҷагидорӣ шафофияти маблағгузориҳо, ки мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ фаъолияти аудиторӣ барои дар сатҳи касбият гузаронидани аудити маблағгузориҳо инчунин баҳодиҳии баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии сармоягузорӣ, баҳодиҳии баҳисобгирии натиҷаҳо аз сармоягузориҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ зарурияти ташикил намудани институтҳои нави иқтисодии мустақил, ки имкони додани баҳои объективонаи маълумотҳои боварибахш, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ нигоҳ дошта мешаванд, ба миён омад.

Тафтиши ҳамаи масъалаҳои рӯзмараи фаъолияти аудиторӣ новобаста аз иштироки ширкатҳои аудитории касбӣ дар навбати аввал дар чорчӯбаи Шӯрои фаъолияти аудитории назди Вазорати Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Калидвжаҳо: Фаъолияти молиявӣ, аудит, маблағгузорӣ, санҷиши аудиторӣ, тавакали аудиторӣ, корхонаҳои тиҷоратӣ, стандартҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ, субъектҳои иқтисодӣ, кооператсияҳои аудитории байналмилалӣ.

Барои иқтибос: Шарипов, С. Б. Методологияи таҳлили гузаронидани аудити маблағгузориҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / С. Б. Шарипов, М. Ҳ. Ҳалимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4 (43). – С. 144-150.

МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА ПРОХОЖДЕНИЯ АУДИТА ФИНАНСИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Шарипов С.Б.

Ҳалимзода М.Х.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методические вопросы проведения аудита в процессе экономической деятельности, прозрачности финансирования, соответствия международным стандартам аудиторской деятельности для проведения аудита финансирования на профессиональном уровне, а также оценка бухгалтерского учета и переписи населения. инвестиций, изучена оценка учета результатов от инвестиций

Переход Республики Таджикистан к рыночным отношениям вызвал необходимость создания новых независимых экономических институтов, которые бы обеспечивали объективную оценку достоверных данных, хранящихся в бухгалтерской и финансовой отчетности.

Исследование всех повседневных вопросов аудиторской деятельности, независимо от участия профессиональных аудиторских компаний, осуществляется в первую очередь в рамках Совета по аудиторской деятельности при Министерстве финансов Республики Таджикистан

Ключевые слова: финансовая деятельность, аудит, финансирование, аудит, аудиторский риск, хозяйственные предприятия, стандарты, бухгалтерский учет, хозяйствующие субъекты, международные аудиторские корпорации

METHODOLOGY FOR ANALYSIS OF FINANCING AUDIT IN THE DIGITAL ECONOMY

Sharipov S.B.

Halimzoda M.H.

Annotation. This article discusses methodological issues of conducting an audit in the process of economic activity, transparency of financing, compliance with international auditing standards for conducting a financing audit at a professional level, as well as assessment of accounting and population census. investments, the assessment of accounting for results from investments has been studied

The transition of the Republic of Tajikistan to market relations has necessitated the creation of new independent economic institutions that would provide an objective assessment of reliable data stored in accounting and financial statements.

The study of all day-to-day issues of auditing, regardless of the participation of professional auditing companies, is carried out primarily within the framework of the Auditing Council under the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan

Key words: financial activity, audit, financing, audit, audit risk, business enterprises, standards, accounting, business entities, international audit corporations.

Гузориши масъала. Санҷиши аудиторӣ яке аз шарту воситаҳои муфиди ташкили самараноки муносибатҳои бозорӣ ба шумор рафта, ҷараёни иқтисодӣ ба корхонахоро тавассути назорат муътадил мегардонад. Дар корхонаҳое, ки тафтиши аудиторӣ ҷорӣ нашудааст, ҳодисаҳои тахминӣ, таваккалии қонуни ҳисобдорӣ ва андозситонӣ меафзояд, ки ин боиси кам гаштани воридшавии маблағ (андоз) ба бучет мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба кори мазкур як қатор олимони аз қабيلي Арэнс А., Лобек Дж., Подольского В.И., Додж Р. ва дигарон корҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши методологияи таҳлили гузаронидани аудити маблағгузориҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Одатан пайдоиши аудитро ба Инглистони асри XIV мансуб медонанд, вале далелҳои таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки аудит аслан аз рӯзи барӯйхатгирии амвол пайдо шудааст, яъне 2000 сол пеш аз мелод, дар давраи подшоҳии Фиръавн баробари ташкили ҳисобу китоби ҳаракати молу мулки давлатӣ арзи вучуд кардааст. Олимони дар аксари адабиёти илмӣ пайдоиш ва ташаккули аудитро ба асри XVI – ум мансуб донистаанд.

Ба инкишофи аудит махсусан бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 саҳт

мусоидат кардааст. Он солҳо муфлисии корхонаҳои ҷумҳурии сотсиалистии навбунёд чараён дошт, тартиб ва тасдиқи ҷамъи ҳисобот ва тавозуни корхонаҳоро аз тарафи аудиторони соҳибхотиёр талаб намуд. Пас талаботи ҳатмиро аз рӯи ҳаҷми иттилоот, ки дар ҳисоботи солона сабт шудаанд, ҳатман муратаб сохтани ин ҳисобот ва тасдиқи дурустии онро ба зиммаи аудиторон гузоштанд. Аз ин рӯ аудит воситаи пуркуvvати назорату тафтиши қалобон, дуздон, ғоратгарон, вайронкунандагони тартибот ва риояи дурусти қонуни ҳисобдорӣ ба шумор рафт.

Донишкадаи рушди ҷамъияти аудиторон ба тафтиши фаъолияти сармоягузoron ҳам амал мекард.

Ташкили аудит ба ташаккули ихтисоси аудиторӣ мусоидат кард, ки аз байни аудиторон мутахассисони ҳуқуқӣ, андозу андозситонӣ, мушовирон, таҳлилкунандагон, идоракунандагон ва дигарон ҷудо мешуданд.

Тафтиши аудиториро бештар ширкатҳои ташкилкунанда анҷом медиҳанд. Дар байни онҳо кооператсияҳои аудитории байналмиллалӣ дар ҷаҳон машҳур, ба монанди чоргонаи бузург, фаъолият мекунанд. Онҳо дар бозори ҷаҳонӣ фаъолияти аудиториро назорат мекунанд. Аудиторон фаъолияти ширкатҳои фаъоли мамлакатҳои тараққиқардаро тафтиш мекунанд.

Яке аз афзалиятҳои фаъолияти аудиторӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз он иборат аст, ки ба ғайр аз мақомоти ҳисобдорон ва аудиторон боз ташкилотҳои гуногуни аудитории касбӣ, ба монанди мақомоти аудиторони дохилӣ, ки аудиторони воқеианд, васеъ фаъолият мекунанд. Ташкили чунин ҷамъиятҳои гуногуни аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки мутахассисони баландихтисос тайёр шаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои ҳуқуқии амалӣ гардонидани фаъолияти аудиториро муайян карда, барои таъсис

додани маҷмӯи назорати хоҷагию молиявии мустақиле, ки ба ҳимояи амволи шахсӣ, хусусӣ, коллективӣ, ҷамъиятӣ, саҳҳомӣ ва моликияти давлатӣ мусоидат мекунад, равона шудааст.

Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти аудиториро муносибатҳои ташкил мекунанд, ки ба амалӣ гаштани фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманданд ва тибқи қонуни мазкур, қонунҳои дахлдор ва дигар асноди меъёрию ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мешаванд.

Аудиторон, ба фикри мо дар фаъолияти худ бояд ба ду гурӯҳи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ тақия кунанд:

- қонунгузории давлатӣ ва пеш аз ҳама риояи қонуни фаъолияти аудиторӣ;
- стандартҳои аудиторӣ ва дигар қонунгузориҳо.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори № 259 ва 19 июни соли 2000-ум) тартиби гирифтани имтиҳон (аттестатсия) барои ҷорӣ кардани фаъолияти аудиторӣ ва тартиби додани иҷозатнома барои амалӣ гардидани тафтишотро аввалин бор тасдиқ намудааст. Ин қарор ҳамроҳи ташкилотҳои дахлдор таҳия ва тасдиқ кардани стандартҳои меъёрӣ ва қоидаҳои амалӣ гардидани тафтишоти аудиторӣ, тасдиқи нишондиҳандаҳои асоси фаъолияти хоҷагиҳои субъектро ба зимма гирифта, аз рӯи ин системаи нишондиҳандаҳо тафтиши ҳарсолаи ҳисоботи молиявиро амалӣ мегардонанд. Ҳоло ин вазифа ва масъулият ба зимаи Кумитаи назоратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти аудиторӣ омадааст; шахсоне, ки ба сифати аудитор ба кор даъват мешаванд, чунин маҳдудиятҳо доранд ва аз он ҷумла, онҳо наметавонанд тафтиши аудиториро анҷом диҳанд:

- аудитороне, ки худашон саҳмгузору роҳбаранд ва ин гуна ашхос масъули корхонаҳои тафтишотианд, аз рӯи баъзе

ҳисоботи молиявӣ ҷавобгаранд ва дар ҳолате, ки ба ин шахсон ҳешу табори наздиканд ва ё қаробати оилавӣ доранд ;

- ширкатҳои аудиторӣ;

- корхонаҳои, ки ба як гурӯҳ саҳмгузoron, хусусигардонандагон, қарздиҳандагону суғуртақунандагон ва инчунин ширкатҳои, ки худашон ҳам саҳмгузору ҳам хусусигардонанд;

- корхонаҳои, ки вобастагии фарёи умумӣ доранд, шӯъба ва субъектҳои, ки дар сармояшон ин гунна ширкатҳои аудиторӣ саҳм доранд ва дар ин гунна корхонаҳо тафтиш гузаронида, намоёндагии худро вобаста кардаанд ва ё намоёндагӣ доранд;

- аудиторон ва ширкатҳои аудиторие, ки барои ингуна корхонаҳо хизмати барқароркунӣ ва ташкили баҳисобгирии молиявиро ба роҳ мондаанд ва ингуна ташкил кардани назорат, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ба он хизмати амалӣ мерасонанд, наметавонанд тафтиши аудиторӣ анҷом диҳанд.

Дар ҷараёни фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ корхона метавонад таҷдиди воситаҳоро дар намуди маблағгузорӣ ва бо мақсад гирифтани даромади иловагӣ дар шакли дивидендҳо, фоизҳо ва ғайраҳо ба амал барорад. Аммо ба даст овардани чунин имконият дар заминаи таъмини шаффофияти низоми ҳисобдорӣ ва эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ ба даст оварда мешавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки эътимоднокии низоми ҳисобдорӣ оид ба маблағгузориҳо дар натиҷаи ташкил ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ низ таъмин карда мешавад.

Мақсади асосии аудит аз тасдиқ намудани дурустии ҳисоботи муҳосибӣ оид ба амалиётҳо ва ба мақсад мувофиқ будани ин онҳо иборат мебошад. Мақсади аудити маблағгузориҳо бошад, аз гирифтани далели қонунӣ будани фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар давраи санҷишӣ иборат мебошад. Ба ақидаи мо аудитор дар вақти санҷиш

масъалаҳои зеринро мавриди омӯзиш қарор диҳад: а) то кадом андоза ҳуҷҷатҳо аз рӯи баҳодихӣ, баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии маблағгузорӣ пурраю саривақтӣ мебошанд; нигоҳдорӣ, барҳамдиҳӣ ва фуруши дороиҳои аз тариқи сармоягузорӣ бадастовардашуда дар низоми ҳисобдорӣ чӣ гуна қайд шудаанд; оё талаботи қонунгузорию андоз то кадом андоза риоя шудааст.

Мақсади асосии аудити маблағгузорию дарозмуддат аз гирифтани далели қонунӣ будани фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар давраи тафтиши иборат мебошад. Аз ин баромеояд, ки аудитор дар вақти тафтиш бояд ба саволҳои зерин ҷавоб гуфта тавонад:

1. То кадом андоза пурра ва саривақт ҳамаи ҳуҷҷатҳои аз рӯи баҳодихӣ, баҳисобгирӣ ва инвентаризатсияи маблағгузорию дарозмуддат;

- нигоҳдорӣ, барҳамдиҳӣ ва фуруши активҳои дарозмуддат – зарурӣ, бақайд гирифта шудаанд;

- Оё талаботи қонунгузорию андоз риоя шудаанд ва ғ.,

Вазифаҳои аудити маблағгузорию дарозмуддатро дар корхонаҳои тичоратӣ метавон чунин шарҳ дод:

1. Тасдиқи дурустии бурдани баҳисобгирии маблағгузорию дарозмуддат.

2. Тасдиқи дурустии ба таври ҳуҷҷатӣ ба қайдгирии маблағгузорӣ дар сармояи оиномавии дигар корхона ва фаъолияти якҷоя.

3. Муқарраркунии дурустӣ ва саривақтии гирифтани даромад аз маблағгузорию дарозмуддат.

4. Тасдиқи эътимоднокии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) дар ҷанбаҳои:

- маблағгузорӣ ба дороиҳои ғайригардишӣ;

- самроягузорию молиявии дарозмуддат.

Банақшагирии аудити сармоягузорӣ яке аз марҳилаҳои муҳими санҷиш доништа мешавад. Масъалаҳои вобаста ба аудити сармоягузорию дар асоси нақшаи умумӣ ва

барномаи аудит амалӣ карда мешавад. [4 с 59]

Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки дар нақшаи умумии аудити маблағгузориҳо баяд масъалаҳои зерин нишон дода шаванд:

- дурустии бақайдгирии арзиши объектҳои воситаҳои асосӣ, ки хароҷоти сохтмон ва ё хариди воситаҳои асосӣ;
- корҳои оиди васлкунӣ таҷҳизот, хароҷоти нақлиётӣ, боҷи гумрукӣ ;
- баҳодихӣ ба дурустии баҳисобгирии хароҷот оиди пардохти фоизҳои қарзӣ дар объектҳои маблағгузоришаванда дарозмуддат истифода шуда; санҷиши ҳолати ҳақиқии ҳисоби 11600 «Маблағгузори дарозмуддат»;
- баҳодихии дурустии инъоси корҳои иҷрошуда оиди сохтмони объектҳо бо усули хоҷагӣ дар баҳисобгирӣ;
- дида баромадани дурустии бақайдгирии дороиҳои ғайримоддӣ; баҳодихии дурустии бақайдгирии моддаи «Сохтмони нотаом»-и тавозуни муҳосиби ташкилот;
- санҷиши сабткунакҳо оиди баҳисобгирии маблағгузори дарозмуддат;
- баҳодихии маълумоти дар охири сол дар тавозун нишондошуда.

Дар шароити муосир ва рақамикунонии иқтисодиёт зарурати истифодаи хизматрасониҳои аудиторӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ, рушд ва инкишофи соҳаи мазкур мебошад нақши калидиеро мебозад. Чунки дар баробари рушди бозори молиявӣ дар мамлакат санҷиши амалиётҳо бо қоғазҳои қиматнок ба роҳ монда мешавад, ки барои таъмини эътимоднокии низоми ҳисобдории корхона мусоидат хоҳад кард.

Тибқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ фаъолияти аудиторӣ барои дар сатҳи баланди касбӣ гузаронидани аудит иттилоот бояд кофӣ бошад. Аз ин ру, аудитор

ба сифати сарчашмаи иттилоотии санҷидашаванда маълумоти ҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» ва ҳисоби 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат»- аз китоби асосӣ ва дигар нигоҳдорандагони иттилоот дастрас менамояд.

Аудитор бояд ба ҳисоб гирад, ки агар арзиши қоғазҳои қиматнокӣ харида аз арзиши аввалааш фарқ кунад, ин фарқият бояд аз ҳисоб бароварда шавад, чунки дар ҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» қоғазҳои қиматнок бо арзиши ибтидоиашон ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар зерҳисоби 10300 «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат» ҳаракати воситаҳо бо сомонӣ ва арзи хориҷӣ, ки корхона дар сертификатҳои бонкӣ ва депозитӣ гузоштааст, нишон дода мешавад.

Экспертизаи ҳуқуқии лоиҳаҳои эмиссионӣ, шартномаҳо ва қатъ гардонидани созишномаҳо оид ба қоғазҳои қиматнок яке аз ҷузъҳои таркибии санҷиши аудиторӣ ба ҳисоб меравад. Аудитор дар ин давраи санҷиши тасдиқ ва чоп намудани лоиҳаи эмиссияхоро муайян мекунад.

Асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии санҷишро муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоғазҳои қиматнок ва биржаҳо», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» муайян менамоянд. Дар ин ҳуҷҷатҳо ҳуқуқи идораи бақайдгирӣ оид ба қатъ намудани баровардани қоғазҳои қиматнок дар ҳолати пешниҳод накардани ҳисоботи ҷамъбасти барориши қоғазҳои қиматнок, инчунин номувофиқ будани маълумотҳои ҳисобот бо талаботи муқарраршуда, пешбинӣ шудааст. [1 С 18]

Ғайр аз ин аудитор дуруст ҳуҷҷатноккунии пардохти маблағи саҳмияхоро дида мебарояд (арзи хориҷӣ, фондҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, қоғазҳои қиматнок ва ғайра).

Аз нуктаи назари санҷиш фаъолияти фонди сармоягузорӣ танҳо пас аз бақайдгирии он ба сифати шахси ҳуқуқӣ ва гирифтани руҳсатномаи зарурӣ оғоз мешавад.

Дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки шахси бо фонди сармоягузорӣ шартнома баста, дар бораи идоракунии фонд, бояд хатман рӯхсатнома дошта бошад.

Барои мақсадҳои санҷишӣ фонди ғарз аз фурӯши коғазҳои қиматнок ҳамчун фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши тавозунии онҳо муайян карда мешавад. Ин ҳисоби фурӯш ҳар моҳ пушида мешавад ва натиҷаи молиявӣ ба ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» гузаронида мешавад. [2 с 15]

Фарқи байни хароҷоти ҳақиқӣ барои харидани облигатсияҳо ва арзиши ибтидоии онҳо ба натиҷаи фаъолияти хоҷагӣ ҳамроҳ карда мешавад. Дар ин ҳолат ду намуди ҳамроҳкунӣ истифода мешавад: а) мутаносибан ҳар моҳ то баохиррасии муҳлат; б) фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши аслии ҳақиқӣ дар вақти фурӯш муайян карда шуда, ки натиҷаи он ба ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» гузаронида мешавад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки даромад аз иштирок дар сармояи корхонаҳои дигар, ки ба ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ва арзӣ дохил мешаванд, дар ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва 66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ» акс меёбанд.

Аудитор бояд дар рафти санҷиш муайян намояд, ки дар сурати нархи хариди облигатсияҳо ва дигар коғазҳои қиматноки корхона бадастовардашуда аз арзиши ибтидоияшон баланд бошад, фарқи байни онҳо бо амалиёти зерин бояд аз ҳисоб бароварда шавад:

Дт ҳисоби 22020 «Васиқаҳои (векселҳои) кӯтоҳмуддат барои пардохт»

Кт ҳисоби 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат» (бо қисми фарқи байни арзиши ибтидоӣ ва харид) ва ҳисобҳои 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» ва

66100 «Хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти ғайриамалиётӣ».

Аммо агар арзиши хариди облигатсия ва дигар коғазҳои қиматнок аз арзиши ибтидоияшон паст бошад, даромади фарқи байни онҳо аз нав ҳисоб карда мешавад.

Сармоягузориҳои ки хангоми санҷиши биржаи молӣ ва фонди аудитор бояд риояи муқаррароти санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ, аз ҷумла меъёр ва талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фонди», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 март соли 1999, № 109 «Дар бораи ҷорабиниҳои мукамалкунии савдои биржавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Низомнома дар бораи биржаи давлатии моливу ашёи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки бо ҳамин қарор (№109) дида барояд.

Хулоса. Натиҷаҳои тадқиқот нишон дод, ки аудити маблағгузориҳои иҷроӣ вазираҳои зеринро талаб менамояд:

- тасдиқи дурустии ташкил ва пешбурди баҳисобгирии маблағгузориҳои;
- тасдиқи дурустии ба таври ҳуҷҷатӣ бақайдгирии маблағгузорӣ дар сармояи оиномавии дигар корхона ва фаъолияти якҷоя;
- муайянкунии дурустӣ ва саривақтии гирифтани даромад аз маблағгузорӣ;
- тасдиқи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ дар самти маблағгузорӣ ба дороиҳои дарозмуддат,
- тасдиқи эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ.

Умуман баъд аз гузаронидани таҳлилҳо дар самти методикаи гузаронидани аудити маблағгузориҳои ҷунин хулоса намудан мумкин аст, ки заминаи меъёрий ҳуқуқи барои идоракунии ва истифодабарии маблағгузориҳои давлатӣ ва бахши хусуси муобиқат нестанд.

Бартараф кардани камбудихои ҷиддӣ ва бо Ҳамаи ин зарурати рушди бозори ҳам вобаста масъалаи душвор мебошад, ки хизматрасониҳои аудиторӣ, ки барои муайян, барои ҳалли он дар айни ҳозир донишҳои ошкор ва баратараф намудани норасоии зарурӣ, тайёрии касбӣ лозим мебошанд. ҷойдошта мусоидат менамояд, талаб мекунад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», № 993 аз 22.07.2013 сол. <http://www.mmk.tj>; Саҳ 58
2. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ – хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ. Аз «27» майи соли 2011, № 41. Саҳ 20
3. Арнс А., Лобек Дж. Аудит /пер. с англ; Гл. ред. серии проф. Я.В. Соколов.-М.: Финансы и статистика, 2015. Саҳ 215
4. Аудит: учебник для вузов/ под. ред. В.И. Подольского.-М.: Аудит, ЮНИТИ. 2007. Саҳ 289
5. Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита/ Пер. с англ.-М.: Финансы и статистика, ЮНИТИ, 2012. Саҳ 300
6. Ҷумаев, И. Қ. Асосҳои назариявии ғоизҳои бонкӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ / И. Қ. Ҷумаев, С. Ҷ. Махшӯлов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №. 4-1(29). – Р. 199-205. – EDN EDMWNV.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шарипов Садриддин Бадридинович - PhD, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 938883773

Ҳалимзода Музаффар Ҳалим - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва оморӣ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 919107078

Сведения об авторах:

Шарипов Садриддин Бадридинович – PhD, заведующий кафедрой мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 938883773

Ҳалимзода Музаффар Ҳалим – ассистент кафедры экономического анализа и статистики, Таджикского финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 919107078

Information about authors:

Sharipov Sadridin Badridinovich – PhD, Head of the Department of World Economy, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 938883773

Halimzoda Muzaffar Halim – assistant at the Department of Economic Analysis and Statistics, Tajik University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 919107078

УДК: 336.7

ТАКМИЛДИҲИИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИЧӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҶАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қудратова Ф.Р.

Аннотатсия. Дар мақола арзёбии ҳолати идоракунии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Тамоюлҳои муосири фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии давраи гузариш ба рушди устувори соҳа омӯхта шудаанд. Барои ба соҳаи кишоварзӣ ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ таҳлили муфассал дода шудаанд. Вобаста ба сатҳи нерӯи сармоягузорӣ ҳамаи соҳахоро аз рӯйи маблағи холҳо ба гурӯҳҳо тақсим кардаанд, ки арзёбии ҷамъбастиҳои иқтисодии сармоягузориҳои онҳо бо сатҳи миёна, мӯътадил ва пасти иқтисодии сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Ҳамчун нишондиҳандае, ки хавфи иқтисодиро муайян мекунад, аз он ҷумла фарсудаиҳои фондҳои асосии истеҳсоли таҳлил шудааст. Тавсия дода мешавад, ки самтҳои асосии ҷолибияти сармоягузорӣ ҳамчун манбаи асосии рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ, манбаъҳои сармоягузорӣ, рушди устувор, қарзи кредиторӣ, корхонаҳо, таваррум, меъёри қарздиҳӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, сармоягузориҳо, баҳодихи рейтингӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, филиансҳои молиявӣ.

Барои иқтибос: Қудратова, Ф.Р. Такмилдиҳиҳои системаи идоракунии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Р. Қудратова // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 151-159.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Қудратова Ф.Р.

Аннотация. В статье рассмотрены управления привлечения инвестиций в устойчивом сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Исследованы современные тенденции инвестиционной деятельности в устойчивом развитии сельского хозяйства переходного периода. Дан подробный анализ привлечения иностранных инвестиций в сельскохозяйственную отрасль республики. В зависимости от уровня инвестиционного потенциала дана оценка сельскохозяйственных предприятий, исходя из суммы баллов, т.е. суммарной оценки их инвестиционного потенциала со средним уровнем, умеренным и с низким уровнем инвестиционного потенциала. В качестве показателя, определяющего экономический риск, был выбран износ основных производственных фондов. Предложены основные направления привлечения инвестиций, как основной

источник устойчивого развития сельского хозяйства и экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: эффективности инвестирования потенциала, тенденции децентрализации, устойчивое развитие, кредиторская задолженность предприятий, инфляция, кредитные ставки, инвестиционная привлекательность, инвестиции, рейтинговая оценка, свободные экономические зоны, финансовые рычаги.

IMPROVING THE MANAGEMENT SYSTEM FOR ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT IN THE FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Kudratova F.R.

Annotation. In paper considering the main directs of investment activity in agriculture sphere of the Republic of Tajikistan. A detailed analysis is given to attract foreign investment diversification into agriculture of the republic. Depending on the level of investment potential, an assessment of enterprises is given based on the sum of points, i.e. a summary assessment of their investment potential with an average level, a moderate level and a low level of investment potential. Detailed analyses made us available to attract foreign investment in the agriculture of the republic. Potential that this investment depending - are all enterprises that can be divided into several groups based on the sum of points, i.e. a summary assessment of their investment potential with an average level, moderate and low level of investment potential. As an indicator which will determines the economic risk, we have chosen the depreciation of fixed productive assets. The main directions of investment diversification are proposed, it is recommended to present it as the main source of development of agriculture and the economy of the Republic of Tajikistan.

Key words: investment, export, diversity evolution, innovation of technologies, risk of payback, agriculture and the economy, investment attractiveness rating, credit and commodity investments, investment attractiveness.

Гузориши масъала. Яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари сармоягузориҳои миллий, сармоягузориҳои хориҷӣ низ ба ҳисоб мераванд. Аз ин сабаб, Ҳукумати малакат сармоягузориҳои хориҷиро бояд таъмин менамояд, ва бояд кафолатҳои дахлдори манфиатҳои қонунии сармоягузориҳои хориҷиро ба эътибор гирад, инчунин механизмҳои дахлдори татбиқи лоиҳаҳо, ки барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ мусоидат менамоянд, таъмин намоянд.

Таҳлили таҳқоқотҳои охири ва нахрии. Масъалаҳои марбут ба ҷалби сармоягузориҳои ва менеҷменти стратегӣ,

баҳодиҳии тиҷорат ва самаранокии сармоягузориҳои дар давраҳои гуногун таҳти таваҷҷуҳи бисёр олимону муҳаққиқон, аз ҷумла Пиризода, Р.Р. Кудратов, Р. Ш. Бозоров, А.Эргашев, ва дигар муаллифони мавриди омӯзиш қарор доранд [12.С-7].

Мақсади мақола. Ин омӯзиши масъалаҳои рушди идоракунии сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ шудаанд.

Муҳтавои асосии мавод. Яке аз соҳаи истеҳсолотӣ, ин соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки он муҳимтарин сохтори иқтисодиёти миллий ва минтақаҳои дилхоҳи мамлакат буда,

мачмуи соҳаҳоеро фаро мегирад, ки бо ҷамъоварӣ ва коркарди маҳсулоти растанипарварӣ ва нигоҳдории ҳайвонот алоқаманданд. Аз рӯйи ҳиссаи дар ин соҳа шуғлдошта ва ҳиссаи он дар истеҳсоли ММД соли 2023 19% ташкил медиҳад [4. С-27].

Методикаи муайян кардани самараи иқтисодии ҷалби сармоя дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин як қатор дастурҳои соҳавӣ оид ба муайян кардани самараи иқтисодии истифодаи манбаҳои сармоягузорӣ, барои соҳаи кишоварзӣ инҳо иборатанд: як қатор усулҳои муайян кардани самараи иқтисодии дар соҳаи кишоварзӣ истифода бурдани натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ ва конструктории технологияи нав ва татбиқи рационализаторӣ. Методикаи муайян кардани зарурати маблағгузори асосӣ умуман барои комплекси агросаноатӣ, соҳаҳо ва самтҳои он ва ғайра [10. С-68-73].

Нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳаҳои кишоварзӣ мамлакат аз сатҳи сифати татбиқи сиёсати аграрӣ ва амнияти озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат вобастагӣ дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши соҳаҳои кишоварзӣ хеле калон буда, пеш аз ҳама, ба татбиқи мақсади “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030” – таъмини амнияти озуқаворӣ ба дастрасии аҳоли ба ғизои босифат - равона аст [2. С-27]. Дар мамлакат ва минтақаҳои он ҳиссаи аҳолии дар соҳаи истеҳсолоти аграрӣ машғулбуда бештар аз 64 Ҷоизи тамоми аҳолии дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ машғулбударо ташкил медиҳад.

Соҳаи кишоварзӣ соҳаи фондғунҷоишаш баланд ҳисоб меёбад, чунки системаи мошинҳои дар ин соҳа истифодашаванда гуногун сармояталаб мебошад. Аммо вазни ҳоси он дар ҳаҷми умумии бақорандозии фондҳои асосӣ дар иқтисодиёти вилоят хеле паст аст, дар давраи таҳлилшаванда ба ҳисоби миёна 1,31%, дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо бошад 0,42 Ҷоизро ташкил додааст. Аммо

нишондиҳандаи охирин ба 0,1 банди Ҷоиз кам шуд. Чи тавре ки маълум аст, дар дар соҳаҳои кишоварзӣ деҳоти вилоят бештар аз 64 Ҷоизи қувваи корӣ шуғл меварзанд. Пас, сатҳи бақорандозии фондҳои асосӣ ва ҳаҷми сармоягузориҳо, ки дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст, ба рушди соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёт мусоидат карда наметавонад. Сабаби чунин вазъият сатҳи пасти кори механизмҳои аст, ки захираҳои сармоягузориҳо дар қаламрави деҳоти мамлакат ба гардиши иқтисодӣ ҳавасманд наменамайд.

Аз олимони тоҷик, ки ба таҳқиқи масъалаҳои методологияи самаранокӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ машғул шудаанд, Ҷ.С. Пиризода, Р.Р. Қудратов, Қ.Қ. Давлатзода, А.А. Мадаминов, Ш.Ш. Бозоров, А. Эргашев, Қодиров Ф.А ва муаллифони дигарро зикр кардан мумкин аст [1. С-3-5].

Масалан, мутабиқи Қонун «Дар бораи Ҷаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли маблағгузори капиталӣ» аз 10.02.2016 № 357, сармоягузорӣ ин «воситаҳои пулӣ, қоғазҳои қиматнок, молу мулкҳои дигар, аз ҷумла ҳуқуқи молумулкии дорои баҳои пулӣ мебошанд, ки ба объектҳои Ҷаъолияти соҳибкорӣ ва (ё) Ҷаъолияти дигар бо мақсади ба даст овардани Ҷоиза ва (ё) самари дигари муфид гузошта мешаванд». Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ (воситаҳои асосӣ), аз ҷумла хароҷот барои сохтмони нав, таъсир, бозсозӣ ва таҷдиди таҷҳизоти техникаи корхонаҳои амалкунанда, харидани мошинҳо, таҷҳизот, афзор, лавозимот, корҳои лоиҳакашию пажӯҳишӣ ва хароҷоти дигар сармоягузори капиталӣ номида мешавад. Ҷамин тарик, сармоягузори капиталӣ фақат яке аз шаклҳои сармоягузорӣ мебошад, на муроди он, чунонки баъзан дар адабиёти илмӣ тасвир карда мешавад [11. С-3-15].

Бояд таъкид намуд, ки қариб 80 Ҷоизи Ҷаъолияти соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он бо натиҷаҳои Ҷаъолияти соҳаҳои кишоварзӣ алоқаманд мебошад.

Бинобар ин, сармоягузори дар бахши аграрии иқтисодиёт самараи синергетикии худро барои рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёт, афзудани истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ мерасонад. Ҳамин тариқ,

натиҷаҳои ниҳии сармоягузориҳо дар рушди иқтисодии минтақаҳо, дар тамоюли рушди истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ инъикос меёбанд.

Ҷадвали 1. – Динамикаи фондҳои асосӣ дар моҳи январӣ солҳои 2022-2023 аз рӯйи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Сармоягузори дар фондҳои асосӣ, млн. сомонӣ		Ҳиссаи ҳаҷми умумии маблағгузори дар % натиҷаҳои моҳи январӣ	
	2022	2023	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон	224,8	179,0	100,0	100,0
ВМКБ	-	-	-	-
Вилояти Хатлон	106,5	52,5	47,4	29,3
Вилояти Суғд	70,2	29,9	31,2	16,7
ш. Душанбе	21,7	85,5	9,7	74,7
НТҚ	26,4	11,1	11,7	6,3

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф оид ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2023 С.-175.

Дар моҳи январӣ соли 2023 сармоягузори ба фондҳои асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузори ба маблағи 761,4 миллион сомонӣ ё ин, ки моҳи январӣ соли 2022 144,3 фоизро ташкил дод. (бо нархҳои муқоисашаванда Ҷадвали 1).

Дар давраи дигаргуншавии бозоргонии иқтисодиёти ҷумҳурӣ мушкилоти ҷиддӣ ба вуҷуд омаданд: аз гардиш баромадани баъзе аз заминҳои кишоварзӣ, бадшавии ҳосилхезии замин, пастшавии сатҳи техникӣ ва технологияи истеҳсолот, инчунин ташаккул ва истифодаи иқтисодии кадрӣ соҳа ва ғ. Дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ истифодаи самараноки воситаҳои техникӣ дар кишоварзӣ чун асосӣ базавии захирасарфакунонда ва рақобатнокии маҳсулоти истеҳсол-шаванда хизмат

мерасонад. Аммо дар рафти дигаргунсозии аграрӣ базаи техникӣ ба тағйироти ҷиддӣ номатлуб дучор гашт. Дар давраи солҳои истиқлолият базаи техникӣ кишоварзии вилоят хеле суст шуд. Сарбории майдони замини кишоварзӣ ба як трактор, комбайни ғалладаравӣ ва мошини пахтачинӣ дар қиёс ба соли 2000 мувофиқан ба 59,6%, 77,0% ва 3,2 маротиба афзуд. Сатҳи таъмини соҳаи аграрӣ бо тракторҳо ва техникаи кишоварзӣ бо дарназардошти омодагии онҳо ба қор дар доираи аз 7,5% то 88,2% қарор дорад. Ҳаҷми вориди техникаи нав техникаи аз қор баромадаро ҷуброн карда наметавонад, миқдори техникаи харидашавандаи кишоварзӣ дар қиёс бо соли 1991 15-20 маротиба кам шуд. Ин андозаи калони сармоягузориҳо талаб мекунад.

Ҷадвали 2. – Сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосии аз рӯйи моликият соли 2023

Нишондиҳандаҳо	МЛН. сомонӣ	Ҳиссаи шакҳои моликият дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо бо % аз ҳаҷми умумии моҳи	Барои истинод: Ҳиссаи шакҳои моликият дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо бо % аз ҳаҷми умумии
Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ	761,4	100,0	100,0
<i>Аз он ҷумла ба шакҳои моликият :</i>			
давлатӣ	400,4	52,6	42,8
хусусӣ	194,7	25,6	33,0
омехта	24,2	3,2	0,2
хориҷӣ	142,1	18,6	24,0

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф оид ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2023 С.-173.

Ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз соли 2023 то 0,6 баробар афзуда аст. Қобили зикр аст, ки дар соли 2022 афзоиши ҳоса ҳаҷми сармоягузорӣ ба назар гирифта, дар ин давра ба фондҳои асосӣ 530,8 миллион сомонӣ сармоягузорӣ карда шуд, ки нисбат ба соли 2022 қариб 2 баробар зиёд мебошад. Мутаносибан, ҳаҷми сармоягузорӣ ба ҳар сари аҳоли аз 1,5 ҳазор сомонӣ дар соли 2023 афзоиш ёфтааст, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки феълан тамоюли афзоиши фондҳои асосӣ мушоҳида мешавад [3. С-173].

Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 оид ба масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ қайд шуда буд, ки «Мақсади стратегия, ки бевосита ба ташкили ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши иқтидори содиротии мамлакат таъсир мерасонад, таъмини амнияти озуқаворӣ ба воситаи рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад»

[5.С-3]. Рушди соҳаи истеҳсолоти аграрӣ дар доираи татбиқи чораҳо доир ба таъмини гузариши мамлакат ва минтақаҳои он, аз ҷумла вилояти Хатлон, навъи саноатӣ-аграрии иқтисодиёт, таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва истифодаи самараноки иқтидори сармоягузории субъектҳои иқтисодиёти аграриро дар деҳоти мамлакат талаб мекунад.

Шарти асосии таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷалби иқтидори сармоягузории субъектҳои хоҷагидор ба ҷараёни сармоягузорӣ мебошад. Амалигардонии чунин ҷараён ташкили механизми самараноки баланд бардоштани ҷаҳолнокии сармоягузории субъектҳои хоҷагидорро талаб менамояд, ки ба васеъсозии сармоягузориҳо аз ҳисоби маблағҳои захираҳои худӣ корхонаҳои кишоварзӣ ба татбиқи иқтидори сармоягузории онҳо мусоидат менамояд [6.С-156].

Ҷадвали 3. – Корхонаю ташкилотҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фойда ба даст оварданд (маблағ, сомонӣ миқдор – дар воҳид)

ноmgуҳо	2021		2022	
	Ҳаҷми умумии корхонаҳо	Малбағи фойда	Ҳаҷми умумии корхонаҳо	Малбағи фойда
Соҳаи кишоварзӣ	278	20073,7	654	52059,0

Саноат	526	3655062,8	880	3758896,9
Сохтмон	282	298307,2	570	410583,5
Савдо	347	992785,5	1022	457845,6
Нақлиёт ва алоқа	119	519049,4	285	713194,7
Дигар соҳаҳо	753	295069,8	1615	558171,7
Мувофиқи доири баррасишуда корхонаҳо, ҷамъ	2305	5780348,4	5026	5950751,4

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф оид ба молияи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2023 С.--87.

Дар солҳои охир дар ҷумҳури ба инкишофи шаклҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ диққати махсус дода мешавад. Ҳамин тариқ, сармоягузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои хурди кишоварзӣ дар соли 2022 520,5 миллион сомони ро ташкил дод.

Иқтисодии сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ зери таъсири сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва соҳа ташаккул меёбад. Қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи ташаккули стратегияи сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ бо захираҳои

иттилоотӣ дар бораи иқтисодии сармоягузори асос меёбанд ва ин ба асосноккунии таҳияи лоиҳаҳои сармоягузори имкон медиҳад [13. С-208-213].

Иқтисодии сармоягузори маҷмуи тартибшудаи захираҳои сармоягузори буда, активҳои моддӣ-техникӣ, молиявӣ ва ғайримоддӣ (бо ҳуқуқи молиявӣ ба объектҳои таъиноти истеҳсоли, истихроҷи канданиҳои ғайримоддӣ, донишу таҷрибаи андӯхташуда ва ғ.)-ро дар бар мегирад [14. С-313].

Ҷадвали 4. – Тамоюли сармоягузори дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2022-2023

Минтақаҳо	Сармоягузори ба сармояи асосӣ, млн. сомони		Ваъи қиёси минтақаҳодар ҳаҷми умумии маблағгузори дар % натиҷаҳои моҳи январ	
	2022	2023	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон	530,8	761,4	100,0	100,0
ВМКБ	14,9	0,8	2,8	0,1
Вилояти Хатлон	106,5	100,6	20,1	13,2
Вилояти Суғд	80,8	88,6	15,2	11,6
ш. Душанбе	215,9	215,4	40,7	28,3
НТҚ	112,7	356,0	21,2	46,8

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф оид ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2023 С.-172.

Даромадҳои сармоягузори дар моҳи январ соли 2023 аз рӯи минтақаҳо инҳоянд: ВМКБ – 2,8 млн. сомони ё 0,1%, вилояти Хатлон – 100,6 млн. сомони (13,2%), вилояти Суғд – 88,6 млн. сомони (11,6%), Душанбе –

215,4 млн. сомони (28,3%) , НТҚ — 356,0 миллион сомони ё 46,8 фоизи ҳаҷми маблағгузориҳо дар ҷумҳури мебошад [3. С-172].

Ҷи тавре, ки аз таърифи иқтисодии

сармоягузорӣ аён аст, онҳо аз захираҳои сармоягузориҳо таркиб меёбанд. Таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз вазъи мавҷудият ва истифодаи захираҳои сармоягузорӣ вобаста аст. Бинобар ин, дар оғоз бо мафҳуми «захираҳои сармоягузорӣ» таваққуф менамоем. Чӣ тавре ки маълум аст, калимаи «захира» аз калимаи фаронсавии «ressources» гирифта шуда, маънои маблағҳо, пасандозҳо, имкониятҳо, сарчашмаи ягон чизро дорад. Бо дарназардошти ин зери мафҳуми захираҳои сармоягузорӣ дилхоҳ сарчашмаи имконпазири фаъолияти сармоягузорӣ фаҳмида мешавад. Маҳз аз ҳамин мавқеъ таносуби мафҳумҳои захираҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ баррасӣ мегардад.

Чунончи, фондҳои асосӣ, ки дар ихтиёри корхона қарор доранд, захираи иқтисодии он буда, асосан аз рӯи арзиши бақиявӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Аммо паҳншавии чунин муносибат ба захираҳои сармоягузорӣ қонунӣ нест, чунки нақши фондҳои асосии бакорандохт-шаванда дар чараёни сармоягузорӣ сифатан дигар аст. Аз як тараф, онҳо захираҳои шахсии сармоягузориҳои корхонаро бинобар мадохили амортизатсия ташаққул медиҳанд. Аз тарафи дигар, имконияти истифодаи фондҳои асосии ҷойдошта ба сифати гарав зимни ҷалби сармоягузориҳо ба рушди истеҳсолот ба ҳаҷме, ки чун қоида аз арзиши бақиявии онҳо камтар аст, мавҷуд мебошад. Илова бар ин, ғоидаҳои асосии афсурдашуда чун захираи иқтисодии истифодашаванда монда, аҳамияти худро бо сифати захираи сармоягузорӣ метавонад пурра гум кунад [15. С-108].

Бо мақсади аниқгардонии моҳияти захираҳои сармоягузорӣ ба таркиби ин захираҳо рӯ меорем. Бояд қайд кард, ки на ҳамаи захираҳои молиявӣ чун захираи

сармоягузорӣ баррасӣ мегарданд. Чунончи, як қисми маблағҳои пулии дар ихтиёри корхонаҳо ҷойдошта дар лаҳзаи мушаххаси вақт ба пардохти музди меҳнати кормандон, пардохти андозҳо ва сарф карда мешаванд. Маблағҳои пулие, ки аз уҳдадорихои кӯтоҳмуҳлат озодаанд ва дар суратҳисоби ҷорӣ бонк мавҷуданд, ҳамчунин захираҳои сармоягузорӣ ҳисоб намеёбанд, чунки дар лаҳзаи дилхоҳ метавонанд сарф карда шаванд [16. С- 204].

Аз ин лиҳоз хулоса баровардан мумкин аст, ки бартариҳои бозори сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар комплекси агросаноатӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ ҷолибанд. Зеро сегментҳои бозор ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд ва ҳаҷми миқёси захираҳои табиӣ канданиҳои ғоиданок, ки метавонанд талаботи аҳолиро дар бисёр навіҳои захираҳо тадқиқоти навро талаб мекунад, қонеъ гардонанд. Ба андешаи мо, аз сабаби он, ки тақрибан нисфи маҳсулоти кишоварзӣ ба истеъмолкунанда дар шакли коркарднашуда мерасад, саноати хӯрокворӣ ва коркард барои ташаққули бозори озуқа афзалияти хоса доранд. Бозори ғизои кишоварзӣ ва инфрасохтори бозор бояд аз самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ бошанд.

Дар хулоса бояд қайд кард, ки ба ақидаи муаллиф тақмили идоракунии ҷалби сармоя ва самтҳои он асоси рушди соҳаи кишоварзии мамлакатро таъин менамояд. Ба нуқтаи назар, бо назардошти таъминоти маҳсулоти кишоварзӣ ба истеъмолкунанда дар шакли коркарднашуда таъмин карда мешаванд, корхонаҳои хӯрокворӣ ва коркарди он барои ташаққули бозори озуқаворӣ афзалият доранд. Самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ бояд рушди устувор бозори аграрии озуқаворӣ ва инфрасохтори бозорро таъмин намояд.

Адабиёт

1. Сельское хозяйство в мировой экономике [Электронный ресурс]: <http://finuni.ru/selskoe-khozyaystvo-v-mirovoy-ekonomike/>.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016.
3. Омори солонаи, ваъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 436-437, 52, 172,173,175.
4. Мирсаидов А.Б. Институциональные условия воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве Республики Таджикистан [Текст] / А.Б. Мирсаидов // Маводҳои семинари илмиву амалӣ: Таҳлил ва арзёбии иқтисодии рушди боғу тоқправарӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. АИКТ, 2017. – С. 54-66.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 26.12.2018 // <http://www.president.tj/ru>.
6. Бромвич М. Анализ экономической эффективности капиталовложений [Текст] / М. Бромвич // М.: ИНФРА-М, 2006. – 432с. – С. 156.
7. Аникина Н.А. Инструменты регулирования транзакционных издержек предприятий АПК в системе экономического взаимодействия региона [Текст] / Н.А. Аникина // Фундаментальные исследования, 2011. №12(3). – С. 618-622;
8. Шумакова О.В. Транзакционные издержки в системе маркетингово-логистической деятельности АПК [Текст] / О.В. Шумакова // Логистика и управление цепями поставок, 2010. – №1(36). – С. 86-93;
9. Концепция транзакции, сущность и происхождение транзакционных издержек [Электронный ресурс]: http://otherreferats.allbest.ru/economy/00155604_0.html / <http://www.allbest.ru/>.
10. Кейнс Д. Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул: //Кейнс Д. – М.: 1948. - 278 с. Гитман Л.Ч., Чонк М.Д. Асосҳои сармоягузорӣ: // Gitman L.J., Jonk M.D. Пер. аз англисӣ. М.: Дело, 1997. – 187 с.
11. Қудратова Ф.Р.- Самаранокии иқтисодии сармоягузорию инвестиционӣ дар соҳаи кишоварзӣ: автореферат // Қудратова Ф.Р., Нашриёт ДАТ- Душанбе -2021
12. Қудратова Ф.Р., Сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон: самаранокӣ, самтҳо ва дурнамо: монография // 1. Раҳматзода Р., Қудратова Ф.Р., «Инфорн» Душанбе – 2021 с.- 160 (3,11).
13. Қудратова Ф.Р. Диверсификасияи самтҳои сармоягузорӣ ҳамчун манбаи асосии рушди устуворӣ соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи аргарии Тоҷикистон «Кишоварз»– Душанбе, 2023.- №3 (100). - С-208-213
14. Смит А. Тадқиқот оид ба табиат ва сабабҳои сарвати халқҳо Антологияи классикони иқтисодӣ // Смит А. Собр. Ч.: Дар 2 ҷилди - ҷилди 1 - М., 1991. -474 с.
15. Зарук Н.Ф. Проблемаҳои иқтисодии сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ, М.: - 2004.-340с.
16. Эпштейн Д.Б. Идоракунии корхонаҳои калони кишоварзӣ ва самаранокии онҳо [Дар мисоли вилояти Ленинград] Иқтисодиёти корхонаҳои кишоварзӣ ва коркард: // Эпштейн Д.Б. Н 3. М.: - 2005. с. - 204 .
17. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - китоби об идораи давлатии молиявӣ / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қудратова Фарзона Рустамовна - номзадӣ илмҳои иқтисодӣ, устоди кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 735700, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: 907022000, Email: farzona070489@.ru

Сведения об авторе:

Кудратова Фарзона Рустамовна - кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 735700, улица Нахимова 64/14 тел: 907022000, Email: farzona070489@.ru

Information about the author:

Kudratova Farzona Rustamovna – c.e.s. Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Email: farzona070489@.ru

УДК: 338.242

СОҲИБКОРИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАҲАВУЛЛОТИ НАЗАРИЯИ ОЛИМОНИ ВАТАНӢ: НАЗАРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, АМАЛИЯ

Убайдуллозода Ф.

Анотатсия. Дар мақола оиди таҳлили соҳибкороии инноватсионӣ дар тадқиқотҳои олимони ватанӣ оварда шудааст. Илова бар ин мафҳумҳо, назария ва методологияи соҳибкороии инноватсионӣ аз нигоҳи муаллиф тавсиф шудааст. Масъалаҳои алоқамандии рақамисозӣ бо соҳибкороии инноватсионии гузошта шуда пешниҳодҳо оиди рушди масъалаҳои соҳибкороии инноватсионии барраси шудаанд. Дар мақола марҳилаи рушди иқтисодёти миллӣ ва шароитҳои махсусе, ки барои рушди соҳибкороии инноватсионӣ таъсир мерасонад ва ин омодагии шабакавӣ, ки ба рақамикунони иқтисодиёти милли ба ҳисоб меравад, дар зери таҳқиқ гузошта шудааст.

Калидвожа: Консепсия, назария, методология, соҳибкороии инноватсионӣ, омодашавии шабакавӣ, радабандӣ, иқтисоди миллӣ шабакавӣ, рақамисозӣ ва соҳибкороии инноватсионӣ.

Барои иқтибос: Убайдуллозода, Ф. Соҳибкороии инноватсионӣ дар таҳавуллотии назарияи олимони ватанӣ: назария, методология, амалия / Ф. Убайдуллозода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 160-170.

ИННОВАЦИОННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ЭВОЛЮЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЕНЫХ: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА

Убайдуллозода Ф.

Аннотация. В статье рассматривается анализ инновационных предпринимательств в исследовании отечественных ученых. Раскрывается теория и методология инновационного предпринимательство. Автор раскрывает взаимодействие инновационного предпринимательство и цифровизации. Предлагается механизмы развития инновационного предпринимательство, рассматривается этапы развития национальной экономики и особые условия, влияющие на развитие инновационного предпринимательство, а также сетевую готовность, которую принято считать, цифровизацией национальной экономики.

Ключевые слова: Концепция, теория, методология, инновационное предпринимательство, сетевая готовность, рейтинг, цифровизация национальной экономики.

INNOVATIVE ENTREPRENEUR IN THE EVOLUTION OF THE THEORY OF THE HOMELAND: THEORY METHODOLOGY, PRACTICE

Ubaydulozoda F.

Annotation. The article considered the analysis of innovative entrepreneurs in the researches of domestic scientists. In addition to these concepts, the theory and methodology of innovative entrepreneurs are described from the point of view of the author, issues related to+ digitization and innovative entrepreneurs are discussed and proposals for the development of innovative entrepreneurs are discussed in the article, the stage of development of the national economy and the special conditions that affect the development of innovative entrepreneurs and this network readiness, which is considered o he digitization of the national economy, are under investigation.

Key words: Concepts, theory and methodology of innovative entrepreneurs, network readiness, reytng, issues related to digitization and innovative entrepreneurs, national economy.

Гузориши масъала. Дар давраи муосир рушди сокибкорӣ инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рақамисозӣ ва корҳои навоарӣ яке аз масъалаҳои мубрамтарини рушди кишвар мебошад. Рақамҳои омӯри нишон медиҳанд, рушди инноватсионӣ аз рӯи ҷалбнамудани аҳолии кишвар ба илму маърифат начандон рушд ёфтааст ва ин албата барои рушди соҳибкори инноватсионӣ монеъаҳои эҳод менамояд.

Дар ҳалли масъалаи рушди соҳибкорӣ дар баҳши хусусии иқтисодӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намудааст, чунин таъсиси ҷойҳои кори нав ва бардоштани некуаҳволии аҳоли таъсири калон мебахшанд. Бинобар ин дар оянда ба масъалаи номбаршуда бояд диққати бештар дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқарда рушди соҳибкори инноватсионӣ дар баҳши хусусии иқтисодӣ дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми калон доранд. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – таҳлили масъалаҳои таҳавулотӣ назривӣ, методологӣ дар ҷорҷубаи рушди соҳибкори инноватсия ҳамчун масъалаҳои батанзимдарории иқтисоди бозоргонӣ, аз ҷумла рақамисозӣ ва инноватсия қунонии иқтисодӣ иҷтимоӣ, экологӣ, институтсионалӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Рушди иқтисодии мамлакат ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии мардум яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҳар як соҳти ҷамъиятӣ мебошад.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ, соҳибкори инноватсионӣ яке аз қувваҳои ҳаракатқунандаи рушди иқтисодӣ кишвар мебошад.

Як қатор нашрияҳо, ки махсусан ба масъалаҳои нақши инноватсия - дар кишварҳои давраи гузариш баҳшида шудаанд, вучуд дорад [6].

Дар адабиёти ватанӣ оиди соҳибкори инноватсионӣ тадқиқотҳои олимони назаррасанд, ба монанди Т.Н. Назаров, оиди ҷаҳоннишавӣ, инноватсия, инвеститсия ва рушди иқтисодӣ; С. Дж. Комилов, М. К. Файзуллоев, Дж.Р.

Рахмонов дар бораи арзёбии рушди инноватсионӣ ва иқтидори соҳибкори инноватсионӣ; Т.Д. Низомова Ф. Кодиров, Б. Х. Розиков дар соҳаҳои инноватсиякунонии саноат, инфрасохтори инноватсионӣ ва баландгардони рақобатпазирӣ; Сафоев, М. Н. Тошматов, Н. М. Дададжанова, Ф. М. Гафуров, оиди иқтидори инноватсионӣ дар инвеститсия; А. Рауфи, П.Д..Хочаеҷ дар рушди инноватсияи нақлиёт, М.Р. Кошонова Т.Қ.Усманова оиди инноватсияи неруи инсонӣ ва бозори меҳнат дида баромадаанд.

И.Р. Ибрагимов, Т.В. Никитина, Г.Ф. Фейгин, масъалаҳои таҳавулотӣ инноватсияро ҳамчун масъалаҳои батанзимдарории иқтисоди кушод баррасӣ намуда ба хулоса омадаанд, ки бояд ҳар як давлат ба талаботии инноватсионӣ нигоҳ накарда, пеш аз ҳама масъалаҳои инноватсиониро дар асоси талаботи урфу одат, тамоюли таърихӣ рушди давлати худ идома диҳанд [4с.20].

Дар айни замон дар адабиёт оид ба ин масъала низ мавҷудияти имкониятҳои махсус барои навоарон дар кишварҳои бо иқтисодиёти гузариш таъкид карда мешавад: [13].

1. Ҳол он, ки қафомонӣ аз технологияи кишвари пешқадам барои дарёфт кардан, афзоиши маҳсулноки дар асоси интиқоли дониш ва технология имконпазир аст.

2. Муҳити иқтисодӣ ва институтсионалӣ дар кишварҳои дорои иқтисодиёти гузариш барои баъзе шаклҳои инноватсия, аз ҷумла, инноватсия дар асоси татбиқ ва мутобиқшавӣ монеъ шуда наметавонад. Бинобар ин, аз рӯи табиати худ на тағйиротҳои қатъӣ, балки тағйиротҳои хурдро дар назар дорад:

- натиҷаи паҳн намудани дониш

дар кишвар;

- ташаккул ва рушди ин намуди раванди инноватсия, дар кишварҳои дорои иқтисодиёти давраи гузариш нақши муҳим мебозад.

3. Дар кишварҳои дорои иқтисодиёти гузариш иқтидори бузурги таъсирнопазирӣ рушди ташаббусҳои маҳалии инноватсионӣ вучуд дорад, ки ҳалли мутақобилан судманди масъалаҳои рушди иқтисодиро аз як тараф, масъалаҳо ё мушкилотро дар маҳалҳо, аз тарафи дигар таъмин намояд; ғайр аз ин, ташаббусҳои маҳаллӣ, ки бо инноватсияи технологӣ алоқаманданд, чун қоида, барои қонъ намудани талаботҳои ба миёномада нигаронида шудаанд, аз нуқтаи назари хароҷотҳо осон ва самаранок мебошанд [8].

4. Бахши кишоварзӣ, ки ҳиссаи он дар аксари кишварҳои дорои иқтисодиёти гузариш бузург аст, инчунин барои инноватсия, барои мақсадҳои рушд, махсусан дар асоси татбиқи технологияҳои нав имкониятҳои назаррас пешниҳод менамояд.

5. Барои инноватсияҳои идоракуни ва ташкилӣ имкониятҳои назаррас вучуд дорад, ки барои он захираҳои зиёд талаб карда намешавад; далелҳо мавҷуданд, ки соҳибкорон стратегияи инноватсионӣ нархгузорӣ, маблағгузорӣ ва равандҳои инноватсионӣ тичоратиро барои таъмини даромадноки ҳангоми кор дар бозорҳои кишварҳои камдаромад истифода мебаранд [9].

Инноватсияҳо дар асоси татбиқ ва мутобиқкунии маҳсулот ё ин ки технология (асосан аз хориҷи кишвар воридшуда) ба ҳалли баъзе мушкилоте, ки навоарон дар кишварҳои дорои иқтисодиёти гузариш дучор меоянд, метавонанд мусоидат намоянд ва баъзе хатарҳоро, ки бо навоариҳо

алоқаманданд, кам намоянд.

Махсусан, хавфи эътироф дар бозор (хавфи асосӣ дар тамоми кишварҳои дунё ҳангоми пешниҳоди маҳсулоти нав ва хизматрасониҳо ба миён меоянд) дар ҳолати пешниҳод намудани инноватсияҳо дар бозори ватании инноватсия, ки аллакай ҷоннокии худро дар хориҷи кишвар исбот кардааст, ба таври назаррас паст мебошад.

Ҳангоми ҷорӣ намудан, мутобиқгардонии маҳсулот ё технологияи хориҷӣ ба шароитҳои бозори дохилӣ, фазои муваққатӣ нисбат ба ихтирои худ хеле кӯтоҳтар аст, зеро якчанд марҳилаҳои муҳимро (ба монанди марҳилаи эксперименталӣ (таҷрибавӣ, ва ғ.й.) метавон аз даст дод. Ҳаҷми зарурии маблағгузорӣ метавонад паст бошад, бо назардошти он, ки талабот дар КИТТК (НИОКР) камтар аст ва инноватсия метавонад дар таҷҳизоти воридшавандаи хориҷӣ ҳангоми сарфаҳои аз ҳисоби миқёси истеҳсолот истеҳсол карда мешавад, дар амал татбиқ карда шавад. Дар робита ба ин, бо туфайли кам кардани хатарҳо ва имкониятҳои истифодаи технологияи воридшаванда ҳамчун гарав, талабот дар шаклҳои бештари мураккаби маблағгузори инноватсияҳо (ба мисли бизнес-фариштагон ё ки маблағгузори венчурӣ)) вучуд надорад.

Илова бар ин, эҳтимолияти татбиқи инноватсияҳо бо стартапоҳо, ки таҷрибаи корӣ надоранд, дар муқоиса бо ширкатҳои амалкунанда, ки гузоришдиҳӣ оид ба даромад, хароҷот ва таърихи қарзӣ мавҷуд аст, камтар аст.

Эътироф намудани хусусиятҳои «инноватсионӣ барои мақсадҳои рушди соҳибкорӣ» ва зарурати тарафдорӣ кардани фаҳмиши васеи соҳибкории инноватсионӣ ҳамчун навоарӣ дар шароити маҳалии кишварҳои дорони иқтисодиёти гузаришӣ

ба сиёсатгузорӣ ба таври назаррас таъсир мерасонад. Дар байни хусусиятҳои фарқкунандаи чунин сиёсат мақсадҳои зеринро метавон номбар намуд [3].

1. Инноватсия барои мақсадҳои рушд парадигмаи бисёрҷанба мебошад. Бинобар ин, метавонад ба даст овардани як қатор натиҷаҳои мусбӣи иҷтимоӣ-иқтисодиро таъмин намуда, ки ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромадҳо, рушди малакаҳои касбии кормандон ва густариши (диверсификатсияи) иқтисодиёт мусоидат намояд.

2. Сиёсати инноватсияҳо барои мақсадҳои рушд, олимони рус қайд мекунанд, Лукша О. П., ва Сушков П. В., бояд ба рушди маҳорати махсуси инноватсионӣ нигаронида шуда бошад. Азбаски тақлид (имитатсия) ва адаптатсия (мутобиқсозӣ) роҳҳои асосии татбиқи инноватсия (ва аз ин рӯ рушд ва густариши иқтисодиёт) мебошанд, маҳз онҳо бояд дар маркази диққати сиёсат қарор гиранд [13]. Бо дарназардошти ин, афзалияти асосии сиёсати инноватсионӣ бояд мусоидат ба тавсеа, татбиқ ва мутобиқгардонии технологияҳо, яъне қобилияти интиқол ва истифодабарии технологияҳои мавҷуда, бо назардошти хусусиятҳои шароити маҳаллӣ бошад.

Тавре, ки таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, тавсеаи дониш ва технология метавонад тавассути воситаҳои гуногуни сиёсати давлатӣ дар чунин соҳаҳо, ба монанди метрология, стандартикунонӣ ва назорати сифат, хадамот оид ба тавсеаи таҷрибаҳо, барномаҳои иттилоотӣ ва тақмили кадрҳо, лоиҳаҳои намоишӣ ва озмоишӣ ҳавасманд карда шаванд. Муҳим он аст, ки истифодаи бисёр аз ин воситаҳои сиёсати инноватсионӣ миқдори аз ҳад зиёди захираҳои талаб намекунад.

Дар робита ба ин мисолҳои таҷрибаи пешқадам аз таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад сиёсати муваффақонаи инноватсионӣ барои мақсадҳои рушд, одатан, на ба дастурҳои аз боло омада, балки ба ташаббусҳои аз поён омада така мекунад; асли кор дар фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорони маҳалии инноватсионӣ мебошад.

Бо дарназардошти захираҳои маҳдуд (аз лиҳози молия, иқтидор ва таҳассус), ки ҳамаи кишварҳои бо иқтисодиёти гузариш дучор меоянд, бояд тадбирҳои сиёсатӣ инноватсия барои мақсадҳои рушд бо назардошти хусусиятҳои маҳаллӣ тадриҷан амалӣ карда шаванд.

Як қатор хусусиятҳои инноватсияи дар боло овардашуда, ки барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода хос аст, инчунин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тааллуқ дорад.

Бояд қайд кард, ки рушди соҳибкории инноватсионӣ дар иқтисодёти муосири ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ ва дар иқтисодиёти кишварҳои алоҳида аз ҷумла, асосан аз ҳисоби ширкатҳои хурд дар асоси технологияҳои баланд ба миён меояд.

Вобаста ба ин масъала олими шинохтаи тоҷик, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор дар соҳаи соҳибкории инноватсионӣ Файзуллоев М. К. барҳақ қайд менамояд, ки ин ширкатҳо барои фаъолият ва рушди равандҳои инноватсионӣ обективона (воқеъбинона) муҳити табиӣ, инчунин бахши серамали иқтисодиёти миллии инноватсионӣ мебошанд, ки метавонад ба конъюктураи бозор, ба маҳсулоти илмталаби технологияи баланд амалан эътино намояд, истеҳсолоти худро тағйир диҳад, маҳсулоти илмталаб ва хизматрасониро самаранок азхуд намояд [15;16].

Дар рафти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, барои рушди соҳибкории инноватсионӣ

таъсис додани тамоми заминаҳои зарурии инфрасохторӣ ҳанӯз ҳам имконнопазир аст. Ин ба сабабҳои зерин вобаста аст:

Аввалан, системаи самараноки ҳавасмандиҳо барои рушди соҳибкории инноватсионӣ вучуд надорад.

Дуюм, бозори маҳсулоти илмӣ-техникӣ низ вучуд надорад.

Сеюм, шабакаи бонкҳои тижоратӣ, сохторҳои иттилоотӣ, сармоягузорӣ, маркетинг, ки рушди соҳибкории инноватсиониро ҳавасманд месозад, суст тараққӣ ёфтаанд.

Чорум, системаи андозбандӣ ғайрикомил аст.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз он, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин марҳилаи рушди иқтисодёти миллии шароитҳои махсусро барои рушди соҳибкории инноватсионӣ ташкил мекунад, бо вучуди ин то ин ҷониб омилҳои мавҷуданд, ки ба рушди соҳибкории инноватсионӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Ба чунин омилҳо омодагии шабакавӣ, ки ба рақамикунории иқтисодиёти милли ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур ин масъалаҳо дида мебароем.

Яке аз нишондиҳандаҳои сатҳи рушди инноватсионии ин Индекси омодагии шабакавӣ (Networked readiness Index) мебошад, ки дар Институту Портуланс (Portulans Institute) иттиҳодияи умумиҷаҳонии хизматрасонии иттилоотӣ технологи таҳия карда шудааст. (World Information Technology and Services Alliance) Ин муассиса сатҳи раванди рушди иттилоотӣ-коммуникатсионии технологӣ ва таъсири ӯро дар тағйирёбии сохтори он дар иқтисодиёт, дар истеҳсолнокии меҳнат. Рақобатпазирӣ, фаъолнокии кории субъектҳои хоҷагидорӣ ва умуман ба сатҳи зисти аҳоли инъикос менамояд.

Индекс дар асоси 62 намуди гуногуни неруи инсонӣ, ва таъсири он ба малакаҳои нишондиҳандаҳо ҳисоб карда шудааст. Он идоранамоӣ чун қарор карда шудааст. ба чор ғуруҳе, ки асоси технологи дорад:

Ҷадвали 1. Радабандии давлатҳои ИДМ аз рӯи Индекси омодагии шабакавӣ 2024

Давлатҳо	2024	
	Ҷой	Индекс
Азербайҷон	75	46.08
Армения	66	49.54
Қазоқистон	61	50.52
Ўзбекистон	81	44.87
Молдова	70	48.11
Россия	41	55.74
Тоҷикистон	99	34,9
Украина	43	55.32
Миқдори давлатҳо	121	

Манбаъ: <https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index>

Чуноне ки дар ҷадвал дарҷ шудааст дар Тоҷикистон дар байни давлатҳои ИДМ ҷои пастаринро аз рӯи радбандӣ “Индекси омодагии шабакавӣ” ишғол намудааст. Ин дар бораи норасорӣ сатҳи рушди технологияи иттилоотӣ дарак медиҳад.

Айни замон технологияҳои муосир на танҳо барои рушди иқтисодӣ кишвар балки дар низоми идоранамоӣ давлатӣ нақши асосиро мебозад. Ин аз он шаҳодат медиҳад,

ки омодагии сохторҳои давлатӣ тайёр ҳастанд, ки технологияи-иттилоотӣ муосирро дар раванди идоранамоӣ чунин нишондиҳанда, ҳамчун индекси рушди ҳукумати электронӣ (рақамикунони) иштифода баранд. Аммо ҷи тавре, ки дар ҷадвали 2. “Раддабандии ҳукумати ҶТ дар ҳукумати электронӣ дар соли 2020 ” Тоҷикистон дар ин давра аз давлатҳои дигари ИДМ қафмонда буд.

Ҷадвали 2. Раддабандии ҳукумати ҶТ дар ҳукумати электронӣ дар соли 2024

Давлатҳо	Ҷой	Раддабандӣ
Азербайҷон	74	0,7607
Армения	48	0,8422
Белорус	77	0,7445
Қазоқистон	24	0,9009
Қырғизистон	78	0,7316
Молдова	70	0,7720
Россия	43	0,8533
Тоҷикистон	123	0,5606
Ўзбекистон	63	0,7999

Украина	30	0,8841
Микдори давлатҳо	193	

Манбаъ: Ҳукумати электронӣ. Раддабандӣ СММ 2024 [захираи электронӣ] // Рейтинг товаров. [URL:http://everychild.ru/rejting/elrtonnoe_pravitelstvo-rejting-oon-2024](http://everychild.ru/rejting/elrtonnoe_pravitelstvo-rejting-oon-2024) (санаи мурочиат 20.12.2024).

Ба ин нигоҳ накарда, баъзе нишондиҳандаҳое, ки рушди технологияи рақамиро, дар динамикаи баландшавии иқтисодии технологияи иттилоотӣ-коммуникатсиониро тавсиф менамоянд. Ин маънои онро дорад, ки инфрасохтори технологияи рақами дар раванди рушд мебошад, ва малакаю сайю донишҳои истифодабарии технологияи рақамиро нишон медиҳад. Ин омилҳо ба рушди иқтисодиёт ва баландшавии самаранокии онро дар сатҳи баланди некуаҳволии аҳоли инъикос менамояд.

Аммо дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои сатҳи рушди иттилоотӣ-коммуникатсионии технологӣ дар байни давлатҳои ИДМ ва Тоҷикистон фарқияти ҷиҳат ба ҷиҳат баланд мавҷудааст, ки нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ ҷои пастринро ишғол менамояд. Ва баъзе дигар нишондиҳандаҳо, оиди технологияҳои иттилоотӣ маълумотҳо маҷуд нестанд. Ва албата мавқеи Тоҷикистон дар байни кишварҳои дигар нисбатан пастрин мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон наҷандон тараққи карда мебошад.

Дар давлатҳои мутараққи бештар оиди амалинамудани технологияи рақами дар ҳамаи соҳаи иқтисодиёт ШМА, Канада, Британияи Кабир, Фаронса ва як қатор давлатҳои Осиё, ҷунончи Кореяи ҷанубӣ, Хитой ва Ҷопон меҳисобанд. Дар замони муосир мақсадҳои афзалиятноки ҳар як

давлат дар сатҳи қобилияти мутоқибшавӣ ва рушди он дар ҷорҷубаи рақамисозии ҷаҳонишавӣ инъикос менамоянд. Дар бораи омодагии шабакаҳои кишвар ба рақамисозӣ меъёрҳои муайян мавҷуданд. Аҳли ҷамияти ҷаҳон шидати навро дар иқтисодиёт сектори аграрӣ ва махсус дар шакли рақамисозӣ меҳисобанд. Дар ин ҳолат на танҳо омодагии шабакавии на танҳо ҳукуматро балки омодагии шабакавии аҳоли ва давлатро низ дар назар дошта метавонад. Омодагии шабакавии рақамисозии давлат гуфта таъминоти аҳолиро бо суръати баланди интернет, ва ҳам дар телефонҳои мобилӣ дарназардошта мешавад. Яъне бо дар назардошти хизматрасониҳои давлатии шабакавӣ (онлайн) ва серверҳои рақами.

Дар зери мафҳуми технология ин дастраст будан ба интернет, неруи сунъӣ (искусственнӣ интеллект) ва ғайра; дар зери мафҳуми фард, - мафҳуми дастраст будан ба интернет аз тарафи бизнес аҳоли, органҳои давлатӣ; дар зери мафҳуми идоранамой – боварӣ ҳосил намудан, ба танзим даровардан, ва инклюзивӣ; ва дар зери мафҳуми таръсирбахш- ба иқтисодиёт, сатҳи зист, сармоягузорӣ ба рақамисозӣ иқтисодӣ барои рушди устувор мебошад. Дар боло мо радабандӣ оиди “омодагии шабакавии” давлатҳои ИДМ-ро дида баромадем, ҳоло бошад омодагии шабакавии давлатҳои тараққи карда дида мебароем.

Чадвали 3. Омодагии шабакавӣ дар давлати хориҷа

№	Давлатҳо	2020		2021	
		Радабандӣ %	қой	Радабандӣ %	қой
1	Нидерландия	81,37	4	82,06	1
2	Шветсия	82,75	1	81,57	2
3	Дания	82,19	2	81,24	3
4	ШМА	78,91	8	81,09	4
5	Финляндия	80,16	6	80,47	5
6	Шветсариия	80,4	5	80,2	6
7	Сингапур	81,39	3	80,01	7
8	Германия	77,48	9	78,95	8
9	Норвегия	79,39	7	78,49	9
10	Британияи Кабир	76,27	10	76,6	10

Манбаъ: Ҳукумати электронӣ. Раддабандӣ СММ 2023 [захираи электронӣ]//Рейтинг товаров. URL:<http://everychild.ru/rejting/elrtonnnoe-pravitelstvo-rejting-oon-2020> (санаи муроҷиат 20.01.2021).

Чи тавре, ки дар чадвал омадааст дар соли 2020 -2021 дар радабандӣ қойҳои намоёнро аз 80,32 то 81,78 давлати Нидерландия, Шветсия, Дания ва ШМА ишғол намудаанд. Ва сониян Финляндия, Шветсариия, Сингапур, Германия Норвегия, Британияи Кабир. Сониян давлатҳо кушиш ба харҷ гузоштаанд, ки суръати омодашавӣ ба рақамсозӣ баландтар шавад. Ин аз он дарак медиҳад, ки кишварҳои тарақи карда пурра

кушиш ба харҷ мегузоранд, зудтар ба рақамсозӣ гузаранд, чунки рушду нумуи иқтисод, ҷамъият ва манфиатҳои геополитики, сиёсӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, институтсионалӣ, технологӣ аз рақамсозӣ алоқамандии зич доранд.

Ҳоло бошад корҳои илмӣ-тадқиқотиро дар соҳаи соҳибкорӣ дида мебароем.

Чадвали 4. Сохтори шумораи коргароне, ки дар кишварҳои ИДМ корҳои илмӣ-тадқиқотиро дар самти секторҳои алоҳида фаъолият анҷом менамоянд

Давлатҳои ИДМ	Миқдори коргарон бо ҶОИ		
	давлатӣ	соҳибкорӣ	Маълумоти олий
Азэрбэјон	56,0	2,9	41,1
Армения	80,4	-	19,6
Белорус	28,9	59,7	11,4
Қазоқистон	32,0	17,1	43,4
Қырғизистон	28,8	16,4	54,8
Молдова	73,3	6,2	20,5
Россия	33,0	46,5	19,9
Тоҷикистон	72,6	-	27,4
Ўзбекистон	24,1	12,9	62,5
Украина	52,9	27,3	19,8

Манбаъ: Нишондиҳандаҳои илм* 2022 Маҷмӯи оморӣ/Л.М.Гохберг, К.А.Дидковский, М.Н.Койемир ва дигарон. Тадқиқотҳои миллии унiversитети “Высшая школа экономики”.- М.:НИУ ВШЭ, 2022.-С.365.

Чи тавре ки дар чадвали 4 омадааст, дар байни давлатҳои ИДМ корҳои илми-тадқиқоти мушоҳида карда намешавад. Танҳо дар сектори давлатӣ ва гирифтани дониш дар мактабҳои олии дида мешавад, ва ин ҳам бошад нисбат ба дигар давлатҳои оиди бурдани корҳои илми-тадқиқоти дар сектори давлатӣ дар ҷои намоён, яъне сеюм ҷой ва дар сектори гирифтани маълумоти олии дар ҷои панҷум дар байни 10 давлати ИДМ ишғол менамояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар назди взорати маориф ва илми Тоҷикистон оиди масъалҳои баланд бардоштани маҳорати соҳибкорӣ таваҷҷуҳ дода намешавад. Ин аст, ки масъалаи рушди соҳибкории инноватсионӣ масъалаи мубрами руз аст. Ва хуб мешуд, ки ин масъала дар назди мақомоти ваколатдор гузошта мешуд ва ҳалли худро меёфт.

Тамоюли ҷаҳонии рақмисозии иқтисодӣ равияи нави рушди иқтисодро муайян менамояд Мувофиқи ҳисоботи PWC (Price water house Coopers- компанияи байналмилалӣ консалтӣ) дар ҷаҳон хатарҳои ҷидди аз ҳисоби рақмисозии раванди истеҳсоли шумораи пастшудани (кам) ҷойҳои корӣ мавҷудааст. Масалан то 2030 дар Ҷопон -21%; Олмон-35%; ШМА-38%; Британия Кабир-30% ҷойи корӣ кам

мешаванд, вале мутобиқи ҳамин ҳисобот ҷойи кори дар соҳаи технологияи иттилоотӣ панҷ маротиба зиёд мегардад.

Ҳамин тариқ метавон ибраз дошт, ки нақши баландро дар ташаккули соҳибкори инноватсионӣ дар шароити рақамсозӣ кадрҳои баландихтисоси дорои донишу малакаҳои технологӣ мебозанд. Аз ин лиҳоз корҳои илми-тадқиқоти пеш аз ҳама ба:

- тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси ба ИТ нигаронида бошанд;
- ба дастгирии соҳибкорони-инноватсионӣ, ки ҷойи корӣ бозорталаб фароҳам медиҳанд;
- дастгирии рушди бозорӣ молиявӣ;
- рушди шаклҳои нави муносибатҳои меҳнатӣ дар сектори реалӣ ва соҳаи хизматрасонӣ;
- ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар бозори меҳнат ва тақмили он;
- рушди инфрасохтори соҳибкорони-инноватсионӣ;
- таҳия ва коркарди барномаи рушди соҳибкории инноватсионӣ ва ғайра.

Адабиёт

1. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности» № 822 от 16.04.2012. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=51674 (дата обращения 14.07.2016).
2. Закон Республики Таджикистан «О технологическом парке» № 629 от 21.07.2010. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30817513 (дата обращения 14.07.2016).

3. Белов В.Н. К вопросу о российской инновационной политике. Зарубежный опыт//Инновационная политика и инновационный бизнес в Россия. Аналит. вестн. - 2001. - №5(146). - С. 18-22.
4. Комилов С.Дж. Роль «ноу-хау» в формировании инновационной экономики/сборник материалов 3- международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы развития экономики и образования» (Душанбе, 19-20 июня 2015г.) Душанбе, ТГУК, 2015. – С. 34-37;]
5. Комилов С. Дж. Инновационное развитие как фактор активации интеграционных процессов. Россия и государства Центральной Азии политические, экономические и гуманитарные аспекты евразийской интеграции Материалы Международной научной конференции (Душанбе, 17.12.13г.) -Душанбе: РТСУ, 2014. - С.166-170.
6. Комилов С.Дж. Формирование инновационного потенциала как условие индустриально-инновационного развития национальной экономики // Проблемы современной экономики. – 2019. – №2 (17). – С.157–160.
7. Котельников В.Ю. Теп 3: Управление инновациями: стратегический подход. Гибкие корпоративные стратегии выживания и лидерства в новой экономике. - М.: Эксмо, 2007, -С. 96.
8. Кошонова М.Р. Инновация и человеческий капитал: принципы и подходы управления трудовыми ресурсами. [Текст] / М.Р. Кошонова // экономика Таджикистана. - 2020.- №1.-С.165-168
9. Низомова Т.Д. К вопросу об оценке инновационного потенциала региона// Вестник ТНУ. серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2022. - №1. - с.64-73. ISSN 2413-5151.
10. Намозализода Ш.Н. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ оид ба ташаққули равнақи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар манотиқи деҳот. Ш.Н. Намозализода // [Паёми молия ва иқтисод](#). 2022. [№ 1](#).- С. 79-85.
11. Оймахмадов Г.Н. Асосҳои таҳияи ояндабинӣ нисбат ба рушди минтақаҳо ва саҳми корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар он./ Г.Н. Оймахмадов Ш.Н. Намозализода//Иқтисодиёти Тоҷикистон.-2020. № 3. С. 227- 232.
12. Саидмуродов Л.Х., Саидмуродов Дж.Д. Вопросы дезагрегации индекса развития человеческого потенциала в Республике Таджикистан/Мат.научн-практич конф.Душанбе 2012, С.43-49.
13. Файзуллаев М.К. Предпосылки и факторы формирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан Вестник Института экономики Российской академии наук. 2018 №3.С.40-49.
14. Файзуллоев М.К., Комилов С.Дж. Проблемаҳои ташаққул ва рушди соҳибкориҳои инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2017. – Саҳ. 22.

Маълумот дарбораи муаллиф:

Убайдуллозода Файзулло - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молияи ДДМИТ. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru. Тел: 918101051

Сведения о автора:

Убайдуллозода Файзулло - к.э.н., доцент зав.каф. финансы ТГФЭУ. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru, Тел: 918101051.

Information the author:

Ubaydulozoda Faizulo - c.e.s., associate professor, head of the finance department of TSUFE, Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru, phone: 918101051

УДК: 330 (575,3)

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ РУШДИ «МАБЛАҒГУЗОРИИ САБЗ» ДАР ТОҶИКИСТОН**Обидов К.Р.****Гурезова Ш.А.**

Дар мақолаи пешниҳодишуда тамоюлҳои муосир ва равишҳои ба масъалаҳои рушди низоми «маблағгузориҳои сабз» дар ҷаҳон таҳлил шудаанд. Принсипҳои асосӣ ва асбобҳои молиявии инноватсионие, ки дар таҷрибаи ташилотҳои молиявӣ ва қарзии кишварҳои тараққиқарда истифода мешаванд, ҷудо карда шуданд. Ҳамчунин, динамикаи рушди барориҳои «облигатсияҳои сабз» дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон барои пешбурди «иқтисоди сабз» дар кишварҳои ин минтақаҳои нишон дода шудааст. Таҳлили рушди «маблағгузориҳои сабз» дар Тоҷикистон гузаронида шуда, мушкилоти асосӣ ҷудо ва тавсияҳои барои суръат бахшидани рушди низоми «маблағгузориҳои сабз» дар кишвар пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: «маблағгузориҳои сабз», хатарҳои экологӣ, сармоягузориҳои масъул, тағйирёбии иқлим, устувориҳои экологӣ, бароришкунандагон, бонкҳо ва шарикони молиявӣ.

Барои иқтибос: Обидов, К. Р. Баъзе ҷанбаҳои рушди «маблағгузориҳои сабз» дар Тоҷикистон / К. Р. Обидов, Ш. А. Гурезова // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 171-177.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ» В ТАДЖИКИСТАНЕ**Обидов К.Р.****Гурезова Ш.А.**

В представленной статье анализируются современные тенденции и подходы к вопросам развития системы «зеленого финансирования» в мире. Выделены основные принципы и инновационные финансовые инструменты, используемые в практике финансово-кредитных организаций развитых стран. Также рассмотрена динамика развития выпуска «зеленых облигаций» в различных регионах мира для продвижения «зеленой экономики» в странах этих регионов. Проведен анализ состояния и развития «зеленого финансирования» в Таджикистане, выделены основные проблемы и даны рекомендации для ускорения развития системы «зеленого финансирования» в стране.

Ключевые слова: «зеленое финансирование», экологические риски, ответственное инвестирование, изменение климата, экологическая устойчивость, эмитенты, банки и финансовые партнеры.

SOME ASPECTS OF «GREEN» FINANCE DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN**Obidov K.R.****Gurezova Sh.A.**

The presented article analyzes current trends and approaches to the development of the "green financing" system globally. It highlights the main principles and innovative financial instruments used in the practice of financial and credit organizations in developed countries. The dynamics of the issuance of "green bonds" in various regions worldwide is also considered to promote the "green economy" in these countries. An analysis of the state and development of "green financing" in Tajikistan has been conducted, identifying key challenges and providing recommendations to accelerate the development of the "green financing" system in the country.

Keywords: "green" financing, environmental risks, responsible investment, climate change, ecological sustainability, issuers, banks, and financial partners.

Гузориши масъала. Дар даҳсолаҳои охир, бухронҳои сершумор номуштаҳамии модели мавҷудай иқтисоди ҷаҳониро равшан нишон медиҳанд. Аз нимаи солҳои 1980 иқтисоди ҷаҳонӣ роҳҳои нави рушдро меҷӯяд ва дар сохторҳои СММ консепсияҳои ташаккул ёфтанд, ки ба ташаккули усулҳои нави рушд таъсири назаррас расонидаанд: ин консепсияҳои рушди устувор ва потенциали инсонӣ мебошанд. Дар солҳои охир консепсияи «иқтисоди сабз» ҳамчун афзалияти стратегии бисёр кишварҳо шинохта шудааст. Трансформатсияи иқтисодӣ ба муҳарриқҳои рушди устувор ба ин кишварҳо имконият медиҳад, ки барои ҳалли мушкилоти муҳими асри XXI, аз ҷумла, урбанизация, норасоии захираҳо, тағйирёбии иқлим ва бесуботии иқтисодӣ омода бошанд. Барои расидан ба ин ҳадафҳо, «иқтисоди сабз» бояд рушди давравӣ ва фарогирро муттаҳид созад, ки ҳамзамон, сифати зиндагиро беҳтар мекунад, адолати иҷтимоиро тақмил медиҳад ва хатари экологиро коҳиш медиҳад [3,193].

Молияҳои «сабз» ба муносибати муносиб бо захираҳо дар доираи ҳамкориҳои инсон ва табиат тахассус доранд. Онҳо як бахши махсуси молияро ташкил медиҳанд, ки дар он талаботи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ба назар гирифта мешаванд. Дар солҳои охир, суботи иқтисодӣ ва молиявӣ ба як қатор мушкилот

дучор шуда истодааст, ки пайвасти назорат, бознигарӣ ва ҷораҳои бартаарафсозиро талаб мекунад. Ба онҳо, аз ҷумла, зарари экологии аз ғайриқонунии иқтисодии инсон расида дохил мешавад, ки ҷораҳои дахлдорро барои барқарорсозии тавозуни экологӣ талаб мекунад. Илова бар ин, имкониятҳои нави ба гузариш ба технологияҳои экологӣ тоза вобастаанд, ки дар он сармоягузорӣ зарур аст. Ин равиши дутарафа хароҷоти нигоҳ доштани тавозуни экологиро зиёд намуда, ҳамзамон бо сармоягузорӣ ба технологияҳои безарар рушди иқтисодиро ташвиқ мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Принсипҳо ва ғояҳои калидии ҳифзи муҳити зист дар сатҳи байналмилалӣ қабул карда шудаанд, аммо таҳияи барномаҳои мушаххас ва ҳадафҳои махсус дар сатҳи милли амалӣ мегардад. Дар айни замон ҷомеаи ҷаҳонӣ усулҳои баҳодиҳии арзиши тағйироти сарвати табииро таҳия менамояд. Гузариш ба «иқтисодиёти сабз» бо истифода аз нишондиҳандаҳо, аз қабили ҳаҷми партовҳои газҳои гулхонаӣ ва ифлоскунондаҳои дигар, миқдори партов ва коркарди онҳо, сармоягузорӣ ба ташаббусҳои экологӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти экологии беҳатар ва эҳтимолан зараровар пайгирӣ мегардад. Дар айни замон принсипҳои «маблағгузориҳои сабз» ҳам дар арсаи байналмилалӣ, масалан, дар шакли стандартҳои СБІ (<https://www.climatebonds.net/>) ва

принсипҳои сармоягузори масъули PRI CMM (<https://www.unpri.org>) ва ҳам дар сатҳҳои минтақавию миллӣ ташаккул меёбанд.

Мақсади мақола ин муайян намудани роҳҳои рушди «маблағгузори сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Системаи молиявии байналмилалӣ дар даҳсолаҳои охир диққати махсусро ба ташкили шароит барои рушди устувори «иқтисоди сабз» равона мекунад. Бо ин мақсад, соли 2006 «Принсипҳои сармоягузори масъул» таҳия ва ворид карда шуданд, ки масъалаҳои васеи экологӣ ва иҷтимоиро дар доираи таҳлили сармоягузорӣ фаро мегиранд. Соли 2008, дар доираи CMM, дар гузориши «Барномаи ҷаҳонии нави сабз» [6,3] бори аввал тавсияҳо дар бораи сармоягузориҳои давлатӣ ва ислоҳоти зарурии сиёсӣ пешниҳод шуданд, ки барои оғоз кардани гузариш ба «иқтисодиёти сабз», баланд бардоштани сатҳи шуғл ва ҳалли мушкилоти факри музмин равона карда шудаанд. Имрӯз, аксарияти облигатсияҳои «сабз» барои ҷалби сармоя ба татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаҳои манбаъҳои барқароршавандаи энергия, самаранокии энергетикӣ, инчунин, ташаббусҳо дар соҳаи

нақлиёти ҷамъиятӣ ва истифодаи об равона карда шудаанд. Қисми зиёди облигатсияҳои нашршуда аз ҷониби эмитентҳои экологӣ масъул ба ду намуди асосӣ тақсим мешаванд:

– облигатсияҳои классикии ҳазинавӣ бо меъёри фоизии собит ва пардохти пурраи арзиши

номиналӣ дар муҳлати муқарраргардида;

– коғазҳои қиматнок, ки дар асоси дороиҳои лоиҳаҳои инфрасохтори бахши экологӣ кафолат дода шудаанд [4,131].

То охири соли 2023, тибқи арзёбии ташкилоти байналмилалӣ **Climate Bonds Initiative**, ҳаҷми умумии барориши «облигатсияҳои сабз» аз соли 2007 тақрибан ба 754 миллиард доллар расид. Танҳо дар соли 2023, миқдори барориши чунин коғазҳои қиматнок ба тақрибан 600 миллиард доллар баробар буд, ки ин нисбат ба соли 2014 тақрибан 20 маротиба зиёдтар аст. Аврупо ҳамчун омили асосӣ дар пешбурди рушди соҳаи мазкур нақш мебозад (Расми 1). Ҳамзамон, дар ин давра барориши «облигатсияҳои сабз» дар кишварҳои ба мисли Россия, Арабистони Саудӣ, Украина, Эквадор, Юнон, Панама, Кения ва Барбадос низ ба назар мерасад.

Расми 1. Ҳаҷми ҷаҳонии барориши «облигатсияҳои сабз» дар с. 2014-2023

Таҳияи муаллиф тибқи маълумоти <https://www.climatebonds.net/>

Мафҳуми «сабз» дар адабиёти иқтисодӣ ҳамчун мафҳуми мушаххас мавҷуд нест. Ба ин мафҳум як қатор усулҳои маблағгузорию равандҳои технологӣ, лоиҳаҳо ва ташкилотҳо, ки ба ҳифзи муҳити зист вобастаанд, инчунин, асбобҳои молиявии мушаххас, аз қабилӣ саҳмияҳо, вомбаргҳо, фондҳои махсусгардонидашуда ва қарзхое, ки ҷанбаи экологӣ доранд, дохил мешаванд. Сармоягузорию «сабз» маънои дониши амикро дар бораи мушкилоти экологӣ ва дарки зарурати қабули чораҳои муассир барои ҳифзи муҳити зисти инсон дорад. Ба мафҳуми «сабз» мафҳумҳои наздик ба монанди «сармоягузорию вобаста ба тағйирёбии иқлим» (climate change investment) ва «сармоягузорию экологӣ масъул» (environmentally responsible investment) дохил мешаванд.

Самтҳои асосии низоми умумичаҳонию сармоягузорию экологӣ ва «молияи сабз» [1,25]:

- гузариш аз меъёрҳои ихтиёрӣ ба стандартҳо ва талаботи ҳатмӣ;
- ташкили занҷирҳои истеҳсолии бомаъсул байни истеҳсолкунандагон, таъминкунандагон, сармоягузoron ва қарздиҳандагон;
- тамаркузи аз ҳад зиёди диққати сохторҳои давлатӣ ва коршиносони байналмилалӣ ба масъалаҳои тағйирёбии иқлим, ки метавонад ба номутаносибии ҳадафҳои рушди устувор ва эътибори нокифоя ба манфиатҳои миллӣ дар ин самт оварда расонад.

Ҳамроҳии методологияи «низомии сабз» дар ҳамаи сатҳҳо – ҷаҳонӣ, байниминтақавӣ ва миллӣ ташаккул меёбад. Гарчанде ки самтгирии умумичаҳонӣ ба самти расидан ба ҳадафҳои рушди устувор (ХРУ) равона шудааст, дар сатҳҳои байниминтақавӣ ва давлатӣ бисёр кишварҳо фаъолона «стратегияи сабз»-и миллиро ташаккул медиҳанд. Ин стратегияҳо бо

манфиатҳои миллӣ ва хусусиятҳои иқтисодии ҳар як кишвар мувофиқ карда мешаванд.

Мафҳуми «иқтисоди экологии устувор» ва «молияи сабз» ҳамчун як самти нав дар соҳаи иқтисодӣ ва молиявӣ пайдо шуда, минтақаҳои гуногуни донишу илм, аз ҷумла, экология, муттаҳид мекунад. Дар доираи «иқтисоди экологӣ устувор» диққати асосӣ ба таъмини захираҳо барои рушди ҷомеа бо дарназардошти ҷанбаҳои экологӣ равона шудааст. «Молияи сабз» дар истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва нигоҳдорию устуворию экологӣ нақши калидӣ дорад. Бо чунин маънӣ «молияи сабз» ҳамчун яке аз шароити зарурии рушди устувори ҷомеа дар марҳилаи муосир баромад мекунад.

...Бинобар ин, онро бояд ҳамчун унсuri муҳим барои дастгирӣ ва нигоҳдорию суботи хоҷагидорӣ баррасӣ кард [2,14].

Дар амалияи ташкилоти молиявию қарзии кишварҳои тараққикарда имрӯз «василаҳои молиявии сабз», аз ҷумла, «облигатсияҳои сабз», «қарзи сабз», «пасандозҳои сабз», «ипотекаи сабз» ва «суғуртаи сабз» фаъолона истифода мешаванд. Умуман, ин падида ҳамчун фаъолияти бонкии масъул муайян шуда, танзими он аз ҷониби қонунгузорию бисёр кишварҳо амалӣ мегардад. Дар давраи солҳои 2007 то 2020 ҳаҷми барориши «облигатсияҳои сабз» дар ҷаҳон аз 1 миллиард доллар то 1 триллион доллар афзудааст.

«Молияи сабз» дар Тоҷикистон, ҳамчун як қисми стратегияи глобалии рушди устувор, механизми муҳим барои иҷрои вазифаҳои экологӣ ва иқтисодӣ ба шумор меравад. Ин восита ба дастгирии лоиҳаҳои равона шудааст, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва гузариш ба модели иқтисоди паст-карбонӣ мусоидат мекунад. Дар шароити Тоҷикистон, ки беш аз 90% неруи барқ тавассути гидроэнергетика истеҳсол мешавад,

«молияи сабз» имкониятҳоро барои рушди инфрасохтор, такмили идоракунии захираҳои обиву энергетикӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим фароҳам меорад

Масъалаҳои коҳиш додани ҳолиҳои экологӣ барои кишвар низ хеле муҳиманд, аз ҷумла, кам шудани захираҳои обӣ, таназзули хок, кам шудани гуногунии биологӣ ва офатҳои табиӣ зуд-зуд рухдошта, ки бо тағйирёбии иқлим бадтар меоранд. Барои ҳалли ин мушкилот ба кишвар зарур аст, ки маблағгузорию устувор ҷалб намояд, то ба лоиҳаҳое, ки ба ҳифзи табиат, барқарорсозии ҷангалҳо, беҳтар кардани инфрасохтори обӣ ва рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия равона шудаанд, сармоягузорӣ кунад. Бо ин роҳ, «мблағгузорию сабз» ба кишвар кумак мекунад, ки воситаҳоро барои ҳалли масъалаҳои экологӣ ва таъмини рушди устувор сафарбар намояд.

Марҳилаи муҳим дар пешбурди масъалаҳои рушди «иқтисоди сабз» дар Тоҷикистон таҳия ва тасдиқи Стратегияи рушди иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 (СРИС-2037) гардид, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 қабул намуд. Дар ин стратегияи муҳим тадбирҳо барои рушди низоми «мблағгузорию сабз» дар кишвар пешбинӣ гардидаанд. Аз ҷумла, як қатор вазифаҳои мушаххас гузошта шудаанд: ҷамоҳангсозии қонунгузорию бонкӣ ва молиявӣ бо принципҳои «иқтисоди сабз»; татбиқи низоми маблағгузорию бонкӣ бо равонагӣ ба ҳифзи муҳити зист ва ҷимояи иҷтимоӣ; таҳияи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи «иқтисоди сабз» ва пешниҳод кардани онҳо ба институтҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони тижоратӣ; таъсис додани Фонди «сармоягузорию сабз» бо ҷалби сармояи хориҷӣ ва чораҳои дигари дахлдор

Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои

2023–2037 (СРИС-2037) ба панҷ марҳила ҷудо шудааст, ки барои татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда дар соҳаҳои мухталиф равона шудаанд. Дар ҳар марҳила масъалаҳои маблағгузорӣ махсус таъкид шудаанд:

Марҳилаҳои якум ва дуум (солҳои 2023–2025 ва 2026–2028). Дар бар мегирад ҷорабиниҳо оид ба таблиғи васеи маълумот дар бораи «иқтисоди сабз», омӯзиш ва ташаккули тафаккури иқтисодӣ ва экологӣ, татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, риояи онҳо дар қабули қарорҳои идорӣ ва оғоз кардани татбиқи стандартҳои «иқтисоди сабз» дар бахшҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар. Ин марҳилаҳо маблағгузорию давлатӣ ва ҷалби воситаҳои шарикони рушдро талаб мекунанд.

Марҳилаҳои сеюм ва чорум (солҳои 2029–2031 ва 2032–2034). Дар ин марҳилаҳо татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, инфрасохтор, соҳтмон, хоҷагии манзилӣ-коммуналӣ, туризм, сармоягузорӣ, ҳифзи муҳити зист ва коҳиш додани партовҳои газҳои гармхонаӣ пешбинӣ шудааст. Ҳамчунин, тақвияти заминаи институтсионалии «иқтисоди сабз» дар кишвар идома дода мешавад

Марҳилаи панҷум (солҳои 2035–2037): Ҷорабиниҳо оид ба рушди «иқтисоди сабз», нигоҳдорию сармояи табиӣ, истифодаи устувори он ва афзоиши сармоягузорӣ дар асоси принципҳои «иқтисоди сабз» татбиқ мегарданд. Дар ин марҳила дар кишвар бозори рушдбандаи «сармоягузорию сабз» ташаккул дода мешавад [5,15].

Ҳаҷми умумии маблағҳое, ки барои татбиқи Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 заруранд, 21 586,3 миллион сомониро ташкил медиҳад. Аз ин, 37,1 миллион сомонӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ, 12 818,4 миллион сомонӣ аз ҳисоби

шарикони рушд ва 8 730,8 миллион сомонӣ аз ҳисоби сармоягузории баҳши хусусӣ чудо карда мешаванд.

Манбаи муҳим барои рушди «иқтисоди сабз» дар кишвар дастгирии сармоягузории муассисаҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони рушд мебошад. Ҳамкориҳои молиявӣ онҳо дар татбиқи лоиҳаҳои рушди «иқтисоди сабз» бо назардошти имкониятҳои маҳдуди молиявӣ Тоҷикистон нақши калидӣ доранд. Тибқи баҳодиҳии «Фонди сабзи иқлим» (ФСИ), барои маблағгузории чораҳои мубориза бо тағйирёбии иқлим дар давоми даҳсолаи 2020–2030 ҳадди ақал 7% ММД Тоҷикистон зарур аст. Ин маънои онро дорад, ки маблағгузории умумии иқлимӣ, ки то соли 2030 зарур хоҳад буд, метавонад беш аз 1 миллиард доллари ИМА дар як солро ташкил диҳад.

Аз манбаҳои асосии байналмилалӣ, ба мисли ФСИ, ГЭФ, АФ, СММ, БРО, Бонки Ҷаҳонӣ, ЕИБ ва кумакҳои дучониба, умед аст, ки маблағҳо дар шакли грантҳо ва ё қарзҳои ғайриимтиёзнок дастрас гарданд. Бо назардошти он ки ин манбаҳо ҳамчун созмонҳои аккредитатсионии ЗКФ дар Тоҷикистон шинохта шудаанд, ҳар як лоиҳаи пешниҳодшудаи ЗКФ аз ҳисоби захираҳои онҳо ҳам маблағгузорӣ хоҳад шуд. Дар кишвар нақшаҳои муайяне барои ҷалби баҳши хусусӣ вучуд доранд, аммо то ҳол натиҷаҳои назаррас ба даст наомадаанд ва дар ин самт ғаълосозии амалҳо зарур аст.

Хулоса. Бонкҳои кишвар метавонанд дар раванди татбиқи «иқтисоди сабз» нақши калидӣ бозанд, бо пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок. Бо назардошти татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» дар Тоҷикистон ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, инчунин, зарурати муҳими

маблағгузории дохилӣ вучуд дорад. Соҳаи бонки Тоҷикистон, ки аз чанд бонки давлатӣ ва хусусӣ иборат аст, доираи васеи хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷумла, қарзҳои имтиёзнок ва ғайриимтиёзнок пешниҳод мекунад. Чунин муассисаҳои маъруф, ба монанди «Бонки Эҳсата», «Бонки сармоягузорӣ ва қарзии Тоҷикистон» ва «Бонки рушди Тоҷикистон», дар расонидани кумаки молиявӣ, махсусан дар соҳаи кишоварзӣ, нақши муҳим доранд. Аммо мушкilotи ҷиддӣ дар ин баҳш сатҳи баланди фоизҳо мебошанд, ки ба ҳисоби миёна тақрибан 25% дар як солро ташкил медиҳанд ва дастрасӣ ба маблағгузории арзон барои лоиҳаҳои марбут ба иқлимро маҳдуд мекунад.

Ҳангоми хулосабарорӣ, муҳим аст, ки талаботи рушди суръатноки «иқтисоди сабз» дар Тоҷикистон ба назар гирифта шавад:

- васеъ намудани дастрасӣ ба бозорҳои байналмилалӣ «облигатсияҳои сабз» ва иқлимӣ барои ҷалби «сармоягузориҳои сабз»;
- таъсиси низомии оmodасозии мутахассисони байналмилалӣ дар ин самт;
- гузаронидани ислоҳоти институтсионалӣ барои ҷалби «фондҳои сабз»;
- ислоҳоти соҳаи бонкдорӣ дар асоси принципҳои «рушди сабз»;
- ташкили низомии фондҳои махсус барои татбиқи «лоиҳаҳои сабз», аз ҷумла, барномаҳои рушди минтақавӣ «иқтисоди сабз».

Дар маҷмӯъ, бояд тамоми шароити мусoид барои ҷалби «сармоягузориҳои сабз» ба кишвар фароҳам оварда шавад.

Адабиёт

1. Дорофеев М.Л. Систематизация концепций зеленых финансов и механизмов финансирования зеленых инвестиций в современных условиях // Банковское дело. – 2020. – № 4. – С. 23–28.

2. Зеленая экономика и зеленые финансы: учебное пособие [Порфирьев Б.Н. и др.] / Под ред. акад. Б.Н. Порфирьева. – СПб.: Изд-во «МБИ», 2018. – 327 с., С-14
3. Обидов, К. Р. «Зелёная» экономика: концептуальные основы и перспективы развития в Республике Таджикистан / К. Р. Обидов. – Душанбе: Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 211 с. – EDN ZURKTP.
4. Обидов, К. Р. Концептуальные "зеленые" подходы к вопросам повышения эффективности аграрного водопользования в Таджикистане / К. Р. Обидов, Х. Г. Норов // Экономика Таджикистана. – 2020. – № S4-1. – С. 63-68. – EDN QRQQIK.
5. Саламатов В. Ю. Зеленая экономика и международная торговля: на пути к устойчивому развитию. М. : Информационно -аналитический дайджест, 2020. 216 с.
6. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 - <https://medt.tj/images/08.02.2024.pdf>
7. UNEP –Глобальный зеленый новый курс/Доклад/ 2009 год https://www.unclearn.org/wp-content/uploads/library/unep90_rus.pdf
8. Манбаи интернет <https://fincityofficial.ru/rynok-zelenykh-obligatsiy-v-mire/>
9. Climate Bonds Initiative <https://www.climatebonds.net/>
10. Green Climate Fund/Tajikistan country program/ <https://www.greenclimate.fund/search?keywords=Tajikistan>

Маълумот оид ба муаллифон:

Обидов Камол Раҳматович – н.и.и., ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға 734024. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. С. Аини 44.

Гурезова Ш.А. – магистранти курси 2-юми Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға 734024. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. С. Аини 44. E-mail: shukriyagurezova1@gmail.com Тел: (+992) 903090109

Сведения об авторах:

Обидов Камол Раҳматович – к.э.н., ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес 734024. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. С. Аини 44.

Гурезова Ш.А. – магистрант 2-го курса Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана Адрес 734024. Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. С. Аини 44. E-mail: shukriyagurezova1@gmail.com Тел: (+992) 903090109

Information about the authors:

Obidov Kamol Rakhmatovich – PhD in Economics, leading researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni Street, 44.

Gurezova Sh.A. – 2nd year Master's student at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni Street, 44. E-mail: shukriyagurezova1@gmail.com Tel: (+992) 903090109

УДК: 338.4

МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ СОҲАИ ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ

Холиқзода А.Ю.

Комилов Н.Б.

Анотатсия. Дар мақолаи мазкур баъзе ҷанбаҳои назариявии тақмили механизми таъшиқӣ-иқтисодии идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Дар асоси фикру мулоҳизаҳои олимони ватанӣ ва консепсияҳои давлати оид ба идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ муаллиф назарияҳои мунаққидонаи худро байён карда аст. Дар мақола беҳта ба масъалаҳои беҳдошти ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи шугли аҳоли, механизми таъшиқӣ-иқтисодии ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектҳои асосии ҳифзи иҷтимоии аҳоли, дастгириҳои давлатӣ ба соҳаи иҷтимоӣ, баланд бардоштани самаранокии ҳифзи иҷтимоии мамлакат мароқ зоҳир намуда аст. Дар интиҳои мақола муаллиф дар асоси факту аснодҳо ва таҳқиқи сарчашмаҳои гуногуни илми вобаста ба таъшиқӣ-иқтисодии идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоии ҳулосаҳо ва пешниҳодҳо карда аст.

Калидвожаҳо: ҳифзи иҷтимоӣ, механизми таъшиқӣ, соҳаи иҷтимоӣ, принципҳои иҷтимоӣ, идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ, сугуртаи иҷтимоӣ, таъминоти нафақа.

Барои иқтибос: Холиқзода, А.Ю. Механизми таъшиқӣ-иқтисодии идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли / А. Ю. Холиқзода, Н. Б. Комилов // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 178-188.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ СФЕРОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Холиқзода А.Ю.

Комилов Н.Б.

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые теоретические аспекты совершенствования организационно-экономического механизма управления социальной защитой. Автор высказал свои критические теории, основанные на мнениях отечественных ученых и государственных концепциях управления социальным обеспечением. Особый интерес в статье вызывают вопросы социальной защиты, повышения уровня занятости населения, организационно-экономического механизма координации деятельности основных субъектов социальной защиты населения, государственной поддержки социальной сферы, повышения эффективности социальной защиты страны. В конце статьи автор сделал выводы и предложения, основанные на фактах и документах, а также исследованиях различных источников науки, связанных с организационно-экономическим управлением социальной защитой.

Ключевые слова: социальная защита, организационный механизм, социальная сфера, социальные принципы, управление социальной защитой, социальное страхование, пенсионное обеспечение.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

Kholiqzoda A.Y.

Komilov N.B.

Annotation. This article examines some theoretical aspects of improving the organizational and economic mechanism for managing social protection. The author expressed his critical theories based on the opinions of domestic scientists and state concepts of social security management. Of particular interest in the article are the issues of social protection, increasing the level of employment, the organizational and economic mechanism for coordinating the activities of the main subjects of social protection of the population, state support for the social sphere, and increasing the efficiency of social protection of the country. At the end of the article, the author made conclusions and proposals based on facts and documents, as well as studies of various scientific sources related to the organizational and economic management of social protection.

Key words: social protection, organizational mechanism, social sphere, social principles, social protection management, social insurance, pension provision

Гузориши масъала. Мақсади тақмили низоми идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли бехтар намудани механизми дастгирии иҷтимоии табақаҳои осебпазирӣ аҳоли, таҳияи шакли усулҳои инноватсионии идоракунӣ ба ҳисоб меравад, ки ба сиёсати иҷтимоӣ, ҷомеа ва ислоҳоти дар айни замон ҷоришавандаи соҳаи иҷтимоӣ мувофиқанд.

Тақмили механизми идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли, таҳияи принципҳои массир ва тамсилаи хубтарҳрезӣшудаи идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳолиро ифода менамояд, ки он раванди таҳия ва қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба дастгирии гурӯҳҳои осебпазирӣ аҳолиро дар бар гирифта ба ҳалли масъалаҳои умдаи иҷтимоӣ равона карда шудааст. Механизми мазкур ҳамчунин таҳлил, пешгӯӣ ва таҳияи самтҳои асосии фаъолияти соҳаи хизматрасонии иҷтимоиро дар давраи дарозмӯҳлат ба роҳ монда рушди низоми ҳифзи иҷтимоиро дар сатҳи ҷумҳуриявӣ дар умум ва маҳалҳо дар алоҳидагӣ дар назар дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт: Масъалаҳои механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони ватанӣ маҳсуб меёбад. Паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ ташаққулёбӣ ва рушди низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷониби олимони олимони ватанӣ: Умаров Х.У., Фақеров Ҳ.Н, Мирсаидов А.Б., Кошонова М., Хайрзода Ҷонмамадов Ш.Б., Қодирзода Д.Б, ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Мақсади мақола — омӯзиши равишҳои методологӣ ва присинҳои асосии масъалаҳои механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Ислоҳоти иқтисодие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ИДМ дар самти гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ гузаронида шуд, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ боиси афзоиши шумораи ҷойҳои кории ноустувор, муваққатӣ ё нопурра буд, ки то имрӯз низ қисман чунин зухурот дар баъзе бахшҳои

иқтисодиёт ба чашм мерасад. Гарчанде, ки дар муқоиса ба даҳсолаҳои аввали соҳибистиклолӣ дар даҳсолаи дуюм ва сеюм рушди иқтисодиёти мамлакат сатҳи бекорӣ ва камбизоатӣ паст карда шуданд, то имрӯз мушкилот дар ин самт идома дорад. Дар байни бекорон имрӯзҳо дар дохили мамлакат то ҳол шумораи бекорони даврагӣ ба чашм мерасад, ки он мушкилоти муайянро дар самти беҳдошти ҳифзи иҷтимоӣ эҷод менамояд ва зарурати такмилдиҳии механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳолиро дар ин ҷода тақозо мекунад. Зеро таҳқиқот нишон медиҳад, ки қонунгузори амалкунандаи мамлакат асосан ба ҳифзи коргарони доимӣ таваччуҳи бештар зоҳир мекунад. Коргарони дорои қори нопурра ва муваққатӣ, инчунин шахсоне, ки муддати дароз кор ёфта наметавонанд, пурра зери ҳимояи мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ қарор надоранд.

Дар баробари ин мушкилоти иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки солҳои охир дар сатҳи ҷаҳонӣ ба вучуд омада истодааст то андозае, таъсири худро ба иқтисодиёти мамлакат расонид. Новобаста аз он ки ҳамаасола зиёдшавии даромади аҳоли ба чашм мерасад ва дар панҷ сол даромади пулии аҳоли аз 41,1 миллиард сомони соли 2018 ба 87 миллиард сомонӣ дар соли 2022 расонида шуд, болоравии сатҳи нархҳои истеъмоли то андозае ба қобилияти харидории аъёри миллиро паст гардонид [5]. Дар натиҷа, даромади воқеии як гурӯҳи табақаи осебпазири аҳоли вобаста ба болоравии сатҳи нархҳо пасттар гардида, афзоиши шумораи бештари гурӯҳи муътадили камбизоати синни қобили меҳнат ташвиши ҷиддиро ба миён овард.

Ҳамзамон, то ҳол эҳсос гардидани натиҷаи таъсири бӯҳрони короновирусӣ дар саломатии шаҳрвандон ва сатҳи даромадашон, суръати болорави сатҳу сифати зиндагонии қисми зиёди аҳолии мамлакатро боздошт, ки зарурати аз нав

дида баромадани механизмҳои ҷойдоштаи идоракунии низомҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолиро тақозо менамояд. Дар баробари ин авҷгирии равандҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои охир ба афзоиши теъдоди оилаҳои нопурра оварда расонид, ки ин такмил додани қонунгузори иҷтимоиро дар соҳаи таъмини даромад, нигоҳубини кӯдакони хурдсол, бо қори таъмин намудан ва таълими касбии занони оилаҳои нопурраро тақозо мекунад, то онҳо меҳнатро бо уҳдадорихи оилавӣ тавҳам карда тавонанд.

Ба андешаи Қодирзода Д.Б. «Яке аз масъалаҳои калиди беҳдошти ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли ба шумор меравад. Ҳалли масъалаи мазкур ба қорқарди тадбирҳои ғайриғайри танзими бозори меҳнат алоқаманд аст»[2, с.143].

Дар баробари ин бояд ба инобат гирифт, ки таъсири қорқонаҳои азими истеҳсоли, таҷдид, азнавсозӣ ва бунёди роҳҳо, амаликунии лоиҳаҳои бузурги гидроэнергетикӣ, рушди инфрасохтори истеҳсолию-қарбӣ ва як қатор омилҳои дигар сабаби маҳдуд шудани имконоти бӯҷети давлатӣ оид ба зиёд қардани маблағгузорӣ ба бахши иҷтимоӣ гардид, ки зарурати гуногунрангсозии сарчашмаҳои маблағгузори бахши иҷтимоӣро тақозо менамояд. Ҳамаи ин зарурати ҷустуҷӯи усулҳо ва равишҳои нави амалисозии сиёсати иҷтимоиро тақозо мекунад.

Кӯшишҳо барои гузаронидани ислоҳоти низоми ҳифзи иҷтимоӣ бидуни омӯзиши амиқ ва муносибати маҷмӯӣ дар баъзе мавридҳо боиси ба таври назаррас таъсир расонидан ба сатҳи ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон, риояи нопурраи баъзе қоидаҳо ва меъёрҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда ва дар қонвенсияҳо ва тавсияҳои дахлдори СБМ дарҷёфта мегардад. Аз нав дида баромадани дараҷаи андози иҷтимоӣ, принципҳои суғуртаи иҷтимоӣ, гузариш ба низомҳои муосири

пардохти нафақа ва дигар тадбирҳо дар ин самт ба механизми ҳифзи иҷтимоӣ асос мегирад.

Кошонова М. дар осори илмӣ худ бештар ба масъалаҳои таъминоти иҷтимоӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ таваҷҷуҳ намудааст. Ба андешаи ӯ барои беҳдошти таъминоти иҷтимоӣ ва бунёди иқтисодиёти бозории ба иҷтимоӣ нигаронидашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши давлат беназир аст. Боз ҳам баланд бардоштани нақши давлат дар раванди беҳдошти иҷтимоӣ, баланд бардоштани хусусияти таъиноти иҷтимоӣ доштани буҷети давлатӣ, азнавтақсимкунии оқилонаи фондҳои умумичамбиятӣ метавонад масъалаи таъминоти молиявӣ ҳифзи иҷтимоиро ҳаллу фасл наояд [4, с.197].

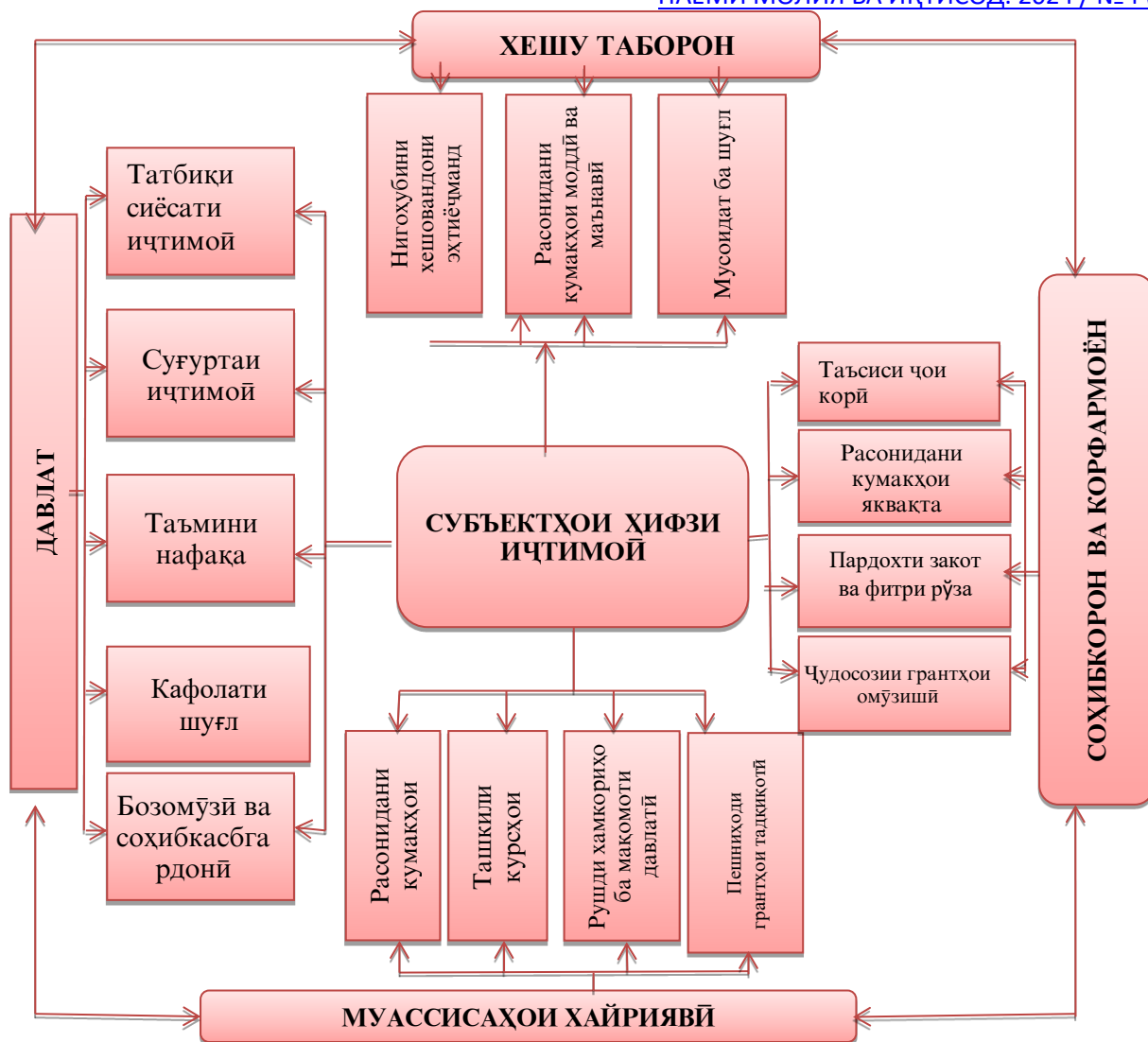
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки арзишҳои инсонӣ тибқи фарҳанг ва анъанаи мардуми тоҷик дар ҷамъият, дар мадди аввал меистанд, дар баробари давлат шаҳрвандон низ барои беҳдошти ҳифзи иҷтимоӣ аъзоёни оилаи худ бояд масъул бошанд.

Як гурӯҳ аз шаҳрвандон аз таваллуд маъюб мебошанд ё қобилияти нигоҳубини худро дар давоми ҳаёти худ гум кардаанд ва аз ин рӯ метавонанд ба ҷимоя, кумак,

нигоҳубин ва воситаҳои зиндагӣ умед дошта бошанд ё така кунанд. Онҳоро аз истифодаи неъматҳои моддӣ ва сарватҳои ҷамъиятӣ дар канор мондан лозим нест.

Татбиқи принципҳои сиёсати иҷтимоӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли метавонад дар асоси ислоҳоти тамоми низомии таъминоти иҷтимоӣ (ё ҳифзи иҷтимоӣ) сурат гирад. Низомии мазкур, ба фикри мо, бояд аз чор қисм иборат бошад. Якум – ҳифзи аҳоли тавассути суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрии иҷтимоӣ. Дуюм – хизматрасониҳои давлатии иҷтимоӣ. Сеюм – ёрдампулии иҷтимоӣ давлатӣ, ҷубронпулӣ. Чорум – муассисаи ёрирасон (ёрии иҷтимоӣ).

Ба андешаи мо таъмини ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли танҳо вазифаи давлат набуда, нақши соҳибкорон ва корфармоён, муассисаҳои хайриявӣ, ҳешу таборони гурӯҳҳои осебпазир низ бояд назаррас бошад. Аз ин рӯ, зарур мешуморем фаъолияти ин гурӯҳҳои зикргардида ҳамоҳанг карда шуда, вазифаи ҳар яки онҳо асоснок карда шавад. Дар асоси ин ақида механизми ташкилӣ-иқтисодии ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектҳои асосии ҳифзи иҷтимоӣ аҳолиро пешниҳод менамоем.

Расми 1. Механизми ташкили-иқтисодии ҳамохангсозии фаъолияти субъектҳои асосии ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф сохта шудааст.

Дар механизми мазкур дар баробари концепсияҳои эътирофгардидаи ҳифзи иҷтимоӣ тамсилаҳои анъанавии ҳоси арзишҳои миллӣ ба инобат гирифта шудааст. Вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат ва дигар субъектҳои ин бахш нишон дода шудааст. Ба андешаи мо, суғуртаи иҷтимоӣ бояд моликияти давлатӣ боқӣ монад, хусусияти ҳатмӣ дошта бошад ва ҳамаи шаҳрвандон ва шахсони бешаҳрвандеро, ки дар ҳудуди ин ё он давлат кору зиндагӣ мекунанд, фаро гирад. Иловатан ба низоми давлатӣ фондҳои суғуртаи ихтиёрӣ бояд ба воситаи ташкилотҳои суғуртаи ғайридавлатӣ, аз ҷумла иттифокҳои касаба, инчунин фондҳои нафақавии ғайридавлатӣ

инкишоф дода шаванд. Ба фикри мо, ба ин кор ҷалб намудани иттифокҳои касаба аҳаммияти муҳим дорад. Иштироки фаъолонаи онҳо дар рушди суғуртаи иҷтимоӣ ва ташкили фондҳои нафақа имконият медиҳад, ки қисми зиёди аҳолии осебпазир бо ин намуди хизматҳо фаро гирифта шаванд, аз имкониятҳои шартномаҳои коллективӣ ҳамаҷониба истифода баранд, ҳамзамон назорати ҷамъиятӣ ҷорӣ карда шуда, ғайрмақсаднок истифодашавии фондҳо ва фиребгариҳои молиявӣ ташкилотҳои суғурта ва фондҳои нафақа пешгирӣ карда шаванд.

Олимони ватанӣ назарияҳои ҳудро вобаста ба механизми ташкили иқтисодии

идоракунии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли гуногун баён доштанд.

Комилов С.Қ. дар масъалаҳои таъминоти ҳифзи иҷтимоӣ нигоҳи мутавозини дошта қайд менамояд, ки низоми иҷтимоии нав, ки дар иқтисодиёти бозорӣ ташаккул ёфтааст, вазъи иқтисодиву иҷтимоии тамоми шаҳрвандонро тағйир додааст ва ҳар касе, ки қобили қор аст бояд худаш талаботи иқтисодиву иҷтимоии худро таъмин намояд. Ҳифзи иҷтимоии ҳамаи аҳолии даромади паст ва истеъмолати пастдошта имконпазир нест. Нисбатан мувофиқтар аст агар равиши иҷтимоии ин раванд табақаҳои иҷтимоии нисбатан эҳтиёҷмандро фаро гиранд[4,79].

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Хоҷаева М.И. «Вазифаҳои мақсадноки таъминоти иҷтимоӣ пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки вай шакли махсуси қонунгардондани эҳтиёҷоти манбаъҳои василаи рӯзгор ва зиндагии пиронсолон ва маъҷубон ба ҳисоб меравад» [3,с.120].

Абдурахмонова М.Х. чунин таърифи таъминоти иҷтимоиро пешниҳод намудааст: «Таъминоти иҷтимоӣ - ин низоми тадбирҳои амалигардонии сиёсати иҷтимоии давлат мебошад, ки ба таъмини шаҳрвандон бо суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ, имтиёзҳо, нафақа аз рӯи маъҷубият, синну сол, суғуртаи тиббӣ, кумакпулиҳо барои бекорӣ, барои беморӣ, бо сабаби маҳрум шудан аз саробон ва дар дигар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун аз ҳисоби маблағҳои ғайрибучетӣ ва бучетӣ равона карда шудааст»[1, с.163].

Дастгирии давлат барои гурӯҳҳо ва табақаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ осебпазир аҳоли низ зарур аст. Сухан дар бораи ёрдампулӣ барои афроди дорои даромади паст, барои таваллуди тифл ва то ба синни муайян расидани кӯдак ва дигар кумакҳои иҷтимоӣ ва чубронпулӣ аз бучети давлат меравад.

Ба ғайр аз ин, рушди ҳамгирой дар байни институтҳои ёрии иҷтимоӣ аҳамияти беандоза дорад. Дар аини замон,

дар баъзе мавридҳо дар сатҳи сабадчаи ҳадди ақали истеъмоли таъмин намудани даромади кафолатнок имконнопазир аст. Вобаста ба ин, зарурияти кумакҳои мақсаднок ба категорияҳои камтаъмини шаҳрвандон дар шакли пулӣ ё моддӣ аз қабилҳои тақсими ройгон ё имтиёзноки ғизо, либос, пойафзол, доруворӣ, сӯзишворӣ, ташкили хӯроки нисфирӯзӣ дар ошхонаҳо бо шартҳои имтиёзнок ё ройгон, имтиёзҳо барои нигоҳдории манзил ва ғайра ба миён меояд, ки он қисман аз тарафи соҳибкорон ва ашхоси сарватманд дар мамлакат амалӣ карда мешавад.

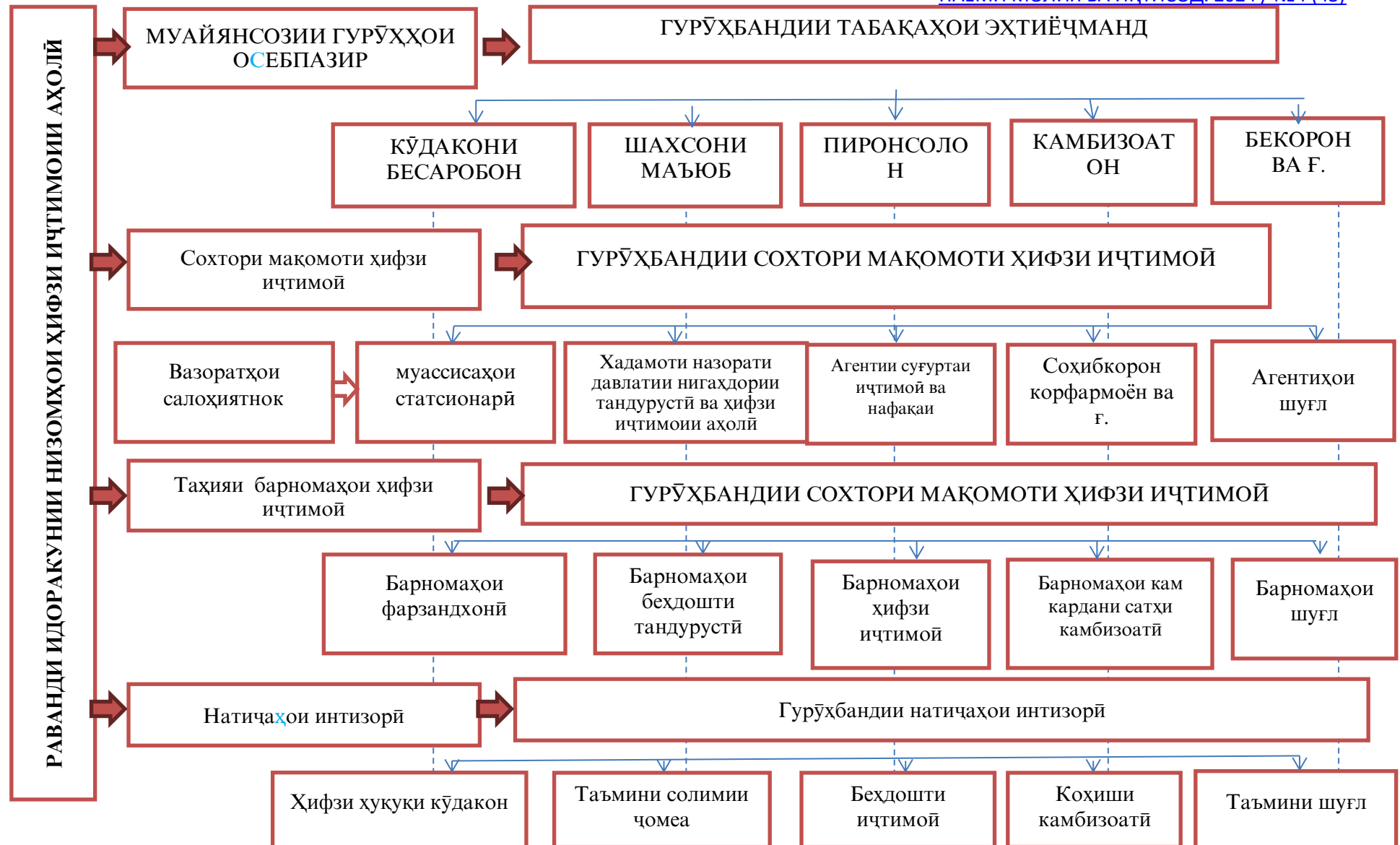
Новобаста аз он, ки ислоҳоти гузаронидашуда дар самти бехдошти иҷтимоӣ дар 20 соли охир аз натиҷаҳои муайян бархурдор аст ва сабаби коҳиши назаррасӣ сатҳи камбизоатӣ гардидааст, рушди низоми идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли то ҳол ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашудааст. Мушкilotи идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли бе баланд бардоштани нақши давлат дар соҳаи сиёсати иҷтимоӣ имконнопазир аст. Дар механизми маҷмуии таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон ва шаҳрванд, ташкил ва фаъолияти низоми идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар маҳалҳо аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Дар механизми таҳияшаванда зарур аст, шакли идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли нишон дода шавад. Зеро, тамоми вазифаҳои муҳимми ба амал баровардани сиёсати иҷтимоӣ дар навбати аввал ба неқӯаҳволии аҳоли маншаъ мегирад.

Вазифаи асосии чунин ислоҳот бояд пеш аз ҳама муосиргардонии низоми идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба тамоми қишрҳои аҳоли, васеъ намудани фарогирии соҳаи иҷтимоӣ вобаста ба афзоиши аҳоли ва гурӯҳҳои осебпазир, вусъатбахшии равандҳои муқаррасозӣ ва хизматрасонӣ ба гурӯҳҳои осебпазир, ҳалли саривақтии мушкilotи аҳоли, баланд бардоштани дараҷаи ҳавасмандӣ ва

қаноатмандии кормандони ҳифзи иҷтимоӣ мебошад.

Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки дар таҳияи механизмҳои идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ тамсилаҳои фарогир ва умумӣ вучуд надоранд, ки барои ҳамаи давлатҳо қобили татбиқ бошанд. Дар ҳар як мамлакат вобаста ба хусусиятҳои рушди иқтисодиву иҷтимоиашон механизм ё тамсилае таҳия ва татбиқ карда мешаванд, ки манфиатҳои гурӯҳҳои осебпазир ё аҳолиро дар умум вобаста ба интизориҳояшон ва хусусиятҳои рушди иҷтимоиашон фаро мегирад.

Расми 2: Механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар механизми мазкур раванди идоракунии низомҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва пайдарҳамии амалисозии чораҳои идоракунӣ нишон дода шудааст, ки он маҷмуи чорабиниҳоро оид ба муқаррарсозии гурӯҳҳои осебпазир, вобастакунии онҳо ба сохтори мақомоти ҳифзи иҷтимоӣ, раванди таҳияи барномаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва натиҷаҳои интизории аз он ба амалоянда нишон дода шудааст.

Ба андешаи мо татбиқи механизми мазкур дар амалия имконият медиҳад, ки равандҳои идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам мукаммалтар карда шуда, муқаррарсозии гурӯҳҳои осебпазир саривақт ба роҳ монда шуда, барномаҳои зарурии беҳдошти ҳифзи иҷтимоӣ таҳия ва татбиқ карда шаванд. Барномаҳои ҳифзи иҷтимоии татбиқшаванда дар ин раванд бояд се вазифаи муҳимро иҷро карда тавонанд: вазифаи ҳифзи гурӯҳҳои осебпазир, вазифаи бунёди имкониятҳои нав барои гурӯҳҳои осебпазир ва ниҳоят вазифаи мусоидат намудан барои гузариш ба ҳолати неқӯаҳволӣ аз ҳолати эҳтиҷмандӣ.

Ҳифзи гурӯҳҳои осебпазир маҷмуи тадбирҳо ва чорабиниҳоро бояд дарбар гирад, ки аҳолиро аз хавфҳои ногаҳонии ба амалоянда, пастравии сатҳи даромад, аз даст додани коршоямӣ ва рушди нобаробарии иҷтимоӣ ҳифз намуда тавонад.

Бунёди имкониятҳои нав барои гурӯҳҳои осебпазир тадбирҳоро бояд фарогир бошад, ки барои пешбурди фаъолияти шаҳрвандон, ба роҳ мондани тағйироти иҷтимоӣ дар мамлакат, рушди мутаваззини иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат кунад.

Мусоидат намудан барои гузариш ба ҳолати неқӯаҳволӣ аз ҳолати эҳтиҷмандӣ маҷмуи тадбирҳоро бояд фаро гирад, ки барои аз байн бурдани нобаробарии иҷтимоӣ, тариқи ворид намудани тағйирот дар қонунгузориҳо, аз нав тақсим намудани

даромад, ба роҳ мондани ислоҳоти замин мусоидат намояд.

Хулоса. Ҳангоми арзёбии самаранокии идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ нишондиҳандаҳо аз рӯи меъёрҳои алоҳида истифода карда мешаванд, ки хусусияти объективӣ доранд. Онҳо имконияти натиҷаҳои бадастояндаро баҳогузоя кардан доранд. Бо ин мақсад чор гуруҳи асосии нишондиҳандаҳоро ҷудо намудан имконпазир аст.

1. Низомии ҳифзи иҷтимоӣ бояд манбаъҳои зарурӣ таъмин бошад ва зерсохторҳои вобастаро дарбар гирад. Мутаносибан маблағҳое, ки барои низомии ҳифзи иҷтимоии аҳоли ҷудо карда мешаванд, бояд самаранок истифода карда шаванд ва гурӯҳҳои осебпазир аз он бештар баҳрабардор гарданд. Рушди инфрасохтори низомии ҳифзи иҷтимоии ҷузъи дигари муҳими нишондиҳандаи муайянкунандаи самаранокии идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ ба шумор меравад. Иқтидори муассисаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, ифодакунандаи дараҷаи баланди фарогирии аҳоли ба хизматрасонии иҷтимоӣ мебошад.

2. Такмили фаъолияти муассисаҳо ва институтҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ҳамзамон самаранокии онҳо. Махсусан такмили фаъолияти мақомоти давлатии ваколатдор дар соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, мақомоти маҳаллӣ самарайи кори иҷтимоиро баланд мебардорад. Низомии рушдкардаи мубодилаи иттилоот байни ин сохторҳо имкон медиҳад, тадбирҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолиро, ки қонун муқаррар кардааст, хубтар татбиқ карда шаванд.

3. Баланд бардоштани дараҷаи қаноатмандии аҳоли ва гурӯҳҳои осебпазир аз сифати ташкили хизматрасониҳои ҳифзи иҷтимоӣ. Нишондиҳандаи мазкурро пеш аз ҳама, тавассути таҳқиқот тариқи пурсишнома ба усули бенчмаркетинг ошкор кардан мумкин аст. Таҳлили шиддати иҷтимоӣ ҳолатро хеле пурра карда метавонад.

4. Қабули чораҳо дар самти баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагӣ ва неқӯахволии аҳоли. Татбиқи механизми идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ дар умум бояд қабули чорабиниҳо дар самти боз ҳам паст намудани дараҷаи камбизоатӣ, баланд бардоштани музди миёнаи меҳнат, васеъ гардонидани таркиби сабади истеъмолии аҳолии ниёзмандро низ дар бар гирад.

Дар баробари ин, барои баланд бардоштани самаранокии ҳифзи иҷтимоии мамлакат ва ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда расидан ба самтҳои зерини идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ зурур аст:

1) Мукаммал намудани низоми сохтори ҳифзи иҷтимоӣ, ба роҳ мондани тағйироти кулӣ дар низоми идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ, беҳтарсозии таъминоти кадрӣ муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ;

2) Хубтар ба роҳ мондани кори мақомоти давлатии ҳифзи иҷтимоӣ дар соҳаи беҳтар намудани тадбирҳои дастгирии иҷтимоӣ, мусоидат ба шуғли аҳоли, танзими даромадҳои пулии аҳоли, беҳтар намудани шароити меҳнат, автоматикунонии низоми хизматрасонии иҷтимоӣ;

3) Баланд бардоштани масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ, ҷалби васеи корфармоён дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ;

4) Тақсимоти оқилонаи ваколатҳо байни субъектҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди худидоракунии маҳаллӣ ва шарикӣ иҷтимоӣ;

5) Дастгирии фаъолияти созмонҳои ғайриҳукуматӣ, ки фаъолияти онҳо ба ҳалли масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ равона карда шудааст, рушди ташаббусҳои хусусӣ ва хайриявӣ;

7) Мукаммал намудани низоми таъминот ва гардиши иттилот дар муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ.

6) Ташаккули идеологияи худмуҳофизатии аҳоли, пешгирии инкишофи рафтори муф்தхурӣ байни гурӯҳҳои ғайриосеппазир.

Ба андешаи мо, барои тақмили идоракунии низоми ҳифзи иҷтимоӣ ва муосиргардонии он татбиқи маҷмӯи чорабиниҳои системавӣ зарур аст. Дар ин ҷода, бояд модели принсипан нави мутаваззин ташаккул дода шавад, ки танзими давлатиро бо механизмҳои бозории худтанзимкунӣ муттаҳид намуда, тақрористехсолкунии устувори васеъро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намояд. Ин имкон медиҳад механизми ташкилию идоракунии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба маротиб мукаммал карда шавад.

Адабиёт

1. Абдурахманова М.З. Особенности развития и модернизации системы социальной защиты населения в национальной экономике Таджикистана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук Худжанд – 2018, с. 17. С.-163с.

2. Кодирзода Д. Б. Стратегия устойчивого экономического роста и благосостояние населения Таджикистана // Устойчивое развитие: анализ тенденций российской и мировой экономики / Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Махачкала, "Издательство АЛЕФ". 2023, –С.143.

3. Комилов С.Дж., Шодибек Сафар, Б.К.Шарипов. Управление занятостью населения в условиях инновационного развития промышленности. / С.Дж. Комилов, Шодибек Сафар, Б.К. Шарипов. Монография.-Душанбе: ГУП «Матбаа». – 2021. –С.79

4. Кошонова М.Р. Роль финансового влияния в социальную сферу в обеспечении экономической безопасности Республики Таджикистан // Вестник Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими. №: 3 (27): 2014/ С. 97.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 12:30, шаҳри Душанбе <http://www.president.tj/node/29823>;

6. Ходжаева М.И. Социальная защита как важнейшая составляющая социальной политики / М.И. Ходжаева // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе. - 2012. - С.120.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Холиқзода Аҳлиддин- муаллими калони кафедраи молия ва қарзи факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 931573257,. E-mail: holikzodaahliddin@gmail.com ;

Комилов Низомиддин Бегаҳмадович - номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 918579290, email : nizomiddin.komilov@mail.ru

Информация об автор:

Холиқзода Аҳлиддин - старший преподаватель кафедры финансов и кредита финансово-экономического факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 931573257. Электронная почта: holikzodaahliddin@gmail.com;

Комилов Низомиддин Бегаҳмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел: 918579290, электронная почта: nizomiddin.komilov@mail.ru

Authors information:

Kholiqzoda Akhliddin - Senior Lecturer, Department of Finance and Credit, Faculty of Finance and Economics, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) 931573257. E-mail: holikzodaahliddin@gmail.com

Komilov Nizomiddin - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel: 918579290, e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

УДК: 332.336

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатов Г.П.

Анотатсия. Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои назариявии соҳаи чорводорӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Муаллиф бо истифода аз факту далелҳои илмӣ муҳимияти мақолаи таҳқиқотиرو баён карда аст. Таҳқиқотгар ибраз медорад, ки чорводорӣ яке аз соҳаҳои пешқадами ин соҳа, яъне комплекси агросаноатӣ ба шумор рафта, дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши созгор дорад.

Дар мақола тавачҷи бештар ба нақши соҳаи чорводорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, коркарди хӯроки чорво, баланд бардоштани маҳсулнокии чорво, зинаҳои саноати чорводорӣ, самаранокии маҳсулотҳои чорводорӣ равона карда шудааст. Дар хотима мутобиқ ба таҳқиқоти анҷомёфта муаллиф хулосаи худро пешниҳод карда аст.

Калидвожаҳо: чорводорӣ, хӯроки чорво, самаранокии хӯроки чорво, ҷанбаҳои назариявӣ, соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли гушту шир, амнияти озуқаворӣ, ғизонокии маҳсулот.

Барои иқтибос: Давлатов, Г. П. Асосҳои назариявии соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г. П. Давлатов // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 189-197.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЖИВОТНОВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Давлатов Г.П.

Аннотация. В данной статье исследуются некоторые теоретические вопросы животноводства. Автор выразил важность исследовательской статьи, используя научные факты. Исследователь констатирует, что животноводство является одной из ведущих отраслей этой отрасли, то есть агропромышленного комплекса, и играет гармоничную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны.

В статье большее внимание уделяется роли животноводства в сельском хозяйстве, переработке кормов для животных, повышению продуктивности животных, уровню развития животноводческой отрасли, эффективности продукции животноводства. В конце по итогам проведенного исследования автор представил свое заключение.

Ключевые слова: животноводство, корма для животных, эффективность кормов для животных, теоретические аспекты, аграрный сектор, производство мяса и молока, продовольственная безопасность, питание продуктов.

THEORETICAL BASIS OF LIVESTOCK BREEDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Davlatov G.P.

Annotation. This article examines some theoretical issues of animal husbandry. The author expressed the importance of the research article using scientific facts. The researcher states that animal husbandry is one of the leading sectors of this industry, that is, the agro-industrial complex, and plays a harmonious role in ensuring food security of the country. The article pays more attention to the role of animal husbandry in agriculture, processing of animal feed, increasing animal productivity, the level of development of the livestock industry, and the efficiency of livestock products. At the end, the author presented his conclusion based on the results of the study.

Key words: animal husbandry, animal feed, animal feed efficiency, theoretical aspects, agricultural sector, meat and milk production, food security, food nutrition.

Гузориши масъала. Таги чандсолаи охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати таъмини бехатарии озукаворӣ ва беҳдошти муҳити зист ба рушди соҳаҳои афзалиятноки мамлакат, алал хусус соҳаҳои чорводорӣ ва комплекси агросаноатӣ ки яке аз ҳадафҳои стратегӣ ва олии давлату ҳукумат ба ҳисоб меравад диққати махсус зоҳир намудааст. Мувофиқи стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2030 ҳадафҳои олии барои рушду нумӯи мамлакат пешниҳод гардидаанд, ки яке аз ҳадафҳои он, ин таъмини амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат мебошад. Дар баробари ин мақсади дигари ин ҳадаф инкишоф додани бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва аз байн бурдани мушкилоти дастрасии бозор барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар адабиётҳои ватанӣ солҳои охир тавачҷуҳ ба масъалаи асосҳои назариявии соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва парваришу нигоҳу бини он аз тарафи олимони соҳа Н.И. С.Ҷ.Кабиров., И. С.Ашуров., Раҷабов Ф.М., Солиев И.И., Сайдахмадова Ш., Самандаров И.Х., Идиев Х.У. Шарипов У. Шарифзода Н. С.

Элмуродов З.А., мавриди таҳқику барасси қарор дода шудааст.

Мақсади мақола: Таҳлил ва таҳқиқи асосҳои назариявии соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми муҳим дар ММД дохили кишвар дошта, чорводорӣ яке аз соҳаҳои пешқадами ин соҳа, яъне комплекси агросаноатӣ ба шумор меравад. Аҳамияти асосии ин соҳа дар ҷумҳурӣ ва шаҳру ноҳияҳои он аз он иборат мебошад, ки вай барои саноати хурукворӣ, бофандагӣ, чарму пойяфзол, ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ҳамчун тавлидкунандаи ашёи хом ба ҳисоб меравад. Чорводорӣ соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад: чорвои ширию гуштӣ, парандапарварӣ, хукпарварӣ, гусфандпарварӣ, бузпарварӣ, асппарварӣ, харгушпарварӣ, моҳипарварӣ, занбуриасалпарварӣ ва ғайра.

Гусфанду бузпарварӣ низ соҳаҳои муҳими чорводорӣ буда, маҳсулотҳои гуногун ва пурқимат: аз лиҳози гушт, раған, шир инчунин пашм ва пустро тавлид менамояд. Ҳаммаи зотҳои гусфандпарварӣ аз рӯи маҳсулоти асосиашон ба маҳинпашм, ниммаҳинпашм ва нимдуруштпашм гушту

пашмин ҷудо мешаванд. Дар ҷумҳурии мо гӯсфанди гӯшту равғандори ҳисорӣ ва гушту равғану пашмдори тоҷикӣ тараққӣ кардааст [8,с.122].

Нисбати масъалаи маҳсулнокии чорво ҳаминро бояд қайд намуд, ки маҳсулнокии чорво гуфта, миқдори маҳсулоти гирифташударо аз як сар чорво дар воҳиди муайяни вақт мефаҳмонад. Маҳсулнокии чорвои калони шохдор бо нишондиҳандаҳои ширдушии миёна аз як сар чорво, барориши насл аз 100 сар модагов, афзоиши миёна ва рӯзонаи вазн ва ғайра муайян мешавад. Нишондиҳандаҳои дар парандапарварӣ, гирифтани тухм аз мурғ ва вазни афзункунии миёнаи рӯзона, дар гусфанпарварӣ тарошидани пашм аз як сар гусфанд, насл аз як сар гусфанд ва вазн, афзункунии вазни барраҳо, асалпарварӣ, гирифтани асал аз як оилаи занбур ва ғайра мебошад.

Афзоиши баландшавии маҳсулнокии чорво ин пеш аз ҳама дараҷаи хуронидани чорво вобастагии калон дорад, яъне миқдори истифодаи хурока ба як сар чорво дар як рӯз, моҳ ва сол мебошад. Баланд бардоштани хуронидани чорво шароити муҳими интенсификатсияи истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии он мебошад[9,34]. Инчунин баланд бардоштани маҳсулнокии чорво аз оилаҳои зерин иборат мебошанд:

- ✓ Баланд бардоштани сифати хуроки чорво;
- ✓ Балансии хуроки чорво, растании оптималӣ;
- ✓ Ҳаёти зоти чорво, беҳтар кардани ҳайати сину соли чорвои ҷӯшои;
- ✓ Фоизи қисирмони чорво;
- ✓ Шароити нигоҳдории чорво, ташкили меҳнат;
- ✓ Системаи ҳавасманкунӣ.

Талабот ба хурокаи чорво бо ду тарз ҳисоб карда мешавад:

1. Аз рӯи саршумори миёнаи чорво;

2. Аз рӯи истеҳсоли умумии маҳсулоти чорводорӣ ва меёри сарфи хурока ба воҳиди он.

Дар асоси тарзи дуҷуми хурока ба ҳисоби воҳиди хурока ва протсеси ҳазмшаванда ба истеҳсолаш воҳиди маҳсулоти чорводорӣ меистад[11,с.23].

Якчанд зинаҳои саноати чорводорӣ мавҷуд мебошанд[5,С.67]:

1. Селексияи зот - бояд дар ҳар як хоҷагии истеҳсолӣ мавҷуд бошад, ба натиҷа нигаронидашуда ва муваффақиятнок. Ин интихоб ба шумо имкон медиҳад, ки зотро мувофиқи додаҳои дақиқтар парвариш кунед, талабот ва ҳосиятҳо (набудани майлияти ба баъзе бемориҳо, сифатҳои гушт ва шир, суръати афзоиш ва камолот);

2. Нигоҳдорӣ ва нигоҳубин малака ва дониши кормандон, ҳолати молиявиرو дар бар мегирад;

3. Автоматикунони равандро- ҳама марҳилаҳоро аз банақшагирӣ, ҳуҷҷатгузорӣ то дастгоҳҳои технологияи баланддошта ҳамроҳӣ мекунад;

4. Ҷамъоварӣ ва коркарди маҳсулот марҳилаи муҳимтарини равандро мебошад;

5. Қабули кадрҳо - аксар вақт дар ин соҳа душвориҳо ба амал меоянд, зеро таълими хоҷагии қишлоқ хос буда, бо касбҳои муд ва серталаб алоқаманд нест;

6. Натиҷаҳои корро ҷамбасти карда, хатоҳо ошкор карда, самарани навигарии чорӣ муайян карда мешаванд.

Селексия – ин системаи мақсадноки ҷуфтшавӣ мебошад, ки ба самти муайяни кори зотпарварӣ мусоидат намуда, масъалаҳои мушаххаси зотпарвариро ҳал менамояд[2,С.126].

Дар баробари нигоҳубин ва парвариши чорво инчунин масъалаи истифодаи самараноки заминҳо ки яке аз самтҳои таъминкунандаи ғизои чорво ба ҳисоб меравад, бояд диққати махсус равона карда шавад.

Маҳсулнокии ҳолати сиҳатӣ, функцияҳои наслнокии чорво ва сифати маҳсулот аз бисёр ҷиҳат аз таъмин будани онҳо бо хӯрокҳо ва арзишнок хӯронидан вобастагии зиёд дорад. Илм ва амалия исбот намудааст, ки дараҷа ва арзишнок хӯронидан яке аз омилҳои асосии мебошад, ки ба ширнокӣ, таркиби химиявӣ, хосиятҳои биологӣ ва технологияи шир таъсири зиёд мерасонад. Ҳам назария ва ҳам амалия исбот намудааст, ки 60 % маҳсулнокии модаговҳои ширдеҳ аз хӯронидан, 20 % аз корҳои зотпарварӣ ва 20 % аз шароити нигоҳдорӣ вобаста мебошад. Зеро шир дар ғадуди шири модагов аз моддаҳои ғизоноки хӯрок ҳосил мешавад. Ғадуди шири модагов вобаста аст аз маҳсулнокиаш ҳамарӯза миқдори зиёди сафеда, раған, қанди шир, моддаҳои минералӣ ва витаминҳоро хориҷ менамояд. Аз ин рӯ барои зиёд намудани истеҳсоли шири хушсифат модаговҳоро бо моддаҳои, ки барои ҳосил кардани қисмҳои таркибии шир лозиманд мукамал таъмин кардан лозим мебошад[3,С.10].

Масъалаи зиёд намудани самарани чорводорӣ дар сатҳи давлат омӯхта мешавад. Бо гушту шир таъмин намудани аҳоли яке аз самтҳои афзалиятноки давлат дар бобати таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад.

Дар айни ҳол таҷрибаи пешқадами чорводорӣ инҳо ба шумор мераванд[6,С.7]:

➤ Гузаштан ба чинҳои ҳосилхез ин равиши самаранокии миқдориро зиёд мекунад;

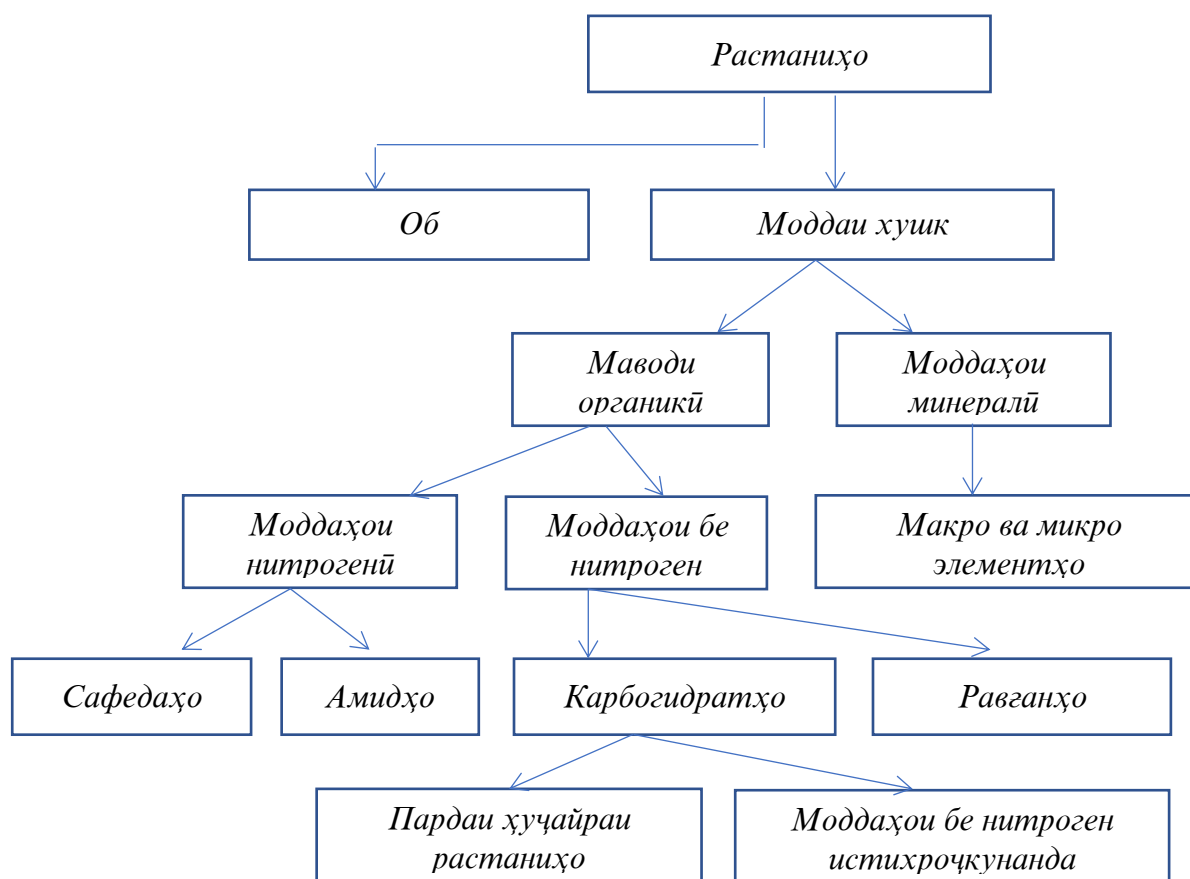
➤ Беҳтар намудани некуахлоқии ҳайвонот дар айни замон масъалаи нигоҳубин ва таъминоти ветеринарӣ ҳал карда мешавад;

➤ Истифодаи таҷҳизоти муосири технологӣ ва интихоби системаҳо ва усулҳои оптималии нигоҳдории ҳайвоноти кишоварзӣ барои фароҳам овардани шароити баландсифат, барои ба даст овардани маҳсулоти кишоварзӣ.

Барои ба даст овардани маҳсулоти чорводорӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза пеш аз ҳама масъалаи таъминнокии хӯроки чорво бояд дар мадди аввал гузошта шавад, зеро маҳсулнокии чорво аз лиҳози шир ва ё гушт ин аз ғизои чорво вобастагии калон дорад. Нисбати ин масъалаи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои заруриро андешидааст. Аз қабилҳои барномаи рушди чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 ки мақсади асосии барнома ин беҳтар намудани ҳолати чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4.7 миллион гектар заминҳои кишоварзӣ 3,8 миллион гектар ё 83 %-ро заминҳои чарогоҳ ташкил медиҳанд. Чарогоҳҳо дар ҷумҳурий манбаи асосии таъмини хӯроки зотҳои гушти чорвои калони шохдор, қутос, гӯсфанду буз ва асп буда, зиёда аз 60-70 %-и талаботи солони онҳоро таъмин менамояд. Дар шароити ҳозира ҳосилнокии алафи чарогоҳҳои баҳорӣ ва тирамоҳию зимистона кам гардида, ҳамагӣ 1,5-2,0 сентнериро ташкил медиҳад. Бо сабабҳои норасоии алафи чарогоҳҳо дар давраи зимистон 10-15 то 25 % -и вазни зиндаи чорвои майда талаф меёбад[1].

Бояд дар назар дошт, ки хӯроки тоза ва ғизонок барои чорво ба ҳама паҳлуҳои парвариши он (шир, гушт, ва пашм) таъсири калон мерасонад. Нисбати ғизонокии хӯроки чорво аз он ҷумла алаф (растанӣҳо) менигарем ба расми 1.

Расми 1. - Нақшаи таркиби химиявии растаниҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти мавриди таҳқиқ

Дар чорводорӣ аҳамияти дурусти хӯрокдихӣ ниҳоят калон мебошад. Бе ворид шудани ғизо ба организм равандҳо ва истеҳсоли маҳсулот (гушт, шир, ва пашм) вайрон мешавад. Дар сурати нокифоя ғизо додани чорво суст инкишоф ёфта, маҳсулнокии паст дорад, илова бар ин ҳатто шахсони масъулин наметавонанд ҳосилнокии баландтаринро нишон диҳанд. Дар сурати ғизодиҳии фаровон ва дуруст, чорво инкишо меёбад. Ғизодиҳии кам боиси рушди сусти онҳо ва пайдоиши нуқсонҳои беруна мегардад. Хӯрок додан ба узвҳои дарунӣ, аз ҷумла узвҳои ҳозима, нафаскашӣ ва гардиши хун инчунин қобилияти репродуктивии ҳайвонот низ таъсир мерасонад. Бе ғизои дуруст нигоҳ доштани чорво душвор мебошад. Аз ҷама роҳи дуруст ин сайқал додани сифатҳои бештари зотпарварварӣ ба ҳисоб меравад. Ғизодиҳии

дуруст, шартӣ зарурии истифодаи интенсивии ҳайвонот ва пурратар тадбиқ кардани потенциали генетикии онҳо мебошад. Бояд дар назар дошт, ки дараҷа ва сифати хӯрокдихии ҳайвонот аз вазъияти тағйир кардани хӯроки чорво вобастагӣ дорад[4,С.123].

Таркиби химиявии хӯроки чорво аз рӯи таркиби моддаҳои хушкҳои органикӣ ва минералӣ муайян карда мешавад. Дар бадани ҳайвонот ва наботот гуруҳҳои якхелаи пайвастагиҳои химиявӣ аз ҷумла қариб 100 элементи химиявӣ мавҷуданд, аз онҳо карбон, оксиген, гидроген ва нитроген 95 % ва боқимонда элементҳо бошад 5 % - ро ташкил медиҳанд. Фарқи байни наботот ва организмҳои ҳайвонот дар он мебошад, ки моддаҳои хушкҳои бадани ҳайвонот асосан аз сафеда ва равған иборат мебошанд. Дар аксари растаниҳо бо карбогидратҳои

гуногун нах (пардаи хучайраи растаниҳо), крахмал ва ғйраҳо ифода ёфта бошад, баръакс таркиби карбогидратҳо дар организми ҳайвонот хело кам мебошанд.

Об бошад чузъи чудонашавандаи наботот ва ҷисми ҳайвонот мебошад. Дар хӯрокҳои гуногуни чорво об нақши калиди дошта, аз 4 то 95 % - ро ташкил менамояд. Об дар силос, бехмева ва алафи сабз 70-90 % - ро ташкил медиҳад. Моддаи хушки хуроки чорво аз моддаҳои органикӣ, минералӣ иборат мебошад.

Қисми органикии хӯроки чорво ба моддаҳои нитроген ва ғайринитроген чудо мешавад. Моддаҳои нитрогенӣ дар навбати худ ба сафедаҳо ва моддаҳои азотӣ инчунин карбогидратҳою равғанҳо чудо мешаванд.

Масъалаҳои асосии қисматҳои дар боло номбаршуда аз он иборат мебошад, ки пеш аз он, ки мо мехоҳем маҳсулоти хушсифати чорводориро ба даст орем, саравал бояд паҳлуҳои хурде, ки ба чашм аён нестанд (аз он ҷумла элемент ва микро элементҳои дохили хуроки чорво) вале таъсири калон ба рушди чорводорӣ (зиёдтавии шир, пашм, аз ҷиҳати вазн зиёд ва хушсифат шудани гушт) мерасонад, бояд аз мади назар дур намонанд.

Чи гунае, ки дар боло қайд намудем чорводорӣ соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад, ки яке аз соҳаҳои муҳим ва муҳрам дар айни замон, ин чорводорӣ гуштии ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ чорводорӣ гуштии аз як соҳаи нисбатан мустақил ва сарбаста ба яке аз воҳидҳои бузургӣ системаи бисрсоҳа мубадал шуда истодааст, ки яке аз марҳалаҳои ҳалкунандаи раванди ягонаи такрористехсоли колои масрафиро иҷро карда истодааст, ки бо чизи дигари онро иваз карда намешавад. Марҳилаҳои дигари такрористехсол ин истеҳсоли гушт мебошад. Дар бораи ин раванд суҳбат намуда, доир ба табиқҳои он ба саноати бузурги мошинӣ Карл Маркс гуфта буд, ки

дар ҷомеаи сармоядорӣ заминаҳои модии синтезӣ дараҷаи олии ба вучуд омадани - робитаи заминдорон бо саноатчиён мавҷуд мебошад. Ин заминаҳо ба синтези воқеӣ ва ягонаии органикӣ мубадал гаштаанд. Механизми иқтисодии муттаҳид шудани соҳаи чорводорӣ гуштии ва саноати тавозунии истеҳсолӣ, ки бар алоқаҳои нақшавии танзимкунандаи байнисоҳавӣ, ки мазмуни мубодилаи ғайриқиммат ва натиҷаҳои онҳо мебошад, хизмат мекунад. Ҳамин тариқ, мутобиқ ба мазмуни худ зермаҷмааи маҳсулоти гуштии як низоми печида ва мураккаби пуё (тағҷарми пояфзол) мебошад, ки дар он ҳаммаи элементҳо бо ҳам алоқаманд буда, бо якдигар дар масири ба даст овардани мақсади ягонаи истеҳсоли самараноки маҳсулоти гуштии ғайриқиммат мекунад[7,С.23].

Дар истеҳсоли маҳсулоти гуштии аз ҷиҳати экологии тоза қисмати дигари соҳаи чорводорӣ яъне парандапарварӣ низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши беандоза дорад. Дар мамлакат ин соҳа руз аз рӯз таракқӣ намумуда, сахми худро дар истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ гузошта истодааст.

Яке аз ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар соҳаи парандапарварӣ қисме аз маҳсулоти ниёзи мардум тайёр карда мешаванд. Аз ин рӯ, аз сабаби афзуншавии талаботи аҳолии ба ин маҳсулот моро водор месозад, ки шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ самтҳо ва роҳҳои асосии самаранокии рушди соҳаро ҷустуҷӯ намоем. Вазифаи муҳимми дар назди соҳа гузошташуда зиёд намудани маҳсулот ва таъмини аҳолии бо гушти мурғ ва тухм бо нархҳои арзон ба ҳисоб меравад.

Бинобар ин, барои афзункунии истеҳсолот ва пасткунии нархи гушти мурғ ва тухм шартҳои муҳим ҷойгиркунии он вобаста ба захираҳои хӯрокаи ва маҳсусгардонии соҳа ва гузариш ба сатҳи

баланди механизатсияи ҳаммаи чараёнҳои истеҳсолот мебошад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт, ки дар давраи гузариш қарор дорад, самтҳои асосии афзункунии самаранокии маҳсулоти парандапарварӣ инҳо ба шумор мераванд:

- Мустаҳкамкунии базаи хӯрока;
- Беҳдошти насл ва маҳсулнокии парранда;
- Индустрелизатсияи ҳамаҷониба;
- Такмилдиҳии шаклҳои ташкилии соҳа;
- Камкунии муҳлати парвариш ва хуроқидиҳии паранда;
- Беҳтан кардани тақористеҳсолкунӣ;
- Рушди робитаҳои корпоративӣ бо корхонаҳои коркарди ғалладона ва истеҳсоли хӯроқи омехта;
- Такмили технологияи парвариш ва нигоҳубини паранда ва ғайра.

Равияи асосии зиёдшавии самаранокии парандапарварӣ, ин интенсификатсияи васеъ мебошад, ки рушди босуботи соҳаро таъмин месозад[4,С.183].

Самаранокии соҳаи парандапарварӣ дар марҳилаи ҳозираи рушди хоҷагии қишлоқ бояд ба се мавқеъ баррасӣ карда шавад:

- ❖ Самаранокии фаъолияти соҳаи парандапарварӣ (аз ҷониби мақомоти идоравии давлатӣ танзим карда мешавад);
- ❖ Самаранокии фаъолияти парандапарварию корхонаи кишоварзӣ (аз ҷониби роҳбарияти корхона дар раванди таҳия ва тадбиқи нақшаҳои стратегӣ ва амалиётӣ танзим карда мешавад);
- ❖ Самаранокии маҳсулоти парандапарварӣ (бо механизме, ки ба танзими бозорию давлатӣ асос ёфтааст, танзим карда мешавад).

Ҳар яке аз ин намудҳои самаранокӣ бояд дар раванди ташаккули стратегияи рушди соҳа, минтақа, корхонаҳои

кишоварзӣ асоснок карда шаванд. Самаранокии фаъолияти соҳа пеш аз ҳама бо сатҳи истеҳсоли маҳсулоти паранда ба ҳар сари аҳоли, инчунин сатҳи ҳосилнокии меҳнат дар соҳа тавсиф карда мешавад. Нишондиҳандаи аввал қобилияти истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ ватаниро дар самти бо маҳсулоти босифати истеҳсолоти худдӣ таъмин кардани аҳолии кишвар тавсиф менамояд (имкон медиҳад, ки чараёни молиявӣ аз самти хариди маҳсулоти воридотӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони дигари кишварҳо бозпас гирифта, барои дастгирии истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шавад).

Хулоса: Ҳамин тариқ баъди таҳқиқ асосҳои назариявии соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мо чунин хулосабарорӣ кардем:

1. Яке аз роҳҳои зиёд кардани истеҳсоли маҳсулотҳои чорводорӣ ин баланд бардоштани ғойданокии ҳайвони калони шохдор дар мамлакат инчунин беҳтар намудани сифати зотҳои мавҷуда ва дар асоси онҳо ба вучуд овардани зотҳои нави баландмаҳсул, намудҳои нав, ки ба талаботҳои технологияи ҳозиразамон ҷавобгӯ мебошад. Барои иҷроиши ин амали муҳим ба зоти сиёҳ-ало, ки дар ҷаҳон васеъ паҳн шудааст, диққати асосӣ дода мешавад.

2. Таҷрибаҳои бисёрсолаи соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад, ки маҳсули баланди ширию чорвои калони шохдор танҳо дар шароити ҳамеша нигоҳдории модаговҳо дар молхонаҳо ва фермаҳои механиконидашуда ва доимо таъмини саршумор бо хӯроқиҳои ҳархелаи сифаташон баланд гирифта мешавад. Дар фасли тобистон, ки якбора ба чорво ҳам ҳарорати гармӣ ва ҳам шуълаҳои офтоб таъсир намуда, дар навбати худ ин гуна шароитро организми чорво хеле душвор аз сар гузаронида баробари он сарфи қувваи иловагӣ барои муътадил намудани қабули

гармӣ, ба зиёд гардидани сарфи хӯроқӣ барои истеҳсоли шир ва паст гардидани маҳсулнокии чорво оварда мерасонад;

3. Таҷрибаи давлатҳои хориҷа ва бисёр хоҷагиҳои пешқадам нишон медиҳанд, ки хангоми дуруст хӯронидан ва фароҳам овардани шароитҳои зоогигиени бо чунин намуди нигоҳдори аз як сар модагов то 4000кг-5000 кг бо сарфаи 1,8-2,5 оҳам/соат ба 1сентнер шир ба даст овардан мумкин аст;

4. Барои беҳтар гардонидани вазъияти

физиологи ва бо ҳамин баланд гардидани маҳсулотноки, қобилияти такрористеҳсолкунии модаговҳоро дар шароити гармии тобистон бо нигоҳдории модаговҳо дар молхонаҳои васеи баланшифт: кушод ва бо ҳолати оптималӣ таъмин намудани боду ҳавои молхона ва хангоми пурра таъмин намудан бо оби хушсифати нушоки, имконияти мунтазам оббозӣ доштани модаговҳо вобастагӣ дорад.

Адабиёт

1. Барномаи рушди чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 аз 29 ноябри соли 2022.
2. Н.И. Куликова., О.Н. Еременко., А.О. Малахова. Основы животноводства : учеб-метод. Пособие /– Краснодар: Куб ГАУ, 2014.-366 с.
3. Раҷабов Ф.М., Солиев И.И. Таъсири кунҷораи зағир дар давраи тобистон ва маҳсулноқӣ ва таркиби химиявии шири модаговҳо Маҷалаи «Кишоварз», №1 соли 2018, - 98 саҳ.
4. С.Ҷ.Кабиров., И. С.Ашуров «Роҳҳои баланбардории самаранокии истеҳсолот дар соҳаи парандапарварӣ ва дурнамои он». Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2/8 (181), Душанбе, 2015, саҳ 183.
5. Солдатова А.П. «Основы животноводства» учебники и учебное пособие. Москва – ВО. Агропромиздат- 1989, - 288 с.
6. Садомов Н.А., Ходырева И.А. «Основы животноводства» учебно методическое пособие /Горки: БГСХА, 2021, с.7.
7. Сайдахмадова Шарифамо «Рушди чорвои гӯштӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», диссертатсия барои дарёфти номзади илмҳои иқтисодӣ», саҳ 35.
8. Самандаров И.Ҳ., Идиев Х.У. Асосҳои илмию амалии иқтисодиёти кишоварзӣ., Душанбе -2012
9. Шарипов У. «Иқтисодиёти кишоварзӣ» ш. Душанбе с.2007
10. Шарифзода Намозалӣ Субҳониддин «Самаранокии иқтисодии рушди парандапарварӣ (дар мисоли парандапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон) барои дарёфти номзади илмҳои иқтисодӣ Душанбе- 2023 саҳ 31.
11. Элмуродов З.А.Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ . Душанбе с. 2013

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатов Гулаҳмад Пираҳмадович – муаллими калони кафедраи баҳисобирии бухгалтерӣ ва аудит Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16, Почтаи электронӣ: Gulahmad_ddk@mail.ru.тел: (+992) 985-07-82-07.

Сведения об авторе:

Давлатов Гулахмад Пирахмадович - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Кулябского государственного университета имени Абуабдулох Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, Email: Gulahmad_ddk@mail.ru тел: (+992) 985-07-82-07.

Information about the author:

Davlatov Gulakhmad Pirahmadovich – Senior Lecturer, Department of Accounting and Auditing, Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S.Safarov Street 16, E-mail: Gulahmad_ddk@mail.ru tel: (+992) 985-07-82-07.

УДК: 338.43

ТАРҲРЕЗӢ ВА ДУРНАМОИ ҲАҶМИ ИСТЕҲСОЛӢ МАҲСУЛОТҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ОБӢРИШАВАНДАИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ

Комилов Н.Б.

Тешаев М.С.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҳлили масъалаҳои дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоб мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Муаллифон бо истифодаи аз факту далелҳои илмӣ, маълумотҳои воқеӣ оморӣ тавасути усулҳои маъмули таҳқиқот таҳлилҳо гузаронидаанд. Ҳамзам дар мақолаи мазкур истифодаи модели иқтисодӣ-оморӣ барои баҳодиҳии самаранокии истифодаи заминҳои обёришаванда ва рушди минтақаҳои кишоварзӣ хеле муҳим арзёбӣ гардида аст. Муаллифон дар мақолаи таҳлилишаванда беиштар масъалаҳои зеринро мавриди таҳлил қарор додаанд: таҳлили модели дурнамои ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоб, дурнамои миқдори заминҳои обёришавандаи зироатҳои кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, дурнамои ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақа, ва дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон. Дар интиҳо дар асоси таҳлилҳои гузаронидашудаи муаллифон хулосаҳои зарурӣ бароварда шудааст.

Калидвожаҳо: самаранокии истифодабарии заминҳои обёришаванда, нешбурди хоҷагидаорӣ, таҳрези, шакли заминдорӣ, дурнамои ҳаҷми истеҳсолот, маҳсулоти озуқаворӣ, механизми ташиқилӣ-иқтисодӣ, истифодаи заминҳои обёришаванда.

Барои иқтибос: Комилов, Н. Б. Тарҳрезӣ ва дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоб / Н. Б. Комилов, М. С. Тешаев // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 198-207.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВА ОБЪЕМОВ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ НА ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЛЯХ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ

Комилов Н.Б.

Тешаев М.С.

Аннотация. В данной статье изучен анализ вопросов перспективы объема производства сельскохозяйственной продукции на орошаемых землях Кулябской области. Авторы провели анализ, используя научные факты и реальные статистические данные с помощью популярных методов исследования. В то же время в данной статье очень важным считается использование экономико-статистической модели для оценки эффективности использования орошаемых земель и развития сельскохозяйственных территорий. В анализируемой статье авторы преимущественно анализировали следующие вопросы: анализ модели перспективы урожайности основных сельскохозяйственных культур на орошаемых

землях Кулябской области, перспективы количества орошаемых земель сельскохозяйственного назначения. сельскохозяйственных культур в Кулябском районе Хатлонской области, перспектива урожайности основных сельскохозяйственных культур на орошаемых землях региона, а также перспектива объемного производства основной сельскохозяйственной продукции на орошаемых землях Кулябского района Хатлонской области. В конце на основе проведенного авторами анализа были сделаны необходимые выводы.

Ключевые слова: эффективное использование орошаемых земель, развитие сельского хозяйства, планирование, форма собственности на землю, перспективы объемов производства, продукты питания, организационно-экономический механизм, использование орошаемых земель.

DESIGN AND PROSPECTS OF PRODUCTION VOLUMES OF AGRICULTURAL PRODUCTS ON IRRIGATED LANDS OF KULYAB REGION

Komilov N.B.

Teshaev M.S.

Anotation: This article examines the analysis of the issues of the prospects for the volume of agricultural production on irrigated lands in the Kulyab region. The authors conducted the analysis using scientific facts and real statistical data using popular research methods. At the same time, this article considers it very important to use an economic and statistical model to assess the efficiency of irrigated land use and the development of agricultural areas. In the analyzed article, the authors mainly analyzed the following issues: analysis of the model of the prospects for the yield of the main agricultural crops on irrigated lands in the Kulyab region, the prospects for the amount of irrigated agricultural land. agricultural crops in the Kulyab district of the Khatlon region, the prospects for the yield of the main agricultural crops on irrigated lands in the region, as well as the prospects for the volume production of the main agricultural products on irrigated lands in the Kulyab district of the Khatlon region. In the end, based on the analysis conducted by the authors, the necessary conclusions were made.

Key words: efficient use of irrigated land, agricultural development, planning, form of land ownership, prospects for production volumes, food products, organizational and economic mechanism, use of irrigated land.

Гузориши масъала. Тарҳрезӣ ва дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоб дигаргунсозии бахши кишоварзӣ, хусусан, ислоҳоти муносибатҳои заминдорӣ идома дорад, ки ба шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ ба замин, тақмили механизми ташкилӣ-иқтисодӣ ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ кишвар равона карда шудааст. Яке аз самтҳои асосии баланд бардоштани

самаранокии истифодаи заминҳои обёришаванда чори намудани низоми нави заминдорӣ ва заминистифодабарӣ ба ҳисоб меравад. Он бадараҷаи маҳсусгардонии соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳо, муайян намудани кишти зироатҳои асосии озуқаворӣ, тоза намудани заминҳои кишт аз ифлосиҳо ва беҳдошти вазъи муҳити зисти одамон саҳт вобастагӣ дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти ватании солҳои

охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои самаранок истифодабарии заминҳои обӣ, маданияти баланди истифодабарии заминҳои кишоварзӣ ва ҳосилхезии он зиёд шудааст. Вале интишороти бевосита ба таҳқиқи вазъи тарҳрезӣ ва дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи нисбатан кам тавваҷҷуҳ карда шудааст.. Баъзе паҳлуҳои ин масъала дар мақолаҳои олимони ватанӣ, Исайнов Ҳ.Р, Шералиев Э.Н, Саймуродов Л.Ҳ, Ғаниев Т.Б. дида мешавад.

Мақсади мақола: Таҳлил ва таҳқиқи дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Ташаккули механизми ташкилӣ-иқтисодӣ истифодаи заминҳои обёришаванда дар минтақаҳои кишвар, ки аз нигоҳи илмӣ асоснок кардашуда, аз ҳалли таъмини беҳатарии озуқаворӣ аҳоли маншаъ гирифта, барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи рушди минтақаҳои кишвар дар заминаи таъмини самаранокӣ истифодаи истифодаи заминҳои обёришаванда бо назардошти хусусиятҳои хоси минтақаҳо ва ҳудуди соҳаи кишоварзӣ равона карда шудааст. Илова бар ин, дар низомии зироаткорӣ аз омилҳои иқлимӣ-экологӣ, тамоюлҳои иҷтимоӣ-демографӣ, афзоиши рақобатпазирии молу маҳсулоти озуқаворӣ, зарурати рушди кластерҳои агросаноатӣ, самтҳо ва ҳадафҳои татбиқи сиёсати аграрии давлат низ вобастагии калон дорад.

Имрӯз ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назар ба заминҳои кишти кишоварзӣ се маротиба камтар истифодаи заминҳои обёришаванда рост меояд. Аҳоли бошад, тамоюли зиёдшавии дошта, тибқи маълумотҳои омӯрӣ ба 10 млн. нафар расидааст ва аз рӯи пешгӯиҳои мутахассисон то соли 2025 ин рақам ба 12 млн. нафар мерасад. [1, с. 88]. Ин ҳолат

бегуфтугӯ афзун гардонидани истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва истифодаи аз ҳад зиёди истифодаи заминҳои обёришавандаро дар минтақаҳо ба миён меорад, ки он дар навбати худ зарурати баланд бардоштани самаранокӣ экологӣ - иқтисодии чорабиниҳои мелиоративӣ-ирригатсионии заминҳои кишоварзиро дар минтақаҳо тақозо менамояд.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш менамоем, ки роҳҳо ва воситаҳои муносири баланд бардоштани самаранокӣ экологӣ-иқтисодии истифодаи заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоб бо истифода аз усулҳои баҳои экологӣ - иқтисодии заминҳои кишоварзӣ, муқоисаи самаранокӣ заминҳои обёришаванда ва чорабиниҳои экологӣ - мелиоративиро оид ба нигоҳдорӣ, такрористеҳсол ва ҳифзи заминҳои кишоварзӣ ба хоҳири баланд бардоштани ҳосилхезии зироатҳо бо сарфаи ками хароҷотҳои истеҳсоли, паст намудани таназулёбии (деградатсия)-и заминҳои обёришаванда ва беҳдошти муҳити зист дида бароем.

Ҳолати кунунии истифодаи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ нишон медиҳанд, ки вазъи экологӣ - мелиоративии онҳо ба талаботи рушди устувори минтақаҳои кишвар ҷавобгӯ набуда, иқтидори мелиоративӣ-ирригатсионӣ ба таври лозима истифода бурда намешаванд. Аз ин хотир, дар бисёр минтақаҳои кишвар бо сабаби мушкилоти экологӣ-иқтисодӣ таназулёбии захираҳои замин, вайроншавии баланси об, риоя накардани меъёр ва речаи обёрӣ, ки дар маҷмӯъ ба зарарҳои иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ ва коҳиш ёфтани рушди мелиоратсия оварда расонидааст...». [2, с. 13]. Ба фикри мо ин раванд зарурати ҷори намудани шаклҳои нави заминдорӣ ва усулҳои пешқадами обёрӣ ва технологияи нави сарфакунандаи обҳоро тақозо менамояд, ки онҳо дар якҷоягӣ метавонанд таъсири манфиро ба муҳити зист кам

намуда, танзими самараноки идораи заминҳои обёришаванда ва рушди рушди устувори минтақаҳои агросаноатиро таъмин намояд.

Ҳангоми баҳои самаранокии экологӣ - иқтисодии истифодаи заминҳои обёришаванда ва чорабиниҳои мелиоративӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон усули пешқадами заминдорӣ, табиатгунҷоиш ва сарфаи захираҳои обу замин ба ҳисоб гирифта шуда, речаи дурусти обёрикунӣ, ҳосилхезии заминҳои обёришаванда, истифодаи нуриҳои минералӣ, пешгирии таназулҳои заминҳои обёришаванда дар натиҷаи ғайриқонунии хоҷагидорӣ ба эътибор гирифта шудаанд.

Ба андешаи Шералиев Э.Н. «... Яке аз масъалаи муҳими истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ - ин ташкили механизми иқтисодии танзими истифодаи заминҳои обёришаванда ба ҳисоб меравад. [3, с. 213]. Ин механизм, пеш аз ҳама, дар муқаррар намудани пардохтҳо барои истифодаи заминҳои обёришаванда, чори намудани меъёрҳо ва манъ кардани истифодаи ғайрисамараноки онҳо, ҷаримаситонӣ ва дигар ҷавобгарӣҳо, ки ба вайроншавии ҳолатҳои экологии заминҳои обёришаванда оварда мерасонад, зухур меёбад...». Ин ҷо суҳан, пеш аз ҳама, дар бораи ба ҳам мувофиқат намудани рушди устувори минтақа ва дастгирии давлатии истифодаи самаранокии захираҳои замин, бахусус, заминҳои обёришаванда ва беҳдошти вазъи экосистемаи минтақаҳои кишвар меравад.

Назари Исайнов Ҳ.Р. дар ин радиҷ чунин аст: «...Танзими давлатии комплекси агросаноатӣ таъсирасонии мақсадноки давлат ба низоми амалкунандаи иқтисодӣ бо мақсади таъмини ғайриқонунии муътадили сектори аграрӣ ва тараққиёти устувори иқтисодиёти минтақа мебошад...». [4, с. 421]. Дар ин маврид даҳолати давлатӣ, барои ҳалли масъалаҳои таъмини беҳатарии

озуқаворӣ ва самаранок истифодабарии нерӯи захиравӣ - табиӣ минтақа, инчунин, беҳдошти вазъи экосистемаи минтақавӣ равона карда мешавад.

Дар раванди таҳияи моделҳои иқтисодӣ - математикӣ махсусан моделҳои эконометрикӣ, пеш аз ҳама, муайян намудани нишондиҳандаҳо (омилҳо)-и асосии объекти таҳқиқот ва алоқамандии байни онҳо шарт ва зарӯр мебошад. Бинобар ин, мо дар рафти таҳқиқот барои таҳлили эконометрии вазъи соҳаи кишоварзӣ минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аз рӯи миқдори заминҳои обёришавандаи қорам, ҳосилнокӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ ва ба ҳайси нишондиҳандаи вобастагии маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК)-и вилояти Хатлон ва ба ҳайси омилҳои новобаста - пахта, ғалла, картошка ва сабзавотҳои интиҳоб намудем.

Дар рафти таҳқиқот мо қадамҳои мазкурро барои моделсозии вазъи соҳаи кишоварзӣ минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аз рӯи миқдори заминҳои обёришавандаи қорам, ҳосилнокӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ мавриди амал ва баррасӣ қарор додем.

Барои таҳлили коррелятсионии масъалаи мазкур, ба сифати нишондиҳандаи вобаста маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК)-и минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ва ба сифати омилҳои новобаста - миқдори заминҳои обёришавандаи қорами пахта, ғалла, картошка ва сабзавотҳои интиҳоб карда шуданд (ниг. замиаи 1). Таҳлил коррелятсионӣ бо истифода аз имкониятҳои барномаи Excel дар асоси маълумотҳои оморӣ давраи солҳои 2010 - 2021 гузаронида шуд, ки натиҷаи он чунин мебошад: байни омилҳои замини обёришавандаи қорами пахта бо картошка ($r_{п,к} = 0,66$) ва ғалла бо сабзавотҳои ($r_{п,к} = 0,95$) вобастагии баланд (алоқаи коллинеарӣ) мавҷуд мебошад, ки аз байни

бояд яке аз омилҳо ба модел ворид карда шавад. Ба модел ҳамон омилҳое ворид мегарданд, ки агар байни онҳо бо нишондиҳандаи вобаста маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК) алоқамандии баланд ҷой дошта бошанд.

Дар таҳлили мазкур байни нишондиҳандаи вобаста ва омилҳои картошка ва сабзавотҳо мутаносибан $r_{\text{ММК},\text{К}} = 0,68$ ва $r_{\text{ММК},\text{С}} = 0,95$ алоқамандии баланд мавҷуд мебошад, бинобар ин интихоби омилҳои мазкур барои таҳияи модели регрессионӣ аз рӯи қоида мебошад.

Таҳлили регрессионӣ. Барои таҳияи модели регрессионӣ маълумоти омории замимаи 1 истифода бурда шуд. Раванди таҳияи модел бо истифода аз имкониятҳои барномаи Excel бо дарназардошта тамоми қонуниятҳои усулҳои эконометрики амалӣ карда шудааст. Барои таҳлили масъалаи мазкур, модели регрессияи ҳисобии биёромила таҳия карда шуд, ки намуди зеринро дорад:

$$\text{ММК}(z) = -10713,362 + 0,177 * \text{Кз} + 2,597 * \text{Сз} \quad (1)$$

Дар инҷо, $\text{ММК}(z)$ - маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, Кз -заминҳои обии қорами картошка, Сз - заминҳои обёришавандаи қорами сабзавотҳо мебошад.

Эътимоднокии модели мазкурро аз рӯи сифати модел (коэффитсиенти детерминатсия) ҳамогии миёнаи аппроксиматсионӣ ва меъёри Дарбин Уотсон, санҷида шуд, ки мувофиқан $R^2 =$

0,878, $\bar{A} = 3,5\%$ ва $DW = 1,9$ мебошад. Аз рӯи баҳоҳои муайянгардида, модели таҳияшуда барои истифодабарӣ аз рӯи мақсад мебошад. Аз мазмуни модели (1) ба чунин хулоса омадан мумкин аст: ҳангоми ба 1% аз худ намудани заминҳои обёришавандаи қорами картошка дар ҳолати бетағйир будани заминҳои обёришавандаи қорами сабзавотҳо, дар маҷмӯ маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК)-и минтақаи Кӯлоб вилояти Хатлон ба 0,177 воҳид зиёд мегардад. Дар навбати худ ҳангоми ба 1% аз худ намудани замини қорами обёришавандаи сабзавотҳо, дар ҳолати бетағйир мондани заминҳои қорами обёришавандаи картошка, дар маҷмӯ ба ҳисоби миёна маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК)-и минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба 2,597 воҳид зиёд мегардад.

Дар таҳқиқот, барои дурнамои ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК)-и вилояти Хатлон, миқдори заминҳои обёришавандаи қорами пахта, картошка, ғалла ва сабзавотҳо аз моделҳои қаторҳои вақтӣ ва моделҳои авторегрессионӣ истифода бурда шудааст. Дар раванди таҳияи моделҳои дурнамои маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ (ММК)-и минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, миқдори заминҳои обёришавандаи қорам вобаста ба омилҳои овардашуда, қонуниятҳои эконометрикӣ, инчунин тавсифи омории моделсозӣ ба инобат гирифта шудааст. Моделҳои дурнамои таҳиягардида дар замимаи 4 оварда шудаанд.

Чадвали 1. - Модели дурнамои миқдори заминҳои обёришавандаи зироатҳои кишоварзӣ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон

Намуди модел	Сифати модел
ММК Хатлон (t) = $5564,40 + 939,11 * t$	$R^2 = 0,932$
Пахта (t) = $47364,28 - 0,635 * \text{Пахта}(t - 1)$	$R^2 = 0,797$
Ғалла (t) = $146945 - 4330,6 * t + 105,08 * t^2$	$R^2 = 0,910$
Картошка (t) = $3427 * t^{0,1468}$	$R^2 = 0,566$
Сабзавотҳо (t) = $6054,5 + 358,06 * t$	$R^2 = 0,983$

t-тренд (вақт)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси моделҳои таҳияшуда, дурнамои маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии (ММК)-и минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ва заминҳои обёришавандаи зироатаҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон барои давраи солҳои 2022 - 2027 ҳисоб карда шуд, ки натиҷаи он дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Барои таҳлили коррелятсионии ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзии заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, ба сифати нишондиҳандаи вобаста маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии (ММК)-и вилояти Хатлон ва ба сифати омилҳои новобаста - ҳосилнокии пахта, ғалла, картошка ва сабзавотҳои интихоб карда шуданд (ниг. ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. -Моделҳои дурнамои ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон

Намуди модел	Сифати модел
Пахта (t) = $16,859 - 0,177 * \text{Пахта}(t - 1)$	$R^2 = 0,681$
Ғалла (t) = $27,645 + 0,904 * t$	$R^2 = 0,899$
Картошка (t) = $246,33 * t^{-0,11}$	$R^2 = 0,584$
Сабзавотҳо (t) = $210,89 + 6,7464 * t$	$R^2 = 0,943$

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Натиҷаи таҳлил коррелятсионӣ чунин мебошад: байни нишондиҳандаи натиҷавӣ ва омили ҳосилнокии пахта ($r_{\text{ММК},\text{П}} = 0,14$ вобастагии паст вучуд дорад. Инчунин байни нишондиҳандаи вобаста ва омилҳои ғалла, картошка ва сабзавотҳои мутаносибан $r_{\text{ММК},\text{Ғ}} = 0,98$, $r_{\text{ММК},\text{К}} = 0,74$ ва $r_{\text{ММК},\text{С}} = 0,96$ алоқамандии баланд вучуд доранд, бинобар ин, интиҳоби омилҳои мазкур барои таҳияи модели регрессионӣ мувофиқи қоида аст.

Барои таҳияи модели регрессионии вазъи ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзии заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон маълумоти омории замимаи 2 истифода бурда шудааст. Дар ҷараёни таҳияи модел тамоми қонуниятҳои усулҳои эконометрикӣ ба инобат гирифта шудааст. Барои таҳлили масъалаи мазкур, модели регрессияи ҳисобии бисёрномила таҳия карда шуд, ки намуди зеринро дорад:

$$\text{ММК}(x) = -27951,884 + 666,041 * \text{Ғх} + 12,186 * \text{Кх} + 58,136 * \text{Сх} \quad (2)$$

Дар инҷо, $\text{ММК}(x)$ - маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии вилояти Хатлон, Ғх - ҳосилнокии зироати ғалла, Кх -ҳосилнокии картошка, Сх - ҳосилнокии сабзавотҳои мебошанд. Ўйтимоднокии модели мазкурро аз рӯи сифати модел, хатогии миёнаи аппроксиматсионӣ ва меъёри Дарбин Уотсон, санҷида шудааст, ки мувофиқан $R^2 = 0.984$, $\bar{A} = 3,7\%$ ва $DW = 1,7$ мебошад. Аз рӯи баҳоҳои муайянгардида, модели таҳияшуда барои истифодабарӣ аз рӯйи мақсад мебошад. Аз мазмуни модели (2) ба чунин хулоса омадан мумкин аст: ҳангоми ба 1% зиёд гардидани ҳосилнокии зироати ғалла дар ҳолати бетағйир будани ҳосилнокии зироатҳои картошка ва сабзавотҳо, дар маҷмӯи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии (ММК)-и вилояти Хатлон ба 669,041 воҳид зиёд мегардад. Ҳангоми ба 1% афзоиш ёфтани ҳосилнокии зироати картошка, дар ҳолати бетағйир мондани

ҳосилнокии зироати ғалла ва сабзавотҳо, инчунин дар ҳолати ба 1% афзоиши ҳосилнокии зироати сабзавотҳо бедарназардошти афзоиши ҳосилнокии зироати ғалла ва картошка, дар маҷмӯ ба ҳисоби миёна ММК-и минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон мувофиқан ба 12,186 ва 58,136 воҳид зиёд мегардад.

Барои дурнамои ҳосилнокии зироатҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, махсусан зироатҳои зироатҳои пахта, ғалла, картошка ва сабзавотҳо, моделҳои ҳисобии дурнамосозӣ таҳия карда шуданд, ки онҳо дар замимаи 5

оварда шудаанд. Бо истифода аз моделҳои таҳияшуда, дурнамои ҳосилнокии зироатаҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон барои давраи солҳои 2022-2027 ҳисоб карда шуд.

Дар рафти таҳқиқот муайян гардиди, ки барои гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ ба сифати нишондиҳандаи вобаста ММК-и минтақаи Кӯлоб ва ба ҳайси омилҳои новобаста - ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ, махсусан ҳаҷми истеҳсоли пахта, ғалла, картошка ва сабзавотҳо ҷудо карда шуданд (ниг. ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. -Моделҳои дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон

Намуди модел	Сифати модел
Пахта (t) = $90911,99 - 0,524 * \text{Пахта}(t - 1)$	$R^2 = 0,543$
Ғалла (t) = $542068,5 - 0,312 * \text{Ғалла}(t - 1)$	$R^2 = 0,569$
Картошка (t) = $90218 * e^{-0,024 * t}$	$R^2 = 0,587$
Сабзавотҳо (t) = $158755 + 12686 * t$	$R^2 = 0,896$
е-экспонента, $e \approx 2,72$	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ нишон дод, ки: байни омилҳои новобаста алоқамандии паст вучуд доранд, яъне байни онҳо алоқаи коллинеарӣ мавҷуд намебошад. Ин маънои онро дорад, ки мо ба модели таҳия мешуда ҳукуки ворид намудани ҳамаи омилҳоро дорем, ба агар алоқамандии ҳар яке аз онҳо ба нишондиҳандаи вобаста (ММК) дар сатҳи баланд вучуд дошта бошанд. Аммо, таҳлил нишон медиҳад, ки байни омилҳои ғалла ва сабзавотҳо бо нишондиҳандаи вобаста мутаносибан ба $r_{\text{ММК},\text{Ғ}} = 0,62$ ва $r_{\text{ММК},\text{С}} = 0,93$ баробар буда, дар навбати худ байни омилҳои пахта ва картошка бо нишондиҳандаи вобаста мутаносибан ба $r_{\text{ММК},\text{П}} = -0,21$ ва $r_{\text{ММК},\text{К}} = -0,35$ баробар аст, яъне алоқамандии паст вучуд доранд. Бинобар ин, омилҳои пахта ва картошкарро мувофиқи талаботи моделсозии

эконометрики ба модел ворид намудан ғайримқон мебошад.

Барои таҳияи модели регрессионӣ маълумоти омории замимаи 3 истифода гардиданд, ки дар он тамоми имконият ва талаботҳои моделсозӣ ба назар гирифта шуд. Намуди модели регрессияи ҳисобӣ барои масъалаи мазкур чунин мебошад:

$$\text{ММК}(i) = -12620,135 + 0,022 * \text{Ғ}_i + 0,063 * \text{С}_i \quad (3)$$

Дар инҷо, $\text{ММК}(i)$ - маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб, Ғ_i - ҳаҷми истеҳсоли ғалла, С_i - ҳаҷми истеҳсоли сабзавотҳо мебошад. Тавсифи омории модели мазкурро аз рӯи сифати модел (коэффитсиенти детерминатсия) ҳамоҳангӣ миёнаи аппроксиматсионӣ ва меъёри Дарбин Уотсон, санҷида шуд, ки мувофиқан $R^2 = 0.855$, $\bar{A} = 4,6\%$ ва $DW = 1,7$ мебошад. Тибқи арзёбии муайянгардида,

истифода намудани модели таҳияшуда аз рӯи мақсад мебошад. Натиҷаи модели (3) ба чунин хулоса анҷом меёбад: ҳангоми ба 1% зиёд гардидани ҳаҷми ҳаҷми истеҳсоли ғалла дар ҳолати бетағйир будани омили сабзавотҳо, дар маҷмӯ маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии (ММК)-и минтақаи Кӯлоб ба 0,022 воҳид зиёд мегардад. Инчунин ҳангоми ба 1% зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли сабзавотҳо, дар ҳолати бетағйир будани ҳаҷми истеҳсоли ғалла, дар маҷмӯ

ба ҳисоби миёна ММК-и минтақаи Кӯлоб ба 0,063 воҳид афзоиш меёбад.

Дар чараёни таҳқиқот, барои дурнамои ҳаҷми истеҳсоли пахта, ғалла, картошка ва моделҳои ҳисобии дурнамосозӣ таҳия карда шуд, ки тавассути онҳо дурнамои ҳаҷми истеҳсоли зироатаҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, махсусан пахта, ғалла, картошка ва сабзавотҳо барои давраи солҳои 2023 - 2027 ҳисоб карда шуданд.

Ҷадвали 4. - Дурнамои истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти асосии кишоварзӣ дар заминҳои обии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, тайи солҳои 2022-2027.

Нишондиҳандаҳо	СОЛҲО				
	2023	2024	2025	2026	2027
ПАХТА					
Заминҳои обёришаванда, га	28786,7	29084,7	28895,5	29015,7	28939,3
Ҳосилнокӣ, с/га	20,5	20,5	20,5	20,5	20,5
Истеҳсоли маҳсулот, тонна	59118,8	59933,7	59506,7	59730,5	59613,2
ҒАЛЛА					
Заминҳои обёришаванда, га	106912,3	105629,0	104555,9	103692,9	103040,1
Ҳосилнокӣ, с/га	40,3	41,2	42,1	43,0	43,9
Истеҳсоли маҳсулот, тонна	413081	413187	413154	413164	413161
КАРТОШКА					
Заминҳои обёришаванда, га	5048,5	5099,9	5148,5	5194,5	5238,3
Ҳосилнокӣ, с/га	184,3	182,9	181,6	180,4	179,2
Истеҳсоли маҳсулот, тонна	64472	62943	61450	59993	58570
САБЗАВОТ					
Заминҳои обёришаванда, га	10927,3	11275,4	11623,5	11971,5	12319,6
Ҳосилнокӣ, с/га	305,3	31,1	318,8	325,6	332,3
Истеҳсоли маҳсулот, тонна	336359	349045	361731	374417	387103

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Хулоса: Ҳамин тариқ, роҳҳо ва самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии экологӣ - иқтисодии истифодаи заминҳои обёришаванда минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон дар оянда аз рушди низоми заминдорӣ мутобиқи ландшафтӣ ва рушди иқтисодиёти сабз, бо назардошти омилҳои табиӣ - иқлимӣ

минтақаҳо ва принсипи сарфаи захираҳои табиӣ вобастагӣ дорад. Рушди ояндаи низоми экологӣ - иқтисодӣ бояд ба таъмини тақрористеҳсоли ҳосилхезии заминҳои обёришаванда, дар заминаи аз нигоҳи экологӣ устувор ва аз нигоҳи иқтисодӣ самаранок равона карда шавад ва он аз

иҷрои чунин чорабиниҳо вобастагии калон дорад:

- дастгирии давлатии рушди низоми заминдорӣ, аз ҷумла риояи чорабиниҳои агротехникӣ (киштгардон, обёрӣ, оҳакандозӣ, истифодаи мошинҳо ва нуриҳо, мубориза бар зидди ҳашарот ва алафҳои зараррасон ва ғ.) ва мувофиқатсозии ҷаъолияти доимии мақомотҳои идоракунии захираҳои замин, хусусан, заминҳои обёршаванда, аз вазорату кумитаҳо сар карда то мақомати маҳаллӣ;

- ташаккули механизми ташкилӣ - иқтисодии назорати истифодаи самараноки заминҳои обёршаванда, инчунин беҳдошти экосистемаи минтақавӣ, дуруст чори намудани чораҳои низоми кадастраи замин, донишҳои экологии аҳоли ва ташхиси лоиҳаҳои мелиоративӣ - ирригатсионӣ дар минтақаҳо;

- наздиксозии ҷаъолияти муассисаҳои ташкилоти илмӣ, вобаста ба парвариш, нигоҳбини зироатҳои кишоварзӣ, заминсозӣ ва заминистифодабари ба ҷаъолияти амалии хоҷагӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ, тараққӣ додани ҳамаи соҳаҳои низоми КАС, аз зинаи истеҳсол, коркард ва фуруши маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла истифодаи самараноки заминҳои обёршаванда дар асоси чори намудани инноватсия дар истеҳсолоти онҳо;

- таҳияи модели коррелятсионӣ - регрессионӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми ба 1% зиёд гардидани ҳаҷми ҳаҷми истеҳсоли ғалла дар ҳолати бетағйир будани омили сабзавотҳо, дар маҷмӯъ ММК-и минтақаи Кӯлоб ба 0,025 воҳид зиёд мегардад. Инчунин ҳангоми ба 1% зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли сабзавотҳо, дар ҳолати бетағйир будани ҳаҷми истеҳсоли ғалла, дар маҷмӯъ ба ҳисоби миёна ММК-и минтақаи Кӯлоб ба 0,060 воҳид афзоиш меёбад.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. - 88 с.
2. Ганиев Т. Б., Эффективность экологизации развития сельского хозяйства (на примере орошаемого земледелия Таджикской ССР. – Душанбе: Ирфон, 1991. – С.13.
3. Шералиев Э. Н. Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин – қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи милли (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. №1 (33). - Душанбе: «Сино», 2007. - С. 213.
4. Исайнов И. Р. Иқтисоди милли. Китоби дарсӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2018. - С. 421.
5. Саидмуродов, Л.Х. Стратегия развития регионов страны на современном этапе / Л.Х. Саидмуродов // Финансы социального сектора и его влияние на устойчивое развитие регионов Республики Таджикистан: материалы научно-практической конференции 22 июня 2018 года. - Душанбе, 2018. - С. 7-17.
6. Омори солонаи вилояти Хатлон // Маҷмӯаи омори. - Бохтар, Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, (солҳои 2010- 2021.). - С. 13-22.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Комилов Низомиддин Бегаҳмадович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 918579290, email : nizomiddin.komilov@mail.ru

Тешаев Мирзошариф Саидҷафарович - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва қарзи факултети молиявию иқтисодӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Кӯлоб, маҳаллаи С. Сафаров, 16 E-mail: teshaev86@bka.ru Телефон: (+992) 918-29-38-30

Сведения об автором:

Комилов Низомиддин Бегахмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел: 918579290, электронная почта: nizomiddin.komilov@mail.ru

Тешаев Мирзошариф Саиджафарович - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллы Рудаки, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов и кредита финансово-экономического факультета. Адрес: 735360, Республика Таджикистан ш. Куляб, С. район. Сафарова, 16 Электронная почта: teshaev86@bka.ru Телефон: (+992) 918-29-38-30

Information about the author:

Komilov Nizomiddin - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel: 918579290, e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

Teshaev Mirzosharif Saidjafarovich - Kulyab State University named after Abdulla Rudaki, PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Finance and Credit, Faculty of Finance and Economics. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab Highway, Safarova St., 16 Email: teshaev86@bka.ru Phone: (+992) 918-29-38-30

УДК: 336.67

ХАРИТАИ АРЗЁБИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Амиров М.С.

Аннотатсия. Дар мақола хавфҳои молиявӣ, ки ба рушди корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфии назаррас мерасонанд, таҳқиқ карда шудаанд. Муаллиф методикаи арзёбии хавфҳои молиявиро, ки ба вазъи молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ таъсир мерасонанд, таҳия ва пешниҳод кардааст. Дар хулоса тавсияҳо оид ба тақмили низоми идоракунии хавфҳо дар корхонаҳои саноатӣ оварда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: хавфи молиявӣ, устувории молиявӣ, идоракунии хавфҳои молиявӣ, хавфҳои иқтисодӣ, мушкилоти молиявӣ, корхонаҳо, таваррум, корхонаҳои саноатӣ.

Барои иқтибос: Амиров, М.С. Харитаи арзёбии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Амиров // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 208-216.

КАРТА ОЦЕНКИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Амиров М.С.

Аннотация. В статье исследованы финансовые риски, оказывающие значительное отрицательное влияние на развитие промышленных предприятий Республики Таджикистан. Автором разработана и предложена методика оценки финансовых рисков, влияющих на финансовое положение предприятий пищевой промышленности. В заключении представлены рекомендации по совершенствованию системы управления рисками на промышленных предприятиях.

Ключевые слова: финансовый риск, финансовая устойчивость, управление финансовыми рисками, экономические риски, финансовые проблемы, предприятия, инфляция, промышленные предприятия.

FINANCIAL RISK ASSESSMENT MAP FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Amirov M.S.

Annotation. The article examines the financial risks that have a significant negative impact on the development of industrial enterprises in the Republic of Tajikistan. The author has developed and proposed a methodology for assessing financial risks affecting the financial position of food industry enterprises. In conclusion,

recommendations for improving the risk management system at industrial enterprises are presented.

Keywords: *financial risk, financial stability, financial risk management, economic risks, financial problems, enterprises, inflation, industrial enterprises.*

Гузориши масъала. Арзёбии хавфҳои молиявии корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ аз омилҳои беруна вобастаанд, ба монанди: манбаъҳои бозорӣ, ки бо нобоварӣ, мушкилот дар бозор алоқаманданд, барқарор намудани муносибатҳои нав бо шарикон, истеъмолкунандагон, таъминкунандагоне, ки дар таъмини тичорат бо мушкилоти молиявӣ, меҳнатӣ, моддӣ ва дигар захираҳои зарурӣ мушкилот доранд, аҳамияти махсус пайдо кардаанд. Харитаи моделсозии хавфҳои молиявӣ қисми муҳимтарини тамоми раванди идоракунии хавфҳои молиявӣ мебошад, ки натиҷаи бомуваффақияти татбиқи чораҳо оид ба коҳиш додани оқибатҳои ҳодисаҳои хавф аз он вобаста аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ ва методологияи арзёбии хавфҳои молиявӣ ва идоракунии онҳо дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Балабанов И.Т., Бегматов А.А., Бланк И.А., Ван Хорн Қ. К., Зозолуч А., Иброҳимзода И.Р., Качалов Р.М., Ковалев В.В., Половинкин П., Патрушев Е., Содиков Р.Х., Турмасын Р.И., Уткин Э.А., Умаров Ҳ.У. ва дигарон. Дар баробари ин, сарфи назар аз таҳқиқотҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ, дар шароити муносири иқтисодиёти бозаргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноати хӯрокворӣ, арзёбии хавфҳои молиявӣ ва харитаи коркарди онҳо пешниҳод гардидааст, инчунин схемаи хавфҳои молиявӣ ва методикаи арзёбии низоми идоракунии хавфҳои молиявӣ барои ҚДММ «Висол», коркарди иловагии илмӣ-назариявӣ ва таҳлилҳои иловагӣ талаб менамояд.

Мақсади мақола. Таҳқиқ ва коркарди методологияи арзёбии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ. Аз ин рӯ мақсади мақола ин коркард ва пешниҳоди харитаи арзёбии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ, ки татбиқи чораҳо оид ба коҳиш додани оқибатҳои хавфҳо аз он вобаста аст.

Муҳтавои асосии мавод. Имрӯз, дар шароити вазъи ноустувори бозор, номутаносибии сохторӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ омилҳои ҳастанд, ки ба низоми молиявии муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонанд, ба мисли тағйирёбии дарозмуддати муносибатҳои молиявӣ, амалҳои бухронӣ дар масъалаҳои идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои истеҳсоли мебошанд. Фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхонаҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ бо бисёр хавфҳои иқтисодӣ алоқаманд аст, ки аз омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба вучуд меоянд: стагнация, маҳдуд ва бекор кардани барномаҳои муосиркунонии корхонаҳо, таваррум, коҳиши қобилияти харидории аҳоли, мушкилиҳо дар таъмини қарзҳои кӯтоҳмуддат ба корхонаҳо барои ташкили фондҳои гардон, фурӯши маҳсулот ва гардиши сармоя ва ғайраҳо. Барои сохтани низоми мукаммали идоракунии хавфҳои молиявӣ гузаронидани арзёбии миқдорӣ ва сифатӣ онҳо зарур аст. Андозагирии хавфҳои молиявӣ дар асоси таҳлили индекси вазъи молиявии корхона усули маъмултарин барои ҳар як корхона бо сабаби мавҷуд будани маълумот ва нисбатан сода будани ҳисобу китоб мебошад. Бо вучуди ин, таҳлили вазъи молиявии корхона худ аз худ имкон намедихад, ки тамоми

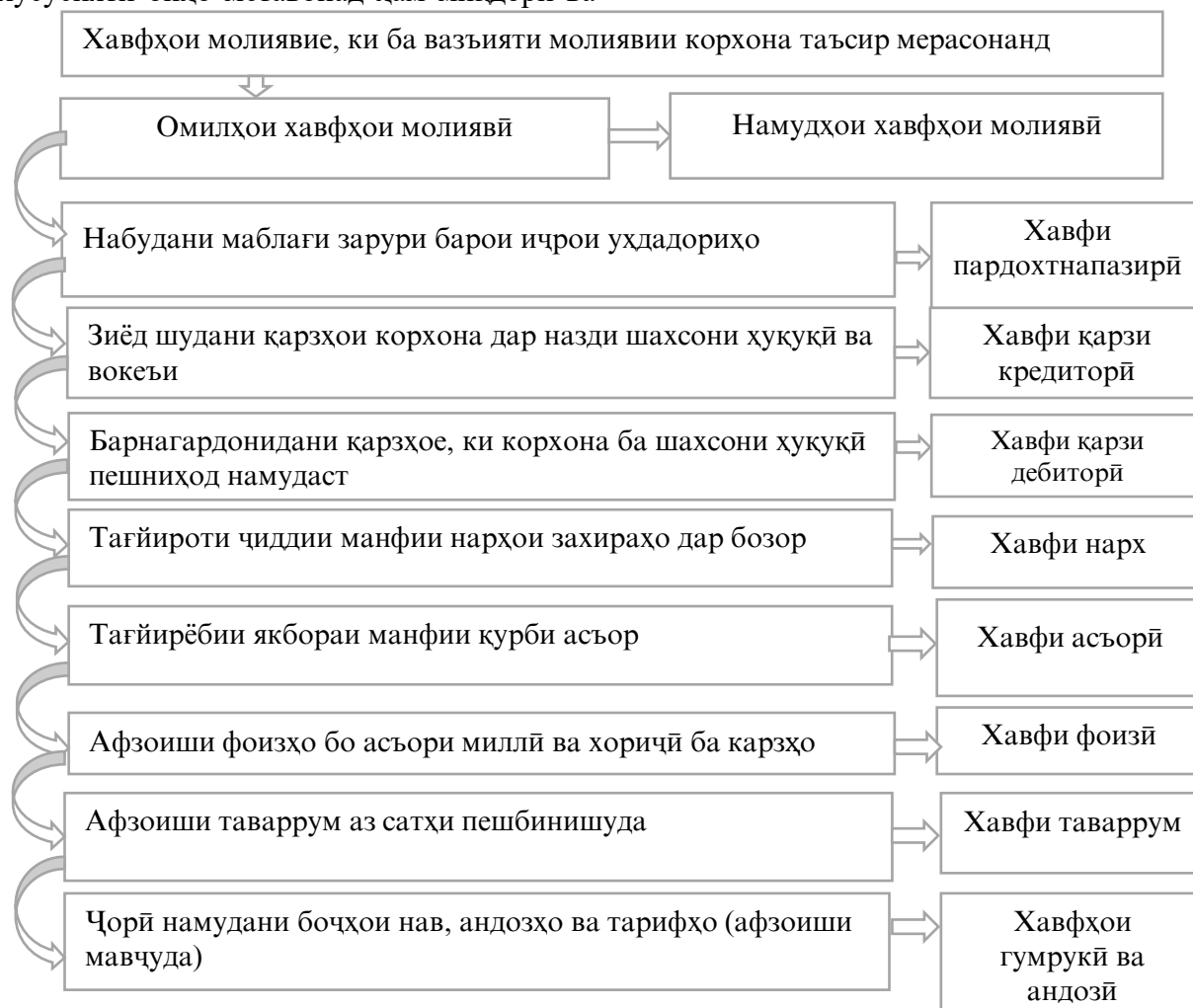
хавфҳои пинҳоншудаи корхонаҳо муайян карда шаванд.

Харитаи моделсозии хавфҳои молиявӣ қисми муҳимтарини тамоми раванди идоракунии хавфҳои молиявӣ мебошад, ки натиҷаи бомуваффақияти татбиқи чораҳо оид ба коҳиш додани оқибатҳои ҳодисаҳои хавф аз он вобаста аст. Мақсади моделсозии хавф ин ба даст овардани ифодаи миқдории онҳо барои қабули қарори минбаъда дар бораи мувофиқати сатҳи пазириши хавф ба стратегияи корхонаи саноатӣ мебошад. Ба ин маъно, мафҳуми моделсозӣ назар ба андозагирии хавфҳо васеътар аст. Андоза ин қисми ҷудонашавандаи моделсозӣ мебошад.

Моделсозии хавфи молиявӣ як раванди мураккабест, ки якҷанд марҳиларо дар бар мегирад ва аз муайянкунии хавф, яке аз мураккабтарин унсурҳои идоракунии хавфҳо оғоз меёбад. Минбаъд, таҳлили хавфҳо гузаронида мешавад, ки вобаста ба хусусияти онҳо метавонад ҳам миқдорӣ ва

ҳам сифатӣ бошад. Бояд қайд кард, ки на ҳама хавфҳо ифодаи қатъии миқдорӣ доранд. Қисми зиёди хавфҳоро танҳо бо усули эксперти, яъне субъективӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Аниқтараш, танҳо хавфҳои бозорӣ ва қисман хавфи қарзиро дар асоси истифодаи усулҳои назарияи эҳтимолият ва омори математикӣ (ё ба маънои васеътар дар дастгоҳи эконометрикӣ) муайян кардан мумкин аст.

Акнун ба муайян ва таҳлили хавфҳои ба фаъолияти корхонаҳои саноатӣ хос мегузарем. Дар таҳқиқот ҳашт намуди хавфи молиявӣ муайян карда шуд (расми 1). Бояд қайд кард, ки шумораи хавфҳо, ки корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон дучор мешаванд, аз шумораи дар боло зикршуда зиёдтар аст, аммо барои мақсадҳои таҳқиқот хавфҳои аз ҳама муҳим, ҳам аз нуқтаи назари ҳуди корхонаҳо ва ҳам аз нигоҳи шартҳои нишондиҳандаҳои объективии бозор онҳо интихоб карда шуданд.

Расми 1.Схемаи хавфҳои молиявие, ки ба вазъияти молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ таъсир мерасонанд

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Мувофиқи схемаи мазкур бояд зери таъсири омилҳо ва пайдогаштани хавфҳои молиявӣ, ки ба гардиши пулӣ ва вазъии молиявӣ таъсир мерасонад таҳлил карда шавад. Бо вучуди ин, бо назардошти гуногунрангӣ ва мураккабии хавфҳои ба фаъолияти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ хос самтҳои умумии таҳқиқоти низоми хавф-менечмент, ки дар ин рӯйхат пешниҳод шудаанд, аз ҷониби муаллиф бо равишҳои мушаххаси истехсолотро инъикоскунанда хусусиятҳои молиявии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ пурра карда шудаанд.

Мутобиқи нишондоди ҷадвали 1. ҳудудҳои доираҳои хавфи молиявӣ мақсаднок аст, агар ба аҳамияти ҳудудии нишондиҳандаҳои зерин тавачҷуҳ карда шавад: минималӣ – 30%; миёна – 50%; баланд – 70%; фалокатовар – 90%. Бояд қайд кард, ки роҳбарияти корхона бузургии нишондиҳандаҳои мазкурро дар асоси таҷрибаи умумии эътирофшуда муайян мекунад.

Натиҷаҳои ҷамъовардашуда имконият медиҳад, ки 4 доираи асосии хавфи молиявии фаъолияти корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодии бозоргонӣ муайян намоем:

1. Доираи хавфи минималӣ 30% - ро ташкил медиҳад, ки корхона дар натиҷаи фаъолияти худ ба хавфи нагирифтани фоидаи соф ва ба хавфи имконият надоштани пардохти дивидентҳо аз рӯи коғазҳои қиматноки баровардашуда дучор мегардад.

Ба корхонаҳои, ки дараҷаи хавфашон минималӣ аст, гузаронидани таҳлили хавфҳои молиявӣ дар асоси ҳисоботи ҳаракати пулӣ нақд тавсия дода

мешавад. Чунин тартибот имкон медиҳад, ки сабабҳои камомати пул муайян карда шуда, алоқаи байни натиҷаи молиявӣ ва ҳаракати пулӣ нақд, маблағҳои давраи ҳисоботи нақшаи моҳона ва назорати гардиши маблағҳои воридотӣ ва содиротӣ, инчунин, таҳлили хавфҳои молиявӣ дар асоси маълумоти гирифташуда ва интихоби усулҳои идоракунии онҳо муқаррар карда мешавад.

2. Доираи хавфи миёна 50% буда бо сатҳи талафоте тавсиф мешавад, ки аз ҳаҷми фоидаи пешбинишуда аз фаъолияти тижоратӣ баланд нест. Аммо корхона асосан фоидаи кам аз ҳаҷми ҳисобкардашудаи онро мегирад, дар ҳолати аз ин ҳам бадтар танҳо метавонад хароҷотҳоро рӯйпуш намояд.

Барои корхонаҳое, ки дар онҳо дараҷаи миёнаи хавфи молиявӣ тавсиф шудаанд, таъсиси низоми самараноки назорати хавфи молиявӣ бо мақсади муайян кардани таҳдидҳои эҳтимолии молиявӣ актуалӣ мебошад. Маълум аст, ки ҷамъоварии хавфҳои як намуд боиси вокуниши мувофиқ дар тамоми низоми хавфҳои иқтисодӣ мегардад. Бинобар ин, ба низоми идоракунии воситаи таҳлилий ҷорӣ кардан лозим аст, ки қобилияти ташаккули шахсиятро дорад. Сохтани механизми модели харитаи хавф имкон медиҳад, ки на танҳо хавф муайян карда шавад, робитаи таҳдидҳои эҳтимолӣ, инчунин, андозаи онҳо, таъсири мутақобила барои андешидани ҷораҳои пешгирикунанда барои рафъи оқибатҳои номатлуб низ аниқ гардад.

3. Доираи хавфи баланд ин доирае мебошад, ки дар ҷорҷубаи он талафот имконпазир аст, бузургии он бошад, аз ҳаҷми фоидаи баҳисобгирифташуда баланд аст, вале аз ҳаҷми фоидаи умумӣ баланд

нест: коэффисиенти хавф дар ҳудуди 70% аст. Амалисозии он метавонад дар талафоти фоидаи пешбинишудаи корхонаро аз фаъолияти хоҷагидорӣ инъикос ёбад. Ғайр аз ин, корхонаҳои бо дараҷаи баланди хавфи молиявиро зарур аст, ки дастгирии методологии идоракунии хавфи дебиторӣ таҳия ва дар амалия татбиқ намоянд. Ин тадбир сатҳи уҳдадорихоӣ муҳлаташ гузаштаи контрагентҳо ва хавфи пайдоиши онҳоро дар оянда коҳиш медиҳад, назорати фаъолияти харидорон, таҳлили тамоили маълумоти воқеии ҷамъовариҳои банақшагирифташуда ва ҳамоҳангшудаи дебитории батаъхирافتода мебошад.

Аз ҷадвали 1. бар меояд, ки ҳангоми арзёбии ҳамаҷонибаи хавфи

молиявӣ бояд барои ҳар як мафҳуми мутлақ ва нисбӣ андозаи талафоти эҳтимолиро, ки ба ин ё он самти хавф мутобиқат дорад, муайян намуд.

Ҳамин тариқ мувофиқи таҳлилҳо, оқибатҳои фалокатовар барои корхонаҳо хавфи пардохтнапазирӣ ва хавфи қарзи кредиторӣ баъдан хавфи қарзи дебиторӣ ва хавфи нарх мебошанд. Дар баробари ин хавфҳои асёрӣ, фоизӣ ва таваррум ба устувории молиявии корхонаҳо оқибатҳои манфии назарас доранд. Дар асоси таҳлили хавфҳои молиявии корхонаҳо мо харитаи хавфҳои молиявӣ мувофиқи хусусиятҳои корхонаҳои саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудем.

Ҷадвали 1. - Харитаи хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Намудҳои хавфҳои молиявӣ	Эҳтимолияти рӯйдодани хавфҳои молиявӣ			
		Дараҷаи минималии хавф (то 30%)	Дараҷаи миёнаи хавф (то 50%)	Дараҷаи баланди хавф (то 70%)	Дараҷаи фалокатовари хавф (зиёд 90%)
1.	Хавфи пардохтнапазирӣ				Фалокатовар
2.	Хавфи қарзи кредиторӣ				Фалокатовар
3.	Хавфи қарзи дебиторӣ			баланд	
4.	Хавфи нарх			баланд	
5.	Хавфи асёрӣ		Миёна		
6.	Хавфи фоизӣ		Миёна		
7.	Хавфи таваррум		Миёна		
8.	Хавфҳои гумрукӣ ва андозӣ	Минималӣ			

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар харитаи хавфҳои молиявӣ аз рӯйи дараҷаи таъсири онҳо ба фаъолияти молиявиро иқтисодии корхонаҳо ҷойгир карда шудаанд. Корхонаҳои мазкур ҳамаҷонибаи ҳангоми банақшагирии фаъолияти молиявиро иқтисодӣ бояд харитаи хавфи

молиявиро вобаста ба нишондиҳандаи пазирии хавф, ки роҳбарият муқаррар кардааст, ташкил намоянд. Харитаи хавфҳои молиявӣ ба мо имкон медиҳад, ки тадбирҳои зеринро амали созем:

1. Муайян намудани сатҳи хавфҳои молиявие, ки корхонаҳои саноати бештар дучор мешаванд;

2. Арзёбии ҳудуди намудҳои гуногуни хавфҳои молиявӣ ва муайян кардани талафоте, ки онҳо метавонанд ба вучуд меоваранд;

3. Таҳлили таъсири хавфҳои молиявӣ ба фаъолияти ҷорӣ ва стратегии корхонаҳои саноатӣ;

4. Таҳияи маҷмӯи тадбирҳо оид ба пешгири ё кам кардани таъсири хавфҳои молиявӣ ба фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхонаҳои саноатӣ.

Аз ҷониби мо мувофиқи маълумоти дар таҳқиқот таҳияшуда муайян карда шудааст, ки равиши методологӣ хавфҳои молиявии баланди корхонаро нишон медиҳад. Ба корхонаҳое, ки ба доираи гурӯҳи мазкур дохил шудаанд, истифодаи ҷораҳои зерин тавсия дода мешавад:

-Ҳамкории байни корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ ва ширкатҳои аутсорсингӣ дар доираи татбиқи барномаи ягонаи истеҳсоли имконияти на фақат барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот ва хизматрасонӣ, балки инчунин, кам кардани ҳаҷми хароҷоти доимӣ ба як воҳиди маҳсулотро медиҳад. Дар натиҷаи аз занҷири истеҳсоли ихтисор намудани як қатор равандҳо ва ба берун додани онҳо корхонаҳои саноати хӯрокворӣ саъю кӯшишро ба фаъолияти асосӣ, сода кардани сохтори идоракунӣ, кам кардани хароҷот равона менамоянд.

4. Доираи хавфи фалокатовар талафот ба вучуд омаданааш мумкин аст, ки ба ҳаҷми сармояи худии корхона баробар аст ва метавонад ба муфлисшавии корхона оварда расонад. Омили хавф дар ин доира ҳудуди аз 90 то 100% аст.

Да раванди қабули қарорҳо аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ оид ба имконпазир ва мақсаднок будани хавфи

молиявӣ бояд муайян намуд, ки эҳтимолияти сатҳи муайяни талафот аз баъзе сатҳҳои хавф баланд нест. Тадқиқот нишон медиҳад, ки коэффитсиенти имконпазирӣ хавф на зиёдтар аз 0,3 аст.

Корхонаҳо бо дараҷаи хавфи фалокатовар бояд муносибати комплексии идоракунӣ хавфро истифода баранд. Дар байни тадбирҳои зиддибуҳронии барқарорсозии қобилияти пардохтпазирӣ, устувории молиявӣ ва даромаднокӣ ҷораҳои зеринро тавсия кардан мумкин аст:

Гузaronидани фаъолияти муштарак. Ҳамкории иштирокчиёни корхонаи муштарак хусусиятҳои ба худ хос дорад: якҷоякунии моликият, идоракунӣ якҷояи равандҳои рушди корхона, истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот ва хидматҳои он, тақсими хавфи корхонаҳо, ҳамкории дарозмуддат, омӯзиши афзалиятҳои рақобати шарикон, мураккабии ҳамкории шарикон дар ҳамаи соҳаҳои асосии фаъолият ифода меёбад.

Таҷдиди сохтори дороиҳои ғайриасосӣ. Ин тадбир имконият медиҳад, аз ҳисоби фуруши воситаҳои ғайрисамаранокӣ соҳавӣ, захираҳои идоракунӣ ба қори асосӣ мутамарказ карда, захираҳои молиявӣ хеле сарфа ва хавфи истеҳсоли кам карда шавад, самаранокии истифодаи тамоми фондҳои корхона зиёд ва арзиши аслии маҳсулот кам карда, назорати хароҷот, баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва шаффофияти фаъолияти асосии корхона таъмин карда шавад.

Ҳамин тарик, мо зарур мешуморем, ки низомҳои идоракунӣ хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шаванд. Барои арзёбии фаъолияти низоми идоракунӣ хавфҳои молиявӣ дар ҚДММ «Висол», мо методикаи махсуси арзёбиро таҳия кардем, ки дар ҷадвали 2. нишон дода шудааст.

Чадвали 2.- Методикаи арзёбии низоми идоракунии хавфҳои молиявӣ барои ЧДММ «Висол»

Меъёрҳои арзёбӣ	1	2	3	4	5
Мавҷуд будани зерсохтори махсус дар корхона - шӯъбаи идоракунии хавфҳои молиявӣ	+				
Ҳамгироии низоми идоракунии бо равандҳои банақшагирии стратегӣ ва амалиётӣ	+				
Мавҷудияти мутахассисони касбӣ - хавф-менечерон, ки барои сари вақт муайян кардан ва арзёбии хавфҳои молиявӣ масъуланд			+		
Ҳуҷҷатҳои меъёрии зарурӣ дар соҳаи идоракунии хавфҳо	+				
Муайян намудани ҳудуди пазирии хавфҳо	+				
Мунтазам ҳисобот доир ба хавфҳои молиявии корхона таҳия карда мешаванд	+				
Назорати мақомотҳои олии идоракунӣ аз болои вазъияти молиявии корхона				+	
Мунтазам такмилдиҳии дониш ва касбияти кормандон доир ба хавфҳои молиявӣ	+				
Суғуртакунии фондҳои асосӣ				+	
Истифодабарии тавсияҳо ва меъёрҳои муқарраршуда дар қонунгузорӣ аз ҷониби роҳбарияти корхона			+		

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Методологияи мазкур номгӯи ҷузъҳоро дар бар мегирад, ки дар заминаи онҳо таҳлили низоми идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ЧДММ «Висол» тавсия дода мешавад. Тартиби арзёбии таҳлили низоми идоракунии хавфҳои молиявиро дар ЧДММ «Висол» барои ҳар як меъёр алоҳида ва таҳияи ҳулосаҳои умумиро оид ба мутобиқати низом ба талаботи тавсифшуда дар бар мегирад. Арзёбӣ бояд барои ҳамаи ҷузъҳои пешниҳодшуда, аз ҷумла таҳлили талаботи асосӣ барои низоми идоракунии хавфҳои молиявӣ гузаронида шавад. Ҳамчун ченакҳои арзёбӣ, мо чадвали панҷсатҳиро истифода мебарем, ки мувофиқи он яке аз арзёбиҳои зерин метавонад барои ҳар як меъёр дода шавад: (5) пурра мувофиқат мекунад, (4) аксаран мувофиқат мекунад, (3) умуман мувофиқ нест, (2) заиф, (1) мувофиқат намекунад.

Раванди арзёбии камбудҳои низоми мавҷудаи идоракунии муайян кард, ки аз инҳо иборатанд:

дар корхона мавҷуд набудани воҳиди махсус - шӯъбаи идоракунии хавфҳои молиявӣ;

набудани менечерони касбии хавфҳо, ки барои сари вақт муайян кардан ва арзёбии хавфҳои молиявӣ масъуланд;

механизмҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳифзи хавфҳои молиявӣ ба қадри кофӣ таҳия нашудаанд;

роҳбарияти корхона лимити пазирии хавфро муайян накардааст, яъне қобилияти корхона барои гирифтани хавфҳо ва сари вақт бартараф кардани онҳо, тавассути қабули стратегияи идоракунии ба хавф нигаронидашуда.

Ҳангоми гузаронидани арзёбӣ бояд ба назар гирифт, ки низоми самараноки

идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ҶДММ «Висол» набояд ҳамчун низоме баррасӣ карда шавад, ки дар он ҳамаи таҷрибаҳои беҳтарини имконпазир дар соҳаи идоракунии хавфҳои молиявӣ татбиқ карда мешаванд. Инчунин хусусиятҳои бизнес равандҳо, марҳилаи афзоиш ва рушди корхона, шумораи кормандон, хусусияти ҳудудӣ ва дигар омилҳоро ба назар гирифта лозим аст.

Аммо низомии бюрократикунонӣ идоракунии хавфҳои молиявӣ бошад, метавонад фаъолияти корхонаро душвор гардонад, маҳдудиятҳои нолозимро ҷорӣ кунад, захираҳои зиёди молиявиро талаб наояд дар ҳоле, ки ба ҳадафҳо ва вазифаҳое, ки саҳмдорон ва роҳбарият ба он гузоштаанд, мувофиқат накунад.

Самаранокии низомии идоракунии ба хавф нигаронидашудаи корхона на танҳо бо риояи меъёрҳои муқарраршудаи арзёбӣ, балки бо истифодаи оқилонаи захираҳо низ муайян карда мешавад. Санҷиши равиши пешниҳодшуда барои арзёбии низомии идоракунии хавфҳои молиявӣ бо истифода аз равиши пешниҳодшуда мо таҳлил ва арзёбии ҳамаҷонибаи низомии идоракунии хавфҳои молиявии ҶДММ «Висол» анҷом додем. Гузаронидани таҳхиси низомии идоракунии хавфҳои молиявӣ мувофиқи методологияи таҳияшуда, ки дар ҷадвали 2. оварда шудааст имкон медиҳад, ки камбудҳои асосӣ ва самтҳои рушди минбаъдаи низомии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ҶДММ «Висол» муайян карда шаванд.

Камбудҳои асосии низомии мазкур ин ҳамгироии нокифояи низомии идоракунии хавфҳои молиявӣ бо равандҳои банақшагирии стратегӣ ва амалиётӣ, мавҷуд набудани ҳуҷҷатҳои меъёрии зарурӣ дар соҳаи идоракунии хавфҳо дар корхонаҳо, аз ҷумла ҳудуди пазирии хавфҳо, мавҷуд набудани механизмҳои самараноки идоракунии хавфҳо дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии, нокифояи дониш ва салоҳияти кормандони масъули идоракунии хавфҳо мебошад.

Хулоса. Ҳамин тариқ мувофиқи таҳлилҳо, оқибатҳои фалокатовар барои корхонаҳо хавфи пардохтнапазирӣ ва хавфи қарзи кредиторӣ баъдан хавфи қарзи дебиторӣ ва хавфи нарх мебошанд. Дар баробари ин хавфҳои асёрӣ, ғоизӣ ва таваррум ба устувории молиявии корхонаҳо оқибатҳои манфии назарас доранд. Ҳамин тариқ, мо зарур мешуморем, ки низомҳои идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шаванд. Барои арзёбии фаъолияти низомии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ҶДММ «Висол», мо методикаи махсуси арзёбиро таҳия карда шудааст. Натиҷаҳои таҳхиси низомии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ҶДММ «Висол» бояд асоси таҳияи стратегияи идоракунии ба хавф нигаронидашуда ташкил диҳанд, ки ба мо имкон медиҳад, ки ба қадамҳои амалии тақмил додани низомии идоракунии хавфҳо дар корхона гузарем.

Адабиёт

1. Амиров М.С. Таҳлили таъсири хавфҳои молиявӣ ба рушди корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.Г. Сафаров, М.С. Амиров, Пайёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон: - Душанбе 2022, №2 (31). С. 62-73. ISSN 2663-0389.
2. Амиров М.С. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ [Матн] / М.С. Амиров//Пайёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон: - ш. Душанбе, 2021, №4/1 (29). С. 65 - 74. ISSN 2663-0389.

3. Балабанов И.Т. Риск менеджмент/ И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 122с.
4. Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 [Матн]: Қарори № 373.
5. Бегматов А.А. Идораи хавфҳои молиявӣ: китоби дарсӣ/ А.А. Бегматов, Б.Г. Сафаров. – Душанбе, 2019. -270с.
6. Бланк, И.А. Основы финансового менеджмента: учебник в 2-х т./ И.А. Бланк. – Киев: Ника-центр, 2009. - т.1. - 592 с., т.2 - 512с.
7. Дж. К. Ван Хорн. Основы управления финансами: Пер. с англ./Дж. К. Ван Хорн. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 336с.
8. Иброхимзода, И.Р. Теоретические основы банковского финансового риска: сущность и классификация риска/И.Р. Иброхимзода //Сборник научных трудов «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства». Под общей редакцией З.О. Адамановой. - Симферополь, 2021. С.314.
9. Качалов, Р.М. Управление хозяйственным риском на предприятиях/ Р.М. Качалов. - М.: Гардарика, 1999. - 296с.
10. Содиков Р.Х. Усулҳои кам намудани хавфҳои молиявӣ ҳангоми таъмини беҳатарии иқтисодии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Р.Х. Содиков // Паёми ДТТ, 2013. - №2. - С.104 -110 .
11. Турмасынс, Р.И. Управление финансовыми рисками и стратегия долгосрочного развития/ Р.И. Турмасынс. - М.: Экономика, 1997. -176с.
12. Половинкин, П. Предпринимательские риски и управление ими/ П. Половинкин, А. Зозолоч // Российский экономический журнал, 1997. - № 9. - С.71 -75
13. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 27 март соли 2018 [Матн]: Қарори №159.
14. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. -406 -701с.
15. Умаров Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков/ Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Дж. Боймуродов // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2019. - №8. - С.175 -182.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Амиров М.С. – номзоди илмҳои иқтисодии кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: 785808383, amirov.83.83@mail.ru

Сведения об авторе:

Амиров М.С. – кандидат экономических наук кафедры таможенного дела Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 785808383, amirov.83.83@mail.ru

Information about the author:

Amirov M.S. – Candidate of Economic Sciences, Department of Customs Affairs, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: 785808383, amirov.83.83@mail.ru

УДК: 330.342

САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ВА АФЗАЛИЯТҲОИ РУШДИ ОН**Нурализода Н.****Саидова Ш.Т.**

***Аннотатсия.** Дар мақолаи мазкур муаллиф саноатикунонии иқтисодиёти миллӣ ва афзалиятҳои онро мавриди таҳлил қарор дода чунин такид намудааст, ки дар шароити имрӯз соҳаи саноат метавонад дар амалишавии ҳадафҳои олии мамлакат, аз ҷумла ташикили ҷойҳои кори наф, баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллӣ, устувори иқтисодӣ, рақобатпазирии маҳсулотҳои саноатӣ, афзоиши содироти маҳсулотҳои соҳаи саноат ва густариши муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ нақши муассир дорад.*

***Калидвожаҳо:** соҳаи саноат, дастгириҳои давлатӣ соҳаи саноат, потенциали соҳаи саноат, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, рушди соҳаи саноат, афзалиятҳои соҳаи саноат, содироти маҳсулотҳои саноатӣ, дурнамои рушди соҳаи саноат.*

***Барои иқтибос:** Нурализода, Н. Саноатикунонии иқтисодиёти миллӣ ва афзалиятҳои рушди он / Н. Нурализода, Ш. Т. Саидова // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 217-222.*

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ПРЕИМУЩЕСТВА ЕЕ РАЗВИТИЯ**Нурализода Н.****Саидова Ш.Т.**

***Аннотация.** В данной статье автор анализирует индустриализацию национальной экономики и ее преимущества, а также подчеркивает, что в современных условиях промышленность может способствовать реализации высших целей страны, в том числе созданию новых рабочих мест, повышению чувства национальной гордости, эффективную роль играют экономическая стабильность, конкурентоспособность промышленной продукции, увеличение экспорта промышленной продукции и расширение международных экономических связей.*

***Ключевые слова:** промышленность, государственная поддержка промышленности, потенциал промышленности, производство промышленной продукции, развитие промышленности, приоритеты промышленности, экспорт промышленной продукции, перспективы развития промышленности.*

INDUSTRIALIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS DEVELOPMENT ADVANTAGES**Nuralizoda N.****Saidova Sh.T.**

***Annotation.** In this article, the author analyzes the industrialization of the national economy and its advantages, and emphasizes that in today's conditions, the industry can*

contribute to the realization of the highest goals of the country, including the creation of new jobs, increasing the sense of national pride, economic stability, competitiveness of industrial products, increase in export of industrial products and expansion of international economic relations play an effective role.

Key words: *industry, state support for industry, potential for industry, production of industrial products, development of industry, priorities of industry, export of industrial products, prospects for development of industry.*

Гузориши масъала. Саноат яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди миллӣ мамлакатҳо ва тавлидкунандаи асосии неъматҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, рушди он ба пешрафти бахшҳои дигари иқтисодӣ заминаи мусоид гузошта нуфуз ва мавқеи давлатро дар арсаи байналмилалӣ устувор менамояд. Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла раванди саноатикунории босуръати кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2022–2026 – ро «Солҳои рушди саноат» эълон намуданд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур як қатор барнома ва оморҳои аналитикӣ вучуд доранд, ки вазъи оҳаи саноатро баҳогузорӣ менамояд. Ҳуҷҷати асосии соҳаи мазкур Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025 ва Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 маҳсуб меёбад.

Мақсади мақола аз омӯзиши масъалаи саноатикунории иқтисодӣ миллӣ ва афзалиятҳои рушди он ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар зарфи солҳои

соҳбистиклоли давлатӣ амалисозии нақшаву барномаҳои рушди соҳаи саноат имкон дод, ки дар кишвар беш аз 3 ҳазор корхонаи саноатӣ бо 54 ҳазор ҷойи корӣ сохта, ба истифода дода шавад.

Танҳо аз ҳисоби зиёд шудани иқтидорҳои саноатӣ дар замони соҳиб истиклолии мамлакат талабот ба неруи барқ беш аз 800 мегаватт зиёд гардид. Тавре, ки маълум аст дар 75 соли замони Шӯравӣ (то соли 1991) дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ бо 33 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият дошта, танҳо пас аз барқарорсозии сулҳу субот ва роҳандозии фаъолияти бонизомии соҳаҳои фалаҷгардидаи ҳокимияти давлатӣ имконият пайдо карда шуд, ки ба масъалаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва бозсозии корхонаҳои саноати дар мамлакат машғул шавем.

Ҷиҳати амалисозии ин иқдом тайи ду соли охир дар кишвар беш аз 1200 коргоҳу корхонаи нави истеҳсолӣ бо 11 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуда, танҳо соли ҷорӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 1992 – юм 4,6 баробар афзоиш ёфта, ба зиёда аз 46 миллиард сомонӣ расонида шуд. Танҳо дар ҳафт соли охир ин нишондиҳанда 2,4 баробар зиёд гардида, соли 2022 содироти маҳсулоти соҳа ба 22,8 миллиард сомонӣ расонида шуд. Дар соли 2023 – юм ин нишондиҳанда 18,5 миллиард сомониро ташкил дод, ки 19 Ҷоиз нисбати солҳои гузашта кам мебошад [1, с.14].

Бо вучуди ин, дар раванди саноатикунории босуръати кишвар як қатор масъалаҳои ҳалталаб, аз қабили фарсудашавии таҷҳизот, сатҳи пасти

рақобатнокии маҳсулот ва гуногунсамтии он, норасоии маблағҳои гардони корхонаҳо ва кадрҳои баландихтисос вучуд доранд.

Тадбирҳои дар самти рушди саноат ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа андешидашуда имкон фароҳам оварданд, ки дар солҳои охир афзоиши номгӯи маҳсулоти саноатии истеҳсоли ватанӣ ба зиёда аз 40 фоиз расонида шавад.

Бо дарназардошти захираву имкониятҳои бузурги кишвар, аз ҷумла ашёи хоми ватанӣ, иқтидорҳои истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ, «энергияи сабз» ва талаботи афзоянда ба маҳсулоти саноатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар, ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии–саноатикунони босуръати кишвар ҳанӯз қонеъкунанда нест.

Коршиносони масоили иқтисоди барон назаранд, ки иқтисодиёти муосири Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳо ва аломатҳои системавии рақамисозӣ равандҳои дигаргунсозӣ ва рушди инноватсионии саноат тавсиф карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин марҳилаи таҷдиди иқтисодӣ «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» татбиқ гардида истодааст, ки мақсади муҳими он баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум баҳисоб рафта, аҳолии кишвар дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ зиндагии хешро бароҳ мондаанд.

Барои ноил шудан ба самтҳои асосии татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 афзалиятҳои зерин дар соҳаи саноат муайян карда шудаанд:

-баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва занҷиравии арзиши бахшҳои соҳаи саноат;

-афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти саноатӣ, ки дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазиранд;

-ташкили системаи самарабахши тақриристеҳсоли кадрҳои, ки ба эҷод ва аз худкунии технологияҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ қодиранд;

-таъсиси заминаҳои институтсионалӣ барои рушди устувор ва пешгирикунандаи бахшҳои саноатӣ, ташкили кластерҳои инноватсионии баланд сифат;

-инкишоф додани системаи миллии интиҳоби воридотивазкунӣ дар асоси коркарди захираҳои маҳаллӣ, пеш аз ҳама дар комплекси агросаноатӣ (коркарди меваю сабзавот ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли он), дар комплекси сохтмон, саноати сабук ва хурокворӣ[2,].

Ҳамаи ин самтҳо иқтидори саноати кишварро тавассути афзоиши афзалиятҳои муқоисавии он дар соҳаи илм, маориф ва технологияи олий васеъ мекунад.

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи саноати миллии тағйиротҳои куллии сохторӣ ба амал омаданд, ки ҷиҳати рушди соҳаи мазкур шароити мусоид фароҳам оварда шуда, заминагузори соҳаи саноат дар мамлакат гардид.

Тибқи маълумотҳои омӯрӣ дар зарфи 30 соли истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи саноати сабук дар мамлакат беш аз 50 корхонаи бузург бо иқтидори 9500 ҷойи корӣ таъсис дода шуд, ки аз ин 17 корхона бо ташкили 2225 ҷойи кори мусоид ва доимӣ дар вилояти Хатлон 15 корхона бо 3305 ҷойи корӣ, дар шаҳри Душанбе 10 корхона бо 2760 ҷойи корӣ, дар вилояти Сӯғд ва дар шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ 4 корхонаи саноати бо ташкили 1000 ҷойи корӣ ва дар вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон 3 корхона бо 300 ҷойи корӣ, таъсис дода шуд. Ҳамаи ин корхонаҳо асосан дар соҳаи коркарди пахта ва нахи пахта, чарм, дузандагӣ, чуроб, мебел ва сумка иқтидорҳои нави истеҳсолиро ба вучуд оварда мавриди истифода қарор дода шуда, шумораи корхонаҳои саноати сабук аз

63 адади соли 1991 дар соли 2020 ба беш аз 486 адад расонида шуд.

Агар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук дар соли 1991 0,06 миллион сомониро ташкил дода бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 1995 – 16,0 миллион сомонӣ, соли 2000 - 139,6 миллион сомонӣ, соли 2005 323,3 миллион сомонӣ, соли 2010 - 1093,7 миллион сомониро ташкил дода, соли 2015 - 1425,5 миллион сомонӣ, дар соли 2018 - 2700,4 миллион сомонӣ, соли 2019 - 2897,9 миллион сомонӣ ва дар соли 2020 - 3140,3 миллион сомонӣ баробар гардид[3,].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути истифодаи васеи технологияҳои муосир, ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти саноатӣ, бахусус воридотивазкунандаро, зиёд карда, талаботи бозори дохилиро бо маҳсулоти рақобатпазир таъмин менамоянд. Ҳамин аст, ки дар нимсолаи аввали соли 2024 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ ба беш аз 111,5 дарсад расонида шуда, саҳми ин соҳа дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 22,6 миллиард сомониро ташкил дод, ки ин нишондод дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта 2,3 миллиард сомонӣ бештар аст.

Илова барин дар ин давра аз ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ 21,6 дарсад ба саноати истихроҷ, 57,1 дарсад ба саноати коркард, 20,6 дарсад ба таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво ва 0,7 дарсад ба соҳаи таъминоти об тозакунии, коркарди партовҳо ва маҳсулоти дуюмдараҷа рост меояд.

Такид кардан ба маврид аст, ки дар саноати истихроҷи маъдан дар нимсолаи аввали соли 2024 ба маблағи 4,8 миллиард сомонӣ маҳсулот истеҳсол шуда, ҳаҷми истеҳсол нисбати ҳамин давраи соли қаблӣ бо нархҳои муқоисавӣ 21,4 фоиз зиёд шудааст.

Афзоиши суръати рушди саноати истихроҷи маъдан аз рӯи намудҳои

маҳсулотҳои истеҳсолӣ нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта аз ҳисоби истихроҷи ангишт санг ва бур – 34,1 фоиз, маъданҳои филизӣ – 31,6 фоиз ва истихроҷи ҳаргуна канданиҳои фойданок – 6,2 фоиз мушоҳида мегардад[4, 284,285].

Тибқи иттилои манбаъ ҳаҷми истеҳсолот дар саноати коркард дар нимсолаи аввали соли ҷорӣ 12,9 миллиард сомонӣ, аз он маҳсулоти хӯрокворӣ якҷо бо нӯшокиҳо ва тамоку 4,8 миллиард сомонӣ, истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ 1,5 миллиард сомонӣ, истеҳсоли маҳсулот аз ҷӯб ва коғаз, ғаёлияти табъу нашр 362,8 миллион сомонӣ, истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ 38,3 миллион сомонӣ, истеҳсоли маҳсулоти кимиёвӣ 242,7 миллион сомонӣ, ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилзилии маъданӣ 1,8 миллиард сомонӣ, истеҳсолоти металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ 3,6 миллиард сомониро ташкил дод. Дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ умуман дар соҳаи коркард 11,0 фоиз зиёд шудааст.

Амалишавии пайдарпайи чорабиниҳо оид ба рушди соҳаи саноат дар кишвар ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатии минтақаҳои ҷумҳурӣ мусоидат намуд, ки суръати рушди соҳаи саноат дар вилояти Суғд 110,1 фоиз, вилояти Хатлон 105,1 фоиз, шаҳри Душанбе 123,1 фоиз, дар НТҚ ба 118,8 фоиз ва дар ВМКБ бошад, ба 126,1 фоиз баробар гардид.

Дар сохтори ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати ҷумҳурӣ ҳиссаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати вилоятҳои Суғд 57,1 фоиз ва Хатлон 22,3 фоиз афзалият доранд.

Дар давраи ҳисоботӣ 3580 коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои истихроҷ 327 адад, коркард 3081 адад, таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 72 адад ва таъминоти об ва коркарди партовҳо 100 адад фаъолият намуда истодаанд, ки аз ин шумора 1162 адад ё 32,5

фоизи шумораи умумии корхонаҳо ба вилояти Суғд, 841 адад (23,5 фоиз) – ба вилояти Хатлон, 783 адад (21,9 фоиз) – ба ш. Душанбе, 678 адад (18,9 фоиз) – ба НТҚ ва 116 адад (3,2 фоиз) – ба ВМКБ рост меоянд[5, 186,].

Қиёти рушди соҳаи саноат дар мамлакат якҷанд барномаву стратегия ва нақшаву чорабиниҳо, аз ҷумла Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 – 2020, Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025 қабул гардиданд. Санадҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, таъмини рақобатнокии он, ташкили корхона ва коргоҳҳои нав, таъсиси ҷойҳои корӣ ва гузариши иқтисодиёти кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой бо арзиши иловашудаи баланд замина мегузорад.

Вобаста ба ин, бахши коркарди ашёи хом ва то маҳсулоти ниҳой расонидани он дар ҳамаи бахшҳои соҳаи саноати мамлакат яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, дар ин самт чораҳои зарурӣ амалӣ шуда истодаанд.

Зарур аст, ки захираҳои дохилӣ — ашёи хоми мавҷуда то ба маҳсулоти истеъмолӣ расонида шуда, давра ба давра талаботи дохилӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои худӣ таъмин карда шавад. Ин тадбир дар баробари пешгирии хуруҷи ашёи хориҷӣ давлати воридкунандаро бомаром ба давлати содиркунандаи маҳсулоти ниҳой

табдил дода, инчунин вобастагии мамлакатро аз таъсири омилҳои беруна коҳиш медиҳад[6,]. Дар сурати ноустуворӣ дар бозорҳои беруна, муътадили низоми иқтисодӣ, аз ҷумла нархҳои маҳсулоти асосӣ дар бозори дохилӣ нигоҳ дошта мешавад.

Тоҷикистон дар заминаи рушди саноати ватанӣ ҳадафҳои стратегияи ҳудро татбиқ намуда, Ҳукумати мамлакат тавассути сиёсати самаранокӣ саноатӣ, сармоягузори дохилӣ ва хориҷиро ҷалб намуда, захираҳои дохилии ҳудро барои баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии аҳолии кишвар бомаром истифода намуда истодааст. Мо барон андешам, ки таъмини рушди босуръати саноат ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ якҷанд манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дошта, илова ба миқёси воқеии даромад, гарчанде ин омил назаррас аст, рушди саноат дигар афзалиятҳоро доро мебошад. Аз ҷумла, гардиши моли пулии корхонаҳо ва талаботи онҳо ба ашёи миллии зиёд карда, барои устувор нигоҳ доштани қурби ашёи миллии шароит фароҳам оварда ба устувор гардидани эътимод ба низоми бонкии мамлакат, афзоиши депозитҳо дар бонкҳо, кам шудани талабот ба ашёи хориҷӣ, рушди бозори қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ замина мегузорад. Илова бар ин имконияти содиротии мамлакатро васеъ намуда, воридоти бештари ашёи хориҷиро ба иқтисодиёти миллии таъмин менамояд[7,38].

Хулоса. Ба андешаи мо рушди саноат ва муваффақ шудан ба қонеъгардонии талаботи бозори ҷаҳонӣ симои мамлакатро дар арсаи байналмилалӣ ба таври мусбат инъикос намуда, ҳар давлат бо моли истеҳсолкардааш муаррифӣ карда мешавад. Соҳаи саноат на фақат ҳамчун сарчашмаи даромад хизмат менамояд, инчунин имкониятро барои таҳкими ҷанбаҳои дигари ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ кишвар, аз ҷумла ташкили ҷойҳои корӣ нав, баланд

намудани ҳисси ифтихори миллӣ, маҳсулоти саноатӣ ва густариши устувории иқтисодӣ, рақобатпазирии муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ маҳсулотҳои саноатӣ, афзоиши содироти шароит фароҳам меоварад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Милли Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, аз 28 декабри соли 2023с.

2. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

3. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. –165 – с.

4. Наимов Б.Қ. Вазъи соҳаи саноат ва тамоюли рушди он дар вилояти хатлон [Матн] / Наимов Б.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. -Бохтар, 2023. -№1/2 (110)-С.284 – 288.

5. Наимов Б.Қ. Нақши соҳаи саноат дар амалишавии ҳадафҳои олии мамлакат [Матн] / Наимов Б.Қ., Нурализода Н. // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ Тоҷикистон: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои он» (13 – 14 уми июни соли 2023) ш. Хоруғ. С.180 – 186 с.

6. Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025с.

7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. – 104 с.

8. Ҳамроев, М. И. Лоихаҳои инноватсионӣ ҳамчун омили баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – Р. 263-271.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Нурализода Наргис - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав; телефон. (992)00.584.72.72.

Саидова Шукрона Тоҷиддиновна - докторант phd–курси якуми ихтисоси менеҷмент дар соҳаи иҷтимоӣ факултети менеҷмент ва идораи сайёҳии ДДБ ба номи Носири Хусрав.:(+992) 988 – 16 – 02 – 42.

Информация об авторах:

Нурализода Наргис - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Бахтарского государственного университета имени Насири Хусрава тел. (992)00.584.72.72.

Саидова Шукрона Тоҷиддиновна - докторант phd, 1 курс специализации «Менеджмент в социальной сфере», факультет «Менеджмент и менеджмент туризма» БГУ им. Насири Хусрава.:(+992) 988 – 16 – 02 – 42.

Information about the authors:

Nuralizoda Nargis - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav; phone. (992)00.584.72.72.

Saidova Shukrona Tojiddinovna - Phd student, first year of management specialization in the social sphere, Faculty of Management and Tourism Management of DDB named after Nasiri Khusrav.:(+992) 988 – 16 – 02 – 42.

УДК: 331.22

МЕХАНИЗМИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОНИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ

Мирзозода А.Д.

Гадоев Х.С.

Аннотатсия. Дар мақола механизми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон дар шароити ташаккули шугли пурмахсул мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Аввали матни таҳқиқот мазмуни механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат ва шугли пурмахсул, инчунин шароити имкониятҳои ташаккули шугли пурмахсулро дар бар мегирад. Дар таъки ба индикаторҳои Стратегияи мишлии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва саноатикунони босуръати кишвар муҳимияти рушди корхонаҳои саноатӣ аз мавқеи таъки механизми ҳавасмандгардонии моддии захираҳои меҳнати он оварда шудааст. Натиҷаи SWOT-таҳлили шугли пурмахсул дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон муайян кардааст, ки тарафҳои заиф ва таҳдидҳо нисбат ба тарафҳои пурқувват ва имкониятҳо зиёд мебошанд. Қой доштани ин ҳолатро муҳаққиқ ба суръати нисбатан паст рушди соҳаи саноати вилоят ва номуносибии байни рушди заминаҳои институтсионалӣ ва пешрафти амалии бозори меҳнат вобаста меонад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, ҳавасмандгардонии моддии меҳнат, шугли пурмахсул, сармоягузорӣ, бекорӣ, ҳосилнокии меҳнат, инноватсия, захираҳои меҳнатӣ, музди меҳнат, мукофотпулиҳо.

Барои иқтибос: Мирзозода, А.Д. Механизми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти хатлон дар шароити ташаккули шугли пурмахсул / А. Д. Мирзозода, Х. С. Гадоев // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 223-235.

МЕХАНИЗМ СТИМУЛИРОВАНИИ РАБОТНИКОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ

Мирзозода А.Д.

Гадоев Х.С.

Аннотация. В статье рассматривается механизм стимулирования работников промышленных предприятий Хатлонской области в условиях формирования продуктивной занятости. В начало текста исследования включено содержание механизма материального стимулирования труда и производительной занятости, а также условий и возможностей формирования производительной занятости. Исходя из показателей Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и ускоренной индустриализации страны, подчеркивается важность развития промышленных предприятий с позиции совершенствования

механизма материального стимулирования его трудовых ресурсов. Результат SWOT-анализа продуктивной занятости на промышленных предприятиях Хатлонской области определил, что слабых сторон и угроз больше, чем сильных сторон и возможностей. Наличие данной ситуации исследователь считает связанным с относительно низкими темпами промышленного развития региона и дисбалансом между развитием институциональной базы и прогрессом практики рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, материальное стимулирование труда, продуктивная занятость, инвестиции, безработица, производительность труда, инновации, трудовые ресурсы, заработная плата, премии.

MECHANISM INCENTIVES OF WORKERS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF KHATLON REGION IN CONDITIONS OF FORMATION OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT

Mirzozoda A.D.

Gadoev H.S.

Annotation. The article examines the mechanism of incentives for workers at industrial enterprises in the Khatlon region in the context of the formation of productive employment. The beginning of the research text includes the content of the mechanism of material incentives for labor and productive employment, as well as the conditions and opportunities for the formation of productive employment. Based on the indicators of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period until 2030 and the accelerated industrialization of the country, the importance of the development of industrial enterprises is emphasized from the position of improving the mechanism of material incentives for its labor resources. The result of a SWOT analysis of productive employment at industrial enterprises in the Khatlon region determined that there are more weaknesses and threats than strengths and opportunities. The researcher considers the presence of this situation to be associated with the relatively low pace of industrial development of the region and the imbalance between the development of the institutional framework and the progress of labor market practices.

Key words: labor market, material incentives for labor, productive employment, investment, unemployment, labor productivity, innovation, labor resources, wages, bonuses.

Гузориши масъала. Механизми ҳавасмандгардонии меҳнат маҷмӯи роҳу усулҳои ҷорикунии ҳавасмандгардониро дар бар мегирад, ки ба самти баҳодиҳии корҳои иҷрогардида ва пардохти одилонаи арзиши қувваи кори кормандон нигаронида шуда, дар шакли моддӣ, пулӣ ва дигар воситаҳои ғайрипулӣ (баътаи иҷтимоӣ) ба онҳо дода мешаванд. Дар шароити кунунӣ, ки намудҳои мухталифи

ҳавасмандгардонӣ ҳамаҷиҳа доранд, механизми таъбиқи онҳо бояд комил ва ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ бошад.

Воқеан, ҳадафи ниҳоии таҳсилоти касбӣ ва омодакунии кадрҳо аз таъмини шуғли пурмаҳсули аҳоли, ҳамчун шартҳои муҳими фаъолияти босамари иқтисодиёти миллӣ, иборат мебошад. Шуғли пурмаҳсул ба низомии иқтисоди бозорӣ нигаронида шуда, сатҳи баланди мувофиқати тақлифоти

қувваи корӣ ва талаботи бозори меҳнатро дар назар дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқи илмии меҳнат ва ҳавасмандгардонии он дар интишороти илмии олимони соҳаи иқтисод ба таври васеъ дарҷ гардидааст. Дар таълифоти асосгузори ғояҳои иқтисодии хориҷӣ ба монанди: Ф. Кенэ, У. Петти, А. Смит, Д. Риккардо, К. Маркс меҳнат ва арзиши он зери таҳқиқ қарор дода шудааст. Иқтисодчиёни ватанӣ ба монанди: Т.Қ. Усмонова, Д.С. Амонова, Д.Б. Қодирзода, С.Қ. Комилов, Т.Б. Ғаниев, Р.К. Рачабов, Ш.Э. Дустбоев, А.Қ. Ҷабборов, М.М. Исмоилов, Р.Б. Хучамкулов, Р.У. Рустамов, ҳавасмандгардонии меҳнат ва қаноатбахш будани ҳаҷми ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Мақсади мақола аз муайян ва дарёфти самтҳои механизми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон дар шароити ташаккули шуғли пурмахсул иборат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Шуғли пурмахсул ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ баромад намуда, барои коҳишдиҳии сатҳи бекорӣ, таъмини шуғли аҳоли аз тариқи ба таҳсилоти касбӣ фарогирии ҷавонон ва касбомӯзии калонсолон мусоидат менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои стратегияи милли, яъне таъмин намудани истиклолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани мамлакат ба кишвари транзитӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, саноатикунонии босуръати мамлакат ва

васеъ намудани шуғли пурмахсулро тадричан амалӣ карда истодааст [5]. Аз ин рӯ, ба пуррагӣ ноил гардидан ба ин ҳадафҳо барои таъмини шароити мусоиди иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он, аз ҷумла рушди инфрасохтори соҳаи саноат, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва таъмини ҳавасмандгардонии моддии захираҳои меҳнатӣ заминагузор мебошад.

Тақмили механизми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатӣ дар шароити ташаккули шуғли пурмахсул яке аз масъалаҳои мубрами рушди бозори меҳнати минтақавӣ ва омили суръатбахши саноатикунонии босуръати кишвар маҳсуб меёбад. Ташаккули рушди шуғли пурмахсул дар соҳаи саноати минтақаи Хатлон зарурати тақмили механизми ҳавасмандгардонии меҳнатро аз ҳисоби унсурҳои муосири низоми ҳавасмандгардонӣ дар назар дорад.

Дар Стратегияи мииллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мазмуни шуғли пурмахсул оварда шудааст. Он фаъолиятро дар назар дорад, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин, ки ғоидаро аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди ҳизматрасониҳо ва ғайра таъмин менамояд [10, с.68]. Муатаассифона, рушди ин намуди шуғл дар бозори меҳнати ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар сатҳи лозимӣ таъмин нагардидааст. Бо мақсади таҳқиқи амиқи механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ таҳлил ва омӯзиши шароити имкониятҳои ташаккули шуғли пурмахсул муҳим арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ин, SWOT – таҳлили шуғли пурмахсулро дар шароити корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон мегузаронем (ҷадв. 1.).

Ҷадвали 1. – SWOT – таҳлили шуғли пурмахсул дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон

ТАРАФҲОИ ПУРҚУВВАТ	ТАРАФҲОИ ЗАИФ

1. Асосҳои институтсионалии рушди бозори меҳнат; 2. Таклифоти қувваи кори кифоянок; 3. Фаъолгардии чараёнҳои сармоягузори ба соҳаи саноат.	1. Сатҳи пасти музди меҳнат; 2. Нокифоягии воситаҳои барои ҳавасмандгардонии моддӣ сафарбаршаванда; 3. Қой доштани муҳочирати дохилӣ ва берунии кадрҳои баландихтисос; 4. Сатҳи баланди бекорӣ; 5. Номутавозинии талаботу таклифоти қувваи корӣ; 6. Мавқеи устувори рақобатпазирӣ надоштани аксарияти молҳои истеҳсолоти саноатӣ дар бозор, бахусус бозорҳои берунӣ.
ИМКОНИЯТҲО	ТАҲДИДҲО
1. Ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисоди миллӣ баромад кардани саноат; 2. Нисбатан тамоюли мусбии рушд доштани гуногунсозии истеҳсолоти саноатӣ; 3. Ба таҳсилоти касбӣ фаро гирифтани ҷавонон ва ҷалби калонсолон ба касбомӯзӣ.	1. Барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба қойҳои корӣ; 2. Рушди нокифояи инфрасохтори саноатӣ дар вилояти Хатлон; 3. Сатҳи нисбатан пасти ҳосилнокии меҳнат дар баъзе аз корхонаҳои саноатии вилоят; 4. Вобастагии бозорҳои дохилӣ аз молу маҳсулоти саноатии воридотӣ. 5. Дар шароити рушди имкониятҳои инноватсионии истеҳсолоти саноатӣ қой доштани номувофиқии донишу малака ва таҷрибаи қувваи корӣ (аз ҷумла муҳочирони ба ватан баргашта) ба амалияи корхонаҳои саноатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 10.

Аз маълумоти ҷадвали 1 бар меояд, ки бо сабаби ноустувории баъзе аз ҳолатҳо, аз ҷумла ғайриқаноатбахш будани музди меҳнат ва дигар намуди ҳавасмандгардонии моддӣ, инчунин шароити ташаққули воситаҳои ҳавасмандгардонӣ ва таъсири манфии хатарҳои қойдоштаи шуғли пурмахсул дар корхонаҳои саноатии вилоят дар сатҳи лозимӣ рушд накардааст. Аз SWOT-таҳлили гузаронидашуда хулосаҳои зерин бароварда шуд:

1. Бо сабаби суръати нисбатан пасти рушди соҳаи саноати вилоят имконияти ҳалли мушкилоти бекорӣ ва таъмини шуғли назарраси қувваи корӣ имконнопазир гардидааст;

2. Байни рушди заминаҳои институтсионалӣ ва пешрафти амалияи

бозори меҳнат (рушди шуғли пурмахсул) номутаносибӣ дида мешавад. Вобаста ба ин, санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзими муносибатҳои меҳнатиро бо назардошти дигаргуниҳои амалияи бозори меҳнат пайваста тақмил додан лозим аст. Оид ба ин масъала иқтисодчии ватанӣ Саидов Р.Н. дар яке аз мақолаҳои илмӣ худ қайд менамояд, ки «...тақмили қонунгузории амалкунандаи танзими бозори меҳнат самти афзалиятноки сиёсати давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли мебошад» [8, с.116].

3. Зиёд гардидани корхонаҳои саноатӣ дар вилоят, ки имконияти ба шуғл фарогирии доираи васеи захираҳои меҳнатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти инноватсиониро доранд, барои ҳалли мушкилоти бекорӣ, рӯи кор овардани низоми комили ҳавасмандгардонии моддӣ ва дар ниҳоят,

баландбардории ҳосилнокии меҳнат мусоидат менамоянд.

Дар заминаи афзалиятҳои вилояти Хатлон ва дигар манотиқи ҷумҳурии оид ба рушди шуғли пурмахсул механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати корхонаҳои саноатӣ бояд ҳолатҳои зеринро таъмин намояд: а) зиёд намудани шумораи кормандон аз тариқи ҷорӣ намудани ҳаҷми қаноатбахши ҳавасмандгардонии моддӣ; б) ба вучуд овардани муҳити рақобатӣ дар байни кормандон; в) тақмили маълумоти касбӣ ва малакаҳои касбии кормандон; г) ҳифзи манфиатҳои моддӣ ва маънавии кормандон нисбат ба шуғли ғайрирасмӣ.

Самтҳои афзалиятноки ташкили ҷойҳои кории пурмахсул дар соҳаи саноати вилояти Хатлон инҳо маҳсуб меёбанд: а) ба ҳавасмандгардонии моддӣ бештар фаро гирифтани ҷавонон ва заноне, ки фаъолияти инноватсионии корхонаро пеш мебаранд; б) механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатии вилоят нисбат ба кормандоне, ки ба оилаҳои осебпазир мансубанд, бояд тартиби имтиёзҳои ҳавасмандгардиниро амалӣ намояд.

Рушди муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ ва тағйироти тартиби ташкил ва танзими музди меҳнат зарурати мукамалгардонии низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат ва унсурҳои таркибии онро пеш овард. Дар шароити кунунии корхонаҳои саноатӣ яке аз қисматҳои муҳими ҳавасмандгардонии моддӣ, аз мавқеи самараи меҳнати кормандони алоҳида, фонди ҳавасмандгардонии тағйирёбанда доништа мешавад. Ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар намуди ҳиссачудокунӣ аз ғоида, мукофотонӣ дар охири соли ҳисоботӣ, ҳавасмандгардонӣ дар натиҷаи афзоиши ҳосилнокии меҳнат, афзоиши ҳаҷм ва арзиши корҳо, инчунин баландгардии сифати меҳнат аз ҳисоби воситаҳои фонди

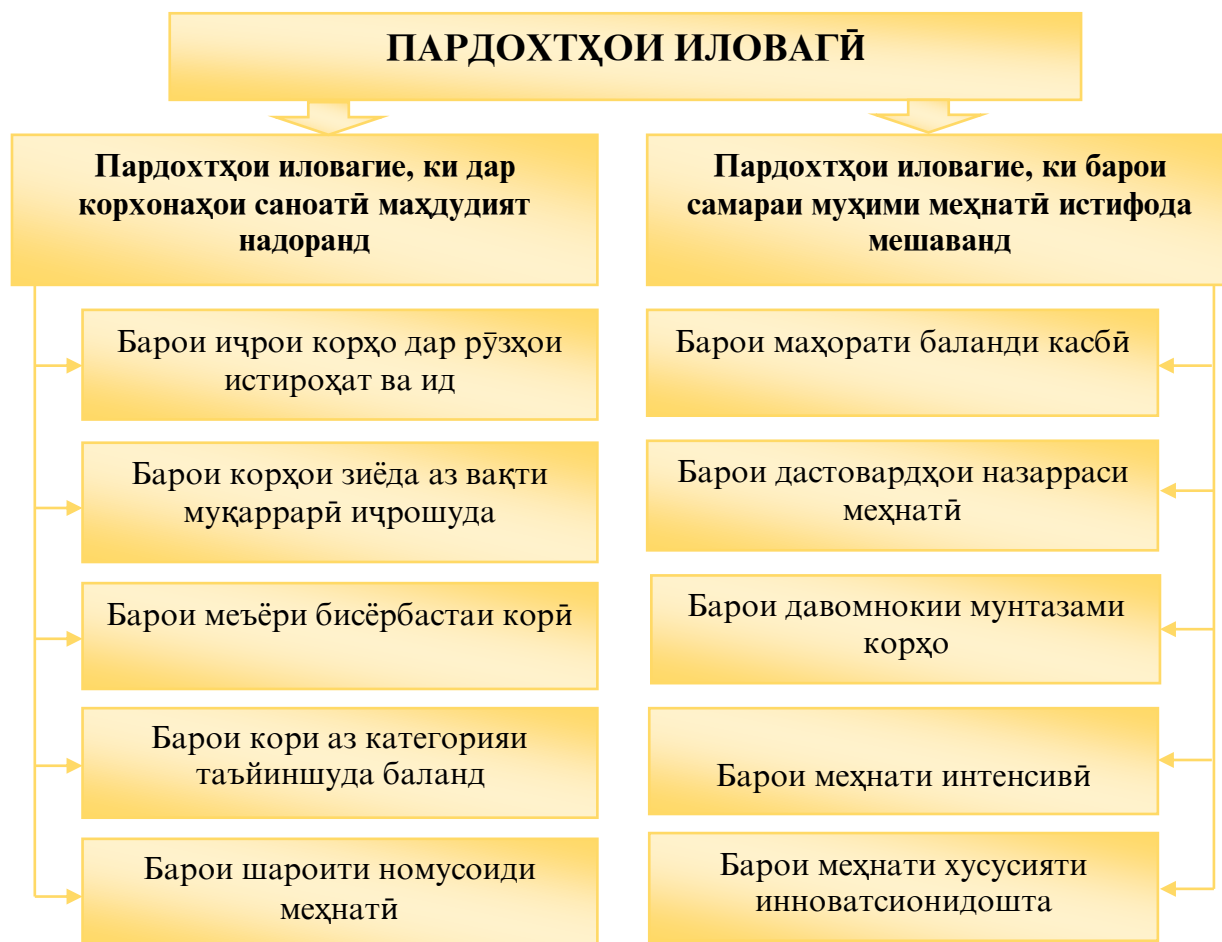
ҳавасмандгардонии тағйирёбанда амалӣ карда мешавад. Вобаста ба ин, тақмили механизми ҳавасмандгардонии мазкур муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳавасмандгардонӣ, ки бо истифода аз воситаҳои фонди болозикр амалӣ карда мешаванд, бояд фаъолнокии меҳнати кормандонро таъмин намуда, барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мусоидат намоянд.

Дар шароити муосир корхонаҳои саноатии ватанӣ, алаҳусус корхонаҳои вилояти Хатлон, дар ҳамон сурат мавқеи устувори рақобатпазиро соҳиб шуда метавонанд, ки агар дар онҳо сатҳи баланди ҳосилнокии меҳнат дида шавад. Аз ин рӯ, ба манфиати корхонаҳои соҳа мебуд, агар механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандон бо назардошти нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат амал мекард. Чунки унсурҳои қисми тағйирёбандаи фонди ҳавасмандгардонии моддӣ воситаҳои ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат мебошанд. Таҳлили рақамҳои омории фаъолияти корхонаҳои саноатии ватанӣ нишон дод, ки ҳавасмандгардонии моддӣ омилҳои баландтаъсири афзоишдиҳандаи ҳосилнокии меҳнат ва рушди корхонаҳои саноатӣ баромад намуда, чиҳати расидан ба мақсадҳои стратегияи онҳо нақши муҳим мебозад. Аз ин рӯ, оид ба масъалаи мазкур вазоратҳои дахлдор ва корхонаҳо бояд фаъолиятро ҷоннок намоянд [4, с.124].

Қисми тағйирёбандаи фонди ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ бояд иловапулӣ ва музди меҳнати иловагӣ, низоми мукофотонӣ, кафолати иҷтимоӣ, пардохтҳо ва имтиёзхоро дар бар гирад. Дар шароити муосир таркибдиҳандагони музди меҳнати иловагӣ дар механизми ҳавасмандгардонии модди меҳнат нақши марказӣ дошта, вобаста ба хусусиятҳои гуногуни онҳо ҷой дода мешаванд. Аз

сабаби он ки захираҳои меҳнати дилхоҳ корхона ба категорияҳои гуногун ҷудо мешаванд, бинобар ин, механизми ҳавасмандгардонии моддии онҳо бояд ҳолати мазкурро ба инобат гирад. Вобаста

ба ин, пардохтҳои иловагӣ, ки ҷой додани онҳо дар механизми ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон муҳим аст, дар расми 1. гуруҳбандӣ карда шудаанд.

Расми 1.– Гуруҳбандии ҷузъҳои музди меҳнати иловагии кормандони корхонаҳои саноатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ мукофотони кормандони корхонаҳои саноатӣ яке аз ҷузъҳои ҷудонопазири низоми муосири ҳавасмандгардонии моддии меҳнат маҳсуб меёбад. Ҳавасмандгардонии мазкур аз тариқи бартарф намудани норасоҳои шакл ва низоми музди меҳнат, инчунин сафарбар намудани фаъолнокии меҳнати кормандон

барои ноилгардӣ ба ҳадафҳои дар назди корхонаи саноатӣ гузошташуда дар ҳоли кунунӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Баъзе аз иқтисодчиён бар он назаранд, ки низоми мукофотонӣ на ҳама вақт кормандонро ба самти баландбардории самаранокии меҳнат сафарбар менамояд. Дар чунин шароит барои ба вучуд овардани алоқаи босамари мукофотонӣ ва натиҷаи

меҳнат интиҳоби нишондиҳандаҳо ва шартҳои мукофотонӣ нақши калидӣ дорад. Иқтисодчиён чунин ақида доранд, ки ҳудуди пасттарини мукофотонӣ, ки самараи ҳавасмандгардониро ба вучуд меорад, 7-10%-и меъёри тарифӣ мебошад [1, с.273].

Аз нигоҳи мо, дар шароите, ки 7-10%-и меъёри тарифӣ арзиши зиндагиро қонеъ карда наметавонад, самараи меҳнат ҳосил намегардад. Дар чунин ҳолат зарурат ба миён меояд, ки ҳудуди пасттарини ҳадди дукарата-14-20% -и меъёри тарифӣ бошад.

Дар корхонаҳои саноатии вилоят имрӯзҳо метавон якҷанд намуди ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро дар намуди мукофотонӣ ҷорӣ намуд, аз ҷумла:

- а) мукофотонии якдафъаина (ҳавасмандгардонӣ барои иҷрои корҳои нисбатан муҳим, иҷрои корҳои фаврӣ, пардохт дар рӯзҳои ид ва ғайра); б) ҷорӣ намудан низоми махсуси мукофотонӣ (мукофотонии кормандон барои сарфаи захираҳо, пешниҳоди ақидаҳои бунёдкорона, навоариҳо ва дигар корҳо.);
- в) мукофотонӣ барои натиҷаҳои мусбии фаъолият (вобаста ба мақсад ва вазифаҳо, ки дар назди корхонаҳои саноатӣ гузошта мешаванд. Мукофотонӣ метавонад дар шакли инфиродӣ ва дастаҷамъона амалӣ карда шавад, яъне мукофотонии инфиродӣ-натиҷанокии меҳнати корманди алоҳида ва мукофотонии дастаҷамъона бошад-афзоиши самараи меҳнати дастаҷамъонаи кормандонро, дар маҷмӯъ, таъмин менамояд.

Аз маълумоти болозикр ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар шароити корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон намуди сеюми мукофотонӣ нисбатан мувофиқ ва самарадеҳ мебошад, чунки он ҳамаро фарогир буда, таъмини ҳавасмандгардонии инфиродию дастаҷамъона ва афзоиши натиҷаҳои ниҳонии мусбии фаъолиятро аз ҳисоби кормандони алоҳида ва ғуруҳи кормандон

дар назар дорад. Вобаста ба ин намуди ҳавасмандгардонии моддӣ, М.А.Пархомчук чунин меҳисобад, ки ҳавасмандгардонӣ барои натиҷаҳои фаъолият дар доираи идоракунии зиддибухронии корхонаҳо муҳим буда, барои рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат менамояд [6, с.45].

Барои ҷорӣ намудани ин ё он намуди ҳавасмандгардонии моддӣ ба инобат гирифтани имкониятҳои молиявии корхонаҳои саноатии вилоят муҳим мебошад. Дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявӣ, ки қисми зиёди корхонаҳои саноатии вилоят нишондиҳандаҳои ноустувори молиявӣ доранд, имконияти ҷудо намудани воситаҳои иловагиро барои пардохти меҳнат надоранд. Аммо, аз дигар тараф, ба пуррагӣ даст кашидан аз мукофотонии кормандон низ манфиат нодуруст аст, чунки набудани пардохтҳои ҳавасмандгардонӣ дар корхонаҳои саноатӣ оқибатҳои боз ҳам манфиро ба бор меорад.

Аз рӯи арзёбии мо, афзоиши ҳосилнокии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ то ҳадди 20% тағйирёбии назарраси натиҷаҳои молиявиро таъмин карда наметавонад. Ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноатии вилоят дар тӯли солҳои 2014-2021 ба ҳисоби миёнасолона 20,4%-ро таъкил медиҳад, аз ин рӯ, ҷорӣ намудани мукофотонии дастаҷамъона мувофиқ мебошад. Аз дигар тараф, мукофотонии коллективӣ, ки ба самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои саноатӣ алоқаманд мебошад, метавонад афзоиши ҳосилнокии меҳнатро таъмин намуда, майли кормандонро ба сарфаи захираҳо ва истифодаи босамари қарорҳои нави технологии баландбардории сифати маҳсулот ба вучуд орад. Вобаста ба ин масъала, иқтисодчиёни ватанӣ Исмоилов М.М. дар яке аз таълифоти илмӣ худ қайд менамояд, ки механизми пардохтҳо ва ҳавасмандгардонии меҳнат бояд аз

муносибатҳои ҷараёни истеҳсолот вобаста бошад [3, с.259].

Дар шароити корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳусус дар корхонаҳои вилояти Хатлон, ки сатҳи нисбатан баланди суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнат нисбат ба суръати афзоиши пардохти меҳнат дида мешавад, қабул ва истифодаи принципҳои низоми ҳавасмандгардонии меҳнати Аткинсон бо назардошти тағйироти баъзе аз меъёрҳо то андозае мувофиқ мебошад. Низоми ҳавасмандгардонии Аткинсон тағйирёбии бузургии ҳавасмандгардониро баробари афзоишёбии ҳосилнокии меҳнат дар ҳаҷми 10, 15 ва 20% дар назар дорад [1, с.272].

Азбаски мақсади асосии корхонаҳои саноатии вилоят афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, хусусан дар шароити пеш гирифтани сиёсати воридотивазкунанда, зиёд намудани афзалиятҳои рақобатӣ дар бозорҳои дохилию хориҷӣ маҳсуб меёбад, нишондиҳандаи асосии ҳавасмандгардонии инфиродӣ бояд афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар ҳадди зиёда аз 20% бо назардошти сифати маҳсулот ва риояи технологияи истеҳсолот қабул карда шавад. Аммо бо мақсади ҳавасмандгардонии бештари самаранокии меҳнати кормандон ҷорӣ намудани механизми прогрессивии

афзоиши ҳаҷми ҳавасмандгардонии инфиродӣ зарур мебошад.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии коллективи кормандон дар ҷамъбасти ҷаъолияти корхона зиёд намудани ҳаҷми мукофотонии дастаҷамъона, вобаста ба нишондиҳандаҳои самаранокии ҷаъолияти корхона, муҳим мебошад. Ба сифати чунин нишондиҳанда натиҷаи ниҳонии молиявӣ, яъне ғоидаи соғи корхонаи саноатӣ бояд баромад кунад. Бо назардошти ду ҳолати зикршуда, яъне мукофотонии инфиродӣ ва дастаҷамъона механизми мукофотонии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлонро дар ҷадвали 2. пешниҳод менамоем.

Аз ҷадвали 2. дида мешавад, ки меъёри унсури механизми мукофотонии инфиродӣ ва дастаҷамъона аз якдигар фарқ менамоянд, аммо мақсади ниҳонии онҳо ягона буда, аз афзоиши самарои меҳнат дар корхонаи саноатӣ иборат мебошад. Байни механизмҳои зикршуда алоқамандии зич ҷой дошта, яке дигареро пурра менамояд. Масалан, мукофотонии инфиродии кормандон самаранокии меҳнатро таъмин намуда, барои расидан ба натиҷаҳои молиявии мусбӣ дар корхона мусоидат менамояд.

Ҷадвали 2. - Механизмҳои тавсияшавандаи мукофотонии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон дар шароити шугли пурмахсул.

Намудҳои мукофотонӣ	Механизмҳои мукофотонӣ				
Мукофотониҳои инфиродӣ	Нишондиҳандаҳои мукофотонӣ	Афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар муқоиса бо соли гузашта, %			
	Ҳаҷми мукофотонӣ	то 20 мукофотонӣ пешбинӣ намешавад	аз 20 то 25	аз 25 то 30	зиёда аз 30
			8	12	16
			аз фонди тарифии солоне, %		
	Шарти мукофотонӣ	Сифати маҳсулот ва риояи технологияи истеҳсолот			
	Давраи мукофотонӣ	Дар охири ҳар як нимсола (охири моҳи июн ва декабр)			

Мукофотони дастачамъона	Нишондиҳандаҳои мукофотонӣ	Ҳаҷми фоидаи соф
	Ҳаҷми мукофотонӣ	5% аз фоидаи соф
	Шарти мукофотонӣ	Риояи интизоми меҳнат, набудани танбех, ба пуррагӣ иҷро намудани меъёрҳои истеҳсолот
	Давраи мукофотонӣ	Солона

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 1.

Меъёрҳои ҳавасмандгардоние, ки дар ҷадвал оварда шудаанд, афзоиши прогрессивии ҳаҷми ҳавасмандгардониро дар назар дошта, мунтазам баландшавии сатҳи ҳосилнокии меҳнати корхонаи саноатиро дар шароити шуғли пурмахсул таъмин менамояд. Оид ба масъалаи такмили низоми ҳавасмандгардонӣ иқтисодчӣ Исмоилов М.М. чунин нуқтаи назар дорад, ки механизми пардохти музди меҳнат ва ҳавасмандгардонии меҳнатӣ бояд тавре амал намояд, ки мукамалгардонии мунтазами низоми ҳавасмандгардонии меҳнат ва рушди ҳар як унсури механизми мазкурро таъмин намояд.

Низоми Ракер ва Скэнлон низомҳои ҳавасмандгардонии моддии кормандон мебошанд, ки ҳоси иқтисоди бозорӣ буда, иштироки кормандонро дар фоидаи корхона дар назар доранд. Тибқи низомҳои мазкур пардохтҳои ҳавасмандгардонӣ 7-10%-и фоидаи софи корхонаро ташкил менамоянд [1, с.283].

Аз ин ҷо, маълум мегардад, ки барои мукофотони коллективи кормандони корхонаи саноатӣ ва ташаккули бастаи иҷтимоии ҳавасмандгардонии инфиродӣ бо назардошти самаранокии истеҳсолот бояд 10%-и фоидаи соф сафарбар карда шавад.

Самаранокии ҳавасмандгардонии дастачамъона, ки аз бисёр ҷиҳат ба механизми тақсими он вобаста мебошад, бинобар ин, арзёбии воқеии самарайи иштироки ҳар як кормандро ба натиҷаҳои ноилгардидаи корхона талаб менамояд. Вобаста ба ин, муайян намудани саҳми

меҳнати ҳар як корманд дар мувофиқа бо сатҳи ҳавасмандгардонии моддии солона, бо назардошти таҳассусмандии кормандон ва натиҷаи кори ӯ дар давоми сол муҳим дониста мешавад. Ҳамин тариқ, ҳавасмандгардонии дастачамъона бояд мутаносибан ба ҳиссаи фонди солонаи пардохти меҳнати кормандон дар фонди умумии пардохтҳо тақсим карда шавад. Бо мақсади баланд бардоштани масъулияти коллективи кормандони корхонаи саноатӣ нисбат ба натиҷаҳои ниҳии фаъолият, ҳамчун шартҳои пардохти мукофоти дастачамъона муайян намудани иҷроиши пурраи меъёри корҳо дар коргоҳҳои истеҳсоли муҳим мебошад.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки солҳои охир кафолатҳои иҷтимоӣ ва пардохту имтиёзҳо нисбат ба мукофотҳои пулӣ барои зиёд намудани ҳавасмандгардонии кормандон ба меҳнати босамар таъсири назаррас доранд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки имкониятҳои зиёди азониҳудкунии неъматҳои моддӣ мавҷуданд, бинобар ин, кормандон ҳангоми интиҳоби корҳо ба онҳо аҳамият медиҳанд. Ба ақидаи мумайизони мустақил, имрӯзҳо корҷӯён на танҳо ба ҳаҷми пардохти меҳнат, инчунин ба неъматҳои иловагӣ, ки аз ҷониби корфармо ба онҳо пешниҳод карда мешаванд, аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд [2, с.32].

Амали механизми мукаммали ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон имконият медиҳад, то ҳиҷрати кадрҳо

коҳиш дода шавад. Иқтисодчи ватанӣ Рустамов Р.У. низ чунин нуқтаи назар дорад, ки паст намудани шиддати ҳичрати кадрҳо дар асоси истифодаи механизмҳои ҳавасмандгардонии меҳнат яке аз самтҳои афзалиятноки самаранок истифодабарӣ ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ мебошад [7, с.17].

Аз нигоҳи мо, дар самти ташаккул ва рушди бозори меҳнати минтақавӣ аз ҳисоби корхонаҳои саноатӣ андешидани чораҳои зерин мувофиқ мебошад:

- қорӣ намудани воситаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар самти такмили механизми ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатӣ;

- бо мақсади саноатикунони босуръати кишвар баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатии вилоят аз тариқи афзоиши самараи меҳнати кормандон бо роҳи ҳавасмандгардонии онҳо;

- ташаккули низоми мусоидат ба афзоиши ҳосилнокии меҳнати корхонаҳои саноатии вилоят дар заминаи амали қаноатбахши механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат;

- механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат нисбат ба кормандони корхонаҳои саноатии вилоят аз ҳисоби занон ва кормандоне, ки баъди бозгашт аз муҳоҷират ба кор қабул мешаванд, бояд тавре роҳандозӣ карда шавад, ки ҳаҷми ҳавасмандгардонӣ барои қонеъ намудани талаботи онҳо, аз ҷумла баланд бардоштани сатҳи таҳассусмандиашон мусоидат намояд.

Ҷиҳати баланд бардоштани боздеҳии маълумоти касбӣ аз ҳисоби захираҳои меҳнатии дар соҳаи саноат фаъолияткунанда андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

- новобаста аз он, ки баланд бардоштани боздеҳии маълумоти касбӣ самти афзалиятноки фаъолияти низоми маорифи кишвар махсуб меёбад, аммо соҳаи

маориф дар танҳои наметавонад мушкilotи мазкурро ҳаллу фасл кунад. Вобаста ба ин, дар ин самт иштироки фаъоли ҳама субъектҳои бозорӣ меҳнат муҳим арзёбӣ мегардад;

- ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатӣ аз тариқи ба курсҳои кутоҳмуддат ва ба марказҳои бозомӯзӣ сафарбар намудани онҳо аз ҳисоби фонди ҳавасмандгардонии моддӣ;

- вобаста ба сатҳи муҳимият рушд додани касбияти кормандони техникӣ ва муҳандисии корхонаҳои саноатӣ аз ҳисоби воситаҳои фонди ҳавасмандгардонии моддӣ;

- қорӣ намудани низоми арзёбии таъсири ҳавасмандгардонии моддӣ ба сатҳи касбият ва самараи меҳнати кормандон;

- низом ва механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ бояд ба таҳассусмандӣ, сатҳи касбият, ва самараи меҳнати кормандон вобаста бошад.

Натиҷаи татбиқи чораҳои болозикр барои рушди шуғли пурмаҳсул аз мавқеи ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатии корхонаҳои саноатӣ мусоидат менамояд, аз ҷумла:

- сатҳу сифати меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ баланд гардида, талабот ба кормандони таҳассусманд ва касбӣ меафзояд;

- ҳиссаи шуғли кормандони корхонаҳои саноатӣ аз ҳисоби мардон ва занон, ки имкониятҳои зиёди рушдбӣ ва афзоишдиҳии самараи меҳнатро доранд, зиёд мешавад;

- механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат такмил ёфта, вобаста ба фаъолнокии меҳнатии кормандон шаклу намудҳои нисбатан нави ҳавасмандгардонии моддӣ қорӣ корда мешаванд;

– механизми устувори афзоишдиҳандаи ҳосилнокии меҳнат ташаккул меёбад;

– афзоиши шумораи корхонаҳои саноатии вилоят, ки дорои низоми комили ҳавасмандгардонии моддӣ мебошанд, имконияти коҳиш додани муҳочирати меҳнатиро дар вилоят пайдо менамоянд;

– барои қувваи корӣ аз ҳисоби ҷавонон, аз ҷумла барои ҷавонони аз муҳочират бозгаштаи дорои таҳассуси нокифоя шароити касбомӯзӣ ва баланд бардоштани сифати фаъолияти меҳнатӣ пайдо мегардад;

– афзоиши талаботи қувваи корӣ ба корхонаҳои саноатӣ коҳишёбии шуғли ғайрирасмиро дар вилоят ба миён меорад;

– ҳиссаи захираҳои меҳнати дорои самараи баланди меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ афзоиш меёбад;

– низоми ҳавасмандгардонии моддии бар мавқеи касбӣ ва самараи баланди меҳнатӣ асосёфта ҷолибияти бозомӯзӣ ва касбомӯзии кормандони корхонаҳои саноатии вилоятро ба вучуд меорад.

Дар шароити кунунӣ ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат ҳамчун кафолати баландгардии самаранокии фаъолият ва рушди бомароми корхонаҳои саноатӣ бармад мекунад. Музди меҳнати асосии ба таъмини бозтавлиди қувваи корӣ нигаронидашуда қобилияти ҳавасмандгардони хароҷоти иловагии меҳнатиро барои барзиёд иҷро намудани нишондиҳандаҳои меъёрии муайяншуда надорад ва сатҳи баланди он дар сохтори ҳавасмандгардонии моддӣ мавқеи баръакс дошта, самараи меҳнати кормандонро кам менамояд. Вобаста ба ин, истифодабарии механизмҳои имконпазири ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат, аз ҷумла: иловапулӣ, музди меҳнати иловагӣ, мукофотҳо, пардохтҳои иҷтимоӣ ва иимтиёзҳо, ки ҳамчун ҷузъҳои қисми тағйирёбандаи фонди ҳавасмандгардонии

моддӣ доништа мешаванд, муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар раванди ташаккули шуғли пурмахсул таҷдиди механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони саноатӣ самти бартаридоштаи баландбардории ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоб меравад. Чунки дар шароити ташаккул ва рушди шуғли пурмахсул афзоиши ҳосилнокии меҳнат истифодаи механизми муосири ҳавасмандгардониро талаб менамояд.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқоти анҷомдодашуда натиҷаҳои зерини илмӣ ба даст оварда шуданд:

1. Самтҳои имконпазири ташаккул ва рушди шуғли пурмахсул аз мавқеи тақмили механизми ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон муайян ва ошкор гардиданд, аз ҷумла:

– таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо назардошти роҳандозӣ намудани низоми қаноатбахши ҳавасмандгардонии моддии меҳнат;

– баланд бардоштани сатҳи музди меҳнат ва дигар намуди ҳавасмандгардонии моддии меҳнат;

– сатҳи қаноатбахши ҳавасмандгардонии моддии доимӣ ва тағйирёбанда дар соҳаи маориф бо мақсади таъмини бозоргирии кадрҳо дар бозори меҳнат;

– ҳамкориҳои пайвастаи корхонаҳои саноатии вилоят бо Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии вилояти Хатлон аз мавқеи ҳавасмандгардонии қувваи корӣ аз ҳисоби занон ва аҳолии деҳот дар шакли ҷалби онҳо ба курсҳои бозомӯзӣ ва дигар ҳавасмандгардонӣ, ки дар шароити кунунӣ имконияти бештари таъмини шуғли аҳолиро доранд;

– низом ва механизми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати корхонаҳои саноатии минтақа ҳаҷми

подошҳоро дар сатҳе пешбинӣ намояд, ки зарурат ва эҳтиёҷоти қувваи корӣ нисбат ба муҳочират аз байн бурда шаванд.

2. Муайян карда шуд, ки афзоиши ҳосилнокии меҳнат то ҳадди 20% барои ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандон назаррас буда наметавонад, чунки солҳои охир ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноатии вилоят ба ҳисоби миёнасолона 20,4%-ро ташкил кардааст, аммо бо чунин натиҷа нишондиҳандаи ҳавасмандгардонӣ тағйироти мусбӣ надорад. Дар шароити пеш гирифтани сиёсати воридотивазкунанда зиёд намудани афзалиятҳои рақобатии истеҳсолоти ватанӣ барои баланд бардоштани нишондиҳандаи ҳавасмандгардонии инфиродӣ ва коллективӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Дар чунин вазъият афзоиши ҳосилнокии меҳнат бояд дар ҳадди зиёда аз 20% бо назардошти сифати маҳсулот ва риояи технологияи истеҳсолот таъмин карда шавад. Аммо бо мақсади ҳавасмандгардонии бештари самаранокии меҳнати кормандон зарурати ҷорӣ намудани механизми прогрессивии афзоиши ҳаҷми ҳавасмандгардонии моддӣ пеш меояд.

3. Таҳқиқот нишон дод, ки барои тақмили механизми ҳавасмандгардонии моддии кормандон таъсис додани хадамоти аудити дохилӣ ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои устувори иҷтимоӣ байни иттифоқи касаба ва маъмурияти корхонаҳои саноатӣ таъсири назаррас доранд. Барои татбиқи механизми комили ҳавасмандгардонии моддии меҳнат фаъолияти мунтазами комиссия оид ба баҳои мумайизии шароити меҳнатӣ,

хадамоти аудити дохилӣ ва иттифоқи касабаи корхонаҳои саноатии минтақаро муҳим мешуморем.

4. Муайян карда шуд, ки иқтисодӣ муосир дорои шароити мусоиди ба таври динамикӣ пеш бурдани фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад ва барои ташаккули самти нави рушди низомии ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони саноатии вилояти Хатлон мусоидат менамояд. Тағйироти нақши сармояи инсонӣ дар ҷараёни истеҳсолот, дигаргуншавии қобилияти эҷодӣ ва зарурати тақмили мунтазами омодагии касбии кормандон, инчунин интихоби самти инноватсионии рушди иқтисодӣ муҳимияти қабули концепсияи меҳнати арзандаро ҳамчун асоси ташаккулёбии меҳнати пурмаҳсул ба миён овард.

5. Дар натиҷаи гузаронидани SWOT-таҳлил маълум карда шуд, ки рушди шуғли пурмаҳсул дар вилоят, аз мавқеи ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнати корхонаҳои саноатӣ, бо роҳи баланд бардоштани сатҳи сифати меҳнат ва дар заминаи ҷалби кормандони таҳассусманд ва касбӣ, ҷалби қувваи корӣ аз ҳисоби мардон ва занон, ки нерӯи афзоишдиҳии самаравӣ меҳнатро доранд, ҷорӣ намудани низом ва механизми мукаммали ҳавасмандгардонии моддии бар мавқеи касбӣ ва самаравӣ баланди меҳнатӣ асосёфта, ки шаклу намудҳои қаноатбахши ҳавасмандгардонии моддиро дар назар дошта, имконияти коҳиш додани муҳочирати меҳнатиро дар вилоят доранд, имконпазир мебошад.

Адабиёт

1. Адамчук, В.В. Экономика труда: учебник [Текст] / В.В. Адамчук, Ю.П. Кокин, Р.А. Яковлев; под ред. В.В. Адамчука. - М.: ЗАО «Финстатинформ», 1999. - 431 с.
2. Андреева Э. Социальный пакет лучше денежного поощрения [Текст] / Э. Андреева // Нормирование и оплата труда в сельском хозяйстве. - 2008. - №1. - С. 31-32.
3. Исмоилов М.М. Инновационная экономика образования: генезис, природа, формы проявления и методология исследования/ Коллективная монография: Институты

и механизмы регулирования в условиях глобальной нестабильности. Ростов-на дону, 2014. – 320 с.

4. Мирзозода А.Д. Таҳлили нишондиҳандаҳои ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон (дар мисоли вилояти Хатлон) / А.Д.Мирзозода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. № 3. С. 122-131.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [Манбаи электронӣ].–21.12.2021.– Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 18.05.2024 с.).

6. Пархомчук, М.А. Стимулирование персонала в зависимости от рентабельности продаж [Текст] / М.А. Пархомчук // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. -2010. -№2 .– С.42-45.

7. Рустамов Р.У. Механизми истифодаи иқтисодии меҳнати аҳоли дар бозори меҳнат. Автореф. дисс. номзоди илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2020. – 24 с.

8. Саидов Р.Н. Пути уменьшения безработицы и снижения инфляции в Республике Таджикистан / Р.Н.Саидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/4 (204). С.114-121.

9. Соколова А.А. SWOT-анализ как действенный инструмент процесса формирования продуктивной занятости сельского населения // А.А.Соколова, Т.Н. Ратошнюк / Международный научно-производственный журнал "Экономика АПК". 2014. № 1 (231). С.57-64.

10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мирзозода Аҳлиддин Довудхоҷа-доктор фалсафа (PhD), ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Гадоев Ҳасан Солихович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: hasan_81-g@mail.ru

Информация об авторах:

Мирзозода Ахлиддин Давудходжа - доктор фалсафа (PhD), ассистент кафедры бухгалтерский учет Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Гадоев Хасан Солихович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055 Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Электронная почта: hasan_81-g@mail.ru

Information about the authors:

Mirzozoda Akhliddin Dovudkhoja – Doctor of philosophy (PhD), assistant of the department of accounting, *Tajik state finances-economy university*. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Gadoev Hasan Solikhovich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: hasan_81-g@mail.ru

УДК:332.01(575-3)

**ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВӢ: МУБРАМИЯТИ ФАЪОЛГАРДОНИИ МОЛҲОИ
ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ****Эмомов М.****Давлатова Н.****Давлатёрова Б.**

***Аннотатсия.** Соҳибкориҳои саноатӣ дар шароити муосир, ба андешаи мо, ба баҳши хусусии иқтисодиёт мубаддал мегардад, ки моҳиятан низоми ошкоро ва мураккаби ташиқ-хоҷагидорӣ мебошад. Стратегияи рушди он бояд ба қисмати таркибии стратегияи рушди иқтисоди миллӣ таъсир гирад.*

Вазъияти корхонаҳои саноатӣ ба дараҷаи муайян бо муҳити беруна муайян карда мешавад. Дар маҷмуи унсурҳои муҳимтарини муҳити беруна барои корхонаҳои саноатӣ унсурҳои ниҳодӣ (институтсионалӣ) мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Муҳити мазкурро ба дараҷаи муайян ниҳодҳои Сохтори дастгирии давлатии сиёсати саноатӣ муайян мекунанд.

Дар кишварҳои тараққиқарда рушди сиёсати саноатӣ самти муҳими сиёсати давлатии саноатӣ маҳсуб мешавад, зеро вазъияти сиёсати саноатӣ чунин нишондиҳандаи муҳиме доништа шудааст, ки вазъияти умумии иқтисодиро дар кишвар тавсиф медиҳад, дараҷаи нешрафтро инъикос мекунад ва ба ҳалли фаҳми мушкилоти бекорӣ дар домеа саҳмгузори мекунад. Аз таҷрибаи мамлакатҳои Аврупо маълум аст, ки тақрибан 60% 73 арзиши иловашуда дар соҳаи саноат истеҳсол мешавад. Сатҳи рушди соҳибкориҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нишондиҳандаҳои кишварҳои мазкур ба таври ҷиддӣ, тақрибан ба 20% кафо мондааст. Дар кишварҳои хориҷиқудомҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати саноатӣ асосан моҳияти байнисоҳавӣ доранд, аксарияти онҳо барои ҳалли фаҳми мушкилоти барои ҳамаи ширкатҳо умумӣ равона карда шудаанд, барои баланд намудани рақобатпазирии ширкатҳои саноатӣ ҳадафгузори шудаанд.

***Калидвожаҳо:** Сармоягузори, саноат, молҳо, саноаткунони босуръат, рақобатпазирӣ, устувори иқтисодӣ, тақвияти неруи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содироти мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузори, инкишофи баҳши хусуси ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат, стратегия.*

***Барои иқтибос:** Эмомов, М. Таҳлили ретроспективӣ: мубрамияти фаъолгардони молҳои воридотивазкунӣ дар даври истиқлолият / М. Эмомов, Н. Давлатова, Б. Давлатёрова // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 236-245.*

**РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ: ОСНОВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ИМПОРТНЫХ ТОВАРОВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ****Эмомов М.****Давлатова Н.**

Давлаёрова Б.

***Аннотация.** Промышленное предпринимательство в современных условиях, на наш взгляд, превращается в частный сектор экономики, который по своей сути представляет собой открытую и сложную организационно-экономическую систему. Стратегия ее развития должна стать неотъемлемой частью стратегии национального экономического развития.*

Положение промышленных предприятий определяется внешней средой. Среди важнейших элементов внешней среды для промышленных предприятий важное место занимают институциональные элементы. Эту среду определяют структурные институты государственной поддержки промышленной политики.

В развитых странах развитие промышленной политики считается важным направлением государственной промышленной политики, поскольку состояние промышленной политики считается важным показателем, характеризующим общую экономическую ситуацию в стране, отражающим прогресс и способствующим решению проблемы безработицы в регионе. Из опыта европейских стран известно, что примерно 60% добавленной стоимости 73 производится в промышленности.

Уровень развития промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан серьезно отстает от показателей этих стран примерно на 20%. В зарубежных странах действия правительства в области промышленной политики носят преимущественно междисциплинарный характер, большинство из них направлены на решение общих для всех компаний задач и направлены на повышение конкурентоспособности промышленных компаний.

***Ключевые слова:** Инвестиции, промышленность, быстрая индустриализация, конкурентоспособность, экономическая стабильность, укрепление человеческого потенциала, совершенствование системы государственного управления, расширение экспортных возможностей страны, улучшение инвестиционной среды, развитие частного сектора и улучшение рынка труда. ситуация, стратегия.*

RETROSPECTIVE ANALYSIS: MAIN ACTIVITIES OF IMPORTED GOODS DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

Emomov M.

Davlatova N.

Davlatova B.

***Annotation.** Industrial entrepreneurship in modern conditions, in our opinion, is turning into the private sector of the economy, which at its core is an open and complex organizational and economic system. The strategy for its development should become an integral part of the national economic development strategy.*

The position of industrial enterprises is determined by the external environment. Among the most important elements of the external environment for industrial enterprises,

institutional elements occupy an important place. This environment is determined by the structural institutions of state support for industrial policy.

In developed countries, the development of industrial policy is considered an important direction of state industrial policy, since the state of industrial policy is considered an important indicator characterizing the overall economic situation in the country, reflecting progress and helping to solve the problem of unemployment. in the region. From the experience of European countries it is known that approximately 60% of added value 73 is produced in industry.

The level of development of industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan seriously lags behind the indicators of these countries by approximately 20%. In foreign countries, government actions in the field of industrial policy are predominantly interdisciplinary in nature, most of them are aimed at solving common problems for all companies and are aimed at increasing the competitiveness of industrial companies.

Key words: *Investment, industry, rapid industrialization, competitiveness, economic stability, strengthening human potential, improving public administration, expanding the country's export capabilities, improving the investment environment, developing the private sector and improving the labor market. situation, strategy.*

Гузориши масъала. Дар даврае, ки муносибатҳои бозаргонӣ ҳукмфармо аст, васеъ намудани сектори соҳибкорӣ ба яке аз вазифаҳои афзалияти илм ва амалияи ҳар як давлати мустақил мубаддал мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба қори мазкур як қатор олимони аз қабиле Абдугаффаров А.А., Абдуллоев З., Абдусаматов С., Бусыгин А.В., Бучаев А.Г., Виленский А., Власова И., Гаврилов А.И., Ганиев Т.Б. ва Гафуров, Х. Корҳои илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола - таҳлили ретроспективи мубрамияти фаъолгардонии молҳои воридотивазкунӣ дар даврони истиқлолият ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олӣ қайд намудаанд: “Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувори иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад. Ҳукумати Тоҷикистон ба

сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт ҳамчун воситаи асосии саноатикунони босуръат таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, дар самти беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро амалӣ карда истодааст”.

Аз ин лиҳоз барои дастгирии сиёсати саноатӣ, махсусан, дар соҳаҳои истеҳсоли ва содироткунандагони ватанӣ ҷиҳати иҷрои вазифаҳои захираҳои дастгирии соҳибкорӣ таъсис додани бонк зарур аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳудро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти неруи инсонӣ, такмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусуси ва беҳбуди вазъи бозори меҳнатро ҳадафи олии худ эълон намудааст.

“Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ

баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ - аграрӣ амалӣ гардонида истодаем. Вале ба рақобат тобовар набудан ва баланд будани арзиши аслии маҳсулоти баъзе корхонаҳо, номукамал будани роҳҳои ҳифзи манфиатҳои содироткунандагон дар хориҷи кишвар то ҳол ба таъмин намудани гуногунсатмии истеҳсолот ва содирот мусоидат накарда истодааст”.

Таъмини истеҳсолоти воридотивазкунанда бо истифодабарии захираҳои истеҳсолии ватанӣ ва воридотӣ (ашё, масолах, техника ва технологияи истеҳсолӣ) имконпазир аст. Бинобар хамин воридотивазкуниро вобаста аз ду сатҳ

мушоҳида намудан мумкин аст. Воридотивазкунии сатҳи якум чунин ташкили истеҳсоли маҳсулоти воридотиро дар назар дорад, ки дар он омилҳои истеҳсолоти хориҷӣ (воридотӣ) (таҷҳизоти истеҳсолӣ, ашё, масолах ва тайраҳо) истифода мешаванд. Воридотивазкунии сатҳи дуюм дар он асос меёбад, ки ҳангоми он ташкили истеҳсоли моҳҳои пештар воридот кардамешуда, афзалиятҳои муқоисавии мамлакат ва омилҳои истеҳсолоти дохилӣ ҳаматарафа истифода бурда мешаванд.

Мубаддалшавии пасандозҳо ба захираҳои аслии инвеститсионӣ, чӣ тавре ки амалия нишон медиҳад, асосан ба воситаи низоми бонкӣ ба миён меояд. Таҳлили ҳолати мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2015-2021 пасандозҳои умумии миллӣ аз ҳаҷми амонатҳои низоми бонкӣ якҷанд маротиба зиёданд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Тағирёбии пасандозҳои умумии дохилӣ ва пасандозҳои умумии миллӣ ва таносуби пасандозҳои ҳоқчагиҳои хонавода, фирмаҳо ва давлат дар пасандозҳои умумии миллӣ (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2018	2019	2020	2021
МУД	36163,1	40525,5	45606,6	48408,7	54479,1	61197,6
Даромади умумии миллӣ	45552,2	57046	60484,4	61371,7	63988,1	70609,2
Истеъмолати низои	41047,7	46141,6	51376,3	47176,7	50619,9	56444,4
Пасандозҳои умумии дохилӣ	-4884,6	-5616,1	-5769,7	1232	3859,2	4753,2
Пасандозҳои умумии миллӣ	4504,5	10904,4	9108,1	14195	13368,2	14164,8
Пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода (в%)	5,8	7,3	7,2	7,4	7,4	7,4
Пасандозҳои фирмаҳо (в%)	86,7	86,0	86,1	90,4	91,5	85,2
Пасандозҳои баҳши давлат (в%)	7,5	6,7	6,7	2,2	1,4	7,4

Ҳисоб карда шуд: Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022, с. 21-22. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019. Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. с. 21-22; с.112, 425.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар сохтори пасандозҳои умумии миллӣ ҳаҷми пасандозҳои фирмаҳо зиёд буда, инчунин пастишавии пасандозҳои хоҷагиҳои хонавода

ва пасандозҳои баҳши давлатӣ ба назар мерасад. Ҳаҷми зиёди пасандозҳои фирмаҳо дар сохтори пасандозҳои умумии миллӣ бо он асос меёбад, ки ҳаҷми истеъмоли сармояи

асосӣ (амортизатсия) дар низоми ҳисобҳои миллий бузургии калонро ташкил медиҳанд. [3 саҳ 65] Агар аз як тараф ин падида ба фарсудаҳои ҳисобӣ ва маънавии фондҳои асосии истеҳсоли алоқаманд бошад, аз тарафи дигар онҳо ҳамчун сарчашмаи иловагии инвестицияҳо баромад мекунад. Зеро ҳиссачудокунҳои амортизатсионӣ ҳамчун сарчашмаҳои калидии молиягузории инвестицияҳо баромад мекунад, махсусан агар онҳо 91,5% (соли 2020) тамоми андухтҳо дар иқтисодиёти миллий ташкил диҳанд. Чунин ҳолат аз нақши зарурии истифодабарии фонди амортизатсионӣ дар молиягузории чараёни такрористехсолот гувоҳӣ медиҳад. Лекин шароитҳои аслии истифодабарии фонди амортизатсионӣ барои молиягузории такрористехсоли васеъ дар соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкилиҳои зиёде дучор мегардад, пеш аз ҳама аз ҳисоби чунин вазъияте, ки мувофиқи он дар иқтисодиёти мо ҳиссачудокунҳои амортизатсионӣ вазифаи табиӣи такрористехсолии истеъмоли сармояи асосиро иҷро намекунад ва барои таъмини чараёни такрористехсоли оддӣ низ мусоидат наменамоянд.

Дар мубаддалгардии пасандозҳо ба инвестицияҳои аслий таъсири ҷиддиро таъсисдиҳии чунин бозори фондӣ расонида метавонад, ки қобилияти ҷалби андухтҳои аҳолиро ба чараёни инвестиционӣ дошта бошад. Мантиқи чораи пешкашкардамешуда дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳолати баланд будани Ҷамъияти қарзӣ ва фарқияти калони он аз Ҷамъияти амонатҳо, ташкили бозори дуҷаминдараҷаи қоғазҳои қимматнок метавонад ба сифати унсури мубаддалкунии пасандозҳо ба инвестицияҳо баромад

намояд. Зеро субъектҳои хоҷагидорӣ ба воситаи муқоисакунии мизонҳои Ҷамъияти қарзӣ, амонат ва қоғазҳои қимматнок аз нуқтаи назари рафтори оқилона истифода мекунад. Мувофиқи маълумоти БМТ мизони Ҷамъияти қарзӣ барои амонатҳо 14,45%-ро ташкил карда, мизони Ҷамъияти қарзӣ 32,03%-ро ташкил медиҳад. Дар чунин шароит ташкили бозори дуҷаминдараҷаи қоғазҳои қимматнок бо пешкаш намудани дивидендҳо зиёда аз 14,5% ва аз 32% паस्तтар метавонад ба мубаддаллашавии пасандозҳо ба инвестицияҳо мусоидат намояд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, қайд намудан мумкин аст, ки истеҳсолоти маҳсулоти рақобатпазир бо мақсади коҳиш додани вобастагии воридотии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи зарурии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Пурра даст кашидан аз воридоти молҳои истеъмоли имконнопазир аст, вале истифодаи имкониятҳои тараққиёти соҳаҳои хоҷагии халқ дар кишвар зарурати аввалиндараҷа дорад. Дар марҳилаи муносири тараққиёти иқтисодӣ ҳамаи кушишҳо барои пурра даст кашидан аз воридоти мебошад, махсусан дар шароити аъзогии Тоҷикистон ба ТУС (ВТО).

Мувофиқи ақидаҳои назариявии мавҷуд буда тамоюли тағирёбии мизони Ҷамъияти қарзӣ бояд ба тамоюли тағирёбии мизони бозтамвил мувофиқат кунад.

Дар натиҷа мо иқтисодиёти демонетизатсияшударо ифода мекунем. Сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи унсури пулии М2 ва «нишондиҳандаи васеъи массаи пулӣ» нишон медиҳад, ки он аз сатҳи ҳадди ақал дур мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Тағирёбии сатҳи монетизатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									
	2009	2010	2011	2015	2016	2018	2019	2020	2021	2022

Сатҳи монетизатсия аз руи М2 (М2/МУД)	12,6	13,0	14,5	13,9	13,9	12,8	14	19	23	22
Сатҳи монетизатсия (МУД)	18,2	18,0	19,7	19,6	20,9	19,9	22	27	29	28

Ҳисоб карда шуд: Бюллетени омили бонкӣ. // №2 (235) 2009г.с. - 11, 17-18.
Бюллетени омили бонкӣ// №4 (285) 2022г.с.- 37, 38.

Мувофиқи ақидаи паҳнғашта, агар сатҳи монетизатсия аз 50% паст шавад, он гоҳ чунин иқтисодиёт демонетизиронишуда ба ҳисоб меравад. Аз руи назарияи муомилоти пулӣ дар баробари афзоиши МУД бояд миқдори пул дар муомилот зиёд шавад. Лекин бар хилофи ҳама ҳолатҳои назариявӣ бо баробари афзоиши ҳаҷми МУД дар ду соли охир дар сатҳи 7,5% сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 1 фоиз коҳиш ёфтааст.

Фишангҳои сиёсати пулию қарзии аз тарафи БМТ истифодашаванда новобаста ба як қатор тағйиротҳои мусоид то ҳол самарайи мусбат намодааст. Махсусан ин ҳислат ба мизонҳои фоизи баланди қарзӣ хос аст, ки онҳо новобаста ба наздикшавии нишондодҳои сиёсати пулию қарзӣ ба самти экспансионӣ дар тули даҳ соли охир тамоюли пастравиро надоранд. Дар баробари ин мизонҳои фоизи баланд на танҳо ба тараққиёти истеҳсолоти ватанӣ мусоидат намекунанд, балки рақобатпазирии онҳоро коҳиш медиҳанд.

Барои мутобикаткунонии самтҳои амалигардонии сиёсати пулию қарзӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди воридотивазкунанда бояд чораҳои мушаххас андешида шаванд. Махсусан ин ба истифодабарии амалии мизони бозтамвил дар соҳаи қарздиҳӣ ба бонкҳои сатҳи дуюм тааллуқ дорад. Ҳолате ба миён омадааст, ки Бонки миллии Тоҷикистон бояд дарк намояд, ки ба бонкҳои тичоратӣ пешкаш накардани қарз бо мизони бозтамвили муқарраршуда, ин мақомот имкониятҳои қарзии бонкҳои дуюминдараҷа маҳдуд менамояд. Дар

натича ҳама бонкҳои тичоратӣ дар чӯзҳои таркибии худ фаъолияти қарздиҳии хурдро бавосита ба даст овардани қарзҳо бо фоизҳои паст аз ташкилотҳои молиявии байналхалқӣ бо фоизҳои нисбатан паст, ба роҳ мондаанд. Чунин падида бо баробари вобастагии БМТ аз институтҳои молиявии байналхалқӣ ба баландшавии дараҷаи вобастагии тамоми низомии бонкӣ мусоидат карда истодааст.

Зарур аст, ки БМТ ба бонкҳои тичоратӣ захираҳои қарзиро бо мизони фоизи бозтамвилӣ пешкаш намуда, ҳамзамон ҳадди аксари мизонҳои фоизхоро барои қарздиҳӣ муқаррар намояд, ки аз тарафи бонкҳои тичоратӣ ба мизочон пешкаш карда мешаванд. Ин чорабинӣ махсусан дар шароити ҳозираи баҳши аслии иқтисодиёт зарур мебошад, зеро чунин чорабинӣ ба пастравии вобастагӣ аз воридот ва тараққиёти истеҳсолоти ватанӣ мусоидат менамояд.

Дар солҳои охир барои ташаккул додани асосҳои инвестиционии рушди фаъолияти сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти самараноки механизми ҷалб намудани инвестицияҳо вазъияти мусоиди иқтисодӣ фароҳам шудааст.

Бо мақсади рушди минбаъдаи сиёсати саноатии хунаҳои миллий дар кишвар зарур аст:

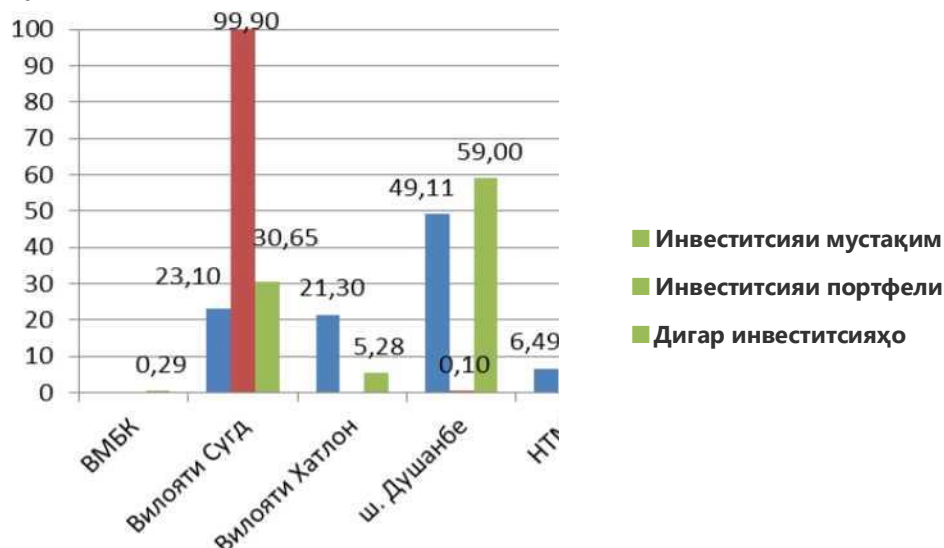
- рушди инфра сохтори хунаҳои миллии бадеӣ;
- рушди истеҳсолоти ҳонагии маҳсулоти саноати сабуки дастӣ дар маҳалҳои истеҳсолоти анъанавии он;

- рушди истеҳсолоти маҳсулоти заргарӣ аз фулузот ва сангҳои гаронбаҳо;
- истеҳсоли маҳсулоти бадеӣ аз гил;
- истеҳсоли маҳсулот аз мису заркубӣ;

Ташаккул ва рушди сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намудани чораҳо оиди ҳамоҳангсозии фаъолияти ҳамаи зинаҳо, аз ҷумла мақомоти идоракунии давлатӣ, ниҳодҳои молиявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ, хадомоти иттилоотӣ, лизингӣ, маркетинг,

машваратдиҳӣ, хадомоти ҳуқуқӣ ва ташкилотҳоро талаб менамоянд. Татбиқи чораҳои дар боло зикршуда оиди рушд ва такмили шаклҳои ташкилӣ-техникӣ ва амволии дастгирии инвесторони хориҷӣ шартӣ ҳаллу фасли мушкилот ва масъалаҳои ташаккул ва рушди сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Инвестицияҳои мазкур барои рушди металлургияи ранга ва гидроэнергетика равона карда шудаанд, ки ин барои ташкил кардани 10 ҳазор ҷойҳои кории нав имконият фароҳам меорад.

Ҳиссаи инвестицияҳо аз рӯи намудҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соли 2022

Сарчашма: Ҳисоби муалифӣ дар асоси маълумотҳои оморӣ

Дар шароити муосир аз ҷиҳати воридкунии инвестиция ҷолиб будани фаъолияти сиёсати саноатии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мавқеи дурнамои рушди, даромаднокии инвестицияҳо, устувории молиявӣ, сатҳи хавфҳои инвестиционӣ, афзалиятҳои рақобатпазирӣ истеҳсолот ва маҳсулот тавсиф дода мешавад. Ҳаҷми муқарраршудаи бозор, маҳдуд будани талабот ё талаботи беафзоиш барои инвесторони имконпазирӣ бозори соҳавӣ монеа мегарданд, зеро бозор кам ғоида меорад ва хавфи инвестиционии баландро пешбинӣ мекунад. Афзудани вобастагии

воридотӣ, фаъолияти босуръат дар бозори дохилии рақибони хориҷи метавонад ҳамчун зиёдшавии сатҳи монеаҳои иқтисодӣ барои инвесторон баррасӣ гардад.

Ташаккули иқтисодиёти бозаргонӣ дар шароити ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рушди сиёсати хусусии саноатӣ вобастагии зич дорад. Дар солҳои 90-уми асри гузашта дар қараёни ислоҳоти бозаргонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон табақаи соҳибкорон ба вудуд омад.

Дар айнаи замон аз ҷиҳати муносибатҳои асосии истеҳсолӣ ва кафолатҳои сиёсати саноатӣ дар ҳолати ба

вучуд омадани ҳолати хавф низоми мавҷудбуда боадолат ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ самаранок нест.

Такмил додани идоракунии корхонаҳои саноатӣ дар кишвар ба тарзи муназзам нисбати ҳамаи соҳаҳо ва самтҳои идоракунии таъҷибнавар, яъне раванди такмил бояд ҳамаи соҳаҳои идоракунии ва омилҳои таъсири ҳамдигарии онро фаро гирад.

Дар маҷмӯъ, дар дурнамо Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти кофӣ ташкили истихроҷ ва коркарди фулузоти қимматбаҳо - тилло ва нуқра, сурб, синк, сурма ва симоб, қалъагӣ, волфрам ва ғ., коркарди ашёи онҳоро то маҳсулоти тайёр дар шакли хиштчаҳои фулузӣ, омехтаҳо, тангаҳо, маҳсулоти савдо ва ғ. дорад. [1.саҳ 165] Афзалияти фулузоти мазкур дар он аст, ки қиммати онҳо дар натиҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ ва баландшавии нархҳо дар бозори ҷаҳонӣ сол то сол меафзояд, ташкили коркард, истеҳсол ва содироти онҳо кишварро ба яке аз кишварҳои мутараққӣ табдил медиҳад.

Яке аз самтҳои асосӣ ва муҳими самаранокӣ истеҳсолоти ғайрироҳӣ соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паст кардани хароҷоти ашё, сарфа намудани ашё ва маводҳо, сарфа кардани меҳнати дастӣ ба ҳисоб меравад. Паст кардани хароҷоти ашё ва меҳнати дастии кормандон, истифодаи охилона ва самаранокӣ воситаҳои асосӣ ва гардон - роҳҳои баланд намудани самаранокӣ истеҳсолоти ғайрироҳӣ соҳибкорӣ саноатии кишвар мебошанд. Қайд кардан зарур аст, ки дар соҳибкорӣ саноатӣ 1,8% зиёдшавии хароҷоти меҳнат истеҳсоли маҳсулотро ба 1,6 маротиба нисбат ба 1,2% афзоиши сармоя васеътар менамояд.

Бо мақсади рушди минбаъдаи соҳибкорӣ саноатии ҳунарҳои миллий дар кишвар зарур аст:

- рушди инфрасохтори ҳунарҳои миллии бадеӣ;

- рушди истеҳсолоти хонагии маҳсулоти саноати сабуки дастӣ дар маҳалҳои истеҳсолоти анъанавӣ он;

- рушди истеҳсолоти маҳсулоти заргарӣ аз фулузот ва сангҳои гаронбаҳо;

- васеъ кардани истеҳсолоти маҳсулоти бадеӣ аз нуқра, мис, омехтаҳои фулузоти қиматбаҳо, тилло ва намудҳои гуногуни сангҳои табиӣ қиматбаҳо;

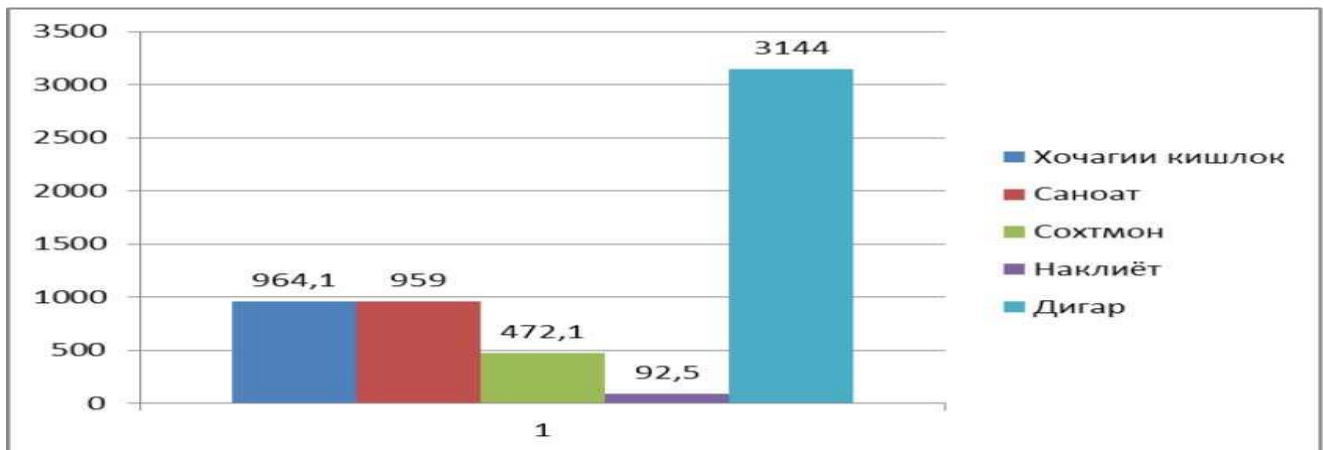
- истеҳсоли маҳсулоти бадеӣ аз гил;

- истеҳсоли маҳсулот аз мису заркубӣ;

Ҷанбаҳои ҳавасмандгардониро муайян ва тасниф кардан, такмил додани шаклҳо ва усулҳои танзими соҳибкорӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дарёфт кардани тарзҳои ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ саноатӣ, роҳҳои тақомули инфрасохтор, баробар кардани шароитҳои рушди соҳибкорӣ саноатӣ ва соҳаҳои самтҳои афзалиятнок ва дар заминаи ин таҳия намудани тавсияҳои амалӣ ва пешниҳодоти аз ҷиҳати илмӣ асоснокшударо оиди ҳалли масъалаҳои рушди соҳибкорӣ саноатӣ зарурат дорад. Ин барои таъмин кардани рушди иқтисодӣ аз ҳисоби баланд кардани самаранокӣ истеҳсолот ва сифати маҳсулот имкон медиҳад ва иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар низоми тақсмоти байналмилалӣ меҳнат аз мавқеи таъминкунандаи ашё ба содиркунандаи маҳсулоти тайёр дигаргун месозад. Тадкикот нишон дод, ки дар се соли охир қарзҳои низоми бонкӣ дар буриши ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти кишвар дар сатҳи муайян рушд карданд. Масалан агар, дар соли 2005 аз ҳаҷми умумии низоми бонкӣ дар буриши соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ҳиссаи қарзҳои низоми бонкӣ 3,3% бошад, дар соли 2018 нишондиҳандаи мазкур 17,1%-ро ташкил кард, яъне афзудани нишондиҳанда ба 13,8% ба назар мерасад.

Дар расми 1 ҳиссаи ҳар як соҳаи иқтисодиёт дар гирифтани қарзҳои низоми

бонкӣ дар соли 2022 нишон дода шудааст.

Расми 1. Ҳиссаи соҳаҳои иқтисодиёт дар гирифтани қарзҳои бонкӣ дар соли 2022

Қайд кардан зарур аст, ки дар сохтори қарзҳои бонкӣ ҳиссаи соҳаи саноат мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Дар давраи таҳлилшаванда мушоҳида кардан мумкин аст, ки вазни умумии қарзҳои пешниҳодшудаи бонкӣ ба соҳибкорони саноатии иқтисодиёти миллий дар маҷмӯъ нисбат ба ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда пас аз соҳаҳои дигар ва хоҷагии кишлоқ мавқеи сеюмро ишғол кардааст. Ин маънои онро дорад, ки дар марҳилаи мазкури рушди иқтисодиёти миллий самти афзалиятноки бонкҳои сатҳи дуюм сектори спекулятивӣ мебошад, қарзҳое, ки аз ҷониби бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мешаванд “ба ҳавасмандгардонии раванди тақрористехсол ҳам дар сатҳи микроиқтисодӣ ва макроиқтисодӣ самтгузорӣ нашудаанд”.

Фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ низоми муносибатҳое мебошад, ки барои қонё кардани талаботи афзоишбандаи кишвар бо дар назардошти истифодаи самараноки захираҳои мавҷуд буда, дар шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва табиӣ-иқлимӣ оқилона ташаққулуфта равона карда шудааст. Ташаққул ва рушди соҳа омӯзиши ҳамаҷонибаи маҳал ва тақмили имкониятҳои кишварро дар асоси воридкунии технологияҳои муосири инноватсионӣ пешбинӣ мекунад.

Адабиёт

1. Абдугаффаров, А.А. Собственность, предпринимательство и проблемы перехода экономики Республики Таджикистан к рыночному хозяйству [Текст] / А.А. Абдугаффаров. - Худжанд, 1997. - 165 с.
2. Абдуллоев, З. Организация сельскохозяйственного производства / З. Абдуллоев. - Душанбе: «Маориф», 1996. - С. 47-56.
3. Абдусаматов С. Развитие предпринимательства за рубежом / С. Абдусаматов, А.К. Юсупов. - Худжанд, 1999. - 65 с.
4. Бусыгин, А.В. Предпринимательство / А.В. Бусыгин. Учебник - М.: Дело, 2001. - 640 с.
5. Бусыгин, А.В. Предпринимательство/ А.В. Бусыгин. Основной курс - М.: Инфра-М, 1997. - 609 с.
6. Бучаев, А.Г. Малый бизнес проблемы развития / А.Г. Бучаев - Махачкала,

Проминвест, 1999.

7. Бучаев, А.Г. Предпринимательство в системе экономических реформ - теория, опыт, проблемы / А.Г. Бучаев- Махачкала: Дагпресс, 2003.

8. Виленский, А. Региональные аспекты развития малого предпринимательства в России/ А. Виленский - М.: Реформа, 1996.- 68 с.

9. Власова, И. Основы предпринимательской деятельности/ И. Власова. М.: Финансы и статистика, - 1994 - 192 с.

10. Гаврилов, А.И. Региональная экономика и управление: Учеб. пособие для вузов / А.И. Гаврилов. - М., ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 239 с.

11. Ганиев, Т.Б. Аграрные преобразования: достижения и трудности/ Т.Б. Ганиев // Экономика Таджикистана: стратегия развития, - 1999. - №1

12. Гафуров, Х. Таджикистан на рубеже и в 21 веке / Х. Гафуров Президент Эмомали Рахмон и подъем экономики - Душанбе, 1999. - 214с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Эмомов Мухамад – муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 903032701

Давлатова Наргис - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 903032701

Давлатёрова Бибигул - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 555566767

Информация об авторах:

Эмомов Мухамад - старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики, Таджикского финансово-экономического университета . Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон 903032701

Давлатова Наргиз - ассистент кафедры экономического анализа и статистики, Таджикского финансово-экономического университета . Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон

Давлатёрова Бибигул - ассистент кафедры экономического анализа и статистики, Таджикского финансово-экономического университета . Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон Телефон: 555566767

Information about the authors:

Emomov Mukhamad - Senior Lecturer, Department of Economic Analysis, State Financial and Economic University of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 903032701

Davlatova Nargiz - Assistant of the Department of Economic Analysis of the State University of Finance and Economics of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 903032701

Davlatgerova Bibigul - Assistant of the Department of Economic Analysis of the State University of Finance and Economics of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 903032701

УДК: 336.39:01

РОҲҶОИ ТАКМИЛИ РАВАНДҶОИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Давлатзода Д.Ш.

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили вазъи мавҷуда бо ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба вилояти Хатлон ва муайян кардани монеаҳои асосӣ барои афзоиши онҳо бахшида шудааст. Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда, муаллиф мушкилоти асосиро, ба монанди рушди нокифояи инфрасохтор, ноқилии заминаи қонунгузорӣ ва норасоии кадрҳои баландихтисос ошкор мекунад. Мақола чораҳои мушаххасро барои беҳтар кардани фазои сармоягузори минтақа, аз ҷумла ташики минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, содда кардани расмиёти маъмурӣ, рушди сармояи инсонӣ ва таҳкими шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: вилояти Хатлон, сармоягузори хориҷӣ, фазои сармоягузорӣ, инфрасохтор, қонунгузорӣ, сармояи инсонӣ, шарикӣ давлатӣ-хусусӣ, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, сармоягузoron, ислоҳоти иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Давлатзода, Д.Ш. Роҳҳои такмили равандҳои ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар вилояти хатлон / Д. Ш. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 246-256.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Давлатзода Д.Ш.

Аннотация. Статья посвящена анализу сложившейся ситуации с привлечением иностранных инвестиций в Хатлонскую область и выявлению основных препятствий для их роста. На основе проведенного исследования автор выявляет основные проблемы, такие как неадекватное развитие инфраструктуры, несовершенство законодательной базы и нехватка квалифицированных кадров. В статье предлагаются конкретные меры по совершенствованию инвестиционного климата региона, включая создание особых экономических зон, упрощение административных процедур, развитие человеческого капитала и укрепление государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: Хатлонская область, иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инфраструктура, законодательство, человеческий капитал, государственно-частное партнерство, особые экономические зоны, инвесторы, экономические реформы.

WAYS TO IMPROVE THE PROCESSES OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT IN THE KHATLON REGION

Davlatzoda D.Sh.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the current situation with attracting foreign investments to the Khatlon region and identifying the main obstacles to their growth. Based on the conducted research, the author identifies the main problems, such as inadequate infrastructure development, imperfection of the legislative framework and lack of qualified personnel. The article proposes specific measures to improve the investment climate of the region, including the creation of special economic zones, simplification of administrative procedures, development of human capital and strengthening public-private partnerships.

Keywords: Khatlon region, foreign investments, investment climate, infrastructure, legislation, human capital, public-private partnership, special economic zones, investors, economic reforms.

Гузориши масъала. Ҳалли калидӣ барои ҳавасмандгардонии воридоти сармоягузори хориҷӣ ба вилояти Хатлон метавонад ташкили минтақаи махсуси иқтисодӣ бо шароити имтиёзноки тичорат бошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳои охирин мушкилоти калидиро, ки ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба вилояти Хатлон монеъ мешаванд, ба монанди инфрасохтори нокифоя ва ноустувории қонунгузорӣ муайян мекунанд ва ҳамзамон як қатор чораҳоро барои беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, аз ҷумла ташкили минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ва рушди сармояи инсонӣ пешниҳод мекунанд.

Мақсади мақола. Ҳадафи мақола таҳлили амиқи вазъи мавҷудаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба вилояти Хатлон, муайян кардани мушкилот ва маҳдудиятҳои асосӣ, инчунин пешниҳоди чораҳо ва тавсияҳои мушаххас барои беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии вуруди сармояи хориҷӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ қарзӣ тақмили равандҳои сармоягузорӣ ҳамчун шартҳои муҳими рушди фаъолияти иқтисодӣ миллӣ аз нуқтаи назари таъмини беҳатарии иқтисодӣ басо муҳим арзёбӣ мегардад. Афзоиши сармояи хориҷӣ дар рушди иқтисоди кишвар нақши калидӣ

дорад. Ин метавонад манфиатҳои зиёдро аз қабилҳои рушди иқтисодӣ, навоариҳои технологӣ, рушди инфрасохтор, афзоиши шуғл, рушди баҳши молиявӣ, гуногунии захираҳо ва ғайра ба даст оварад.

Сармоягузори хориҷӣ рушди иқтисодиро ҳавасманд мекунад, зеро он барои ширкатҳо ва лоиҳаҳо захираҳои иловагии молиявиро фароҳам меорад. Инчунин баланд бардоштани сатҳи механизми истифодабарии

шудани сатҳи зиндагии мардум мегардад. Сармоягузори хориҷӣ аксар вақт бо интиқоли технология ва дониш ҳамроҳ мешавад. Сармоягузoron метавонанд технологияҳои навро ҷорӣ намуда, ба ин васила равандҳои истеҳсолиро беҳтар ва самаранокӣ онро баланд бардоранд.

Қайд кардан зарур аст, ки барои рушди инфрасохтор, аз қабилҳои роҳҳо, бандарҳо, энергетика ва ғайра сармоягузориҳои хориҷӣ инчунин ба шартҳои муҳими тараққиёт баромад мекунанд. Воридоти сармояи хориҷӣ аксар вақт бо таъсиси ҷойҳои нави корӣ ҳамроҳ мешавад ва ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва беҳтар шудани шароити иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба ин ё он кишварро метавон тавассути стратегия ва фаъолиятҳои гуногун ба даст овард. Дар ҷадвал чанд чораҳо, ки метавонанд ба

афзоиши сармоягузори хориҷӣ мусоидат
кунанд ошкор гардидаанд.

**Ҷадвали 1 -Роҳҳои мукамалнамоии ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар Вилояти
Хатлон**

Усулҳо	Тадбирҳо
Таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ	Бартараф намудани монеаҳои бюрократӣ ва кам кардани сарбории маъмурӣ барои сармоягузори хориҷӣ. Ислоҳоти қонунгузорӣ ва низоми андоз бо мақсади таъмини шаффофият ва устувории фазои сармоягузорӣ. Кафолати ҳуқуқи моликият ва ҳимояи ҳуқуқи сармоягузoron.
Рушди инфрасохтор	Такмили соҳаи нақлиёт, энергетика, коммуникатсия ва дигар намудҳои инфрасохтор бо мақсади таъмини равандҳои самараноки тиҷорат. Ҷалби сармояи хориҷӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои инфрасохторӣ.
Омода намудани мутахассисон	Баланд бардоштани сатҳи маълумот ва омодагии кувваи корӣ бо мақсади таъмини дастрасии мутахассисони соҳибхтисос барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ. Таҳияи барномаҳои таълимии касбӣ барои қонеъ гардонидани талаботи сармоягузoron ба кормандони соҳибхтисос.
Маркетинг ва таблиғот	Пешбурди фаъолнаи имкониятҳои сармоягузори кишвар дар бозори ҷаҳонӣ. Иштирок дар форумҳои сармоягузорӣ, ярмаркаҳо ва конференсҳо барои ҷалби таваҷҷӯҳи сармоягузoron хориҷӣ.
Бунёди муносибатҳои шарикӣ	Рушди шарикии стратегӣ бо ширкатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ. Пешниҳоди сабукиҳо ва имтиёзҳо барои сармоягузoron хориҷӣ, аз ҷумла созишномаҳои ҳифзи сармоягузорӣ.
Воситаҳои молиявӣ	Эҷоди воситаҳои молиявӣ ба монанди кафолатҳо ва суғуртаи сармоягузорӣ барои коҳиш додани хатарҳои сармоягузoron хориҷӣ. Таъмини ҳавасмандгардонии молиявӣ ва субсидияҳо барои тақвияти сармоягузорӣ.
Ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ	Иштирок дар барномаҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ, ки метавонанд таваҷҷӯҳ ва дастгирии ниҳодҳо ва созмонҳои байналмилалиро ҷалб кунанд.
Ислоҳоти иқтисодӣ	Татбиқи ислоҳоти васеи иқтисодӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакат дар арсаи ҷаҳон. Мусоидат ба воридшавӣ ба бозор ва равандҳои тиҷорат барои ширкатҳои хориҷӣ.

Сарчашма. Проблемы привлечения иностранного капитала в регионе. <https://openai.com/c/0364a108-3a49-4205-988b-3e34f6056209>. Санаи мурочиат 28.02.2024.

Аҳамияти илмиву таҷрибавии воридоти сармояи хориҷӣ инчунин дар он ифода мегардад, ки он ба рушди бахши молияи кишвар, аз ҷумла низоми бонкӣ ва бозори саҳҳомӣ мусоидат мекунад. Сармоягузори хориҷӣ метавонад сарчашмаҳои маблағгузорию диверсификатсия намуда, вобастагӣ аз манбаъҳои дохилии сармояро коҳиш диҳад. Аммо бояд қайд кард, ки бомуваффақият ҷалби сармояи хориҷӣ барои фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ як қатор тадбирҳо, аз қабилӣ фазои устувори сиёсӣ, сохторҳои муассири ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва шаффофият дар идоракунии давлатро тақозо мекунад.

Ислоҳоти қонунгузорӣ ва низоми андоз, тақмили соҳаи нақлиёт, энергетика, коммуникатсия ва дигар намудҳои инфрасохтор бо мақсади таъмини равандаҳои самараноки тичорат, баланд бардоштани сатҳи маълумот ва омодагии қувваи корӣ, таҳияи барномаҳои таълимии касбӣ барои қонунгардонидани талаботи сармоягузорию, пешбурди фаъолонаи имкониятҳои сармоягузорию кишвар дар бозори ҷаҳонӣ, пешниҳоди сабукиҳо ва имтиёзҳо барои сармоягузорию хориҷӣ, иштирок дар барномаҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ, татбиқи ислоҳоти васеи иқтисодӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакат дар арсаи ҷаҳон роҳҳои мукамалнамоии ҷалби сармоягузорию хориҷӣ дар шароити кунунӣ ба шумор мераванд.

Якҷоя ва ҳамоҳанг рушд намудани ин фаъолиятҳо дар Вилояти Хатлон метавонад ба афзоиши ҷолибияти кишвар барои сармоягузорию хориҷӣ мусоидат кунад. Аммо ҳангоми таҳияи стратегияи ҷалби сармояи хориҷӣ, ба назар гирифтани

махсусияти ҳар кишвар ва шароити иқтисодии он муҳим мебошад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки Ҳукумати кишвар ислоҳоти институтсионалиро оид ба беҳсозии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ тавассути таҳкимдиҳии заминаи қонунгузорӣ, рушди низоми иҷроӣ қарордодҳо ва идоракунии корпоративӣ, таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии зиёдатӣ, аз ҷумла баланд бардоштани иқтидори сармоягузорӣ ва коҳишдиҳии хавфҳои сармоягузорӣ, идома медиҳад.[11, с. 88]

Таъсиси фазои мусоиди сармоягузорӣ ҷанбаи муҳими ҷалби сармоягузорию ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ мебошад. Сиёсати устувори иқтисодӣ, шаффофият ва адолат, соддагардонии бюрократизм, дастгирии соҳибкории хурду миёна, сармоягузорию инфрасохторӣ, рушди илмию технологӣ, ошкорбаёнӣ ба сармоягузорию хориҷӣ, рушди бахши молиявӣ, суботи иҷтимоӣ, маориф ва тахассуси нерӯи корӣ қадамҳои мушаххасе мебошанд, ки метавонанд ба вучуд овардани чунин муҳити мусоиди сармоягузорӣ кумак расонанд.

Мувофиқи Стратегияи миллии рушд то давраҳои 2030 натиҷаҳои ҷашмдошт дар бахши рушди фазои сармоягузорӣ чунин мебошанд:

- бозори молиявӣ, бозори тақририю коғазҳои қимматнок инкишоф ёфта, бозорҳои суғурта либерализатсия ва диверсификатсия мешаванд;

- низоми самарабахши танзими давлатии иқтисодиёт ва либерализатсияи бахшҳои иқтисодиёт ҷиҳати ҷалби сармоягузорию амалӣ мегардад;

- низоми баҳисобгирии мушкилиҳои экологӣ ҳангоми ташаккул додани фазои

соҳибкорӣ ва беҳсозии иқлими сармоягузорӣ такмил дода мешавад;

-самаранокии ҳамкориҳои сохторҳои тичоратӣ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар асоси қорӣ намудани низоми содакардашудаи дастгирии маъмурӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ баланд бардошта мешавад;

-барномаи маҷмӯии рушди ШДБХ таҳия карда шуда, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон нав “Дар бораи шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ” қабул мегардад;

- механизмҳои маблағгузориҳои муштаракӣ лоиҳаҳои ШДБХ аз ҷониби давлат ташкил мегарданд;

- хароҷотҳои субъектҳои соҳибкорӣ ҷиҳати иҷрои уҳдадорӣҳои андозии худ кам мегарданд. [11, с. 77]

Эҷоди фазои кушод ва ҷолиб дар кишвар бахусус, дар Вилояти Хатлон барои сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад ба воридоти сармоя мусоидат намояд ва содагардонии расмиёти сармоягузориҳои хориҷӣ ва таъмини ҳуқуқи баробар бо сармоягузориҳои маҳаллӣ дар бар гирад. Бахши молиявии қавӣ ва рушдёфта дар минтақа сармоягузориҳо ҳавасманд мекунад. Ин мавҷудияти бонкҳои устувор, бозорҳои сармоя, ҳадамоти суғурта ва дигар институтҳои молиявиро дар бар мегирад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузориҳои ба суботи иҷтимоӣ дар кишвар баҳо медиҳанд. Муносибатҳои ҳамоханг дар ҷомеа ва сатҳи амният ба тасмиими сармоягузорӣ таъсир мерасонанд. Мавҷудияти кадрҳои соҳибхитосос ва соҳибмаълумот ҷолибияти Вилояти Хатлонро барои сармоягузориҳои зиёд мекунад, зеро он дастрасиро ба захираҳои баландхитососи меҳнатӣ фароҳам меорад. Татбиқи муштаракӣ ин тадбирҳо дар Вилояти Хатлон имкон медиҳад, ки фазои мусоиди сармоягузорӣ фароҳам оварда, ба рушди устувори иқтисодӣ саҳм гузорад.

Аз нуқтаи назари тадқиқот бояд қайд кард, ки рушди инфрасохтор дар минтақаҳои кишвар барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ заминаи устувор мегузорад. Ин омил ба ҷанбаҳои мухталиф таъсир расонида, барои соҳибкорон, сармоягузориҳои ва сокинон фазои мусоид фароҳам меорад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки инфрасохтори мукаммали нақлиёт ба монанди роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва бандарҳо имкон медиҳад, ки интиқоли бештари молҳо ва сармоя ба кишвар ворид гардад. Ин хароҷоти нақлиёт ва таъхирҳои вақтро коҳиш медиҳад, ки барои ширкатҳои ҷолиб мебошад, бахусус онҳое, ки логистикаи зуд ва муассир барои онҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Инчунин низоми бозътимод ва самаранокии энергетикӣ барои тичорат муҳити устуворро фароҳам меорад ва барои ҷалби сармоя мусоидат мекунад, зеро ширкатҳо барои фаъолияти пурсамари худ ба таъминоти устувор ва дастрасии энергия ниёз доранд. [6]

Дар баробари ин дар шароити рушди илму техника шабакаҳои баландсифати алоқа ва дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат барои тичорат дар асри рақамӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Рушди инфрасохтори телекоммуникатсионӣ ба рушди технологияҳои иттилоотӣ таъвир бахшида, ширкатҳои ҷалб мекунад, ки аз интиқоли маълумот вобастаанд.

Ба бахшҳои, ки метавонанд ҷолибияти минтақаро баланд бардоранд, муассисаҳои таълимӣ, марказҳои тиббӣ ва ҷойҳои фарҳангӣ мебошанд. Хизматрасонии босифат дар ин соҳаҳо метавонад мутахассисони баландхитосос ва оилаҳои онҳоро ҷалб кунад, ки дар навбати худ метавонад ба навоарӣ ва рушди тичорат дар Вилояти Хатлон оварда расонад.

Шароити бароҳати зиндагӣ ва кор мутахассисони боистеъдодро ҷалб мекунад

ва ба нигоҳ доштани қувваи корӣ мусоидат мекунад. Ба он манзилгоҳ, чойҳои чамъиятӣ, тарабхонаҳо, чойҳои дилхушӣ ва дигар объектҳои иҷтимоиву маданӣ дохил мешаванд. Рушди инфрасохтор, ки махсусан ба тиҷорати хурд нигаронида шудааст, метавонад барои соҳибкорӣ ва инноватсия дар минтақа муҳити мусоид фароҳам оварад, ки дар ниҳоят сармоягузори бештарро ҷалб мекунад.

Илова бар ин дар шароити тағирёбии иқлим рушди технологияҳо ва инфрасохтори аз ҷиҳати экологӣ устувор метавонад як манфиати иловагӣ дар партави тавачҷӯҳи афзоида ба сармоягузориҳои аз ҷиҳати экологӣ масъул маҳсуб ёбад. Ҳамин тариқ, рушди бомуваффақият ва ҳамаҷонибаи ин паҳлӯҳои гуногуни инфрасохтор ҷолибияти минтақаро барои сармоягузoron ба таври назаррас афзоиш дода, рушди иқтисодро ҳавасманд кунад ва сифати зиндагии мардуми маҳаллиро беҳтар созад.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳи ҷалби сармоягузорӣ дар кишвар мавҷудияти кормандони дорои сатҳи касбият ба шумор меравад. [5, с. 140]

Омӯзиши кадрҳо дар таъмини воридоти сармоя ба минтақа нақши муҳим дорад. Кормандони соҳибхтисос ва ба бозор мутобиқшуда дар беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии корхона ва фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузорӣ сахм калон мегузоранд.

Кадрҳои соҳибхтисос омили ҷолиб барои сармоягузoron мебошанд, зеро онҳо метавонанд субот ва самаранокии равандҳои бизнесро таъмин намоянд. Инчунин онҳо дар фароҳам овардани муҳити инноватсионие сахм мегузоранд, ки омили муҳими сармоягузориҳои ба технология нигаронидашуда мебошанд. Минтақаи дорои иқтидори баланди меҳнатӣ аз ҷумла, Вилояти Хатлон дар байни

минтақаҳои дигар рақобатпазир мегардад ва тавачҷӯҳи сармоягузoron ва соҳибкоронро ҷалб мекунад. Мавҷудияти шахсони дорои малақаҳои дахлдор метавонад барои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои муайян бартарӣ дошта бошад. [3]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кормандони баландхтисос қодиранд, эҳтимолияти хатарҳоро барои сармоягузoron коҳиш диҳанд, ва лоиҳаҳоро самаранок идора кунанд, маҳсулноки ва устувории равандҳои тиҷоратро дар минтақа таъмин намоянд. Кормандони омӯзонидашуда ва дорои касбияти баланд ба технологияҳои нав ва талаботи бозор зуд мутобиқ шуда, дар муҳити зудтағйирёбандаи иқтисодӣ самаранок фаъолият менамояд. Омӯзиши кадрҳо ба тавачҷӯҳ ба рушди малақаҳои технологӣ ба фароҳам овардани муҳити инноватсионӣ дар минтақаи кишвар мусоидат мекунад. Ширкатҳои инноватсионӣ метавонанд дар асоси дурнамои рушд ва тараққиёт сармоягузориҳои бештарро дар Вилояти Хатлон ҷалб кунанд.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳи воридоти сармояи хориҷӣ барои кишвар мустаҳкам намудани шарикӣ дар заминаи ҳамкориҳои судманди дучонибаву бисёрҷонибаи муносибатҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва сармоягузорӣ бо тамоми кишварҳои дуру наздик ба шумор меравад.

Шарикӣ дар ҷалби сармоя ба минтақа нақши муҳим мебозад. Ҳамкориҳои байни субъектҳои гуногун, аз қабилӣ муассисаҳои давлатӣ, ширкатҳои тиҷоратӣ, муассисаҳои таълимӣ ва ҷамоатҳои маҳаллӣ метавонад барои сармоягузорӣ муҳити мусоид дар минтақа фароҳам оварад. [12, с. 116]

Кӯшишҳои муштарак маҳз барои рушди инфрасохтор, аз қабилӣ нақлиёт, энергетика, коммуникатсия ва ғайра равона мешаванд. Ин фазои сармоягузориро беҳбуд бахшида, минтақаро барои соҳибкорӣ ҷолибтар мегардонад. Илова бар ин ҳамкорӣ

байни ниҳодҳои давлатӣ ва муассисаҳои таълимӣ метавонад ба таъсиси нерӯи кории соҳибхтисос мусоидат кунад, ки барои ҷалби сармояи технологӣ муҳим аст. [3]

Маъракаи муштаракӣ маркетингӣ ва таблиғотӣ барои баланд бардоштани нуфузи минтақа дар харитаи сармоягузорӣ ва ҷалби таваҷҷуҳи сармоягузориҳои эҳтимолии кумак мекунад. Инчунин ҳамкориҳои байни тижорат ва академия ба навоарӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҷо суҳан дар бораи он меравад, ки сармоягузориҳои аксар вақт минтақаҳои ҷустуҷӯ мекунад, ки дар он

ҷо иқтисодӣ идеяҳо ва технологияҳои инноватсионӣ вучуд дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузориҳои бештар ба устуворӣ ва масъулияти иҷтимоӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад. Шарикӣ бо ташкилотҳои, ки дар ташаббусҳои иҷтимоӣ ва экологӣ иштирок мекунад, метавонад ҷолибияти минтақаро барои сармоягузорӣ афзоиш диҳад. Шарикӣ инчунин имкони табодули иттилоот ва таҷриба бо минтақаҳои дигарро фароҳам меорад, ки ба ҷалби таҷрибаҳо ва стратегияҳои хубтарини муосир мусоидат мекунад.

Расми 1. Самтҳои асосии истифодабарии воситаҳои молиявӣ дар самти маблағгузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар маҷмӯъ, рушди ҳамкориҳои ҷонибҳои мухталиф ва фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузорӣ тақозо мекунад, ки дар навбати худ ба рушди

иқтисодӣ ва рушди устувори Вилояти Хатлон таъвият бахшад.

Қайд кардан зарур аст, ки воситаҳои молиявӣ барои таъвияти ҷалби сармояи хориҷӣ низ шартӣ муҳим ба ҳисоб рафта

барои рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар сарчашмаи иловагии маблағгузорӣ ба шумор меравад. Механизмҳои молиявӣ дар ҷалби сармояи хориҷӣ дар минтақаҳо низ нақши калон доранд. Ин механизмҳо воситаҳо ва равишҳои мухталифиро ифода мекунанд, ки ба сармоягузoron субот, шаффофият ва шароити мусоиди сармоягузорӣ фароҳам меоранд. Самтҳои асосии истифодабарии воситаҳои молиявӣ дар самти маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақа дар расм оварда шудааст.

Аз расми мазкур бармеояд, ки ба воситаҳои асосии молиявиро дар самти маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақа таъмини устуворнокии молиявӣ, ҳавасмандкунӣ ва имтиёзҳои андозӣ, дастгирии молиявӣ ва кафолати давлатӣ, рушди фондҳо ва барномаҳои сармоягузорӣ, рушди бозори молиявӣ, шаффофият ва идораи таваккал ташкил менамоянд.

Сармоягузoronи хориҷӣ мекушанд, ки хатарҳои марбут ба сармоягузорию ба ҳадди ақал расонанд. Минтақаҳо, ки суботи молиявиро таъмин мекунанд таваррум паст ва қурби муътадил таъмин гашта, дар ин замина сармоягузории бештарҷалб мегардад. Тадбирҳои гуногуни андоз, аз қабилӣ озодкунӣ аз андоз, имтиёзҳои андоз аз даромад, паст кардани меъёрҳо барои сармоягузoronи хориҷӣ як ангезаи қавӣ арзёбӣ гашта, минтақаро дар байни дигар самтҳои сармоягузорӣ рақобатпазиртар мекунад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кафолатҳои давлат ва дастгирии молиявӣ метавонанд хатарҳоро барои сармоягузoronи коҳиш диҳанд. Бонкҳои давлатӣ ва муассисаҳои молиявӣ ба сармоягузорӣ кафолат медиҳанд, ки ин ба афзоиши эътимод мусоидат мекунад. Таҳияи фондҳои рушд ва барномаҳои сармоягузорӣ сарчашмаҳои иловагии маблағгузории лоиҳаҳоро дар минтақа фароҳам меоранд.

Ин маблағҳо метавонанд барои дастгирии соҳаҳои калидӣ ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва ҷалби тавачҷӯҳи сармоягузoron дар Вилояти Хатлон истифода шаванд.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки барои тақвияти равандҳои сармоягузорӣ ва ташаккулёбии бозори муосири иқтисодӣ ва инчунин боз ҳам самараноктар ба роҳ мондани механизмҳои молиявӣ ислоҳоти иқтисодӣ зарур меояд. Ислоҳоти иқтисодӣ дар ҷалби сармояи хориҷӣ ба минтақа низ нақши муҳим дорад. Ислоҳоти иқтисодӣ ба беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ, кам кардани бюрократия ва содда кардани расмиёти соҳибкорон равона карда мешавад. Ин барои сармоягузoronи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меорад, хатарҳоро коҳиш медиҳад ва шаффофиятро афзоиш дода дар ин замина сармоягузории бештарро ҷалб мекунад. [9, с. 119]

Ислоҳоти иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии давлат, коҳиш додани коррупсия ва баланд бардоштани шаффофият нигаронида шуда, эътимоди сармоягузoronи хориҷиро ба вучуд меорад. Ин махсусан барои онҳое, ки меҳоканд дар тасмимгириҳои сармоягузории худ аз номуайяний ва таваккал канорагирӣ кунанд, муҳим мебошад. Ислоҳоте, ки ба беҳбуди инфрасохтор, аз қабилӣ шабакаҳои нақлиётӣ, энергетика ва коммуникатсия нигаронида шудааст, барои самараноктар фаъолияти соҳибкорӣ шароит фароҳам меорад ва сармоягузoronро ба таҳияи лоиҳаҳо дар ҷунин соҳаҳо ҷалб мекунад. Дар маҷмӯъ, ислоҳоти бомуваффақияти иқтисодӣ мавқеи минтақаро дар арсаи ҷаҳонӣ таҳким бахшида, онро рақобатпазир ва ҷолибтар барои сармоягузории хориҷӣ мегардонад.

Воситаҳои дар боло зикргида ба самтҳои афзалиятноки фаъолгардони фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити муосир дохил мешаванд. Самтҳои

афзалиятноки фаъолгардони фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ инчунин тадбирҳои зеринро дар бар мегирад.

- бартараф намудани монетаҳои маъмури таъсиси шароити мусоид барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ;

- муккамалнамоии қонунгузори кишвар ва кафолати ҳифзу ҳуқуқҳои сармоягузoron;

- рушди инфрасохтори коммуникатсионӣ аз ҷумла хизматрасонии босифати интернетӣ;

- ташаккул ва тақмили бозори фондӣ, рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ ва гузаронидани сиёсати молиявӣ мусоидаткунандаи фаъолияти хоҷагидорӣ;

- ташкили ҳаракати озоди сармоя ва қувваи қорӣ, таҳким бахшидан ба рушди тичорати беруна;

- имтиёзҳои андозбандӣ ва дигар намуди имтиёзҳо барои сармоягузoronи ватаниву хориҷӣ;

- ҳамоҳанг намудани низоми ҳуқуқи кишвар бо меъёрҳои байналмилалӣ. [6]

Таҳлили сиёсати сармоягузории хориҷӣ собит намуд, ки дар татбиқи он ба ҳалли масъалаҳои зерин диққати аввалдараҷа дода шавад; ҷалбу истифодаи сармояи хориҷӣ ба мақсади инкишофи инноватсионӣ ва омилҳои инсонӣ; дастгирии давлатии ширкату соҳибкории хурду миёна, ки технологияи замонавӣ ворид ва истифода бурда, истеҳсоли маҳсулоти рақобатнопазирӣ ба содирот нигаронидашударо афзоиш медиҳанд; инкишофи таҳсилоти мутассил бо истифода аз механизми шарикии давлату бахши хусусӣ, тақвияти ҳамкории мутақобили ҳамаи намудҳои омили инсонӣ; ташаккули кластерҳо дар шакли шабакаҳои соҳибқорӣ, ки тибқи стратегия, бренди умумӣ, созишномаҳои дарозмуддат ва дигар дороиҳои ғайримоддию логистикӣ ба ҳам пайваст мебошанд; таҳияву амалисозии

моделҳои инноватсионии иқтисод, ки барои тарҳрезии тадбиқи сиёсати сармоягузорӣ, бунёди инфрасохтори муосири инноватсионӣ, тичоратсозии он ва инкишофи ҳамкории илму соҳибқорӣ имконияти васеъ фароҳам меоварад. [5, с. 79]

Ҳамин тариқ дар асоси таҳлилҳои дар боло зикргардида ба хулосае омадан мумкин аст, ки сармоягузории хориҷӣ ба рушди иқтисодии кишвар таҳким бахшида барои иштирокчиёни бозор, ширкатҳо ва лоиҳаҳо захираҳои иловагии молиявиро пешниҳод мекунад. Сармоягузории хориҷӣ тавре таҳлилҳо нишон додаанд аксар вақт бо интиқоли технология ва дониш алоқамандӣ дорад. Сармоягузoron технологияҳои навро қорӣ намуда, ба ин васила равандҳои истеҳсолиро дар минтақа беҳтар ва самаранокӣ онро баланд бардоранд.

Ҷалби сармояи хориҷӣ барои фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ як қатор тадбирҳо, аз қабili фазои устувори сиёсӣ, сохторҳои муассири ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва шаффофият дар идоракунии давлатро тақозо мекунад.

Ташаккулдиҳӣ ва инкишоф додани бозори молиявӣ, тақмилдиҳӣ ва пурзӯр намудани ниҳоди идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, ташаккули низоми дастгирии маъмурии лоиҳаҳои сармоягузории бахши хусусӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳо, концепсияҳо ва стратегияҳо оид ба рушди сармоягузориҳо ва содирот, тақмилдиҳии қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузорӣ ва монанди инҳо барои рушду нумуи Вилояти Хатлон шартӣ муҳим ба ҳисоб мераванд.

Инчунин барои боз ҳам баланд бардоштани ҷолибияти минтақа барои сармоягузории хориҷӣ як қатор тадбирҳо андешида, стратегияҳое, ки ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои соҳибқорӣ нигаронида шудаанд, зарур аст. Тақмили

заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ, рушди инфрасохтор, тадбирҳои дастгирии сармоягузoron, маркетинг ва таблиғ, тайёр кардан ва такмил додани кадрҳо, идоракунии самараноки хавф, шарикӣ бо соҳибкорони маҳаллӣ, стандартҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, системаи мониторинг ва арзёбӣ

барои таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар шароити муосир пояи устувор хоҳад гузошт. Маҷмӯи ин тадбирҳо барои сармоягузoronи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба рушди устувори иқтисодии Вилояти Хатлон мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Акрамова, Б. А. Рушди низоми идоракунии тақористехсоли сармояи асосӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / Б. А. Акрамова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 3(37). – Р. 435-447. – EDN CJTKYB.
2. Давлатзода, Д. Ш. Хусусият ва афзалиятҳои ҷалби сармояи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д. Ш. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 4-2(34). – С. 160-167.
3. Инфраструктурные развитие региона. <https://openai.com/c/0364a108-3a49-4205-988b-3e34f6056209>. Санаи мурочиат 22.01.2024.
4. Назарзода, Н. Г. Фаъолгардонии ҷалби сармояи хориҷӣ ба Тоҷикистон дар асоси ташкили Минтақаҳои озоди иқтисодӣ / Н. Г. Назарзода // Илм ва технологияи асри XXI. – 2020. – №. 2(2). – С. 168-173.
5. Нақши сармоягузории мустақими хориҷӣ дар инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сафаров А.А. дисс...н.и.и. 08.00.13. Душанбе 2022. С.141.
6. Проблемы привлечения иностранного капитала в регионе. <https://openai.com/c/0364a108-3a49-4205-988b-3e34f6056209>. Санаи мурочиат 28.02.2024.
7. Раҳматов, У. Р. Ҷанбаҳои назариявӣ ва таснифоти сармоягузориҳо / У. Р. Раҳматов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №. 10-2. – С. 235-239.
8. Раҳматов, У. Омилҳо ва ҳавасмангардонии ба сармоягузорӣ таъсирбахш / У. Раҳматов // Кишоварз. – 2019. – №. 4. – С. 216-219.
9. Сармоягузории мустақими хориҷӣ ҳамчун омил рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография /М.С.Содиқов., А.А.Сафаров. –Душанбе 2021,-125 с.
10. Солеҳзода, А. А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва тамоюлоти асосии ҳаракати байналмилалӣ сармоя / А. А. Солеҳзода, Қ. Т. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №. 1. – С. 53-62.
11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе-2016.С 87-88
12. Ҳамроев, М. И. Нақши сармоягузориҳои хориҷӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти миллий / М. И. Ҳамроев // Endless Light in Science. – 2022. – №. 8-8. – С. 114-120.
13. Содиқов, М. С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС / М. С. Содиқов, М. Х. Данаева // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 137-145. – EDN XVXDNI.
14. Содиқов, М. С. Таърибаи Ҷаҳонии ташаккулёбӣ ва рушди сармоягузории мустақими хориҷӣ / М. С. Содиқов, А. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 9. – Р. 228-233. – EDN QВРОJA.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатзода Дилшод Шералӣ - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова, 64/14. E-mail: dalshod97@inbox.ru. Телефон: (+992) 907-78-32-79.

Сведения об авторе:

Давлатзода Дилшод Шерали - ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: mail: dalshod97@inbox.ru. Телефон: (+992) 907-78-32-79.

Information about the author:

Davlatzoda Dilshod Sherali - Assistant of the Accounting Department of the Tajik State University of Finance and Economics Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14 Hello. mail: dalshod97@inbox.ru. Phone: (+992) 907-78-32-79.

УДК: 330.3

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хайров Э.Қ.

***Аннотатсия.** Мақолаи мазкур ба омӯзиши баррасии таҷрибаи хориҷии соҳибкории хурд ва хусусиятҳои асосии он дар мамлакатҳои омӯхташуда муайян карда шуда, баъзе аз хусусиятҳои онҳо барои истифода дар низоми соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст. Инчунин, масъалаи дастгирии давлатӣ ва танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкории хурду тартиби андозбандии он дар мамлакатҳои мухталифи хориҷӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Истифодаи таҷрибаи хориҷии дастгирии молиявии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ, ки дар соҳаи истеҳсолӣ фаъолият менамоянд, қобили қабул шуморида шуда, дигар паҳлуҳои қонунгузорӣ дар мамлакатҳои ҷаҳонро барои истифода дар Тоҷикистон пешниҳод намудааст.*

***Калидвожаҳо:** имтиёзҳои андозӣ, иқтисоди бозоргонӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории хурд, андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ, таҷрибаи хориҷӣ, дастгирӣ ва танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, патент, шаҳодатнома, андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ ва бақайдгирӣ.*

***Барои иқтибос:** Хайров, Э.Қ. Таҷрибаи хориҷии соҳибкории хурд ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э. Қ. Хайров // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 257-265.*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Хайров Э.Қ.

***Аннотация.** Данная статья посвящена изучению зарубежного опыта малого бизнеса и его основных особенностей в изучаемых странах, а также некоторые их особенности предлагаются для использования в системе малого бизнеса Республики Таджикистан. Также изучен вопрос государственной поддержки и регулирования и государственной поддержки деятельности малого предпринимательства и порядка его налогообложения в различных зарубежных странах. Использование зарубежного опыта финансового обеспечения деятельности индивидуальных предпринимателей, действующих в производственной сфере, считается приемлемым, а другие аспекты законодательства стран мира нами предложены для использования в Таджикистане.*

***Ключевые слова:** Налоговые льготы, рыночная экономика, предпринимательство, малый бизнес, налогообложение предпринимательской деятельности, зарубежный опыт, государственная поддержка и регулирование предпринимательской деятельности, патент, свидетельство, налог на прибыль, социальный налог и регистрация.*

FOREIGN EXPERIENCE OF SMALL BUSINESS AND ITS USE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khairov E.Q.

Annotation. This article is devoted to the study of foreign experience of small businesses and its main features in the countries studied, and some of their features are proposed for use in the small business system of the Republic of Tajikistan. The issue of state support and regulation and state support for the activities of small businesses and the procedure for their taxation in various foreign countries has also been studied. The use of foreign experience in financial support for the activities of individual entrepreneurs operating in the manufacturing sector is considered acceptable, and we have proposed other aspects of the legislation of countries around the world for use in Tajikistan.

Key words: Tax benefits, market economy, entrepreneurship, small business, taxation of business activities, foreign experience, state support and regulation of business activities, patent, certificate, income tax, social tax and registration.

Гузориши масъала. Чумхурии Тоҷикистон дар оғози қарни XX ва то солҳои навадуми қарни XX ҳамчун аъзои Комилҳукуки ИҚШС иқтисоди нақшавӣ-сотсиалистиро истифода менамуд. Дар он замон гарчи иқтисодиёт қавӣ буд, аммо муносибатҳои соҳибкорӣ барои шахсони воқеӣ аз ҷониби қонунгузорӣ иҷозат дода намешуд, ҳарчанд аҳоли метавонист бемалол маҳсулоти наздиҳавлигии худро дар бозорҳо савдо намояд. Дар баробари ба даст омадани Истиқлолияти давлатии Чумхурии Тоҷикистон низ, ба мисли дигар чумхуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ соҳти иқтисоди бозориро пеш гирифт, ки дар он барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ барои шахсони воқеӣ заминаи мусоид фароҳам омад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҳанӯз назарияи соҳибкорӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ дар ҳолати таҳқиқ қарор дошта, дар баробари такмил ёфтани назарияи илман асоснокӣ соҳибкорӣ шакл ва сохтори соҳибкорӣ низ дигаргун мегардад ва доимо дар мадди назари олимони мебошад.

Мақсади мақола- омӯхтани

таҷрибаи кунунии мамлакатҳои гуногун мебошад. Махсусан, таҷрибаи мамлакатҳои ҳамсоя, ки аз рӯи менталитет бо мо наздиктаранд, бояд мавриди омӯзиш қарор дода шаванд.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, ташкили истеҳсол (тиҷорат) ва фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар натиҷаи он ғоида ба даст оварда мешавад. Шахсе, ки чунин масъулиятро ба души худ мегирад, соҳибкор номида мешавад. Барои соҳибкор шудан шахс на танҳо як микдор сармоя (худӣ ё қарзӣ) дошта бошад, балки бар замми ин, вай тавонад, ки онҳоро дуруст истифода бурда ғоида гирад. Ҳамон шахс соҳибкор шуда метавонад, ки агар тавоноӣ донишманд ва аз ҳар гуна хатар наҳаросида, кавиירוдагӣ, фикри солиму равшан, умуман қобилияти соҳибкорӣ дошта бошад. Тавсифи соҳибкорӣ, ки дар китоби «Соҳибкории бозаргонӣ» оварда шудааст, ҷолиби диққат аст: Соҳибкор дар фаъолияти худ қодир аст комбинатсияи зарурӣ ва ё ба ҳам алоқаманд намудани манфиати шахсиро бо ғоидаи ҷамъият бо мақсади гирифтани даромад таъмин намояд. Чӣ тавре, ки мебинем, дар

ин мафҳум унсури муҳими муайянкунандаи соҳибкорӣ - зарурати ба ҳам алоқаманд намудани манфиати шахсӣ ва ғоидаи ҷамъият нишон дода шудааст. Чунин ифода кардани моҳияти соҳибкорӣ дар шароити муосир бештар мувофиқ мебошад (10).

Дар марҳилаи аввали ташкилѐбии корхонаҳои хурд, ки ба суръати зиѐд афзоиш ѐфтаанд, иқтисодчиѐн натиҷаҳои назаррасро умедвор буданд, ки ин падида ба инкишофи ҳамаҷонибаи рақобат, афзоиши имкониятҳои содиротӣ ва ғайи гардонидани бозор ба молу ҳадамот меоварад.

То имрӯз дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чораҳои муассирро андешида, заминаи мусоидро барои фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ фароҳам овардааст. Бо вучуди он муваффақиятҳое, ки дар самти ташкили фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар даврони соҳибистиқлолӣ ба даст омадааст, мушкилиҳо низ мавҷуданд, ки бо истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ роҳҳои ҳалли онро ѐфтан имконпазир аст.

Таҷрибаи бойи мамлакатҳои пешрафтаи дунѐ, ки сохти иқтисоди бозориро пеш гирифтаанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ гашт, ки он дар принсипҳои даҳолат накардани давлат ба фаъолияти иқтисодии дилхоҳ субъектҳои бозор асос ѐфтааст [6].

Аз бомуваффақият рушд ѐфтани соҳибкориҳои инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин бармеояд, ки қор дар ин самт хуб ба роҳ монда шудааст ва гувоҳи он ба қариб 400000 нафар расидани соҳибкорони инфиродӣ дар ҷумҳурий мебошад.

Албатта, бо роҳи аз таҷрибаи бойи мамлакатҳои пешрафтаи дунѐ истифода намудан, қорро дар ин самт тақвият додан имконият дорад. Махсусан, таҷрибаи мамлакатҳои ҳамсоя, ки аз рӯи менталитет бо мо наздиктаранд, бояд мавриди омӯзиш қарор дода шаванд.

Дар ин ҷода таҷрибаи Ҷумҳурии Узбекистон қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар ин кишвар соҳибкорони инфиродӣ дар як муддати муайян аз оғози фаъолият соҳиби имтиѐзҳои гуногунанд. Мувофиқи барномаҳои давлатӣ соҳибкорони инфиродӣ аз қарзҳои дарозмуддат ва имтиѐзнок истифода мебаранд, ки махсусан, барои ташкили фаъолияти соҳибкорони наватѐсис манфиатнок аст. Соҳибкорони инфиродӣ дар Ҷумҳурии Узбекистон метавонанд бо низоми содакардашуда ѐ низоми умумӣ фаъолият намоянд.

Нисбати фаъолият бо низоми содакардашуда, маҳдудиятҳои алоҳида мавҷуд буда, қардиши мол, қор ва хизматрасонии чунин соҳибқор дар як сол бояд аз 1 миллиард сум зиѐд набошад. Гузариш аз низоми содакардашуда ба низоми умумӣ ихтиѐрӣ буда, дар ҳолати қардиши солони соҳибқор аз 1 миллиард сум зиѐд нагаштан, он метавонад бо низоми содакардашуда фаъолият намуда, маблағи андозро бо меѐри муайянқардаи Ҳукумати Узбекистон, ки бо сум ифода ѐфтааст, қардохт намояд.

Соҳибкорони инфиродие, ки солони то 1 миллиард сум қардиш доранд, аз андозҳои ғоида аз арзиши иловашуда ва андоз аз молиқияти ғайриманқул озод мебошанд ва онҳо андоз аз даромади шахсони воқеиро ба андозаи муайяншуда қардохт менамоянд [1]. Дар ҳолати дигар андозсупоранда метавонад даромади худро ҳисоб намуда, аз он 6% андоз аз қардишро қардохт намояд.

Исмоилов Ш.М. чунин меҳисобад, ки «соҳибқор - ин шахси воқеӣ ѐ ҳуқуқие мебошад, ки мунтазам бо мақсади қарфтани ғоида аз фаъолияти истеҳсолӣ, қурӯш ѐ қариди молу маҳсулот, пешниҳоди хизматрасонӣ, иҷрои қор ва дар ин қараѐн анҷом додани мубодилаҳои шахрвандӣ ва ҳуқуқиро аз номи худ, бо ҳавфи худ ва аз

рӯйи уҳдадории амволии худ ба сомон расонида, амал менамояд» [43, с. 17].

Олими намоёни Ғарб Й. Шумпетер бошад, дар китоби «Назарияи тараққиёти иқтисодӣ» (соли 1912) бори аввал ибораи «соҳибкорӣ»-ро истифода бурд. Й. Шумпетер тавонист ба сифати соҳибкор ташкилотчи истехсолотро бинад, ки он роҳҳо ва принципҳои ташкили истехсолотро дарёфт намуд. Соҳибкорӣ аз дигар шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ аз рӯйи принципҳои зерин фарқ мекунад ва онҳоро чунин тасвир кардан мумкин аст.

Ба андешаи Раҳимов М.З., фаъолияти соҳибкорӣ, мазмуни дохилии онҳо, пеш аз ҳама, дар ошкорсозии дурусти он намуди талаботҳои умумии иқтисодӣ ё махсуси иҷтимоӣ-иқтисодӣ хулоса меёбад, ки барои қоньгардонии онҳо фаъолияти истехсолии меҳнатии одамон равона карда шудааст [57, с. 38].

Ҳангоми бақайдгирии давлатии соҳибкорони инфиродӣ дар Ўзбекистон як қатор имтиёзҳо пешбинӣ шудаанд, ки он дар давоми як рӯз ба қайд гирифтани соҳибкорони инфиродиро дар бар мегирад. Миқдори кироияи коргарон низ барои соҳибкоре, ки тибқи низоми содакардашуда фаъолият менамоянд, бояд аз 5 нафар зиёд набуда, барои савдо ва хӯроки омма масоҳати фаъолият низ маҳдуд карда шуда, ба ин гуна соҳибкорон воридот мамнуъ буда, дар ҳолати гузаронидани амалиёти воридотӣ онҳо бояд бе ташкили шахси ҳуқуқӣ ба низоми умумии андозбандӣ гузаранд [1].

Таҷрибаи Федератсияи Россия низ мавриди таваҷҷуҳ аст, чунки сохтори иқтисодӣ ва қонунгузорӣ дар ин самт ба мо наздиктар аст.

Дар ФР ба мисли Тоҷикистон низоми патентӣ ва низоми содакардашудаи андоз амал менамояд, ки низоми патентӣ аз мо хеле фарқкунанда аст. Мисол, дар ФР соҳибкорони инфиродие, ки тибқи патент

фаъолият менамоянд, метавонанд то 15 нафар коргарро киро намоёнд, инчунин фаъолияти статсионарӣ дар савдо ва хӯроки омма иҷозат дода мешавад, фақат андозаи он бояд аз 150 м² зиёд набошад [1]. Меъёри андоз низ муқаррар карда шудааст, ки он 6%-и даромади дарназардоштаро ташкил менамояд. Даромади дарназардоштаро минтақаҳои мамлакат аз рӯи фаъолиятҳои муайянкардаи Кодекси андози Федератсияи Россия муайян намуда, мувофиқи он дар баъзе аз минтақаҳо меъёри андози даромад ба сифр баробар аст.

Агар соҳибкори инфиродӣ коргаронро киро намоёнд, андозҳоро аз музди меҳнат супорида, пардохтҳои суғуртавино низ ба буҷетҳои маҳалли фаъолият пардохт менамояд. Аз музди меҳнати кормандон андоз аз даромади шахсони воқеӣ 13% (15% агар даромади солони коргар аз 5 млн зиёд бошад), пардохтҳои суғуртави ба фонди нафақа 22%, суғуртаи тиббӣ - 2,9% ва суғуртаи иҷтимоӣ - 2,95% пешбинӣ шудааст. [1].

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон бақайдгирии соҳибкорони инфиродӣ тариқи электронӣ хуб ба роҳ монда шуда, соҳибкорон дар муҳлати кӯтоҳтарин бо пешниҳоди ҳуҷжатҳои алоҳида ва пур намудани анкета ба қайд гирифта мешаванд. Дар Ҷумҳурии Қазоқистон чор низоми андозбандии соҳибкорони инфиродӣ бо шаклҳои зерин амал менамоянд [2];

❖ Низоми махсуси иҷтимоии андозбандӣ дар заминаи патент;

❖ Низоми махсуси андозбандӣ дар асоси эълонии содакардашуда;

❖ Низоми махсуси андоз бо истифодаи тарҳҳои муайяншуда;

❖ Низоми умумии андозбандӣ.

Низомҳои махсус вобаста ба бузургии гардиши солони соҳибкорони инфиродӣ амал намуда, вобаста ба ҳаҷми он соҳибкорон бо ин ё он низоми

андозбандӣ фаъолият менамоянд. Фақат тибқи низоми умумии андозбандӣ фаъолият намудани соҳибкорони инфиродӣ ихтиёрӣ аст. Ҳангоми фаъолият бо низоми патентӣ барои соҳибкорони инфиродӣ маҳдудиятҳои зерин муқаррар карда шудааст [2]:

- кордиханда буда наметавонанд;
- фаъолияти савдо манъ аст;

- гардиши солонаи мол, кор ва хизматрасонӣ аз маблағи муайянкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон бояд зиёд набошад ва ғайра.

Дар умум, соҳибкори инфиродӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ наметавонад дар бахшҳои аудиторӣ, суғуртавӣ ва фаъолияти муҳофизавӣ ба қайд гирифта шавад.

Дар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон тартиби фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ чунин аст: Дар Ҷумҳурии Федералии Олмон соҳибкорони инфиродӣ шакли маъмултарини фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, дар заминаи он қисмати асосии ММД ташаккул меёбад.

Бақайдгирии соҳибкорони инфиродӣ сода буда, ба тариқи электронӣ амалӣ карда мешавад. Дастгирии давлатии соҳибкорони инфиродӣ дар Олмон хуб ба роҳ монда шуда, ҳимояи иҷтимоӣ кафолат дода, дар давраҳои аввали фаъолият имтиёзҳои андозӣ ва маблағгузориҳои давлатӣ низ барои фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ пешбинӣ шудааст. Низоми андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар Олмон чун дар дигар мамлакатҳои мавриди тадқиқот қарор ёфта, содакардашуда ва умумӣ мебошад ва соҳибкор ихтиёран бо ин ё он низом фаъолият менамояд. Ҳангоми истифодаи низоми содакардашуда гардиши солона на бояд аз 50 ҳаз. евро зиёд бошад [3]. Аз ҷониби онҳо андоз аз савдо пардохта

мешавад.

Дар ШМА бизнеси хурду миёна шакли маъмултарини бурдани бизнес буда, аз 4/3 ҳиссаи ММД мамлакат дар ҳамин соҳа ташаккул меёбад. Дар ҳамин замина, соҳибкорони инфиродӣ низ нақши муассир дошта, аз имтиёзу дастгириҳои фаровони давлатӣ бархурдор мебошанд. Соҳибкорони инфиродӣ дар ШМА низоми содакардашударо истифода бурда, ҳисоботи худро низ бо шакли содакардашуда пешниҳод менамоянд. Суғуртакунии фаъолият барои соҳибкорони инфиродӣ дар ШМА ҳатмӣ буда, дар ҳолати муфлисшавӣ воситаи хуби дастгирии молиявии онҳост. Соҳибкорони инфиродӣ ҳангоми истифодаи низоми содакардашудаи андозбандӣ андоз аз даромади шахсони воқеӣ бо меъёри 12,4% (аз Ҷумҳурии Андорра) ва андози иҷтимоӣ бо меъёри 2,9% пардохт менамоянд [4]. Ба масъалаи бурдани ҳисоботи даромаду хароҷоти соҳибкорони инфиродӣ талабот қатъӣ буда, соҳибкор бояд сари вақт ҳар симоҳа ҳисоботи худро пешниҳод намояд.

Низоми идеалии андозбандии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар мамлакатаи Гурҷистон амал менамояд, ки агар гардиши солонаи соҳибкор то 7500 евро бошад, меъёри андози даромади он ба сифр баробар аст ва агар гардиши солона зиёда аз 7500 то 175000 евро бошад, андози даромад ба 1% баробар мешавад [4]. Як шахси воқеӣ метавонад ба якчанд намудҳои фаъолият машғул шавад.

Дар ҷадвали зерин намудҳои фаъолият ва андозбандии соҳибкорони инфиродӣ дар мамлакатҳои гуногуни дунё баррасӣ мегардад, ки чунин аст:

Ҷадвали 1. - Намудҳои фаъолият ва андозбандии соҳибкорони инфиродӣ дар мамлакатҳои гуногун ва андозбандии онҳо

Мамлакат	Намудҳои фаъолияти СИ	Андозбандӣ
Тоҷикистон	Патент ва шаҳодатнома	Ҳудуди максималии фаъолият тибқи патент то 200000 сомонӣ дар як сол. Андози даромад ва андози иҷтимоӣ бо маблағи муайяншуда. Ҳудуди максималии фаъолият бо шаҳодатнома то 1 млн дар як сол. Андози содакардашуда 6% аз даромади умумӣ ва андози иҷтимоӣ 1% аз даромади умумӣ.
Россия	Патент, низомии содакардашудаи андоз	Ҳудуди максималии фаъолият барои соҳибкорони инфиродӣ бо низомии содакардашудаи андоз то 219,2 млн рубл (барои соли 2022) дар як сол пешбинӣ мешавад. [1]. Истифодаи низомии содашуда пардохти ААИ-ро талаб наменамояд. Ба ҷои андоз даромади шахсони воқеӣ андози содакардашуда аз 6 то 8% аз даромади умумӣ вобаста ба ҳаҷми гардиши солонаи мол, кор ва хизматрасонӣ муқаррар карда мешавад. Агар фаъолият ба роҳ монда нашавад, маблағи патентро бояд пардохт намуд, зеро объекти андоз дар ин маврид даромади дар назар буда махсуб мешавад на даромади фактӣ.
Узбекистон	Патент, низомии содакардашудаи андоз ва низомии умумӣ	Низомии содакардашуда, гардиши мол, кор ва хизматрасонии соҳибкори инфиродӣ дар як сол то 1 миллиард сум маблағи андозро Ҳукумати Узбекистон, вобаста аз намуди фаъолият муайян менамояд. Дар ҳолати дигар андозсупоранда метавонад даромади худро ҳисоб намуда, аз он 6% андоз аз гардишро пардохт намояд. Низомии умумӣ, ки тибқи он андозҳои ғоида, аз арзиши иловашуда ва андоз аз моликияти ғайриманкул пардохт мешаванд. [1].
Қазоқистон	Патент, низомии маҳсули андозбандӣ дар асоси эълумияи содакардашуда, низомии умумии андозбандӣ.	Патент; - даромади умумии солона бояд аз 300-каратии ҳадди аққали музди меҳнат зиёд набошад, ба кироя коргар ҳақ надорад. Маблағи патент аз ҷониби Ҳукумат муқаррар карда шуда, коэффисиентҳои истифода бурда мешаванд. Низомии маҳсули андозбандӣ дар асоси эълумияи содакардашуда; - дар давоми соли андозӣ даромади умумӣ бояд

		то 1 400-каратаи ҳадди аққали музди меҳнат бошад, миқдори коргарони киро то 25 нафар. Низоми умумии андозбандӣ пардохти андозҳои зеринро дар бар мегирад; Андози даромади фардӣ - 10%; Андози иҷтимоӣ аз даромади шахсӣ - 2-нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ААИ - 12% .

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Дар як қатор мамлакатҳои дунё низоми патентӣ амал наменамояд ё тартиби он дигар буда, соҳибкор метавонад коргари киро дошта бошад ва ҳисоботи андозӣ пешниҳод намояд, ки чунин тартиб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили қабул аст.

Ба ғайр аз ин аз андозҳо озод намудани соҳибкорони инфиродии навтаъсис дар як муддати муайян (як сол ё ду сол), ки дар як қатор мамлакатҳо истифода бурда мешавад, метавонад барои пешрафти фаъолияти чунин соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боис гардад.

Инчунин, таҷрибаи хориҷии бақайдгирии электронӣ, ки дар мамлақати Гурҷистон амал менамояд, қобили қабул

шуморида мешавад, зеро он чунин бақайдгириро содаю осон намуда, ҳар гуна ҳодисаҳои номатлубро аз байн мебарад.

Таҷрибаи кунунии мамлакатҳои боло зикр шуда нишон медиҳад, ки он дар ҳавзаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ, бо тазоду сифатҳои хосаи худ эҳё гашта, ривочу равнақ меёбад. Асосан, тахти шакли соҳибкорӣ маҷмуи меъёр ва низоми нормаҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкили фаъолияти соҳибкорӣ (бизнес) дар доираи ҳуди фирма, байни фирмаҳо ва субъектҳои дигари иқтисодӣ ва байни корхонаю ташкилотҳои гуногуни давлатӣ, ки раванди рушду нумуи иқтисод ва дараҷаи беҳбудии оммаро таъмин карда тавонад, фаҳмида мешавад.

Ҷадвал 2 - Имтиёзҳо ва дастгириҳои кишварҳои ҷаҳон дар самти соҳибкории хурд

Кишвар	Имтиёзҳои андоз барои соҳибкории хурд
Британияи Кабир	Меъёрҳои дифференсалии андоз аз даромад ва ААИ (ставка аз маблағи даромад вобаста аст); меъёри андоз аз хароҷоти иҷтимоӣ; андозҳои корпоративӣ кам карда шудааст.
Олмон	дарозмуддат (ба муҳлати 15 сол) аз рӯи ғайридавлатӣ фоизи баланд (5-8%)
ИМА	Андоз аз даромади корхонаҳо 50% кам карда мешавад - ба истилоҳ "бонуси соли аввал"; давлат қариб 90 фоизи қарзҳоеро, ки субъектҳои соҳибкорӣ барои тараққиёт гирифтаанд, бармегардонанд рушди соҳибкории хурд дар се соли аввали фаъолияти ташкилот; меъёри дифференсалии андозҳои даромад ва ААИ (ставка аз маблағи даромад)
Франсия	Дар давоми ду соли аввал корхонаҳои хурд - корхонаҳо ба бучети маҳаллӣ андоз намесупоранд ва аз андозҳои ҷамъиятҳои саҳомӣ озод карда шудаанд; меъёри камшудаи андоз аз даромад; ба таъхир андохтани пардохти як қатор андозҳо дар сурати муваққатан нарасидани маблағҳои пардохтпазир сарчашма мегиранд.

Япония	Ёрии ҳуқуқӣ ва техникии махсус таъсис дода шуда, марказҳои ҳуқуқ ҳуқуқ дорад дастгирӣ намоянд; меъёрҳои дифференсиалии андоз аз даромад ва ААИ (ставкаи ба маблағи даромад вобаста аст).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши кишварҳои ҷаҳон

Мо аз таҳқиқоти эволютсияи давраҳои инкишофи соҳибкорию дар мамлакатҳои ҷудогоноро омӯзиш омӯхта, ба чунин хулоса омадем, ки се пешниҳодии муфид оид ба рушди соҳибкорию хурдро Ҷумҳурии Тоҷикистон намоем:

1. Назарияи пайдоиш ва ташаккули соҳибкорӣ таърихи тӯлонӣ дошта, вобаста ба ивазшавии паҳлӯҳои назариявӣ рушди амалии он боиси баланд шудани сатҳи тафаккури қувваҳои истеҳсолкунанда гардида, муносибатҳои истеҳсолиро такмил додаанд.

2. Маҳз дар мамлакатҳои Ғарб дар баробари эволютсияи назарияҳои гуногуни соҳибкорӣ, раванги соҳибкорию аз ҷиҳати технологияи пурқувват, аз қабилу картелу синдикат, фабрикаю заводҳо ва корпоратсияҳои бузурги истеҳсолӣ таъмин гардиданд.

Хулоса. Дар асоси таҳлилҳои гузаронида шуда, чунин хулосабардорӣ

намудан мумкин аст, ки дар ҷаҳони муосир соҳибкор - шахсест, ки дорои қобилияти дарки оянда ва талаботи бозор буда, онро дар соҳаи идоракунии истеҳсолот ба мақсади самаранок ташкил намудан дар истифодабарии захираҳои истеҳсолӣ дар якҷоягӣ гирифтани даромадро амалӣ менамояд, доништа мешавад. Дар иқтисоди миллӣ чунин бартариятҳоро соҳибкори ба миёна меорад: қобилияти рақобатӣ ва демократӣ пайдо кардани истеҳсолот; ба вучуд овардани миқдори зиёди ҷойҳои нави корӣ; имконияти зуд дарк кардани тағйирёбии талаботи бозор; васеъ истифода кардани захираҳои ашёи маҳалӣ; барои сермахсул гардонии меҳнат шароитҳои мусоид фароҳам овардан; эҳё кардани истеҳсолоти ёрирасон ва ҳунарҳои халқӣ; мусоидат кардан ба пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии шахрҳои хурд ва марказҳои хурди истиқоматӣ.

АДАБИЁТ

1. Вахтина М.А. Доверие к государству как фактор повышения его эффективности / М.А. Вахтина // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. - 2011. - №1(40). - С. 41-47.
2. Вахтина М.А. Особенности российской экономической ментальности / М.А. Вахтина // Философия хозяйства. - 2011. - №3. - С. 158-166.
3. Никифорова Е.В., Шнайдер О.В. Экономический потенциал как совокупность ресурсов финансово-хозяйственной деятельности / Е.В. Никифорова, О.В. Шнайдер // Азимут научных исследований: экономика и управление. - 2013. - №1. - С. 20-22.
4. Сомонаи интернетӣ: <https://visasam.ru/emigration/pereezdsng/nalogi-ip-v-kazhstane.html>. Санай мурочиат 11.12.22.
5. Сомонаи интернетӣ: <https://internationalwealth.info/offshore-business-abroad/individualnyj-predprinimatel-v-ssha>. Санай мурочиат 9.12.22.
6. Сомонаи интернетӣ: <https://www.moedelo.org/club/article-knowledge/individualnyj-predprinimatel-vse-ob-ip-prostym-azykom>. Санай мурочиат 8.12.22.
7. Сомонаи интернетӣ: <https://www.tupa-germania.ru/biznes/chastnyj-predprinimatel-v->

germanii.html. Санай мурочиат 7.12.22.

8. Сомонай интернетӣ: <https://pravosite.kz/articles/post/1904-individualnoe-predprinimatelstvo-v-kazahstane>. Санай мурочиат 9.12.22.

9. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ З.С. Султонов, Ш.О. Кабиров // Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. - Душанбе, - 2019, - №5(68). - С.163-169.

10. Фаррухи Раҳимбердӣ. Асосҳои соҳибкорӣ. Маводи таълимӣ. / Раҳимбердӣ Фаррухи. – Душанбе: «Ирфон», - 2009. 31 с.

11. Шнайдер О.В. О взаимосвязи инноваций и малого бизнеса на современном этапе развития экономических отношений /О.В. Шнайдер, П.Ю. Лапаев // Азимут научных исследований: экономика и управление. - 2013. - №4. - С. 44-46.

12. Шнайдер О.В. К вопросу анализа и оценки финансового состояния в условиях рыночной экономики / О.В. Шнайдер, С.А. Усачев // Вестник гуманитарного института ТГУ. - 2010. - №4. - С. 50-52.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хайров Эҳромуддин Қурбоналиевич - унвонҷӯи кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к Саид Носир 33. Тел.: (+992) 900 71 80 42.

Информация об авторе:

Хайров Эҳромуддин Курбоналиевич - соискатель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 900 71 80 42.

Information about the author:

Khairov Ehromuddin Qurbonalievich - applicant of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir street, 33. Tel.: (+992) 900 71 80 42.

УДК:331(046)

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИЧӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ**Каримов Ш. М.****Чалилзода У. А.**

Аннотатсия. Муаллифон дар мақолаи худ қайд намудаанд, ки барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ ва механизми ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаҳои кишвар инфрасохтори рушдёфтаи сармоягузорӣ лозим аст. Бинобар ҳамин барои ташаққули нурра ва тақмили доими он таҳия ва тадбиқ намудани маҷмӯи тадбирҳо оид ба рушди инфрасохтори махсуси сармоягузорӣ зарур мебошад.

Маълум аст, ки давлату ҳукумат дар баҳши сармоягузориҳо бештар имкониятҳои сари вақтӣ медиҳад, ки ин ба соҳибкорони инфиродӣ имконияти хуб фароҳам меоварад, ва ба рушди иқтисодии мамлакат таъсири мусбӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, фазои сармоягузорӣ, иқтисодиёт, сармояи хориҷӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, инфрасохтори сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Каримов, Ш. М. Нақши сармоягузориҳои хориҷӣ дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ / Ш. М. Каримов, У. А. Чалилзода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 266-273.

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**Каримов Ш. М.****Джалилзода У. А.**

Аннотация. В своей статье авторы отметили, что для повышения эффективности управления инвестиционной деятельностью, улучшения инвестиционной среды и механизма привлечения иностранных инвестиций в регионы страны необходима развитая инвестиционная инфраструктура. Поэтому для его полного формирования и постоянного совершенствования необходимо разработать и внедрить комплекс мер по развитию специализированной инвестиционной инфраструктуры. Известно, что государство и правительство предоставляют больше своевременных возможностей в инвестиционном секторе, что создает хорошие возможности для индивидуальных предпринимателей и положительно влияет на экономическое развитие страны.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный климат, экономика, иностранные инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная инфраструктура, инвестиционные проекты.

THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENTS IN ENSURING THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Karimov Sh. M.
Jalilzoda U. A.

Annotation. The authors noted in his article that in order to improve the efficiency of investment management, improve the investment environment and the mechanism for attracting foreign investment to the regions of the country, a developed investment infrastructure is needed. Therefore, for its full formation and continuous improvement, it is necessary to develop and implement a set of measures for the development of specialized investment infrastructure. It is known that the state and the government provide more timely opportunities in the investment sector, which creates good opportunities for individual entrepreneurs and has a positive impact on the economic development of the country.

Keywords: investments, investment climate, economy, foreign investments, investment activity, investment infrastructure, investment projects.

Гузориши масъала. Расидан ба рушди баландсуръату устувор дар як кишвар ба тағйирёбандаҳои зиёд вобастаи авалиндарича мебошад. Дар якҷоягӣ ислохот ворид кардан дар ҳамаи соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, ки ба рушди иқтисодӣ муҳитеро ба миён меоварад, ва аз он ҷумла рӯҳияи соҳибкорӣ боло гирифта, сармоягузорӣ бештар мегардад. Ин муҳит даромади давлат ва аҳолиро зиёд намуда, боиси кам гаштани сатҳи камбизоатӣ ва бартараф шудани мушкилоти зиёде дар ҷомеа мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ҷалби сармояи хориҷӣ ба бахши хусусии иқтисодиёт аҳамият аввалиндарача додаанд, ки дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми назаррасро доро мебошад. Бинобар ҳамин баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дошта ба рушди иқтисодии кишвар нақшӣ асосиро дар бар мегирад.

Мақсади мақола. Коркарди асосҳои илмӣ тақмили таҳия ва татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мухтавои асосии мавод. Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар шароити иқтисодӣ бозорӣ қарор дорад ва рӯз то рӯз комёбиҳои зиёд ба даст оварда истодааст. Гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ба бисёр корхонаву

ташкilotҳои ҷумҳурий таъсири зиёд мерасонад, ва онҳо ба ҷалби сармояи хориҷӣ эҳтиёҷ пайдо менамоянд. Сиёсати сармоягузорӣ яке аз қисмҳои марказии низоми бозорӣ ба ҳисоб меравад. Мафҳуми сиёсати сармоягузорӣ дар назар одӣ менамояд, лекин он ниҳоят мураккаб буда, нозукиҳои худро доро мебошад. Омӯхтани ин нозукиҳо, на он қадар осон буда, таваҷҷуҳи бештарро талаб менамояд. Агар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурий сиёсати сармоягузорӣ дуруст ба роҳ монда шавад ин ба пешравии иқтисодиёт ва бештар гардидани вазъи иқтисодии аҳоли ва кишвар оварда мерасонад.

Солҳои охир кишварҳои зиёде тавонистанд муҳити дурусти сармоягузорию ба вучуд оваранд, ки дар натиҷа ба рушди иқтисодии баландсуръат даст ёфта ва ба гурӯҳи кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон ворид гарданд. Барои як кишвари рӯ ба рушд омӯхтани таҷрибаи онҳо ва истифодаи таҷрибаҳои дурусти ин кишварҳо, дар мади аввал мебошад. Ҳамчунин, дарки дурусти ҷойгоҳи кишвари худ, гузоштани ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи вазъ, таҳия ва амалисозии сиёсати дуруст барои ба вучуд овардани як муҳити созандаи иқтисодӣ, вазифаи ҳар як мамлакати амалкунанда вазифаи аввалиндарача ба ҳисоб меравад. Бе дарки ҷойгоҳи воқеии кишвар дар ҷаҳони

муосир, эътирофи мавқеи аслии давлат дар сатҳи байналмилалӣ, шинохти омилҳои боздорандаи рушд ва барномарезиҳои илм бунёди давлатӣ аз ҷониби тасмимгирандагони аслии давлат, ислоҳоти бунёдии таҳкимбаҳши фазои сармоягузорӣ ғайримумкин мебошад.

Фазои сармоягузорӣ маҷмӯи омилҳои хусусияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, руҳӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, андозӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ ва сохториву ташкили дошта, ки ба ҷалби сармоя мусоидат мекунад. Муҳаққиқони илми иқтисодӣ оид ба мафҳуми «фазои сармоягузорӣ» ақидаҳои гуногунро баён намудаанд, вале ҳамаи инҳо дар ақидаи худ шароитҳои ҷалби сармоягузорино номбар мекунанд. Дар маърузаи Бонки ҷаҳонӣ оид ба фазои сармоягузорӣ омадааст: «Фазои сармоягузорӣ ин маҷмӯи омилҳои гуногунест, ки имконияти ширкатро муайян намуда ва барои ташаккулёбии амалишавии маҳсулнокии сармоягузорӣ, фароҳам овардани ҷойи корӣ нав ва васеъ намудани фаъолияти худ ҳавасманд менамояд»[1].

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёт соҳаҳои ҳар як мамлакат ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ё дохилӣ мебошад. Бинобар ҳамин барои баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ кишвар ва сатҳи зиндагии аҳолии сармояи дохилӣ ва сармояи хориҷӣ зарур мебошад. Аз рӯи назария сармоягузорӣ ин маҷмӯи манбаҳои иқтисодӣ, ки ба тақрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсолот равона карда шуда аст. Ҷараёни ҷалбнамоии сармоягузориҳои хориҷӣ барои баромадан аз бӯҳрони иқтисодӣ, васеъгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар ҷумҳурӣ ҳаётан зарур ҳисобида шуда ба рушди иқтисодии мамлакат нақши аввалиндарачаро дорад. Дар замони муосир ягон давлате нест, ки аз сармоягузориҳои хориҷӣ истифода набарад.

Давлатҳое, ки ба сармоягузориҳои хориҷӣ эҳтиёҷот доранд, яъне дар онҳо норасоии

сармоя дида мешавад, ки инро исбот кардан шарт нест. Мувофиқи назарияи олимони соҳаи иқтисодӣ сармоя худ ин, маҷмӯи воситаҳои молиявиеро дар бар мегирад, ки дар ҷараёни истеҳсолот арзишашон меафзояд. Чигунае ки ба мо маълум аст, сармоя яке аз омилҳои асосии истеҳсолот ҳисобида мешавад. Аз ин бар меояд, ки сармоя ҳамчун омилҳои истеҳсолот дар рушди иқтисодии кишвар нақши калидиро мебозад.

Фаъолияти сармоягузорӣ яке аз омилҳои пешбарандаи рушди иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёт нақши муҳимро мебозад, зеро онҳо ба рушди иқтисодӣ, тақмили технология ва тақмили ихтисоси кормандон мусоидат менамояд. Сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҳар як мамлакат нақши хеле муҳимро дорад, зеро бе онҳо ҳалли ягон проблемаи иқтисодӣ иҷтимоӣ, инчунин проблемаҳои таъмини амнияти давлат ғайриимкон мебошад. Бояд дар мадди назар дошт, ки сармоягузорӣ ҳамеша барои фаъолияти оянда кор мекунад ва чун қоида, барои ноил шудан ба ҳадафи мушаххас пешбинишуда дар ҳама гуна соҳаи фаъолияти инсон равона карда шудааст.

Аз рӯи таъинот, сармоягузориҳоро ба мустақим ва ғайримустақим ҷудо менамоянд, ки дар ҳолати ҷаҳон тамоми мамлакатҳо бештар ба ҷалби сармоягузориҳои мустақим ҳавасманданд[2].

Барои ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои болозикр дар стратегияи миллии рушд, марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025) амал мекунад. Дар марҳилаи мазкур якбора зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ дар баҳши воқеӣ ва инфрасохтор ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди иқтисодиёт мегардад. Афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо тавассути ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағҳои пасандозҳои дохилӣ ба даст меояд. Ин дар ҳолати баланд шудани сатҳи

рақобатпазирӣ ва ҷолибияти сармоягузори иқтисодиёт, мустаҳкам гаштани суботи макроиқтисодӣ, инчунин рушди самаранок ва амиқи баҳши молиявӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Афзалияти муҳим дар ин марҳила татбиқи стратегияи амнияти энергетикӣ буда, ҳадафи он баланд бардоштани фаъолият ва суръатнок будани рушди соҳаи энергетикӣ дар шароити талаботи афзоянда аз ҷониби аҳоли ва иқтисодиёт ҳисобида мешавад [3].

Сармояи хориҷӣ ва дар баробари он ташкилотҳои хориҷӣ фаъолияти худро дар бозор зиёд намуда маблағ барои фаъолгардонии механизми бозор, ки дар навбати худ ҳавасмандии кардрҳои маҳаллиро дар такмили ихтисос ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба тараққиёти кишвар оварда мерасонад, таъсири мусбӣ мерасонад дар бар мегирад. Ҳамин тариқ вазъи маҷмӯи сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ хеле муҳим аст ва он пеш бурдани сиёсати сармоягузорию талаб мекунад. Ҷалби сармоя хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва истифодаи самараноки он бо мақсади тағйири сохтор ва таҷдиду такмили сохтори хоҷагии халқӣ Тоҷикистон яке аз ҷиҳатҳои муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин ҷалби сармояи хориҷӣ яке аз мишкilotҳои асосӣ дар сиёсати берунаи иқтисодии мамлакат табдил ёфтааст.

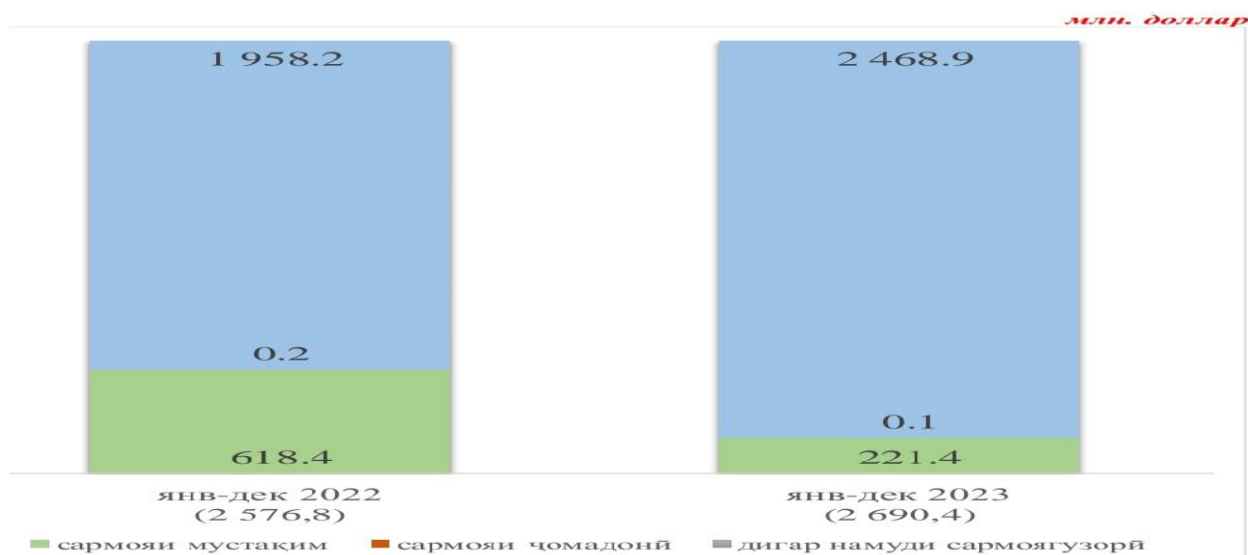
Дар бозори байналмилалӣ сармоя яке аз воситаҳои самараноки рақобат барои сармоягузорӣ таъмини инфрасохтор мебошад, ки ба сармоягузoron дар

амалисозии лоиҳаҳои мушаххаси сармоягузорӣ кам кардани хароҷотро таъмин менамоянд. Дар байни ин хизматрасониҳо дастгирии иттилоотии раванди сармоягузорӣ ҳамчун яке аз воситаҳои самараноки дастгирии давлатии раванди ҷалби сармоя ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ҷалбкунандаи сармояи хориҷӣ ин иқлими мусоиди сармоягузорӣ мебошад, ки якҷанд омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад.

Аз рӯи чунин иқлим сармоягузор, бозори муйяни сармоягузорию интиҳоб карда метавонад. Ба таври дигар иқлими мусоид бояд нишондиҳандаи тараққиёти инфрасохтори бозорӣ ва иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, имтиёзҳо, минтақаҳои имтиёзноки иқтисодӣ, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғайра дошта бошад, ки аз тарафи кишвар ҷорӣ карда мешавад. Дар он давлате, ки чунин иқлим ҷорӣ шуда бошад сармоя зуд аз бозори ҷаҳонӣ ба ҳамон мамлакат ҳаракат мекунад. Роҳу воситаҳои гуногуни муайянкунии ҷолибияти кишварро ба ҳисоб гирифта низоми омилҳои муайянкунандаро пешкаш намудан мумкин аст, ки ба таври зерин гурӯҳбандӣ мешаванд:

- муҳити сиёсӣ – ҳуқуқӣ; - муҳити иқтисодӣ;
- инфрасохторҳо; - муҳити иҷтимоӣ – фарҳангӣ.

Инчунин омилҳои мебоҷаи чудо кард, ки ба кишвар ба таври табиӣ дода мешаванд, ба монандӣ: захираҳои табиӣ, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, қишр, шароитҳои иқлимӣ ва ғайра мебошанд[4].

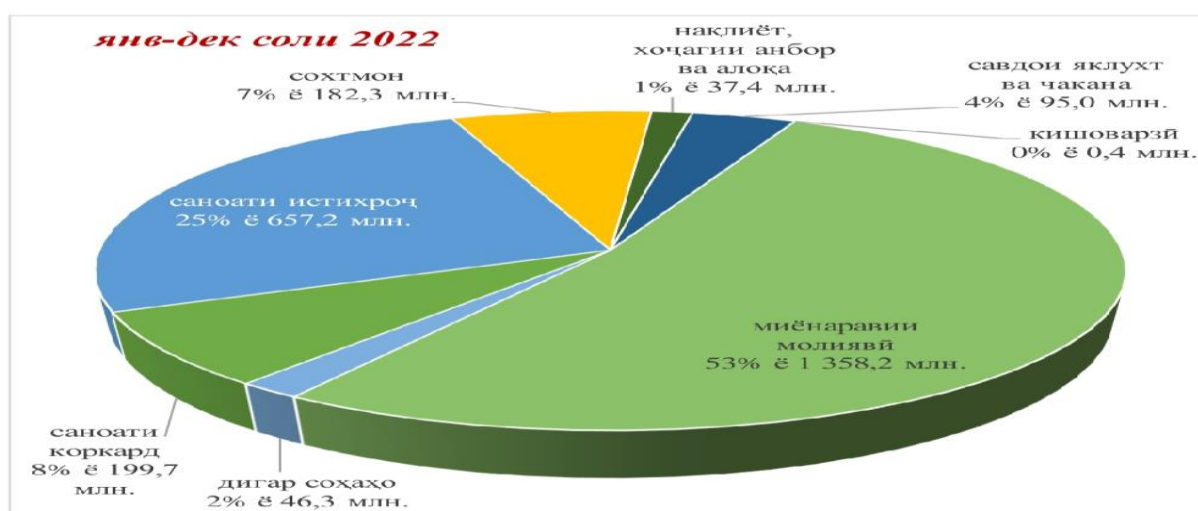

Расмӣ - 1. Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 – 2023 [6]

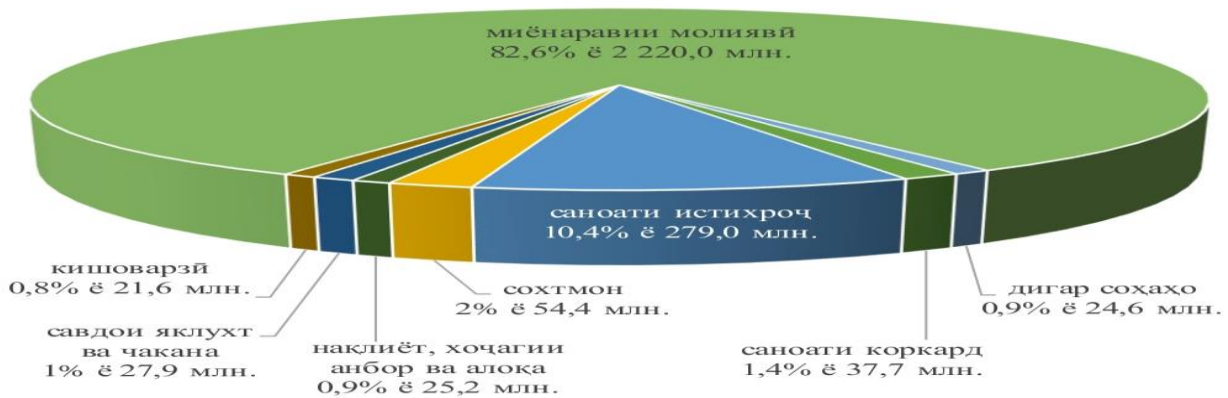
Дар таҳлилҳои расми 1 маълум гашт, ки дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 воридотисармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 690,4 млн. долларро ташкил додааст, ки ин нишодиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 ба ҳаҷми 113,6 млн. доллар ё 4,4 фоиз зиёд аст. Афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ асосан аз ҳисоби

дигар намуди сармоягузорӣ ба ҳаҷми 510,7 млн. доллар ё 26,1 фоиз таъмин шудааст. Дар ин давра, воридоти сармояи мустақими хориҷӣ 221,4 млн. долларро ташкил додааст ва нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 397,0 млн. доллар ё 64,2 фоиз коҳиш ёфтааст (ниг. ба расми 1).

Диаграммаи 1. - Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 аз рӯи соҳаҳо (млн. доллар) [5].

Диаграммаи 2. - Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 аз рӯи соҳаҳо (млн. доллар) [6]

янв-дек соли 2023

Аз рӯи таҳлилҳои диаграммаи 1 ва 2 муайян шуд, ки дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 воридоти сармояи хориҷӣ асосан ба соҳаҳои миёнаравии молиявӣ 2 220,0 млн. доллар, саноати истихроҷ – 279,0 млн. доллар, сохтмон – 54,4 млн. доллар, саноати коркард – 37,7 млн. доллар, савдои яклухт ва чакана – 27,9 млн. доллар, нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа – 25,2 млн. доллар, кишоварзӣ – 21,6 млн. доллар ва 24,6 млн. доллар ба дигар соҳаҳо равона шудааст.

Дар соли 2022 ҳиссаи миёнаравии молиявӣ – 53 фоиз, саноати истихроҷ – 25 фоиз, саноати коркард – 8 фоиз ва сохтмон – 7 фоизро аз ҳаҷми умумии воридоти сармояи хориҷӣ ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 яъне ҳиссаи миёнаравии молиявӣ ба 82,6 фоиз, саноати истихроҷ – 10,4 фоиз, саноати коркард – 1,4 фоиз ва сохтмон – 2 фоиз расидааст.

Аз инчो бар меояд, ки афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 асосан аз ҳисоби миёнаравии молиявӣ дар ҳаҷми 861,7 млн. доллар ё 63,4 фоиз зиёд гардидааст.

Хулоса. Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки барои ҷалби сармоягузориҳои

хориҷӣ бо кишварҳои зиёди дунё, ки ба сифати воридкунандаи сармоя баромад карда ба ҳар васила кушиш мекунанд, ки ба иқтисодиёти худ ҳаҷмҳои гуногуни сармоягузориҳои хориҷиро ҷалб намоянд, бояд ба рақобат тоб оварда тавонад. Вобаста ба ин кишварҳо дар худ фазои мусоиди сармоягузориҳо фароҳам меоваранд, ки омили муҳими ҳаракати байналхалқии сармоя гардида, объекти омӯзиши доираи васеи олимон ва муҳаққон дар соҳаи иқтисодиёт мегардад.

Аз ин лиҳоз гуфтан бамаврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати ҷалби сармояи хориҷӣ тамоми кушишу талошҳои худро равона намуда, инфрасохтор, қолибият ва умуман иқлими мусоид чихати ҷалби сармояи хориҷӣ ва бевосита сармояи мустақими хориҷиро дар амалия татбиқ намуда истодааст, то соҳаи саноатро ҳамчун соҳаи афзалиятнок дар иқтисодиёти мамлакат нишон диҳад. Аммо дар баробари ин бояд таъкид дошт ки масъалаи идоранамоии сармояи хориҷӣ, самаранок ва мақсаднок истифода бурдани он масъалаи ҳалталаб ва асосии замони муосир ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Доклад о мировом развитии. Улучшение инвестиционного климата в интересах всех слоев населения. Всемирный банк. 2004 год. 32 с.
2. Саидмуродов Л.Х., Мирбобоев Р.М., Сафаров Б.Г. ва дигарон. Иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. Душанбе-2021. 271-с.
3. Стратегияи миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе-2016.- 89-с
4. Саидмуродова М.А. Родовольственная безопасность основа обеспечения экономической безопасности страны / М.А. Саидмуродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – №2/3 (135). –С.138-141.
5. Ҳамроев, М. И. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар низомии муносири муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 425-437.
6. Ҳисоботи сармоягузориҳои хориҷӣ. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон:[http:// www.gki.tj](http://www.gki.tj)
7. Чернышев А.А. Государственная поддержка инвестиционных проектов в промышленности по программе проектного финансирования/ Чернышев А.А.//Экономические стратегии. - 2016. - №7(141). - С. 164-173.
8. Чернышев А.А. Государственная поддержка промышленных проектов и программ в Европейском Союзе / Чернышев А.А. // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2017. – №4-5(41). – С. 191-196.
9. Шарбатов Б. Дж. Региональные финансы и их роль в выравнивании уровней социально-экономического развития регионов Таджикистана //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/8 (149). - С.151-156
10. Шейман И. Либерализация экономики Европы / И. Шейман – Москва: Юность, 2005. – С. 76-81.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Каримов Шаҳром Мукаррамович - муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идораи коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Суроға: 734042, ш.Душанбе-24, кӯчаи Айни-41, Email: shahrom.200196@mail.ru Тел: +992 204-04-03-43

Ҷалилзода Умриҷон Абдураззоқ- ассистенти кафедраи молия ва ҳисобдорӣи коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Суроға: 734042, ш.Душанбе-24, кӯчаи Айни-41, Email: umrijonj@gmail.com Тел: +992 92-893-17-70.

Информация об авторах:

Каримов Шаҳром Мукаррамович - старшему преподавателю кафедры экономики и управления Технического колледжа ТТУ им. академика М. Осими, адрес: 734042, г. Душанбе-24, пр. Айни-41, Email: shahrom.200196@mail.ru Тел: +992 204-04-03-43

Джалилзода Умридҷон Абдураззоқ - ассистент кафедры финансы и учета технический колледжа ТТУ им. академика М. Осими, адрес: 734042, г. Душанбе-24, пр. Айни-41, Email: umrijonj@gmail.com Тел: +992 92-893-17-70.

Information about the authors:

Karimov Shahrom Mukarramovich – senior lecturer at the department of the economics and management of the technical college of the Technikal Universitet of Tajikistan named after academicicon M. Osimi, address: 734042, t. Dushanbe-24, Strit Ainy -41, Email: shahrom.200196@mail.ru Тел: +992 204-04-03-43

Jalilzoda Umrijon Abdurazzok- assistent finance and accounting of the technical college of the Technikal Universitet of Tajikistan named after academicicon M. Osimi, address: 734042, t. Dushanbe-24, Strit Ainy -41, Email: umrijonj@gmail.com Tel: +992 92-893-17-70.

УДК: 338.48

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ В УПРАВЛЕНИИ
ТУРИСТИЧЕСКИМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Камышева А.О.

Аннотация. В статье рассматривается организационно-экономический механизм как ключевой инструмент управления туристическим образованием. Анализируется важность системного подхода к образовательным процессам в сфере туризма, который позволяет эффективно интегрировать теорию и практику, а также адаптировать учебные программы к требованиям быстро меняющегося рынка.

Обсуждаются основные элементы механизма, включая взаимодействие образовательных учреждений, государственных структур и отраслевых организаций. Особое внимание уделяется роли финансовых и материальных ресурсов в обеспечении качественного обучения и поддержании образовательных стандартов.

Современные тенденции, такие как использование цифровых технологий и развитие дистанционного обучения, также занимают центральное место в обсуждении, подчеркивая важность инноваций в образовательном процессе. Статья акцентирует внимание на необходимости комплексного подхода к формированию образовательной среды, которая способствует подготовке высококвалифицированных специалистов, способных эффективно работать в динамично развивающейся туристической индустрии и адаптироваться к её вызовам.

Ключевые слова: Организационно-экономический механизм, Туристическое образование, Системный подход, Управление образованием, Интеграция теории и практики, Образовательные учреждения, Государственные структуры, Отраслевые организации, Квалификация специалистов.

Для цитирования: Камышева, А. О. Организационно-экономический механизм в управлении туристическим образованием / А.О. Камышева // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 274-281.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM IN THE MANAGEMENT OF
TOURISM EDUCATION

Kamysheva A.

Annotation. The article considers the organizational and economic mechanism as a key tool for managing tourism education. The importance of a systematic approach to educational processes in the field of tourism is analyzed, which allows for the effective integration of theory and practice, as well as the adaptation of curricula to the requirements of a rapidly changing market.

The main elements of the mechanism are discussed, including the interaction of educational institutions, government agencies and industry organizations. Particular attention is paid to the role of financial and material resources in ensuring quality education and maintaining educational standards.

Modern trends, such as the use of digital technologies and the development of distance learning, also occupy a central place in the discussion, emphasizing the importance of innovation in the educational process. The article focuses on the need for an integrated approach to the formation of an educational environment that contributes to the training of highly qualified specialists who can work effectively in the dynamically developing tourism industry and adapt to its challenges.

Key words: Organizational and economic mechanism, Tourism education, Systems approach, Education management, Integration of theory and practice, Educational institutions, Government structures, Industry organizations, Qualification of specialists.

МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ИДОРАКУНИИ МАОРИФИ САӢӢӢ

Камышева А.

Аннотатсия. Дар мақола механизми ташиклӣ ва иқтисодӣ ҳамчун воситаи асосии идоракунии таҳсилоти туристӣ баррасӣ карда мешавад. Муҳимияти муносибати систематикӣ ба равандҳои таълимӣ дар соҳаи туризм таҳлил карда шудааст, ки ба шумо имкон медиҳад, ки назария ва амалияро самаранок муттаҳид созед, инчунин барномаҳои таълимиро ба талаботи бозори зудтағйирёбанда мутобик созед.

Унсурҳои асосии механизм, аз ҷумла ҳамкориҳои мутақобилаи муассисаҳои таълимӣ, мақомоти давлатӣ ва ташилотҳои истеҳсолӣ баррасӣ мешаванд. Ба нақши захираҳои молиявӣ ва моддӣ дар таъмини босифати кадрҳо ва нигоҳ доштани стандартҳои таълим диққати махсус дода мешавад.

Тамоюлҳои муосир, аз қабили истифодаи технологияҳои рақамӣ ва рушди таҳсилоти фосилавӣ низ дар маркази баҳс қарор гирифта, аҳамияти инноватсияро дар раванди таълим таъкид мекунанд. Дар мақола ба зарурати муносибати маҷмӯӣ ба ташаққули муҳити таълимӣ, ки ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос, ки қодиранд дар соҳаи динамикии сайёҳӣ самаранок кор карда, ба мушкilotи он мутобик шаванд, мусоидат мекунад, диққати махсус дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: Механизми ташиклию иқтисодӣ, маорифи сайёҳӣ, равиши системавӣ, идоракунии таълим, ҳамгироии назария ва амалия, муассисаҳои таълимӣ, сохторҳои давлатӣ, ташилотҳои саноатӣ, тахассуси мутахассисон.

Организационно-экономический механизм в управлении туристическим образованием является основой для формирования качественной образовательной среды, необходимой для подготовки высококвалифицированных специалистов в этой важной и динамично развивающейся сфере. В условиях глобализации и стремительного развития технологий важно создать такие условия,

которые позволят обучающимся не только усваивать теоретические знания, но и эффективно применять их на практике.

Комплексный подход к управлению туристическим образованием включает в себя взаимодействие всех участников процесса. Это означает активное сотрудничество между образовательными учреждениями, государственными органами, туристическими компаниями и другими

заинтересованными сторонами. Эффективное партнерство способствует обмену знаниями и ресурсами, что, в свою очередь, позволяет адаптировать учебные программы к реальным потребностям рынка. Важно, чтобы учебные заведения постоянно получали обратную связь от работодателей, что позволит обновлять содержание курсов и направлений обучения в соответствии с современными тенденциями. [1]

Оптимизация финансовых ресурсов также играет ключевую роль в создании качественной образовательной среды. Инвестиции в инфраструктуру, оборудование и современные технологии являются необходимыми для повышения уровня образования. Это включает в себя не только обновление учебных материалов, но и обеспечение доступа к современным образовательным платформам и ресурсам, которые делают процесс обучения более интерактивным и эффективным. Финансовая поддержка со стороны государства и частного сектора может стать важным фактором в повышении качества образования и подготовке специалистов.

Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс — это ещё один важный аспект организационно-экономического механизма. Использование современных образовательных технологий, таких как онлайн-курсы, симуляции и виртуальные экскурсии, позволяет студентам получать уникальный опыт и развивать навыки, которые будут востребованы на рынке труда. Эти технологии не только делают обучение более доступным, но и помогают студентам развивать критическое мышление и навыки решения проблем, что является ключевым для успешной карьеры в сфере туризма.

Таким образом, подготовленные по таким стандартам специалисты смогут эффективно работать в условиях конкурентного рынка. Они не только смогут

адаптироваться к изменениям и вызовам, но и будут в состоянии предлагать инновационные решения для развития туристической отрасли. Вклад таких специалистов в развитие туристической индустрии будет значительным, что приведет к улучшению качества услуг, повышению конкурентоспособности региона и привлечению большего числа туристов. [2]

Инвестиции в образовательные процессы станут залогом успешного будущего не только для студентов, которые смогут реализовать свои карьерные амбиции, но и для всей туристической отрасли в целом. Поддержка образовательной среды и инвестирование в кадры в долгосрочной перспективе приведет к устойчивому развитию туристической индустрии, создавая новые рабочие места и способствуя экономическому росту страны.

Современное туристическое образование в Таджикистане играет ключевую роль в подготовке специалистов, способных успешно функционировать в динамично развивающейся туристической индустрии. Учитывая богатое культурное наследие и уникальные природные ресурсы страны, качественная подготовка кадров становится особенно актуальной. В условиях растущего интереса к Таджикистану как туристическому направлению необходимо обеспечить высокий уровень подготовки специалистов, которые смогут эффективно работать в данной сфере.

Для достижения этой цели важно эффективно использовать организационно-экономический механизм, который станет основой для системного подхода к управлению образовательными процессами. В Таджикистане, где туристическая индустрия только начинает развиваться, ключевыми аспектами являются не только теоретическое обучение, но и практическое применение знаний. Системный подход включает в себя интеграцию учебных планов

с требованиями рынка труда, что позволит выпускникам быть готовыми к вызовам современности. [3]

Кроме того, необходимо наладить тесное сотрудничество между образовательными учреждениями, государственными органами и частными компаниями, работающими в туристической сфере. Это сотрудничество позволит создать единое образовательное пространство, в котором студенты смогут получать актуальные знания и практические навыки. Важно также обратить внимание на адаптацию учебных программ к местным условиям и потребностям, что позволит максимально эффективно использовать имеющиеся ресурсы.

Таджикистан обладает значительными возможностями для развития туризма, и именно качественное образование станет основой для подготовки квалифицированных специалистов, способных работать в различных сегментах рынка. Таким образом, организационно-экономический механизм управления туристическим образованием может стать важным инструментом для устойчивого развития туристической индустрии страны, способствуя её интеграции в международный туристический рынок. [4]

Значение системного подхода

Системный подход к туристическому образованию в Таджикистане играет ключевую роль в интеграции теоретических знаний и практических навыков, что особенно актуально в условиях быстро меняющегося рынка. Важно понимать, что туристическая индустрия в стране развивается, и для ее успешного продвижения необходимы высококвалифицированные специалисты, способные адаптироваться к новым требованиям и вызовам.

1. Анализ потребностей работодателей: В Таджикистане важно

определить ключевые навыки и компетенции, которые востребованы у работодателей в сфере туризма. Это может включать в себя знание иностранных языков, навыки работы с клиентами, а также понимание местной культуры и традиций. Регулярные опросы и взаимодействие с представителями туристического бизнеса помогут выявить актуальные потребности и сформировать учебные программы, соответствующие запросам рынка.

2. Адаптация учебных программ:

Обновление содержания курсов в соответствии с современными тенденциями является неотъемлемой частью системного подхода. В условиях Таджикистана это может включать внедрение новых дисциплин, таких как экотуризм, культурный туризм и управление туристическими проектами. Адаптация учебных планов к специфике региона поможет студентам лучше понять уникальные возможности страны и развить навыки, которые будут востребованы в будущем.

3. Внедрение инновационных методов обучения:

Использование активных и интерактивных форм преподавания, таких как кейс-методы, групповые проекты и практические занятия, значительно повысит вовлеченность студентов и их готовность к реальным вызовам. Важно интегрировать современные технологии в образовательный процесс, например, через использование онлайн-курсов и виртуальных стажировок, что позволит студентам расширить свои горизонты и получить доступ к международным знаниям.

Таким образом, системный подход к управлению туристическим образованием в Таджикистане не только повышает качество подготовки специалистов, но и способствует развитию всей туристической индустрии, обеспечивая её соответствие мировым стандартам и потребностям рынка. [5]

Элементы организационно-экономического механизма

Организационно-экономический механизм в туристическом образовании состоит из нескольких ключевых элементов:

Элемент	Описание
Взаимодействие участников	Сотрудничество образовательных учреждений, государственных структур и отраслевых организаций для создания единого образовательного пространства.
Финансовые и материальные ресурсы	Обеспечение качественного обучения через инвестиции в инфраструктуру, оборудование и учебные материалы.
Инновационные технологии	Внедрение цифровых технологий и дистанционного обучения для повышения качества и доступности образования.

Современные тенденции в управлении

В последние годы в Таджикистане наблюдается активное внедрение современных тенденций в управление туристическим образованием, что обусловлено потребностями быстро развивающейся индустрии и изменениями на глобальном рынке. Эти тенденции направлены на повышение качества подготовки специалистов и их адаптацию к реалиям современного туристического мира.

1. Гибридные формы обучения:

Одной из ключевых тенденций является сочетание очных и дистанционных методов обучения. В условиях Таджикистана это позволяет студентам получить доступ к качественным образовательным ресурсам, независимо от их местоположения. Гибридные форматы способствуют более гибкому графику обучения и позволяют сочетать теоретические занятия с практическими. Это особенно важно для студентов, которые могут совмещать учебу с работой или стажировками в туристических компаниях.

2. Интерактивные технологии:

Использование мультимедийных ресурсов и интерактивных технологий становится неотъемлемой частью образовательного процесса. В Таджикистане внедрение таких

технологий, как виртуальная реальность и онлайн-платформы, позволяет преподавателям создавать увлекательные и эффективные учебные материалы. Это не только повышает вовлеченность студентов, но и помогает развивать практические навыки, необходимые для работы в туристической сфере, такие как планирование маршрутов, ведение презентаций и работа с клиентами.

3. Практическая деятельность:

Участие студентов в реальных проектах и стажировках становится все более актуальным. В Таджикистане это может включать сотрудничество с местными туристическими агентствами, гостиницами и культурными учреждениями. Студенты получают возможность применить теоретические знания на практике, что значительно повышает их конкурентоспособность на рынке труда. Практический опыт помогает студентам не только углубить свои знания, но и наладить профессиональные контакты, что может оказать положительное влияние на их карьерный рост. [6]

Таким образом, современные тенденции в управлении туристическим образованием в Таджикистане направлены на

создание адаптивной и высококачественной образовательной среды, которая отвечает требованиям времени и позволяет готовить специалистов, способных эффективно работать в быстро меняющейся туристической индустрии. Эти изменения не только способствуют улучшению качества образования, но и вносят значительный вклад в развитие туристической отрасли страны в целом.

Организационно-экономический механизм в управлении туристическим образованием является основой для формирования качественной образовательной среды, необходимой для подготовки высококвалифицированных специалистов в этой важной и динамично развивающейся сфере. В условиях глобализации и стремительного развития технологий важно создать такие условия, которые позволят обучающимся не только усваивать теоретические знания, но и эффективно применять их на практике.

Комплексный подход к управлению туристическим образованием включает в себя взаимодействие всех участников процесса. Это означает активное сотрудничество между образовательными учреждениями, государственными органами, туристическими компаниями и другими заинтересованными сторонами. Эффективное партнерство способствует обмену знаниями и ресурсами, что, в свою очередь, позволяет адаптировать учебные программы к реальным потребностям рынка. Важно, чтобы учебные заведения постоянно получали обратную связь от работодателей, что позволит обновлять содержание курсов и направлений обучения в соответствии с современными тенденциями. [7]

Оптимизация финансовых ресурсов также играет ключевую роль в создании качественной образовательной среды. Инвестиции в инфраструктуру, оборудование и современные технологии являются

необходимыми для повышения уровня образования. Это включает в себя не только обновление учебных материалов, но и обеспечение доступа к современным образовательным платформам и ресурсам, которые делают процесс обучения более интерактивным и эффективным. Финансовая поддержка со стороны государства и частного сектора может стать важным фактором в повышении качества образования и подготовке специалистов.

Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс — это ещё один важный аспект организационно-экономического механизма. Использование современных образовательных технологий, таких как онлайн-курсы, симуляции и виртуальные экскурсии, позволяет студентам получать уникальный опыт и развивать навыки, которые будут востребованы на рынке труда. Эти технологии не только делают обучение более доступным, но и помогают студентам развивать критическое мышление и навыки решения проблем, что является ключевым для успешной карьеры в сфере туризма. [8]

Заключение. Таким образом, подготовленные по таким стандартам специалисты смогут эффективно работать в условиях конкурентного рынка. Они не только смогут адаптироваться к изменениям и вызовам, но и будут в состоянии предлагать инновационные решения для развития туристической отрасли. Вклад таких специалистов в развитие туристической индустрии будет значительным, что приведет к улучшению качества услуг, повышению конкурентоспособности региона и привлечению большего числа туристов.

Инвестиции в образовательные процессы станут залогом успешного будущего не только для студентов, которые смогут реализовать свои карьерные амбиции, но и для всей туристической отрасли в целом. Поддержка образовательной среды и

инвестирование в кадры в долгосрочной перспективе приведет к устойчивому развитию туристической индустрии, создавая новые рабочие места и способствуя экономическому росту страны. [9]

В заключении можно сказать, что организационно-экономический механизм в сфере управления туристическим образованием является важнейшим элементом для создания качественной образовательной среды, которая способствует подготовке высококвалифицированных специалистов. В условиях современного рынка, требующего гибкости и способности к адаптации, данный механизм обеспечивает сочетание теоретических знаний с практическими навыками, что крайне важно для успешной карьеры в туристической отрасли.

Комплексный подход, который включает активное взаимодействие всех участников образовательного процесса, оптимизацию финансовых ресурсов и

внедрение инновационных технологий, способствует формированию эффективной системы обучения. Такой подход не только улучшает качество образовательных программ, но и делает их более актуальными в условиях быстро меняющихся требований рынка.

В конечном счете, вложения в образование в сфере туризма будут способствовать не только росту самих студентов, но и развитию всей туристической индустрии в целом. Квалифицированные специалисты смогут значительно повлиять на прогресс сектора, увеличивая его конкурентоспособность и привлекая больше туристов. Таким образом, организационно-экономический механизм управления туристическим образованием является основой для устойчивого развития отрасли, что подчеркивает важность его постоянного улучшения и адаптации к современным вызовам.

Литература

1. Азар В.И. Введение в экономику иностранного туризма. М., 1973
2. Азар В.И., Поляк С.В. Транспорт и туризм. М., 1973
3. Азар В.И. Экономика и организация туризма. М., Профиздат, 1983
4. Айзенберг М. Менеджмент. Реклама. М., 1993
5. Александрова А.Ю. Экономика и территориальная организация международного туризма /Учебное пособие М., 1996
6. Ананьев М.А. «Невидимый экспорт» и международные отношения М., 1971
7. Ананьев М.А. Экономика и география международного туризма М., 1975
8. Биржаков М.Б. Введение в туризм СПб., 1999
9. Боне К., Арене У. Современная реклама Тольятти, 1995
10. Богданов Е.И. Туризм и его воздействие на современную социокультурную ситуацию Санкт-Петербурга и области -СПб., 1994
11. Богданов Е.И. Управление туристским комплексом Санкт-Петербурга и области СПб., 1994
12. Брунов Ю.Т. Основы туристского маркетинга М., 1990
13. Бурнин С.А. Желтые страницы. Интернет-98. Путешествия и туризм -СПб, 1998
14. Бусыгин А.В. Предпринимательство. Основной курс / Учебник для вузов М.: Инфра - М, 1998
15. Власов А.А. Туризм /Учебно-методическое пособие -М, 197

Маълумот дар бораи муаллиф:

Камышева Алена Олимовна – «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон» муаллими калони кафедраи тичорати сайёҳӣ ва меҳмондорӣ. Суроға: 734036 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 918-38-53-28. E-mail: kam_alena@mail.ru

Сведения об авторе:

Камышева Алена Олимовна - «Международный Университет туризма и предпринимательства Таджикистана» старший преподаватель кафедры туристского бизнеса и гостеприимства. Адрес: 734036 Республика Таджикистан, город Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 918-38-53-28. E-mail: kam_alena@mail.ru

Information about the author:

Kamysheva Alena Olimovna - "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" senior lecturer at the Department of Tourism Business and Hospitality. Address: 734036 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad, 48/5. Phone: (+992)918385328. E-mail: kam_alena@mail.ru

УКД 338.2

ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ БА РУШДИ УСТУВОРИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Маъруфов А.М.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисоди рақамӣ кушода шуда, нақш ва аҳамияти он дар таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ баҳогузори шудааст. Қайд шудааст, ки иқтисоди рақамӣ омилҳои калидии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ мебошад. Самтҳои асосии рақамикунони саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудаанд. Таъкид шудааст, ки дар ҷумҳурӣ қорӣ намудани лоиҳаҳои пилотӣ оид ба ташикли корхонаҳои рақамӣ дар саноати истихроҷи маъдан ва коркард ба нақша гирифта шудааст, ки дар ин раванд технологияи Саноат 4.0 татбиқ карда мешавад. Аз ҷониби муаллиф таъсири технологияҳои рақамӣ ба ҷузъҳои рушди устувор муайян карда шудаанд. Қайд шудааст, ки дар соҳаи саноат имкониятҳои асосии табдили рақамӣ дар асоси технологияҳои рақамии зерин амалӣ мегардад: татбиқи системаҳои идоракунӣ барои ашёҳои Интернет, робототехника ва истеҳсолоти автоматикунонидашуда, маълумоти калон, технологияҳои биниши мошин ва ғайра. Муаллиф SWOT-таҳлили ҷиҳатҳои дохилӣ ва берунӣ рақамикунони истеҳсолоти саноатиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидааст. Вазифаҳои асосие, ки барои фароҳам овардани фазои мусоид дар ҷараёни рақамикунони корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур муайян карда шудаанд. Муаллиф самтҳои асосии рушд ва такмили рақамикунони корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, рушди устувор, корхонаҳои саноатӣ, технологияҳои рақамӣ, инфрасохтори рақамӣ, қарорҳои рақамӣ, истеҳсолот, таҳлил, сармоягузори, зеҳни сунӣ.

Барои иқтибос: Маъруфов А.М. Таъсири иқтисоди рақамӣ ба рушди устувори корхонаҳои саноатӣ / А.М. Маъруфов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4 (43). – С.282-291.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Маъруфов А.М.

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность цифровой экономики, оценивается ее роль и значение в обеспечении устойчивого развития промышленных предприятий. Отмечается, что цифровая экономика является ключевым фактором повышения конкурентоспособности промышленных предприятий. Обозначены основные направления цифровизации промышленности Республики Таджикистан. Подчеркнуто, что в республике планируется внедрение пилотных проектов по созданию цифровых предприятий горнодобывающей и перерабатывающей промышленности, на которых будет применяться технология Индустрии 4.0. Автором определено влияние

цифровых технологий на компоненты устойчивого развития. Отмечается, что в сфере промышленности основные возможности цифровой трансформации реализуются на основе следующих цифровых технологий: внедрение систем управления Интернетом вещей, робототехники и автоматизированного производства, больших данных, технологий машинного зрения и др. Автор провел SWOT-анализ внутренних и внешних аспектов цифровизации промышленного производства Республики Таджикистан. Определены основные задачи, необходимые для создания благоприятной среды в процессе цифровизации промышленных предприятий Республики Таджикистан. Автор определил основные направления развития и совершенствования цифровизации промышленных предприятий Республики Таджикистан.

Ключевые слова: цифровая экономика, устойчивое развитие, промышленные предприятия, цифровые технологии, цифровая инфраструктура, цифровые решения, производство, анализ, инвестиции, искусственный интеллект.

IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Marufov A.M.

Annotation. This article reveals the essence of the digital economy, assesses its role and importance in ensuring the sustainable development of industrial enterprises. It is noted that the digital economy is a key factor in increasing the competitiveness of industrial enterprises. The main directions of digitalization of the industry of the Republic of Tajikistan are outlined. It is emphasized that the republic plans to implement pilot projects to create digital enterprises in the mining and processing industries, which will use Industry 4.0 technology. The author determines the impact of digital technologies on the components of sustainable development. It is noted that in the industrial sphere, the main opportunities for digital transformation are realized on the basis of the following digital technologies: the introduction of Internet of Things management systems, robotics and automated production, big data, machine vision technologies, etc. The author conducted a SWOT analysis of the internal and external aspects of digitalization of industrial production in the Republic of Tajikistan. The main tasks necessary to create a favorable environment in the process of digitalization of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan are identified. The author identified the main directions of development and improvement of digitalization of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan.

Key words: digital economy, sustainable development, industrial enterprises, digital technologies, digital infrastructure, digital solutions, production, analysis, investments, artificial intelligence.

Гузориши масъала. Табдили рақамӣ дар соҳаи саноат дар ҷаҳони муосир, ки технология дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ нақши калидӣ мебозад, торафт аҳамияти бештар пайдо мекунад. Рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, аз қабилӣ зехнӣ сунъӣ, ашёҳои Интернет, маълумоти калон ва ғайра, равишхоро оид ба ташкил ва

идоракунии истеҳсолоти саноатӣ ба қулӣ тағйир медиҳанд. Иқтисоди рақамӣ омилӣ калидии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ мегардад. Корхонаҳое, ки қарорҳои рақамиро бомуваффақият татбиқ мекунанд, нисбат ба рақибони худ бартариӣ назаррас пайдо мекунанд. Рақамикунонии корхонаҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки

самаранокии амалиёт ба таври назаррас баланд гардида, хароҷот кам карда шуда, чараёнҳои истеҳсоли мувофиқ гардонида шаванд. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ташаккули салоҳият ва малакаҳои навро дар байни кормандони корхонаҳои саноатӣ талаб мекунад. Ҳамин тариқ, иқтисоди рақамӣ ба рушди босубот ва устувори корхонаҳои саноати таъсири мусбат расонида, таҳқиқи ин масъала аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Ҳарчанд рақамикунонӣ танҳо дар солҳои охир мавзӯи таҳқиқи фаъоли олимони ва муҳаққиқон гардида бошад ҳам, вале дурнамои табдили рақамӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ ҳануз дар охири асри XX дар байни олимони мавриди баррасӣ қарор гирифта буд. Бояд қайд намуд, ки ҳанӯз дар солҳои 1980-ум М. Либерман ва Д. Монтгомери қайд карда буданд, ки пешоҳангӣ дар самти технологияи иттилоотӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки аз афзалиятҳои пионерони соҳа истифода бурда, ғоиданокии онро дар давраи дарозмуддат баланд бардоранд [8, с.47].

Ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии масъалаҳои таҳлил ва баҳодиҳии рақамикунонии иқтисодиёт, аз он ҷумла корхонаҳои саноатӣ, дар асарҳои олимони зерини хориҷӣ таҳқиқ шудааст: Ю.М. Акаткин, В.В. Акбердин, А.А. Алабугин, С.В. Амелин, Г.Н. Андреев, Э. Брайнджолфсон, Х. Гилл, Б. Кахин, Х. Кинг, Р. Клинг, Р. Лэмб, Т.Л. Мезенбург, Н. Негропонт, Р. Сабатини, Д. Тапскотт, Г.В. Федотов, Е.Б. Хоменко, Е.В. Ширинкин, К. Эштон ва дигарон.

Мақсади мақола - кушодани моҳияти иқтисодии рақамикунонӣ ва баҳодиҳии нақши технологияҳои рақамӣ дар таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳадафи чоруми стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръати иқтисодиёти

ҷумҳурӣ буда, барои ноил шудан ба ин ҳадаф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» қабул гардидааст. Барномаи мазкур ба татбиқи барномаҳои соҳавии қабулшуда, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таъмини самаранокии ва сифати онҳо, ҷалби сармояи мустақим, таъсиси корхонаҳои нави истеҳсоли ва ҷойҳои корӣ, инчунин то соли 2030 ба 22,0% расонидани ҳиссаи саноат дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат равона шудааст. Яке аз ҳадафҳои асосии саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан аз намуди иқтисодиёти аграрӣ-саноатӣ ба намуди саноатӣ-аграрӣ ба шумор меравад.

Дар роҳи таъмини саноатикунонии босуръати иқтисодиёти ҷумҳурӣ рақамикунонии иқтисодиёт нақши муҳим ва ҳалкунанда дорад. Ҷараёни рақамикунонӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳимми рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бо назардошти муҳимияти ин масъала бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ гардидааст. Дар консепсияи мазкур, ки се марҳиларо дар бар мегирад, ҷараёни рақамикунонии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат, аз ҷумла соҳаи саноат, барои солҳои 2021-2040 муайян шудааст.

Мувофиқи “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷорӣ намудани техникаи автономӣ ва ба таври автоматикӣ танзим намудани ҷараёнҳои асосии истеҳсолот имкон медиҳад иштироки одам дар ин ҷараёнҳо то ҳадди ақал кам карда шуда, сатҳи бехатарии истеҳсолот баланд бардошта шавад [2].

Рақамикунонии саноати истихроҷи маъдан ва коркард яке аз самтҳои асосии афзалиятноки рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Дар марҳилаҳои дуум (солҳои 2026-2030) ва сеюми (солҳои 2031-

2040) “Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” чорӣ намудани лоиҳаҳои пилотӣ оид ба ташкили корхонаҳои рақамӣ дар саноати истихроҷи маъдан ва коркард ба нақша гирифта шудааст, ки дар ин раванд технологияи Саноат 4.0 татбиқ карда мешавад.

Технологияҳои рақамӣ ҳамчун як самти калидии рушди корхонаҳои саноатии муосир, дар ҳама самтҳои фаъолияти ин корхонаҳо, аз истеҳсолот то банақшагири ва идоракунии васеъ истифода мешаванд. Истифодаи технологияҳои рақамӣ мувофиқсозии хароҷотро таъмин намуда, самаранокии технологӣ ва истеҳсолиро баланд мебардоранд.

Иқтисоди рақамӣ ва рушди устувор ду мафҳумеанд, ки дар адабиёти илмӣ дар даҳсолаи охир таваҷҷуҳи бештар пайдо кардаанд, зеро онҳо воқеан қувваҳои тағирдиҳандаи соҳибкорӣ ва ҷомеа мебошанд. Ин ду мафҳумро муҳаққиқон ва роҳбарияти корхонаҳое, ки технологияҳои рақамиро дар амал татбиқ мекунанд, ҳамчун падидаҳои алоҳида баррасӣ мекунанд.

Як қатор таҳқиқотчиёни хориҷӣ қайд намудаанд, ки таъсири технологияҳои

иқтисодиёти рақамӣ (технологияҳои рақамӣ) ба рушди устувор равшан аён аст. Таҳқиқотчиҳои итолиёӣ А. Чиарини [4, с.90] таъсири технологияҳои нави рақамиро ба муҳити зист баррасӣ кардааст. Д. Гастеллани, Ф. Ламперти ва дигарон [5, с.70] тасдиқ мекунанд, ки технологияи иқтисоди рақамӣ барои баланд бардоштани маҳсулноки ва суръати афзоиши ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ имкон фароҳам меорад.

Дар даҳсолаҳои охир дар ҳама мамлакатҳои мутараққӣ, инчунин дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ, рақамикунонии пуршиддати ширкатҳои истеҳсолӣ дар доираи концепсияи Саноат 4.0 ҷараён дорад. Табдили рақамӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки самаранокии ҷараёнҳои бизнес, кам кардани хароҷот, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва сатҳи даромаднокии истифодаи фондҳои асосӣ, истифодаи оқилонаи ашёи хом ва ба даст овардани натиҷаҳои зиёди дигар таъмин карда шавад [2, с.78].

Дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодии муосир мо таъсири технологияҳои рақамиро ба ҷузъҳои рушди устувор муайян намудем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Таъсири технологияҳои рақамӣ ба ҷузъҳои рушди устувор

Ҷузъи иқтисодӣ	Ҷузъи иҷтимоӣ	Ҷузъи экологӣ
Кам кардани хароҷоти амалиётӣ аз ҳисоби самаранокии энергетикӣ дастрасӣ ва ҷандирии захираҳо	Зиёд шудани талабот ба мутахассисони баландихтисос оид ба технологияҳои рақамӣ	Имкониятҳои кам кардани ҳаҷми партовҳо ва энергияи истеъмолашаванда аз ҳисоби “идоракунии зехнии ҷараёнҳои истеҳсолӣ”
Болоравии сатҳи ҳосилнокии меҳнат ва зиёд шудани ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	Баланд шудани сатҳи ҳавфи аз кор рафтани кормандон бо сабаби роботизатсияи хатҳои истеҳсолӣ	Расонидани таъсири манфӣ ба муҳити атроф аз ҳисоби шумораи зиёди энергияе ки аз тарафи системаҳои истеҳсолии зехнӣ истеъмол мешаванд
Татбиқи раванди тақсимкунии самараноки захираҳо, энергия ва об аз ҳисоби модуҳои зехнӣ	Баланд бардоштани сатҳи бехатарии ҷойҳои корӣ аз ҳисоби баланд шудани сатҳи	Мураккаб шудани масъалаҳои экологӣ, ки аз ҳисоби микдори зиёди партовҳои электронӣ, аз

	роботизатсияи амалиёти мураккаб ва хавфнок	ҷумла, батареяҳо ба вучуд меоянд
Хеле кам шудани муҳлати ба кор андохтани истеҳсолоти нав	Татбиқ накардан ё дертар татбиқ кардани технологияҳои рақамӣ метавонад сабаби аз кор рафтани мутахассисонии боистеъдоде гардад, ки бештар ба корхонаҳои рақамишуда афзалият медиҳанд	

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт

Дар фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ имкон фароҳам меорад, ки чараёни истеҳсолот куллан ба таври сифатӣ дигаргун карда шавад. Ғайр аз ин, дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ чараёни рақамикунонӣ, чун қоида, қувваи ҳаракатдиҳанда ва пешбарандаи тараққиёи иқтисодӣ ба шумор меравад, зеро он имкон фароҳам меорад, ки захираҳои мавҷуда оқилонаву самараноктар истифода бурда шуда, чараёнҳои ҳамгироии иқтисодиёти миллӣ ба системаи байналхалқии тақсимои меҳнат ҳавасманд карда шавад.

Мақсади табдили рақамӣ истифодаи технологияҳои пешқадами муосир ва усулҳои таҳлили иттилоот барои баланд бардоштани самаранокии амалиётӣ, мувофиқсозии чараёнҳои истеҳсолӣ ва ноил шудан ба натиҷаҳои сифатан баланд, хароҷоти камтар ва хизматрасонии баландсифат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ва бахши хусусӣ дар самти рақамикунонӣ фаъолони иштирок менамоянд. Вале, дар марҳилаи муосир, аксари корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар марҳилаи ибтидоии табдили рақамӣ қарор доранд.

Дар зери мафҳуми рақамикунонии корхона азнавқунии бизнес-чараёнҳои мавҷуда ва табдил додани онҳо ба

ҳаммонандҳои рақамишон, бо мақсади гирифтани самарайи амалиётӣ ва молиявӣ фаҳмида мешавад. Инчунин, азнавсозии бизнес-чараёнҳо ба воситаи табдили онҳо амалӣ карда шуда, воситаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки маълумоти объективӣ оид ба истеҳсолот таҳия карда, дастгоҳи математикӣ ва унсурҳои зехни сунъӣ барои сифатан баланд бардоштани самаранокии амалиёт ва нигоҳдории таъсири ба даст овардашуда, барои давраи дарозмуддат, амалӣ карда шавад.

Корхонаҳое, ки ба талаботи иқтисоди рақамӣ саривақт ҷавобгу шуда наметавонанд, бо хавфи чиддии гум кардани афзалиятҳои рақобатӣ ва ҳатто аз фаъолият бозмондан дучор мешаванд. Бо сабаби тағйирёбии муносибатҳои рақобатӣ алоқа дар байни фаълони бозор ва иштирокчиёни нави он хело дур мешавад.

Ҷ. Манийка ва дигар муаллифон қайд мекунанд, ки табдили рақамӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ имкониятҳои сифатан нав фароҳам оварда, даромаднокии дороиҳоро афзун намуда, чараёнҳои идоракунии инноватсияҳоро мувофиқ карда, захираҳои меҳнатиро самараноктар тақсим ва идора мекунанд [9, с.70]. Л. Фунтелсанз ва дигарон чунин мешуморанд, ки ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ бо роҳи тағйир додани чараёнҳои истеҳсолӣ ба даромаднокии

корхонаҳои саноатӣ таъсири мустақим мерасонад [7, с.1176].

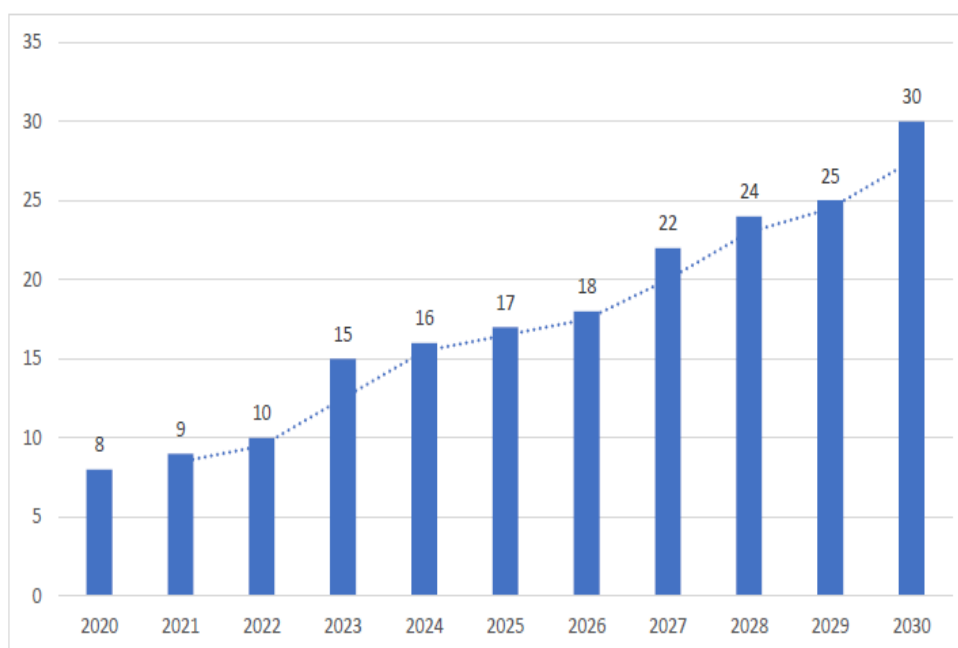
Ба андешаи А. МакАфи ва Э. Бринолфссон, қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани суръати рақобат дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад [10, с.118].

Х. Бауман ва дигарон дар байни роҳбарони корхонаҳои саноатии 11 мамлакат пурсиш гузаронида, дар натиҷа ба чунин хулоса омаданд: корхонаҳое, ки ҷараёнҳои асосии фаъолияти худро рақамӣ гардониданд, чун қоида, стратегияҳои хеле самарабахши рушдро амалӣ мекунанд [3, с.15].

Р. Доббс ва дигар муаллифон ба хулосае омаданд, ки зиёд шудани даромаднокии

соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт аз дараҷаи рақамикунони онҳо вобаста буда, корхонаҳое аз ҳисоби сармоягузорӣ ҳаҷми фоидаи худро ба сатҳи максималӣ мерасонанд, ки ҳамаи марҳилаҳои асосии табдили рақамиро гузаштаанд [6, с.58].

Мувофиқи таҳқиқоти охирин, қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба рушди иқтисодиёти мамлакатҳои калонтарини ҷаҳон таъсири мусбат мерасонад. Рақамикунонӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ болоравии иқтисодии ҳамаи мамлакатҳоро муайян мекунад. Мувофиқи пешгӯии Бонки Ҷаҳонӣ, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон боиси он мегардад, ки то соли 2030 маҷмуи маҳсулоти дохилии (ММД) ҷаҳонӣ 30% афзоиш ёбад (расми 1).

Расми. 1. Саҳми технологияҳои рақамӣ дар афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳонӣ (бо %)

Сарчашма: World Bank. World development report 2016 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар корхонаҳои саноатӣ набояд суроғавӣ, балки маҷмӯй ва системавӣ бошад. Аз як тараф, табдили рақамии бизнес-ҷараёнҳои корхонаҳои саноатӣ зарур бошад, аз тарафи дигар, таъмини рақамисозии муҳити беруна

дар сатҳи муайян, яъне ташаккули фазои рақамӣ бо технологияҳои саноатӣ, ҳамчун мақоми асосӣ, зарур аст.

Рақамикунони корхонаҳои саноатӣ ҷараёни қорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ба як ё якчанд бизнес-ҷараёнҳо дар дохили

корхона ва тағйироти минбаъда дар сохтори сармоягузорӣ ва идоракунии корхона ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба муҳити соҳа ва ҳар як бахши фаъолияти хоҷагидорӣ таъсир мерасонад.

Дар баробари ин, қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ аз шароити мушаххаси мавҷудаи соҳа вобаста мебошад. Коршиносони Boston Consulting Group чунин мешуморанд, ки дар соҳаи саноат имкониятҳои асосии табдили рақамӣ дар асоси технологияҳои рақамии зерин амалӣ мегардад: татбиқи системаҳои идоракунӣ барои ашёҳои Интернет, робототехника ва истеҳсолоти автоматикунонидашуда, маълумоти калон, технологияҳои биниши мошин ва ғайра.

Корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби арзиши баланд доштани технологияҳои рақамӣ дар татбиқи ин технологияҳо ҳанӯз таҷрибаи кам доранд.

Корхонаҳои саноатӣ дар рушди инноватсионии мамлакат нақши ҳалкунанда доранд, зеро онҳо қараёни иҷрои нишондиҳандаҳои асосии рушди инноватсиониро таъмин мекунанд. Корхонаҳои саноатӣ ба истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ машғул буда, инноватсияҳоро дар қараёни истеҳсолот таҳия ва татбиқ карда, қойҳои қорӣи баландтехнологӣ ташкил намуда, иқтидори инноватсионии сармояи инсонии мамлакатро зиёд мекунанд.

Дар шароити рақамикунонӣ рушди минбаъдаи инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ва дар маҷмӯъ давлат бидуни қорӣ намудан ва истифода бурдани технологияҳои

рақамӣ дар раванди истеҳсолот ғайриимкон мебошад. Дар ин самт бо мақсади баланд бардоштани сатҳи самаранокии истифодаи технологияҳои рақамӣ татбиқи усулҳои идоракунии системаҳои ин фаъолият зарур мебошад. Яке аз чунин усулҳои прогрессивӣ ва санҷидашуда равиши системавӣ ба шумор рафта, дар шакли якҷояи методологии далелҳо, қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар идоракунии корпоративӣ ва қараёнҳои техникӣ, таҳияи нақшаҳои стратегияи рақамикунонии корхонаҳои саноатӣ амалӣ карда мешавад. Усули аз ҳама самараноки татбиқи табдили рақамӣ гузариш аз рисолати соҳибқорӣ ба технологияҳои нави рақамӣ мебошад, ки тавассути он аввал сарчашмаи маблағгузорӣ ва баъдан технологияҳои барои корхона мувофиқ интихоб карда мешаванд.

Яке усулҳои муҳимму самараноки банақшагирии стратегӣ SWOT-таҳлил мебошад, ки имкон медиҳад ҷиҳатҳои қавӣ ва сусти ташкили ҳама гуна қараён, дар мисоли мо рақамикунонии корхонаҳои саноатӣ, инчунин имкониятҳо ва ҳавфҳои, ки дар роҳи расидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои рақамикунонӣ мавҷуданд, муайян карда шаванд. Тавассути SWOT-таҳлили ҳолати кунунӣ ва иқтидори рақамикунонии истеҳсолоти саноатӣ, инчунин омилҳои қалидии ба қараёни рақамикунонӣ таъсиркунанда ҳамаҷафа баҳогузорӣ карда мешавад.

Барои таҳлили масъалаҳо ва самтҳои тақмили рақамикунонии истеҳсолоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон SWOT-таҳлилро пешниҳод менамоем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - SWOT-таҳлили ҷиҳатҳои дохилӣ ва берунӣ рақамикунонии истеҳсолоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷиҳатҳои дохилӣ	
Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои суст
Автоматикунонии қараёни истеҳсолот	Нокифоягии захираҳои ҳудии корхонаҳо
Баланд бардоштани сатҳи ҳосилноқӣ	Талабот барои бозомӯзии қормандон
Мувофиқсозии истифодаи захираҳо	Мавҷудияти ҳавфҳои беҳатарии иттилоотӣ

Бехтар намудани сифати маҳсулот	Эҳтимоли қафо мондан аз рақибон дар ҳолати рақамикунонии ғайрисамаранок
Имкониятҳо	Хавфҳо
Истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот	Хеле зиёд шудани хароҷот барои татбиқи технологияҳои нав
Рушди инфраструктураи рақамӣ	Дастрасии дигарон ба маълумотҳои корхона
Қорӣ намуддани технологияҳои хушманд ва системаҳои зехни сунӣ	Аз кор рафтани баъзе кормандон
Ҷиҳатҳои берунӣ	
Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои суст
Зиёд шудани талаботи ҷаҳонӣ ба технологияҳои рақамӣ	Мавҷуд набудани инфраструктураи ягонаи рақамӣ
Имконияти ҷалби сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои рақамӣ	Норасоии техникаӣ ва технологӣ
Бехтар шудани рақобатнокӣ дар сатҳи байналхалқӣ	Вобастагӣ аз воридоти технологияҳои хориҷӣ
Имконияти рушди содироти қарорҳои рақамӣ	Мавҷудияти масъалаҳо оид ба воридоти сармояи хориҷӣ
Имкониятҳо	Хавфҳо
Мустаҳкам намудани мавқеи худ дар бозорҳои ҷаҳонӣ	Рақобат аз ҷониби корхонаҳои хориҷӣ
Баланд бардоштани самаранокии ҳамкорӣ бо шарикони хориҷӣ	Хавфи “хориҷ шудани” моликияти зехнӣ
Рушди экосистемаҳои рақамӣ ва кластерҳои инноватсионӣ	Таъсири манфӣ ба экология ва саломатии одамон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои фароҳам овардани фазои мусоид дар ҷараёни рақамикунонии корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли вазифаҳои зерин зарур аст:

- афзун намудани ҳаҷми сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ барои рушди инфрасохтори рақамӣ;
- омода намудани мутахассисони баландихтисос дар самти рақамикунонӣ;
- ташкили системаи самаранокии кибербехатарӣ;
- таҳия ва тақмили қонунгузорӣ;
- ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳои хурду миёна барои татбиқи қарорҳои рақамӣ.

Самтҳои асосии рушд ва тақмили рақамикунонии корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

1. *Ташиқ ва рушди инфрасохтори рақамӣ:*

- таҳлили инфрасохтори рақамии мавҷуда ва муайян кардани намудани монеаҳо, камбудӣҳо;
- тадриҷан қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, аз ҷараёнҳои калидии истеҳсоли сар карда то тадриҷан васеъ намудани он дар дигар самтҳо;
- таҳияи харитаи роҳ дар бораи ташкил ва навинобароии инфрасохтори рақамӣ, бо назардошти маҳдудиятҳои буҷетӣ ва вазифаҳои афзалиянок.

2. *Баланд бардоштани фарҳанги рақамии кормандон:*

- ташкили барномаҳои таълимӣ ва тренингиҳо оид ба технологияҳо ва воситаҳои рақамӣ барои кормандон дар ҳамаи сатҳҳо;

- ташкили гурӯҳҳои коршиносони дохилии рақамӣ ё марказҳои салоҳият, ки кормандонро оид ба масъалаҳои рақамӣ дастгирӣ карда, ба онҳо машварат медиҳанд;

- истифодаи муҳити рақамӣ ё вертуалии интерактиви мустақим ва захираҳои омӯзишӣ барои худомузӣ кормандон.

3. *Кам кардани ҳаҷми хароҷот барои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ:*

- таҳия ва татбиқи барномаҳои дастгирӣ молиявӣ ё имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳое, ки технологияҳои рақамиро ҷорӣ мекунанд;

- ҷустуҷӯи имкониятҳо барои маблағгузори муштарак ва татбиқи қарорҳои рақамӣ бо ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ;

- таҳлил ва интиҳоби қарорҳои рақамии аз ҳама самаранок ва аз нигоҳи хароҷот камхарҷ, ки ба самтҳои калидии рақамикунонӣ нигаронида шудаанд.

4. *Таҳияи стандартҳо ва меъёрҳо:*

- иштирок дар ташкилотҳои соҳавӣ ва ташаббусҳо оид ба таҳияи стандартҳо ва меъёрҳои рақамикунонии саноат;

- ҳамкориҳои тарафайн бо мақомоти давлатӣ ва мақомоти танзимкуанда оид ба фароҳам овардани фазои мусоид барои таҳия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ;

- мубодилаи таҷриба бо дигар корхонаю соҳаҳо барои таҳияи стандартҳои ягона.

5. *Таъмини бехатарии иттилоотӣ:*

- таҳия ва татбиқи сиёсат ва расмиёти бехатарии иттилоотӣ, аз ҷумла аутентификатсия (ҷараёни санҷиши ҳаққонияти истифодабарандагони маълумот), рамзгузори маълумот ва мониторинги хавфҳо;

- омӯзиши кормандон дар самти бехатарии иттилоотӣ ва огоҳии хавфҳо;

- татбиқи системаҳои мониторинг ва ҷавобдихӣ ба ҳодисаҳои бехатарии иттилоотӣ.

Дар амал иҷро намудани вазифаҳои мазкур имкон медиҳад, ки масъалаҳои вобаста ба рақамикунонии корхонаҳои саноатӣ бартараф карда шуда, самаранокӣ мувофиқ, ҷандирӣ ва рақобатпазирии корхонаҳо таъмин карда шавад

Хулоса. Технологияҳои рақамии дар корхонаҳои саноатӣ истифодашаванда ва таъсири онҳоро ба рушди устувори ин корхонаҳо таҳқиқ намуда, ба чунин хулоса омадем:

1. Технологияҳои рақамӣ дар воқеан ба рушди устувори корхонаҳои саноатӣ на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ, балки дар амал низ таъсири назаррас мерасонанд.

2. Технологияҳои рақамӣ аз ҳама бештар ба қисми иқтисодии рушди устувори корхонаҳои саноатӣ таъсир мерасонанд

3. Тамоюлҳои асосии рушди технологияҳои рақамӣ дар доираи консепсияи рушди устувор, ки ҳоси ҳамаи корхонаҳои саноатӣ мебошанд, инҳо ба шумор мераванд:

- ҷорӣ намудани муомилоти электронии ҳуҷҷатҳо бо шарикон;

- истифодаи телефони боварӣ, ки дархостҳои ба он воридшуда тавассути технологияи иттилоотӣ коркард мешавад;

- рақамикунонии шабакаҳои фурӯш;

- рушди экосистемаи расонаҳои рақамӣ, мавқеи ғайбӣ пайдо кардани корхонаҳо дар фазои интернет;

- системаҳои роботӣ, ки эҳтиёҷоти даҳолати инсонро ба минтақаҳои хавфнок аз байн мебарад;

- назорати автоматии сифати маҳсулот бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, ки сатҳи сифати маҳсулот ва бехатарии кормандонро баланд мебардорад;

- рушди салоҳиятҳои кормандон дар соҳаи технологияҳои рақамӣ бо истифода аз шаклҳои наватарини таълим.

1. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. - 33 с.
2. Лясковская Е. А. Индустрия 4.0 и устойчивое развитие: от устойчивых бизнес-моделей к цифровой устойчивости // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент. - 2021. Т. 15, № 4. С. 74-83.
3. Bouwman H., de Reuver M., Nikou S. The impact of digitalization on business models: how IT artefacts, social media, and Big Data force firms to innovate their business model // Proceedings of the 14th International Telecommunications Society (ITS) Asia-Pacific Regional Conference "Mapping ICT into transformation for the next information society". Calgary, 2017. URL: Bouwman-Reuver-Nikou.pdf. P. 11-18.
4. Chiarini A. Industry 4.0 technologies in the manufacturing sector: Are we sure they are all relevant for environmental performance? // Business Strategy and the Environment. 2021. P. 85-94
5. Castellani D., Lamperti F., Lavezzi E. Measuring adoption of industry 4.0 technologies via international trade data: insights from European countries // J. Ind. Bus. Econ. - 2022. № 49. P. 51-93.
6. Dobbs R. et al. Playing to win: the new global competition for corporate profits. Washington: McKinsey Global Institute, 2015. 120 p.
7. Fuentelsaz L., Gómez J., Palomas S. The effects of new technologies on productivity: an intrafirm diffusion-based assessment // Research policy. 2009. Vol. 38. No. 2. P. 1172-1180.
8. Lieberman M.B., Montgomery D.B. First-mover advantages // Strategic management journal. - 1988. Vol. 9. No. S1. P. 41-58.
9. Manyika J. et al. The Internet of things: mapping the value beyond the hype. Washington: McKinsey Global Institute, 2015. 144 p.
10. McAfee A., Brynjolfsson E. Investing in the IT that makes a competitive difference // Harvard business review. 2008. - P. 112-122.
11. World Bank. World development report 2016 [Электронный ресурс]. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Маъруфов Абдукаххор Маъруфович - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, муаллими калон кафедраи информатика. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев 17/6. Телефон: 988-99-34-47. E-mail: Abdulqahhor91@mail.ru

Сведения об авторе:

Маъруфов Абдукаххор Маъруфович - Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улугзаде, старший преподаватель кафедры информатики. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6 Телефон.: 988-99-34-47. E-mail: Abdulqahhor91@mail.ru

Information about author:

Marufov Abdukakhor Marufovich - Tajik international university of foreign languages of the name S. Ulugzade, Senior Lecturer, Department of Computer Science. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Muhammadiev street, 17/6. Phone: 988-99-34-47. E-mail: Abdulqahhor91@mail.ru

УДК: 635. 11

ДУРНАМОИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ САБЗАВОТКОРӢ ДАР ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ХОҶАГИДОРӢИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қосимов Т.А.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур дурнамои рушди истеҳсоли сабзавот дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣи соҷаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Таҳқиқот нишонд додааст, суръати баланд ва устувори афзоиши истеҳсолоти кишоварзӣ бо муҳайё кардани заминаҳои зарурии самарабахш амал кардан ва инкишоф додани комплекси унсурҳои сохтори комплекси агросаноатӣ алоқаманд аст. Барои фаъолияти бомуваффақияти соҷаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ ҷустуҷӯи роҳҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки самарабахши рушди соҷаи сабзавоткорӣ, ки ба имкониятҳои захиравии минтақаҳои агросаноатии ҷумҳурӣ ҷавобгӯ мебошанд, махсусан нақши муҳимро мебошад.

Таҳлиҳо нишон додааст, ки истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти сабзавот рӯ ба афзоиш мениҳад. Аз таҳлилҳо муайян гардидааст, ки истеҳсоли сабзавот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ самаранок мебошад. Дар соли 2022 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ 2714,8 ҳаз.тонна истеҳсол шудааст, ки аз он 56% дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад.

Ҳисобҳои дурнамо аз рӯи меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018, №451 маҳсулоти сабзавоти ба сари аҳолӣ – 130 кг. ва афзоиши табиӣ аҳолӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: ҳаҷми истеҳсолот, сабзавот, маҳсулот, шаклҳои гуногун, хоҷагидорӣ, дурнамо, талабот, пешниҳод.

Барои иқтибос: Қосимов, Т.А. Дурнамои рушди истеҳсоли сабзавоткорӣ дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣи соҷаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Т. А. Қосимов // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 292-299.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА ОВОЩЕВОДСТВА В РАЗЛИЧНЫХ ФОРМАХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Қасимов Т.А.

Аннотация. В данной статье рассматриваются перспективы развития производства овощеводства в различных формах хозяйствования в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Исследование показали, что высокие и устойчивые темпы роста сельскохозяйственного производства связаны с созданием необходимых предпосылок для эффективного функционирования и развития комплекса структурных элементов агропромышленного комплекса. Для успешной функционирования агропромышленного комплекса Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики, поиск научно обоснованных эффективных решений для развития овощеводства, отвечающих

ресурсным возможностям агропромышленных зон республики, приобретает важную роль.

Анализ показал, что валовой сбор овощей идет к росту увеличению. Анализом установлено, что производства овощей в дехканских хозяйствах является эффективным. В 2022 году во всех категориях хозяйствования республики были произведены 2714,8 тыс.тонн из них 56% составляет в дехканских хозяйствах.

При прогнозировании нами были учтены прирост населения (Рекомендуемые физиологические нормы потребления основных продуктов на душу населения в РТ картошка-92 кг, овощи -130,9 кг от 31 августа 2018 г, №451 принятием Постановлением Правительством РТ). По нашим прогнозным расчетам в 2030 г. производства овощей составит – 3488,9 тыс.тонн.

Ключевые слова: валовой сбор, овощи, продукция, различные формы, хозяйствования, перспективы, спрос, предложения.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF VEGETABLE PRODUCTION IN VARIOUS FORMS OF ECONOMY IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Qosimov T.A.

Annotation. This article discusses the prospects for the development of the production of vegetable growing in various forms of management in the agriculture of the Republic of Tajikistan. The study showed that high and stable agricultural growth rates are associated with the creation of the necessary prerequisites for the effective functioning and development of a complex of structural elements of the agro -industrial complex. For the successful functioning of the agro -industrial complex of the Republic of Tajikistan in a market economy, the search for scientifically sound effective solutions for the development of vegetable growing, which meets the resource capabilities of the agricultural zones of the republic, acquires an important role.

The analysis showed that the collection of vegetables goes to an increase in an increase. The analysis established that the production of vegetables in Dekhkan farms is effective. In 2022, 2714.8 thousand tons of them were produced in all categories of management of the republic in Dekkhkan farms.

During forecasting, we took into account the growth of the population (the recommended physiological norms for the consumption of basic products per capita in the Republic of Tatarstan Potato -92 kg, vegetables are -130.9 kg of August 31, 2018, No. 451 by the Decree by the Government of the Republic of Tatarstan). According to our forecast calculations in 2030, the production of vegetables will be 3488.9 thousand tons.

Keywords: gross harvest, vegetables, products, various forms, management, prospects, demand, supply.

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯза, ки равишҳои гуногуни иқтисодиёи экологӣ пайи ҳам сураат мегиранд, ба рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ диққати бештар додан зарур аст, зеро

маҳсулоти озуқаворӣ воридотӣ аз ҷиҳати экологӣ ба талаботҳои истеъмоли на он қадар ҷавобгӯ мебошанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур як қатор

олимон аз ҷумла, Қудратов Р.Р., Пиризода Ҷ.С. ва дигарон қору фаъолият бурдаанд. Ҳамзамон дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» вобаста ба масъалаи мазкур гуфта шудааст.

Мақсади мақола - Омӯзиш ва баррасии дурнамои рушди истеҳсоли сабзавоткорӣ дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мухтавои асосии мавод. Дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, дар соҳаи комплекси агросаноатӣ "тавсеа додани дастрасӣ ва саҳм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, сифат ва беҳатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатар" самти афзалиятнок маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, тақмил додани механизмҳои ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар пояи татбиқи дастовардҳои муосири илму техника, пеш аз ҳама истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ яке аз вазифаҳои муҳим дар замони муосир мебошад [1].

Қайд кардан ба маврид аст, ки рушди муносибатҳои бозорӣ дар ҷумҳурӣ зарурати омӯзиши қуллӣ қисмҳои таркибии ин равандро муайян менамояд. Яке аз муҳимтарини онҳоро рушди комплекси агросаноатӣ ташкил медиҳад, ки он ҳамчун воқеан шакли нави хоҷагидорӣ дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар бахши истеҳсолоти кишоварзӣ баромад мекунад. Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаи муҳими иқтисодӣ милли ба ҳисоб рафта аҳолиро бо маҳсулоти озуқа таъмин менамояд. Бояд қайд намоем, ки пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ бо мақсади ба роҳ мондани истифодаи самараноки обу замин ва ҳифзи

амнияти озуқаворӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти қуллӣ гузаронида шуда, барои рушди соҳа як қатор барномаҳои давлатӣ қабул ва амалӣ гардиданд.

Таъмини амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи он дар ҷумҳурӣ ба рушди истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ алоқаманд аст, ки ин асосан аз суботи иқтисодӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани беҳатарии озуқаворӣ дар марҳилаи кунунӣ пешрафти иқтисодӣ ҷаҳони муосир аз ҷумлаи мушкилоте мебошанд, ки аксари мамӯлики дунё аз он изҳори нигаронӣ мекунанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ барои барқарорсозии соҳаи мазкури иқтисодӣ ҷумҳурӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ додааст. Дар кишвар ислоҳотҳои иқтисодиву аграрӣ, аз ҷумла ислоҳоти замин гузаронида шуда, асосҳои ҳукукиву меъёрии соҳаи мазкур бо назардошти талаботи муосир барқарор гардидаанд. Барномаҳои рушди соҳаи иқтисодӣ кишоварзӣ ва стратегияҳои пешрафти истеҳсолоти агросаноатӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва барои минтақаҳои алоҳидаи он қабул шуданд. Аммо истеҳсолоти агросаноатии кишвар ҳанӯз ба истеҳсолоте табдил наёфтааст, ки талаботи аҳолии ҷумҳуриро бо маводи озуқаворӣи ватанӣ таъмин намояд [2].

Маҳз рӯзмарра ва ҳалталаб будани масъалаи мазкурро ба назари эътибор гирифта, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ қайд намуданд, ки “.....сохтору мақомоти дахлдорро зарур аст, ки стратегияву барномаҳои соҳавиро пурра татбиқ намуда, доир ба рушди тухмипарварӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, таъмин намудани рушди саноати

коркард ва хӯрокворӣ, инчунин, тақвияти иқтидори содиротии кишвар тадбирҳои саривактӣ андешанд”[3].

Таҳқиқот нишон додааст, ки барои ҷумҳурии сабзавоткорӣ аз қадим соҳаи асосии истеҳсолот буда, нисбат ба дигар соҳаҳо афзалияти бештар дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги истеҳсоли буда, метавонад талаботи бозори дохилиро бо маҳсулоти истеҳсоли сабзавот пурра таъмин намояд ва иқтидори содиротии худро густариш диҳад. Суръати баланд ва устувори афзоиши истеҳсолоти кишоварзӣ бо муҳайё кардани заминаҳои зарурии самарабахш амал кардан ва инкишоф додани соҳаи сабзавоткорӣ алоқаманд аст. Барои фаъолияти бомуваффақияти комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бозор ҷустуҷӯи роҳҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ самарабахши рушди соҳаи сабзавоткории он, ки ба имкониятҳои захиравии минтақаҳои ҷумҳурий ҷавобгӯ мебошанд, махсусан муҳим мегардад.

Қобили қайд аст, ки фаъолияти истеҳсоли сабзавот дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи муҳими

комплекси озуқаворӣ кишвар, ҳолат ва миқёси рушди он буда, ба сатҳи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ бевосита таъсир мерасонад. Вазъи рушди истеҳсоли сабзавоткорӣ дар солҳои охир баҳои мусбат дода шуд, аммо тавре ки таҷриба нишон медиҳад, ин рушд то ҳол устувории заруриро нагирифтааст, бинобар ин, тағйироти ночизи нархи воридоти молҳои зикршуда боиси боло рафтани нархи ин молҳо мегардад ва аксар вақт якбора боло рафтани нархи ин маҳсулот дар бозори дохилии кишвар дида мешавад. Диверсификатсияи соҳаи кишоварзӣ, афзоиши мустақилияти субъектҳои соҳибкорӣ дар истеҳсол ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин талаботи зиёд дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ барои рушди афзалиятноки соҳаи сабзавотро замина фароҳам меорад [4].

Динамикаи истеҳсол ва ҳосилнокии сабзавот дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2022 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи истеҳсол ва ҳосилнокии сабзавот дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2022, ҳаз. тонна [8]

	Солҳо						Қиёси с.2022 нисбати с.2017 бо %
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳаҷми истеҳсоли сабзавот, ҳаз.тонна							
Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ	1859,1	2119,3	2182,5	2479,4	2597,6	2714,8	146,0
Корхонаҳои кишоварзӣ	80,2	102,4	105,6	127,4	118,3	132,3	164,9
Аҳоли	867,0	892,4	908,8	972,4	1081,8	1069,2	123,3
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	911,9	1124,6	1168,1	1379,4	1397,3	1513,3	166,0
Ҳосилнокӣ сентнер аз 1 гектар							

Дар ҳамаи категорияи хоҷагиҳо	256,0	256,9	264,6	274,2	280,5	286,1	30,1
Корхонаҳои кишоварзӣ	245,8	250,4	261,1	285,2	282,4	287,8	42,0
Аҳоли	247,2	244,5	249,7	252,1	250,6	250,4	3,2
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	266,0	267,8	278,2	291,8	305,6	318,3	52,3

Сарчашма: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2024, сах.167-170; 202-205.

Эзоҳ: киёсӣ ҳосилнокии сабзавот бо сентнер ҳисоб карда шудааст.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки истеҳсоли сабзавот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар соли 2022 -2714,8 ҳаз. тонна нисбати соли 2017 ба 146,1% зиёд шудааст. Инчунин, дар корхонаҳои кишоварзӣ ба 164,9%; хоҷагиҳои аҳоли - 123,3%; хоҷагиҳои деҳқонӣ – 166% зиёд шудааст. Таҳқиқот нишон додааст, ки дар шароити муосир рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ самаранок мебошад. Яке аз натиҷаи асосии истеҳсоли сабзавот дар хоҷагидорӣ ҳосилнокӣ мебошад. Ҳосилнокии сабзавот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ соли 2022 нисбати ба соли 2017 ба 30, 1 сентнер; корхонаҳои кишоварзӣ -42,0 сентнер; аҳоли – 3,2 сентнер ва хоҷагиҳои деҳқонӣ – 52,3 сентнер зиёд шудааст. Қайд намоем, ки нишондиҳандаи асосии самаранокӣ истеҳсоли сабзавот ҳосилнокӣ мебошад, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ соли 2022 нисбати соли 2017 52,3 сентнер зиёд мебошад. Дигаргунӣҳо дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пайдоиши шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ оварда расонидааст. Дар қатори иттиҳодияҳои кишоварзӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ ва шарикӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ низ ба рушди муайян ноил гардиданд. Ҳолати иқтисодӣ ва ҳуқуқии онҳо тавассути Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», ки 15-уми март соли 2016 таҳти №1289 қабул шудааст, муайян

карда мешавад [5]. Мутобиқи қонуни мазкур, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) - ин "субъекти соҳибкорие мебошад, ки дар он истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолияти шахсии як нафар ё фаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва молу мулк ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст". Барои кам кардани таъсири манфии омилҳои ба ҳосили сабзавот дар чараёни истеҳсолот комёбиҳои илму техника ҷорӣ кардан, инчунин бо дастгирии молиявӣ, таъмин намудани парвариши навҳои нави сабзавотҳо, ки ба шароити табиӣ бештар тобоваранд, маблағҷудо кардан лозим аст. Манбаҳои маблағгузорӣ инчунин барои баланд бардоштани ҳосилхезии замин ва истифода бурдани усулҳои самарабахши хоҷагидорӣ заруранд.

Ба ақидаи мо, рушди соҳаи сабзавоткорӣ бештар дар хоҷагиҳои деҳқонӣ самаранок мебошад. Аз натиҷаи таҳлилҳои маълум гардидааст, ки мавқеи хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ сол ба сол мустақкам гардида, ҳиссаи он дар истеҳсоли сабзавот зиёд гардидааст. Шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ, ки ба ҳосили сабзавот таъсир мерасонанд, метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард. Ба категорияи якум омилҳо ба монанди сифати хок, ҳарорати паст дар давоми сол, кунҷҳои офтобии паст ва дигар шароитҳои шабех дохил мешаванд. Дар

категорияи дуом - сардиҳо, набудани боришот, жолаи харобиовар, хушксолӣ ва дигар падидаҳои ба ин монанд.

Дар баробари ин таҳлили адабиёти иқтисодӣ дар ин самт нишон медиҳад, ки масъалаҳои ташаккул ва дурнамои инкишофи зеркомплексҳои соҳавии сектори аграрӣ ҳанӯз ба қадри кифоя омӯхта нашудаанд. Ба омузиши таъсири минтақаҳои табиӣ иқтисодӣ ба махсусгардонӣ ва тақсимои фазои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ миқдори маҳдуди асарҳо бахшида шудаанд. Таҳлили наздиктар масъалаҳои диверсификатсияи соҳаи кишоварзӣ, имконияти ҳади аксар бо озӯқа, таъмин намудани аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ, зарурати кам кардани воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ, беҳсозии ҷойгиршавии саноати коркард, рушди зеркомплексҳои соҳавии кишоварзӣ-комплексӣ агросаноатии

Чадвали 2. - Дурнамои рушди истеҳсоли сабзавоткорӣ дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ то давраи солҳои 2025-2030, ҳазор тонна [8]

	Солҳо			
	2022	2025	2030	Қиёси с.2030 нисбати с.2022 бо %
Дар ҳамаи категорияи хоҷагиҳо	2714,8	3131,0	3488,9	128,5
Корхонаҳои кишоварзӣ	132,3	140,2	148,3	112,0
Аҳоли	1069,2	1380,3	1410,4	131,9
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	1513,3	1610,5	1930,2	127,5

Сарчашма: Пешниҳоди муаллиф дар асоси маълумотҳои Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ушанбе.- 2024.

Аз таҳлилҳои чадвали 2 собит мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли сабзавот то давраи 2030 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо -3488,9 ҳазор тонна ташкил медиҳад. Дар корхонаҳои кишоварзӣ – 148,3; хоҷагиҳои аҳоли – 1410,4 ва хоҷагиҳои деҳқонӣ – 1930,2 ҳазор тонна зиёд мешавад. Бояд қайд намоем, ки дар ҳисобҳои дурнамо бо назардошти афзоиши табиӣ аҳоли ва талаботи он дар маҳсулоти сабзавот пешниҳод гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра зарур аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки талаботи асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва ба даст овардани ҳосили баланди сабзавот истифода бурдани усулҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ кишоварзӣ - замини кишт, дуруст истифода бурдани нуриҳои маъданӣ, дар вақти кишт истифода бурдани тухмии хушсифат, назорат ба муҳлати кишт, нигоҳубини киштзор дар ҳамаи давраҳо ва дар давраи чамъоварии ҳосил, ки тайёр карданро дар бар мегирад, мебошад. Дурнамои рушди саноати коркарди комплекси агросаноатӣ пеш аз ҳама бо зарурияти зиёд кардани базаи ашъи хом алоқаманданд. Чунин таҷриба барои дар кишоварзии ҷумҳурӣ рушди саноати сабзавотпарварӣ хеле муҳим аст, гарчанде ки инкишофи ҳар як соҳаи алоҳида хусусиятҳои хоси худро дорад.

Меъёрҳои тавсиявии физиологӣ истеъмолии маҳсулоти асосии озӯқаворӣ ба сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018, №451 маҳсулоти сабзавоти ба сари аҳоли – 130 кг мебошад [6]. Дар раванди таҳқиқот усули ҳисобҳои дурнамо истифода бурда шудааст.

Пешниҳод карда мешавад, ки барои расидан ба ин ҳадаф, роҳбарони хоҷагиҳои кишоварзӣ, масъулини идоравии шахру

минтақаҳои ҷумҳурӣ зарур аст, ки ҷиҳати ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ ва дар шакли модулҳои илман асоснокшуда ба роҳ мондани идоракунии босамари захираҳои истеҳсоли чораҳои амалӣ андешида, ба ин васила самаранокии соҳаи сабзавоткорӣ таъмин намоянд, ки муҳимтарин заминаи расидан ба ҳадафи таъмини амнияти ғизоӣ дар минтақа ва ҷумҳурӣ мебошад.

Қайд кардан ба марид аст, ки суръати афзоиши истеҳсоли сабзавоткорӣ дар соҳаи кишоварзии он аз суръати афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ ақиб мемонад. Ин зарурияти муносибати махсусро ба таъмини суръати баланди рушди соҳаҳои муҳимтарини комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси сабзавотпарварӣ ба миён меорад. Ҳадафҳои таъмини истиқлолияти озуқавории ҷумҳурӣ чунин маъно дорад, ки дар шароити бозор тамоми сиёсати комплекси агросаноатии кишвар бояд ба манфиатҳои амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла таъмини амнияти озуқавории ҷумҳурӣ асос ёбад. Сабзавоткорӣ наметавонад як соҳаи асосии сохтори ташаккулёбанда бошад, гарчанде ки онҳо дар таъмини амнияти озуқавории кишвар нақши хеле муҳим доранд. Ин соҳаҳо метавонанд дар доираи истеъмоли дохилӣ рушд кунанд ва афзоиши минбаъдаи онҳо аз ҳисоби афзоиши демографӣ ва мутаносибан баланд шудани сатҳи истеъмоли аҳоли ба даст меояд. Ҳисобҳои дурнамо оид ба ҳаҷми зарурии сабзавот, ки асосан барои истеъмоли дохилӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ зарур аст, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳолатҳои, ки соли камобӣ ба вучуд меояд, ба вазъиятҳои тағйирёбанда омода шудан зарур аст, чунки дар ин ё он ноҳияҳои ҷумҳурӣ сабзавот намерасад [7]. Ин маълумотҳои ҳисобшуда имкон медиҳанд, ки тадбирҳои танзими

давлатӣ дар ин самт асоснок карда шаванд. Унсурҳои муҳими бозори сабзавот дастгирии иттилоотӣ мебошад. Истифодаи иттилооти гуногун ва калонҳаҷм муносибати мунтазамро ба ташкили қабул, коркард ва таҳлили он дар раванди қабули қарорҳои идоракунии талаб мекунад. Дар робита ба ин, системаи иттилоотии маркетингии бозори сабзавот бояд дар асоси мураккабӣ ва ҳамроҳангсозии тамоми ҷузъҳои мавзӯи он, ки бо истифода аз технологияҳои муносири компютерӣ ва иттилоотӣ ва бо истифода аз усулҳои гуногуни иқтисодӣ риёзӣ ба даст оварда мешавад, сохта шавад. Дар паҳн намудани ахборот бояд тарғиби навҳои нави серхосили сабзавот, ба касалию ҳашароти зараррасон тобовар, сифати баланд, технологияи пешқадами парвариши сабзавот, инчунин коркарди онҳо мавқеи махсусро ишғол намояд. Чунин маълумот бояд дар ҳаҷм ва шаклҳо нашр карда шавад, ки барои ҳамаи иштирокчиёни бозори сабзавот ва дигар истифодабарандагони манфиатдор дастрасанд. Албатта, дастгириро танзими давлатӣ шартҳои муҳими муваффақиятҳо дар ин самт маҳсуб меёбад.

Хулоса. Захираҳо ва роҳҳои муносири афзоиши маҳсулот, воситаҳои афзунгардонии ҳосилнокии сабзавот, истифодаи технологияи камхарҷи обмонӣ, таҷрибаи пешқадами истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, имтиёзҳо, фоизи қарзҳо бо назардошти таҷрибаи давлатҳои дорони сектори аграрии рушдкарда мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, натиҷагирӣ шудааст, ки амалигардонии чорабиниҳои дар мақола зикршуда бо назардошти хусусиятҳои хоси истеҳсолоти хоҷагҳои деҳқонӣ ва хоҷагҳои аҳоли ба рушди самаранокии иқтисодии онҳо мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2023, саҳ.167-170; 202-205.
2. Кудратов Р.Р., Косимов Т.А. Оценка взаимосвязи интеграцион-ных процессов агропродовольственного сектора [Матн] / Косимов Т.А.// Учёные записки Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова. –Худжанд, 2018. -№1. –С.118-127.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», ки 15-уми март соли 2016 таҳти №1289.
4. Косимов Т.А. Анализ оценка состояния производства овощей и картофеля в сельском хозяйстве Республики Таджикистан./Т.А Косимов// Финансово-экономический вестник Таджикский государственный финансово экономический университет.- Душанбе, 2020.-№2.- С125-131.
5. Меъёрҳои таъсирҳои физиологӣ ва истеъмоли маҳсулоти асосӣ озукаворӣ ба сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018, №451 маҳсулоти сабзавоти ба сари аҳоли – 130 кг.
6. Пиризода Ҷ.С. Пешрафти инноватсионии КАС- Тоҷикистон дар доираи Стратегияи миллии рушд то соли 2030/ Инноватсия – омили самарабахши алоқаи илм ва истеҳсолот.Душанбе, ТАУ, 2019, с.5-7.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии кишвар (23.12.2022). Душанбе, 2022.- саҳ.22.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030. Дшанбе.- 2016.
9. Содиқов, М. С. Таҷрибаи Ҷаҳонии ташаққулӣ ва рушди сармоягузори мустақими хориҷӣ / М. С. Содиқов, А. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 9. – Р. 228-233. – EDN QBP0JA.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қосимов Тағой Абдуллоевич - муаллими калони кафедраи “соҳибкорӣ ва иқтисодиёти соҳавӣ”-и Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел.: 918 94 02 72

Информация об авторе:

Касимов Тагой Абдуллоевич – старший преподаватель кафедры «Предпринимательство и отраслевая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: 918 94 02 72

Information about the author:

Qosimov Tagoy Abdulloevich - senior lecturer of the department of "Entrepreneurship and Sectoral Economics" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel.: 918 94 02 72

УДК: 378

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ТАШАККУЛИ САРВАРӢ ВА СУДОВАРИИ ОН ДАР МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИР

Ашурмахмадиён Ф.А.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф таҷрибаи ҷаҳони ташаккули сарварӣ ва судоварии онро мавриди таҳлил қарор дода чунин такид намудааст, ки дар илмӣ менеҷменти муосир механизми ташаккули ҷомеаи имрӯза гувоҳии онро дорад, ки шартҳои асосии фаъолияти самаранок ва мавқеи иқтимоии ҳар як инсон мавҷудияти системаи донишҳо ва истеъдоду ҳунариҳудӣ ӯ мебошад.

Калидвожаҳо: сарварӣ, менеҷменти муосир, донишманд, оқил, гуфтори нек, ҳислатҳои шоистаи инсонӣ.

Барои иқтибос: Ашурмахмадиён, Ф.А. Таҷрибаи ҷаҳони ташаккули сарварӣ ва судоварии он дар менеҷменти муосир / Ф. А. Ашурмахмадиён // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 300-304.

ГЛОБАЛЬНЫЙ ОПЫТ ЛИДЕРСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И ЕГО УСТОЙЧИВОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Ашурмахмадиён Ф.А.

Аннотация. В данной статье автор проанализировал мировой опыт формирования и управления лидерством и подчеркнул, что современный научный менеджмент является механизмом формирования современного общества, который показывает, что главным условием эффективной деятельности и социального положения каждого человека является существование системы знаний, его талантов и навыков.

Ключевые слова: лидерство, современный менеджмент, знающий, умный, хорошая речь, достойные человеческие качества.

GLOBAL EXPERIENCE OF LEADERSHIP ORGANIZATION AND ITS SUSTAINABILITY IN MODERN MANAGEMENT

Ashurmahmadiyon F.A.

Annotation. In this article, the author analyzed the global experience of leadership formation and management and emphasized that modern scientific management is a mechanism for the formation of today's society, which shows that the main condition for the effective activity and social position of each person is the existence of the knowledge system and his talents and skills.

Key words: leadership, modern management, knowledgeable, intelligent, good speech, decent human qualities.

Гузориши масъала. Тамоми он ҳаракатҳои фаъолияти инсонӣ, ки дар рӯи замин аз ҳаракатҳои аввалаи фардҳои алоҳидаи сарварон – аз ҷумла пешвоён сурат гирифта ва мегирад. Ҳолати мазкур дар қадом давлату гӯшаи рӯи замин набошад, баъдан ба ҷаҳон паҳн гардида, ташаккул меёбад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур як қатор олимони аз қабили К.Менгер, Е. Бем – Баверк, Ф. Визер, Т.Тард, Л. Мизес, Ф. Ҳайек, Ғаниев Т.Б. ва дигарон корҳои илмӣ анҷом додаанд

Мақсади мақола – ин омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии ташаккули сарварӣ ва судоварии он дар менечменти муосир ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Пайдоиши миллатҳо, давлатҳо ва аҳли диндорону дигар ҷамъияту ҳизбҳо низ самарҳои ҳамкорӣ ва тақсимоли меҳнати фардҳои алоҳида ба ҳисоб рафта, ҳар як фаъолият ва ҳаракати даставӣ ин ҷамъи фаъолияти фардҳои алоҳида буда, ҳаракатҳои махсусро ҳамчун хоҳиш ва мақсадгузориҳои онҳо шинохтан ва эҳтиром кардан лозим аст.

Дар ин самт моро зарур аст, ки пешвоён, мардони соҳибхунари касбиеро ба воя расонем, тарбия намоем, ки ҳаракатҳо ва мақсадҳои бузурги касбиро барои имрӯзу оянда гузошта тавонанд. Ҳатто таърих низ аз ҳаракатҳои пешвоёни алоҳида муайян шудааст ва муборизаҳо низ муборизи мақсадҳо ва хоҳишҳои фардҳои алоҳида, пешвоёни бузурги таърихӣ ҳалқу миллатҳои гуногуни дунё мебошад. Аз ин хотир, гуфтан ба маврид аст, ки тамоми ҳодисаҳои таърихӣ инӣъкосгари ҳаракатҳои пешвоёни касбии ҳамоно замона мебошад. Вобаста аз ҳаракатҳо, шаклу гурӯҳ ва ё характери пешвоён ташаккул меёбад ва дараҷаи мақсадгузориву таъсиррасонии онҳо муайян мегардад. Ҷомеаи инсонӣ бояд андеша ва ҳаракатҳои онро ҳамчун қонуни асосии рушди устувор қабул карда, шароит муҳайё намояд [1, с.44].

Олимони Австриягӣ дар охири асри XIX ҳақидаи махсуси худро оиди табиати пешво ва ташаккули он кор карда баромаданд. Дар соли 1871 К.Менгер (1840 - 1921) оиди мавқеи илмӣ иқтисодӣ дар рушди инсонӣ навишта чунин возеҳан таъкид месозад, ки назарияи иқтисодӣ оиди фаъолияти инсон рӯякӣ, яъне таҳқиқоти рафтори инсонӣ набуда, балки шарту шароитҳои хоҷагидориро меомӯзад, ки инсон аз руи фаъолияти муқараршуда барои таъмини талоботи худ қору фаъолият менамояд.

Аз ин нуқтаи назар К.Менгер ба асоси илми мактаби австриягӣ санги асос гузошта, оиди ҳислатҳои ҳоси мавқеи пешвоён – инсонҳои қобилият дошта дар рушди иқтисод назарияи ҳоси худро пешниҳод менамояд. Ӯ таъкид намудааст, ки мо бояд қонунияти махсуси рушди ҳар як инсонро ҳангоми таъмини талаботҳои ӯ биомӯзем ва аз баҳодиҳии умумӣ даст бардоштан бошем. Дикқати асосиро ба дараҷаи рушд, хоҳиш ва талаботи пешвоён – инсонҳои рушдёфтаи касбӣ дар пайвастагӣ ба муносибатҳои дастовардҳои фаъолияти иқтисоди дода бошем. Сотсиологи франсуз Т.Тард (1843 - 1904) дар асари худ «Мантиқи иҷтимоӣ» иқтисодиётро ҳамчун илмӣ омӯзиши «хоҳиш ва боварии одамон» номидааст. Бо ақидаи ӯ аз хоҳиш ва боварии одамони гуногун қонунҳои иқтисодӣ пайдо мешаванд. Т.Тард меғӯяд, «Боигарӣ ин – амалишудани қисме аз комбинатсияи хоҳиши одамон ва боварии онҳо мебошад». Ҳавасмандиро бошад, хоҳиш ва иҷрошавии онҳо ба вучуд меорад. Хоҳишҳо гуногундараҷа ва гуногунҷабҳа буда, ҳавасмандӣ ва ҳавасмандон низ бояд гуногун бошанд. Вобаста аз фикрҳои боло К. Менгер дар назарияи худ дикқати асосиро ба таҳлили рафтори одамони алоҳида дода, бойгариро дар доираи фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун чизи зарурии фаъолияти ҳунари – беҳтарин захираи болоравии хоҳиши одамон номидааст. Инчунин ӯ дикқатро ба технологияи рафтори инсонҳо дода, натиҷа –

судоварии қарори рафтори одамонро ҳамчун категорияи иқтисодӣ пешниҳод менамояд[2, с.36].

Барои таъмини судоварии баланди қобилияти пешвой, роҳбарӣ ҳирадманд, инсонҳои соҳибхуна К. Менгер чор сифатро муҳим мешуморад:

1.Талаботӣ – хоҳиши одамон:

2.Хусусияти хоси фаъолият – касбӣ:

3.Фаҳмишӣ, хунари одамон оиди фаъолияти махсуси касбӣ – истеъдодӣ:

4.Шинохти ақлонии одамон оид ба истифодабарии захираҳо ва ҳиради ақлӣ.

Ӯ қайд мекунад, ки агар яке аз ин сифатҳо дар ҳирадмандон набошад, пас судоварии қобилиятҳо – пешвоён кам мешавад, ё худ пурра амалӣ намегардад.

Дар ин нукта К. Менгер одамонро вобаста аз касбият ахлоқ, хусусияти ақлонӣ, хунари ва дигар нишондиҳандаҳои иҷтимоиашон ҷудо менамояд. Аз рӯи қоидаи таърихӣ ва истифодаи вақт К.Менгер инсонҳоро рушдбанда ва тавонманшаванда муаррифӣ менамояд. Дар натиҷаи он ҷамъият рушд ёфта, боло меравад. Бояд таъкид кард, ки ин нуктаро ҳанӯз дар замони худ донишмандони тоҷик Мавлоноӣ Балхӣ «Худованди ту дар туст», гуфта буд, Ҳофизи Шерозӣ «Нури илоҳӣ ва косаи зарро ба ҳар як инсон хос дида буд», Абуали ибни Сино «Гавҳари ноёби ҳар як инсон» номида буд[3,].

К. Менгер система ва ё занҷири дарози тарзу усули хоҷагидорӣ эрод гирифта менависад, ки чӣ қадар занҷири системаи тақсмоти меҳнат ва даромад бисёр дараҷа бошад, ҳамон қадар беадолатӣ ва нобоварии одамон зиёд мегардад ва инсонҳо аз рушд мемонанд.

Фаъолияти инсониро К. Менгер ба се гуруҳи калони донишҳо ва ҳаракатҳо ҷудо менамояд:

1.Ҳаракатҳо ва ранҷҳо доир ба таъмин намудани талаботҳои ҳаррӯзаи ҳеш. Ин рафтори одамони оддӣ мебошад.

2.Дурандешӣ – ба инсонҳои бофарҳанг ва соҳибҳиради касбӣ хос буда, онҳо доимо ҳаракатҳои таъмини талаботҳоро барои тамоми давраҳои ҳаётии ҳеш ва барои насли оянда низ доранд.

3.Донишҳо ва қобилиятҳои инсонҳо дарки ояндаро дошта, фаъолиятшанро барои таъмини рушди устувори ҷомеа равона месозанд. Аслан ин рафтори сарваронӣ асли мебошад.

Дигар элементҳои дар системаи иқтисодӣ иштирок дошта – пул, мол, сармоя ва муомилот бо мақсади таъминоти ҳамон қоидаҳо ва талаботҳои дар боло овардашуда равона карда мешаванд.

Вобаста аз ин рафторҳо ва ҳаракатҳо фаҳмиши баҳои сатҳи зиндагонӣ низ фарқкунанда мебошад. Яъне аз рӯи ҳаракатҳои аввала сатҳи зиндагонии одамон дар дараҷаи таъминоти моддӣ, дуввум дар дараҷаи воситаҳои истеҳсолӣ ва сеюм дар дараҷаи пешвой ё худ рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ сурат мегирад.

Давомдиҳандагони ақидаи К. Менгер оиди омӯзиши илми фаъолияти хоҷагидорӣ инсон Е. Бем – Баверк, Ф. Визер менависанд, ки фаъолиятро дар дараҷоти арзишҳо чунин ҷудо кардан мумкин аст:

1.Барои тичорат ва ташкили бозори фурӯши молу хизматҳо;

2.Ташкили фаъолияти истеҳсолот;

3.Барои таъмин рушди устувори тамоми соҳаҳои хоҷагии ҳалқ;

Оиди қоидаҳои умумии фаъолияти инсонӣ мақоми муҳимро намояндаи нави мактаби австриягӣ Людвиг фон Мизес гузашт. Ӯ дар асари таърихӣ худ «**Фаъолияти инсонӣ**» (1949с.) қоидаҳои фаъолияти инсонҳоро муайян месозад, ки дар ҳама соҳаҳо истифода кардан мумкин аст. Мувофиқи ин қоида, ки бо ақидаи файласуф Сукрот монандӣ дорад, системаи қоидаи илми назарияи иқтисодӣ сиёсӣ бояд аз доираи фаъолияти иқтисодии одамон баромада, ба асли ин ҳаракатҳо диққат диҳад. Яъне ба

ХОҲИШИ одамон, мақсадгузори ва интихоби роҳи дурусти бамақсадрасӣ, истифодаи имконот ва табиноти табиӣ онҳо. Бо ақидаи Л. Мизес ин асоси воқеаи рафтори инсонҳоро ташкил медиҳад. Чунки мақсадгузориҳо мо набоят исбот кунем, ё худ таҳлил намоем, балки ҳамчун хоҳиши таъминкунандаи кайфияти онҳо қабул намоем ва роҳу усули дурустро пайдо карда, онҳоро амалӣ гардониди судовариҳо таъмин созем[4, с.123].

Бартариҳои дигари ақидаи Л. Мизес он аст, ки ӯ ба ҳамадонии инсон оиди шинохти қонунҳои табиӣ ва умуман асли ҳақиқат ҳақиқати мутлақо зид буда, менависад, ки инсонҳо ҳамадон нестанд, онҳо метавонанд дар доираи ақлу донишу қобилияту нигоҳи ҳадаш қабули иттилоотро дошта бошанд ва мақсадгузориву қарор қабул намуда, роҳу равиши ҳаракатҳои касбиашонро интихоб намоянд.

Мувофиқи ақидаи Л. Мизес ҳамаи ақидаҳо, мақсадҳою мақсадгузори аз фардҳои алоҳида сарчашмагирифта, баъдан шакли коллективиро ба худ мегиранд ва агар идеалӣ бошанд ҷамъиятӣ гашта, фарҳанги мардумро устувор месозанд ва мардумӣ мегарданд.

Ба ақидаи мо низ ин қоида қабул буда, менеҷмент бояд пешвоён ва шахсони бузурги таърихӣ тавлид созад, ки дорои ақидаҳо ва мақсадҳои бузурги ҷаҳонӣ бошанд ва созандаи фарҳангӣ касбӣ барои насли имрӯзаю оянда бигарданд.

Дар асари «Назария ва таърих» (1957) Л. Мизес менависад, ки ҷаҳолияти мақсадноки одамонро дурӯғ гуфтан ва ё тасдиқ накардан маъно надорад. Чунки инсоният таърих ё худ иқтисодро кулан идора карда наметавонад. Таърих ва иқтисод, ки дар қонуниятҳои диалектикий ҳаракат мустақилона иштирокдоранд, мақсаднокии инсоният бошад, аз мақсаднокии фардҳои алоҳида иборат буда, ҳеч гоҳ қулро дар бар гирифта наметавонад. Метавонед худро муҳим созед,

фикри асоси илмӣ дошта бигӯед, мақола ва китоб нависед, то ин ки ақидаи Шумо низ идеалӣ гашта, мардум онро қабул намоянд ва судовари ҷомеа бигардед. Мувофиқи ақидаи устувори Л. Мизес – ақли коллективӣ (даставӣ) вучуд надорад. Ақли фардӣ вучуд дорад ва фақат он ақл таъсир расонанда ва ҳаракаткунанда мебошад. Фикриҳои эволюсионии мардумро забон ва ҳамкориҳои ҷаҳолиятӣ дар даврҳои муайяни таърихӣ бо ҳам вобастаю пайваста месозанд.

Механизми ташаккули ҷомеаи имрӯза гувоҳии онро дорад, ки шартҳои асосии ҷаҳолияти самаранок ва мавқеи иҷтимоии ҳар як инсон мавҷудияти системаи донишҳо ва истеъдоду ҳунариҳудӣ ӯ мебошад.

Намояндаи дигари мактаби австриягӣ Ф. Ҳайек (1899 - 1992) дар мақолаи «Истифодаи дониш дар ҷамъият» (1945) навишта буд, ки ҳислати ҳосили рушди иқтисодӣ ва масоили системаи иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа пеш аз ҳама дар он мебошад, ки мо то чӣ андоза аз шаклу усулҳои донишҳои навини касбӣ истифода мебарем[5, с.89].

Мушкилоти донишомӯзиро барои қулҳои ҷомеа Ф. Ҳайек дар қобилиятҳои гуногун доштани одамон дида, менависад: «Барои ҳар одам аз худ намудани ҳамаи донишҳо ва равишҳои касбӣ ҳело мушкил мебошад. Махсусан дар ҳолати тағйирёбандаи баланд қарор доштани иттилооти касбӣ вучуд ҳунари». Бояд гуфт, ки пас аз 70 сол ин мазмунӣ суҳанҳоро мо дар амали ҳаракатҳои иқтисодӣ имрӯзҳо дида истодаем.

Аз ин нуқта Ф. Ҳайек таъкид меорад, ки «Агар мо масоили иқтисодии ҷомеаро дар мувофиқшавии одамон ба ҳолатҳои тағйирёбандагии фаҳмишҳо ва иттилоот дар доираи вақт бубинем, пас мо бояд ҳаллу фасли онҳоро ба одамон – пешвоёне бовар намоем, ки ин қобилияту донишро доранд. Ин гуна шахсон бояд дар роҳбарии қорхонаҳову муассисаҳо, вазорату идораҳо ва давлат бошанд[6, с.95]. Аз нигоҳи мо имрӯз вақти он

расидааст, ки тамоми он қарорхое, ки дар олами тезтағйирёбандаи ҷаҳони иқтисодиву иҷтимоӣ дида мешаванд, бояд ҳатман аз ҷониби одамони соҳибхирад – пешвоёни комили вақтшиноси касбӣ қабул карда шаванд. Ин зарурати мавҷудияти пешвоёни касбӣ вақтшиносро дар ҳамаи зинаҳо сарвари шароити ҷаҳоншавии иқтисодиву иҷтимоӣ ба майдон оварда аст.

Хулоса. Ба андешаи мо вақте, ки инсонҳои касбу кори гуногун дар майдони фаъолияти худ қарор доранд ва ин майдонҳо

боз ба майдони дигаре алоқаманд мебошад, бояд мо тарзе мақсадгузорӣ ва роҳу равиши ҳаракатҳоро дошта бошем, ки таъмини доду гирифти системаи бозори ба роҳ монем. Системаи нарх дар ин фаъолият ҳамчун омили асосии иттилоотӣ ва танзимгариро дорад. Ин система аксар маврид дар шакли номаълум амал менамояд, ба монанди «оила, пул ва урфу одат». Ин арзишҳоро низ инсоният дар натиҷаи рушди ақлонии худ соҳиб гашта метавонад.

Адабиёт

1. Ғаниев Т.Б. Менеджмент қ. 1-12. Душанбе. Ирфон. 2004-2018.
2. К. Менгер. Основания политической экономии //Австрийская школа в полит экономии //М. экономика 1992г. стр.36
3. Ҳофизи Шерозӣ Қуллӣёт. Ирфон. Душанбе. 1983 – 672с.
4. Мавлоноӣ Балхӣ. Маснавиимаънавӣ. Техрон. 2001 - 730с.
5. Ф.Хайек. Использование знаний в обществе. //Индивидуализм и экономический порядок.М.2000. с. 89-90.
6. Ф.Хайек. Использование знаний в обществе. //Индивидуализм и экономический порядок.М.2000. с. 95-99.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ашурмахмадиён Ғайзиддин Ашурмахмад - омӯзгори кафедраи менеджмент ва ташкили сайёҳии ДДБ ба номи Носири Хусрав. :(+992)00-433-45-76.

Информация об авторе:

Ашурмахмадён Ғайзиддин Ашурмахмад - преподаватель кафедры менеджмента и организации туризма ДДБ имени Насира Хусрава.:(+992)00-433-45-76.

Information about the author:

Ashurmahmad Faiziddin Ashurmahmad - teacher of the department of tourism management and organization of DDB named after Nasir Khusrav.:(+992)00-433-45-76.

УДК 338.48

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Сохибов А.Н.

***Аннотация.** В данной статье рассматривается подробный анализ различных аспектов развития экологического туризма в Республике Таджикистан. Особое внимание уделяется вопросам, связанным с развитием туристической индустрии как одного из ключевых факторов, способствующих увеличению валового внутреннего продукта (ВВП) страны. Исследование показывает, что активное развитие экотуризма может существенно способствовать созданию новых рабочих мест, что является особенно важным для экономического роста и снижения уровня безработицы в регионах. Экотуризм, благодаря своей ориентированности на природные ресурсы и сохранение окружающей среды, требует значительного участия местного населения в обслуживании туристов, что способствует росту занятости. Кроме того, статья подчеркивает важность развития экотуризма для сохранения природного наследия страны. Таджикистан обладает уникальными природными ландшафтами и биоразнообразием, которые могут привлечь внимание экологически сознательных туристов. Развитие экологического туризма способствует осведомленности о необходимости охраны окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов. Таким образом, данная статья предоставляет всесторонний обзор текущего состояния и перспектив развития экологического туризма в Таджикистане, подчеркивая его важность для экономического роста, социального развития и сохранения природного наследия страны. Она акцентирует внимание на необходимости интеграции экологического туризма в общую стратегию развития страны, что позволит не только улучшить экономические показатели, но и обеспечить долгосрочную устойчивость и экологическую безопасность.*

***Ключевые слова:** Экологический туризм, экономическая значимость, устойчивое развитие, природные ресурсы, культурное наследие, природные ландшафты, туристическая индустрия, сохранение природы, экономический рост.*

***Для цитирования:** Сохибов, А.Н. Экономическая значимость экологического туризма в Республике Таджикистан / А.Н. Сохибов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 305-316.*

ECONOMIC IMPORTANCE OF ECO-TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sokhibov A.N.

Annotation. This article discusses a detailed analysis of various aspects of the development of ecotourism in the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to issues related to the development of the tourism industry as one of the key factors contributing to the increase in the country's gross domestic product (GDP). The study shows that the active development of ecotourism can significantly contribute to the creation of new jobs, which is especially

important for economic growth and reducing unemployment in the regions. Ecotourism, due to its focus on natural resources and environmental conservation, requires significant participation of the local population in serving tourists, which contributes to increased employment.

In addition, the article emphasizes the importance of developing ecotourism for preserving the country's natural heritage. Tajikistan has unique natural landscapes and biodiversity that can attract the attention of environmentally conscious tourists. The development of ecotourism promotes awareness of the need to protect the environment and sustainable use of natural resources. Thus, this article provides a comprehensive overview of the current status and prospects for the development of eco-tourism in Tajikistan, highlighting its importance for economic growth, social development and conservation of the country's natural heritage. She focuses on the need to integrate eco-tourism into the overall development strategy of the country, which will not only improve economic performance, but also ensure long-term sustainability and environmental safety.

Key words: Eco-tourism, economic significance, sustainable development, natural resources, cultural heritage, natural landscapes, tourism industry, nature conservation, economic growth.

МАНФИАТҲОИ ИҚТИСОДИИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Соҳибов А.Н.

Аннотатсия. Дар ин мақола таҳлили муфасссали ҷанбаҳои гуногуни рушди туризми экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Ба масъалаҳои рушди соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар (ММД) таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки рушди фаъоли сайёҳии экотуризм метавонад ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат кунад, ки махсусан барои рушди иқтисодӣ ва коҳиши сатҳи бекорӣ дар минтақаҳо муҳим аст. Экотуризм бо таваҷҷуҳ ба захираҳои табиӣ ва ҷиғзи муҳити зист иштироки назарраси аҳолии маҳаллиро дар хидматрасонӣ ба сайёҳон тақозо мекунад, ки ба афзоиши шугли аҳоли мусоидат мекунад.

Илова бар ин, дар мақола аҳамияти рушди экотуризм барои ҷиғзи мероси табиӣ кишвар таъкид шудааст. Тоҷикистон дорои манзараҳои беназири табиӣ ва гуногунии биологӣ мебошад, ки метавонад таваҷҷуҳи сайёҳони аз ҷиғати экологӣ огоҳро ҷалб кунад. Рушди туризми экологӣ ба огоҳии зарурати ҷиғзи муҳити зист ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, дар мақолаи мазкур вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди сайёҳии экологӣ дар Тоҷикистон шарҳи ҷамаҷониба дода шуда, аҳамияти он барои рушди иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ ва ҷиғзи мероси табиӣ кишвар таъкид шудааст. Вай ба зарурати ворид намудани сайёҳии экологӣ ба стратегияи умумии рушди кишвар, ки на танҳо нишондиҳандаҳои иқтисодиро беҳтар мекунад, балки устувори дарахмуддат ва амнияти экологиро низ таъмин мекунад, тамарқуз мекунад.

Калидвожаҳо: Туризми экологӣ, аҳамияти иқтисодӣ, рушди устувор, захираҳои табиӣ, мероси фарҳангӣ, ландшафтҳои табиӣ, саноати сайёҳӣ, ҷиғзи табиат, рушди иқтисодӣ.

Постановка проблемы.

Регулирование благоприятных условий для развития туристической отрасли и совершенствование государственной политики по управлению отраслью считаются важнейшими приоритетами социально-экономической политики развития Республики Таджикистан.

Анализ последних исследований и публикаций. Данная тема было изучена отечественными и зарубежными учёными такие как: Давлатзода, Д. А., Ёров Д. Н., Михеева, И.

Целью статьи является проведение всестороннего анализа экономической значимости экологического туризма в Республике Таджикистан

Основное содержание материала. В настоящее время существует множество способов интерпретации экотуризма, из которых многие акцентируют внимание на его значении для охраны окружающей среды. Изучая различные взгляды на это понятие, вы сможете получить более полное и глубокое представление о данной теме.

Термин «экологический туризм» приобрел популярность в последние годы в самых разных контекстах. Это обусловлено возросшим интересом к «экологически чистым» формам отдыха, также называемым «природным» или «социальным» туризмом. Такой интерес вызван осознанием серьезных и разрушительных последствий, вызванных экономической деятельностью человека. Промышленная революция и дальнейший рост производства привели к значительным экологическим проблемам, что заставило людей искать пути минимизации своего негативного воздействия на природу. В этом контексте экотуризм предлагает подход, который объединяет путешествия и заботу о природе, способствуя устойчивому развитию и охране природных ресурсов.[4].

Экотуризм представляет собой особый формат путешествий, целью которого является исследование местности, включая её географию, флору и фауну, а также культурные аспекты посещаемых регионов. Данный вид туристической деятельности осуществляется с соблюдением принципов, направленных на минимизацию воздействия на экосистему и охрану природного богатства.

Ключевым элементом экотуризма является его фокус на защите окружающей среды и поддержку устойчивого социально-экономического развития местных сообществ. Он способствует повышению осведомлённости о экологии как у путешественников, так и у жителей регионов, поддерживает применение экологически чистых методов ведения сельского хозяйства и активно участвует в программах по охране культурного наследия.

Таким образом, экотуризм выполняет значимую функцию в продвижении идеи экологической ответственности и поддержки устойчивых инициатив, что делает его важным инструментом для развития ответственного туризма и защиты окружающей среды.[8].

Большинство туристических направлений оказывают позитивное влияние на экономическое и социальное развитие регионов, где они расположены. Тем не менее, такие виды отдыха часто сопряжены с экологическими и антропогенными проблемами. Экотуризм, в отличие от традиционных форм отдыха, не только не наносит вреда экосистемам, но и способствует сохранению природных ресурсов. В условиях современных вызовов, таких как увеличение экологических угроз и безответственное отношение людей к природе, экологический туризм приобретает особую значимость.

Экотуризм не только вносит ценный вклад в туристическую отрасль, но и способствует устойчивому развитию населенных пунктов. Это создает гармонию между экологическими, культурными и экономическими аспектами, что помогает сохранить природное и культурное наследие регионов. Этот вид туризма направлен на снижение негативного воздействия на окружающую среду и активно участвует в защите экосистемы. Таким образом, экотуризм является важным средством защиты природы и содействия устойчивому развитию туристических территорий. [9, с. 832].

В итоге можно выделить основные аспекты экотуризма:

Защита экосистем, которая включает в себя устойчивое использование ресурсов на туристических маршрутах и активное вовлечение туристов и туроператоров в программы защиты природы.

Уважение к традициям и культуре местных жителей, что способствует обмену культурным опытом и взаимному обогащению.

Недавно мы стали свидетелями ряда современных тенденций в области развития экологического туризма, обусловленных различными факторами.

Во-первых, экотуризм заметно разнообразился благодаря появлению новых форм и направлений.

Во-вторых, наблюдается растущая синергия между экотуризмом и другими видами путешествий, а также секторами туристической индустрии, что позволяет создать более комплексный подход к организации отдыха.

Сторонники искреннего экотуризма, сосредоточенного на охране природы, высказывают тревогу по поводу ухудшающегося воздействия массового экотуризма. Они настаивают на необходимости запрета всех туристических

мероприятий на охраняемых природных территориях. Тем не менее, экотуризм уже стал частью широкого потока общепринятых туристических услуг. Например, в рамках многих культурных и прибрежных туров экскурсионные программы часто включают кратковременные поездки в заповедники, национальные парки и другие области природоохранного назначения.

Безусловно, возникновение новых направлений существенно меняет первоначальный смысл экотуризма, что нередко приводит к неясности в определении самой концепции эко-туристической деятельности. [4].

Экотуризм – это синергия между путешествиями и охраной природы, позволяющая туристам наслаждаться великолепием флоры и фауны, одновременно способствуя их сохранению. В отличие от массового или культурного туризма, этот вид развлечений оказывает лишь незначительное влияние на экосистему и не требует обширной инфраструктуры, поскольку туристы предъявляют минимальные требования ко всем условиям обслуживания. При надлежащем планировании и управлении экологический туризм может эффективно объединять интересы в области охраны природы, экологии и социального развития.

Тем не менее, само понятие экотуризма не имеет единого и четкого определения в научных исследованиях и концепциях. Автор работы считает, что экотуризм можно понимать как «организацию путешествий в первозданные участки природы, где обитают редкие виды животных и растений, что требует специального контроля за их состоянием». [7, с. 111-115].

В 2002 году, когда Организация Объединенных Наций объявила Международным годом экотуризма, Всемирная туристская организация (ВТО) вместе с

рядом других международных организаций предложила следующее определение экотуризма: уважение и взаимодействие с природой, а также содействие защите окружающей среды и культурных ценностей с минимальным воздействием на них. Таким образом, ВТО подчеркнула, что экотуризм не ограничивается узкой направленностью природного туризма, а представляет собой широкий спектр международной туристической деятельности, включая различные формы туризма, как традиционные, так и современные.

Значение туристической индустрии в современном мире сложно переоценить. По данным на 2022 год, доля туризма в мировом ВВП составляет 7,7%, и эта цифра продолжает расти. Сфера путешествий не только удовлетворяет духовные потребности отдельных людей, но и вносит огромный вклад в экономику, создавая новые рабочие места, стимулируя малый и средний бизнес, привлекая иностранную валюту и инвестиции, а также развивая местную инфраструктуру.

Однако у развития туризма есть и обратная сторона – он оказывает разрушительное воздействие на экологию и окружающую среду. В процессе туристической деятельности окружающая среда значительно загрязняется, особенно остро проявляется проблема пластиковой упаковки, твердых отходов и топлива с вредными примесями. Высокий уровень антропогенного воздействия приводит к истощению природных ресурсов и деградации ландшафтов, происходящей как в процессе посещения туристами туристических зон, так и в ходе подготовки мест для приема и размещения путешественников. [3, с.151-161]

По данным ученых из Сиднейского университета, туризм ответственен за выброс до 8% всех парниковых газов в атмосферу, что приводит к активному загрязнению

различных слоев атмосферы. Более того, этот показатель растет в среднем на 3% каждый год, что усугубляет глобальные экологические проблемы. [11].

Опрос Евробарометра, изучающий взгляды европейцев на туризм, показывает, что пандемия COVID-19 существенно изменила туристическое поведение граждан ЕС. Особое внимание уделяется растущему спросу на альтернативы устойчивого туризма как способу оживления отрасли. По данным Евростата, около 82% европейцев в 2021 году выразили намерение пересмотреть свои привычки в пользу поддержки экотуризма.

В последние годы наблюдается тенденция к отказу от пластиковых изделий, а также к выбору более экологически чистых способов передвижения, таких как поезда и велосипеды. Путешественники все чаще предпочитают местные продукты и услуги, осознавая значимость снижения углеродного следа и уменьшения негативного влияния на природу.

Жители Европейского Союза становятся всё более требовательными к выборам мест для отдыха, отдавая предпочтение тем направлениям, которые активно занимаются охраной природных ресурсов и применяют устойчивые практики. Это демонстрирует стремление туристов к более осознанному и ответственному отдыху, который не только позволяет им насладиться временем вдали от дома, но и вносит вклад в сохранение экосистем и культурного наследия.

Таким образом, новый подход к туризму становится неотъемлемой частью путешествий по Европе, отражая высокую степень заботы о будущем планеты и ее ресурсов.

Таким образом, COVID-19 стал катализатором для переосмысления туристических предпочтений и поведения, способствуя росту популярности экотуризма

и устойчивых туристических предложений. [14].

Также индустрия туризма создает дополнительное шумовое загрязнение за счет увеличения количества перемещений и роста туристического потока.

Таким образом, туризм, с одной стороны, крайне негативно влияет на экологию, а с другой – значительно развивает экономику стран. В данной ситуации существует спасительная альтернатива – экотуризм.

Экотуризм выступает значимым фактором устойчивого развития, основываясь на ключевых принципах и целях, которые помогают достичь баланса между деятельностью человека, природой и местными сообществами. Основные принципы экотуризма включают охрану окружающей среды, устойчивое

использование ресурсов, просвещение и образование, активное вовлечение местного населения и соблюдение этических стандартов. Цели данного направления направлены на сохранение природы, экономическое укрепление, повышение экологической осведомлённости, обогащение культурного наследия и улучшение социально-экономического положения местных жителей. Применение этих принципов способствует формированию устойчивых туристских практик, которые минимизируют негативные последствия для среды обитания и обеспечивают социальные и экономические преимущества. Таким образом, экотуризм служит средством повышения экологической и социальной ответственности, способствуя устойчивому развитию туристических регионов.

Таблица 1. Основные принципы и цели экологического туризма.

Основные принципы	Цели
Устойчивость	Сохранение окружающей среды и культурного наследия
Поддержка местных сообществ и их экономики	Поддержка и развитие местных сообществ
Минимизация воздействия на окружающую среду	Минимизация негативного воздействия на природные ресурсы
Экологическое равновесие	Поддержание и восстановление экологического равновесия
Образование и осведомленность	Повышение осведомленности туристов о важности сохранения природы
Экологическое образование	Обучение туристов экологически ответственному поведению
Уважение к культуре и традициям	Сохранение культурного наследия и традиций местных сообществ
Взаимодействие с местным населением	Обеспечение уважительного и взаимовыгодного взаимодействия с местными жителями

Источник: Составленно автором на основе обзора литературы.

Данная таблица наглядно иллюстрирует ключевые идеи и цели экологического туризма, акцентируя внимание на их значении для устойчивого развития, а также охраны природных и культурных ресурсов. Экотуризм также способствует поддержанию местной экономики, создавая

новые рабочие места и способствуя внедрению устойчивых хозяйственных практик. Благодаря этому, экотуризм может стать эффективным инструментом для реализации концепции устойчивого развития, объединяя экологические, социальные и экономические составляющие. Таким образом, экотуризм не только способствует охране природного и культурного наследия, но и улучшает условия жизни населения, формируя базу для долговременного и устойчивого развития в регионах. [15].

Экотуризм считается уникальным и выдающимся явлением. Для того чтобы разобраться в этой теме, необходимо провести исследования экотуризма в разных регионах, собрать соответствующие материалы с его точки зрения и провести собственные исследования. В настоящее время этот вид туризма особенно востребован на особо охраняемых территориях (ООПТ). Развитие массового туризма в заповедниках, хотя и кажется неожиданным, имеет свои особенности. Однако организованный, познавательный и тщательно контролируемый туризм в охраняемых территориях, с учетом их масштабов и традиций, не только поддерживает репутацию заповедников, но и способствует их социальной значимости, повышая их популярность среди населения стран Латинской Америки, а также среди регионального правительства. Приезд иностранных исследователей в заповедники также приносит пользу региону, способствуя их развитию. [10, с. 99-103].

Основными объектами на рынке экотуризма являются национальные и морские парки, а также другие охраняемые территории, характеризующиеся богатым биоразнообразием. Местные культуры и

традиционные защитники природы играют важную роль, делая путешествия особенными и уникальными. Мотивы, побуждающие людей заниматься экотуризмом, разнообразны и многогранны. В частности, большинство туристов (60%) называют захватывающие природные пейзажи своей главной причиной путешествий. Любовь к живописным видам и постоянное желание исследовать природное разнообразие привлекают многих к маршрутам экотуризма.

Вторым важным фактором является положительное воздействие устойчивого туризма на местные сообщества. Около 47% туристов осознают, что экотуризм может существенно улучшить благосостояние местных жителей, предоставляя им рабочие места и поддержку для сохранения их культурного и природного наследия.

Также 42% путешественников выражают обеспокоенность неустойчивыми последствиями традиционного туризма в своих родных странах. Негативные экологические и социальные последствия массового туризма побуждают их искать альтернативные и более экологически ответственные формы отдыха. Наконец, около 32% туристов испытывают чувство ответственности за возможное воздействие их отпуска на окружающую среду. Это осознание способствует выбору экологически устойчивых вариантов путешествий, которые минимизируют негативное воздействие на природу.

Эти факторы способствуют растущему интересу к экотуризму, который становится все более популярным среди путешественников, стремящихся к гармонии с природой и ответственному отношению к окружающей среде. [16].

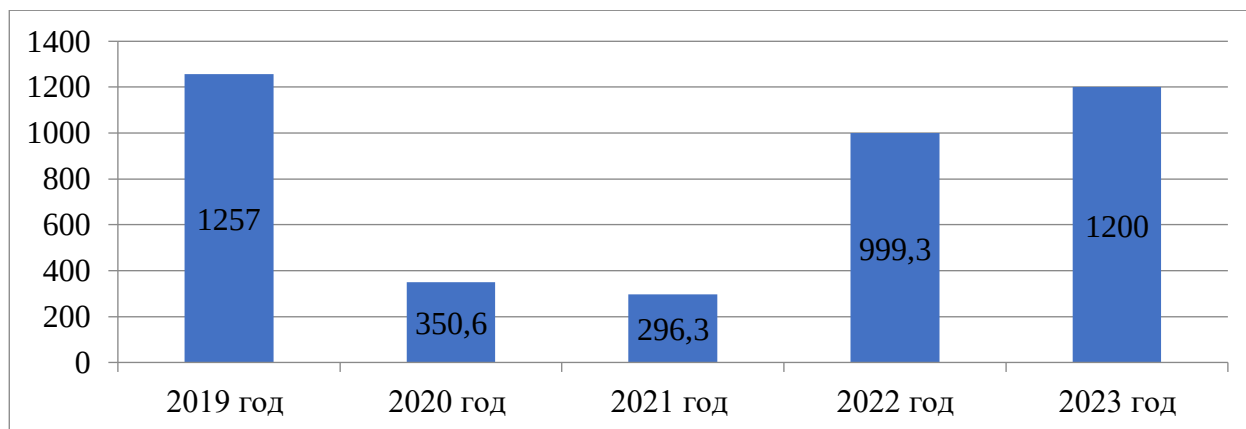

Диаграмма 1. Численность иностранных туристов, въехавших в страну как «туристы» (по данным ГУ пограничных войск, тыс. человек, в период с 2019 по 2023 годы)

1. Источник: Составлен автором по данным из Статистического ежегодника Республики Таджикистан [16]

Согласно представленной диаграмме, в 2019 году количество туристов, посетивших Республику Таджикистан, достигло 1 млн 257 тысяч человек. Однако, из-за пандемии COVID-19, в течение 2020 и 2021 годов произошел значительный спад, и численность туристов снизилась до 350 тысяч и 296 тысяч

соответственно. Тем не менее, в 2022 и 2023 годах наблюдалось восстановление показателей, и в 2023 году количество туристов снова приблизилось к допандемийному уровню, составив 1 млн 200 тысяч человек за год.

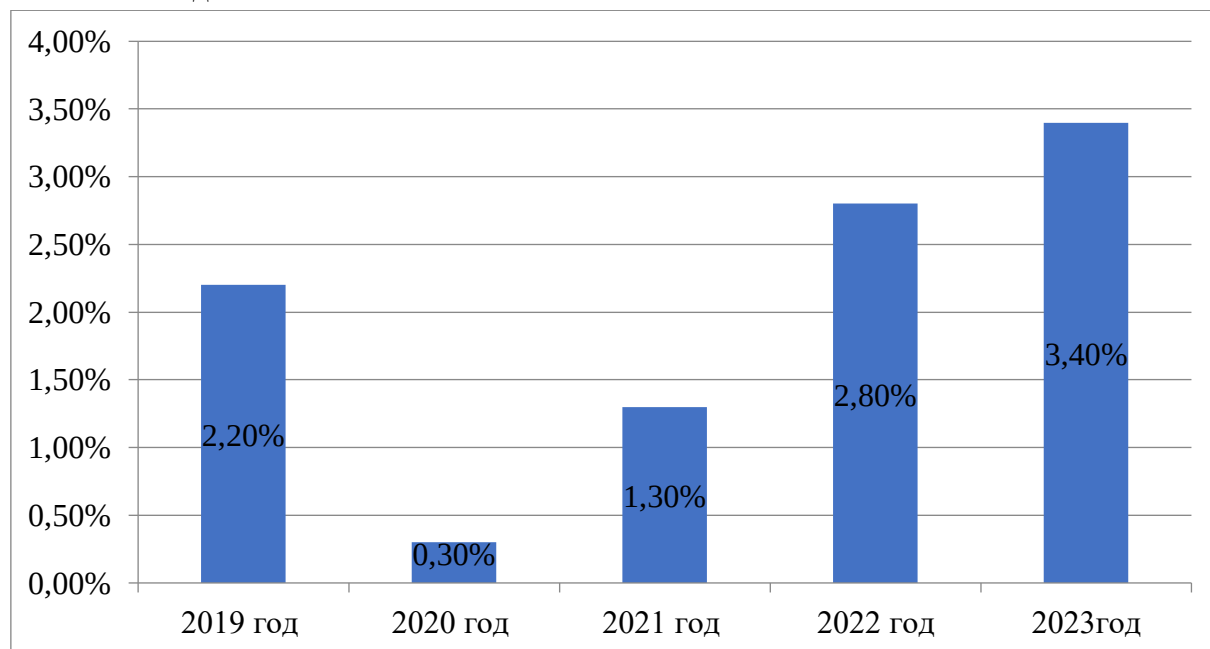

Диаграмма 2. Вклад туризма в ВВП (в 3,40%) Республики Таджикистан

Источник: Составлено автором из открытых источников.

Туристический сектор Таджикистана имеет значительный потенциал благодаря своим уникальным природным и культурным ресурсам. Археологические находки, архитектурные памятники, искусство, традиционные обычаи, этнографические

особенности, живописные горные ландшафты, еловые леса, альпийские луга, а также сухой климат с чистым воздухом, горные озера и реки могут удовлетворить различные интересы путешественников и привлечь внимание иностранных туристов. Важность данной статьи заключается в том, что туристический сектор Таджикистана рассматривается правительством как ключевая сфера экономики.

С учетом того, что традиционные туристические маршруты уже исчерпали свои возможности, существует необходимость расширения и обновления доступных направлений. Это дает Таджикистану шанс занять достойное место в мировой туристической системе. Нынешняя страна представлена как горный регион, возвышающийся на высоты от 300 до 7495 метров над уровнем моря. 93% территории составляют горные хребты, в том числе Тянь-Шань, Гиссар, Алай и Памир, разделенные плодородными долинами. Почти половина территории расположена на высоте более 3000 метров, что способствует богатству биологического разнообразия. [7].

Горы Таджикистана, раскинувшиеся на разных высотах, создают удивительное природное богатство, которое включает в себя всё от альпийских лугов до густых лесов. Эти разнообразные климатические условия способствуют появлению редких видов флоры и фауны, многие из которых можно встретить только в этом регионе. Ледники, покрывающие вершины гор, питают многочисленные реки и озера, придавая им кристально чистую воду и насыщенные цвета.

Природа Таджикистана очаровывает своей роскошью и многогранностью, предоставляя возможности для разнообразных видов туризма – от альпинизма и горных походов до наблюдения за дикой природой и экологического туризма. Это неповторимое сочетание природных

богатств делает республику уникальным местом для путешественников, стремящихся к открытию новых горизонтов и восхищению великолепием природы. [1, с. 28-29].

В Таджикистане всего за час-полтора полета на самолете можно попасть из арктических морозов вечных снегов Памира в знойную атмосферу Вахшской долины. Уникальные природные ландшафты, экосистемы и памятники природы сохранили свою первозданную красоту благодаря заповедникам, таким как Зоркуль, Ромит, Мозкул, Дашти Джум, а также тринадцати действующим государственным президентским заповедникам и территории таджикского определения парка. [2].

Республика Таджикистан обладает значительным потенциалом для развития экотуризма благодаря своим природным ресурсам, культурным ценностям и достижениям в науке. Страна известна своими более чем 100 минеральными источниками, каждый из которых уникален по химическому составу и физическим характеристикам. В зависимости от их химического состава и лечебных свойств, минеральные воды делятся на семь основных категорий: обычные воды без специфических свойств, углекислые, сероводородные, железистые, йодистые, бромные, радоновые и термальные кремнистые.

На территории Таджикистана обнаружено 35 месторождений термальных вод, на основе которых работают различные санаторно-курортные комплексы, такие как Ходжа-Оби-Гарм, Оби-Гарм, Хаватаг, Шаамбары, Гарм Чашма, Калтуч и другие. Эти учреждения предоставляют уникальные возможности для лечения и отдыха, привлекая не только местное население, но и иностранцев. [12].

Таджикистан славится своими неповторимыми вертикальными природными пейзажами и разнообразием растительного мира, насчитывающего 9771 вид и 20 типов

растительности. Особенно ценными являются около 850 видов цветковых растений, которые являются местными эндемиками, что делает их важным природным ресурсом страны.

Страна обладает богатым природным и культурным наследием, а также множеством традиционных методов рекреации и практиками самозанятости, включая клубный туризм. В XXI веке Таджикистан способен привлечь внимание путешественников и стать одной из наиболее привлекательных стран для отдыха. Новые подходы к экотуризму открывают большие перспективы для привлечения туристов из различных уголков мира.[6].

Развитие экологического туризма в Таджикистане имеет важное значение для сохранения природных красот и уникальности регионов страны. Этот вид туризма не только обеспечивает защиту экосистем, но также способствует экономическому прогрессу, создавая стабильные доходы для местных жителей. Особенно это актуально для удалённых и сельских территорий, где возможности трудоустройства могут быть ограничены.

Доходы от экотуризма серьезно влияют на экономику регионов, предоставляя новые рабочие места и улучшающую инфраструктуру. Туристы, выбирающие экотуризм, часто покупают местные товары и услуги, что, в свою очередь, стимулирует развитие местного бизнеса и улучшает уровень жизни населения.

Рациональное использование природных и культурных ресурсов позволяет избежать негативных явлений, связанных с массовым туризмом. Экотуризм ориентирован на снижение воздействия на природу, сохранение экологии и биоразнообразия. Включает в себя применение чистых технологий, создание ненавязчивой инфраструктуры и

образовательные инициативы для повышения экологической осведомленности туристов.

Заключение. Таким образом, развитие экологического туризма в Таджикистане имеет стратегическое значение, способствуя как экономическому росту, так и сохранению природного и культурного наследия для будущих поколений. [13, с. 70-73]

Одним из главных достоинств данного вида туризма является его направленность на благотворительность. При взимании платы за вход в заповедники, часть собранных средств используется для поддержки диких животных и защиты природных ресурсов. Также эти деньги помогают покрыть различные расходы, включая зарплаты работников и коммунальные услуги. Экотуризм вносит вклад в сохранение окружающей среды и создание живописных природных уголков в стране.

Рост популярности экотуризма генерирует новые рабочие места, особенно в отдаленных регионах, что способствует снижению безработицы и улучшению жизненных условий населения. Увеличение числа туристических компаний и приток путешественников положительно отражается на налоговых поступлениях в государственную казну.

По прогнозам экспертов, в течение следующих нескольких лет Таджикистан станет свидетелем растущего интереса к экологическому туризму. Многие как местные, так и российские компании разрабатывают маршруты для внутреннего и международного туризма, демонстрируя экотуризм как привлекательный способ отдыха.

Таким образом, экологический туризм служит важным стимулом для экономического прогресса и устойчивого развития Таджикистана, а усилия правительства и модернизация

инфраструктуры создают базу для его успешного роста.

Литература

1. Апанасюк Л.А. Проблемы этнокультурного воспитания и миграционные процессы // Альманах современной науки и образования. Тамбов. 2007. №1. С. 28-29.
2. Абдуваитов Х., Ашуров Р. По Искандеркулю: Туристические маршруты Таджикистана, Душанбе Ирфон 1990 г. 109 стр.
3. Блудов, К. А. Анализ влияния туристской отрасли на экологию регионов / К. А. Блудов // Туризм: технологии и тренды: материалы III студенческой научно-практической конференции, Екатеринбург, 18 февраля 2017 г. — Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2017.—С. 151-161. ISBN 978-5-7996-1931-2.
4. Давлатов А.С. Основы экологии / А.С. Давлатов. — Душанбе: Издательский дом [Матбуот], 2005. — 272 с.
5. Дроздов А.В. Основы экологического туризма: учеб. пособие. / А.В. Дроздов.” М.: Гардарики, 2005. ” 271 с.
6. Давлатзода, Д. А. Современное состояние и развитие туризма в Республике Таджикистан / Д. А. Давлатзода, Е. Н. Сахибов // Таджикистан и современный мир. — 2021. — № 2(74). — С. 181-191. — EDN KFJJVN.
7. Ёров Д. Н. Влияние особо охраняемых природных территорий (оопт) на организацию и развитие экотуризма в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. — 2018. — №. 8. — С. 111-115.
8. Забиров Р.Г. Введение в туризм / Р.Г. Забиров. — Душанбе: Издательский дом [Эрграф], 2013. — 192 с.
9. Закон Республики Таджикистан «Об экологическом образовании населения», 2010г.
10. Карамхудоев, Х. Е. Экологический туризм как фактор приобщения людей к ценностям природного и культурного наследия / Х. Е. Карамхудоев // Вестник Таджикского технического университета. — 2011. — № 1. — С. 99-103. — EDN NYCCAN.
11. Михеева, И. Ученые оценили влияние туризма на окружающую среду / И. Михеева // Известия: [сайт]. — 2018. — 9 мая. — URL: <https://iz.ru/export/google/amp/741168> (дата обращения: 13.06.2024)
12. Сергеева Т.К. Экологический туризм: учебник. /Т.К. Сергеева.” М.: Финансы и статистика, 2004.- 360 с.
13. Сахибов, Е. Н. Основные аспекты стратегии развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года / Е. Н. Сахибов // Избранные вопросы науки XXI века: Сборник научных статей. Том Ч. VII. — Москва: Издательство "Перо", 2021. — С. 70-73. — EDN PCJBZX.
14. Attitudes of Europeans towards tourism. — Текст: электронный // Eurobarometer: [сайт]. — URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2283> (дата обращения: 08.06.2024).
15. What Is Ecotourism? — Текст: электронный // The International ecotourism society: [сайт]. — URL: <https://ecotourism.org> (дата обращения: 08.06.2024).
16. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан г. Душанбе 2022. г. С. 183

17. Where Sustainable Travel is Headed in 2018. – Текст: электронный // Booking.com: [сайт]. – URL: <https://globalnews.booking.com/where-sustainable-travel-is-headed-in-2018/> (дата обращения: 08.06.2024).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Соҳибов Аъзам Нуррулоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, истироҳат ва меҳмондорӣ, докторанти Институти проблемаҳои об, гидроэнергетика ва экология Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. Почтаи электронӣ: sohibov.azam@mail.ru

Сведение об авторе:

Соҳибов Азам Нуррулоевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры туристического бизнеса, рекреации и гостеприимства, докторант Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. **Телефон:** (+992) 988-66-65-86. **E-mail:** sohibov.azam@mail.ru

Information about the author:

Sohibov Azam Nurruloyevich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality, Doctoral student at the Institute of Water Problems, Hydropower and Ecology **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48. **Phone:** (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

УДК: 336.713

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ БЕРУНА БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ БОНКҲО**Чурахонов О.Х.****Чиллаев С.Н.**

***Аннотатсия.** Дар шароити ҷаҳонишавии равобити иқтисодӣ, таасуроти омилҳои беруна ба амнияти иқтисодии кишварҳо ва аз ҷумла баҳии бонкӣ бештар ба мушоҳида мерасад. Аз ин нигоҳ, муаллиф дар мақола кӯшиши намудааст то андешаҳои худро дар бобати таъсири омилҳои беруна ба баҳии бонкӣ мавриди пешниҳод қарор диҳад. Бар ин асос, муаллиф ибраз доштааст, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба замоне бар мегардад, ки тиҷорати байналмилалӣ байни кишварҳои мухталифи ҷаҳон шуруъ гардид. Аз ин рӯ, эътимод бар он аст, ки ки аввалин нишонаи ҷаҳонӣ шудан бар асоси тақсимнамоии байналмилалӣ меҳнат роҳандозӣ шудааст.*

Илова бар он, ба андешаи муаллиф ниҳодҳои бонкӣ нақши механизми фиристонандаи ангеаҳои мусбӣ ва манфиро дар ҳама баҳиҳои иқтисодӣ иҷро менамоянд. Аз ин хотир, ба назари муаллиф, таҳдид ба устувории бонкҳо метавонад боиси паҳншавии эҳтимолии воҳима дар байни аҳоли гардад. Манъи фаъолият ва муфлисшави пайҳами бонкҳо метавонад сабаби шикасти фаъолияти хоҷагидорӣ ва соҳибкорӣ гардад.

***Калидвожаҳо:** ҷаҳонишавӣ, амнияти иқтисодӣ, бонкҳо, низом, усуторӣ, ниҳодҳо, равобити байналмилалӣ, рушд, иқтисоди миллӣ, хавуфу таҳдидҳо.*

***Барои иқтибос:** Чурахонов, О.Х. Таъсири омилҳои беруна ба амнияти иқтисодии бонкҳо / О.Х. Чурахонов, С. Н. Чиллаев // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 317-324.*

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ БАНКОВ**Джурахонов О.Х.****Чиллаев С.Н.**

***Аннотация.** В условиях глобализации экономических отношений влияние внешних факторов на экономическую безопасность стран, в частности банковского сектора, становится все более заметным. С этой точки зрения автор в статье попытался представить свое мнение о влиянии внешних факторов на банковский сектор. На основании проведенного анализа автор заявил, что процесс глобализации уходит к тому времени, когда началась международная торговля между различными странами мира. В этом смысле вера заключается в том, что первый признак того, что мир становится глобальным, основан на международном разделении труда.*

Кроме того, по мнению автора, банковские учреждения выполняют роль механизма передачи положительных и отрицательных стимулов во всех секторах экономики. В связи с этим, по мнению автора, угроза стабильности банков может привести к потенциальному распространению паники среди населения. Запреты на

деятельность и последовательные банкротства банков могут привести к провалу хозяйственной и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: глобализация, экономическая безопасность, банки, система, импорт, институты, международные отношения, развитие, национальная экономика, угрозы и угрозы.

INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE ECONOMIC SECURITY OF BANKS

Jurakhonov O.K.

Chillaev S.N

Annotation In the context of globalization of economic relations, the influence of external factors on the economic security of countries, in particular the banking sector, is becoming increasingly noticeable. From this point of view, the author in the article tried to present his opinion on the influence of external factors on the banking sector. Based on the analysis, the author stated that the process of globalization goes back to the time when international trade began between different countries of the world. In this sense, the belief is that the first sign that the world is becoming global is based on the international division of labor.

In addition, according to the author, banking institutions act as a mechanism for transmitting positive and negative incentives in all sectors of the economy. In this regard, according to the author, a threat to the stability of banks can lead to the potential spread of panic among the population. Bans on activities and successive bankruptcies of banks can lead to the failure of economic and entrepreneurial activities.

Key words: globalization, economic security, banks, system, import, institutions, international relations, development, national economy, threats and threats.

Гузориши масъала. Амнияти иқтисодии банкҳо аз омилҳои беруна дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Масъалаи мазкур аз таҳдиди омилҳои дохилӣ ва берунӣ вобаста буда, пешгирии он аз татбиқи чорабиниҳои муайяни хусусияти иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣ таъмин карда мешавад. Вобаста ба ин, таҳдид ба устувории банкҳо метавонад боиси паҳншавии эҳтимолии воҳима байни аҳоли гардида, дар ниҳоят сабаби муфлисшавии банкҳо ва қатъшавии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ гардад.

Таҳлили таҳқиқи охир ва нашриёт. Оид ба масъалаҳои таҳқиқи амнияти иқтисодии банкҳо аз тарафи олимони хориҷӣ ва ватанӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Вобаста ба ин, ҳар як равияҳои омӯзиши масъалаи мазкур ҷиҳатҳои

мухталифро дар бар гирифта, таъмини амнияти иқтисодии банкҳо дар доираи санадҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва таҳлили миқдорӣ таъсири омилҳои таъсиррасон мавриди баҳсу мунозира қарор гирифтааст. Бинобар ин, баррасии масъалаи мазкур дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим мебошад.

Мақсади мақола. Аз омӯзиши ҷиҳатҳои назариявӣ, методӣ ва таҳлили миқдорӣ омилҳои таъсиррасон ҷиҳати амнияти иқтисодии банкҳо дар шароити муосир иборат мебошад.

Муҳтавои асосӣ. Тамоми таърихи тамаддуни башариятро метавон ба унвони як ҳаракат ба суи хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ ва назми ҷаҳонӣ арзёбӣ намуд. Ҷаҳонишавии хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ ба таври воқеӣ ба иқтисоди миллӣ таъсиргуздор буда, тамоюли

тавсеаи онро муайян менамояд. Ҳамзамон, иқтисоди мустақили кишварҳои алоҳида, ба унвони қисме аз ҷомеаи ҷаҳонӣ дар тавсеаи равандҳои ҳамгирӣ ва баъдан ҷаҳонишавӣ мусоидат хоҳад намуд.

Дар миёнаи асри XX, дар натиҷаи васеъшавии равобитаи дучонибаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии байнидавлатӣ, вобастагии мутақобили иқтисодӣ байни кишварҳои мухталифи ҷаҳон афзоиш ёфт ва аз ин ба бад шуруъ ба тавсеаи тадриҷӣ намуда, ба арзишҳои асосӣ ва бунёдии амнияти милли таъсир гузошт.

Бо таввҷӯҳ ба назароти изҳордошта, муҳаққиқон дуруст қайд менамоянд, ки “таҳаввулоти бозорӣ дар заминаи ҷаҳонӣ шудан, ҳамгирӣ равобитаи иқтисодӣ, иқтисоди давлатро бо хоҷагиҳои миллии кишварҳои пешрафта ва рӯ ба рушд буда тақвият бахшида, дар ин ҷода онро бо қисме аз хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ табдил медиҳанд” [3, с.26].

Ҳамагон медонанд, ки асоси ҷаҳонӣ шуданро равандҳои таъсирбахши ҳамкорӣ бисёрҷониба ташкил медиҳанд ва ин равобит бар асоси пайвастагӣ ва мувофиқ будани манфиатҳои иқтисодии кишварҳои ба ин раванд воридшуда ба тазмин дароварда мешавад. Олимон, мутахассисони касбӣ ва сиёсатмадорони кишварҳои ҷаҳон бар ин назаранд, ки раванди муосири ҷаҳонишавӣ аз худ, раванди воқеии ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, сиёсӣ ва гуманитариро ифодагар мебошад, ки аз шароити ҳамбастагии кишварҳои ҷаҳон вобастагии зиёд дорад. Дар натиҷа, ҷаҳонишавӣ имрӯз дар худ хусусияти низомӣ ҷой дода, ҳамчун яке аз марҳилаҳои тавсеаи тамаддуни башарият шинохта шудааст.

Раванди ҷаҳонишавӣ ба замоне бар мегардад, ки тичорати байналмилалӣ байни кишварҳои мухталифи ҷаҳон шуруъ гардид. Аз ин рӯ, эътимод бар он аст, ки ки аввалин нишонаи ҷаҳонӣ шудан бар асоси

тақсимнамоии байналмилалӣ меҳнат роҳандозӣ шудааст. Дар ин асно метавон қайд намуд, ки бархе аз кишварҳо дар ибтидо як фазои маҳдудшудаеро ташкил намуда буданд, ки дар доираи он давлатҳои мустақил бо ҳам равобит доштанд ва бар ин асос аз фишору таҳдидҳои беруна худро дифо менамуданд. Аммо, мутаасифона равандҳои ҷаҳонӣ шудан ба ҳама кишварҳои ҷаҳон иҷозат надод то як фазои мустақилро эҷод намоянд, танҳо аз қонунҳои милли пайгирӣ намоянд ва аз кишварҳои ҷаҳон мустақил бошанд.

Тараққиёти илмӣ-техникӣ, вусъатёбии рақобат, камшавии боигарии табиӣ дар мамолики гуногун, дар ибтидо замина ва баъдан ташаккули низомии ягонаи равобитаи хоҷагидорӣ дар саёраи мо бавуқӯъ оварданд. Раванди ҷаҳонӣ шудан, шикасти марзҳоро ба бор оварда, тавсеаи шаддиди равобитаи иқтисодиро ба миён гузошт, ки он дар ташаккули равобитаи зичи дучониба байни иқтисодҳои милли боис гардид.

Бори аввал истилоҳи ҷаҳонӣ шуданро К.Маркс дар соли 1850 истифода намуд, ӯ чунин навишта буд: “Дар ҳоли ҳозир бозори ҷаҳонӣ воқеан вучуд дорад”. Бо воридшавии иёлооти Калифорния ва кишвари Чопон ба бозори ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ амалӣ шуд [1, с. 62].

Моҳияти истилоҳи ҷаҳонӣ шудан аз тарафи олимони амрикоӣ низ мавриди ифшо қарор гирифтааст. Ба унвони мисол Левит Т., ҷаҳонӣ шуданро ҳамчун “як воқеияти муосири тичоратӣ медонад, ки шомили зухури бозорҳои ҷаҳонӣ барои стандартизатсияи молҳои истеъмолӣ бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ки қаблан онро ҳатто дар ҳаёл доштан номумкин буд, шарҳу тафсир намудааст [10, с.15]”.

Бозорҳои ҷаҳонӣ дар давоми солҳои охир ташаккулифта, бозорҳои ҷаҳонӣ молӣ ва ашёи хом, фондӣ, ашёӣ ва дигар биржаҳо ба иқтисоди кишварҳои алоҳидаи мустақил

таъсиргузор буда, теъдоди зиёди механизмҳо ва абзорҳои миллии танзими молиявино бечо менамоянд ва ҳамзамон, сатҳи ноилшудаи амнияти миллиро коста мегардонанд. Имрӯзҳо ҳукмронони байналмилалӣ молиявӣ, бо доштани қудрат идораи иқтисоди бархе аз кишварҳои алоҳидаро ба дӯши худ гирифта, мақомоти молиявии ин давлатҳо бошанд, ҳамчун як тамошобин дар ин чараён иштирок меварзанд. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ, вобаста аз он ки ҷаҳонишавӣ худ як раванди ниҳоят душвор ва гуногунҷанба мебошад, онро аз ду нуктаи назар, яъне аз нуктаи назари васеъ ва маҳдуд дида мебароянд.

Дар маънои маҳдуд, ҷаҳонишавӣ аз калимаи латинӣ Globus- гирифта шуда, маънои кураро дар худ ҷой додааст, аммо бояд қайд намуд, ки тариқаи дигар низ арзи вуҷуд дорад ва мувофиқ ба он “фарогирандаи тамоми сайёра, ки дар тамоми ҷаҳон паҳн гардидааст [2, с.35]”.

Дар маънои васеъ “Ҷаҳонишавӣ- ин вобастагии мутақобилаи байналмилалӣ кишварҳо, ширкатҳо ва аҳоли дар доираи низоми кушодаи иқтисодӣ-молиявӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва фарҳангӣ дар ҳамоҳангӣ бо технологияҳои муосири иртиботӣ ва иттилоотӣ шарҳу тафсир карда мешавад” [5, с.27].

Дар давоми солҳои охир истилоҳи ҷаҳонишавӣ дар қиёс бо фаромилал шудани ҳаёти хоҷагидорӣ, дар ҳаёти илмӣ-амалии инсоният мавриди истифодаи бештар қарор гирифт, инчунин ин истилохро дар анҷуману конфронсҳои сатҳи байналмилалӣ маврид ба истифода қарор доданд.

Ҷаҳонишавии равобити байналмилалӣ ҷанбаҳои объективӣ ва субъективиро дар худ ҷой додааст, ки ҷанбаи объективии он ҳамгироӣ ва иттиҳодиро фарогр буда, ҷанбаи субъективӣ бошад дар манфиатҳои иқтисодии давлат, субъекти хоҷагидорӣ ва ҷомеаи инъикос меёбад. Аз ин хотир, бархе аз уламо дар таҳқиқоти худ

ҷаҳонишавиро ба таври зер тафсир намудаанд: “Ҷаҳонишвай-дар айни ҳол равандест, ки тавассути технологияҳои муосир дар заминаи иртибототи электронӣ ва нақлиётӣ тавсеа меёбад ва ба инсоният, сармоя, мол ва хизматрасониҳо имконияти фаро шудан аз марзҳо ва расидан ба дурдасттарин минтақаҳо бо суръати ниҳоят баландро ба бор меоварад [8, с.121]”.

Дар адабиёти иқтисодӣ ва дар амал мафҳуми ҷаҳонишавӣ аз паҳлуҳои мухталиф мавриди шарҳу тафсир қарор гирифтааст. Аммо, барои мо ин ҳама тафсири он қадар муҳим нест, зеро онҳо берун аз таҳқиқоти мо мебошанд, дар ин сатрҳо кӯшиш намудем то бархе аз мафҳумҳои нисбатан васеъ паҳншударо мавриди пешниҳод қарор диҳем, ки мубрамиёташон чунин аст: “Ҷаҳонишавӣ тамоюли тавсеаи хоҷагидорӣ ҷаҳониро дар назар дорад, ки ҳаракати кишварҳои алоҳидаро дар самти мутаҳхидшавӣ ба комплекси ягонаи хоҷагидорӣ ҷаҳоние, ки бо қонуни шабеҳ ва яқрангаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ идора карда мешавад” [7, с.21]

Дар ҷаҳони муосир равобити мутақобилии субъектҳои иқтисодӣ ҳар чӣ бештар рӯ ба афзоиш дорад ва бар ин асос дорои якқатор хусусиятҳои ба худ хос мебошад. ИМА, Ҷопон, Канада, Австралия, Ҳоланд, Шветсария ва кишварҳои аврупоӣ ғарбӣ, муҳаррики асосии фаромилал шудани ҳаёти хоҷагидорӣ ва тамоюли ҷаҳонишавӣ дар миёнаҳои қарни XX гардиданд. Баъдан дар охири қарни 20-ум ба ин раванд кишварҳои пасошӯравӣ низ шомил гардиданд, ин давлатҳо марзҳои худро ҷиҳати пешбурди равобити дуҷонибаи иқтисодӣ, молиявӣ ва сиёсӣ ифтиҳ намуданд. Ба қатори ин кишварҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дохил мебошад.

Яке аз паёмадҳои аслии ҷаҳонишавӣ ин аст, ки дар сурати афзоиши вуруд ва хуруҷи сармоя, ки ба таври қобили таваҷҷӯҳ ба иқтисоди миллий таъсир мегузорад, асароти “сироят”-и худро ифшо менамояд ва он

боиси барзиёдии хароҷотҳо бо далели сар задани бухронҳо дар кишварҳои рӯ ба рушд меградад, бинобар ин, мушкилоти стратегии сиёсӣ аз сатҳи миллӣ ба сатҳи фаромилӣ интиқол дода мешаванд. Дар ҳоли ҳозир, мавқеи пешсафро вобаста ба кушодагии иқтисод кишварҳои зерин ба монанди Австралия, Шветсария, ИМА, ишғол менамоянд. Ҳамзамон, имрӯзҳо теъдоди

зиёди кишварҳои рӯ ба рушд ҳарчи умқтар ба равандҳои ҷаҳонишавӣ фарогир шуда, аз оқибатҳои ҷаҳонишавӣ барои амнияти иқтисодии кишварҳои худ беҳабар мондаанд. Аз ин нуқтаи назар метавон натиҷагирӣ намуд, ки сатҳи таъсири мусбии фаромилалшавии хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ ба иқтисоди кишварҳои алоҳида аз мавқеи онҳо дар иқтисоди ҷаҳон вобастагии зиёд дорад.

Чадвали 1. - Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳои дар ҳоли рушд дар соли 2023

№	Кишварҳои ҷаҳон	ММД (млрд. дол)	Афзоиш и ММД (%)	ММД ба сари аҳолӣ (млрд.дол)	Сатҳи таварру м (%)	Миқдори умумии аҳолӣ (млн.нафар)	Сатҳи бекорӣ (%)
1	ИМА	26,94 трлн	2,1	1 969,2	3,2	336	3.8
2	Чопон	4,2 трлн	1,2	36032	2,5	124,35	2,6
3	Олмон	4,5 трлн	0,2	43032	4.5	84,7	5.7
4	Бритониё	2, 27трлн	0,6	47232	4,6	67, 736	4,3
5	Фаронса	3050 трлн	1,0	46 320	5,6	66, 383	7,4
6	Итолиё	2,26 трлн	0,9	38 330	5,1	58, 997	7,6
7	Канада	2,14 трлн	1,1	53,55	3,9	39,5	5,5
8	Шветсария	884 940	0,7	100,386	2	8 960	2,3
9	Ҳоланд	1, 118,125	0.1	62 776	6,1	17 821	3,6
10	Испания	1,58 трлн	2,5	33,14640	6,1	48 196	11,6

Сарчашма: аз тарафи муаллиф бар асоси маводҳои URL: [http://www. The World Bank Group](http://www.TheWorldBankGroup), 2024 омода карда шудааст.

Дар охирҳои қарни XX-ум ва аввалҳои қарни XXI инқилоби молиявӣ-қарзӣ ба вуқӯъ пайваستا, теъдоди зиёди кишварҳоро фарогир шуд. Дар чадвали 1 нишондиҳандаҳои макроиқтисодии пешсафттарин кишварҳои олам, ки дорандаи баландтарин рейтингҳо вобаста ба тавсеаи низоми иқтисодӣ мебошанд, мавриди пешниҳод қарор гирифтаанд. Ин кишварҳо баландтарин макроншондиҳандаҳоро дар ҷаҳон доро мебошанд, илова бар он, ин мамлоик бузургтарин ниҳодҳои махсусгардонидашударо дар самти пешбурди бонкдорӣ, воридсозии муосиртарин технологияҳои бонкӣ ҷиҳати тезонидан ва

ҳифзи пойгоҳи иттилоотии низоми бонкӣ таъсис ва дар ихтиёри худ қарор додаанд. Ба андешаи мутахассисони касбӣ, бештарин манофеи иқтисодӣ ва баҳрамандиро аз мушорикат дар раванди ҷаҳонишавӣ кишварҳои саноатӣ ба даст меоваранд, вале кишварҳои рӯ ба рушд бошанд ба унвони расонандаи ашёи хом ва маҳсулоти мушкил коркардшаванда баромад намуда, даромади камтарро ба дас хоҳанд овард. Ҳамзамон, бояд иброз дошт, ки ҷаҳонишавӣ мизони иқтисодии хосеро фароҳам хоҳад овард, ки он ҳамгироии самараноки байналмилалиро таъмин намуда, бидуни шак дар фаъолияти

ҳама низомҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ниҳодҳо таҷассум хоҳад ёфт.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳои рӯ ба рушд дар соли 2023

№	Кишварҳои ҷаҳон	ММД (млрд. дол)	Афзоиш и ММД (%)	ММД ба сари аҳоли (млрд.дол)	Сатҳи таваррум (%)	Миқдори умумии аҳоли (млн.нафар)	Сатҳи бекорӣ (%)
1	Хитой	17,66 трлн	5,2	12 510	1,3	1,409	5,5
2	Ҳиндустон	3,57 трлн	7,7	8330	3,8	1, 428	7,1
3	Бразилия	2,17 трлн	2,9	10 100,40	5,39	214	7,8
4	Кореяи Ҷанубӣ	2,92 трлн	1,4	51,784	5,2	52 246	2,4
5	Туркия	838	4,5	13,100	65	85,2	9,4
6	АМА	467	4,3	48 822	2	9 516	2,95
7	Русия	5,804 трлн	3,5	13, 006	7,42	146	3,2
8	Қазоқистон	259,3	4,9	13,300	12,9	19,828	4,8
9	Сингапур	447	2,26	88 926	4,5	5,92	1,9

Сарчашма: аз тарафи муаллиф бар асоси маводҳои URL: [http://www. The World Bank Group](http://www.TheWorldBankGroup), 2024 омода карда шудааст

Кишварҳои рӯ ба рушд аз назари истифодаи технологияҳои муосир дар ҳама бахшҳои иқтисодӣ аз кишварҳои дар ҳоли рушд ақиб нестанд ва метавонанд мустақил дар баробари таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷии ҷаҳонишавӣ истодагарӣ намоянд. Ногуфта намонад, ки таъсири ҷаҳонишавӣ метавонад сабаби тағйироти қобили тавачҷӯх дар соҳаи саноат, кишоварзӣ, маориф, низоми бонкӣ, андозбандӣ, бозори меҳнат, сармоя ва дигар бахшҳо гардад. Бояд ибраз дошт, ки дар қорҷӯбаи як таҳқиқот, дар назар гирифтани ҳама паҳлуҳои зикршуда номумкин аст, аммо дар вобастагӣ аз вазифаҳои гузашташуда, раванди ҷаҳонишавиро дар фаъолияти низоми бонкӣ дида мебароем. Албатта низоми бонкӣ, ба унвони бахши ҷудоинопазири низоми молиявии дилхоҳ давлат баромад намуда, нақши рағҳои хунгардро дар низоми иқтисодии давлат иҷро менамояд, аз ин рӯ, он бояд ба тамоюлҳои охири ҷаҳонишавии хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ

мутобиқат дошта бошад, то тавонад иқтисоди миллиро ба сахнаи ҷаҳонӣ ворид намояд.

Дар ин робита ба назари мо “Ниҳодҳои бонкӣ нақши механизми фиристонандаи ангеҷаҳои мусбӣ ва манфиро дар ҳама бахшҳои иқтисодӣ иҷро менамоянд. Таҳдид ба устувории бонкҳо метавонад боиси паҳншавии эҳтимолии воҳима дар байни аҳоли гардад. Манъи фаъолият ва муфлисшави пайҳами бонкҳо метавонад сабаби шикасти фаъолияти хоҷагидорӣ ва соҳибқорӣ гардад [4, с.221]”.

Ба мисли ҳама категорияҳои иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ аз тарафҳои манфӣ ва мусбӣ бархурдор мебошад ва натиҷаҳои он дар аксар ҳолат дар вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии аҳоли ва ҷомеа инъикос меёбанд. Дар ин асно, дар адабиёти иқтисодӣ муайян шудааст, ки “Бахши бонкии иқтисодиёт ба омилҳои беруна ҳассотар мебошад, аз ин лиҳоз, ҷаҳонишавӣ ба ин бахш таъсири бештар мерасонад. Бинобар ин, бахши бонкӣ дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ қуллан дигаргун

шудаистодааст [6, с.135]”. Вобаста ба ин, ба назари мо сабабҳое, ки чунин тағйиротҳоро ба бор овардаанд, метавонанд шароит ва паҳлуҳои мутафавит дошта бошанд, тавсеаи ширкатҳои трансмиллӣ ва шабакаи филиалҳои онҳо дар ҳама кишварҳои олам боиси афзоиши талабот ба хизматрасониҳои муносиби бонкӣ гардид, маҳз чунин ҳолат сабаби пайодиш ва густариши хизматрасониҳои шаклан дигар шуд, ҳамзамон, бахшҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ, низоми молиявӣ-бонкии низоми иқтисодҳои миллӣ зимни фаъолият дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ ҳар чӣ бештар мутаҳхидтар мегарданд. Чунин вазъ, сабаби наздикшавии қоидаҳои батартибдорорандаи амалиётҳои иқтисодии дохилию беруна гардид, низомҳои миллии бонкие, ки бояд бо ҷамъ ва тақсимнамоии захираҳои молиявӣ дар ҷорҷубаи низоми иқтисоди миллӣ сару кор гиранд, дар вобастагии афзоишбанда аз бозори байналмилалии сармоя, ки дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ ба омили мустақили тавсеаи иқтисоди ҷаҳон мубаддал гардидааст, қарор доранд.

Тибқи ақидаи Ш. Раҳимзода “..амнияти бонкӣ ҳамчун самти ҳамкориҳои муштараки бонкҳо ва давлат бояд фаъолияти бенуқсони низоми бонкии ватаниро дар самти пешбинӣ намудани таҳдидҳои дохилию хориҷӣ, андешидани ҷораҳо бо мақсади пешгирӣ кардани таъсири онҳо, ки аз равандҳои муосир дар бозорҳои молиявӣ ва умумибашарӣ шудани ҷараёнҳои пулӣ бармеоянд, таъмин намояд” [9, с.127].

Ҳамчунон, бояд ибраз дошт, ки сиёсати пулию-қарзӣ яъне фаъолияти бонкҳои марказӣ таҳти ғасби торафт афзояндаи ширкатҳо, бонкҳои трансмиллӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ дар бозори ҷаҳонии сармоя қарор доранд, махсусан бахши

маблағгузориҳои мустақим, ғайр аз ин тағйирот дар хусусияти иштиркчиёни асосии рақобат дар бозори бонкӣ ба мушоҳида мерасад.

Лозим ба зикр аст, ки номувозинатиҳои ҷаҳонишудан дар соҳаи пулию-қарзӣ, низомҳои миллии бонкиро водор намуд то амиқ ва муносибтар ба равандҳои бавуқуъ пайваста посух диҳанд ва бояд бо назардошти трендҳои тавсеаи ҷаҳонӣ қору фаъолияти худро пеш баранд. Таъсири мусбии ҷаҳонишудан дар афзоиши сарорезшавии сармоя, имкониятиҳои иловагӣ барои иқтисодҳои миллӣ, умқтаршавии таҳассусӣ ва байналмилалии тақсимои меҳнат, вурудсозии маҳсулот ва технологияҳои ҷадиди бонкӣ, воридшавии бонкҳои хориҷӣ ва инчунин, коҳишбӣи хароҷотҳои транзаксионӣ ифода меёбад. Илова бар он, шароити ҳубу мусоид ҷиҳати таъсиси моделҳои нави сохторҳои бонкӣ, филиалҳо ва сохторҳои фаръии онҳо барои иҷрои вазифаҳои ҳоси марбут ба тавсеаи муосири иқтисоди ҷаҳон ба вуқуъ мепайвандад. Дар натиҷа, сармояи молиявӣ қомилан озодона аз як иқтисоди миллӣ ба иқтисоди дигар ва баръакс ҳаракат мекунад.

Дар умум, новобаста аз он ки, тамоюлоти ҷаҳонишвай ҳам ҷанбаҳои мусбӣ ва ҳам ҷанбаҳои мафиро дар худ ҷой додааст, он асосан нақши ҳавасмандқунандаро дар тавсеа ва тараққии низомҳои миллии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷумла низоми бонкӣ иҷро менамояд. Аммо, дар замони имрӯза мутобиқ шудан ба ин шароитҳо ниҳоят душвор мебошад, аз ин хотир, ташаккули роҳҳои нав ҷиҳати бозсозии низоми бонкии миллӣ, ки ба ҳама ҷолишҳои ҷаҳонишавӣ ҷавобгӯ мебошад, ба мубрамтарин ҳадаф ва вазифаи стратегии иқтисоди муосир, илм ва амалия мегардад.

Адабиёт

1. Аттали Ж. Карл Маркс. Мировой дух. М. 2008. – 192с.

2. Большая советская энциклопедия. М.: Советская энциклопедия, 1970. -560с.
3. Гордиенко Д.В., Яковлева Н.Г. Мировой финансово-экономический кризис и обеспечение экономической безопасности государства. Монография. М.: АРГАМАК-МЕДИА, 2013.-392с.
4. Дубинин С.К. Финансовый кризис 2014 - 2015 гг. Наблюдательный совет ОАО Банка ВТБ, МГУ им. М.В. Ломоносова. М.: Журнал НЭА. -№2(26), 2015. –С.219-226.
5. Ливенцова Н.Н. Международные экономические отношения. 2-е изд. М.: ТК Велби, 2005. -519с.
6. Самарина Т.С. Банковская система России в условиях глобализации // Вестник Челябинского государственного университета. 2011.- № 31(246). Экономика. Вып. 33. - С. 132-136.
7. Соколинский В.М., Корольков В.Е. Экономическая теория. М.: КНОРУС, 2008. -606с.
8. Урунов А.А. Единое экономическое пространство. М.: ИД «Синергия», 2012. - 383 с.
9. Шариф Р.М. Амниятӣ иқтисодии низомӣ бонкӣ омили рушди устувори иқтисодиёт / Р.М. Шариф // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. – Душанбе: Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. - №1 (1). – С. 120-129.
10. Levitt T. Globalisation of Markets // Global Marketing Management: Cases and Readings /edn. By R.D. Buzzel, Y.A. Quelch, C.A. Bartellett. 3 rd edn. J N.Y.:Addison-Wesley Publishing Company, 1995.
11. Хайрзода, Ш. К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш. К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 2(22). – С. 7-13. – EDN UZYOZC.

Маълумот оид ба муаллифон:

Ҷурахонов Олимҷон Хайбуллоевич - асистенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Саид Носир, 33. E-mail: jurakhonov.7474@mail.ru .
Телефон: +992907792303.

Чиллаев Сулаймон Нажмудинович - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. E-mail: sulaymo.ch@mail.ru. Телефон: +992937811177.

Информация об авторах:

Джурахонов Олимджон Хайбуллоевич – ассистент кафедры государственного управления и национальной экономики Академии управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. E-mail: jurakhonov.7474@mail.ru . Телефон: +992907792303.

Чиллаев Сулаймон Нажмудинович - соискатель кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: sulaymo.ch@mail.ru. Телефон: +992937811177.

Information about the authors:

Jurakhonov Olimdzhon Khaibulloevich – assistant of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. E-mail: jurakhonov.7474@mail.ru . Телефон: +992907792303.

Chillaev Sulaimon Nazhmudinovich - applicant of the finance department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: jurakhonov.7474@mail.ru . Телефон: +992907792303.

УДК: 338.46

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ КЛАСТЕРИ САЙЁҲӢ - РЕКРЕАТСИОНӢ ОМИЛИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИЁТИ ХУДУДӢ

Давлатзода М.Т.

***Аннотатсия.** Тамоюли даҳсолаҳои охир ба яке аз соҳаҳои сердаромад ва босуръат рушдёбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ба яке аз сарчашмаҳои шукуфоии ҳам дар кишварҳои нешрафта ва ҳам дар ҳоли рушд табдил ёфтани истироҳат ва сайёҳӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи доим тағйирёбандаи Тоҷикистон соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсионӣ на танҳо боқӣ мондааст, балки ҳудуди худро ҳам амиқ ва ҳам васеътар кардааст.*

***Калидвожаҳо:** сайёҳӣ; кластер; рушди маҳаллӣ; рақобатпазирӣ; устуворӣ*

***Барои иқтибос:** Давлатзода, М.Т. Ташаккул ва рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ омили таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти ҳудудӣ: ҷанбаи назариявӣ / М. Т. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4(43) – С. 325-333.*

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО КЛАСТЕРА КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МЕСТНОЙ ЭКОНОМИКИ

Давлатзода М.Т.

***Аннотация.** Тенденция последних десятилетий заключается в превращении отдыха и туризма в одну из наиболее прибыльных и быстро развивающихся отраслей мировой экономики, один из источников процветания как развитых, так и развивающихся стран. В современных постоянно меняющихся условиях Таджикистана индустрия туризма и отдыха не только сохранилась, но и углубилась и расширила свои масштабы.*

***Ключевые слова:** туризм; кластер; местное развитие; конкурентоспособность; стабильность.*

CREATION AND DEVELOPMENT OF TOURIST AND RECREATIONAL CLUSTER AS A FACTOR OF ENSURING COMPETITIVENESS OF THE LOCAL ECONOMY

Davlatzoda M.T.

***Annotation.** The trend of recent decades has been to transform recreation and tourism into one of the most profitable and rapidly growing sectors of the world economy, one of the sources of prosperity for both developed and developing countries. In the modern constantly changing conditions of Tajikistan, the tourism and recreation industry has not only survived, but also deepened and expanded its scope.*

***Key words:** tourism; cluster; local development; competitiveness; sustainability.*

Гузориши масъала. Сайёҳӣ ва истироҳат дар кишвари мо дар ҳолати дур аз мусоид қарор дорад, ки ин бо як қатор сабабҳои берунӣ ва дохилӣ шарҳ дода мешавад. Пеш аз ҳама, ин ба кам шудани фазои фароғатии Тоҷикистон, кам ва қатъи маблағгузорию давлатӣ барои соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсионӣ ва қонеъ гардонидани талаботи фароғатии аҳоли аз ҳисоби иқтисодии сайёҳӣ ва рекреатсионии минтақаҳои туристии хориҷӣ вобаста аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Ташаккули иқтисодиёти рақобатпазир дар айни замон на танҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ, балки дар сатҳи минтақавӣ вазифаи муайянкунанда мебошад. Дар баробари ин, мувофиқи муқаррароти назарияи муосири иқтисодӣ, рақобатпазирӣ иқтисодиётро афзалиятҳои рушди соҳаи муайян ё гурӯҳи соҳаҳо, субъектҳои хоҷагидори алоҳида ё маҷмӯи онҳо муайян мекунад. Ин ҳолат ҷустуҷӯи ҷаҳони нуктаҳои рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳҳо ва механизмҳои таъмини рақобатпазирӣ иқтисоди минтақавӣ, аз ҷумла омилҳои рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионии онҳоро муайян мекунад.

Мақсади мақола. Тамоюлҳои нави рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар муносибати мутафавит ва масъулиятнокро ба ташаккули маҳсулоти сайёҳии минтақавӣ ва рекреатсионӣ муайян мекунад, ки дар навбати худ баҳодиҳии пешакии иқтисодии сайёҳӣ ва рекреатсионии ҳар як минтақаро тақозо мекунад, муайян мегардад.

Мухтавои асосии мавод. Тафовутҳои бузург дар шароити иқтисодӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, сиёсӣ ва ғайра дар минтақаҳои Тоҷикистон муносибати ягонро ба ислоҳот дар тичорати сайёҳӣ истисно мекунад ва сиёсати тағйирпазирӣ минтақавиро бо назардошти хусусиятҳои ҳар як минтақа талаб мекунад.

Яке аз афзалиятҳои нави рушди соҳавӣ барои иқтисодиёти Тоҷикистон дар маҷмӯъ

ва минтақаҳои он соҳаи сайёҳӣ мебошад. Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор минтақаҳои махсуси сайёҳӣ, яъне минтақаҳои махсусгардонидашудаи ташкили сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ пайдо шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он худро ҳамчун қаламрави дорои иқтисодии баланди рекреатсионӣ муаррифӣ мекунад, ки зарурати махсусгардонии сайёҳӣ ҳамчун асоси рушди иқтисоди минтақаро муайян мекунад. Дар баробари ин, махсусгардонии сайёҳӣ дар минтақа мавҷудияти комплекси хеле пешрафтаи сайёҳӣ ва рекреатсиониро тақозо мекунад. Барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ минтақа раванди ташаккули маҷмааи сайёҳию рекреатсионии рушдёртаро дар ҳудуди он тезондан лозим аст. Дар баробари ин, масъалаҳои ташаккули рақобатпазирӣ минтақаи дорои ихтисоси сайёҳӣ заминаи нокифояи илмӣ методӣ доранд. Дар натиҷа, минтақаҳои Тоҷикистон, ки ба пешниҳоди хидматрасонии сайёҳӣ тахассус доранд, бо мушкилоти муайян кардани бартариҳои рақобатпазирӣ, ки ба ташаккули иқтисоди минтақавӣ равона карда шудаанд, дучор меоянд ва ташкили системаи самарабахши зиёд кардани он, ки мавқеи бозории ҳар як ташкилоти минтақавии индустрияи сайёҳиро алоҳида мустаҳкам намуда, бо ҳамин ба инкишофи минбаъдаи ҳудуди сайёҳӣ дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Дар вақтҳои охир дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ таваҷҷуҳ ба ҷиҳатҳои минтақавии таракқиёти иҷтимоию иқтисодӣ зиёд шуда истодааст, ки ин боиси густариши тадқиқоти назариявии ин соҳаи туристӣ мегардад.

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки назария ва методологияи рушди минтақаҳои дорои тахассуси сайёҳӣ ба таври кофӣ таҳия нагардидааст, ки ин аз ҷумла бо нисбатан ба наздикӣ пайдо шудани ин тахассуси соҳавии минтақаҳо дар кишвар вобаста аст. Ҳамин тариқ, дар иқтисодиёти минтақа омилҳо ва сарчашмаҳои ташаккул ва рушди рақобатпазирии минтақаи сайёҳӣ, робитаи рақобатпазирии минтақавӣ бо сатҳи рушди комплекси сайёҳӣ ва рекреативӣ ва механизми баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа бо таъмини кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ сушт омукта шудаанд.

Рақобатпазирии минтақаи сайёҳиро на омилҳои соҳавӣ, балки вазъи комплекси сайёҳию рекреатсионӣ, ҳамчун манбаи рақобатпазирӣ, инчунин омилҳои рушди он, талабот ба хизматрасонӣ, мавҷудияти он, соҳаҳои алоқаманд ва ёрирасон дар минтақа ва шароити мусоид барои рушди рақобат аст, муайян мекунанд.

Таснифи омилҳои рақобатпазирии минтақаи дорои ихтисоси сайёҳӣ пешниҳод шудааст, ки аз рӯи усулҳои таъсиррасонӣ сайёҳӣ дорои вазифаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, башардӯстона, сиёсӣ ва экологӣ мебошад (расми 1).

Расми 1. Вазифаҳои асосии идоракунии стратегияи рушди сайёҳӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳо [7]

Дар робита ба минтақаҳои дорои объектҳои сайёҳӣ бори аввал матритса барои муайян кардани сатҳи рақобатпазирии минтақа пешниҳод шудааст, ки марҳилаҳои рушди комплекси сайёҳӣ-рекреатсионӣ ва

сатҳи рақобатпазирии минтақаи туристӣ бо муайянкунии имкониятҳо ва самтҳои танзими сайёҳӣ ҳамчун асоси тахассуси минтақавӣ аз нуктаи назари рушди иқтисоди минтақа ва баланд бардоштани

рақобатпазирии он алоқаманд аст. Дар барои муайян кардани сатҳи рақобатпазирӣ баробари ин, истифодаи усули матритса як усули нави методологӣ мебошад (расми 2).

Расми 2. Матритсаи ташаккул ва рушд додани кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти ҳудудӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [9]

Истифодаи матритса барои муайян кардани сатҳи рақобатпазирии минтақаи дорои объектҳои сайёҳӣ дар асоси таҳлили рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, марҳилаи рушди комплекси сайёҳӣ ва рекреатсионӣ ва сатҳи рақобатпазирии иқтисоди минтақа. бори аввал муайян карда шуданд. Ин далелро тамоюли мунтазам афзудани нишондиҳандаҳои асосии рушди сайёҳӣ дар минтақаро тасдиқ мекунад.

Мутаносибан, сатҳи рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ҳамчун минтақаи дорои объектҳои сайёҳӣ ҳамчун миёна тавсиф карда мешавад ва таъсири фаъоли мақомоти минтақавӣ ба параметрҳои маҷмааи сайёҳӣ ва рекреатсионӣ ҳамчун манбаи рақобатпазирии минтақаи туристӣ мебошад. Маҷмӯи мушкилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва

минтақаҳои он ҳамчун минтақаи сайёҳӣ нишон дода шудааст, ки ҳалли онҳо шарти таъмини рақобатпазирии минтақа ва афзоиши сатҳи он мебошад.

Тадбирҳо оид ба такмили механизми баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақа ҳамчун минтақаи дорои объектҳои сайёҳӣ пешниҳод карда шуданд, ки ба усулҳои методологие асос ёфтаанд, ки параметрҳои маҷмааи савдо ва рекреатсиониро ҳамчун манбаи рақобатпазирӣ ба ҳам мепайвандад. омилҳои рақобатпазирӣ, ки ба онҳо таъсир мерасонанд ва бартарии рақобатпазирии минтақае, ки дорои ихтисоси сайёҳӣ мебошанд. Самтҳои истифодаи омилҳои рақобатпазирӣ асоснок карда шуда, номгӯи тадбирҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва иттилоотӣ муайян карда шудааст, ки ба табдили манбаҳои рақобатпазирӣ ба афзалиятҳои рақобатпазирӣ ва дар ин замина

баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа мусоидат мекунад.

Турист ҳамчун субъект ё омили асосии ташакул ва рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти ҳудудӣ нақши муҳим дорад. Алалхусус, рушди саноати ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷомеа, диверсификатсияи талаботи туристӣ ба хизматрасонӣ пайваستا тавсия ёфта, намудҳои нави сайёҳӣ ва концептуалиро бо як қатор шартҳои туристӣ ба вучуд меорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳукукии соҳаи сайёҳӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳукукӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ», «Дар бораи сайёҳии дохилӣ», Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020, Концепсияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019 ва дигар барномаҳои соҳавии рушд ба роҳ монда шудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, имкониятҳои сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ, куллаҳои баланди кӯҳӣ, обҳои мусаффову шифобахш ва табиати нотақрори ҳудро барои ҷалби бештари сайёҳон истифода бурда истодааст.

Айни замон, ҳиссаи Тоҷикистон дар соҳаи сайёҳии ҷаҳонӣ кофӣ нест. Соли 2020 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 350 ҳазор сайёҳ ташриф овард, ки нисбат ба соли пешин 72,2 дарсад кам мебошад.

Баъди ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон низоми сустинкишофёфтаи соҳаи сайёҳиро ба мерос гирифт, ки он ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ набуд. Дар баробари вучуд доштани омилҳои ба рушди сайёҳӣ мусоидаткунанда, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ боз як қатор мушкилоте ҷой доранд, ки барои инкишофи ин соҳа ҳалал мерасонанд. Аз байн бурдани ин мушкилот ва беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ, баланд

бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, пайдо намудани бозорҳои нави ҷаҳонӣ ва ҷалби бештари сайёҳон ба болоравии иқтисодӣ ва сатҳи некуаҳволии мардум тақдирӣ ҷиддӣ мебахшад.

Ҷиҳати пайдо намудани роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷудаи соҳаи сайёҳӣ, аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум мегардад, ки барои ҷалб намудани сармоя ба соҳаи сайёҳӣ давлат аввалан самтҳои афзалиятноки онро муайян карда, ба он имтиёзҳо ҷудо менамояд. Инчунин зарур аст, ки дар марҳилаи аввал давлат бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ҳавасманд гардонида, барои обод намудани мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳукукиро таъмин намояд. Пас аз гузаштани фосилаи муайяни вақт (аз 3-5 сол) онҳо ба манбаи муҳими воридоти асъори хориҷӣ табдил хоҳанд ёфт.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои муҳими андозию гумрукиро ба рушди соҳаи сайёҳӣ фароҳам овардааст. Аз ҷумла, ширкатҳои сайёҳӣ дар тӯли панҷ соли аввали фаъолияти худ аз андоз аз Ҷоида озод карда шуда, воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва бози гумрукӣ озод карда шуданд. Инчунин бози гумрукӣ барои воридоти автомашинаҳои нав 50 Ҷоиз қоҳиш дода шуд.

Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 апрели соли 2018, №189 рӯйхати иншооти сайёҳие, ки барои бунёди онҳо воридоти таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва бози гумрукӣ озод карда мешаванд, тасдиқ гардид.

Мутобиқи қарори мазкур ва рӯйхати тасдиқгардида, номгӯй ва миқдори таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонии воридшаванда тибқи тартиби муқарраргардида дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод гардида, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад. Бо қабули қарори

мазкур механизми пурра ва мушаххаси татбиқи имтиёзҳои андозию гумрукӣ барои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ муайян карда шуд.

Дар баробари ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар интиҳоби «корти муаррифкунанда»-и сайёҳӣ аз таҷрибаҳои Анталиаи Туркия ва Иссиққӯли Қирғизистон бо дар назар доштани бозоргир кардани чунин маҳсулоти сайёҳӣ бояд васеъ истифода бурда шавад. Дар робита бо ин, шаҳрҳои Норак ва Панҷакент, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон метавонанд ба сифати «кorti муаррифкунанда»-и Тоҷикистон интиҳоб карда шаванд. Инчунин ҷиҳати рушди сайёҳии экологӣ ва шикор мамнуъгоҳи навташкили «Хуталон» дар ноҳияи Данғара ва рушди сайёҳии саноатӣ дар заминаи минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» пешниҳод карда мешавад.

Агар самти афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ нодуруст интиҳоб карда шавад, рушди сайёҳӣ метавонад натиҷаи дилхоҳ надихад. Самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ барои Тоҷикистон сайёҳии экологӣ, табобатию солимгардонӣ, саёҳати сайругаштӣ, таърихию фарҳангӣ, кӯҳнавардӣ ва шикор ба шумор мераванд. Барои рушди навҳои кайдгардидаи сайёҳӣ, захираҳои бузурги он дар ҷумҳурӣ имконият медиҳад. Қуллаҳои баланд, аз ҷумла қуллаи Исмоили Сомонӣ бо баландии 7495 м аз сатҳи баҳр ва манзараҳои кӯҳистоне, ки дар он ҷо ҷаҳор фасли солро мушоҳида кардан мумкин аст, обҳои шифобахшӯ шаффоф, иншооти санаторию курортӣ, мавзеҳои таърихию фарҳангӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд. Яъне, аз нуқтаи назари иқтисодӣ, бо пешниҳод кардани чунин маҷмӯи хизматрасонӣ бозори сайёҳии Тоҷикистон метавонад ба сайёҳон маҳсулоти сайёҳиеро пешниҳод намояд, ки дар он рақобат вучуд надорад. Танҳо зарур аст, ки ин хизматрасонӣ бо сифати баланд ва нархи дастрас ба сайёҳон пешниҳод карда

шавад. Бо амалисозии сиёсати хирадмандона ва пайгириҳои «дарҳои кушод»-и роҳбарияти давлат ва Ҳукумат, Тоҷикистон узви комилҳукуки Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ гашта, ба ҳамгирии соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ заминаи воқеӣ фароҳам оварда шуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳукуки Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ бо як қатор кишварҳои олам созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонидааст. Дар Тоҷикистон низоми соддакардашудаи раводид барои шаҳрвандони 112 кишвари ҷаҳон ва низоми электронии раводид ҷорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба қор андохта шудааст.

Дар ин радиф, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии мамлакат зиёд гардида, симои кишвар ҳамчун мамлакати осоишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор гардид. Ҳамзамон, роҳандозии тартиби электронии дастрас намудани раводид ва речаи бераводид бо 12 кишвари ҷаҳон, фаъолияти зиёда аз 100 ширкати сайёҳӣ, сохтмон ва таҷдиду азнавсозии як қатор инфрасохтори сайёҳӣ, барои воридшавии ҷумҳурӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷалби бештари сайёҳон заминаи мусоид гузошта истодаанд. Фаъолияти 4 фурудгоҳи байналмилалӣ, 2 ширкати миллии ҳавопаймой, 3 меҳмонхонаи бренди байналмилалӣ панҷситорадор, зиёда аз 70 иншооти санаториву курортӣ ва зиёда аз 160 меҳмонхона, як қатор марказҳои иттилоотии сайёҳӣ боиси таҳким ёфтани заминаҳои инфрасохтории соҳа гардиданд.

Дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон эълон шудани ҷумҳурӣ, ба 10 роҳи зеботарини дунё шомил намудани шоҳроҳи Помир, чун даҳгонаи мавзеҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона эътироф шудани пойтахти Ватанамон – шаҳри Душанбе, ба даҳгонаи кишварҳои бехтарин аз рӯи сайёҳии пиёдагардӣ ва саргузаштӣ шомил шудани Тоҷикистон ва ба

панҷгонаи беҳтарин аз рӯи низоми соддаи пешниҳоди раводид ворид шудани ҷумхурӣ, шаҳодати дар сатҳи байналмилалӣ эътироф шудани соҳаи сайёҳии Тоҷикистон мебошад.

Қобили қайд аст, ки соҳаи сайёҳӣ ҷойҳои кори навро ба вучуд меорад, зеро таъмини меҳмондорӣ кори меҳнатталаб ба ҳисоб меравад. Ин, пеш аз ҳама, ҷойҳои кори нав барои аҳолии маҳаллӣ мебошад. Чунин ҷойҳои корӣ дар ҳама сатҳи фаъолияти меҳнатӣ, аз директори иҷроияи шабакаи меҳмонхонаҳо сар карда то пешхизмат, сарнишини ширкати ҳавопаймоӣ ва роҳбалади кӯҳӣ ташкил карда мешаванд.

Инчунин хусусиятҳои сайёҳӣ ин соҳаро ба яке аз соҳаҳои беҳтарин барои оғози фаъолияти нави соҳибкорӣ табдил медиҳанд. Талабот ба сармоя дар соҳаи сайёҳӣ метавонад на он қадар зиёд бошад, аммо имкониятҳои соҳа бениҳоят васеъ мебошанд. Ҳар нафари ташаббускор метавонад фаъолияти соҳибкории худро дар соҳаи сайёҳӣ оғоз намояд. Ҷойҳои кориро дар маҳалҳо таъсис диҳад, ки аксаран воситаи ягонаи бартараф намудани тарки ҷои муқимии зист аз тарафи ҷавонон бо мақсади ҷустуҷӯи кор дар хориҷи кишвар ба ҳисоб меравад.

Рушди сайёҳӣ аз шароити табиӣ ва муҳити атроф вобаста буда, фарҳанги миллий, урфу одат, ҳӯрокҳо ва нӯшокиҳои миллий, таърих ва осори фарҳангиро дар бар гирифта, заминаи асосии рушди сайёҳӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, рушди сайёҳӣ бояд аз як насл ба наслҳои дигар якҷо бо фаъолияти ҳифзи табиат ва муҳити зист, осори ниёгон, дастгирии фарҳанг ва тамаддуни маҳаллӣ, расму ойин, касбу ҳунарҳои мардумӣ ба роҳ монда шавад.

Асоси тичоратии соҳаи сайёҳӣ ба афзалиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мувофиқ мебошад ва бинобар ин бахши мазкур яке аз беҳтарин соҳаҳо барои таъмини мувозинати аслии устувории экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Сайёҳӣ симои мамлакат аст. Одамон дар хориҷи кишвар давлатро пеш аз ҳама аз рӯи имичи он ҳамчун мавзеи сайёҳӣ дар асоси гуфтугӯ бо сайёҳони воқеан ба мамлакат ташрифоварда мешиносанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти фарох дорад, ки худро ба ҷаҳониён тавассути гузоштани таассуроти нек ба сайёҳон муаррифӣ намояд.

Айни замон маълумот дар бораи Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ дар олами ғарб кофӣ нест ва он маълумоте, ки одамон дар бораи кишвар медонанд, на ҳама вақт саҳеҳ аст. Сайёҳон аз сафари худ амният, меҳмоннавозӣ ва қаноатмандии баландро интизор мешаванд. Расидан ба қаноатмандии чунин талабот маънои онро дорад, ки давлат шуҳрати баландро барои худ дар ҷаҳон ба даст овардааст. Ин занҷири самаранокеро ба вучуд меорад, ки на танҳо ба рушди бахши сайёҳӣ, балки ба густариши муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, аз ҷумла воридоти сармояи хориҷӣ низ мусоидат мекунад.

Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун равзана ба ҷаҳон, ба сифати оинаи мамлакат баромад мекунад. Сайёҳӣ маълумотро дар бораи кишвар – табиат, фарҳанг, таърих ва мероси фарҳангӣ, таому нӯшокии миллий ва урфу одати мардуми он фаро мегирад.

Пешрафти сайёҳӣ ва мароку рағбати хориҷӣҳо ба баланд гардидани таваҷҷуҳи аҳолии маҳаллӣ ба ҷанбаҳои ҳубу дилкаши манзараҳои гуногуни кишвар мусоидат менамояд. Дар навбати худ, эҳсоси нави ифтихор бо мамлакат ва ё минтақаро тавассути эътироф намудани арзишҳои бузурги он ба вучуд оварда, ба рушди сайёҳии дохилӣ ва афзоиши шумораи сайёҳони маҳаллӣ кумак менамояд.

Мардуми Тоҷикистон дар ҳудуди ватани худ саёҳат карда, онро бештар меомӯзанд ва қадр менамоянд. Дар аксарияти мамлакатҳо шумораи сайёҳони дохилӣ аз сайёҳони хориҷӣ зиёд аст. Ин барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ шароити муосид фароҳам оварда,

ҳамчун воситаи баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии аҳоли оид ба мамлакати худ, эътирофи он ва баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллӣ баромад менамояд.

Хулоса. Рушди сайёҳӣ дар маҷмӯъ метавонад ба пешрафти иҷтимоию иқтисодии

кишвар, ташкили ҷойҳои кори наваъсири назаррас расонида, ба баланд бардоштани обрӯю эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, инчунин суботи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат кунад.

Адабиёт

1. Авдашева С., Ястребова О. Государственная поддержка в регионах: состояние и проблемы реорганизации // Вопросы экономики. 2001. - №5.с- ПЗ-126. тд
2. Ю М.: Ин-т междунар. сайёҳӣ, 1998. - 239 с.
3. Айвазян С.А., Мхитарян В.С. Прикладная статистика. Основы эконометрики: Учебник для вузов: в 2 т. 2-е изд., испр. Т.1: Теория вероятностей и прикладная статистика. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 656 с.
4. Александрова А.Ю. Территориальная организация социально-экономической системы международного сайёҳӣ. Электронный ресурс.: Дис. док. геогр. наук: 25.00.24. М.: РГБ, Москва, 2002. - 366 с.
5. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989.-325
6. Анчукова Н.В. Активизация рекреационно-туристской деятельности в регионе. Электронный ресурс.: Дис.канд. экон. наук: 08.00.05. М.: РГБ 2005 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
7. Асадулина А.В. Институциональные условия конкурентоспособности регионов. Электронный ресурс.: Дис. канд. экон. наук: 08.00.05. -М.: РГБ Уфа 2007 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
8. Арженовский И. В. Социально-экономические проблемы регионального воспроизводства в условиях рыночной экономики. Электронный ресурс.: Дис. . канд. экон. наук: 08.00.01. М.: РГБ, Нижний Новгород, 1995 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки)
9. Ахтариева Л.Г. Организационно-институциональное развитие системы стратегического управления экономикой региона в условиях модернизации: монография. М.: МАКС Пресс, 2009. - 393 с.
10. Ахунов Р Р. Конкурентоспособность региона: обоснование категорий и подход к оценке // Сборник научных трудов молодых ученых «Региональная наука». Книга 2. М.: СОПС, 2004. - с. 20-31
11. Ашимов Ф.М. Экономико-теоретические основы обеспечения конкурентоспособности региона Электронный ресурс.: Дис. . канд. экон. наук: 08 00.01 М.: РГБ, Астрахань 2004 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
12. Баранский Н.Н. Экономическая география СССР. Москва, 1949.- 250

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давлатзода Мухайё Туймурод – унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш.Душанбе, н. Фирдавсӣ, к. Обҷакорон 226^а. Тел. (+992)888808488; E-mail: m.davlatzoda@bk.ru

Сведение об авторе:

Давлатзода Мухайё Туймурод – Государственный финансово-экономического университет Таджикистана, соискатель кафедры экономики предприятий и предпринимательства факультета экономики и бизнеса. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, р. Фирдавси, ул. Обчакорон 226^а. Телефон: (+992) 888808488. E-mail: m.davlatzoda@bk.ru

Information about the author:

Davlatzoda Mukhaiyo Tuimurod - The Tajik state university of finance and economics, applicant at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Business. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi district, st. Obchakoron 226^a, Tel: (+992) 888808488; m.davlatzoda@bk.ru

УДК 657.1

ТАШКИЛИ НИЗОМИ ҲАМГИРОИ ТАЪМИНОТИ БАҲИСОБГИРӢ-ТАҲЛИЛИИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТ ДАР КОРХОНАҶОИ САНОАТИ САБУК

Ҳочиева Ш.А.

Оқилов Ф.М.

Аннотатсия. Рушди муносибатҳои бозорӣ масъалаи барои корхонаҳои истеҳсоли мубрами ташаккули низоми иттилоотиеро ба миён мегузорад, ки роҳбарият ва менеҷменти онҳоро бо иттилооти саривақтӣ, саҳеҳ, пурра ва шаффоф таъмин намояд. Дар амалияи ҷаҳонии идоракунии корхонаҳо дар шароити суботи иқтисодӣ низоми иттилоотии эътирофишудаи умум, ки эҳтиёҷоти менеҷментро барои таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии асоснок ва таъсирбахш қонеъ намояд, низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунӣ мебошад. Дар доираи низоми мазкур пеш аз ҳама масъалаи истифодаи ҳарчӣ бештари иттилоот барои таҳия, асосноккунӣ ва қабули қарорҳои идоракунии муносиб муҳим мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур танҳо дар ҳудуди як шохҳои фанҳои иқтисодӣ ғайриимкон аст, ин ҷо ҳамкориҳои мутақобилаи аксари фанҳо ва соҳаҳои амалии иқтисодӣ зарур аст. Дар ин гуна шароит раванди ҳамгироии фанҳо ва соҳаҳои фаъолияти амалии идоракунии равандҳои иқтисодӣ, ки дар ташаккули низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии қабули қарорҳои идоракунӣ ифода меёбад, ногузир аст.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои амалии ташкили низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунӣ дар корхонаҳои саноати сабук, аз ҷумла дар корхонаҳои дузандагӣ баррасӣ мешаванд. Ба мушкилоти ҳамгироии намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ – баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз, ки асоси таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунӣро ташкил медиҳанд тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст.

Калидвожаҳо: қарорҳои идоракунӣ, корхонаҳои саноати сабук, саноати дузандагӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, баҳисобгирии андоз, хароҷоти истеҳсоли, арзиши асли, иттилооти ғайримолиявӣ.

Барои иқтибос: Ҳочиева Ш.А. Ташкили низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук / Ш.А. Ҳочиева, Ф.М. Оқилов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4 (43). – С. 334-343.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНТЕГРИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Ходжиева Ш.А.

Оқилов Ф.М.

Аннотация. Развитие рыночных отношений ставит перед производственными предприятиями актуальный вопрос формирования информационной системы, обеспечивающей их руководство и менеджмент своевременной, точной, полной и

прозрачной информацией. В мировой практике управления предприятиями в условиях экономической стабильности общепризнанной информационной системой, удовлетворяющей потребности менеджмента в выработке и принятии обоснованных и эффективных управленческих решений, является система учетно-аналитического обеспечения управления. В рамках этой системы, прежде всего, важен вопрос использования как можно больше информации для разработки, обоснования и принятия соответствующих управленческих решений. Эту проблему невозможно решить только в рамках одной отрасли экономических дисциплин, здесь необходимо взаимное сотрудничество многих дисциплин и практических экономических областей. В таких условиях неизбежен процесс интеграции дисциплин и областей практической деятельности управления экономическими процессами, выражающийся в формировании интегрированной системы учетно-аналитического обеспечения принятия управленческих решений.

В данной статье рассматриваются практические вопросы организации интегрированной системы учетно-аналитического обеспечения управления на предприятиях легкой промышленности, в том числе швейных. Особое внимание уделено проблемам интеграции видов бухгалтерского учета - финансового учета, управленческого учета и налогового учета, составляющих основу учетно-аналитического обеспечения управления.

Ключевые слова: управленческие решения, предприятия легкой промышленности, швейная промышленность, бухгалтерский учет, финансовый учет, управленческий учет, налоговый учет, затраты производства, себестоимость, нефинансовая информация.

ORGANIZATION OF AN INTEGRATED SYSTEM OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR COST MANAGEMENT AT LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES

Hojieva Sh.A.

Oqilov F.M.

Abstract. The development of market relations poses an urgent issue for manufacturing enterprises of forming an information system that provides their management with timely, accurate, complete and transparent information. In the world practice of enterprise management in conditions of economic stability, the generally recognized information system that meets the needs of management in developing and making sound and effective management decisions is the system of accounting and analytical support for management. Within the framework of this system, first of all, the issue of using as much information as possible to develop, justify and make appropriate management decisions is important. This problem cannot be solved only within the framework of one branch of economic disciplines; it requires mutual cooperation of many disciplines and practical economic areas. In such conditions, the process of integrating disciplines and areas of practical activity in economic process management is inevitable, expressed in the formation of an integrated system of accounting and analytical support for making management decisions. This article discusses practical issues of organizing an integrated system of accounting and analytical support for

management at enterprises of the light industry, including clothing. Particular attention is paid to the problems of integration of types of accounting - financial accounting, management accounting and tax accounting, which form the basis of accounting and analytical support for management.

Keywords: *management decisions, light industry enterprises, clothing industry, accounting, financial accounting, management accounting, tax accounting, production costs, cost price, non-financial information.*

Гузориши масъала. Имрӯз бо таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ, ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ ва рақамикунонӣ дар фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дигаргунӣҳои зиёде ба амал омадаанд, ки аз онҳо мукамалсозии низоми идоракунии худро талаб менамоянд. Методологияи ташаккули иттилоот барои оморасозии қарорҳои идоракунии ва роҳандозӣ намудани низоми муассири идоракунии фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхонаҳо барои иҷрои бобарори вазифаҳои асосии идоракунии мувофиқ нест. Низоми муносири идоракунии корхонаҳо ба иттилооти ғаврӣ ва муғрам барои таҳия намудани қарорҳои идоракунии, усулҳои муносиби таъсирбаҳш намудани қарорҳои идоракунии эҳтиҷ дорад, ки ин дар навбати худ тақмили муносиби низоми таъминоти иттилоотии идоракуниро талаб менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар адабиёт интишороти зиёде арзи ҳастӣ қардаанд, ки дар онҳо ба мукамалсозии низоми таъминоти иттилоотии идоракунии корхонаҳо ва унсури он - баҳисобгирии муҳосибӣ таваҷҷуҳи зиёд мушоҳида мешавад. Аз ҷумла дар мақолаҳои Н.А. Абдулмуминзода [1], М.В. Калемуллоев [2], Б.Ҳ. Қаримов [3; 5; 6; 7], М.М. Файзализода [11] паҳлуҳои зиёдеи масъалаҳои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва мукамалсозии низоми таъминоти иттилоотии идоракунии корхонаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Вале ҳанӯз бисёр мушкилоти бо ташаккули низоми самарабахши таъминоти иттилоотии

идоракунии корхонаҳои соҳаҳои гуногун алоқаманд мавҷуд мебошанд.

Мақсади мақола – омӯзиши амалияи таъкили низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии дар корхонаҳои саноати сабук, таҳқиқи равандҳои ҳамгирии намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун асоси низоми таъминоти иттилоотии қабули қарорҳои идоракунии мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Мусаллам аст, ки иттилооти барои идоракунии фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхона ва оморасозии қарорҳои идоракунии зарурӣ дар низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили он, ки унсури муҳими низоми идоракунии мебошад, ташаккул меёбад. Дар ин маврид асоси таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии корхонаро низоми баҳисобгирии муҳосибӣ таъкил медиҳад. Дар навбати худ унсурҳои (намудҳои)-и асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ – баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз дар алоқамандӣ ва ҳамгирӣ амал намуда, ҳар кадоме дар таъминоти иттилоотии идоракунии корхона вазифаҳои ба худ ҳосро иҷро менамоянд. Алоқамандӣ ва ҳамгирии ин намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташаккули иттилоот оид ба хароҷот ифода меёбад. Маҳз нишондиҳандаҳои таъсифқунандаи рафтори хароҷот ва ташаккулдиҳандаи арзиши аслии маҳсулот боиси ҳамгирии ин се намуди баҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми таъминоти иттилоотии идоракунии корхона мегарданд. Зеро хароҷот мафҳуме мебошад, ки иттилоот дар бораи он дар доираи намудҳои маъмури баҳисобгирии муҳосибӣ

хеле муҳим буда, ба истифодабарандагон барои иҷрои вазифаҳои дахлдори худ зарур аст. Ҳамзамон, «иттилооти дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккулёбанда дорои сифатҳои беназир аст, чунки хосиятҳои асосии низоми мазкур назораи саросарӣ ҳангоми гирифтани маълумот, беистӣ ва робитаи байниҳамдигарии амалиёти хоҷагидории инъикосшаванда мебошад» [12, с. 242].

Иттилоот оид ба хароҷот, ки онро баҳисобгирии молиявӣ омода ва ба истифодабарандагон тавассути ҳисоботи молиявӣ пешкаш менамояд, хосияти умумӣ дошта, бештар барои таҳлил ва арзёбии вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона ба кор бурда мешавад. Баҳисобгирии андоз бо мақсади бунёд намудани иттилооти пурра ва саҳеҳ доир ба амалиёти хоҷагидории андозбандишаванда, ба истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ пешкаш намудани иттилоот «ба хотири пешбурди назорати дурустии ҳисобкунӣ, пуррагӣ ва саривактии пардохткунӣ андозҳо ба бучет ба ҷо оварда мешавад» [9, с. 7]. Баҳисобгирии идоракунӣ ба хотири дастгирии менеҷмент ва роҳбарияти корхона ҳангоми арзёбии натиҷаҳои фаъолият, ки бо нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷот тавсиф мешаванд, роҳандозӣ мешавад. Самаранокӣ ва таъсирбахшии қарорҳои идоракуниё, ки дар асоси иттилооти баҳисобгирии идоракунӣ таҳия карда мешаванд, бештар аст, зеро «асоси низоми баҳисобгирии идоракунӣ баҳисобгирии хароҷот - ғункунӣ ва гурӯҳбандии хароҷот, тақсимкунии хароҷот ба объектҳои баҳисобгирӣ (воҳидҳои маҳсулот, маконҳои хароҷот) ба ҳисоб меравад» [4, с. 12].

Муҳаққиқ З.М. Корзоватих дар бораи муҳимии алоқамандӣ ва ҳамгирии намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва нақши онҳо дар таъминоти иттилоотии низоми идоракунии корхона суҳан ронда, қайд мекунад, ки «... барои таъмини роҳбарияти корхона бо иттилоот ба инҳо диққат додан лозим аст: баҳисобгирии молиявӣ ҳамчун асоси иттилоот дар бораи фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхона; баҳисобгирии идоракунӣ, ки барои коркард ва истифодаи иттилооти иловагии махсус имкон медиҳад; ... баҳисобгирии андоз, ки иҷрои уҳдадорихоро дар назди давлат тавсиф мекунад» [8, с. 78]. Яъне барои корхонаҳои муосир низоми таъминоти иттилоотии дастгирии идоракунӣ ин низоми ҳамгирии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот мебошад, ки ба менеҷмент иттилооти саҳеҳ ва фавриро барои иҷрои босифати вазифаҳои идоракунии корхона пешкаш менамояд. Дар ин маврид, иттилооти дар низоми ҳамгирии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот ташаккулёбанда иттилооти воқеии баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андозро, ки тавассути ҳисоботҳои дахлдор ба истифодабарандагон пешкаш карда мешаванд, инчунин иттилооти банақшагирӣ, назоратӣ, таҳлиلى ва ояндабинӣ, иттилооти ғайримолиявӣ, аз ҷумла иттилоот оид ба масъулияти иҷтимоии корхона, бартарафсозии хавфҳои молиявӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва ҳифзи муҳитро дар бар мегирад. Вобаста ба ин, тарҳи низоми ҳамгирии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷотро таҳия мекунем (расми 1).

Расми 1. - Низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз тарҳи низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот мушоҳида мешавад, ки барои таҳияи хулосаҳо оид ба идоракунӣ ва беҳинасозии хароҷот ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар баробари иттилооти ҳисоботи молиявӣ (баҳисобгирии молиявӣ), ҳисоботи идоракунӣ (баҳисобгирии идоракунӣ) ва ҳисоботи андоз (баҳисобгирии андоз) инчунин иттилооти ғайримолиявӣ истифода мешавад. Дар ин маврид вазифаҳои идоракунӣ, чун банақшагирӣ, назорат, таҳлил ва ояндабинии хароҷот бо ба инобат гирифтани иттилооти ғайримолиявӣ, ки аҳамияти он дар шароити иқтисодиёти шакли нав, равандҳои ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии иқтисодӣ ва рақамикунонӣ боз ҳам афзун шудааст, амалӣ карда мешаванд. Ташаккули

ҷараёни бозътимод ва оқилонаи иттилоот дар бораи хароҷот дар аввал дар доираи низоми ҳамгирои баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз) сурат гирифта, иҷрои нақша (бюджет)-ҳо назорат карда мешавад. Дар ин маврид вазифаи назорат метавонад бо ёрии воситаҳои аудит аз ҷониби хадамоти назорат ва аудити дохилии корхона анҷом дода шавад. Сипас тавассути вазифаи таҳлил захираҳои кам кардани хароҷот муайян карда шуда, аз ҷиҳати миқдорӣ арзёбӣ карда мешаванд. Дар асоси таҳлил ва арзёбии хароҷот бо истифода аз вазифаи ояндабинӣ пешомадҳои рафтори хароҷот муайян карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, ташкили низоми самаранокӣ таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилий имкон медиҳад, ки қарорҳои идоракунии

дахлдор қабул карда шаванд, нишондиҳандаҳои асосии корхона дар ҳуҷҷатҳои аввали ва феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба қайд гирифта, коркард ва таҳлил карда шаванд, воситаҳои самараноки банақшагирӣ, назорат, таҳлил ва ояндабинӣ ба кор бурда шаванд, ҳолатҳои инҳироф аз нишондиҳандаҳои банақшагирӣташуда сари вақт назорат ва бартараф карда шаванд.

Низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот барои ҳар як корхонаи мушаххас вобаста аз соҳа ва намудҳои фаъолият, миқёси корхона, сохтори он ва дигар омилҳо таҳия карда мешавад. Маҳаки муҳими ташаккули низоми – ин самаранокӣ мебошад, яъне масрафҳои барои ташкили низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷоти корхона харҷшуда бояд дар муҳлати кӯтоҳтарин ҳудро пӯшонанд ва дар марҳилаҳои ояндаи татбиқи низоми нафъҳои дахлдор тавлид кунанд.

Ташкили низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот хусусан барои корхонаҳои истеҳсоли, аз ҷумла корхонаҳои саноати сабук масъалаи мубрам аст. Имрӯз корхонаҳои саноати сабук, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз корхонаҳои бофандагӣ (нассочӣ), дӯзандагӣ, қолинбофӣ, кашбофӣ, чуроббарорӣ, коркарди чарм ва истеҳсоли пойафзол иборат мебошанд, дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ саҳми назаррас доранд. Дар соли 2023 аз 46857 млн. сомони ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ 4633 млн. сомонӣ (9,9%) ба саноати сабук (аз ҷумла 9,6% - истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва дузандагӣ, 0,3% - истеҳсоли чарм, маҳсулот аз чарм ва пойафзол) рост меояд [10, с. 14-15]. Дар ин маврид аз 3453 адад корхонаҳои саноатӣ 511 адад ё 14,8% ба саноати сабук (484 адад ё 94,7% - корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва дузандагӣ, 27 адад ё 5,3% - корхонаҳои истеҳсоли чарм,

маҳсулот аз чарм ва пойафзол) рост меояд [10, с. 19].

Дар соли 2023 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 3,8 млн. доллари ИМА пӯсти хом, чарм, мӯина, мӯинаи хом ва маҳсулот аз онҳо ворид шудааст. Воридоти маҳсулоти нассоҷӣ – 124,2 млн. доллар, пойафзол ва калапӯшҳо - 17,4 млн. долларро ташкил додааст [10, с. 38]. Содироти молҳои саноати сабук дар соли 2023 чунин аст: пӯсти хом, чарм, мӯина, мӯинаи хом ва маҳсулот аз онҳо – 5,3 млн. доллар, маҳсулоти нассоҷӣ – 296,3 млн. доллар [10, с. 39].

Корхонаҳои саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар сатҳи пасти рақобатпазирии маҳсулот, талаботи ҷиддӣ ба сифати он ва таъсири омилҳои дигар ба мушкилоти зиёди молиявӣ рӯбарӯ шудаанд. Сабаби асосии ба миён омадани чунин мушкилот вазъи нуговори таъминоти техникаи истеҳсолот, фарсуда будани воситаҳои асосӣ, ҷоришавии сусти технологияҳои нави инноватсионӣ дар истеҳсолот, нарасидани мутахассисон (аз ҷумла муҳандис-технологҳо, муҳандис-механикҳои дастгоҳҳои истеҳсоли, тарроҳон ва менечерҳои истеҳсоли), бо роҳи қочоқ ба бозори дохилӣ ворид шудани маҳсулоти хориҷӣ, истеҳсоли маҳсулоти қалбакӣ аз ҷониби баъзе истеҳсолкунандагони дохилӣ мебошад. Паёмадҳои бухрони молиявӣ, афзоиши нархи ашёи хом, неруи барқ, меъёрҳои баланди андозҳо ва ғоизҳои қарзҳои бонкӣ, ҳиссаи ками коркарди нахи пахтаю пиллаи истеҳсолшуда ва то маҳсулоти ниҳой расонидани онҳо, сатҳи баланди содироти захираҳои ашёи хоми маҳаллӣ, норасоии маблағҳои гардон барои таъмини корхонаҳои соҳа бо ашёи хом ва дигар омилҳо - монеаҳои дигари рушди соҳаи саноати сабук дар мамлакат мебошанд.

Низоми муносиби таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии хароҷот метавонад сифати идоракуниро дар корхонаҳои саноати сабук беҳтар намуда,

сатҳи баландтари рақобатпазирии маҳсулоти соҳаро таъмин кунад. Зеро дар шароити рақобатмуваффақият дар кори корхонаҳои саноати сабук пеш аз ҳама аз сифати баланд ва нархи муносиби маҳсулот вобаста буда, асоси баланд бардоштани нишондиҳандаҳои сифат ва паст кардани нархи маҳсулот идоракуни ва сохтори муносиби хароҷот, беҳинасозии арзиши аслии маҳсулот, кам кардани хароҷоти истеҳсоли он мебошад.

Яке аз мушкилоти асосии ташаққули низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук ин вазъи мавҷудаи баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот мебошад. Нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои соҳа, чун тамоми дигар субъектҳои соҳибкорӣ дар мамлакат дар таҳти таъсири талаботи иттилоотии баҳисобгирии андоз ва баҳисобгирии молиявӣ ҳисоб карда мешаванд, ки ин боиси набудани иттилооти фаврӣ дар бораи хароҷот барои оморасозии қарорҳои идоракунии ҷорӣ мегардад. Сабаби ин, пеш аз ҳама дуруст роҳандозӣ нашудани баҳисобгирии идоракуни ва идоракунии муносиби хароҷот мебошад. Роҳбарият ва менеҷменти корхонаҳои саноати сабук дар асоси иттилооти баҳисобгирии идоракуни оид ба рафтор ва ҳаҷмҳои хароҷот метавонанд идоракунии ҷорӣ, таҳлили хароҷоти истеҳсолӣ ва оморасозии қарорҳои идоракунии фавриро амалӣ намоянд. Низоми таъминоти иттилоот оид ба хароҷот равишҳо ва усулҳои ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук бояд асоси қабули қарорҳои идоракунии муносиб бошанд, яъне онҳо даромаднокии баланди хароҷот ва равандҳои тичоратиро таъмин карда тавонанд.

Дар шароити муосир хусусиятҳои ташкили раванди баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ дар корхонаҳои саноати сабук дар он ифода меёбанд, ки усулҳои дар баҳисобгирии идоракуни истифодашавандаи

баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслиро ҳар як корхона худ мустақилона интиҳоб мекунад. Дар ин маврид паҳноии номгӯй ва навъҳо, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда, шумораи давраҳо ва марҳилаҳои истеҳсолӣ, ҳадафҳои ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот, шакли истеҳсолот, сохтори корхона, технологияҳои истеҳсолии ҳангоми истеҳсоли маҳсулот истифодашаванда ва дигар омилҳо ба инбат гирифта мешаванд. Масалан, дар истеҳсолоти дузандагӣ вобаста аз омилҳои мазкур ва хусусиятҳои истеҳсолӣ дар сохтори истеҳсолии корхона се намуди коргоҳҳо ҷудо карда мешаванд: таҷрибавӣ, оморасозӣ ва дузандагӣ. Дар ин маврид ҳар як коргоҳ дорои равандҳои истеҳсолии ба худ хос мебошад, ки ба интиҳоби усули баҳисобгирии хароҷот, ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ва инъикоси маълумот дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таъсир мерасонанд.

Барои баҳисобгирии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук (аз ҷумла корхонаҳои дузандагӣ) аз ҷониби муаллифон ҷунин ҳисобҳои баҳисобгирии истеҳсолӣ (баҳисобгирии идоракуни) ба кор бурда мешаванд [11, с. 246]: 10731 «Истеҳсолоти асосӣ», 10732 «Истеҳсоли нимтайёраҳо», 10733 «Истеҳсолоти ёрирасон», 10734 «Хароҷоти умумиистеҳсолӣ», 10735 «Хароҷоти умумихоҷагӣ», 10736 «Истеҳсоли маҳсулот аз ашёи хом ва маводи фармоишгар», 10737 «Партовҳои истеҳсолӣ», 10738 «Ноқис дар истеҳсолот», 10739 «Истеҳсолот ва хоҷагиҳои хизматрасон».

Таҳлили равандҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои саноати сабук (зерсоҳаи дузандагӣ) - ҚДММ «ИИ Нассочии Тоҷик», ҚДММ «Чевар», ҚДММ «Ёкут-2000», ҚДММ «Чавонӣ», ҚДММ «САТН», ҚСК «Кӯлоб Текстайлз» ва дигарон нишон медиҳад, ки дар солҳои охир бо татбиқи технологияҳои нави истеҳсоли маҳсулоти дузандагӣ ҳиссаи хароҷоти мустақим дар арзишӣ аслии мунтазам кам мешавад, сарфи назар аз он ки

дар таркиби арзиши аслии маҳсулоти намудҳои нав низ хароҷоти моддӣ ҳамчун моддаи асосӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон бо зиёдшавии хароҷоти моддӣ камшавии хароҷоти пардохти меҳнати кормандони истеҳсолӣ ба назар мерасад. Иқтисори хароҷоти мустақими моддӣ ва меҳнатӣ асосан аз ҳисоби ба раванди истеҳсолот ворид намудани усулҳои нави коркарди мавод, тақмили технологияҳои дӯхтани либос ва дигар маҳсулоти дузандагӣ, насби таҷҳизоти сермахсул ва кам шудани меҳнати дастӣ ба амал меояд. Аммо дар истеҳсолоти дузандагӣ вазни қиёсии хароҷоти барилова дар арзиши аслии маҳсулот меафзояд. Шароити нави фаъолият дар бозор корхонаҳои саноати дузандагиро водор мекунад, ки хароҷоти таблиғ ва ба бозор ҳаволадиҳии маҳсулотро зиёд кунанд, зеро дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти рақамӣ маҳз таблиғ муҳаррики асосии тичорат мебошад. Ҳамзамон корхонаҳои нави соҳа, ки дар аввали давраи фаъолияти худ бештари маблағҳои дастраси худро барои хариди таҷҳизот ва технологияи истеҳсолӣ сарф мекунанд, норасоии бино ва иншооти маъмуриро аз ҳисоби иҷора бартараф мекунанд. Бинобар ин, хароҷоти иҷора ва нигоҳдории биноҳои истеҳсолӣ ва маъмурӣ низ ба арзиши аслии маҳсулот ва хароҷоти маъмурӣ таъсир мерасонад. Ҳамчунин дар корхонаҳои саноати дузандагӣ хароҷоти музди меҳнати кормандони маъмурӣ, тарҳҳои суғурта, масрафҳои сафарҳои хизматӣ ва хароҷоти намояндагӣ майлон ба зиёдшавӣ доранд.

Ҳолатҳои зикршуда ба ташкили низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷоти истеҳсолӣ таъсири худро мерасонанд. Бинобар ин, дар корхонаҳои дузандагӣ ва умуман ҳама корхонаҳои саноати сабук масъалаи интиҳоби усули баҳисобгирӣ хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии самти асосии фаъолияти эҷодӣ ва навоариҳои менечмент ва

мутахассиони баҳисобгирӣ идоракунии мебошад.

Пештар дар аксари корхонаҳои дузандагӣ усули меёрии баҳисобгирӣ хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ба кор бурда мешуд. Вале имрӯз усули мазкур аз ҷиҳати самаранокии иқтисодӣ ба талаботи низоми менечменти корхонаҳо ҷавобгӯ нест. Зеро технологияҳои истеҳсолоти дузандагӣ мунтазам рушд мекунанд, инноватсияҳо дар истеҳсолот зиёд мешаванд ва ҳамаи ин корбурди усулҳои инноватсионии баҳисобгирӣ хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслиро талаб мекунад. Албатта, ҳанӯз дар марҳилаҳои аввали таҳияи маҳсулоти нави саноати дузандагӣ ташаккули сиёсати нархгузорӣ муҳим аст ва мусаллам аст, ки омили асосии ба нархи маҳсулот таъсиррасон ин арзиши аслии мебошад. Барои дуруст роҳандозӣ намудани сиёсати нархгузорӣ стратегияи иртиботии корхона таҳия карда мешавад, хароҷоти таблиғ ва нигоҳдории молҳо, ба харидорон расонидани онҳо тавассути интернет-фурӯшгоҳҳо, ташкили сомонаҳои тичоратӣ ва дигар лозимиҳои савдои электронӣ пешақӣ ҳисоб карда мешаванд. Ба меёр даровардани хароҷоти мазкур душвор аст. Илова бар ин, ба меёрдарории хароҷоти дигари марбут ба рушди технологияҳои рақамӣ мушкilotи ҳамохангсозии ҳисобкунии арзиши аслиро дар низоми меёрии идоракунии хароҷот ба миён меорад ва ҳамаи ин қобили истифода набудани усули меёриро дар шароити рушди муосири истеҳсолоти дузандагӣ тасдиқ мекунад.

Таҳқиқоти дар корхонаҳои саноати сабук анҷомдодаи мо нишон медиҳад, ки иттилооти дар баҳисобгирӣ аввалии хароҷоти истеҳсолӣ ташаккулёбанда чудо намудани хароҷоти воқеиро ба хароҷот аз рӯи меёрҳо ва инҳироф аз ин меёрҳо пешбинӣ наменамояд, ки ин пешбурди баҳисобгирӣ ҷорӣ хароҷотро душвор мегардонад. Илова бар ин, ҳамсонкунии ҳуҷҷатҳои

баҳисобгирии аввалӣ асосан ҳосияти расмиётӣ дошта, ба ноил шудани ҳадафҳои таъминоти методологии баҳисобгирии аввалӣ дар корхонаҳо нигаронида шудааст. Қонунгузорӣ равандҳои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракуниро танзим намекунад, бинобар ин, корхонаҳои саноати сабук дар интиҳоби таркиби лозимиҳои ҳуҷҷатҳои аввалӣ ва густариши он соҳибхитӣ мебошанд. Дар ин вақт муҳим аз ҳама инъикоси ҳарчӣ бештари иттилоот дар бораи амалиёти хоҷагидорӣ ва муфассалгардонии иттилоот дар бораи хароҷоти истеҳсолӣ мебошад.

Ташкили низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати сабук имкон медиҳад, ки тақроршавии қараёнҳои

иттилоотии азбоисӣ номукамалии низоми ҳуҷҷатҳои аввалии баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ пайдошавандаро бартараф кунад ва натиҷаҳои коркарди иттилооти зарурӣ оид ба хароҷот дар як макон (маркази масъулият, макони пайдошавии хароҷот, воҳиди сохтории корхона) ба тамоми маконҳои истифодабарии иттилоот дар бораи хароҷоти истеҳсолӣ дастрас карда шаванд. Дар натиҷа ба паҳншавии беасосии иттилоот ва пурпечии қараёнҳои иттилоотӣ дар корхона роҳ дода намешавад. Ҳамчунин корбурди низоми ҳамгироии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили хароҷот ба аз қараёни иттилоотӣ ихтисор шудани иттилооти барзиёде, ки равандҳои ҷустуҷӯи маълумоти заруриро аз ҳуҷҷатҳо душвор мегардонад, мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Абдулмуминзода, Н.А. Таъминоти иттилоотии баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 10-1. – С. 75-83
2. Калемуллоев, М.В., Ҳочиева, Ш.А. Таъсири хусусиятҳои саноати сабук ба таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили равандҳои қабули қарорҳои идоракунии / М.В. Калемуллоев, Ш.А. Ҳочиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 9. – С. 12-22
3. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
4. Каримов, Б.Х. Асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ. Васоити таълимӣ / Б.Х. Каримов. – Душанбе: ДБССТ, 2024. – 324 с.
5. Каримов, Б.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2021. – № 3 (37). - С. 115-119
6. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). - С. 15-21
7. Каримов, Б.Х. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо / Б.Х. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (57). – С. 158-168
8. Корзоватых, З.М. Модель учетно-аналитического обеспечения управленческого учета организаций кондитерской промышленности / З.М. Корзоватых // Вестник университета. – 2020. - № 6. – С. 77-82

9. Ойев, Н.А., Шоймардонов, С.Қ., Каримов, Б.Ҳ., Бухориев, С.М. Баҳисобгирии андоз. Васоити таълимӣ / Н.А. Ойев, С.Қ. Шоймардонов, Б.Ҳ. Каримов, С.М. Бухориев. – Душанбе: ДСХ, 2016. – 316 с.

10. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Маҷмааи оморӣ. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – 89 с.

11. Файзализода, М.М. Таҳлили вазъи муосири таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилий дар корхонаҳои саноати нассочӣ / М.М. Файзализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 4-1 (33). – С. 239-250

12. Ҳочиева, Ш.А. Таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилий чун унсури муҳими низоми идоракунии корхона / Ш.А. Ҳочиева // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 2 (41). – С. 240-249

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ҳочиева Шаҳодатхон Абдурахмоновна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудит. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: hojieval1977@mai.ru. Тел.: (+992) 987-40-48-14

Оқилов Фаридун Муҳаммадович – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: Faridunoqilov@gmail.com. Тел.: (+992) 883-88-30-57

Сведения об авторах:

Ходжиева Шаҳодатхон Абдурахмоновна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономического анализа и аудита. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: hojieval1977@mai.ru. Тел.: (+992) 987-40-48-14

Окилов Фаридун Муҳаммадович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. E-mail: Faridunoqilov@gmail.com. Тел.: (+992) 883-88-30-57

Information about the authors:

Hojieva Shahodatkhon Abdurahmonovna – Tajik National University, applicant for the Department of Economic Analysis and Audit. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: hojieval1977@mai.ru. Tel.: (+992) 987-40-48-14

Oqilov Faridun Muhammadovich – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, assistant of the Department of Accounting and Audit. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: Faridunoqilov@gmail.com. Tel.: (+992) 883-88-30-57

УДК: 314

МИРОВОЙ ФИНАНСОВЫЙ КРИЗИС: СИТУАЦИЯ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Саъдуллозода С.С.

Мирзоев Ф.С.

Аннотатсия. Доверие населения к банковской системе Таджикистана значительно снизилось, а вкладчики до сих пор не могут полностью вывести свои депозиты из неплатежеспособных коммерческих банков. Основной проблемой в банковской системе является отсутствие финансовых ресурсов, низкая капитализация (капитализация) и возможность управления ликвидными активами. Также в этом процессе присутствуют и другие факторы, которые не могут обеспечить стабильность и финансовую устойчивость банковской системы.

Финансовая устойчивость банков зависит от размера и достаточности капитала, соотношения активов и пассивов, качества управления и других внутренних факторов. В связи с этими внешними факторами также происходит привлечение иностранных инвесторов в банковскую систему, увеличение резервных фондов, страхование банков, осуществление регулярного финансового контроля и мониторинга.

В связи с этим повышение финансовой устойчивости банковской системы является очень важной проблемой, а увеличение накопления капитала (капитализации) и эффективное использование финансовых ресурсов банка считаются важными факторами, влияющими на повышение финансовой устойчивости банка. банковская система.

Ключевые слова: финансовый устойчивости банков, мониторинг, инвестиции, иностранный инвестиции, финансовый контроль, резервный фонд.

Для цитирования. Саъдуллозода С.С. Мировой финансовый кризис: ситуация и устойчивое развитие банковского регулирования Республики Таджикистан / С.С. Саъдуллозода, Ф.С. Мирзоев // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 344-353.

БУҲРОНИ МОЛИЯВИИ ҶАҶОНИ: ҲОЛАТ ВА РУШДИ УСТУВОРИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саъдуллозода С.С.

Мирзоев Ф.С.

Аннотация. Эътимоди мардум ба низоми бонкии Тоҷикистон ба таври қобили мулоҳиза коҳиш ёфтааст ва то ҳол пасандозгуздорон наметавонанд пасандозҳои худро аз бонкҳои тижоратии муфлис комилан бозпас гиранд. Мушкилоти асосии низоми бонкӣ нарасидани захираҳои молиявӣ, паст будани

капитализатсия (капитализатсия) ва қобилияти идоракунии дороиҳои пардохтназир мебошад. Ҳамчунин, дар ин раванд омилҳои дигаре низ ҳастанд, ки наметавонанд суботи ва суботи молиявии низоми бонкиро таъмин кунанд.

Устувориҳои молиявии бонкҳо аз ҳаҷм ва кифояти сармоя, таносуби дороиҳо ва пасивҳо, сифати идоракунии ва дигар омилҳои дохилӣ вобаста аст. Вобаста ба ин омилҳои беруна ба низоми бонкӣ сармоягузориҳои хориҷӣ низ ҷалб гардида, фондиҳои захиравӣ зиёд гардида, бонкҳо суғурта карда шуда, назорати мунтазами молиявӣ ва мониторинг амалӣ карда мешавад.

Аз ин лиҳоз, баланд бардоштани устувориҳои молиявии низоми бонкӣ як масъалаи хеле муҳим буда, афзоиши ҷамъшавии сармоя (капитализатсия) ва истифодаи самараноки захираҳои молиявии бонк омилҳои муҳими таъсиргузор ба баланд шудани устувориҳои молиявии бонк маҳсуб мешаванд. низоми бонкӣ.

Калидвожаҳо: суботи молиявии бонкҳо, мониторинг, сармоягузориҳои хориҷӣ, назорати молиявӣ, фонди захиравӣ.

WORLD FINANCIAL CRISIS: SITUATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT BANKING REGULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sadullozoda S.S.

Mirzoev F.S.

Abstract. Public confidence in the banking system of Tajikistan has declined significantly, and depositors still cannot fully withdraw their deposits from insolvent commercial banks. The main problem in the banking system is the lack of financial resources, low capitalization (capitalization) and the ability to manage liquid assets. Also, in this process there are other factors that cannot ensure the stability and financial stability of the banking system.

The financial stability of banks depends on the size and adequacy of capital, the ratio of assets and liabilities, the quality of management and other internal factors. In connection with these external factors, foreign investors are also attracted to the banking system, reserve funds are increased, banks are insured, and regular financial control and monitoring is carried out.

In this regard, increasing the financial stability of the banking system is a very important issue, and increasing the accumulation of capital (capitalization) and the efficient use of the bank's financial resources are considered important factors influencing the increase in the financial stability of the bank. banking system.

Key words: financial stability of banks, monitoring, investments, foreign investments, financial control, reserve fund.

Изложение проблемы. Первые упоминания о мировом экономическом кризисе стали появляться в прессе и ТВ в первой половине 2008 года. Все началось 15 января. Сведения о резком сокращении прибыли банковской группы Citigroup привели к падению на Нью-Йоркской

фондовой бирже. Индекс промышленной активности Dow Jones снизился на 2,2%, Standard & Poor's на 2,51%. Nasdaq Composite потерял 2,45%. 21-22 января последовало продолжение биржевого кризиса, сделавшегося глобальным. Причина случившегося в том, что массе

игроков стало ясно, насколько плохо обстоят в реальности дела с прибылью у многих ведущих компаний. За дорогими акциями, за высокой капитализацией фирм скрывались убытки или проблемы с развитием, ставшие хроническими. 21-22 января произошел обвал на всех биржах. Цены на акции рухнули, опустились также бумаги «здоровых компаний», по которым на рынке нет сведений об убытках или понижении доходности.

Кризис экономики и это сокращение производства, безработица, стагфляция, падение уровня жизни, дефолт по социальным гарантиям государства. Сейчас масштабы и глубина кризиса поражают воображение и сравнимы с Великой депрессией 1929-1933 годов. Так, в развитых странах по сравнению с прошлым годом промышленное производство падало темпами свыше 10%, а в некоторых странах (Япония, Швеция) составляло 20%. Объем экономики России сократился на 7,9%. А в 2010 году рост составил всего 3,8%. Это значительно меньше, чем в Китае. Сокращение внешнеторгового товарооборота в большинстве стран составило 20-30%, а в отдельных странах приблизилось к 40-50%. Совокупные потери в стоимости активов оцениваются в 50 трлн долл., что эквивалентно размеру мирового ВВП.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование проблем кризисных явлений в экономике стран посвящены работы следующих зарубежных учёных: Туган-Барановский, М. И., Гринин, Л. Е., Мендельсон, Л. А., Трахтенберг, И. А., Блюмин, И. Г., Перес, К., Мошенский, С. З., Буквич, Р., Гуриева, Л. К. и другие, а также отечественные учёны Саидмуродзода Л.Х., Солехзода А.А., Одинаев Ф.Ф., Шариф Р и другие. В работе пречелленных учёных экономистов рассмотрены влияния мирового финансового кризиса в целом по

экономику, в нынешних условиях возникает объективная необходимость в рассмотрении влияния мирового кризиса в банковской системы.

Цель статьи. В международной и отечественной теории и практики отдельные аспекты влияния мирового финансового кризиса в целом в экономике отдельных стран подвергались рассмотрению. В современных условиях возникает объективная необходимость в разработке методических предложений об изучении влияния мирового кризиса в банковской системы, и разработки превентивных мер для предотвращения кризисных явления в целом в экономике, и в частности в банковской системы.

Основное содержание материала.

В современных условиях развитие экономики напрямую зависит от внешнего фактора которое влияет на устойчивое развитие экономики которое «...занимая значительное место в общенациональных показателях социально-экономического развития, однако по уровню формирования потенциальных ресурсов развития экономики, в частности и инвестиционных, далеко отстает от среднереспубликанского уровня. В условиях активизации инвестиционных процессов капитальные вложения, влияясь в экономику области, активизируют экономические процессы. Это становится одним из главных факторов устойчивого экономического роста [1, С.50].

Банковская система играет ключевую роль во внутренних и международных платежно-расчетных системах, считается основным институциональным ориентиром денежно-кредитной политики государства, обеспечивает финансовые потоки в республику, способствует развитию национальной экономики.

По оценке зарубежных экспертов Всемирного банка, «Банковский сектор включает в себя более 90% активов финансовой системы и 27% ВВП. Банковский сектор является высококонцентрированным, на 2 крупнейших банка приходится 50%, а на остальные 4 крупнейших банка приходится почти 75% активов сектора [2, С.10].

Коммерческие банки занимают одно из ведущих мест в финансовой системе и во взаимоотношениях с народным хозяйством.

Банки выполняют задачу по сбору свободных средств предприятий, организаций и населения, создают фонд средств, хранят денежные взносы и вклады в банковских вкладах, а также выполняют другие возложенные на них задачи. В этом контексте следует подчеркнуть, что в банковской системе коммерческих банков большинство из них подвержены внутренним и внешним рискам.

Развитие банковской системы во многом благоприятствует течением, происходившим не только в экономике республики, но и благодаря влиянию мировых течений. Мировой финансовый кризис, международные санкции серьезно повлияли на экономику России, их финансовое и банковское положение, а также отразились на валютном рынке, что выразилось в снижении курса рубля в декабре 2014 года. Его влияние напрямую сказалось на экономике Республики Таджикистан.

В свою очередь, снижение курса рубля повлияло на заработную плату и доходы населения республики, что привело к снижению покупательной способности населения. Снижение покупательной способности привело к

уменьшению продаж, предприятия не могли покрыть свои расходы, в результате чего увеличилось количество предприятий-банкротов. Денежные переводы иммигрантов также сократились. Так, если в 2013 году перевод средств трудовых мигрантов из РФ в Таджикистан составил 3,9 млрд. составляли доллары США, что равнялось 45% ВВП Таджикистана, этот показатель резко снизился до 47% в 2014-2015 гг.

Банковский кризис является следствием социально-экономических факторов, повлиявших на финансово-экономическую ситуацию в стране. Одной из таких причин является слабое развитие промышленности, низкие темпы развития производства. В результате Республика Таджикистан попала в зависимость от импорта товаров, а экспорт товаров находился на низком уровне.

Цены на экспортную продукцию - хлопок и алюминий - снизились, и курс сомони к доллару время от времени стал снижаться.

Независимо от развития объема капитала, кредитования и привлечения средств некоторые финансовые показатели банковской системы, такие как рентабельность активов и капитала, имели тенденцию к снижению.

Следует отметить, что в 2015 году активы АО «Агроинвестбанк» составили 550 млн. грн. доллар США составляли 21% всех активов банковской системы и занимали 190-е место в рейтинге. доллар США составили 20% всех активов и заняли 193 место в рейтинге. АО «Таджиксодиротбанк» считается одним из ведущих коммерческих банков, и его финансовые показатели были положительными (см. таблицу 1).

Анализ деятельности АО «Таджиксодиротбанк» показывает, что активы банка увеличились на 133% в 2015 году по сравнению с 2013 годом, депозиты

в 2019 году по сравнению с 2013 годом на 135,7%, общий капитал за этот период увеличился в 6,1 раза. В 2019 году уставный капитал банка увеличился в 10 раз по сравнению с 2013 годом, регулярный капитал увеличился на 190% в 2019 году по сравнению с 2013 годом.

В 2019 году чистая прибыль АО «Таджиксодиротбанк» снизилась на 96,9% по сравнению с 2013 годом, но в 2018 году банк продемонстрировал рост и его прибыль увеличилась до 323,5%.

Финансовые проблемы АО «Таджиксодиротбанк» начались в 2013 году, ликвидные активы снизились до 59,4%, не погашены кредиты, выданные клиентам. Серьезные проблемы АО «Таджиксодиротбанк» возникли из-за отсутствия наличных денег, с 2016 года он прекратил выплаты наличными клиентам физических и юридических лиц, осуществляя платежи на сумму 200 долларов США. США внедрились за месяц.

Таблица 1. Финансовые показатели АО «Таджиксодиротбанк» в 2013-2019 годах (млн сомони)

Показатели	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2013 %
Ресурсы	2805,1	3251,2	3735,3	5117,0	4142,3	3928,4	3805,6	135,7
Ресурсы маркетолог	46,5	270,4	276,7	1193,2	292,8	176,1	70,4	151,4
Кредитный портфель	1521,3	2052,2	2347,9	1309,4	656,4	569,9	496,5	32,6
Депозиты	1230,2	1499,8	1636,8	1460,3	749,9	565,9	445,9	36,2
Общий капитал	410,7	501,4	557,4	2494,9	2597,7	2537,6	2536,0	617,5
Уставный капитал	250,3	300,3	304,3	2620,3	2620,3	2507,8	2505,8	1001,1
Капитал	335,4	487,9	541,3	559,8	1092,9	682,5	637,1	190,0
Чистая прибыль	16,2	20,2	6,1	-336,6	58,6	52,4	0,5	3,1

Источник: Годовые отчеты АО «Таджиксодиротбанк» за 2013-2015 годы.

Проблемы АО «Таджиксодиротбанк» видны клиентам с 2016 года. Основная причина - неплатежеспособность населения (из-за снижения денежных переводов), безработица, неразумное управление активами, приблизившие банки к банкротству.

Следует отметить, что проблемы АО «Агроинвестбанк» возникли еще в 2012 году, а заключение проведенной проверки позволило сделать вывод о выдаче необоснованных кредитов на различные проекты, которые не были

погашены и привели к банкротству. Начался банковский кризис, в финансовой помощи нуждались четыре банка и множество мелких финансовых организаций. Правительству Республики Таджикистан на реинвестирование АО «Агроинвестбанк» 700 млн. грн. сосредоточилась на сомони и приобрела 51% пакета управления. К сожалению, эта акция не смогла спасти АО «Агроинвестбанк», и банк обанкротился.

Два других банка, АСП Фононбанк и АСП Таджпромбанк, были признаны

банкротами, а у многих мелких финансовых организаций отозваны лицензии.

Эксперты Всемирного банка предупреждали в 2013 году, что финансовая система находится в опасности: «Показатели банковской системы свидетельствуют о продолжающемся ухудшении качества активов, так как неработающие кредиты выросли с 18% на конец 2012 года до 23% на конец 2013 г. и в 2014 г. она достигала 27,2% годовых [3, С.5].

Эксперты Всемирного банка, исходя из политической и экономической ситуации в мире, предсказали начало банковского кризиса в Таджикистане.

Прогнозы, сделанные экспертами Всемирного банка в 2013 году, сбылись, и четырем банкам грозит банкротство: два банка находятся на грани банкротства, еще два уже стали банкротами.

Коммерческие банки республики представили в Национальный банк Таджикистана отчетность, в которой финансовые показатели оценены как положительные, а их рейтинги высокие. Так, например, на начало 2016 года, по данным Национального банка Таджикистана, активы АО «Агроинвестбанк» составляли 3,9 млрд долларов. сомони, АО «Таджиксодиротбанк» 3,8 млрд. сомони. сомони и АО «Орионбанк» 2,5 млрд. сомони. были образованы сомони. Однако, несмотря на это, у банков не было наличных денег на счетах для расчетов с населением и предприятиями.

Лидер нации, Президент страны Эмомали Рахмон в своем ежегодном послании парламенту страны дал низкую оценку банковской системе и назвал ее главным препятствием на пути развития экономики страны. Среди них он отметил: «Сегодня в банковской системе Таджикистана нет здоровой

конкуренции». По словам Президента, в этом году объем кредитов уменьшился на 4%. Затем он отметил, что «Это связано с неправильной деятельностью и халатным отношением руководителей некоторых коммерческих банков страны, в том числе АО «Агроинвестбанк» и АО «Тоджиксодиротбанк». Эти два банка уже получили государственную помощь. Например, Таджиксодиротбанку в размере - 2 млрд. грн. 250 млн. грн. АО «Тоджиксодиротбанк» и АО «Агроинвестбанк» 1 миллиард 70 миллионов сомони. Сомони была оказана финансовая помощь государством[4, С.15].

Правительство Республики Таджикистан выпустило ценные бумаги на общую сумму 3 миллиарда долларов для поддержки проблемных банков, таких как АО «Тоджиксодиротбанк» и АО «Агроинвестбанк». 320 млн. грн. сомони, но эта материальная помощь их не спасла, долг за счет взносов и сбережений населения и предприятий до сих пор не выплачен. Мероприятия по предупреждению банкротства осуществляются в следующих формах: финансовое оздоровление банка; назначение временной администрации по управлению банком; реорганизация банка.

Финансовое оздоровление банка включает: оказание финансовой помощи банку, его учредителям и иным лицам; изменения в структуре активов и пассивов банка; изменения в организационной структуре банка и другие меры.

Национальный банк назначил АО «Тоджиксодиротбанк» и АО «Агроинвестбанк» временными управляющими сроком на шесть месяцев для улучшения деятельности банков.

Ключевой проблемой для обоих этих банков является изъятие и расширение резервной базы для выплаты кредитов за счет взносов населения и предприятий. В целях улучшения банка проводится реорганизация банка.

Оздоровление банка – это комплекс мероприятий, направленных на оздоровление финансово-экономического положения с целью ликвидации банкротства или повышения конкурентоспособности, иными словами, оздоровление банка – это система отношений между банком и потребителями услуг по ликвидации его банкротства, осуществление финансового оздоровления. Анализ банковской системы выявил основные причины банковского кризиса, которые выражаются в следующих случаях:

- Снижение денежных переводов трудовых мигрантов;
- неподвижность населения;
- Бизнесмены, клиенты банков также стали неплатежеспособными и разорились;
- Цены на основные экспортные товары - хлопок-волокно и алюминий, вызвали снижение экономического развития;
- Курс сомони к доллару снизился более чем на 40%.

Банковский кризис включает в себя нарушение ликвидности заемщиков банков, снижение объемов кредитования, внезапную девальвацию валюты, рыночные проблемы, высокие процентные ставки при обеспечении обязательств банков собственным капиталом, качество кредитный портфель. Основной проблемой стала девальвация банковских активов, внезапный рост просроченной задолженности, в ходе которого обязательными стали создание резервов,

специализированных специальных гарантийных фондов и страхование.

В настоящее время к динамично развивающимся банкам республики относятся: Орионбанк, Спитамен Банк, Банк Эсхата, МФО «Имон Интернэшнл» и другие банки. Несмотря на кризисный период, Банк Эсхата не только сохранил свои позиции, но и добился достижений ведущей системы обслуживания, его активы за 2016 год увеличились на 6,1%, что составляет более 1,7 млрд долларов. сомони, а его чистая прибыль за этот период составляет 26 млн. Сомони стал равным. Банк Эсхата развивается при поддержке международных партнеров, таких как ЕБРР, IFC KFW, ADB.

Банк «Имон Интернэшнл» считается одним из лидеров финансового сектора по скорости развития и объему услуг, предлагаемых населению. За последние годы эта организация укрепила свои позиции в сфере кредитования, захватив почти 16% банковского рынка. В связи с этими банками в республике устойчивы банки с иностранным капиталом, это «Первый микрофинансовый Банк», АО «Аксесс Банк», «Казкоммерцбанк» и другие.

При анализе финансовой устойчивости коммерческих банков учитываются следующие показатели, оказывающие относительно сильное влияние на финансовую устойчивость банка:

- Коэффициент достаточности капитала с учетом процентов;
- доля просроченных кредитов;
- Соотношение расходов и доходов банка с процентами;
- Доходность активов с процентами;
- Текущая рыночная ставка с процентами;
- Общие активы банка.

В связи с этим в принятой стратегии развития банковской системы на 2010-2015 годы отмечено, что улучшение обслуживания клиентов и защита прав потребителей банковских услуг возложены на Национальный банк Таджикистана.

В соответствии с этим первостепенное значение имеет качественная характеристика развития банка, которая включает в себя: уровень предлагаемых банковских услуг, уровень конкурентоспособности в банковской сфере, обеспечение финансовой устойчивости банков, оживление взаимоотношений банков с реальным сектором экономики через процессы кредитования реконструкции предприятий и повышения эффективности инвестиций.

В банковском секторе республики многие вопросы системы управления финансовой устойчивостью банков недостаточно изучены, а также не отработан алгоритм построения системы управления финансовой устойчивостью банка, что могло бы своевременно обнаруживать и предупреждать о кризисных событиях. В коммерческих банках республики отсутствует полный анализ управления рисками в системе управления элементами финансовой устойчивости банка. Банковская система должна незамедлительно обращать внимание на изменяющиеся макроэкономические показатели, финансовое положение заемщиков, стоимость залога, ликвидность юридических и физических лиц, корректировать банковские ставки в соответствии с изменениями, а также реструктурировать деятельность банка.

Для обеспечения финансовой устойчивости коммерческого банка

процесс управления, организации, планирования, контроля за состоянием капитала, прибылью, обеспечением сбыта, активами и пассивами банка, учет уровня риска, качества управления имеют большое значение.

Система управления финансовой устойчивостью банка, менеджмент охватывает все стороны банковской деятельности, то есть обеспечение высокой прибыли в рамках эффективной деятельности с капиталом, обеспечение сбыта, управление активами и пассивами банка.

Система управления финансовой устойчивостью коммерческих банков, объектом управления являются капитал, маркетинг, активы и пассивы, риски, нормативы. Эффективная деятельность банков отражается в прибыли и рентабельности, которые считаются основными показателями деятельности коммерческого банка. Менеджер банка занимается организацией, планированием показателей банка и осуществлением контроля за финансовой деятельностью банка.

При анализе финансовой устойчивости коммерческих банков достаточность капитала считается первым важным показателем в деятельности коммерческих банков. Достаточность капитала позволяет банку оставаться платежеспособным. В случае нарушения макроэкономических показателей банковская система подвержена относительно высокому риску банкротства.

Капитализация банка обеспечивает стабильную работу и развитие банка. В конкурентных условиях банки стали активнее обращаться к средствам населения, защищать интересы акционеров и

других кредиторов, что стало основной задачей капитала.

Ликвидность банка – это способность банка своевременно и в полном объеме выполнять свои обязательства.

Управление маркетингом банка направлено на устранение и ликвидацию как недостатков, так и излишеств маркетинга. Неадекватный маркетинг может оказать негативное влияние на общественность и защиту интересов акционеров.

Неадекватный маркетинг может привести к неплатежеспособности банка, а избыток может негативно сказаться на его прибыльности.

Важную роль в деятельности банка играет управление рисками, в том числе: риск нехватки капитала, операционный риск, фондовый риск, рыночный риск, валютный риск, кредитный риск и процентный риск. Национальный банк Таджикистана определяет и регулирует стандарты банков.

В зависимости от целей анализа и управления существует большое количество банковских рисков. Кредитный риск связан с возможностью неуплаты заемщиком кредита и процентов за пользование кредитом. Кредит имеет договорную и в то же

время доверительную основу. Банк доверяет своим клиентам, выдавая кредиты, но могут возникнуть различные ситуации, когда заемщик не может выполнить свои обязательства.

Финансовый кризис выявил регрессивный характер регулирования банковской деятельности, ухудшение качества управления банковской системой, несправедливое развитие и недостаточную ответственность руководителей за результаты банковской деятельности.

Банковский кризис в республике сразу разрушил показатели деятельности банков, снизил качество активов, повысил спрос на капитал, увеличил просроченную кредитную задолженность. Из-за резкого снижения курса сомони по отношению к доллару США произошла девальвация банковских активов. Увеличение просроченных кредитов вынудило банковский сектор наращивать резервные фонды.

В современных условиях основной ключевой проблемой в банковской системе является снижение просроченной кредитной задолженности, совершенствование банковской системы, поиск эффективных показателей финансовой устойчивости банка, повышение надежности банков и оповещение их о банкротстве.

Литература

1. Шарипов У.А., Хомидов А.У. Инвестиционные процессы в регионе: совершенствование организационно-экономического механизма их активизации. – Душанбе, «Дониш», 2020. – 173 с.
2. Таджикистан Диагностический обзор защит прав и финансовой грамотности потребителей. Часть 1, апрель. THE WORLD BANK/Europe and Central Asia Financial and Private Sector Development Department Washington, DC.
3. Докладе Всемирного банка «Таджикистан: замедляющийся рост, растущие риски». Душанбе, 2015. С.10.
4. Эмомали Рахмон. Ежегодное Послание Парламенту страны. 22.12.2017.

5. Шарипов У.А., Зиёев З.М. Инвестиционные риски в энергетике Республики Таджикистан: методы управления и их оценка на региональном уровне//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2022. №8 С. 37-45.

6. Зиёев З.М. Парцеллярное землепользование в сельском хозяйстве Республики Таджикистан Вестник Таджикского национального университета, серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2018. - № 8. - с. 29-32.

7. Зиёев З.М. Развитие лизинга в сельском хозяйстве Республики Таджикистан Вестник Таджикского национального университета, серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2018. - № 7. - с. 43-47.

Информация об авторах:

Саъдуллозода Сафарабек Саъдулло - доктор Ph.D кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. Адрес, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: safarбек-8888@mail.ru. Телефон: (+992) 980-80-88-88.

Мирзоев Фатхулло Саъдуллоевич - соискатель кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета. Адрес, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: fathulo.mirzoev@mail.ru. Телефон: (+992) 948-91-11-11.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Саъдуллозода Сафарбек Саъдулло - доктор Ph.D, кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: safarбек-8888@mail.ru. Телефон: (+992) 980-80-88-88.

Мирзоев Фатхулло Саъдуллоевич - унвонҷӯи кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: fathulo.mirzoev@mail.ru. Телефон: (+992) 948-91-11-11.

Information about the authors:

Sadullozoda Safarabek Sadullo - Ph.D, Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: safarбек-8888@mail.ru. Phone: (+992) 980-80-88-88.

Mirzoev Fatkhullo Sadulloyevich - applicant Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: fathulo.mirzoev@mail.ru. Телефон: (+992) 948-91-11-11.

УДК: 330.342.01

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИЛМИВУ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА**Шарофуддинзода Д.Ш.**

***Аннотатсия.** Дар мақола масъалаҳои арзёбии илмиву назариявии рушди соҳибкории хурду миёна дар шароити иқтисоди бозоргонӣ баррасӣ шудааст. Дар асоси таҳлилҳои мухталифи намоёндагони мактабҳои гуногуни иқтисодӣ оиди ташаккулёбии соҳибкории хурду миёна ҳулосаҳои умумӣ бароварда шуд. Қайд карда шуд, ки соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар дар шароити бозор барои ҳалли бисёр масъалаҳои иқтисодӣ заминаи устувори тиҷоративу истеҳсолӣ мегузорад.*

Диққати махсус ба масъалаҳои назариявии рушди соҳибкории хурду миёна, нақши он дар рушди иқтисодиёти миллӣ ва ба таҳлили ҳамҷониби он дар шароити бозор равона гардидааст. Дар мақола инчунин таъкид шудааст, ки нақши соҳибкории хурду миёна на танҳо барои гирифтани фоида равона гардидааст, балки барои таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи накуаҳолии кишвар нигаронида шудааст.

***Калидвожаҳо:** Муносибатҳои бозоргонӣ, баҳодиҳии иқтисодӣ, соҳибкории хурду миёна, сармоягузорӣ, иқтисоди миллӣ, рушди тиҷорат, фаъолияти хоҷагидорӣ, маблағгузорӣ, ММД, рақобатпазирӣ, хизматрасонӣ ва рушди устувор.*

***Барои иқтибос:** Шарофуддинзода, Д.Ш. Баъзе масъалаҳои илмиву назариявии рушди соҳибкории хурду миёна / Д. Ш. Шарофуддинзода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 354-362*

НЕКОТОРЫЕ НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**Шарофуддинзода Д.Ш.**

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы научной и теоретической оценки развития малого и среднего предпринимательства в условиях рыночной экономики. На основе различных анализов представителей различных экономических школ сделаны общие выводы о формировании малого и среднего предпринимательства. Отмечено, что предпринимательство, как важный фактор развития хозяйственной деятельности каждой страны в условиях рынка, создает устойчивую коммерческую и производственную основу для решения многих экономических проблем.*

Особое внимание уделено теоретическим вопросам развития малого и среднего предпринимательства, его роли в развитии национальной экономики, а также всестороннему анализу в рыночных условиях. В статье также подчеркивается, что роль малого и среднего предпринимательства направлена не только на получение прибыли, но и на обеспечение развития национальной экономики и повышение уровня благосостояния страны.

Ключевые слова: Рыночные отношения, экономическая оценка, малый и средний бизнес, инвестиции, национальная экономика, развитие предпринимательства, хозяйственная деятельность, финансирование, ВВП, конкурентоспособность, услуги и устойчивое развитие.

SOME SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Sharofuddinzoda D.Sh.

Abstract. The article addresses the scientific and theoretical evaluation of the development of small and medium-sized enterprises in a market economy. Based on analyses conducted by representatives of various economic schools, general conclusions are drawn about the formation of small and medium-sized enterprises. It is noted that entrepreneurship, as a key factor in the economic activities of every country in a market economy, provides a stable commercial and industrial foundation for solving numerous economic challenges.

Particular attention is given to the theoretical aspects of the development of small and medium-sized enterprises, their role in the development of the national economy, and a comprehensive analysis in market conditions. The article also emphasizes that the role of small and medium-sized enterprises is not limited to generating profit but is also focused on fostering national economic development and improving the country's standard of living.

Keywords: Market relations, economic assessment, small and medium-sized enterprises, investments, national economy, entrepreneurship development, economic activity, financing, GDP, competitiveness, services, and sustainable development.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ ташаккулёбии соҳибкорӣ хурду миёна дар фаъолияти иқтисодии кишвар шартҳои муҳим арзёбӣ гашта, дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ нақши калонро иҷро менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки фаъолияти самарабахши соҳибкорӣ ва самаранок ба роҳ мондани сиёсати иқтисодӣ дар самти рушди соҳибкорӣ барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ, рушди тичорат ва истеҳсолот, худтаъминкунии аз маҳсулоти ватанӣ ва инчунин барои баланд бардоштани сатҳи накушолии кишвар мусоидаткунанда мебошад. Аз ин лиҳоз, мавзӯи мазкур дар шароити кунунӣ барои рушди иқтисодиёти миллий рузмарра арзёбӣ мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҳриёт. Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҳриёҳо дар бораи соҳибкорӣ хурду миёна

омӯзиши тамоюлҳои ҷорӣ, мушкилот ва дурнамоҳои соҳаи соҳибкорӣ дар бар мегирад. Дар равиши таҳқиқот ба масъалаҳои рақамикунонӣ, устувори бозоргонӣ, идоракунии хавфҳо ва мутобиқшавии корхонаҳои хурду миёна таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Ҳамчунин, истифодаи усулҳои муосир, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияи пешқадам дар фаъолияти соҳибкорӣ муосир баррасӣ мегардад.

Мақсади мақола. Мақсади мақола таҳлили вазъи кунунӣ фаъолияти соҳибкорӣ, баррасии мушкилот ва дурнамоҳои рушди он дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ мебошад. Инчунин, мақола нақши соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёт, аҳамияти он барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои хурду миёна ва баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат равшанӣ меандозад.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ ташаккулёбии соҳибкории хурду миёна ҳамчун омили рушди иқтисодиёти миллий яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии ҳар як кишвари соҳибистиклол ба ҳисоб меравад. Ҳамчун омили муҳими рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар дар шароити бозор соҳибкорӣ барои ҳалли бисёр масъалаҳои иқтисодӣ заминаи устувори тичоративу истеҳсолӣ мегузорад. Бинобар ин бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи накуаҳоӣ ҳар як кишвар барои рушди устувори соҳибкорӣ тамоми тадбирҳои заруриро андешида, дар таҳкими ҷанбаҳои алоҳидаи он кушишҳои зиёдро ба ҳарч медиҳад.

Аҳамияти илмиву таҷрибавии соҳибкориро дарк карда, олимони иқтисоддон оиди ташаккулёби ва рушди он таҳлилҳои зиёдро гузаронида, барои раванки минбаъдаи он ақидаҳои мухталифро дар адабиёти иқтисодӣ пешниҳод намудаанд. Барои таҳлил ва ошкор намудани махсусияти соҳибкории хурду миёна пеш аз ҳама масъалаҳои методологии ташаккулёбии соҳибкориро ҳамчун категория иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор додан қобили қабул мешуморем.

Агар ба тарих назар афганем, дар қорҳои файласуфони Юнони қадим масъалаҳои соҳибкорӣ ва ҳалли мушкилотҳои вобаста ба он мушоҳида уардан мумкин мебошад. Масалан, Ксенофант дар асрҳои IV ва III пеш аз мелод дар бораи моликияти хоҷагидорӣ оқилона суҳан рондааст. Тавре маълум аст, ки моликияти хусусӣ пеш аз ҳама масъалаҳои баланд бардоштани арзиши моликият, мақсади гирифтани ғоида ва дигар масъалаҳои монанди инҳоро дар бар мегирад.

Инчунин дар Рими Қадим низ масъалаҳои истифодабарии оқилонаи фаъолияти хоҷагидорӣ дар мадди аввал

истодаанд. Дар қорҳои илмӣ олимони Рими Қадим низ мушкилотҳои вобаста ба моликият ва таъсири онҳо ҷомеаи дида мешавад. Намояндагони Рими Қадим ба монанди Сисерон, Синека ва дигарон нақши моликиятро дар фаъолияти хоҷагидорӣ баланд баҳо дода, рушди соҳибкориро ба он рабт медоданд. Маҳз чунин иқдом дар оянда асоси ташаккулёбии ҳукуки Римро ташкил намуд.

Дар Ҳиндустони Қадим, Ҳитойи Қадим, Миср ва дигар давлатҳои қадимаи подшоҳӣ мафҳумҳои асосии соҳибкорӣ, ки дар Артхашастра (асри IV пеш аз мелод, Ҳиндустон) ва таълимоти Конфутсий (551-479 пеш аз мелод, Ҳитой) дода шудаанд, диққати асосӣ дода мешавад. Ба афзоиши ҳазинаи подшоҳӣ, меёрҳои ахлоқии рафтор хангоми пешбурди фаъолияти хоҷагӣ, махсусгардонии меҳнат, инчунин механизмҳои бозории танзими фаъолияти иқтисодӣ аз рушди соҳибкорӣ вобастагӣ пайдо кард [1,32].

Дар адабиётҳои ватанӣ ва хориҷии муосир мафҳумҳои гуногуни соҳибкорӣ мавҷуд мебошанд. Дарки моҳияти он ба ҳулосае меорад, ки соҳибкорро ҳамчун омили махсуси (дар муқоиса бо замин, сармоя, меҳнат) истеҳсолоти ҷамъиятӣ баррасӣ кардан лозим меояд. Махсусият ва функцияҳои он дар он ифода мегаданд, ки субъекти фаъолияти соҳибкорӣ-соҳибкор имкон дорад ба воситаи омилҳои махсус истеҳсолотро пайваст ва якҷоя намояд [8,10].

Таҳлили масъалаҳои назариявии ташаккулёбии соҳибкорӣ нишон додаанд, ки соҳибкорӣ раванди гуногунҷабҳа буда, элементҳои бисёрро аз қабилҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, идоракунии хавф, таъсири мутақобилаи омилҳои фарҳангӣ ва ҷомеаи ва инчунин инноватсияро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз дар қорҳои тадқиқотии олимони соҳибкорӣ ҳамчун шартӣ муҳим барои ҳалли мушкилотҳои иқтисодиву иҷтимоӣ эътироф гаштааст.

Тачрибаи кишварҳои ғарб нишон медиҳад, ки назарияи соҳибкорӣ дар онҳо аз давраҳои асри миёна оғоз гашта, рушди соҳибкорӣ дар марҳилаи мазкур дар асоси таълимоти динӣ сурат мегирад. Бо мурури замон ва рушди муносибатҳои тиҷоратӣ муносибатҳои бозоргонӣ тараққӣ ёфта соҳибкорӣ аз рӯйи қонуниятҳои бозор тараққӣ мекунад. Ҳамин тавр бо рушди ғояҳои либералӣ дар Аврупо олимони машҳури англис Т. Гоббс ва Ч. Локк барои рушди масъалаҳои назариявии соҳибкорӣ дар марҳилаи нав заминаи устувор гузоштаанд.

Дар давраи баъдтар таълимоти либералӣ оиди соҳибкорӣ дар қорҳои илмӣ олимони машҳур Р.Декарта, Б.Спиноза, А.Смита, С. Милла ва Ч.М.Кейнс инъикос гаштаанд. Қайд кардан зарур аст, ки соҳибкорӣ ҳамчун истилоҳи илмӣ дар қорҳои олимони англис дар асри ҳаҷдаҳ Р. Кантлон дучор меояд. Вай қайд мекунад, ки соҳибкор ин шахсест, ки ғоидаи муайянро аз амалиётҳои гуногун ба даст меорад. А. Смит бошад мафҳуми соҳибкориро дигар ҳел баррасӣ мекунад. Ба ақидаи вай соҳибкор ин соҳиби қорхона мебошад.

Намояндаи мактаби фаронсавӣ олими машҳур Ж.Б.Сей бошад соҳибкорро аз руи гирифтани ғоида аз даромад ва сармоя ҷудо мекард. Вай бар он ақида буд, ки вазифаи соҳибкор аз мутахид сохтани омилҳои истеҳсолот иборат мебошад.

Ж. Б. Сей инчунин соҳибкорро ҳамчун шахсе, ки аз ҳисоби худ ва таваккал барои манфиати ҳеш ягон намуд маҳсулотро истеҳсол мекунад[4,148].

Олими дигар намояндаи мактаби физиократӣ бошад ин таълимотро рушд дода, қайд кард, ки дар баробари ин соҳибкор бояд дониши муайян ва иттилооти зиёдро соҳиб бошад. Инчунин олими дигари фаронсавӣ Тюрго дар баробари дониш сармояро асоси рушди соҳибкорӣ ва истеҳсолот асоснок карда буд.

Тибқи назари Й. Шумпетер, соҳибкор

метавонад на танҳо шахси воқеӣ, балки гурӯҳи шахсон бошанд. Ҳамзамон, соҳибкор ҳатман набояд молик бошад, дар ин маврид ҳамчун соҳибкор мудир низ метавонад амал кунад [2,9].

Й. Шумпетер дар китоби «Назарияи рушди иқтисодӣ» ду мафҳумро – соҳибкор ва навоар – баррасӣ мекунад. Ӯ соҳибкорро ҳамчун субъекти ҷустуҷӯ ва татбиқи комбинатсияҳои нави омилҳои истеҳсолот, дорандаи идеяҳои навоарона, таҳиягари маҳсулоти нав, ки имкониятҳои самараноки бозорро барои азхуд ва истифода қардани захираҳо ва соҳаҳои татбиқи сармоя меёбад, шарҳ додааст [10,38].

Дар рушди назарияи соҳибкорӣ инчунин саҳми қалон намояндагони мактаби иқтисодии австро-олмонӣ Л. Брентано, М.Вебер и В.Зомбарт гузоштаанд. Масалан, М.Вебер фаъолияти соҳибкориро ҳамчун таҷассуми ратсионализм яъне самарани мақсали аз маблағгузорӣ, ошқори роҳҳои беҳтарсозии расидан ба мақсадҳои дар пешгузошта, имконияти самарани мақсали аз фаъолияти хоҷагидорӣ ва монанди инҳо арзёбӣ намудааст [6,84].

Олими дигар П. Друкер, чунин мешуморад, ки соҳибкорӣ ба илм ва ё санъат ҳеч иртиботе надорад. Ба ақидаи ӯ, соҳибкорӣ ин фаъолияти мебошад, ки он аз навоариҳо дар тамоми соҳаҳо, бахусус дар идорақунӣ иборат мебошад. Вай инчунин таъкид менамояд, ки соҳибкор шахсе мебошад, ки ҳар як имкониятро бо ғоидаи бештар истифода мебарад[3,98].

Ҳамин тариқ, оиди соҳибкорӣ мактабҳои мухталифи иқтисодӣ ва олимони ақидаҳои гуногунро пешниҳод қарда, таълимот ва ғояҳои якдигарро минбаъд пурра менамоянд. Гарчанде, мафҳуми соҳибкорӣ ҳар ҳел шарҳ дода шавад ҳам, дар маҷмӯъ ҳамаи олимони бар он ақидаанд, ки он барои рушди иқтисодиёт, вусъати шуғл, васеъ қардонидани имкониятҳои қоридотиву қоридотӣ ва таъмини қаробатқазирӣ

корхонаҳои ватанӣ шартӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Аз нуқтаи назари тадқиқот қайд кардан зарур аст, ки оиди маъалаҳои назариявии ташаккулёбии соҳибкорӣ олимони ватанӣ низ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Худи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои пасошӯравӣ дар шароити гузаштан ба муносибатҳои бозоргонӣ ташаккул ёфта, барои беҳсозии он дар кишвар заминаҳои ҳукукиву иқтисодӣ фароҳам оварда шуд. Яке аз самтҳои асосие, ки барои рушди соҳа дар кишвар саҳми калон гузошта шуд, заминаи ташаккулёбии масъалаҳои назариявӣ конститутуалии соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳибкорӣ дар қорҳои олимони ватанӣ низ гарчанде ҷанбаҳои гуногуни иқтисодиву, иҷтимоӣ ва идоракуниро дар бар гиранд ҳам, дар умум шартӣ муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар ба ҳисоб меравад. Нуқтаи асосие, ки дар қорҳои олимони ватанӣ ба он равона гардидааст, ин ба даст овардани ғоида, идоракунии ҳавфи соҳибкорӣ, фаъолияти сармоягузориву инноватсионӣ, рушди соҳа тавассути идеяҳои нав, қонун гардонидани талаботи ҷомеа, истифодаи самараноки захираҳои мавҷудбуда, истеҳсолоти неъматҳои моддӣ, вусъати шуғли аҳоли ва монанди инҳо мебошанд.

Аз нуқтаи назари тадқиқоти мавзӯ, дар асоси ошкор намудани баъзе ҷанбаҳои илмиву назариявии рушди соҳибкорӣ, ба омӯзиши соҳибкорӣ хурду миёна ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва омилҳои муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ дар шароити имрузаи тараққиёт мегузарем.

Соҳибкорӣ хурду миёна тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд яку якбора ташаккул наёфтааст. Ташаккулёбии соҳибкорӣ хурду миёна марҳилаҳои мухталифи тарихиро тай карда, имруз барои кишварҳои мустақил қисми муҳими ҳаёти иқтисодӣ ба шумор меравад. Ташаккулёбии

соҳибкорӣ хурду миёна дар шароити муосир бо тағиротҳои ҳаёти иқтисодӣ алоқаманд буда, барои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва барқарорсозии иқтисодиёт омилҳои муҳим арзёбӣ гашт.

Бояд қайд кард, ки баъди гузариш ба модели нави иқтисодӣ кишварҳои дунё соҳибкорӣ хурду миёнаро ҳамчун воситаи асосии ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ эътироф кардаанд. Дар воқеъ ҳам соҳибкорӣ хурду миёна дар марҳилаҳои гуногуни рушд мушкilotҳои зиёдро аз қабилҳои таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ҷорӣ намудани технологияи пешқадам заминаи устувор гузошт.

Бо рушди муносибатҳои нав ва авҷи технологияи рақамӣ соҳибкорӣ хурду миёна имкониятҳои васеъро истифода намуда ба бозорҳои нав дастрасӣ пайдо кард. Давлатҳо низ аҳамияти иқтисодии соҳибкорӣ хурду миёнаро дарк карда, тадбирҳои зиёдро барои рушди устувори он аз қабилҳои пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва дастгирии молиявӣ пешниҳод намудаанд. Дар баробари ин, стартапҳо, технопаркҳо, бунёди соҳибкорӣ муштарак ва зехни сунъӣ барои рушди соҳибкорӣ хурду миёна имкониятҳои боз ҳам васеътарро фароҳам овардаанд.

Бо иртибот ба мазӯи баррасишаванда инчунин бояд қайд кард, ки дар раванди амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ масъалаҳои омӯзиши рушди соҳибкорӣ хурду миёна дар кишварҳои дар марҳилаи рушд қарордошта ба таври васеъ ва ҷуқуртар оғоз гардид. Мафҳум, моҳияти иқтисодӣ ва дигар параметрҳои муайянқунандаи он аз тарафи олимону иқтисодчиён ба таври васеъ муҳокима гардид.

Ҳамин тариқ, дар кишварҳои алоҳида характеристикаи сифат ва шумораҳои соҳибкорӣ хурду миёна аз руи ҳолати иқтисодии кишварҳо ҳар ҳел таъриф мешуданд.

Масалан, барои муайян қардани категорияи қорхонаҳои хурд Комиссияи

иттиҳоди аврупоӣ меъёрҳои зеринро истифода мебарад.

-шумораи кормандон то 100 нафар;

-ҳаҷми воситаҳои корхона на зиёда аз 7,5 миллион евро.

Бояд қайд кард, ки дар Британияи Кабир мафҳуми соҳибкории хурдтарин низ ҷорӣ шудааст, ки мувофиқи он ба корхонаҳои хурдтарин он корхонаҳое шомил мегарданд, ки шумораи кормандони он то 23 нафарро ташкил медиҳад.

Баъдан таснифоти корхонаҳои хурд меравад, ки дар онҳо аз 24 то 99 нафар корманд кор мекунанд. Дар саноати Фаронса ба корхонаҳои хурд фирмаҳое дохил мешаванд, ки дар онҳо на кам аз 500 нафар кормандон кор мекунанд ва гардиши он дар давоми сол аз 20 миллион евро зиёд намешавад [7,11].

Дар Амрико бошад ба корхонаи аз ҳама хурдтар, он корхона дохил мешавад, ки дар он шумораи кормандон аз 1 то 24 нафарро ташкил менамоянд. Ин нишондиҳанда дар корхонаҳои миёна бошад аз 100 то 499 ва дар корхонаи калон аз 500 то 999 шумораи кормандонро ташкил менамояд.

Корхонаи калонтарин бо шумораи кормандони аз 1000 нафар зиёдро дар бар мегиранд. Дар ҳолатҳои алоҳида ба меъёри таснифот инчунин ҳаҷми гардиши солона қабул карда мешавад [11,3].

Ҳамин тавр меъёрҳои таснифоти соҳибкории хурду миёна дар ҳар як давлатҳои алоҳида вобаста ба сатҳи иқтисодӣ мухталиф мебошанд. Дар Федератсияи Россия таснифоти соҳибкории хурду миёна вобаста ба муайян намудани шумораи кормандон дар ҳаҷми зерин дар соҳаҳои мухталиф чунин тавр қабул шудааст. Дар соҳаҳои саноат, сохтмон, нақлиёт на зиёда аз 100 корманд ва дар соҳаҳои кишоварзӣ, илму техника на зиёда аз 60 нафар кормандро ташкил менамояд.

Инчунин дар соҳаи тиҷорати яклухт на зиёда аз 50 нафар корманд, тиҷорати чакана

ин нишондиҳанда на зиёда аз 30 нафар корманд ва соҳаҳои дигар на зиёда аз 50 нафар корманд бошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории хурлу миёна тавре дар боло қайд карда будем баъди пош хурдани давлати Шӯравӣ раванқ ёфт. Гузаштан ба муносибатҳои нави бозоргонӣ барои ташаккули гуногуншаклии моликият заминаи устувор гузошт. Албатта, дар давраи гузариш фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар, аз ҷумла соҳибкорӣ ба мушкilotҳои зиёд аз қабili монетаҳои маъмури, маҳдуд будани имкониятҳои молиявӣ ва суи рушд ёфтани инфрасохтор дучор гаштаанд.

Новобаста аз мушкilotҳои зиёд соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ имкониятҳои васеъро ба даст оварда, мунтазам рушд гирифт. Дар кишвар барои рушди ин соҳа тамоми тадбирҳои зарурӣ фароҳам оварда шудаанд. Раванди ислоҳоти иқтисодӣ дар кишвар ҳамаи муносибатҳои иқтисодиро дар бар гирифта, барои ба миён овардани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ташаккули низоми муносири талаботу пешниҳод ва инчунин рушди соҳибкорӣ заминаи хуби ҳукукиву иқтисодӣ гузошт. Дар натиҷа соҳибкорӣ хурду миёна низ инкишоф ёфта, ба яке аз сарчашмаҳои иловагии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар табдил ёфт.

Бояд қайд кард, ки дар кишвар қонунгузорӣ оиди рушди соҳибкорӣ фаъолияти минбаъдаи соҳибкориро муайян намуда, барои беҳтарсозии соҳа шароитҳои муфиди ҳукукиро фароҳам овард.

Мувофиқи қонун ба субъектони соҳибкорӣ миёна шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки маҷмуи даромади солонаи онҳо аз 500 ҳазор сомонӣ то 15 миллион ташкил медиҳад. Ба субъектони соҳибкорӣ калон шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки маҷмуи даромади солонаи онҳо аз 15 миллион сомони зиёдтар мебошад [5].

Чадвали 1. -Меъёри муайянкунандаи корхонаҳо аз руи категорияи соҳибкории хурду миёна

Меъёри муайянкунанда	Намуди корхона			
	Кучак (хурдтарин)	Хурд	Миёна	Калонтарин
Шумораи миёнаи кормандон	-	На зиёдтар аз 30 нафар	Аз 30 то 100 нафар	Зиёда аз 100 нафар
Фоида аз фуруши мол, кор, хизматрасонӣ бе назардошти ААИ дар як сол	-	500 ҳазор сомонӣ	Аз 500 ҳазор то 15 миллион сомонӣ	Зиёда аз 15 миллион сомонӣ
Меъёри тағйирёбии мақоми корхона	Бо назардошти рушди фаъолияти хоҷагидорӣ дар оянда меъёрҳои муайянкунандаи корхонаҳои хурду миёна метавонанд дар кишвар тағйир ёбанд.			

Сарчашма: Закон республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан, (АМОПТ 2014г, №7 ч.2)

Тавре аз чадвали 1 бармеояд, меёрҳое, ки аз руи онҳо соҳибкории хурду миёна муайян карда мешаванд, қонунгузорӣ аз руи шумораи умумии кормандон муқаррар менамояд. Инчунин соҳибкории хурду миёна аз руи фоидаи солона, ки дар чадвал оварда шудаанд, муайян карда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳибкории хурду миёна дар шаклҳои гуногун ба ҳайси соҳибкории инфиродӣ, корхонаҳои хусусӣ ва дигар намуди корхонаҳо, ки дар асоси шартнома фаъолият мекунанд, баромад намоянд.

Аҳамияти иқтисодиву иҷтимоии соҳибкории хурду миёнаро дарк карда, давлат барои таъмини рушди устувори он низоми соддагардонии андозбандӣ ва дигар намуди имтиёзҳо муқаррар намудааст. Бинобар ин, соҳибкории хурду миёна барои соҳибкорон ҷолибияти калон дорад ва имруз ин намуди фаъолияти иқтисоди самтҳои гуногунро аз қабилӣ соҳаи кишоварзӣ ва саноат, тичорату истеҳсолот ва инчунин соҳаи хизматрасониҳо дар бар гирифтааст.

Омузиши ақидаҳои гуногуни олимони намоёндагони мактабҳои мухталиф оиди ташаккули соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки дар заминаи онҳо ақидаи хешро пайдо намоем. Ба ақидаи мо соҳибкорӣ ин ташаббусе, ки дар ёфтани имкониятҳои наф, истифодаи дониш ва малака, ва инчунин дар ҷавобгариӣ шахсии фаъолияти хоҷагидорӣ ифода мегардад. Дар баробари ин соҳибкорӣ таъсири мутақобилан судманди омилҳои истеҳсолот ва истифодаи технологияи муосир ва шаклҳои нави ташкилию идоракунӣ ба шумор меравад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, дар марҳилаи мазкури тадқиқот ба хулосае омадан мумкин аст, ки имруз дар шароити рушди илму техника ва омилҳои зиёди таъсиррасон аз қабилӣ рушди ҳамгироии иқтисодӣ, рақамикунории фаъолияти хоҷагидорӣ ва тағйироти технологиву иқтисодӣ масъалаҳои таъмини рушди устувори соҳибкорӣ рузмарра бокӣ мемонад. Албатта, истифодаи илму сармояи инсонӣ дар соҳаи соҳибкорӣ

боз ҳам имкониятҳои нави васеъро барои рушди минбаъдаи соҳа фароҳам оварда, барои рушди бомуваффақият ва бармадан ба сатҳи нави тараққиёт мусоидат мекунад.

Омузиши масъалаҳои концептуалии рушди соҳибкорӣ инчунин исбот мекунад, ки нақши ниҳодҳои давлатӣ ва танзими самараноки он дар самти ташаккулёбии соҳибкории муосир басо калон арзёбӣ мегардад. Дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва

дастгирии давлатӣ, таъмири сиёсати андозу ба даст овардани кумаки молиявӣ ва инчунин грантҳо дар шароити муосир низ яке аз ҷанбаҳои муҳими тадқиқоти олимони ба ҳисоб мераванд. Дар умум ақидаҳои олимони иқтисоддон ва истифодаи вариантҳои имконпазири рушди соҳибкорӣ барои кишвар дар рушди минбаъдаи тараққиёт аҳамияти калони илмиву таҷрибавиро пайдо карда, рузмарра боқӣ мемонанд.

Адабиёт

1. Бартенев С.А. История экономических учений. М.: Юрист, 2001. С. 32.
2. Глебова И.С. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Учебное пособие. – Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008.с.9
3. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. М.: Дело, 2002. – С.298.
4. Ж.Б. Сей. Трактат о политической экономии. М.: Экономика. 1986, с. 148-149
5. Закон республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства в Рес-публике Таджикистан, (АМОПТ 2014г, №7 ч.2)
6. Макс Вебер. Избранные произведения: Пер. с нем.; сост., общ. ред. И послесл. Ю.Н. Давыдова; предис. П.П. Гайдено; коммент. А.Ф. Филиппова. – М.: Прогресс, 1990, с. 84
7. Наджмиддинов Ф.М. Особенности функционирования и развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан). Ф.М. Наджмиддинов. дисс... к.э.н. 08.00.05. Душанбе-2016. С.11.
8. Содиков М.С. Эффективность развития конкурентоспособных форм малого и среднего предпринимательства в Таджикистане. (на материалах сельскохозяйственных предприятий Горно-Бадахшанской автономной области). М.С. Содиков. Дисс... к.э.н. 08.00.05. Душанбе-2010. С.10.
9. Содиков, М. С. Таҷрибаи ҷаҳонии танзими давлатии соҳибкории хурду миёна / М. С. Содиков, С. И. Абдуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – N. 1(25). – с. 80-86.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития / пер. с нем. М.: Директ Медиа, 2007. – С.318
11. Lazerson, M. Organizational growth of small firms: An outcome of markets and hierarcliies? // American Sociological Review, 1998 № 53, p. 3.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарофуддинзода Дилшод Шарофуддин - унвонҷуӣи курси якуми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимова, 64/14. E-mail. Dilshod-07@bk.ru Тел: (+992) 907-36-24-23.

Сведения об авторе:

Шарофуддинзода Дилшод Шарофуддин аспирант первого курса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: Dilshod-07@bk.ru. Тел: (+992) 907-36-24-23.

About the author:

Sharofuddinzoada Dilshod Sharofuddin, first-year graduate student at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nahimov Street, 64/14. E-mail: Dilshod-07@bk.ru. Phone: (+992) 907-36-24-23.

УДК:331(045)

САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР**Мачидов П.А.****Ҷалилзода У.А.**

***Аннотатсия.** Дар мақолаи мазкур муаллифон сармояи инсонӣ ва нақши он дар шароити иқтисодиёти муосирро мавриди таҳлилу омӯзиши қарор доданд.*

Дар замони муосир инсон яке аз захираҳои асосии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, сармояи инсонӣ ҳамчун омили бунёдии рушди системаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баромад менамояд. Дар ҷаҳони муосир тамоми дигаргуниҳои мусбат бо рушди сармояи инсонӣ алоқаманди дорад. Таваҷҷуҳи асосии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ин бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ сармоягузорӣ ба сармояи инсониро дар авлавияти сиёсати худ қарор додаанд. Фаъолият намудан дар шароити рушди босуръат ва зуд тағйирёбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ аз ҳар як субъекти ҷамъиятӣ бахусус одамоне, ки идоракунандаи он ба ҳисоб мераванд, дониши касбии даркнамоӣ, созандагии фаъолияти мақсадноки пешвоёна, самаранок истифодабарии захираҳои маҳдуди иқтисодӣ ва зиндагии арзандаро талаб мекунад. Савияи дониши инсон ҳамеша ва дар ҳама гуна фаъолияти касбӣ-ҳунари нақши калидӣ дошта, асоси рушд ва инкишофёбии ҷомеаи имрӯза ғайта истодааст.

***Калид вожаҳо:** сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, равандҳои таълимӣ, саломатӣ, фаъолиятҳои касбӣ, иқтисодии касбӣ ҳунарии инсонӣ.*

***Барои иқтибос:** Мачидов, П.А., Ҷалилзода У. А. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар шароити иқтисодиёти муосир / П. А. Мачидов, У. А. Ҷалилзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4(43). – С. 363-371.*

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ЕГО РОЛЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ**Маджидов П.А.****Джалилзода У.А.**

***Аннотация.** В данной статье авторы проанализировали и изучили человеческий капитал и его роль в условиях современной экономики.*

В наше время это один из важнейших экономических ресурсов, и этот капитал становится фундаментальным фактором развития социального и экономического общества. В современном мире все положительные изменения связаны с развитием современного бизнеса. Основной акцент развитых стран мира заключается в том, что, преследуя высокую цель повышения конкурентоспособности национальной экономики и регулирования социально-экономических процессов, они решили инвестировать в современный капитал в качестве приоритета своей политики.

Действия в условиях стремительного развития и быстрых изменений мировой экономики требуют от любого публичного субъекта большого количества знаний и понимания. Это требует эффективного использования ограниченных экономических

ресурсов и достойной жизни. Развитие знаний всегда играло ключевую роль во всех видах художественной деятельности, оно является источником развития и развития современного общества.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции в человеческий капитал, образовательные процессы, маркетинг, профессиональная деятельность, профессиональный талант.

HUMAN CAPITAL AND ITS ROLE IN THE CONDITIONS OF THE MODERN ECONOMY

Majidov P.A.

Jalilzoda U.A.

Annotation. In this article, the authors analyzed and studied human capital and its role in the conditions of the modern economy.

In modern times, this is one of the most important economic resources, and this capital is emerging as a fundamental factor in the development of social and economic societies. In the modern world, all the positive changes are connected with the development of modern business. The main focus of the developed countries of the world is that with the high goal of increasing the competitiveness of the national economy and regulation of social and economic processes, they have decided to invest in modern capital as a priority of their policy.

Acting in the conditions of rapid development and rapid changes in the world economy requires a great deal of knowledge and understanding from any public entity. It requires the effective use of limited economic resources and a decent life. The development of knowledge has always played a key role in all kinds of artistic activities, it is the source of development and development of today's society.

Key words: human capital, investment in human capital, educational processes, marketing, professional activities, professional talent.

Гузориши масъала. Дар замони муосир фаъолиятҳои касбии инсон дар асоси мақсадҳои бузурги стратегӣ, нақша чорабиниҳои пешакӣ барномарези шудааст, ки самарани беҳтар медиҳад, ба роҳ монда мешавад. Ин дурандешӣ боиси он мегардад, ки тамоми захираҳои маҳдуди иқтисодӣ, аз ҳама нуқтаи назарҳо самаранок истифода бурда мешаванд. Дар асл кулли чунин талошҳо ба зиндагӣ дар фазои мусоид ва он талаботи аслие, ки асоси эҳтиёҷоти аввалиндараҷаи фаъолияти касбӣ-хунарии инсонро ташкилқунанда доништа шуда истодаанд, равона карда шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҳриёт. Дар давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон рушди сармояи инсонӣ дар бахши

хусусии иқтисодӣ аҳамияти аввалиндараҷа додаанд, ки дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми назаррасро доро мебошад. Бинобар ҳамин баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дошта ба рушди иқтисодии кишвар таъсири мусбӣ мерасонад.

Мақсади мақола – таҳлили назариявии рушди идоранамоии сармояи инсонӣ, нақшу аҳамияти он дар рушд ва инкишофёбии иқтисодӣ, арзёбии вазъи муосир ва таҳияи чорабиниҳо оид ба мукамалгардонии механизмҳои ташаққулёбӣ ва инкишофи сармояи инсонӣ дар шароити талаботи зудтағйирёбандаи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Рушди сармояи инсонӣ ҳамеша дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ нақши калидӣ бозидааст, аммо дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт аҳамияти авалиндарача доштани он боз мақоми аслиашро пайдо кардааст. Ҷаҳон ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёт ҳаракат мекунад, ки асоси онро сармояи инсонӣ, бунёди иқтисодии донишҳо (маълумотнокӣ) ва тавонмандии ҳунари, қобилияти истеъдоди созандагии онҳо ташкил медиҳад. Аз ибтидои асри XXI сар карда, маълумотнокӣ ё худ донишмандии касбӣ омили муҳим дар ташаққули захираҳои инсонӣ гаштааст. Ҳамаи он тағйиротҳое, ки то имрӯз дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ташкили бизнес ва идоракунӣ, тарзи ҳаёти одамон, равишҳои таълимӣ, саломатӣ ва фаъолиятҳо дида мешаванд, маҳз маҳсули боздеҳии захираҳои инсонӣ, яъне тавонмандии касбиро дар бар мегирад. Барои бештари ташкилотҳои муваффақи замони муосир идоракунӣ донишҳо асоси навовариҳои ҷадид ва бартарии рақобатпазирии онҳо мебошанд.

Идоракунӣ захираҳои инсонӣ, бахусус сармояи донишҳо дар замони муосир ду навъи вазифахоро ба ташкилотҳо фароҳам меорад: тактикӣ, ки ба ташаққули донишҳои касбии ҷавобгӯии талаботи истеъмолкунандагон боисшаванда; стратегӣ, вобаста ба рушд ва татбиқи стратегияҳо барои рушд ва инкишофёбии захираҳои инсонӣ мусоидаткунанда мебошад.

Дар иқтисодиёти ҷаҳони муосир, идоракунӣ сармояи инсонӣ барои расидан ба афзалиятҳои рақобатнокӣ, таъмини сифатҳои баланди маҳсулот ва бахусус рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Имкониятҳои ин рушд дар асри XXI ба таври дақиқ бо захираҳои инсонӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи дониш алоқаманд мебошад. Механизми бозаргонии фаъолияти иқтисодиёти муосир бо дар назардошти қонунҳои асосии он, омили инсонӣ мақоми

захираи асосии истеҳсолотро гирифтааст, ки ин унсур имрӯзҳо дар асоси худташаққулёбӣ рушд ёфта истодааст.

Вобаста ба ин масоил Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22-юми декабри соли 2017 оид ба сармояи инсонӣ чунин қайд намудаанд: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмузӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва тадқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд» [3].

Масъалаи идоракунӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар асарҳои файласуфони форсу тоҷик, ки дар замони гуногун зиндагӣ намудаанд, яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор рафта, онҳо оид ба ин масъала, фикру ақидаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд, аз ҷумла Ал-фаробӣ, Абӯалӣ ибн Сино, Ҷалолиддини Румӣ, Имом Ғаззоли ва дигарон оид ба ташаққули ҷомеаи инсонӣ ва неқӯаҳволии мардум асарҳои мондагӯ эҷод кардаанд. Дар ин асарҳо онҳо ба қобилиятҳои касбияи меҳнатии одамон, малакаҳои донишу ҳунар ва сатҳи маълумотнокии онҳо диққати махсус додаанд.

Олими бузург Абӯалӣ ибн Сино таъкид менамояд: «Руҳи инсон монанди шишааст, дониш нерӯест ба монанди оташ, ва ҳикмати Худованд равшан аст. Агар ҷароғ сузон аст, шумо зинда ҳастед, агар он хомуш шавад, шумо мемиред» [5].

Асосҳои бунёди концепсияи сармояи инсонӣ дар пажӯҳишҳои мутахассисони назарияи классикии иқтисодӣ У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо оварда шудаанд. Онҳо аввалин шуда, ин сармояи асосии истеҳсолоти ҷамъиятиро мавриди омӯзиш қарор доданд ва оид ба аҳамияти қувваи корӣ, қобилияти инсон, таҳсилоти он дар афзоишёбӣ ва рушди иқтисодиёти давлат ва

аҳолии он ақидаҳои худро пешниҳод намуданд, ки тоҳол арзиши баланди худроғум намекунанд. Аввалин фаҳмишхоро У. Петти оид ба гурӯҳи «қувваҳои ғаёли ҷомеаи инсонӣ» [4] дар илм ҷорӣ кард ва ин олим аввалин таҳқиқхоро оид ба сармояи инсонӣ ва идоранамоии он анҷом додааст. Вай дар заминаи моликияти миллии кишвар омили муҳимтарини афзоиши молу мулки давлатхоро медид ва аз тарафи дигар, қисми ҷудонашавандаи онро меғузошт, яъне сармояи инсонӣ ягона сармояест, ки воситаи асосии истеҳсолот маҳсуб ёфта, инчунин ташкилкунанда ва идоракунандаи давлат ба ҳисоб меравад. Олими машҳури классик А. Смит низ қисми зиёди умри худро дар таҳқиқ ва рушду инкишофёбии ин сармояи асосии истеҳсолот бахшидааст ва ин олими машҳур нақши асосиро ба тавоноии дониши касбии инсонӣ дар робита бо омилҳои моддии истеҳсолот таъкид кардааст. Ё чунин мепиндорад, ки: «Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат асосан ба малакаи касбӣ ва донишу маҳорати касбии корманд ва баъдан ба таъмини мошину таҷҳизоте, ки ӯ кор мекунад, вобаста мебошад» [1]. Ин олими машҳури соҳаи иқтисодиёт чунин мешуморад, ки доштани беҳтарин техникаю технологияи замони муосир дар ҳолати надоштани дониши касбии кофӣ баҳри рушд ва инкишофи ташкилот ҳеҷ манфиате нахоҳад дошт. Олими дигар Д. Рикардо бошад, нақши таҳсилоти инсон ё аҳолиро дар идоракунӣ ва рушди иқтисодии кишвар кайд кардааст [2]. Яъне, ӯ чунин мешуморад, ки инсонӣ маълумотдор ё аҳолии дорои маълумот ҳеҷ вақт на ба зарари худ ва на ба зарари ҷомеа, агар таъсири дигар омилҳо дар ин ҷо мушоҳида нашавад, ғаёлият намекунанд.

Аз ибтидои асри XX аксари иқтисодчиён дар бораи концепсияи идоракунии сармояи инсонӣ назарияҳои навини худро пешниҳод карда истодаанд ва қўшиш мекунанд, ки аввалин заҳматхоро

барои муайян кардани самаранок истифодабарии сармояи инсонӣ дар рушди иқтисодиёт нишон диҳанд. Аввалин таҳқиқотҳо дар бахши сармояи инсонӣ ба олими соҳаи иқтисодии амрикоӣ Т. Шултс доништа мебошад. Ноил гаштани ин олим ба ин унвон дар нашри мақолаҳои илмӣ ӯ бо номҳои «Ташаккулдиҳии сармояи маълумотгирӣ» [7] ва «Маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ» дар солҳои 1960 ва 1961 вобаста мебошад. Ин олим дар мақолаи илмӣ худ «Маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ» чунин қайд менамояд: «Концепсияи маблағгузорӣ ба мавҷудияти воситаҳое, ки воқеан вучуд доранд, асос ёфта, моликияти иқтисодии хизматрасонии оянда ба ҳисоб рафта, арзиши муайяни худро дорад. Фаҳмиши сармоя ҳамчун воситае, ки хизматрасониҳои ояндаро фароҳам меорад, ба мо имкон медиҳад, ки бояд мақсади муайян онро ба гуруҳҳо тақсим намоем: сармоягузориҳои инсонӣ ва ғайриинсонӣ» [6] Концепсияи пешниҳод намудаи Т. Шултс оид ба сармояи инсонӣ ва самаранок истифодабарии он аз нуктаҳои муҳим иборат мебошад, ба монандӣ:

1. «Сармояи инсонӣ» ин сарчашмаи даромади иловагии инсонҳо ба ҳисоб меравад ва ба дониш, навоарӣ ва истеъдодҳои навини идоракунии инсонӣ асос меёбад;

2. Маълумотноки яке аз шаклҳои сармояи инсонӣ ба ҳисоб рафта, омили асосии баланд бардории рушди иқтисодиёт аст, ки дар баробари ин даромаднокии институтҳои ҷамъияти инсонӣ хуб гардад мешавад;

Оид ба мафҳум ва концепсияи «Сармояи инсонӣ» таҳлили ҳамаҷони ба сурат гирифта, моҳияти он мувофиқ ба дарк ва фаҳмишҳо чунин шарҳ дода шудааст: «Сармояи инсонӣ - ин маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ, ҷамъи донишҳои аз худ намуда, дороии саломатию зиндагии дараҷаи олӣ, таҷрибаи баланди касбӣ, ҳавасмандии зиёд ба ғаёлият ва зехнияти ҳуби

масъулиятшиносӣ барои мақсадгузориҳои муфид ва ин чунин ба даст овардани фонда фаҳмида мешавад».

Дар шароити муосири иқтисодӣ, ки ҳаёти инсонҳо зуд-зуд тағйир ёфта истодааст, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии зиндагӣ низ тағйир ёфта истодааст. Ин тағйирёбиро ба инобат гирифта, соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пеш худ ҳадаф гузоштааст, ки мутахассисонро ба рафти шароитӣ иҷтимоӣ-иқтисодии имрӯза омода намояд чунки яке аз ҳадафҳои асосии стратегия ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯза соҳаи маълумотгирии олии касбӣ ду вазифаи асосии иҷтимоӣ-иқтисодиро иҷро намуда истодааст:

1.Ташаккулёбӣ ва ҷомеашиносии шахсият, дар баробари ин инкишофдиҳии рӯҳӣ, дӯстдорӣ ва меҳнатӣ;

2.Омоданамоии мутахассисони баландихтисос чунки онҳо қувваи

пешбарандаи ҷомеа ва инкишофдиҳии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт мебошанд.

Дар замони имрӯза аҳамияти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодии низоми таҳсилоти олии Тоҷикистон хеле баланд мебошад. Таҳсилоти олии хусусияти фаъолияти серсоҳаи ҷамъиятию ташкилотӣ пайдо намудааст, ки пеш омадҳои наздики инкишофи ҷомеа ба он вобастаги дорад.

Мувофиқи ақидаи баъзе таҳлилгарони хориҷию ватанӣ дар зери мафҳуми захираҳои инсонӣ мафҳумҳои иқтидори инсонӣ, маълумотнокӣ, саломатӣ, қувва, қобилиятҳои модарзодӣ, донишҳои касбӣ-тахассусӣ, иқтидори соҳибкорӣ, ҳавасмандӣ ва дигар мафҳумҳое, ки ин захираи асосии истехсолотро пурра менамоянд, фаҳмида мешаванд, ки дар шакли расм тасвир намудем (расми 1).

Расми 1. - Сармояи инсонӣ ва унсурҳои асосии он

Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ унсурҳои асосии тақмили ихтисоси оммавӣ, сармояи инсонӣ, омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисон, паҳн намудани донишҳои навро дар бар мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди бадаст овардани

истиқлолияти давлатӣ, мувофиқ ба талаботи бозори меҳнат ва талаботи соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ як қатор донишқадаю донишгоҳҳои олии касбӣ ташкил ёфтаанд ва шумораи онҳо дар ҷадвали 1 овардашудааст.

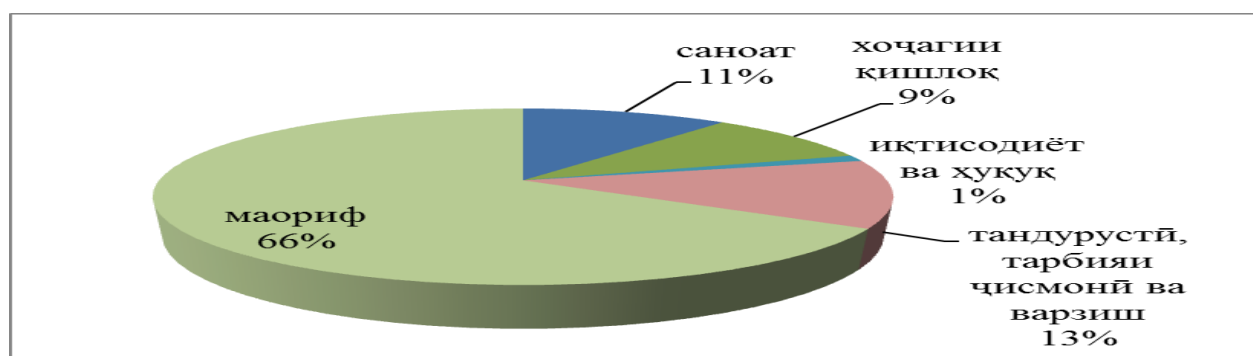
Ҷадвали 1. - Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо дар солҳои хониши 1991-2022 (дар оғози соли хониш)

Дар оғози соли хониш	Нишондиҳандаҳо		
	Адади муассисаҳо, воҳид	Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	Аз он ҷумла, ба 10000 аҳоли, нафар
1991-1992	13	69,3	124

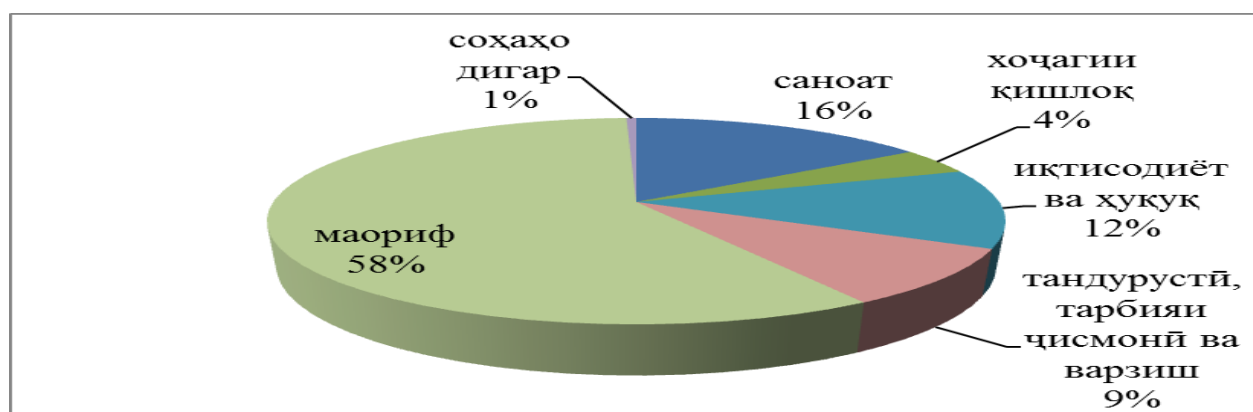
2015-2016	38 ¹	176,5	206
2016-2017	39 ¹	186,9	214
2017-2018	39 ¹	195,7	219
2018-2019	39 ¹	209,8	232
2019-2020	40 ¹	229,6	249
2020-2021	41 ¹	245,9	261
2021-2022	46 ¹	218,1	218
2021-2022 бо маротиб ба солҳои 1991-1992	3,53	3,14	1,75

¹Эзоҳ - дар якҷоягӣ бо филлиалҳо.

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023. С. 53.

Расми 2. - Шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба соҳаҳои таҳсилоти олии касбии 1991-1992, бо фоиз

Расми 3. - Шумораи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба соҳаҳои таҳсилоти олии касбии 2021-2022, бо фоиз

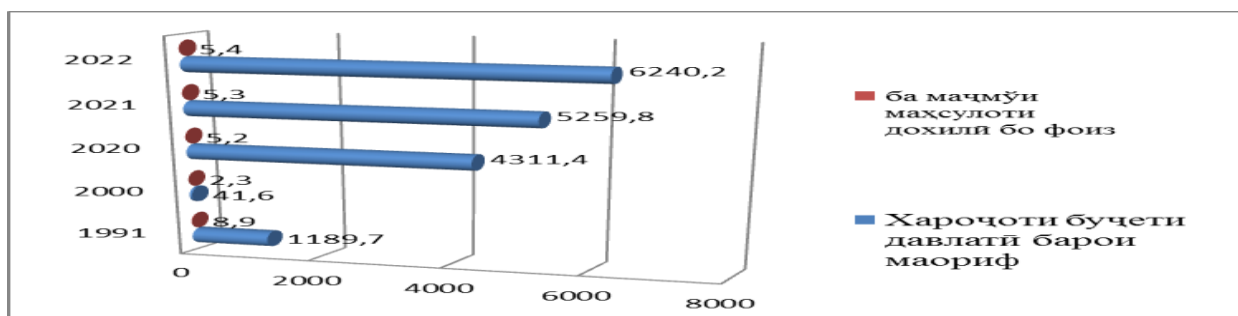
Шумораи донишҷӯён дар соли таҳсили 2021-2022-ум нисбати соли хониши 1991-1992-юм 148800 нафар зиёд мебошад, вале фоизи интихобномаи касб вобаста ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва гузариш ба

иқтисоди бозорӣ дигаргун аст. Масалан, дар соҳаи саноат, дар соли хониши 1991-1992-юм 7300 нафар донишҷӯ таҳсили илм намудаанд, ки ин 10,5%-и шумораи умумии донишҷӯёни ҳамин соли хонишро нишон меод.

Ин нишондиҳандадар соли таҳсили 2021-2022-ум ба 15,3% расид, ки 4,8% зиёдтар аст. Дар соҳаи хоҷагии қишлоқ бошад, дар ҳамин давра аз 9,0% таҳсилкунандагон ба 4,0% омада расид, ки 5% кам мебошад. Дар соҳаи иқтисодиёт ва ҳуқуқ, аз 1,1%-и соли таҳсили 1991-1992-юм ба 12,1%-и соли таҳсили 2021-2022-ум расид, ки 11% зиёд гардидааст. Дар соҳаи тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз 12,1% ба 8,8% омада расида, 3,3% камтар аст. Дар соҳаи маориф аз 64,6% ба 57,0% омада расида, 7,6% кам

гардидааст. Дигар соҳаҳо дар соли хониши 2021-2022-ум 0,5%-ро ташкил намудааст.

Интихоби касб ва таҳсилоти олий, аз рӯи Ҳисоби аз шумораи умумии донишҷӯён танҳо дар ду соҳа, соҳаи саноат 4,8% ва соҳаи иқтисодиёт ва ҳуқуқ 11% зиёд гардида, дар дигар соҳаҳо ба андозаҳои зайл кам гардидаанд: хоҷагии қишлоқ - 5%, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш - 3,3%, маориф - 7,6%. Ин зиёду камшавӣ аслан ба талаботи бозори меҳнати кишвар вобастагии калон дорад.

Расми 4. - Ҳароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2022 нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ(ММД), ба фоиз

Ҳароҷоти буҷети давлатӣ барои маориф ба ҳисоби фоиз ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ соли 2000-ум 2,3%-ро ташкил намудааст вадар соли 2022 он 5,4% расида 3,1% зиёд мебошад. Ин тағйирёбиро дар шакли расм бо чунин тарз овардан мумкин аст.

Ҳароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои даври истиқлолият сол аз сол зиёд гардидааст, ки соли 2022-ум 6240,2 млн., сомони ташкил дода, ки нисбати соли 2000-ум 6199,6 млн., зиёд гардида, 5,4%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва 18,3% буҷети давлатиро ташкил медиҳад.

Тағйирёби (динамика)-и хароҷотҳои буҷетӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2022-ум дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Мувофиқи нишондиҳандаҳои ин ҷадвал солҳои аввали истиқлолият хароҷот барои соҳаи маориф дар сатҳи паст қарор дошт. Гарчанде ки соли 1991-ум 23,6% буҷет ба соҳаи маориф ҷудо карда шуда бошад ҳам, рушди он аз солҳои 2010-ум шурӯъ шудааст. Шурӯъ аз ин сол Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф аҳамияти аввалиндараҷа дода, дар ҳамин давра аз ҳафт як ҳиссаи даромади буҷети ҷумҳуриро ба ин соҳа ҷудо намудаанд.

Ҷадвали 2. - Тағйирёби (динамика)-и хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2022

Солҳо	Ҳароҷоти буҷети Давлатӣ барои маориф, млн. сомонӣ	Ба ҳисоби %	
		Ба маҷмӯи маҳсулоти	нисбат ба

		дохилӣ	харочоти бучети давлатӣ
1991	1189,7*	8,9	23,6
2000	41,6	2,3	15,9
2020	4311,4	5,2	18,0
2021	5259,8	5,3	16,7
2022	6240,2	5,4	18,3
2022 нисбат басоли 2000 (+/-)	+6199,6	+3,1	+2,4

*нишондиҳандаи соли 1991 бо млн. рубл оварда шудааст.

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2023. С.364-369.

Хулоса. Марҳилаи нави рушди иқтисодиёти Тоҷикистон бештар бо рушд ва ис-тифодаи самараноки сармояи инсонӣ алоқаманд мебошад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди сармояи инсонӣ омили асосии рушди устувор ҳисобида шудааст, ки самаранокии он бояд самаранокӣ ва сари вақт ноил гардидан ба татбиқи ҳадафҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бояд муайян намояд. Дар шароити муносири рушди иқтисодӣ дарк намудани нақши асосии сармояи инсонӣ муҳим мебошад, зеро имкониятҳои ба кор андохтани тамоми захираҳо бе поён нестанд.

Дар ҳама давраи замони дониш ҳамчун нерӯи инсонӣ маблағгузори карда мешавад ва давлатдорону сиёсатмадорон, соҳибкорону соҳибмулкони, падару модарон барои донишомӯзию ҳунаромӯӣ маблағҳои зиёдеро сарф карда, умед ба натиҷагирӣ пурсамар интизоранд. Агар мо як ба атрофи хеш назар кунем, ҳамаи он неъмат ва маводе ки майлу рағбати моро қонеъ мегардонанд, ҳатман

маҳсули меҳнати кадом донишманде мебошанд, ки мутаассифона на ҳама вақт ба худӣ ӯ муяссар мегардад, ки аз натиҷаи он самара биград.

Болоравии нақши идоранамоии самараноки сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти навин тадбирҳои ҳамаҷонибаи давлат ва ҳар як фарди ҷамъиятро ҷиҳати омодаи мутахассисон дигар намуда, дар ҳама соҳа муносибатҳои махсусро талаб мегарояд. Ташаккулдиҳӣ ва инкишофи сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти имрӯзаи ҷаҳонӣ аз усул ва воситаҳои инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир сарчашма мегардад, ки он дар бар гирандаи институтҳои ташаккулдиҳӣ ва инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ, сарчашмаҳои асосии маблағгузори захираҳои инсонӣ, доираҳои асосии фаъолияти захираҳои инсонӣ, чараёнҳои ташкилу таъминамоии иқтисодии кадрӣ ва талаботи асосӣ ба захираҳои инсонӣ дар шароити муосир ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

- 1.А Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов.-М.: Соцэкгиз, 1956. С. 490
- 2.Антология экономической классики. Т. 1 - М.: 1993. - С.308.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2017, шаҳри Душанбе. <http://www.prezident.tj/node/16771>

4. У. Петти . Экономические и статистические работы. - М:Соцэкгиз,1940.- 324 с.

5. Энциклопедия мудрости/К. Андриевская и др..- Можайск: Изд-во «РООССА», 2007. - С.682.

6. Schulz T. Investment in Human Capital // American Economic Review.- 1961, March.

7. Schulz T. Capital Formation bi Edukathion // Journal of Politikal Economu. -1960,p .25.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мачидов Парвиз Амонкулович – мудири кафедраи молия ва ҳисобдорӣи коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Суроға: 734042, ш.Душанбе-24, кӯчаи Айнӣ-41, Email: parviz_a_91@mail.ru, Тел: +992 98-825-35-98.

Ҷалилзода Умриҷон Абдураззоқ- ассистенти кафедраи моли ва ҳисобдорӣи коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Суроға: 734042, ш.Душанбе-24, кӯчаи Айнӣ-41, Email: umrijonj@gmail.com, Тел: +992 92-893-17-70.

Информация об авторах:

Маджидов Парвиз Амонкулович – заведующий кафедрой финансы и учета технический колледж ТТУ им. акад. М. Осими, адрес: 734042, г. Душанбе-24, пр. Айни-41, Email: parviz_a_91@mail.ru, Тел: +992 98-825-35-98.

Джалилзода Умриджон Абдураззоқ - ассистент кафедры финансы и учета технический колледж ТТУ им. акад. М. Осими, адрес: 734042, г. Душанбе-24, пр. Айни-41, Email: umrijonj@gmail.com, Тел: +992 92-893-17-70.

Information about the authors:

Majidov Parviz Amonkulovich – head of the department of finance and accounting of the technical college of the Technikal Universitet of Tajikistan named after academicicon M. Osimi, **address:** 734042, t. Dushanbe-24, Strit Ainy -41, Email: parviz_a_91@mail.ru, Tel: +992 98-825-35-98.

Jalilzoda Umrijon Abdurazzok- assistent finance and accounting of the technical college of the Technikal Universitet of Tajikistan named after academicicon M. Osimi, address: 734042, t. Dushanbe-24, Strit Ainy -41, Email: umrijonj@gmail.com, Tel: +992 92-893-17-70.

УДК: 338.486

ТАШАККУЛИ СТРАТЕГИЯИ ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУХРОНӢ ДАР СОҲАИ САӢӢӢӢ

Аҳтамов Ҳ.С.

Ғуломов З.Т.

Аннотатсия. Дар паёмади бухрони молиявии ҷаҳонӣ субъектҳои соҳибқори соҳаи сайёҳӣ ба вазъи молиявии ногувор дучор мешаванд. Роҳбарияти субъектҳои мазкур барои рафъи оқибатҳои бухрон тадбирҳои зарурӣро дар доираи стратегияи идоракунии зиддибухронӣ амалӣ мекунанд. Дар мақола заминаҳои ташаккули стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дар соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мешаванд. Тасдиқ карда мешавад, ки дар паёмади бухрони ҷаҳонии молиявӣ таҳия ва роҳандозӣ намудани стратегияи муносиби рушди фаъолият шарти муҳимтарини амалкунии субъекти соҳибқории сайёҳӣ ва ба эътидол овардани вазъи молиявии он мебошад. Дар асоси таҳлил ва арзёбии омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба ҳолати бухронии ширкатҳои сайёҳӣ боисшаванда тадбирҳои зарурӣ дар доираи стратегияи идоракунии зиддибухронӣ таҳия ва пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, субъектҳои соҳибқории соҳаи сайёҳӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, ҳолати бухронӣ, стратегияи идоракунии зиддибухронӣ, механизми идоракунии молиявӣ, аудити дохилӣ.

Барои иқтибос: Аҳтамов, Ҳ.С. Ташаккули стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Ҳ. С. Аҳтамов, З. Т. Ғуломов // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 372-383.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Ахтамов Х.С.

Ғуломов З.Т.

Аннотация. В результате мирового финансового кризиса субъекты предпринимательства в сфере туризма оказались в сложной финансовой ситуации. Руководство этих субъектов реализует необходимые меры по ликвидации последствий кризиса в рамках стратегии антикризисного управления. В статье рассматриваются предпосылки формирования стратегии антикризисного управления в сфере туризма. Подтверждено, что в условиях последствий мирового финансового кризиса разработка и реализация соответствующей стратегии развития деятельности является важнейшим условием функционирования субъекта туристского предпринимательства и стабилизации его финансового положения. На основе анализа и оценки внутренних и внешних факторов, приводящих к кризисному положению туристических компаний, разработаны и предложены необходимые меры в рамках стратегии антикризисного управления.

Ключевые слова: туризм, субъекты туристического предпринимательства, туристические компании, предприятия туристской инфраструктуры, кризисная ситуация, стратегия антикризисного управления, механизм финансового управления, внутренний аудит.

FORMATION OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT STRATEGY IN THE TOURISM SECTOR

Ahtamov H.S.
Gulomov Z. T.

Annotation. As a result of the global financial crisis, tourism businesses found themselves in a difficult financial situation. The management of these entities is implementing the necessary measures to eliminate the consequences of the crisis as part of the crisis management strategy. The article discusses the prerequisites for the formation of an anti-crisis management strategy in the tourism sector. It has been confirmed that in the context of the consequences of the global financial crisis, the development and implementation of an appropriate strategy for the development of activities is the most important condition for the functioning of a tourism business entity and the stabilization of its financial position. Based on the analysis and assessment of internal and external factors leading to the crisis situation of tourism companies, the necessary measures have been developed and proposed as part of the crisis management strategy.

Key words: tourism, tourism business entities, travel companies, tourism infrastructure enterprises, crisis situation, crisis management strategy, financial management mechanism, internal audit.

Гузориши масъала. Дар шароити бӯхронӣ фаъолияти субъектҳои соҳибкории соҳаи сайёҳӣ - ширкатҳои сайёҳӣ ва иншооти инфрасохтори он суғат шуда, даромаднокии онҳо паст мешавад. Дар натиҷа онҳо ба ҳолати молиявии ноғувор гирифта мешаванд. Роҳбарият ва менеҷменти субъектҳои соҳибкории соҳаи сайёҳӣ барои раҳӣ ёфтани аз ҳолати бӯхронӣ тадбирҳои зарурӣ дар доираи сиёсати идоракунии зиддибӯхронии худ роҳандозӣ мекунанд. Ба ин хотир онҳо стратегияи идоракунии зиддибӯхрониро вобаста аз натиҷаҳои таҳқиқи омилҳои ба пайдо шудани ҳолати бӯхронӣ боисшуда, таҳлили вазъи молиявии субъекти ба ҳолати бӯхронӣ гирифташуда, таҳлили муфассал ва арзёбии муҳити дохилӣ ва берунӣ фаъолияти он интиҳоб ва таҳия мекунанд. Яъне ҷиҳати муҳими сиёсати

идоракунии зиддибӯхронии субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ омӯзиш ва арзёбии омилҳои мебошад, ки ҳолати бӯхрониро ба миён овардаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои таҳқиқи стратегияи идоракунии зиддибӯхронии субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ имрӯз диққати олимони мутахассисони ниҳодҳои давлатии ба рушди сайёҳӣ дар мамлакат масъулро ба худ ҷалб кардааст. Ин масъалаҳо дар доираҳои мутахассисон ҳангоми ташкили ҳамоишҳо ва баҳсҳои касбӣ мавриди муҳокима қарор мегиранд ва доир ба ҳалли онҳо ҳулосаҳои муҳим таҳия қарда мешаванд. Вале таваҷҷӯҳи аҳли илми ватанӣ, хусусан намоёндогони илми иқтисодӣ ба масъалаҳои ташаккули стратегияи идоракунии зиддибӯхронӣ дар субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ ҳанӯз кам аст.

Муҳаққиқон У.С. Асрорзода [1], Б.Х. Каримов [3] ва дигарон дар мақолаҳои илмӣ худ паҳлуҳои гуногун ва ҷанбаҳои иқтисодии рушди сайёҳиро баррасӣ кардаанд. Масъалаҳои умумӣ ба идоракунии стратегияи рушди сайёҳӣ дахлдор аз ҷониби Б.Х. Каримов [4; 5] таҳқиқ шудаанд. Бояд қайд кард, ки дар адабиёти хориҷӣ солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои ташаккул ва рушди стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дар соҳаи сайёҳӣ бештар аст, аз ҷумла дар асарҳои Ф. Бенабен [10], О.Е. Лебедева [6], М.С. Оборин [7] ва дигарон ин масъалаҳо ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд.

Мақсади мақола – таҳқиқи заминаҳои ташаккули стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дар субъектҳои соҳибкорӣ соҳаи сайёҳӣ ва дар ин асос муайян кардани тадбирҳои зарурӣ барои рафъи оқибатҳои ҳолати бухронӣ дар фаъолияти ондаи онҳо мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Тинати иқтисодӣ бозорӣ чунин аст, ки бо роҳҳои мухталиф таъсири худро ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ мерасонад. Аз ҷумла яке аз падидаҳои дар шароити бозор рухдиҳанда бухрони молиявӣ иқтисодӣ мебошад. Ҳар як субъекти хоҷагидорӣ дар шароити бозор ва пайдо шудани ҳолатҳои муайян метавонад ба вазъи молиявӣ бухронӣ дучор шавад. Омилҳои ба бухрони иқтисодӣ боисшаванда метавонанд ҳам дохилӣ бошанд, ҳам берунӣ, ки ба фаъолияти корхона таъсир расонида, дар якҷоягӣ бо иштибоҳҳои роҳбарият дар низомии идоракунии ва амалҳои нодурусти менеҷмент хангоми қабули қарорҳои идоракунии корхонаро ба ҳолати молиявӣ ногувор оварда мерасонанд. Дар амалия бештар ҳолатҳои дучор меоянд, ки бухрон бо таъсири якҷояи омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба миён меояд.

Омилҳои берунӣ аз муҳити фаъолияти корхона вобаста буда, вазъи иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ ва дигар ҷанбаҳои онро

ифода мекунанд. Ба сабабҳои берунии пайдошавии бухрон инҳоро метавон мансуб донист: афзоиши сатҳи таваррум, ноустувории қурбҳои асъор, паёмадҳои бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ, камбудҳои дар низомии андозбандӣ ва қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти иқтисодӣ, кам шудани даромадҳои аҳоли, афзоиши офатҳои табиӣ, коҳиши зарфияти бозори дохилӣ, пурзӯршавии падидаҳои инҳисор ё рақобат ва дигарҳо.

Сабабҳои дохилии пайдошавии бухрон омилҳои идоракунии, истеҳсолӣ ва бозорӣ мебошанд. Набудани ҷандирият дар идоракунии, менеҷменти бесамари молиявӣ, идоракунии нооқилонаи хароҷот дар корхона, дуруст дарк накардани шароити бозор, низомии нодурусти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ – ин ҳама омилҳои идоракунии мебошанд. Ба омилҳои истеҳсолӣ аз ҷумла фарсудашавии воситаҳои асосӣ, ҳосилнокии пасти меҳнат, истеъмоли беасос зиёди энергия дар истеҳсолот мансуб мебошанд. Омилҳои бозорӣ аз доираи маҳдудии таъминкунандагон ва харидорон (муштариён), рақобатпазирии ками маҳсулот ва хизматрасониҳо маншаъ мегиранд.

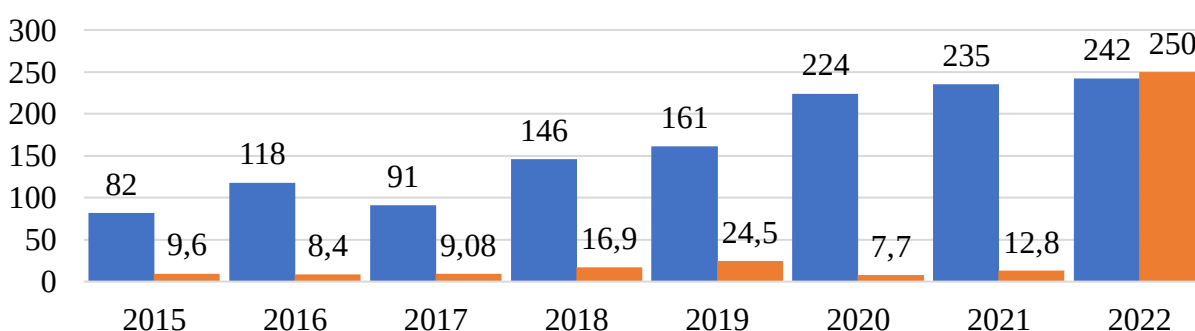
Мусаллам аст, ки ҳамаи омилҳои номбаршуда метавонанд сабабҳои пайдо шудани ҳолати бухронӣ дар корхона гарданд, вале саҳми омилҳои идоракунии дар ташаккули бухрон ва пӯёи он нисбатан бештар аст. Маҳз идоракунии ғайрисамаранок мушкилоти асосӣ дар фаъолияти корхонаҳои муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки барои фаъолияти бесамари онҳо дар шароити бозор монеъ мешавад. Ин мушкилот пеш аз ҳама бо сатҳи пасти дониш ва камтаҷрибагии роҳбарон ва менеҷерҳо, таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои кӯтоҳмуддат бар зарари натиҷаҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат, набудани стратегияи дарозмуддат дар идоракунии фаъолияти корхона, инчунин сатҳи пасти масъулияти роҳбарияти корхонаҳо дар

амалисозии ҳадафҳои соҳибмулкони, ташаккули паёмадҳои қабули қарорҳои идоракунӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳо алоқаманд мебошанд.

Ҳолатҳои бухронии солҳои охир дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ рухдода тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла фаъолияти субъектҳои соҳибкории соҳаи сайёҳиро низ фаро гирифтанд. Сайёҳӣ ба туфайли яке аз бахшҳои сердаромад ва босуръат рушдбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ будани худ, имрӯз дар рушди иқтисодии мамлакатҳои зиёд саҳми муҳим дошта, дар баробари ин ҳамчун тақондихандаи рушди соҳаҳои дигари иқтисодиёт низ баромад мекунад. Ғайр аз ин, мунтазам пайдо шудан ва рушд намудани намудҳо ва самтҳои нави сайёҳӣ ба рушди умумии соҳаи сайёҳӣ ва дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодии бо сайёҳӣ ҳамҷавор (нақлиёт, алоқа, хӯроки омма, рушди маҳалҳо ва дигарҳо) мусоидат мекунад. Таъсири иқтисодии намудҳои гуногуни сайёҳӣ бо таъсири кавии иҷтимоӣ фарҳангӣ ҳамради аст, ки ин ҳамзамон барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва баландшавии некуаҳволии аҳолии дар ҳудуди минтақаҳои сайёҳӣ истиқоматкунанда таъсири мусбат мерасонад. Ҳамин тариқ,

рушди соҳибкории сайёҳӣ ба тамоми иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодии дар маҳалли ҷойгиршавии корхонаи сайёҳӣ ё иншооти инфрасохтори он фаъолияткунанда манфиати иқтисодӣ меорад: сайёҳон аз маҳсулот ва хизматрасониҳои онҳо истифода мебаранд; кормандон музди меҳнати устувор, соҳибкорон ғоидаи баланд мегиранд; ба бучети маҳал маблағҳои иловагии андозҳо ворид мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтисодии захираҳои сайёҳии беназир мебошад, дар бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои сайёҳӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Бо вучуди ҳамасола дар давоми солҳои охир зиёд шудани шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, нишондихандаи даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ дар мамлакат назаррас нест (диаграммаи 1). Бояд қайд кард, ки дар соли 2022 даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ нисбат ба як соли пеш қариб 20 маротиба зиёд шудааст, вале ҳисобкунӣ нишон медиҳанд, ки саҳми сайёҳӣ дар ташаккули нишондихандаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ назаррас нест. Бинобар паст будани нишондихандаи мазкур, он ҳатто дар интишороти омили расмӣ оварда намешавад.

■ Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, адад

■ Даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе андоз аз арзиши иловашуда), млн. сомонӣ

Диаграммаи 1. - Нишондихандаҳои тавсифдихандаи вазъи сайёҳӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [8, с. 183; 9]

Таҳқиқи адабиёт ва омӯзиши фаъолияти субъектҳои соҳибкории сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки барои таҳия намудани стратегияи дурусти идоракунии зиддибуҳронӣ ба инобат гирифтани ду ҷиҳати асосӣ муҳим аст: якум, таҳқиқи омилҳое, ки боиси буҳрони ташкилӣ мешаванд, яъне ба тамоми низоми ташкилии фаъолияти корхона таъсир мерасонанд, дуюм, - бар асари ҷаҳонбинии дар корхона бартаридошта арзёбии дурусти сабабҳое, ки минбаъд таҳдиди буҳронро ба вучуд меоранд, ғайриимкон аст. Заминаи аз ҳама аввалӣ ва шояд аз ҳама возеҳи гувоҳидиҳандаи пайдошавии ҳолати буҳронӣ ин натиҷаи молиявии манфӣ (барзиёдии хароҷот аз даромад), яъне нагирифтани фоида аз фаъолияти корхона мебошад, ки ба камшавии даромадноқӣ, коҳиши талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ, ихтисори ҳайати кормандон меорад.

Бо вучуди ҳолатҳои буҳронӣ дар соҳаи сайёҳӣ ҳамасола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаҳои фарогирии сайёҳӣ афзоиш ёфта, дар баробари пайдо шудани намудҳо ва самтҳои нави сайёҳӣ доираи интиҳоби афзалиятҳои сайёҳон низ васеъ мешавад. Дар натиҷа рақобат дар бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ густариш ёфта, мубориза барои ба худ ҷалб намудани муштариён аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ зиёд мешавад. Акнун соҳаи сайёҳӣ дар роҳи рушди худ бо бисёр мушкилот дучор мешавад, ки ҳалли онҳо дигар тавассути корбурди усулҳои муқаррарии идоракунӣ, чун банақшагирӣ ва идоракунии ғаврии фаъолияти субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ ғайриимкон аст. Барои ҳалли мушкилоти дар фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он бамиеномада, ки паёмади ҳолатҳои буҳронӣ мебошанд, корбурди стратегияи идоракунии зиддибуҳронӣ ҳамчун унсури муассири идоракунии стратегӣ тадбири зарурӣ мебошад.

Идоракунии стратегӣ «раванди идоракунии корхона мебошад, ки фаъолияти истеҳсолиро ба талаботи истеъмолкунандагон равона мекунад, ба иқтидори инсонӣ ҳамчун асоси корхона таъия мекунад, ба таври фасеҳ воқуниш нишон медиҳад ва тағйироти саривақтии ба мушкилоти муҳит ҷавобгӯро, ки барои ба даст овардани афзалиятҳои рақибона ва дар маҷмӯъ фаъолият кардан дар ояндаи тӯлонӣ ба корхона имконият медиҳанд, амалӣ месозад» [2, с. 32]. Идоракунии стратегӣ дар ҳар як лаҳза муқаррар мекунад, ки корхона имрӯз чӣ кор кунад, то ки ба ҳадафҳои гузоштаи худ дар оянда ноил гардад, вобаста аз он ки, муҳити атроф ва ҳам шароити фаъолияти корхона тағйир меёбанд. Ҳангоми идоракунии стратегӣ гӯё назаре аз оянда ба имрӯз сурат гирифта, амалҳои имрӯзаи корхона, ки ояндаи онро таъмин мекунанд, муайян ва роҳандозӣ карда мешаванд, на балки нақша ё тавсифи он ки корхона дар оянда чӣ кор мекунад, таҳия карда мешавад.

Идоракунии стратегӣ бар асари моҳияти худ сурати аниқ ва муфасссали фаъолияти ояндаи корхонаро тасвир карда наметавонад. Тавсифи сурати ояндаи корхона, ки идоракунии стратегӣ таҳия мекунад, ин тавсифи муфасссали вазъи ботинӣ ва мавқеи он дар муҳити берунӣ нест, балки маҷмӯи интизориҳои сифатӣ оид ба он аст, ки корхона дар оянда бояд дар кадом вазъ бошад, дар бозор ва тичорат чӣ гуна мавқеъро ишғол намояд, чӣ гуна фарҳанги ташкилӣ дошта бошад ва ғайра. Дар ин маврид, ҳамаи ин дар маҷмӯъ бояд он чизро ташкил диҳад, ки ба саволи оё корхона дар оянда аз рақобат раҳой хоҳад ёфт ё не посух диҳад. Яъне «идоракунии стратегияи рушди корхона ҳамеша бо шароити рақобат дар бозор алоқаманд буда, нақшаи умумии амалҳои менечментро, ки дар он афзалиятҳои стратегӣ ва захираҳои рушди дарозмуҳлат, пайдарпайии амалҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи корхона муайян карда

мешаванд, ифода менамояд. Бинобар ин, вазифаи асосии идоракунии стратегияи рушди корхона гузариши он аз ҳолати ҳозира ба ҳолате мебошад, ки роҳбарият онро меҳаҳад» [3, с. 146].

Метавон зикр кард, ки дар шароити бухрони ҷаҳонии молиявӣ таҳия ва роҳандозӣ намудани стратегияи муносиби рушди фаъолият шартӣ муҳимтарини амалкунии субъекти соҳибкории сайёҳӣ мебошад. Идоракунии стратегӣ, ки ҳамчун унсурҳои муҳимтарини худ ояндабинӣ, банақшагирӣ, назорат ва арзёбии фаъолияти корхонаро дар бар мегирад, ҳамчунин фаъолияти роҳбарияти олии корхонаро ҷиҳати муайян кардани самтҳои рушди афзалиятнок, ки барои корхона бартариҳои рақибонаро дар бозор пешниҳод мекунанд, пешбинӣ менамояд.

Барои таҳияи стратегияи хизматрасониҳо дар корхонаи сайёҳӣ роҳбарияти он бояд пеш аз ҳама дарк кунад, ки муҳити бозорие, ки корхона дар он бояд фаъолият барад, чӣ гуна аст ва корхонаи мазкур дар он кадом мавқеъро ишғол мекунанд. Стратегияи дуруст таҳияшуда бояд ба чунин саволҳо посух диҳад:

- кадом эҳтиёҷоти муштариён (сайёҳон) дар оянда бояд қонеъ гардонида шаванд;
 - оё ҳаёти кормандони корхона дониш, таҷриба ва технологияҳои кофиро дорад, ки хизматрасонӣ ба муштариёни худро нисбат ба дигарон беҳтар ба роҳ монад;
 - чӣ гуна ба муштариён хизматрасонӣ бояд кард, ки дар натиҷа даромад гирифта шавад ва он имкон диҳад, ки минбаъд дар муддати вақти тӯлонӣ рақобатпазирии корхона устувор монад ва аз сармояи гузошташуда фоидаи басанда гирифта шавад.
- Ҳамин тариқ, дар соҳаи соҳибкории сайёҳӣ, ба мисли дигар намудҳои соҳибкорӣ стратегияи чунин унсурҳои асосиро дар бар мегирад: эҳтиёҷоти ояндаи муштариён, иқтисодии корхона барои дар оянда қонеъ

гардонидани ин эҳтиёҷот ва фоидаи устувори корхона дар оянда.

Барои рафъи вазъияти бухронии соҳаи сайёҳӣ ё ақаллан боздоштани равандҳои номатлуб тадбирҳои мавқуфнопазири таъҷилий (тадбирҳои тактикӣ) ва ҳам тадбирҳои ба беҳгардонии вазъии оянда ниғаронидашуда (тадбирҳои стратегӣ) зарур мебошанд. Ҳамаи ин тадбирҳо дар доираи сиёсати дар ҳолати бухронӣ роҳандозишавандаи идоракунии зиддибухронии субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ амалӣ карда мешаванд. Пеш аз вуқуи бухрон ва ҳам дар шароити шиддатёбии ҳолати бухронӣ ба хоҳири таҳияи стратегияи идоракунии зиддибухронии субъекти соҳибкории сайёҳӣ бояд сабабҳо ва омилҳои ба он боисшуда таҳлил ва арзёбӣ карда шаванд. Аз натиҷаҳои чунин таҳлил ва арзёбӣ тадбирҳои зарурӣ оид ба пешгирӣ ё ба эътидол овардани паёмдҳҳои номатлуби бухрон таҳия карда шуда, дар муҳтавои стратегия ва барномаҳои барои амалисозии он таҳияшаванда нишон дода мешаванд. Ба тадбирҳои зиддибухронии дар доираи стратегияи идоракунии зиддибухронии субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ андешидашаванда аз ҷумла инҳоро метавон мансуб донист:

- ҳавасмандгардонии талаботи муштариён ба маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ;
- васеъ намудани номгӯи маҳсулот ва хизматрасониҳои ба сайёҳон пешниҳодшаванда;
- ташкил намудани муносибатҳои хоҷагидорӣ бо таъминкунандагон ва шарикони нави бозорӣ;
- кам кардани хароҷоти хизматрасониҳои сайёҳӣ ва паст кардани дараҷаи хавф;
- мукамалсозии равандҳои тижоратӣ ва баланд бардоштани самаранокии иҷрои онҳо;

- баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ;

- ташаккули сайёҳат ва сафарҳои сайёҳии каммасраф барои сайёҳон, чорӣ намудани ҳар гуна тахфифҳо ба хотири ҷалби бештари муштарӣ;

- гузариш ба ҳуҷҷатгузории электронӣ;

- чорӣ намудани технологияҳои нави маҷозӣ дар ташкили робитаҳо бо муштарӣ;

- ба талаботи инфиродии муштарӣ мутобик кардани муҳтавои роҳхатҳои сайёҳӣ;

- таҳия ва истифодабарии барномаҳои ҳавасмандсозии муштарӣ ва шарикони доимӣ.

Агар субъекти соҳибкории сайёҳӣ барои амалисозии тадбирҳои зикршуда иқтисодии молиявӣ кифоя надошта бошад, пас пеш аз ҳама идоракунии зиддибухронӣ бояд аз ҳисоби воситаҳои роҳандозӣ карда шавад, ки маблағгузории зиёдро талаб намекунанд ва ҳам метавонанд ба афзоиши вуруди ҷараёнҳои пулӣ оваранд, масалан, ҳавасмандкунии фурӯш тавассути чорӣ намудани тахфифҳо.

Ҳамин тариқ, идоракунии стратегияи зиддибухронӣ ҳамчун технологияи идоракунии дар шароити ноустувории молиявӣ ва таъсири манфии омилҳои муҳити берунӣ муайян карда мешавад. Хусусиятҳои сайёҳӣ ҳамчун соҳаи хизматрасонӣ ба муҳтавои стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дигаргуниҳои муайяне ворид мекунанд, ки дар натиҷа раванди ташаккул ва амалисозии он мураккаб мегардад. Хусусиятҳои мазкур пеш аз ҳама аз фарогирии соҳаҳои гуногун ба доираи хизматрасониҳои сайёҳӣ вобаста мебошанд.

Соҳаи сайёҳӣ шумораи зиёди субъектҳои иқтисодии пешбарандаи самтҳои гуногуни фаъолияти махсусгардонидашуда ва дорои сатҳҳои гуногуни даромаднокиро фаро мегирад. Онҳо асосан дар самтҳои гуногуни хизматрасонӣ махсусгардонидашудаанд, аз қабили: ҷойгиркунии сайёҳон (пешниҳоди манзил барои истиқомати

муваққатӣ); хӯроки омма; хизматрасонии нақлиётӣ; ширкатҳои сайёҳӣ оид ба таҳия ва фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ; ширкатҳои таблиғию иттилоотӣ; корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти сайёҳӣ (корхонаҳои истеҳсоли мебел, таҷҳизот ва лавозимот барои иншооти инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла барои меҳмонхонаҳо, озоишгоҳҳо, пойгоҳҳои сайёҳию кӯҳнавардӣ, моҳидорӣ, муассисаҳои сайёҳии варзишӣ, корхонаҳои истеҳсоли армуғони сайёҳӣ ва маҳсулоти ҳунароҳои мардумӣ); муассисаҳои фароғатӣ солимгардонӣ. Бинобар ин, таҳия ва корбурди равиши ягонаи стратегӣ ба идоракунии рушди субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ душвор аст ва ин гуна равиш то ҳол мавҷуд нест. Мураккаб будани масъалаҳо ва душвории вазифаҳо, ки дар доираи сиёсати идоракунии зиддибухронии субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ барои иҷро ба зиммаи зинаҳои гуногуни идоракунии гузошта мешаванд, аз интиҳоби қарорҳои самараноки чорӣ (тактикӣ), ки ба даст овардани афзалиятҳои стратегиро таъмин мекунанд, вобаста аст. Гузашта аз ин, «тағйироти муҳити берунӣ аксар вақт пешбининашаванда мебошанд, зеро онҳо бар асари номутобиқати қарорҳои сиёсӣ ва иқтисодии дар арсаи байналмилалӣ қабулшуда, ки паёмадҳои номатлуби дарозмуддат доранд, ба миён меоянд» [7, с. 42].

Дар таҷрибаи байналмилалӣ идоракунии зиддибухронӣ равишҳои зиёде ба таҳияи стратегияи идоракунии зиддибухронӣ мавҷуд мебошанд, ки метавонанд дар амалияи идоракунии зиддибухронии субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор бурда шаванд. Тавсиф ва муҳтавои амсилаҳои маъмули идоракунии равишҳои гуногуни ҳалли мушкилоти идоракунии зиддибухронӣ нигаронидашуда асос меёбанд, дар ҷадвали 1 оварда шудааст. Ҳар як амсилаи тавсифшавандаи идоракунии зиддибухронӣ дар асоси афзалиятҳои яке

аз чузъҳо – одамон, равандҳо ва робитаҳои объект вобаста аз қарорҳои амалишаванда сабабию натиҷавӣ, ки ба тағйирёбии ҳолати мусоидат мекунанд, бунёд карда шудааст.

Ҷадвали 1. - Амсилаҳои маъмули идоракунии зиддибухронӣ

Тавсифи амсила	Муҳтавои амсила
Амсилаи идоракунии пешгӯинашаванда, роҳ надодан ба рушди зухуроти номатлуб дар корхона	Таҳияи чорабиниҳо оид ба кам кардани талафоти эҳтимолӣ, ба эътидол овардани вазъи молиявӣ, роҳандозӣ намудани фаъолияти нисбатан самаранок дар шароити молиявии ноустувор ва муҳити иқтисодии тағйирёбанда
Амсила оид ба ҷамъоварии маълумот ва таҳлили бонизом, ташаккули иттилоот барои тарҳрезии харитаҳои роҳ ва тарҳҳои дастаҷамъии идоракунии бухрон (омодасозӣ ва воқуниш)	Таҳияи рафтори дастаҷамъӣ ва раванди кори якҷоя. Пешрафту таҷрибаи корхонаҳои пешқадам, мутобиқ шудан ба вазъи кунунии соҳа ва корхона
Амсилаи иттилоотии илмӣ-назариявӣ барои соҳаи мушаххаси мушкilot, ҳолати бухронӣ	Фаъолият мувофиқи ҳолати се унсури асосии амсила: муҳити табиӣ ва вазъи он; нақши иштирокчиёни раванди идоракунии зиддибухронии баррасишаванда; сохтори ташкилӣ ва ҳамкории байни иштирокчиён
Амсилаи ташаккули салоҳиятҳои нави идоракунӣ ва тақсими масъулиятҳо дар асоси таҳлили ҳолатҳои бухронӣ ва мушкilot дар зинаҳои гуногуни низоми идоракунӣ	Чорабиниҳои пешгирикунанда, омодагӣ, воқуниш, рафъи оқибатҳо. Истифодаи амсилаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои арзёбии вазъият
Амсилаи кор бо маълумот дар бораи ҳалалдоршавии фаъолияти иншооти муҳими инфрасохтор ва захираҳо	Муҳити иттилоотӣ барои ҳамкории иртиботӣ ва мубодилаи маълумоти мубрам
Амсилаи корбарӣ бо рафтори инсон ва арзёбии самаранокии расмиёти идоракунӣ	Рафтори инсон дар шароити хавф, омилҳои бухронӣ, мушкilotи набудани вақт

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [7; 10]

Дар шароити ҳолати пешазбухронӣ ба субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ истифодаи амсилаи идоракунии пешгӯинашаванда тавсия дода мешавад, ки он ба роҳ надодан ба рушди зухуроти номатлуб дар корхона нигаронида шуда, таҳияи чорабиниҳоро барои ба эътидол овардани вазъи молиявӣ пешбинӣ менамояд. Амсилаҳои дигари идоракунии зиддибухронӣ дар мавриде ба кор бурда мешаванд, ки ҳолати бухронӣ аллакай ба фаъолияти корхона таъсири

ҳамачониба расонидааст ва корхона дар ҳолати молиявии ноустувор қарор дорад.

Субъектҳои соҳибкории соҳаи сайёҳӣ бо роҳандозӣ намудани тадбирҳои зиддибухронӣ метавонанд ба рушди минбаъдаи бухрон монеъ шаванд. Дар ин маврид вазифаи аввалиндараҷаи роҳбарияти ширкатҳои сайёҳӣ ин ҷусутҷӯи воситаҳои зиддибухроние, ки ба муайян ва арзёбӣ кардани ҳолати бухронӣ дар марҳилаи аввал

нигаронида шудаанд ва воситаҳои мубориза бо бухрони аллакай рухдода мебошад.

Барои рафъи паёмадҳои бухронӣ дар фаъолияти субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ роҳандозӣ намудани тадбирҳои молиявӣ, аз ҷумла корбурди воситаҳои таъсиррасонӣ тавассути механизми молиявии менечменти зиддибухронӣ, ки усулҳо, фишангҳо ва воситаҳои танзимкунандаи раванди таҳия ва амалисозии қарорҳои молиявиро дар бар мегирад, метавонад натиҷаҳои мусбат диҳад.

Азбаски сатҳи хавфҳои молиявие, ки ширкатҳои сайёҳӣ дар айни замон аз сар мегузаронанд, нисбат ба пештара хеле баландтар аст, шумораи ширкатҳои сайёҳии ба вазъи молиявии ногувор гирифтورشуда меафзояд. Дар ин маврид шартӣ зарурии ҳалли масъалаҳои идоракунии молиявии зиддибухронии ширкатҳои сайёҳӣ таҳияи механизмҳои молиявии кам кардани мушкilotи молиявӣ мебошад.

Дар раванди ташкил ва роҳандозӣ намудани стратегияи идоракунии зиддибухронӣ бояд хусусиятҳои хоси идоракунии молиявии ширкатҳои сайёҳӣ дар шароити нави иқтисодӣ ба инобат гирифта шаванд, аз қабيلي [6, с. 533]:

- амалкунии низоми мукаммали идоракунии хавфҳо, ки барои мунтазам пайгирӣ ва пешгӯӣ кардани хавфҳои берунӣ ва дохилии фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣи ширкати сайёҳӣ имкон медиҳад;
- истифодаи усулҳои эмпирикӣ-омории пешгӯӣ ва таҳлили иттилооти молиявӣ;
- мавҷудияти низомҳои муассири назорат ва аудити дохилӣ, контроллинг молиявӣ;
- ҷорӣ намудани низоми ҳамгироии бучетикунонӣ ва банақшагирии стратегӣ;
- нигарон кардани раванди идоракунии ба ташаккули арзиши иловашуда аз ҳисоби шиддатноккунии татбиқи инноватсияҳо.

Амалияи нишон медиҳад, ки ҳадафҳои идоракунии зиддибухронӣ ва механизми

идоракунии молиявӣ бояд тавре муқаррар карда шаванд, ки сатҳи баландтарини созиши байни гурӯҳҳои алоҳидаи манфиатдорон аз фаъолияти ширкати сайёҳӣ – соҳибмулкони, қарздиҳандагон, таъминкунандагон, муштариён, давлат, кормандон ва дигар ҷонибҳои таъмин гардад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои мазкур ва таъмини стратегияи самараноки идоракунии зиддибухронӣ дар ширкати сайёҳӣ ба роҳ мондани ҳадамоти аудити дохилӣ воситаи муассир мебошад. Аудити дохилӣ унсурҳои муҳими низоми идоракунии хавфҳо дар шароити бухронӣ мебошад. Он ҳамчун воситаи кам кардани зиддиятҳои байни ҷонибҳои манфиатдор аз камбудии дар фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣи ширкати сайёҳӣ ҷойдошта хабар медиҳад ва сатҳи коҳиши манфиатҳои ҷонибҳоро арзёбӣ мекунад. Ба туфайли низоми босамараи аудити дохилӣ хавфҳои коҳишёбии манфиатҳои ҷонибҳо дар марҳилаи аввалии пайдошавии онҳо бартараф карда мешаванд. Дар ин маврид фаъолияти ҳадамоти аудити дохилӣ бояд ба чунин самтҳо мутаваҷҷеҳ карда шавад: мусоидат ба кори муносиби идоракунии хавфҳо, санҷиши низоми назорати дохилӣ, дастгирии идоракунии корпоративӣ.

Асосҳои ташкили аудити дохилии фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ҳамсон буда, ба муқаррароти стандартҳои байналмилалӣи аудити дохилӣ асос меёбанд. Хусусиятҳои ташкил ва гузаронидани аудити дохилӣ бо санадҳои меъёрӣ, захираҳои дар ихтиёрдоштаи ширкати сайёҳӣ, сатҳи хавфҳо, хусусиятҳои низоми назорати дохилӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣи он муайян карда мешаванд. Дар ин маврид, барои ширкатҳои сайёҳии калон аудити дохилӣ ҳамчун воҳиди сохтории алоҳида ва мустақил дар ҳудуди корхона ташкил карда мешавад. Он бо қарори мувофиқашудаи мақомоти ваколатдори соҳибмулк ва роҳбарияти ширкати сайёҳӣ таъсис дода шуда, бевосита ба комиссияи

тафтишотӣ (ревизор) ё шурои нозирон итоат мекунад.

Барои ширкатҳои сайёҳии хурд ва миёна тарҳи мақбул - ба зиммаи аутсорсинг вогузор кардани вазифаҳои аудити дохилӣ мебошад. Дар ин маврид, шиддатноккунии амалисозии назорат ва аудити дохилӣ ба ҳадафҳои азнавсозии сохторӣ ва инноватсионии иқтисодиёти миллӣ, ки бо санадҳои барномавии мақомоти давлатӣ, аз ҷумла Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2021-2025 муайян карда шудаанд, мувофиқат мекунад.

Ҳамин тариқ, ташаккули стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дар соҳаи сайёҳӣ барои ноил шудан ба чунин ҳадафҳои рушди сайёҳӣ, ки дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030 муқаррар шудаанд, мусоидат хоҳад кард:

- ташаккули заминаҳои ниҳодии рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори муосири он;
- таҳкими иқтидорҳои сайёҳӣ ва ташкили дурусти чорабиниҳои тарғиби зарфиятҳои сайёҳӣ;
- таъмини рақобатпазирии маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ бо таъя ба баланд бардоштани сифати онҳо;
- тақвияти нерӯи инсонӣ, таъминоти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ бо кормандон ва мутахассисони кордон;
- мутобиқгардонӣ ба стандартҳои байналмилалӣ хизматрасониҳои сайёҳӣ ва таъмини амнияти сайёҳон;

- таъсис ва рушди кластерҳои сайёҳӣ – минтақаҳои озоди иқтисодии сайёҳию фароғатӣ ва таъмини инноватсионӣ сармоягузори рушди соҳаи сайёҳӣ.

Рафъи бобарори ҳолати бухронӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он аз мавҷудияти нақшаи воқеии тадбирҳои зиддибухронӣ ва таъминоти молиявии он муайян мегардад. Нақшаи зиддибухронӣ ҳамчун унсури муҳими стратегияи идоракунии зиддибухронӣ бояд на танҳо тадбирҳоро оид ба солимгардонии молиявии субъекти соҳибкорӣ сайёҳӣ дар бар гирад, он ҳамчунин роҳандозӣ намудани фаъолияти низоми идоракунии хавфҳоро, ки ба пешгирикунӣ ҳолати бухронӣ равона гардидааст, пешбинӣ менамояд.

Самаранокӣ стратегияи идоракунии зиддибухронӣ дар субъектҳои соҳибкорӣ сайёҳӣ бештар аз ҳама аз пуррагии истифодабарии захираҳои дохилии маблағгузори зиддибухронӣ вобаста мебошад. Ошкоркунӣ ва сафарбаркунии захираҳои мазкур метавонад тавассути амалисозии низоми муассири баҳисобгирии идоракунӣ, ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ, идоракунии харочот, гузариш ба баҳисобгирии харочот ва ҳисобкунии арзиши аслии дар асоси корбурди низоми «таргет-костинг», роҳандозӣ намудани низоми тахфифҳо, мукамалгардонии идоракунии қарздорӣ дебиторӣ ва захираҳои моддӣ таъмин гардад.

Адабиёт

1. Асрорзода У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 22-32
2. Виханский О.С. Стратегическое управление; учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / О.С. Виханский. – М.: Гардарики, 1999. – 296 с.

3. Каримов Б.Ҳ., Аҳтамов Ҳ.С. Асосҳои идоракунии стратегии рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 11. – С. 144-151
4. Каримов Б.Ҳ., Курбанова С.М. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии таъаббатӣ солимгардонӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4-2 (64). – С. 101-112
5. Каримов Б.Ҳ., Раҳимов М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 180-188
6. Лебедева О.Е. Финансовое обеспечение антикризисного управления туристского предприятия / О.Е. Лебедева // Управленческий учет. – 2022. - № 6-3. – С. 532-546
7. Оборин М.С. Стратегия и тактика в антикризисном управлении туристско-рекреационными услугами регионов страны / М.С. Оборин // Профессорский журнал. Серия: Рекреация и туризм. – 2020. - № 1 (5). – С. 41-47
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – 414 с.
9. Омори сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/site/omori-sayyohi>
10. Benaben F., Lauras M., Truptil S., Salatg N. Metamodel for Knowledge Management in Crisis Management / F. Benaben, M. Lauras, S. Truptil, N. Salatg // 49th Hawaii International Conference on System Sciences (Koloa, HI, USA, 05-08 January 2016). – Koloa, 2016. – P. 126-135

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аҳтамов Ҳабибулло Саидахмадович – унвонҷӯи кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. E-mail: habibullo19930326@mai.ru Телефон: +992 555-09-14-14

Ғуломов Зикрулло Тошмуродович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

Сведения об авторах:

Аҳтамов Ҳабибулло Саидахмадович – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, соискатель кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: habibullo19930326@mai.ru Телефон: +992 555-09-14-14

Ғуломов Зикрулло Тошмуродович – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

Information about the authors:

Ahtamov Habibullo Saidahmadovich – Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, applicant for the Department of Management and Marketing. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab city, S. Safarov street 16. E-mail: habibullo19930326@mai.ru
Phone: +992 555-09-14-14

Gulomov Z. T. – candidate of economic sciences, associate professor of the department of accounting and auditing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Dushanbe, Borbad Ave. 48/5. Phone: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru

УДК: 004.02:004.5:004.9

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ СТРАТЕГИЯИ МАРКЕТИНГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Ҳамидзода М.Х.

***Аннотатсия.** Мақола ба таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва таҳаввули стратегияи маркетинг дар заминаи фаъолияти соҳибкорӣ бахшида шудааст. Муаллиф мафҳумҳо ва равишҳои калидиро баррасӣ мекунад, ки ба эҷоди самараноки стратегияҳои маркетинг барои ноил шудан ба бартариҳои рақобатпазир дар бозор мусоидат мекунанд. Назарияҳои таърихӣ ва муосири маркетинг, инчунин таъсири онҳо ба фаъолияти амалии соҳибкорон таҳлил карда шуданд. Ба моделҳо ва усулҳои гуногуни таҳияи стратегияҳои маркетинг, инчунин нақши таҳқиқоти маркетингӣ ва таҳлили муҳити беруна ва дохилии тиҷорат диққати махсус дода мешавад. Дар мақола аҳамияти чандирӣ ва мутобиқшавии стратегияи маркетинг дар шароити бозори босуръат тағйирёбанда ва муҳити рақобат таъкид карда мешавад.*

***Калимаҳои калидӣ:** маркетинг, стратегияи маркетинг, фаъолияти соҳибкорӣ, бренд, ширкат.*

***Барои иқтибос:** Ҳамидзода, М.Х. Асосҳои назариявии пайдоиш ва инкишофи стратегияи маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ / М. Х. Ҳамидзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4(43). – С. 384-392.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ҳамидзода М.Х.

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию теоретических аспектов формирования и эволюции маркетинговой стратегии в контексте предпринимательской деятельности. Автор рассмотрены ключевые концепции и подходы, которые способствуют эффективному построению маркетинговых стратегий для достижения конкурентных преимуществ на рынке. Проанализированы исторические и современные теории маркетинга, а также их влияние на практическую деятельность предпринимателей. Особое внимание уделено различным моделям и методам разработки маркетинговых стратегий, а также роли маркетинговых исследований и анализа внешней и внутренней среды бизнеса. В статье подчеркивается значимость гибкости и адаптивности маркетинговой стратегии в условиях динамично изменяющегося рынка и конкурентной среды.*

***Ключевые слова:** маркетинг, маркетинговая стратегия, предпринимательская деятельность, бренд, фирма.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF A MARKETING STRATEGY IN BUSINESS

Hamidzoda M.H.

Annotation. *The article is devoted to the study of the theoretical aspects of the formation and evolution of a marketing strategy in the context of entrepreneurial activity. The author considers the key concepts and approaches that contribute to the effective construction of marketing strategies to achieve competitive advantages in the market. Historical and modern marketing theories are analyzed, as well as their impact on the practical activities of entrepreneurs. Special attention is paid to various models and methods of developing marketing strategies, as well as the role of marketing research and analysis of the external and internal business environment. The article emphasizes the importance of flexibility and adaptability of a marketing strategy in a dynamically changing market and competitive environment.*

Keywords: marketing, marketing strategy, entrepreneurial activity, brand, firm.

Гузориши масъала. Рушди стратегияи маркетинг дар фаъолияти соҳибкорӣ як раванди мураккабест, ки на танҳо фаҳмиши амиқи бозор, балки қобилияти мутобиқшудан ба тағирот, истифодаи равишҳои инноватсионӣ ва таҳлили ҳамачонибаи натиҷахоро талаб мекунад. Муҳим аст, ки стратегия ба муваффақияти дарозмуддат, рушди бренд ва қонун кардани ниезҳои муштариен равона карда шавад. Аз ин рӯ, тақвияти масъалаҳои инкишофи стратегияи маркетинг дар фаъолияти соҳибкорӣ омӯзиш ва таҳлил намуданд зарур мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Рушди стратегияҳои маркетинг дар фаъолияти соҳибкорӣ ҷанбаи калидӣ барои ноил шудан ба муваффақият ва устуворӣ дар бозор мебошад. Дар солҳои охир, муҳаққиқон бо назардошти тағироти динамикӣ дар бозорҳо, технологияҳои нав ва ниезҳои тағиребандаи истеъмолкунандагон ба равишҳои гуногун дар ташаккул ва мутобиқсозии стратегияҳои маркетинг диққат медиҳанд. Вобаста ба саҳми маркетинг дар фаъолияти соҳибкорӣ олимону таҳқиқотчиёни хориҷӣ ба монанди: Ансофф Баталова О.С., Гилберт Д., Поляков В.Е., Янко Д.А., Беккер В.О., Котлер Ф., Сидорчукова И.Г., Чандлер А. инчунин аз олимони ватанӣ Аминов И., Комилов С.Ҷ., Қодиров Ф.А. ва дигарон асос гузоштаанд.

Мақсади мақола. Мақсади навиштани мақола на танҳо асосноккунии назариявии ташаккули стратегияҳои маркетинг дар фаъолияти соҳибкорӣ, балки таҳқиқи татбиқи амалии онҳо барои ноил шудан ба рушди устувор ва бартарии рақобатпазир дар бозор мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Маркетинг, як раванд ва низомест, ки дар он ширкатҳо ва ташкилотҳо ба тадбирҳои гуногун барои тақсимот, тарғиб ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳо шурӯъ мекунанд. Пайдоиши маркетинг, ки ҳамчун як соҳа ва амали мукаммали бизнес эътироф мешавад, дар таърих шакл гирифтааст ва аз замонҳои қадим тараққӣ ёфта, вобаста ба таҳаввулотҳои иқтисодӣ, технологӣ ва иҷтимоӣ буд. Дар мақолае, ки дар пайдоиши таърихи маркетинг ва асосҳои он таҳқиқ менамоем, як назарияро баррасӣ мекунем, ки чӣ гуна маркетинг дар давраҳои мухталиф ба вучуд омад ва рушд ёфт.

Мисли ҳамаи соҳаҳои дигар, маркетинг ба шакли аввалияш дар замонҳои қадим пайдо шуд, вақте ки муносибатҳои тичоратӣ байни одамон дар шакли маъруфи замони он вучуд дошт. Дар фарҳангҳои қадим, одамон ба савдои маҳсулот ва хизматрасониҳо машғул буданд. Аксарияти муносибатҳо бо ҳуди маҳсулот ва қойғиршавии онҳо ба дигар одамон ва қойҳо марбут буданд. Раванди маркетинг дар он замонҳо аз пайгирии

ниёзҳои одамон ва пешниҳоди маҳсулоти мушаххас ба онҳо ба вучуд меомад.

Дар асри 19, бо рушди саноат ва маишат, табақаҳои иҷтимоӣ ва савдои муҳаррикҳои иқтисодӣ ташаккул ёфтанд. Ҳамзамон, рақобат байни ширкатҳо ва истеҳсолкунандагон афзоиш ёфт. Дар ин давра, маркетинг танҳо ба фурӯш ва ҳамлу накли маҳсулот (ташкили пайвандҳои интиқоли) марбут буд. Бо фарогир шудани истеҳсолот ва афзоиши истеҳсолоти оммавӣ, таъсири маркетинг ва арзиши бренди ширкатҳо ба назар мерасид.

Аз давраҳои пайдоиши саноатикунонӣ дар ҷаҳон яъне анбуҳои истеҳсолии солҳои 1890-1950 вазифаҳои асосии истеҳсолкунанда ин афзоиши босуръат вобаста ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва коҳиши арзиши аслии маҳсулот ба ҳисоб мерафт. Хусусияти асосии раванди истеҳсолот ва усулҳои аввали банақшагирии кӯтоҳмуддат ба бучетсозӣ ва натиҷаҳои молиявӣ равона шуда буд.

Маркетинг ҳамчун соҳаи амалии дониш, ки ба фурӯши моли истеҳсолшуда ташаккул ёфтааст, аз соли 1910 то 1925 дар як қатор ширкатҳо шӯъбаҳои омӯзиши бозор ташкил карда шудааст. Сипас аввалин нашрияҳо пайдо мешаванд, ки дар онҳо маркетинг ҳамчун санъати идоракунии фурӯш муаррифӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки саноат ва технологияҳо дар ҷаҳон баъд аз Ҷанги 2-юми ҷаҳон шиддат гирифт. Бо тағйироти ҷиддии иқтисодӣ ва афзоиши истеҳсолот, ширкатҳо маҷбур шуданд, ки роҳи бештар муассирро барои ба фурӯш гузоштани маҳсулот ё ихтиёр кардани мизочон ёд гиранд. Дар ин давра, маркетинг беш аз ҳар вақт дар пайванд бо таҳлил ва фаҳмидани эҳтиёҷоти харидорон ва тамаркуз кардани маҳсулот ё хизматрасониҳо бар он эҳтиёҷот амиқтар гардид. Баъдтар васеъшавии истеҳсоли оммавӣ ба амал меояд, ки дар шароити зиёд шудани талаботи пардохтпазир нисбат ба пешниҳодот ба

рушди сиёсати фурӯш ва ҷамъоварии таҷриба дар соҳаи маркетинг мусоидат мекунад.

Аз соли 1948 маркетинг аҳамияти муҳими амалӣ пайдо мекунад ва ҳамчун маҷмӯи намудҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ, ки молҳоро аз истеҳсолкунанда ба истеҳсолкунандаи ниҳоӣ ё миёна дар бар мегирад, баррасӣ карда мешавад. [7]

Худи истилоҳи стратегия дар адабиёти иқтисодӣ солҳои 1950-ум пайдо шуда, ки ба ин боис гашт мушкilotҳои ғайриҷашмдошт ва тағйирот дар муҳити берунаи хоҷагидорӣ. Аз ин рӯ, стратегияи маркетингӣ аҳамияти муҳим пайдо кард ва то солҳои 1960 барои ташаккули консепсияҳои маркетингӣ шароити мусоид фароҳам омада, мутобиксозии стратегӣ низ қисми асосии фаъолият гардид.

Дар солҳои 1960-1970, маркетинг тавсиф ва ба назар мерасид, ки на танҳо бо фурӯш, балки бо таҳлили бозор ва нишондодҳо дар бораи харидорон алоқаманд мебошад. Маълумоти ҷадид, таҳлил ва стратегияи маркетинг аз соҳаи иттилоотӣ ва технологияи ба муосир пайваст шуд. Ин давра ба номи "Маркетинги стратегӣ" машҳур аст, ки дар он ширкатҳо бо таҳлил ва ба назар гирифтани омилҳои муҳталиф барои пешрафти кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат нишондиҳандаҳоро таҳқиқ карданд.

Дар байни равишҳои назариявии муосир консепсияҳои бозорӣ, захиравӣ ва бартариҳои институтсионалии рақобат аҳамияти махсус пайдо кардаанд. Дар солҳои 1980-ум муносибатҳои асосии стратегияи маркетингӣ ба консепсияи бозор равона гардид. Консепсияи бозор - афзалиятҳои рақобатӣ, мавқеи стратегии соҳа ва бозорро ҳамчун асос меҳисобад.

Ансофф И. дар асараш «Стратегияи корпоративӣ: рафтори таҳлилий ба сиёсати рушд ва тавсеаи тиҷорат» ғоя ва тартиби банақшагирии стратегиро дар асоси қабули қарорҳо оид ба интиҳоби маҳсулот, бозорҳои

фурӯш ва ташкили сохтори минтақавӣ тавсия додааст. [1, с.125]

Нуктаи ибтидоӣ барои рушди минбаъдаи стратегияи пешниҳодкардаи Чандлер А.: "Таъсиси мақсади асосӣ ва вазифаҳои дарозмуддати корхона, таҳияи барномаи амал ва тақсимои захираҳое, ки барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо заруранд" асос гузошт.[9, с.45]

Маркетинг таҳти таъсири назарияҳои гуногуни иқтисодии маъруфи ҷаҳонӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, назарияи Портер М. бо номи "Маркетинг 4Р" (маҳсулот, нарх, тақсимот ва тарғиб), таҳлили равандҳои истеҳсолӣ ва ҳисоботи экосистемаҳои интернетӣ таҳқиқи амиқ ва тавсифҳои илмӣ ҷадидро талаб мекунад.

Портер М. ва пайравонаш усулҳои маркетинги стратегиро барои таҳлили рақобат истифода бурданд. Портер М. диққати худро ба ошкор кардани афзалиятҳои рақобатии ширкатҳо ва қувваҳои рақобатии соҳа равона сохта буд. Портер М. боварӣ дошт, ки ширкат дар ҳолате ба бартарии рақобатӣ ноил мешавад, агар фаъолияти тарроҳӣ, истеҳсол, стратегияи маркетингӣ ва пешниҳоди моли худро бо арзиши камтар ё сифати беҳтар аз рақибон ба роҳ монад.[5, с.117]

Маркетинг, ки дар тамоми таърих тавассути равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ рушд ёфтааст, имрӯз ҳамчун як соҳа ва санъати махсуси бизнес ба назар мерасад. Тарзи маркетинг дар гузашта танҳо ба фурӯш ва тақсимои маҳсулот эътибор дошт, аммо акнун ба таҳлил, стратегияи мутамарказ ва фаҳмидани ниёзҳои харидорон ва таъриф кардани онҳо бо истифода аз технологияи муосир аҳамияти калон дорад.

Барои ҳар як фаъолият, ки ҳадафҳои зиннагии муайяни худро дорад мавҷудияти нақшаи мазкур муҳим аст. Стратегияи маркетингӣ дар таснифи худ ҳадафҳои зеринро пайгирӣ мекунад:

1. Ҳадафҳои ширкат;

2. Роҳҳои расидан ба онҳо;
3. Мавқеи кунунии бозор;
4. Муҳити рақобат;
5. Аудиторияи мақсаднок.

Дар навбати худ ин ҳадафҳо метавонанд ба якҷанд мақсадҳо боз ҷудо шуда, пайгирӣ шаванд. Таҳлил ва омӯзиши амиқи мақсадҳои хоҷагидорӣ имконияти наздик шуданро ба ҳадаф зиёд мегардонад. Ташкилкунандагони ҳама намудҳои фаъолият пӯшида нест, ки мақсади ҳарчӣ зиёдтар ба даст овардани фоидаҳо доранд. Аммо бидуни нақшаи дақиқи амал, ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ё нигоҳ доштани он душвор ва дар шароити муосир ғайриимкон аст.

Стратегияи маркетингӣ нақшаи умумии рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки ҷалби муштариён, афзоиши фурӯш ва фоидаҳо дар бар мегирад. Ин нақша одатан дарозмуддат аст - он аз 3 то 5 сол таҳия карда мешавад. Аммо барои соҳибкории хурду миёна беҳтар аст, ки нақшаи амалро то як сол тартиб диҳанд. Зеро, вазъи бозор метавонад тағйир ёбад ва стратегия бояд дар раванди татбиқ ислоҳ карда шавад.

Яке аз мутахассисони пешбари соҳаи маркетинг Котлер Ф. дар асари маъруфи худ "Асосҳои маркетинг" қайд карда, чунин таъриф медиҳад: "Стратегияи маркетингӣ, ин нақшаи мантиқии чорабиниҳои маркетингӣ буда, ки тавассути он ширкат умедвор аст вазифаҳои маркетингии худро иҷро кунад".[4, с.103]

Стратегияи фаъолияти соҳибкорӣ маҷмӯи қарорҳо ва амалҳои дар бар мегирад, ки роҳбарони ширкат барои ҷойгир кардани ширкат дар бозор, ба даст овардани бартарии рақобатӣ ва роҳнамоӣ дар шароити душвори пешбурди соҳибкорӣ анҷом медиҳанд. [6]

Дар марҳилаи аввали интихоби арзишҳо маркетинги стратегӣ (гуруҳбандии бозор, интихоби истеъмолкунандагони эҳтимолӣ, мавқеи мол ва ширкат) бартарӣ дорад. Дар марҳилаҳои дуюм ва сеюм таъсиси фурӯши

мол - маркетинги ананавӣ амал мекунад (таъмини истеҳсол, тақсимот ва хизматрасониҳо, пешниҳод ба бозор, тақмили минбаъдаи мол, хизматрасонӣ, нархгузорӣ ва ғ).

Маркетинги стратегӣ меҳвари сиёсати ҳамаҷонибаи корхона мебошад, ки манфиатҳои ҳамаи субъектҳои бозорро дар бар мегирад. Он тамоми хусусиятҳо ва тамоюлҳои нави рушди истеҳсолоти саноатиро дар солҳои 1980-1990 чамъ мекунад ва барои пешрафт, ҳамгирӣ, дурнамои таҳияи молҳои нав ва баромадан ба бозорҳои нав мусоидат мекунад.[4].

Маркетинги стратегӣ ба натиҷаҳои таҳлил ва пешгӯии шароити мавҷудаи муҳити ғайриро, инчунин бо ба назар гирифтани ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи корхона асос ёфтааст. Имконияти муваффақиятҳои ба даст овардашударо дар бозор нигоҳ ва инкишоф дода, имкониятҳои нав кушода, дурнамои рушди корхонаро дар муддатҳои муайян эҷод ва таъмин мекунад.

Таҳияи стратегияи маркетингӣ раванди доимист. Танҳо тартиб додани нақшаи амал кофӣ нест - бояд вобаста ба натиҷаҳо санҷида ва ислоҳ карда шавад. Дар баробари ин, пас аз пешниҳодҳои нав новобаста аз мақсади тағйирот ба таваҷҷуҳи истеъмолкунанда пайгирӣ кардан зарур аст. Бо таҳлили мундариҷае, ки бисёр олимон ба мафҳуми "маркетинги стратегӣ" сармоягузорӣ мекунанд, метавон хулоса кард, ки маркетинги стратегӣ воқеан метавонад ҳамчун консепсияи нави ғайрироияти маркетингӣ бо методологияи мустақилона рушдбандаи таҳқиқот ва заминаи истилоҳотии худ баррасӣ карда шавад.

Бо омӯзиши қисми муайяни ақидаҳо ва таснифоти олимони мо ба хулосаи омадем, ки «стратегияи маркетингӣ – нақшаи низомии амалии ғайрироияти хоҷагидорӣ - тижоратӣ оид ба истеҳсол, фурӯши молу хизмат ба воситаи пайгирии ҳадафҳо: нигоҳдошти мавқеи

бозорӣ ва ҷорабиниҳо оид ба афзоиши фоида мебошад».

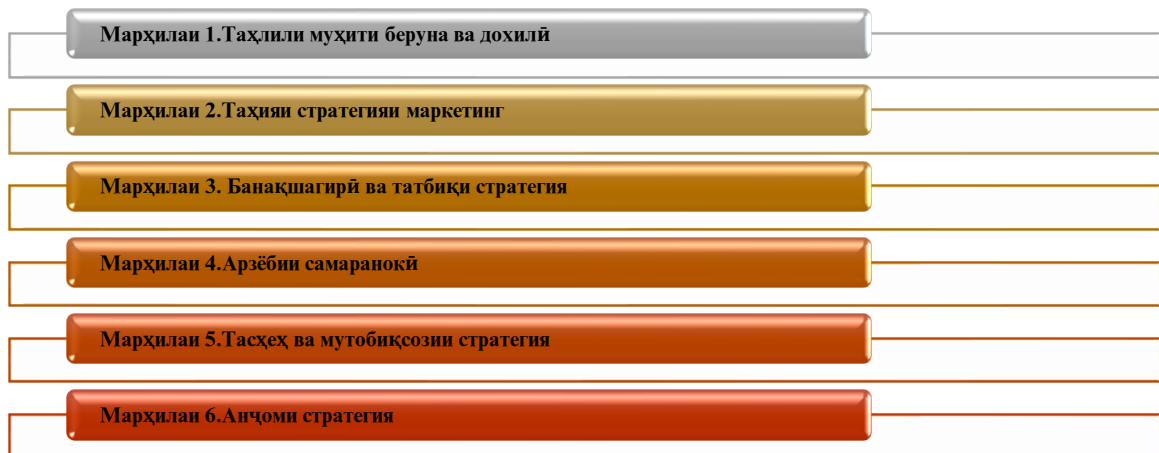
Стратегияи бизнес - нақшаи рушди ширкат буда, роҳҳои бо муваффақият ба ҳадаф ва вазифаҳои гузашташуда расиданро интихоб менамояд. Бо ёрии он имконияти ба сатҳи нав баромадани ширкат, афзоиши нишондиҳандаҳои фурӯш, ҷалби мизбонии нав ва афзолияти рақибӣ таъмин карда мешавад.

Нақшаи коркарди стратегияи маркетингии бизнесро бо роҳбарони ширкат ё соҳибони бизнес таҳия мекунанд, зеро танҳо онҳо медонанд, ки ба кадом ҳадафҳо самтгирӣ намудани ғайрироият лозим аст. Варианти дигар низ вучуд дорад: ин ширкатҳое, ки ба ташкили равандроияти тижоратӣ ва коркарди стратегияи маркетингӣ машғуланд, вогузор карда шаванд. Дар сурати истифодаи варианти дуюм бояд ба мутахассисони ҷалбшуда тамоми маълумотҳо, аз он ҷумла: оид ба нақшаҳои стратегӣ, ҳисоботҳо оид ба фурӯш, даромад ва хароҷот, вазифаҳои ҳамаи шӯъбаҳои сохторӣ ва ғ. ба таври дақиқ пешниҳод шаванд.

Таҳияи стратегияи маркетингӣ дар ширкатҳо, ки мақсади муҳлати тӯлонӣ ҷузъи муҳими бозор буданро доранд муваффақияти бизнес аст. Рушди бизнес на танҳо дар намуди мол ё хизматрасонӣ мебошад, балки аз индоракунии смараноки захираҳои дар ихтиёрдоштааш ва таҳияи стратегияи маркетингии мушаххас вобастааст. Идоракунии захираҳо бояд тамоми сохторҳои бизнесро дар бар гирифта, ҳар як шӯъба раванди иртиботиро таъмин карда тавонад.

Давраи ҳаёти стратегияи маркетингӣ якҷанд марҳилаҳои асосиро дар бар мегирад, ки раванди таҳия, татбиқ, арзбӣ ва мутобиқсозии онро дар посух ба тағйиребии муҳити беруна ва дохилӣ интихоб мекунанд. Ин марҳилаҳо метавонанд вобаста ба хусусиятҳои тижорат фарқ кунанд, аммо дар маҷмӯъ, давраи ҳаёти стратегияи

маркетингро метавон ба таври зерин муаррифӣ кард:

Расми 1.Давраи ҳаёти стратегияи маркетинг.

Давраи ҳаётии стратегияи маркетинг аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

Марҳилаи 1.Таҳлили муҳити беруна ва дохилӣ:

Дар ин марҳила таҳқиқоти бозор, муҳити рақобат, ниёзҳои шунавандагони мақсаднок ва имкониятҳо ва захираҳои дохилии ширкат гузаронида мешавад. Тарафҳои қавӣ ва заифи тичорат, имкониятҳо ва таҳдидҳо, ки метавонанд ба стратегия таъсир расонанд, арзёбӣ карда мешаванд. Ин марҳила таҳлили SWOT-ро дар бар мегирад (таҳлили ҷиҳатҳои қавӣ, заъф, имкониятҳо ва таҳдидҳо).

Марҳилаи 2.Таҳияи стратегияи маркетинг:

Дар асоси маълумоти гирифташуда стратегияи маркетинг таҳия карда мешавад, ки интихоби бозорҳои мақсаднок, ҷойгиркунии маҳсулот ё хидмат, муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои маркетинг ва таҳияи самтҳои асосии фаъолият, аз қабili сиёсати маҳсулот, нарх, тақсимот ва коммуникатсияро дар бар мегирад.

Марҳилаи 3. Банақшагирӣ ва татбиқи стратегия:

Пас аз тасдиқи стратегия, нақшаи муфассали амал таҳия карда мешавад, ки ҷорабиниҳои мушаххаси маркетингӣ, тақсими захираҳо, мӯҳлати иҷро ва масъулони дар бар мегирад. Дар ин марҳила, стратегияи маркетинг тавассути маъракаи таблиғотӣ, пешниҳоди таблиғотӣ, такмил додани маҳсулот, ҷорӣ намудани каналҳои нави фурӯш ва дигар амалҳо амалӣ карда мешавад.

Марҳилаи 4.Арзёбии самаранокӣ:

Дар ин марҳила мониторинг ва таҳлили натиҷаҳои татбиқи стратегияи маркетинг гузаронида мешавад. Ин метавонад нишондиҳандаҳои фурӯш, ҳиссаи бозор, қаноатмандии муштариен ва даромаднокиро дар бар гирад. Таҳлил кардан муҳим аст, ки оё ҳадафҳои гузошташуда ба даст омадаанд ва захираҳо то чӣ андоза самаранок истифода шудаанд.

Марҳилаи 5.Тасҳеҳ ва мутобиқсозии стратегия:

Вобаста аз натиҷаҳои арзёбӣ, стратегияи маркетингро аз нав дида баромадан ва мутобиқ кардан мумкин аст. Ин метавонад тағир додани равишҳои таблиғотӣ, тасҳеҳи сиёсати нархгузорӣ ё тақсими захираҳоро дар бар гирад. Тағирот дар вазъи бозор, пайдоиши рақибони нави тағирот дар афзалиятҳои истеъмолкунандагон низ метавонанд ба назар гирифта шаванд.

Марҳилаи 6. Анҷоми стратегия:

Агар стратегия худро тамои карда бошад ё ҳамаи ҳадафҳои гузошташуда ба даст оварда шуда бошанд, он метавонад бо стратегияи нави муҳимтар иваз карда шавад ё қатъ карда шавад. Дар ин марҳила, ширкат метавонад ба давраи нави таҳияи стратегияҳои маркетинг гузарад.

Ҳар яке аз ин марҳилаҳо барои таъмини муваффақияти стратегияи маркетинг калидӣ мебошанд ва мониторинги доимӣ ва чандириро дар посух ба тағиребии муҳити беруна талаб мекунад.

Чуноне аз давраи боло дидан мумкин, ин раванди фаъолнокии давраи ҳаётии стратегияи маркетинг аз оғози ташкили бизнес то замони мавҷудияташ дар ҳаракат буда, давра ба давра дар асоси маълумоти нави иноватсионӣ такмил ёфта, барои боз ҳам ҷанбаҳои нави рушди фаъолияти соҳибкорию пайдо кардан саҳми муҳим мегузорад.

Бояд қайд намуд, ки стратегияи маркетинг яке аз унсурҳои муҳими рушди ҳар як бизнес мебошад. Ин як раванд ва нақшаи муайяншуда мебошад, ки тавассути он ширкатҳо ё ташкилотҳо бо мақсади ҷалби мизочон, таъсиси бренди мустаҳкам ва афзоиши фурӯш кӯшиш мекунад. Стратегияи маркетинг на танҳо ба фурӯш ва таблиғи маҳсулот ё хидматҳо, балки ба таҳлили амиқи бозор, фаҳмидани эҳтиёҷоти мизочон ва тарҳрезии тактикаҳои дуруст равона аст, ки тамоми чараҳои фаъолият ва ҳадафҳои бизнесро дастгирӣ мекунад.

Дар таҳқиқот, мо ба муҳтавои стратегияи маркетинг ва нақшаи он дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ назар хоҳем кард, ки чӣ гуна ин стратегияи мукаммал метавонад як тичоратро муваффақ ва устувор гардонад.

Стратегияи маркетинг як хати раҳнамоие мебошад, ки ширкат барои татбиқи мақсадҳои худ истифода мебарад. Ин стратегия ҳулоса ё нақшаи иҷрои тадбирҳост, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои муайяни тичорат, аз қабилӣ афзоиши фурӯш, бузург кардани ҳиссаи бозор, тавсеаи бренди ширкат ва ҷалби муштариён таҳия мешавад.

Моҳияти стратегияи маркетинг ба мисли як хатти роҳбарӣ дар самти ҳамаҷониба ва ҳамоҳанг кардани фаъолиятҳо ва захираҳои ширкат, бо мақсади расидан ба натиҷаҳои хуб дар бозор мебошад. Ин стратегияи дақиқ ва таҳлилшаванда бояд на танҳо барои пасандоз кардани ширкат дар як муддати кӯтоҳ, балки барои таҳким кардани ҷойгоҳи он дар бозори дарозмуддат низ кӯмак кунад.

Ҳадафи асосии стратегияи маркетинг ин омӯзиши ниёзҳо ва хоҳишҳои харидорон ва таҳлили дурустии бозор аст. Ширкат бояд аввал фаҳманд, ки мизочони онҳо кӣ ҳастанд, чӣ меҷӯянд ва чӣ гуна ба онҳо маҳсулот ва хидматрасониҳоро пешниҳод мекунад. Бо гузашти вақт, талабот ва ниёзҳои харидорон тағйир меёбанд, аз ин рӯ таҳлили мунтазами бозор ва омӯзиши тамоюлҳои нав на танҳо барои татбиқи стратегияи маркетинг, балки барои нигоҳ доштани ҷойгоҳи пешсафи ширкат низ муҳим аст.

Дар шароити имрӯза, ки рақобат дар бозорҳои гуногун хеле шиддат гирифтааст, стратегияи маркетинг як воситаи муҳими баромадан аз рақибон аст. Бо истифода аз стратегияи дуруст, ширкат метавонад бренди худро аз дигарон фарқ кунад, фишорҳои рақобатиро кам кунад ва дар натиҷа маҳсулот ё хидматрасониҳои худро муаррифӣ намояд, ки дар бозор муваффақият ба даст меорад.

Стратегияи маркетинг бояд ба ҷалби харидорон тавассути каналҳои гуногун, аз қабилӣ реклама, таблиғ, онлайн-маркетинг ва муносибатҳои мустақим бо онҳо равона гардад. Истифодаи дурусти стратегияи маркетинг метавонад боиси афзоиши фурӯш ва ба ин васила афзоиши даромади тичорат гардад. Стратегияи маркетинг, ки ба талаботи муштариён асос ёфта бошад, метавонад назаррас фурӯши маҳсулотро афзоиш диҳад.

Бренд аз муҳимтарин дороии ҳар як тичорат аст. Стратегияи маркетинг кӯмак мекунад, ки бренд эҷод ва тақвият ёбад, то ки ба як омӯзиши мусбӣ ва дастгирии қавии харидорон табдил ёбад. Бренд, ки бо вақт ва кӯшиши стратегияи дуруст дар бозор эҷод мешавад, метавонад кӯмак кунад, ки маҳсулот ё хидмат бо сифати хуб ва эътимод ба харидор шинос шавад.

Бо истифода аз стратегияи маркетинг, ширкатҳо метавонанд як мақом дар бозор пайдо кунанд. Ширкатҳое, ки стратегияи маркетинги мукаммали худро ба назар мегиранд, метавонанд дар байни рақибон мақоми устуворро пайдо кунанд ва дар бозор боқӣ монанд. Ҳадафи асосии стратегияи маркетинг на танҳо дар хотима бахшидани муштариён ва фурӯш нест, балки таҳким кардани мавқеи ширкат дар бозор дар ҳама давраҳои рушд мебошад.

Дар асри 21, баъзе аз муҳимтарин каналҳои маркетинг, аз қабili маркетинги рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва маркетинг онлайн, боис шудаанд, ки ширкатҳо стратегияи маркетингро боз ҳам мукамал ва пуршиддаттар созанд. Воситаҳои нав, аз қабili рекламаи интернетӣ, SEO (Search Engine Optimization), контент маркетинг, ва маркетинг дар шабакаҳои иҷтимоӣ (Social Media Marketing), имкони чалби муштариён ва афзоиши обрӯи бренди ширкатро зиёд мекунанд.

Ҳар як бизнес бо муштариёни гуногун ва бозорҳои муайян кор мекунад. Стратегияи маркетинг бояд барои ҳар як гурӯҳ ё бахш махсусан таҳия шавад, ки онҳо нишонаҳои махсуси худ ва тамоюлҳои муфиди бозорӣ доранд. Стратегияи дурусти маркетинг ба бизнес кӯмак мекунад, ки на танҳо маҳсулоти умумӣ, балки қарорҳо ва имкониятҳои муфид барои ҳар як сегменти харидорон, ки бо он кор мекунад, пешниҳод мекунад.

Моҳияти стратегияи маркетинг дар рушди бизнес ногузир аст. Он як унсuri муҳим барои татбиқи ҳадафҳои тичорӣ, аз қабili афзоиши фурӯш, ба даст овардани харидорон, таҳким кардани бренди ширкати тичорӣ ва муайян кардани ҷойгоҳи устувор дар бозор мебошад. Бо таҳлил ва стратегияи дуруст, ширкатро метавонанд марҳалаи рушдро дар шакли муваффақият ва устуворӣ такмил диҳанд ва дар бозорҳои рақобатпазир мақоми худро боқӣ нигоҳ доранд.

Адабиёт

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. The New Corporate Strategy. – Санкт-Петербург, 1999. - 416 с. - [ISBN 5-314-00105-5](#), 0-471-62950-2.
2. Баталова О.С. Содержание концепции маркетинговой стратегии / О.С. Баталова. Текст: непосредственно // проблемы современной экономики: материалы конф.постоян.науки, г. Челябинск, 2011. С.103-106. -LL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/12/1222/> / (Дата обращения: 17.10.2024).
3. Катяло В.С. Место и роль ресурсной концепции в развитии теории стратегического управления // Вестник СПб Университета. 2003. Сер.8. Вып.3(24). С.3-17.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. - М.: Прогресс, 1990 (перевод В. Б. Боброва)
5. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. И. Минервина. - М: «Альпина Паблишер», 2011. - 454 с. - [ISBN 978-5-9614-1605-3](#).
6. Поляков В.Е., Янько Д.А., Беккер В.О., Сидорчукова И.Г. Теоретические основы разработки маркетинговой стратегии коммерческой организации // ЕГИ. 2022. №44 (6). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-razrabotki-marketingovoy-strategii-kommercheskoy-organizatsii> (дата обращения: 07.12.2024).

7. Сейфуллаева, М.Э. Маркетинговые стратегии современных ТНК : монография / М.Э. Сейфуллаева. - Москва : Научный консультант. - 2016. - 202 с.
8. Сайти расмии www.geeksforgeeks.org, Захираи электронӣ: <https://www.geeksforgeeks.org/business-strategy-meaning-importance-components-and-measures/>
Дата обращения: 17.10.2024
9. Сайти расмии www.marketch.ru. Захираи электронӣ: <https://www.marketch.ru/history-of-marketing/the-definition-of-marketing-ama-1948/> Дата обращения: 17.10.2024
10. Gilbert D.R. The twilight of corporate strategy: A comparative ethical critique. New York, 1992
11. Chandler A.D. Strategy and Structure. Cambridge, MA, 1962

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳамидзода Манучеҳр Хурсанд – ассистент – унвонҷӯи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Борбад 48/5. Тел.:+992801992020, E-mail: mkhamidzoda@inbox.ru

Сведения об авторе:

Ҳамидзода Манучеҳр Хурсанд – ассистент - соискатель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055. Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Борбад 48/5. Тел.:+992801992020, E-mail: mkhamidzoda@inbox.ru

Information about the author:

Hamidzoda Manuchehr Khursand - an assistant the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055. Republic of Tajikistan, Dushanbe, k.Borbad 48/5 . Tel.:+992801992020, E-mail: mkhamidzoda@inbox.ru

УДК: 336.647

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲИСОБОТИ ҲАМИГИРОШУДАИ МОЛИЯВӢ ДАР КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Давронзода Б.Д.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҳияи ҳисоботи ҳамигирошуда барои тавсеа ва муттаҳид кардани таҷрибаҳои гузоришидиҳии мавҷуда барои наздик шудан ба эҷоди ҷаҳорҷӯбаи ҳисоботӣ, ки иттилоотро инъикос мекунад, ки ба арзёбии арзиши корхона дар асри 21 имкон медиҳад, пешбинӣ шудааст. Ҳисоботи ҳамигирошуда раванди таъмини корбарони беруна бо маълумот дар бораи эҷоди арзиши परिрафти корхона бо мурури замон мебошад. Шакли муҳимтарини ҳисоботи ҳамигирошуда ҳисоботест, ки мунтазам аз ҷониби корхона ошкор карда мешавад. Чунин гузориш маълумоти мутамарказро дар бораи он, ки чӣ гуна стратегия, менеҷмент, амалиёт ва нақшаҳои ояндаи ширкат дар шароити муҳити беруна дар кӯтоҳмуддат, миёнамӯҳлат ва дарозмуддат арзиш эҷод мекунад, пешниҳод мекунад.

Калимаҳои асосӣ: ҳисобот, фаъолияти корхона, ҳамигирӣ, муттаҳидшуда, арзиш, корхона, стратегия, идоракунӣ, таҳлили молиявӣ, методҳо, натиҷаи ҳисобот.

Барои иқтибос: Давронзода, Б. Д. Ташақкул ва рушди ҳисоботи ҳамигирошудаи молиявӣ дар корхонаҳо дар шароити иқтисодиёти муосир / Б. Д. Давронзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4(43). – С. 393-403.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Davronzoda B.D.

Аннотация. В данной статье развитие интегрированной отчетности призвано расширить и объединить существующие практики отчетности для подхода к созданию структуры отчетности, отражающей информацию, позволяющую оценить стоимость предприятия в 21 веке. Интегрированная отчетность — это процесс предоставления внешним пользователям информации о создании стоимости предприятия с течением времени. Важнейшей формой интегрированной отчетности является отчетность, регулярно раскрываемая предприятием. Такой отчет предоставляет целенаправленную информацию о том, как стратегия, управление, операции и планы на будущее компании создадут ценность в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе в контексте внешней среды.

Ключевые слова: отчетность, деятельность предприятия, интеграция, интеграция, стоимость, предприятие, стратегия, менеджмент, финансовый анализ, методы, результат отчета.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTEGRATED FINANCIAL REPORTING AT ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMY

Davronzoda B.D.

Annotation. *In this article, the development of integrated reporting is intended to expand and unite existing reporting practices for an approach to creating a reporting structure that reflects information that allows assessing the value of an enterprise in the 21st century. Integrated reporting is the process of providing external users with information about the creation of enterprise value over time. The most important form of integrated reporting is reporting regularly disclosed by an enterprise. Such a report provides targeted information on how the company's strategy, management, operations and future plans will create value in the short, medium and long term in the context of the external environment.*

Keywords: *reporting, enterprise activity, integration, integration, value, enterprise, strategy, management, financial analysis, methods, report result.*

Гузориши масъала. Дар айни замон дар давоми сол корхона ва ташкилотҳо намудҳои зиёди ҳисоботи дохилӣ ва беруниро таҳия мекунанд, ки истифодабарандагони онҳо мақомоти танзимкунанда, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва иштирокчиёни бозор мебошанд. Ин на танҳо ба афзоиши ҳаҷми иттилоот дар гузориш, балки аксар вақт ба парокандагии он оварда мерасонад. Дар робита ба ин, идеяи ташкили ҳисоботи ҳамгирошуда ҳамчун воситаи ҳамачониба пешниҳод карда шуд, ки ин имкон медиҳад, ки аз як тараф, ҳаҷми иттилооти ошкоршуда кам карда шавад ва аз тарафи дигар, муносибати байни нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолияи фаъолияти ташкилот, таъмини истифодабарандагони ҳисоботдиҳанда бо маълумоти дахлдор ва кофӣ дар бораи ширкат, фаъолият ва рушди он дар дурнамои стратегияи корхона ғоиданок бошад.

Ҳисоботи ҳамгирошуда бояд пеш аз ҳама дар бораи стратегияи ширкат, муносибати ин стратегия бо қобилияти эҷоди арзиш дар муддати кӯтоҳ, миёна ва

дарозмуддат, инчунин бо сармояи истифодашудаи ширкат ва таъсири бар онҳо дар шароити иқтисодиёти муосир мебошад. Ба ибораи дигар, чунин ҳисобот бояд на бештар ба тавсифи фаъолияти гузаштаи ширкат, балки ба оянда нигаронида шуда, вазифаи пешгӯиро иҷро кунад [14].

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Аҳамияти назариявӣ ва амалии тадқиқот зарурати таҳияи воситаҳои методологияи ташкили ҳисоботи маҷмӯӣ, омӯзиши таҷрибаи пешқадами таҳияи он, иқтидори захиравӣ ва усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои он дар ҳисоботи ҳамгирошуда, инчунин истифодаи технологияҳои рақамиро барои ташкили ҳисоботи ҳамгирошуда муайян мекунад.

Таҳлили корҳои илмӣ ба масъалаҳои методологияи ташаккули модели нави ҳисоботи корпоративӣ – ҳисоботи ҳамгирошуда – дар Тоҷикистон ва берун аз он таваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир карда мешавад. Дар аввал ҷомеаи илмӣ ба проблемаҳои методологияи таҳияи ҳисоботи корпоративӣ

диққати махсус метод, ки тадқиқотчиёни асосӣ И.Ф. Ветрова, М. Вахрушина, Н.Г. Сапожникова, В. Карагод, Р. Каспина, ва дигарон корҳои илмӣ анҷом медоданд.

Бо пайдоиши ҳисоботи ҳамгироӣ раванд ва методологияи ташаккули он дар асарҳои чунин олимони И.В. Алексеева, М. Вахрушина, Т.Ю. Дружиловская, О.В. Ефимова, И.В. Зенкина, В. Карагод, Р. Каспина, В.Г. Когденко, Н.В. Малиновская, М.В. Мельник, Б.З. Милнер, С.В. Панкова, В. Плотников, О.В. Плотникова ва дигар олимони мавриди истифода қарор дода шудааст.

Дар соли 2010 Кумитаи Байналмилалӣ Ҳисоботи Интеграсионӣ (КБҲИ) таъсис дода шуд, дар соли 2011 Барномаи Озмоишӣ, ки ба таҳияи стандарти маҷмӯи ҳисоботӣ нигаронида шудааст, ба ҷаҳзӣ оғоз кард ва дар охири соли 2012 версияи якуми стандарт нашр шуд [14].

Мақсади асосии КБҲИ муқаррар кардани талабот ба ташкилотҳоро корхонаҳо барои пешниҳоди маълумоте мебошад, ки сармоягузори ва дигар ҷонибҳои манфиатдор бояд ба онҳо имкон диҳанд, ки дурнамои дарозмуддати ширкатро арзёбӣ кунанд. Маълумот бояд дар шакли равшан, дақиқ, ҳамоҳанг ва муқоисашаванда пешниҳод карда шавад. Ин ба ширкатҳо ва сармоягузори онҳо, инчунин ба дигарон имкон медиҳад, ки барои давраи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат қарорҳои оқилона қабул кунанд.

Дар марҳилаи ибтидоии татбиқи ҳисоботи ҳамгирошуда диққат ба ҳисоботдиҳии ширкатҳои бузург ва ниёзҳои сармоягузори онҳо равона карда мешавад. КБҲИ барои ноил шудан ба ҳамоҳангӣ дар гузоришдиҳӣ дар байни ташкилоту корхонаҳо кӯмак мекунад, доираи васеи маълумотро барои сиёсатмадорон ва танзимгарон

пешниҳод мекунад ва ба ҳамоҳангсозии стандартҳои ҳисоботӣ тамаркуз мекунад.

Мақсади мақола. Мақсади асосии таҳияи ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда дар корхона – ин пешниҳоди тасвири ҳамаҷониба ва ҳолис дар бораи ҷаҳзӣ ташкилот, ҳамзамон нишон додани таъсироти молиявӣ ва ғайримолиявии он дар дарозмуддат мебошад. Ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда вазъи молиявӣ, стратегияҳо, амалҳо ва натиҷаҳои корхона дар ҷанбаҳои молиявӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва шахсӣ муттаҳид карда шуда, кӯшиш мекунад, ки ба тамоми манфиатдорон (масалан, сармоягузори, кормандон, муштариён ва ҷомеа) фаҳмиши амиқ ва дуруст диҳад. Мақсади асосии он чунин аст:

1. **Эҷоди тасвири умумии дуруст.** Таҳияи ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда кӯшиш мекунад, ки тамоми ҷанбаҳои ҷаҳзӣ корхона молиявӣ, экологӣ, иҷтимоӣ, ва дигар унсурҳои ғайримолиявиро бо яққояӣ ва дақиқ нишон диҳад. Ин ба манфиатдорон кӯмак мекунад, ки як тасвири амиқ ва равшан аз ҷаҳзӣ ташкилот пайдо кунанд.

2. **Равшан кардани таъсири дарозмуддат:** Мақсади асосии ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда дар корхона, нишон додани таъсироти дарозмуддат, ки аз ҷаҳзӣ корхона дар муҳити молиявӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ба вучуд меояд. Ҳисобот бояд нишон диҳад, ки чӣ гуна ширкат метавонад манфиатҳо ва арзишҳоро дар дарозмуддат эҷод кунад.

3. **Нақши стратегӣ ва идоракунии хавфҳо:** Ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда кӯшиш мекунад, ки нақши стратегӣ ва тадбирҳои ташкилотро дар идора кардани хавфҳо ва имконот, ки дар муҳити

корпоративӣ ва молиявӣ вучуд доранд, нишон диҳад.

4. Ҳамгирӣ ва тавсири робитаҳои дохилӣ ва берунӣ: Таҳияи ҳисоботи ҳамгирошуда кӯшиш мекунад, ки нишон диҳад, ки чӣ гуна унсурҳои мухталифи фаъолияти корхона (масалан, молия, одамон, муҳити зист ва ғайра) ба якдигар таъсир мерасонанд ва ин муносибатҳо дар натиҷа чӣ гуна дар эҷоди арзиш барои манфиатдорон мусоидат мекунанд.

5. Боэтимодии маълумот: Мақсади дигар таҳияи ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда – ба манфиатдорон пешниҳоди маълумоти боэтимод, дуруст ва асоснок, ки барои қабули қарорҳои дуруст ва таъсирбахш дар рушди ширкат кӯмак мекунад.

6. Соддагии маълумот барои қарорҳои дуруст: Ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда бояд маълумотро дар шакли равшан ва дастрас пешниҳод кунад, то ки ҳамаи тарафҳо (масалан, сармоягузoron, кормандон, муштариён) тавонанд тасмимоти дуруст ва ҳадафманд қабул кунанд.

7. Ташвиқ кардани масъулият ва равишҳои устувор: Ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда маъзарат намекунад, ки танҳо ба молия, балки ба аъмоли иҷтимоии, экологӣ ва ахлоқии ташкилот ҳам таваҷҷуҳ дошта бошад. Вақте ки корхона масъулияти иҷтимоии ва экологиро ба назар мегирад, он метавонад ба эҷоди устувории дарозмуддат мусоидат кунад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳисоботи ҳамгирошуда тамоми маълумоти моддиро дар бораи стратегияи ташкилот, идоракунии корпоративӣ, фаъолият ва дурнамои он тавре, ки муҳити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии онро инъикос мекунад, ҳам меорад. Он тавсири возеҳ ва дақиқро медиҳад, ки чӣ гуна ташкилот идоракуниро нишон медиҳад ва чӣ

гуна он ҳозир ва дар оянда арзиш эҷод мекунад. Ҳисоботи ҳамгирошуда қисмҳои муҳимтарини маълумотро, ки айни замон дар соҳаҳои алоҳидаи ҳисоботӣ пароканда шудаанд (ҳисоботи молиявӣ, қайдҳои идоракунии, ҳисоботи идоракунии ва подош, ҳисобот оид ба устуворӣ) муттаҳид мекунад. Он як маҷмӯи ягона аст ва робитаҳои байни ин бахшҳо нишон медиҳад ва мефаҳмонад, ки чӣ гуна онҳо ба қобилияти ташкилот барои эҷод ва нигоҳ доштани арзиши он дар давраҳои кӯтоҳмуддат, миёна ва дарозмуддат таъсир мерасонанд.

Ҳисоботи ҳамгирошуда бояд воситаи асосии ҳисоботдиҳии ташкилот гардад.

Аз замони таъсиси модели гузоришдиҳии ҷорӣ барои ташкилотҳои тижоратӣ, дар тарзи пешбурди тижорат, чӣ гуна тижорат арзиш эҷод кардан ва ҳуди муҳити он, ки ин ташкилотҳо тижорати худро пеш мебаранд, тағйироти назаррас ба амал омаданд. Ин тағйиротҳо ба ҳам вобастаанд ва чунин тамоюлҳо инъикос мекунанд:

а) ҷаҳонишавӣ;

б) афзоиши фаъолияти сиёсӣ дар саросари ҷаҳон оиди идоракунии молиявӣ ва дигар намудҳои бӯҳрони молиявӣ;

в) интизориҳои зиёд дар соҳаи шаффофияти ширкатҳо ва ҳисоботдиҳии онҳо;

г) нарасидани захираҳои воқеӣ ва пешбинишаванда;

д) афзоиши аҳоли;

е) мушкилоти экологӣ.

Дар ин замина, иттилооти васеътар барои арзёбии фаъолияти гузашта ва кунунии ташкилот ва устувории он зарур аст, назар ба он ки дар модели ҳозираи ҳисоботдиҳии ширкатҳо инъикос ёфтааст. Ҳарчанд ҳаҷми маълумоти пешниҳодшуда зиёд шуда бошад

ҳам, дар пешниҳоди он ҳануз камбудихои калон мавҷуданд.

Ҳисоботи ҳамгирошуда нисбат ба ҳисоботи анъанавӣ тавзеҳи васеътари нишондиҳандаҳои фаъолиятро медиҳад. Ҳисоботи ҳамгирошуда нишон медиҳад, ки ташкилот чӣ гуна истифода мебарад ва аз захираҳои гуногун, инчунин муносибатҳо ё «сармояҳои» гуногун (молиявӣ, амалиётӣ, инсонӣ, зехнӣ, табиӣ ва иҷтимоӣ) ва дастрасии ташкилот ба онҳо ва таъсири он ба фаъолияти ташкилот чигуна аст. Дохил кардани ин маълумот дар гузориш барои:

а) баҳодиҳии самаранокӣ қобилияти дарозмуддати модели бизнес ва стратегияи ташкилот;

б) қонё гардонидани талаботи иттилоотии сармоягузoron ва дигар шахсони манфиатдор;

в) самаранок тақсим кардани захираҳои камёб.

Таҳияи ҳисоботи ҳамгирошуда як равиши муосир барои пешниҳоди иттилоот дар бораи фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ як ташкилот мебошад. Ин ҳисобот кӯшиш мекунад, ки ҳамаи ҷанбаҳои муҳими як ширкатро ба ҳам оварда, ба шарикон ва дигар тарафҳо як тасвири умумии дуруст ва равшан аз фаъолияти ташкилотро пешниҳод кунад. Принсипҳои асосии таҳияи ҳисоботи ҳамгирошуда ба таври зерин дар расми 1 нишон дода шудааст мебошанд:

Расми 1. Принсипҳои асосии таҳияи ҳисоботи ҳамгирошуда

Модели иттилоотии ҳисоботи ҳамгирошуда ба шеваи стандартӣ ва ҳамоҳанг барои баён кардани фаъолияти корхона дар ҷанбаҳои молиявӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар унсурҳои ғайримолиявӣ таъя мекунад. Ҳисоботи ҳамгирошуда ба манфиатдорон кӯмак мекунад, ки тасвири амиқ ва равшан аз тамоми фаъолияти як ташкилот дошта бошанд. Модели иттилоотии ҳисоботи ҳамгирошуда, дар кори диссертатсионии

олими рус Киркач Ю. Н. ки онро сохтааст дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Барои беҳтар намудани фаҳмиши ҷонибҳои манфиатдор дар бораи раванди эҷоди арзиш, модели иттилоотии ҳамгирошудаи ҳисоботӣ таҳия карда шуд, ки аз ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ ва ҳисоботи ҳамгирошуда иборат аст, ки дар асоси равиши матритсавӣ сохта шудааст, ки муносибати байни унсурҳои мундариҷа ва шаш намуди сармояро дар доираи муайян ошкор мекунад.

Модели иттилоотии тавлидшуда ба шумо имкон медиҳад, ки маълумотро ба корбарони манфиатдор дар бораи раванди эҷоди арзиш, истифодаи оқилонаи иқтидори захираҳои ширкат, инчунин натиҷаҳои кор барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ифшо созед.

Чадвали 1. – Модели иттилоотии ҳисоботи ҳамгирошуда

Қонунгузо ри дар самти таҳияи ҳисоботи ҳамгирош уда			ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИ КОНСОЛИДАТСИОНӢ					
СБҲМ дар самти ҳисоботҳ ои ҳамгиро шуда	1. Шарҳи ташкилот ва муҳити беруна	2. Идоракунӣ	3. Бизнес- моделҳо	4. Имкониятҳ о ва хавҳо	5. Стратегия ва тақсимоти захираҳо	6. Натиҷаҳои фаъолият		7. Дурнамо
Станд артҳо и саноат ӣ			ҲИСОБОТИ ҲАМГИРОШУДА					
	Тавсифи омилҳое, ки ба муҳити берунии ширкат таъсири назаррас доранд, инчунин тавсифи ҳолати дохилии ширкат, рисолати он ва дигар омилҳое, ки фаъолият ва рисолати	Тавсифи сохтори идоракунӣ, равандҳое, ки ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ истифода мешаванд. Он инчунин маълумотро дар бораи ҷӣ гуна таъсиррасонии идоракунӣ ба	Иқтидори захираҳои ширкат дар аввали давраи ҳисоботӣ	Маълумотро дар бораи хатарҳо ва имкониятҳо и асосие, ки ба ширкат хос аст, аз ҷумла онҳое, ки марбут ба	Ҳадафҳои стратегӣ, нақшаҳои тақсимоти захираҳо, натиҷаҳои мақсаднок ва усулҳои арзёбии	Иқтидори захираҳои ширкат дар аввали давраи ҳисоботӣ	Нишон диҳанд аҳои самара нокии иттило отӣ ва таҳлил ӣ	Маълумоти тактикӣ, ки барои ноил шудан ба стратегия нигаронида шудааст
			Сармояи молиявӣ	таъсири дороиҳои муайяни сармояи	дараҷаи ноил шудан ба онҳоро	Сармояи молиявӣ	Сармояи молиявӣ	
			Сармояи инсонӣ			Сармояи инсонӣ	Сармояи инсонӣ	

	ширкатро ошкор мекунад.	идоракунии хавфҳо ва стратегия ва инчунин дигар маълумоти марбут ба системаи идоракуниро ошкор мекунад.	Сармояи зеҳнӣ	ташкilot ва мавҷудияти доимӣ, сифат ва мавҷудияти онҳо бо мурури замон ифшо мекунад.	тавсиф мекунад.	Сармояи зеҳнӣ	Сармояи зеҳнӣ
			Сармояи иҷтимоӣ			Сармояи иҷтимоӣ	Сармояи иҷтимоӣ
			Сармояи истеҳсолӣ			Сармояи истеҳсолӣ	Сармояи истеҳсолӣ
			Сармояи табиӣ			Сармояи табиӣ	Сармояи табиӣ

Сарчашма: Киркач Ю.Н. “Развитие методического инструментария формирования интегрированной отчетности”

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Ростов-на-Дону – 2022. С – 18.

Дар натиҷаи омӯзиши ҳисоботи ҳамгирошуда муқаррар карда шуд, ки базаи асосии иттилоотии тартиб додани онҳо маълумотҳои баҳисобгирии идоракунии мебошанд. Табдилдиҳии рақамӣ ба раванди тавлиди ҳисоботи ҳамгирошуда таъсири назаррас мерасонад ва бо тағирот дар равандҳои бизнес ҳамроҳ мешавад, ки онҳо тавассути технологияи реинженеринг аз нав сохтан, тағир додани равандҳои бизнеси ширкат ва ташаққул додани заминаи иттилоотӣ барои ҳисоботи ҳамгирошуда, ки дорои маълумоти дақиқ ва дақиқ мебошанд[1].

Хулоса. Ташаққул ва рушди таҳияи ҳисоботи ҳамгирошудаи молиявии корхона як раванDEST, ки дар он ташаққул ёфтани барномаву роҳнамоиҳо барои баён кардани фаъолияти корхона дар тамоми ҷанбаҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ (ҷамъиятӣ, экологӣ, ва маънавӣ) таҳия мешавад. Ҳисоботи ҳамгирошуда кӯшиш мекунад, ки ба манфиатдорон (масалан, сармоягузoron, кормандон ва ҷомеа) тасвири амиқ ва дуруст аз фаъолияти ташкилот пешниҳод кунад, ки на танҳо ба молия, балки ба таъсири иҷтимоии ва экологӣ ҳам назар мекунад.

Ҳисоботи ҳамгирошуда дар аввал тавассути идоракунии корпоративӣ ва пешниҳоди маълумоти бештар ва равшан дар

бораи таъсири иҷтимоии ва экологӣ, ки дар баробари маълумоти молиявӣ буд, оғоз ёфт. Ин равиш бо мақсади эҷоди шенасоии амиқтар ва дақиқтар аз фаъолияти корхонаҳо дар назди манфиатдорон мебошад.

Ҳисоботи ҳамгирошуда таҳия шудааст, то ба мақсади рушди устувор ва идоракунии хавфҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва молиявӣ мусоидат кунад. Мақсади асосӣ дар рушд ва шаклгирии ҳисоботи ҳамгирошуда — эҷоди арзиш ва манфиат дар давоми дарозмуддат барои ҷамаи манфиатдорон мебошад.

Баён кардани ҷамъаҷонибаи ҷанбаҳои корхона: Ҳисоботҳо на танҳо ба таҳлили молиявӣ, балки ба омори экологӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии корхонаҳо таваҷҷуҳ мекунад. Ин барои фароҳам овардани тасвири амиқ ва воқеӣ аз таъсири корхона ба муҳити зист, ҷомеа ва иқтисод тавассути қабули қарорҳои дуруст мебошад.

Таҳияи ҳисоботи молиявии ҳамгирошуда бо мақсади ба манфиатдорон пешниҳоди тасвири пурра ва ҷамъаҷонг аз фаъолияти корхона дар тамоми ҷанбаҳо (молиявӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ) рушд ёфтааст. Ин усул ба ташкилотҳо кӯмак мекунад, ки нишон диҳанд, ҷӣ гуна онҳо манфиатҳо ва арзишҳоро дар дарозмуддат эҷод мекунад ва ба рушди устувор мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Киркач Ю.Н. “Развитие методического инструментария формирования интегрированной отчетности” Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Ростов-на-Дону – 2022. С – 18.
2. Анализ финансовой отчетности, составленной по МСФО: Учебник / Пласкова Н.С. - М.: Вузовский учебник, НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 272 с. ISBN 978-5-9558-0384-5 URL: <http://znanium.com/bookread2.php?book=560846>
3. Аудит для магистров по российским и международным стандартам: учебник / под ред. проф. Н.А. Казаковой. - М.: ИНФРА-М, 2017. - 345 с. ISBN 978-5-16-012166-6 URL:
4. <http://znanium.com/bookread2.php?book=557510>
5. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник / В.Б. Ивашкевич. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Магистр: НИЦ ИНФРА-М, 2015. - 448 с. ISBN 978-5-9776-0362-1 URL: <http://znanium.com/bookread2.php?book=493449>

6. Ситнов, А. А. Международные стандарты аудита [Электронный ресурс]: учебник /
7. А. А. Ситнов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. - 239 с. ISBN 978-5-238-02556-8 URL: <http://znanium.com/bookread2.php?book=490793>
8. Поленова, С. Н. Стандартизация бухгалтерского учета и отчетности. Зарубежный и российский опыт [Электронный ресурс] / С. Н. Поленова. - 3-е изд. - М.: Издательско-торговая корпорация 'Дашков и К-', 2012. - 348 с. - ISBN 978-5-394-02032-2
9. URL: <http://znanium.com/bookread2.php?book=415058>
10. Финансовый учет и отчетность: Учебник / Петров А. М., Мельникова Л. А., Савин И. А., Под ред. Петрова А. М. - М.: Вузовский учебник, НИЦ ИНФРА-М, 2015. - 480 с. ISBN 978-5-9558-0346-3 URL: <http://znanium.com/bookread2.php?book=431600>
12. Проверка прогнозной финансовой информации : Международный стандарт заданий, обеспечивающих уверенность 3400 (введен в действие на территории Российской Федерации приказом Минфина России от 09.01.2019 № 2н; ред. от 14.02.2019). - URL: https://minfin.gov.ru/ru/document/?id_4=116623-mezhdunarodnyi_standart_zadani_obespechivayushchikh_uverennost_3400_proverka_prognoznnoi_finansovoi_informatsii
13. Задания, обеспечивающие уверенность, в отношении отчетности о выбросах парниковых газов : Международный стандарт заданий, обеспечивающих уверенность 3410 (введен в действие на территории Российской Федерации приказом Минфина России от 24 октября 2016 г. № 192н; ред. 25.11.2016) . - URL: https://minfin.gov.ru/ru/document/?id_4=116626-mezhdunarodnyi_standart_zadani_obespechivayushchikh_uverennost_3410_zadaniya_obespechivayushchie_uverennost_v_otnoshenii_otchetnosti_o_vybrosakh_parnikovykh_gazov
14. О введении Международных стандартов финансовой отчетности и Разъяснений Международных стандартов финансовой отчетности в действие на территории Российской Федерации и о признании утратившими силу некоторых приказов (отдельных положений приказов) Министерства финансов Российской Федерации : Приказ Минфина РФ от 28.12.2015г № 217н. - URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_193532/
15. Каспина Р. Г. Учебное пособие по дисциплине «Принципы интегрированной отчетности» Казань 2018. С.23
16. Киркач, Ю.Н. Применение статистических показателей при формировании корпоративной отчетности / Ю.Н. Киркач, Н.Н. Хахонова // «Статистика – язык цифровой цивилизации»: сб. докладов междунаро. научно-практ. конф. II Открытый российский статистический конгресс (г. Ростов-на-Дону, 4-6 декабря 2018 год). Т.1/Российская ассоциация статистиков; Федеральная служба государственной статистики РФ, Рост. гос. Эконом. Ун-т (РИНХ), Ростовское региональное отделение ВЭО России. – Ростов н/Д: Изд-во ООО «АзовПринт», 2018. – 0,4 п.л., в т.ч. 0,2 авт. п.л.
17. Киркач, Ю.Н. Методические аспекты проведения анализа экономической деятельности компании на основе данных консолидированной финансовой отчетности / Ю.Н. Киркач, Д.Д. Пароциди // Наука и инновации в XXI веке: актуальные вопросы, открытия и достижения: материалы XV Международной научно-практической конференции, 23 октября 2019 г., г. Пенза, – 0,2 п.л., в т.ч. 0,1 авт.п.л.
18. Киркач, Ю.Н. Аналитические возможности консолидированной финансовой отчетности / Ю.Н. Киркач, Ю.В. Зацепина, А.Э. Карсукова // Учетно-аналитическое и

контрольное обеспечение процесса формирования приоритетных направлений инвестиционной политики республики Крым: материалы II межрегиональной научнопрактической конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов и молодых учёных с международным участием, г.Симферополь, 21 мая 2020 г. (ФГАУ ВО «Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского», Институт экономики и управления, Кафедра учёта, анализа и аудита. 2020 г.) – 0,2 п.л., в т.ч. 0,1 авт.п.л.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давронзода Бахтовар Даврон – докторанти курси 2 – юми ихтисоси Баҳисобгирӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел:985548084, Email: bakhtovar.davronzoda@mail.ru

Информация об авторе:

Давронзода Бахтовар Даврон – докторант 2 курса специальности «Учет и аудит» Национального университета Таджикистана, телефон: 985548084, Email: bakhtovar.davronzoda@mail.ru

Information about the author:

Davronzoda Bakhtovar Davron – 2nd year doctoral student in Accounting and Auditing at the Tajik National University, tel: 985548084, Email: bakhtovar.davronzoda@mail.ru

УДК: 330.564.224

ЗАРУРИЯТИ ТАКМИЛИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР СТРАТЕГИЯИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ

Неъматуллозода Ф.Н.

Аннотатсия. Соҳибкории истеҳсолӣ чузъи асосии низоми иқтисодии дилхоҳ давлат ба шумор меравад. Соҳибкории истеҳсолӣ дар ба вуҷуд овардани ҷойҳои корӣ, зиёд кардани иқтидори истеҳсолӣ, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва зиёд гурӯҳидани даромади миллий кӯмак мерасонад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешрафти босуръати технологӣ, зарурияти такмили соҳибкории истеҳсолӣ махсусан мубра мебарорад. Дар ин мақола самтҳо ва механизмҳои асосии такмили соҳибкории истеҳсолӣ, инчунин нақши давлат, маориф ва инноватсия дар ин раванд баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ, саноатикунонӣ, саноатикунони босуръат, дастгирии давлатӣ, рақобатпазирӣ.

Барои иқтибос: Неъматуллозода, Ф.Н. Зарурияти такмили рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар стратегияи саноатикунони босуръат / Ф. Н. Неъматуллозода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 404-420.

НЕОБХОДИМОСТЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СТРАТЕГИИ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Неъматуллозода Ф.Н.

Аннотация. Производственное предпринимательство является ключевым элементом экономической системы любой страны. Производственное предпринимательство способствует созданию рабочих мест, повышению производственных мощностей, улучшению качества продукции и увеличению национального дохода. В условиях глобализации и быстрого технологического прогресса необходимость совершенствования производственного предпринимательства становится особенно актуальной. В данной статье рассматриваются основные направления и механизмы совершенствования производственного предпринимательства, а также роль государства, образования и инноваций в этом процессе.

Ключевые слова: предпринимательство, производственное предпринимательство, развитие производственного предпринимательства, индустриализация, ускоренная индустриализация, государственная поддержка, конкурентоспособность.

THE NEED TO IMPROVE DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN THE STRATEGY OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

Nematullozoda F.N.

Annotation. *Manufacturing entrepreneurship is a key element of the economic system of any country. Manufacturing entrepreneurship helps create jobs, increase production capacity, improve product quality and increase national income. In the context of globalization and rapid technological progress, the need to improve manufacturing entrepreneurship is becoming especially urgent. This article examines the main directions and mechanisms for improving manufacturing entrepreneurship, as well as the role of the state, education and innovation in this process.*

Key words: *entrepreneurship, manufacturing entrepreneurship, development of manufacturing entrepreneurship, industrialization, accelerated industrialization, government support, competitiveness.*

Гузориши масъала. Зарурати такмили соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии кишвар мебошад. Бахши истеҳсоли дар ҳама гуна иқтисодиёт нақши калидӣ дорад, зеро он бевосита ба таъсиси ҷойҳои корӣ, беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва рақобатпазирии умумӣ дар арсаи байналмилалӣ таъсир мерасонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин бахш ба таври анъанавӣ қисми муҳими фаъолияти иқтисодиро ташкил медиҳад, вале дар солҳои охир маълум гардид, ки равишҳо ва моделҳои мавҷудаи истеҳсоли азнавсозӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити муносири иқтисодиро тақозо мекунанд. Аз ҷумла, соҳибкории истеҳсоли бо як қатор мушкилот, аз қабилҳои истифодаи технологияи кӯҳна, имконоти маблағгузори маҳдуд, сатҳи пасти таҳассуснокии коргарон ва дастгирии нокифояи ҳукумат рӯбарӯ аст, ки суръати рушди ин бахшро суст мегардонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масъалаҳои зарурияти такмили рушди соҳибкории истеҳсоли дар стратегияи саноатикунони босуръат имрӯзҳо яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони ватанӣ мебошад. Масъалаҳои мазкур дар интишороти ҷунин олимони Л.И. Абдуллоева [1], Н.М. Аҳмадбекова [2], С.Ҷ. Комилов [3], С.Ҷ. Махшулов [5], Т.Ҷ. Низомова [6], С.Ф. Низомов [7], Л.Х.

Саидмуродов [8] ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола - таҳлили зарурати такмили соҳибкории истеҳсоли дар шароити дигаргуниҳои муносири иқтисодӣ ва технологӣ мебошад. Мо омилҳои дида мебароем, ки ба рушди он таъсир мерасонанд ва инчунин барои беҳтар кардани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсоли тавсияҳо пешниҳод мекунем.

Муҳтавои асосии мавод. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои Тоҷикистон якҷанд таҳдидҳои асосӣ оварда шудааст ва дар самти рушди соҳибкории истеҳсоли ҷунин қайд гардидааст, ки «Нокифоя будани шароит барои фазои соҳибкорӣ, ки дар танзими барзиёд ва ғайрисамаранок, коррупсия, сарбории аз ҳад зиёди андозӣ ва душвориҳои маъмурикунонии андоз, сатҳи баланди монополизатсия, муҳофизати заифи ҳуқуқҳои молу мулкӣ ва ҳуқуқҳои соҳибкорон ифода меёбад. Имрӯз таъмини шароитҳои мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити ҷиҳати кафолат додани ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, ҷалби сармоягузориҳои мустақим ва идоракунии самаранокӣ дороиҳои худӣ шартҳои зарурӣ барои соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд» [9, с.27].

Иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз мавҷудияти зиёди захираҳои табиӣ, то ҳол аз соҳаҳои хоҷагии қишлоқ ва саноати истихроҷ вобаста мебошад. Дар

солҳои охир ҳукумати кишвар барои диверсификатсияи иқтисодиёт фаъолона кор бурда, ба соҳаҳои саноат, энергетика, сохтмон ва коркарди маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Аммо бахши саноати истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол бо як қатор таҳдидҳо рӯбарӯ мегардад, ки ин раванд рушди онро маҳдуд намуда, рақобатпазирии маҳсулотҳои ватаниро дар арсаи байналмилалӣ имкон намерасонад. Яке аз масъалаи муҳим ин сатҳи пасти рушди технологӣ мебошад. Дар бисёр корхонаҳои истеҳсолӣ, хусусан дар саноати сабук ва хурукворӣ усулҳои кӯҳнашудаи истеҳсолӣ ба кор бурда мешаванд, ки ба стандартҳои ҳозиразамони самарабахш мувофиқ нестанд. Ба ин гуна корхонаҳо маҳсулнокии паст, арзиши баланди маҳсулот ва имкониятҳои маҳдуд барои васеъ шудан ба бозорҳои хориҷӣ дучор мешаванд.

Ғайр аз ин, нокифоя тараққӣ кардани инфрасохтори истеҳсолӣ проблемаи муҳим мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нарасидани таҷҳизоти замонавӣ, шабакаҳои нақлиётию логистикӣ дида мешавад, ки ба рушди босуръат ва самараноки истеҳсолот ҳалал мерасонад. Ин ба қобилияти умумии корхонаҳо низ таъсири манфӣ расонида, боиси кам шудани фоидаи онҳо ва баланд шудани арзиши аслии маҳсулот мегардад. Ин мушкилот махсусан дар чунин соҳаҳо, аз қабили ҳоҷагии қишлоқ ва саноати хӯрукворӣ, ки логистика дар таъмини самаранокии истеҳсолот нақши муҳим мебозад, зоҳир мешавад.

Махшулов С.Ҷ. дар таҳқиқотҳои худ аз нуқтаи назари танзими институтсионалии соҳибкории истеҳсолӣ чунин қайд менамояд, ки: «Барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва фаъол гардонидани ин бахш дар баробари институтҳои молиявӣ такмил ва таҳияи як қатор барномаву ҳуҷҷатҳо бояд роҳандозӣ гардад. Зеро фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қонунҳо “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии

соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи созишномаҳои сармоягузорӣ”, “Дар бораи иҷозатномадихӣ”, “Дар бораи мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ”, Барномаи давлатии дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020 ва барномаву стратегияҳо ба роҳ монда шудааст» [5, с.154].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар роҳи тараққиёти иқтисодӣ ба зарурияти бартараф намудани мушкилоти ҷиддӣ, ки бо азнавсозии иқтисодиёт алоқаманданд, қарор дорад. Дар шароити тағйироти иқтисодии ҷаҳонӣ ва тағйироти дохилии сохторӣ яке аз самтҳои асосии стратегияи саноатикунони босуръат рушди соҳибкории истеҳсолӣ мебошад. Бахши истеҳсолии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир бо сатҳи пасти таҷҳизоти технологӣ, маҳдуд будан дар захираҳои азнавсозӣ ва ҳамгирии нокифояи равандҳои инноватсионӣ тавсиф мегардад. Ҳамзамон, саноатикунони босуръати кишвар бояд асоси рушди устувори иқтисодӣ, диверсификатсияи иқтисодиёт, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум гардад. Аз ин лиҳоз, зарурияти таҳия ва татбиқи чораҳои комплексӣ оид ба беҳтар намудани шароит барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ мубрам мегардад.

Мафҳум ва моҳияти соҳибкорӣ ба ақидаи Аҳмадбекова Н.М. ин: «...Соҳибкорӣ ин фаъолияти алоқаман на танҳо бо истифодаи самараноки захираҳои нодир буда метавонад, балки конёи гардонидани талаботи аҳоли тавассути истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молҳои ҷамъиятӣ бо назардошти ҷамъ овардани сатҳи муайяни таҷриба ва маҳорат фаҳмида мешавад». [2, с.75].

Бо вучуди ҳамаи талошҳои бештари худ, соҳибкорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо арзиши баланди қарзгирӣ, мушкили дар дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва имконоти маҳдуди дарёфти кумакули ва имтиёзҳои

андозӣ рӯбарӯ мегарданд. Соҳибкорони хурду миёна, ки асоси соҳаи истеҳсолотро ташкил медиҳанд, аксаран бинобар набудани воситаҳои дастраси молиявӣ ва сатҳи баланди хатарҳо имкони сармоягузорӣ барои азнавсозии таҷҳизот ва ҷорӣ намудани технологияҳои навро надоранд. Дар шароити ноустувории иқтисодӣ ва набудани кафолатҳои давлат, аксари соҳибкорон аз сармоягузории калон ба истеҳсолот даст кашиданро афзал медонанд, ки ин рушди тамоми бахши саноатро суст мегардонад. Илова бар ин, меъёрҳои баланди андоз ва монеаҳои маъмурӣ барои рушд ва тавсеаи соҳибкорӣ мушкилоти иловагӣ эҷод мекунанд.

Проблемаи набудани диверсификатсия дар бахши истеҳсоли низ вучуд дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештари иқтисоди истеҳсоли то ҳол дар бахшҳои анъанавӣ, аз қабili хоҷагии қишлоқ ва саноати хӯрокворӣ мутамарказ шудааст, ки суръати баланди рушд ва иқтисоди инноватсиониро надоранд. Барои он ки иқтисодиёти кишвар устувортар ва дар сатҳи байналмилалӣ рақобатпазир гардад, рушди соҳаҳои нави технологияи пешрафта, аз қабili мошинсозӣ, электроника, энергияи барқароршаванда ва коркарди партовҳо зарур аст. Ин маблағгузории назаррасро ба таҳқиқот ва коркардҳо, инчунин фароҳам овардани муҳити мусоид барои инноватсия талаб мекунад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 якҷанд нуқтаҳои асосии афзалиятҳо ва беҳсозии фазои сармоягузорӣ, махсусан дар самти соҳибкории истеҳсоли ва саноат омадааст, аз ҷумла:

«- рушди соҳибкории истеҳсоли ва саноат оид ба коркарди ашёи хоми ватанӣ, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва баланд бардоштани иқтисоди содироти кишвар;

- кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва ташаккули инфрасохтори рушд ва дастгирии соҳибкории хурд ва миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;

- ташаккулдиҳии низомии иттилоотии соҳибкорӣ дар саноат ва мусоидат ба ташкил намудани бизнес-инкубаторҳо бо назардошти талаботи мардон ва занон, соҳибкорони деҳот;

- пурзӯр намудани ҳуқуқҳои молу мулкӣ, рушди рақобат ва таъсисдиҳии ниҳод (институт)-и Омбудсмен оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои соҳибкорон;

- истифодаи механизмҳои ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика, сохтмон ва барқарорсозии роҳҳои автомобилгард ва инфрасохтори роҳи оҳан ва барқарорсозии фурудгоҳҳо, дар соҳаи ХМК, маориф ва тандурустӣ;

- таҳкими механизмҳои ҳамкорӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони рушд тавассути истифодаи таҷрибаи пешқадами раванди Ҳамкориҳои глобалӣ оид ба ҳамкориҳои самарабахш барои рушд (ХГҲСБР);

- Дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони молҳои ватанӣ» [9, с.85].

Аз тҳлили нуқтаҳои асосии афзалиятҳо ва беҳсозии фазои сармоягузорӣ, ки дар Стратегияи миллии рушд омадааст, чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст, ки рушди соҳибкории истеҳсоли ва саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба коркарди ашёи хоми ватанӣ, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо истифодаи технологияҳои пешқадам ва баланд бардоштани иқтисоди содиротӣ равона шудааст, як соҳаи муҳим дар рушди иқтисоди кишвар мебошад. Ҷорӣ намудани ин навиғариҳо ва амалисозии лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки бо роҳи коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва беҳсозии инфрасохтор ба роҳ монда мешаванд, имкон медиҳанд, ки иқтисоди милли ба як марҳалаи нав, ки ба талаботи ҷаҳонӣ мутобиқ аст, расад. Ба

тахким ва рушд додани соҳибкории хурд ва миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ки дар шароити таъмини ҳукуки баробар барои мардон ва занон дар соҳаи соҳибкорӣ ба амал меояд, диққати махсус дода мешавад.

Дар ҳамин ҳол, ташаккули низоми иттилоотии соҳибкорӣ дар саноат ва таъсис додани бизнес-инкубаторҳо барои дастгирии соҳибкорон, аз ҷумла соҳибкорони деҳот, бо мақсади омода кардани кадрҳои нав ва рушди имкониятҳои соҳибкории маҳаллӣ, инчунин баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозорҳо, як қадами муҳим мебошад. Инчунин, пурзур намудани ҳифзи ҳукуки молу мулк ва таъсис додани ниҳодҳои Омбудсмен барои муҳофизат кардани ҳуқуқҳои соҳибкорон дар равандҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дар фазои қорӣ сахм мегузорад.

Механизмҳои ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ, махсусан дар соҳаҳои стратегия, чун энергетика, сохтмон ва барқарорсозии инфрасохтор, инчунин ҳамкориҳои глобалӣ барои рушд ва дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ дар сахми рушд ба таъмини пешрафт ва рушди устувори кишвар мусоидат мекунанд. Дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони молҳои ватанӣ бо мақсади тавсеа додани иқтисодии содироти кишвар ва пешбурди иқтисодиёти миллий дар бозорҳои байналмилалӣ аҳамияти муҳим дорад.

Ин равандҳо ва тадбирҳои қабулшуда аз ҷумлаи ҷанбаҳои нав ва таъсиргузори иқтисодии кишвар буда, барои рушд ва таҳкими истеҳсолот ва содирот дар сатҳи миллий ва ҷаҳонӣ дар тамоми самтҳои истеҳсолӣ ва инфрасохторӣ заминаи устуворро фароҳам меоранд.

Дар ҳамин ҳол, дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои нави технологӣ, аз қабili рақамикунонии истеҳсолот, автоматикунонӣ ва истифодаи зеҳни сунӣ ба таври ғаёл рушд карданд. Ин

технологияҳо дар ҳамаи давраҳои раванди истеҳсолот ҳосилнокии меҳнатро хеле баланд бардошта, сифати маҳсулотро беҳтар ва арзиши аслии онро арзон карда метавонанд. Қори намудани чунин технологияҳо дар корхонаҳо, бахусус дар соҳаҳои энергетика, маъдан, металлургия, инчунин дар соҳаи кишоварзӣ самаранокӣ ва рақобатпазирӣ маҳсулотро хеле баланд мебардорад.

Аммо барои татбиқи бомуваффақияти стратегияи азнавсозии технологӣ дар соҳаи истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорисозии на танҳо технологияҳои нав, балки тағйироти ҷиддие дар соҳаи маориф ва инфрасохтор низ зарур аст. Низоми таълим бояд ба тайёр кардани мутахассисоне нигаронида шавад, ки тавонанд бо таҷҳизоти баланди технологӣ ва низоми рақамӣ кор кунанд. Инкишоф додани низоми таълими касбӣ, ташкил намудани нақшаи нави таълимӣ ва курсҳои тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи техника, технологияи информатсионӣ ва идоракунии муҳим аст. Ғайр аз ин, инфрасохтори нақлиёт ва энергетикиро нав кардан лозим аст, ки ин боиси кам шудани хароҷот ва баланд шудани самарайи кори корхонаҳо мегардад.

Мушкилоти муҳими рушди соҳибкории истеҳсолӣ низ нарасидани кадрҳои баландихтисос мебошад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон камбуди мутахассис дар бахшҳои калидии мошинсозӣ, технологияҳои иттилоотӣ, технологияҳои пешқадам ва менечмент ба таври назаррас мушоҳида мешавад. Сабаби ин як қатор омилҳо, аз ҷумла, набудани тахассуси коргарони мавҷудбуда, инчунин набудани барномаҳои зарурии таълимию касбие мебошад, ки ба талаботи истеҳсолоти муосир мувофиқ бошанд. Бозори меҳнат талаботи корхонаҳоро ба кадрҳои баландихтисос пурра қонеъ намегардонад, ки ин дар навбати худ қорӣ намудани технология ва усулҳои нави корро душвор мегардонад. Аз ин рӯ, азнавсозии соҳаи истеҳсолот бе рушди бароари низоми таълим ва тақмили

иқтисоси мутахассисон, баҳусус дар соҳаҳои муҳандисӣ, технологияҳои иттилоотӣ, идоракунии равандҳои истеҳсолот ва рақамикунонӣ ғайриимкон аст.

Ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкории хурду миёна, рушди механизмҳои молиявии дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ ва стартапҳо, инчунин беҳбуди фазои соҳибкорӣ дар кишвар – ҳамаи ин тадбирҳо дар самти рушди соҳибкории истеҳсолӣ қадамҳои муҳим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Инчунин идома додани талошҳо барои беҳтар кардани дастгирии давлатӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, субсидияҳо барои истеҳсоли маҳсулоти тозаӣ экологӣ ва дастгирии таҳқиқот ва коркард муҳим аст. Дар ниҳояти кор, ин чорабиниҳо на танҳо ба баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти миллий мусоидат мекунад, балки иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба тақонҳои иқтисодии берунӣ ва тағйирот дар бозорҳои ҷаҳонӣ устувортар мекунад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, пешрафти босуръати технологӣ ва тағйирёбии омилҳои иқтисодии хориҷӣ самти муҳими рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин тақмили соҳибкории саноатӣ ба ҳисоб меравад. Соҳибкории истеҳсолӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми иқтисодӣ буда, ба таъсиси ҷойҳои корӣ, афзун намудани иқтидори истеҳсолӣ, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ғайралола мусоидат мекунад. Сарфи назар аз муваффақиятҳои муайян дар тараққиёти саноат, дар назди мамлакат як қатор вазифаҳо истодаанд, ки барои нав кардан ва тараққӣ додани соҳаи истеҳсолот андешидани тадбирҳои самарабахшро тақозо мекунад. Ин ба зарурати мутобиқ шудан ба шароити муосири ҷаҳонӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо вобаста аст.

Дар ин бобат таҳқиқотчиё ватанӣ Комилов С.Ҷ. дар таҳқиқотҳои худ дуруст қайд мекунад, ки: «Мубрам будани масъалаи ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ низ ба коҳиши пайвастиаи истеҳсоли навъҳои стратегияи маҳсулоти илмӣ ва хизмат, сатҳи пасти илмию техникаи истеҳсолот, паст будани сатҳи рақобатпазирии молҳои ватанӣ, дараҷаи баланди фарсудашавии фондҳои асосӣ ва аз кор рафтани иқтидорҳои истеҳсолӣ оварда мерасонад. Ҳамаи ин ба фароҳам овардани иқлими мусоиди инноватсионӣ барои ширкатҳои миллий ва махсусан хориҷӣ мусоидат намекунад, баръакс воридшавии сармоягузори хориҷиро бозмедорад ва самаранокии рушди инноватсиониро паст мекунад» [4, с. 278].

Гузариш ба моделҳои нисбатан устувор ва инноватсионии рушд, ки хусусиятҳои иқтисоди миллий, талаботи бозори дохилӣ ва имкониятҳои ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва усулҳои тичоратро ба инобат мегиранд, яке аз вазифаҳои муҳимтарин мебошад. Ба ин муносибат тақмил додани соҳибкории истеҳсолӣ на фақат зарурияти иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ ҳам мегардад. Барои қонунгардондани талаботи замон ҷӣ сохҳои алоҳида ва ҷӣ тамоми низоми идоракуниро дар баҳши истеҳсолии иқтисодиёт ба таври комплекс нав кардан зарур аст.

Раванди тақмил додани соҳибкории истеҳсолӣ бояд дар як қатор соҳаҳои асосӣ пеш равад. Яке аз ин самтҳо азнавсозии инфрасохтор ва ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам мебошад, ки ҳосилнокии меҳнатро зиёд ва хароҷотро кам мегардонад. Бояд қайд кард, ки корхонаҳои истеҳсолии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар аз ҷудошавии нисбии худ аз бозори ҷаҳонӣ, ба ҷорисозии ғайралолаи технологияҳои рақамӣ ва низоми автоматикунонидашуда шурӯъ мекунад, ки ба баланд шудани самаранокии тамоми

марҳилаҳои раванди истеҳсолот мусоидат мекунад.

Зарурияти баланд бардоштани таҳассуси қувваи корӣ, ки ба шароити тағйироти технологӣ ва рақамисозӣ мутобиқ карда шудааст, низ яке аз ҷанбаҳои муҳими такмили соҳибкории истеҳсоли мебошад. Дар шароити ба таври динамики тағйирёбии бозори дониш ва технологияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти нарасидани кадрҳои баландхатисос дар соҳаи муҳандисӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва менеҷмент рӯбарӯ шудааст. Яке аз мушкилоти муҳим дар соҳаи соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин дастгирии нокифояи давлат аз ҷиҳати субсидия ва қарз ба соҳибкории хурду миёна мебошад. Ин корхонаҳо, ки асоси иқтисодиёти кишвар мебошанд, дар марҳилаи ташаккул ва васеъ намудани иқтидорҳои истеҳсоли ба маблағгузори имтиёзнок, дастгирии давлатӣ эҳтиёҷ доранд. Набудани механизмҳои молиявии дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ, инчунин фоизи баланди қарз имкониятҳои соҳибкоронро барои тавсеа ва навсозии истеҳсолот маҳдуд мекунад.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди соҳибкории истеҳсоли бояд ба фароҳам овардани шароити дарозмуддат ва устувор барои пешбурди соҳибкорӣ нигаронида шавад. Яке аз унсурҳои муҳими ин сиёсат рушди низоми ҳавасмандгардонии андоз барои соҳибкорон, ҷорисозии субсидия барои истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва дастгирии соҳибкории хурду миёна мебошад.

Ҳамин тавр, зарурати такмили соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти дохилӣ ва берунӣ вобаста аст. Стратегияи рушди минбаъда бояд рушди технологияҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани малакаи қувваи корӣ, таҷдиди инфрасохтор ва дастгирии муассири давлатро ба соҳибкорӣ дар бар гирад. Муҳим

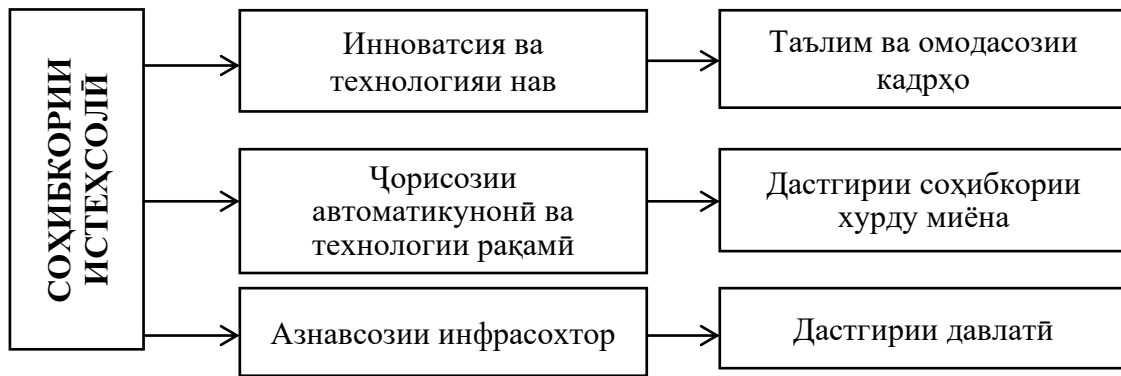
он аст, ки ин тадбирҳо ҳамоҳанг шуда, ба баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо ва рушди устувори иқтисоди кишвар мусоидат кунанд.

Соҳибкории истеҳсоли ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими иқтисодиёт дар раванди ба вучуд овардани неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ, инчунин дар таъмини пешрафти техникӣ ва иқтисодӣ нақши муҳим мебошад. Дар ҷаҳони имрӯза ин бахш бо як қатор мушкилот, аз қабili ҷаҳонишавии иқтисодиёт, тағйироти босуръати технологӣ, зарурати баланд бардоштани устувори экологии истеҳсолот, инчунин рушди технологияҳои рақамӣ рӯбарӯ мегардад. Аз ин лиҳоз, зарурияти пайваста такмил ва азнавсозии соҳибкории истеҳсоли ба миён меояд, то ки соҳибкорӣ дар рақобат устувор боқӣ монад ва ба рушди устувори иқтисодиёт мусоидат намояд.

Соҳибкории истеҳсоли доираи васеи фаъолиятҳоро дар бар мегирад, ки ба эҷоди маҳсулот нигаронида шудаанд, аз ашёи хом ва ҷузъҳо то маҳсулоти тайёр ва коркарди онҳо. Вазифаҳои он такмил додани раванди истеҳсолот, ҷори намудани инноватсия, рушди технологияи пешқадам ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мебошанд, ки ин ҳолат соҳибкории истеҳсолиро ба омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ табдил медиҳад.

Соҳибкории истеҳсоли як соҳаи фаъолиятест, ки ташкил, идоракунии ва рушди равандҳои истеҳсолиро дар бар гирифта, барои эҷоди маҳсулот ё хизмати ниҳойӣ, ки дар бозор талабгор хоҳад буд, нигаронида шудааст. Дар ҷаҳони муосир, ки дар он тағйирот босуръат ба амал меояд, соҳибкории истеҳсоли мутобиқати доимиро ба шароити нав талаб мекунад.

Дар расми зерин таъсири мутақобилаи омилҳое, ки ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, оварда шудааст:

Расми 1. Самтҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Солҳои охир дар соҳаи истеҳсолот ҳамгироии фаъоли технологияҳои инноватсионӣ ба монанди зеҳни сунъӣ, техникаи роботсозӣ ва Интернетӣ ашё фаъолна ворид карда мешавад, ки самаранокӣ ва ҷандирии равандроҳои истеҳсолиро ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Ин технологияҳо на танҳо равандроҳои корро оптимизатсия мекунанд, инчунин имкониятҳои навро барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо дар бозори ҷаҳонӣ фароҳам меоранд. Қисмати муҳими ин раванд омӯзиш аст, ки аз нав дида баромадани барномаҳои таълимиро талаб мекунад, то мутахассисонро бо малакаҳои кор бо воситаҳои нави рақамӣ ва низомҳои автоматӣ мучахҳаз созад.

Дар шароити тағйироти динамикӣ дар бозори ҷаҳонӣ афзоиандаи рақобат, инчунин афзоиши талабот ба сифати маҳсулот, соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар рушди иқтисоди миллӣ нақши асосӣ дорад. Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин бахш бо мушкилоти зиёде, аз қабili технологияи кӯҳна, нокифоягии тахассуснокии кадрӣ, мушкилот дар дастрасии молиявӣ барои соҳибкорӣ хурду миёна ва зерсохтҳои заиф рӯбарӯ мегардад. Дар чунин шароит такмили соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо барои нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ, балки барои ноил шудан ба рушди дарозмуддат ва устувории иқтисод зарурӣ мегардад.

Расми 2. Проблемаҳо ва таҳдидҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити стратегияи саноатикунони босуръат

Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мисли бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ солҳои тӯлонӣ ба содироти ашёи хом, пеш аз ҳама ба истеҳсол ва коркарди маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва истихроҷи сарватҳои табиӣ мутамарказ гардидааст. Аммо, дар даҳсолаҳои охир дар кишвар кӯшишҳои диверсификасияи иқтисодиёт ва рушди бахшҳои ниммаҳсулот, аз ҷумла саноат ва истеҳсолот оғоз шудааст. Бо вучуди ин, соҳаи истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунон бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ гардидааст, аз ҷумла сатҳи пастии инноватсионӣ, заминаи технологияи кўхна ва дастгирии нокифояи давлатӣ, баҳусус дар самти соҳибкории хурду миёна. Дар ин росто, азнавсозии соҳибкории истеҳсолӣ, мутобик кардани он ба шароити муносири иқтисодӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта

вазифаи муҳимтарин мебошад, ки рақобатпазирӣ ва ҳосилнокии онро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Дар расми 2 робитаи байни мушкилоти асосии соҳибкории истеҳсолӣ, ки дар доираи стратегияи саноатикунони босуръат рӯбарӯ мегардад, тасвир крда шудааст.

Якум, қафомонии технологӣ яке аз проблемаи асосӣ мебошад. Бисёр корхонаҳо бо иқтидорҳои истеҳсолии кўхна кор мекунанд, ки ин рақобатпазирӣ онҳоро дар бозори хориҷӣ коҳиш дода, боиси фарсудашавии баланди таҷҳизот мегардад. Азнавсозии истеҳсолот маблағгузори зиёдро тақозо мекунад, ки корхонаҳои хурду миёна аз сабаби маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ аз ӯҳдаи онҳо баромада наметавонанд.

Дуввум, норасоии кадрҳои ихтисоснок. Барои татбиқи стратегияи саноатикунони босуръат мутахассисони соҳаи муҳандисӣ, технологияҳои рақамӣ ва идоракунии равандҳои истеҳсолот заруранд. Аммо низоми таълими кунунии ҷумҳурӣ ба талаботи соҳаҳои технологӣ қисман ҷавобгӯ нест, ки ин боиси норасоии кадрҳои навсозӣ ва рушди инноватсионии истеҳсолот мегардад.

Мушкилоти сеюми муҳим ин сатҳи пасти рушди инфрасохтор мебошад. Сарфи назар аз кӯшишҳои ҳукумат, шабакаҳои нақлиёт, энергетика ва логистика сусти инкишоф ёфта, хароҷоти истеҳсолиро зиёд мекунад ва ҳаракати молҳоро тавассути занҷирҳои таъминот сусти мегардонад. Ин имкон намедихад, ки корхонаҳои маҳаллӣ ба бозорҳои хориҷӣ ворид шаванд ва самаранокии умумии равандҳои истеҳсолиро коҳиш диҳад.

Илова бар ин, дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ як монеаи муҳим дар роҳи рушди соҳибкории хурду миёна аст, ки баҳши аслии истеҳсоли маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Фоизи баланди қарзҳо ва набудани воситаҳои молиявии дарозмуддат ба сармоягузорӣ ба азнавсозии технологӣ ва тавсеаи иқтидори истеҳсоли ҳалал мерасонад.

Таҳқиқотчиёни ватанӣ С.Ф. Низомов ва Ф.А. Ҷабборов масъалаҳои самти стратегияи рақамикунонии саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро омӯхта, қайд намудаанд, ки «...Меҳвари ин мафҳумҳо ва назарияҳо ин асосноксозии илмӣи раванди саноатикунони босуръати иқтисодиёт дар партави ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи иқтисодиёти мамлакат мебошад. Дар марҳалаи ҳозира... масъала на дар бораи барқарорсозии ҷомеаи баъдисаноатӣ, балки дар бораи саноатикунони босуръати он меравад, ки он навсозии технологияи баҳши саноат ва тағйир додани роҳу самтҳои танзими иқтисодиёт миллиро дар назар дорад» [7, с. 168]. Оид ба

ин ақида дар бисёр ҳолат мо низ ҳамфикр мебошем.

Раванди саноатикунони босуръат муҳимтарин механизми баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва диверсификатсияи иқтисодиёти милли мебошад. Дар доираи стратегияи саноатикунони босуръат, рушди соҳибкории истеҳсоли нақши марказӣ мебозад, зеро маҳз ҳамин бахш на танҳо арзиши иловагиро таъмин менамояд, балки заминаи навсозии иқтисодӣ ва пешрафти технологӣ низ мебошад. Имрӯз бо вучуди талошҳои давлат барои дастгирии соҳибкорӣ, соҳаи истеҳсоли бо як қатор мушкилоте рӯ ба рӯ шудааст, ки иқтидори онро хеле маҳдуд мекунад.

Зарураияти такмил додани соҳибкории истеҳсолот дар шароити саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон равшан аст, зеро ин ба рушди тамоми иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад. Гузаштани ақибмонии технологӣ ва ҷорисозии равандҳои инноватсионии истеҳсолот маҳсулноқӣ, сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти ватаниро ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои хориҷӣ ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ истифодаи технологияҳои кӯҳна ва усулҳои истеҳсоли метавонад монеаи ҷиддӣ барои рушди устувори иқтисодӣ ва нигоҳ доштани динамикаи мусбати рушди кишвар гардад. Ҳамин тариқ, бе азнавсозии соҳаи истеҳсолот ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ суръати баланди саноатикунони босуръат ва рушди босуръати иқтисодиро таъмин кардан ғайриимкон аст.

Муҳимтарин вазифаи рушди самаранокии соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкории хурду миёна мебошад, ки омилҳои асосии рушди иқтисод ва азнавсозӣ ба ҳисоб мераванд. Рушди инфрасохтор, аз ҷумла шабакаҳои

наклиёт ва энергетикӣ чузъи чудонашавандаи ин раванд мебошад. Таъсиси паркҳои технологӣ, минтақаҳои саноатӣ ва кластерҳо на танҳо барои кам кардани хароҷоти истеҳсолот, балки инчунин барои эҷоди экосистемаи устувори инноватсионӣ, ки ба ҳамгирии технологияҳои нав ва коркардҳои илмӣ ба равандҳои истеҳсолот мусоидат мекунад, имкон медиҳад.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар заминаи стратегияи саноатикунонии босуръат

метавонад мушкилот эҷод кунад. Мушкилоти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити стратегияи саноатикунонии босуръат бо якчанд ҷанбаҳои асосӣ алоқаманд аст. Сарфи назар аз иқтидори назарраси рушди саноат, дар мамлакат барои тағйир додани самаранокии соҳаи истеҳсолот як қатор мушкилотҳо мавҷуд мебошад, ки ҷадвали 1 тавсиф гардидааст.

Ҷадвали 1. - Мушкилоти соҳибкории истеҳсолӣ ва таъсири он ба саноатикунонии иқтисодиёт

Проблема	Тавсиф	Таъсир ба саноатикунонии иқтисодиёт
Ақибмонии технологӣ	Истифодаи технологияҳои кӯҳнашуда, сатҳи пасти истеҳсолӣ ва арзиши баланди маҳсулот.	Суст гардидани пешрафти технологӣ, паст гардидани рақобатпазирӣ
Норасогии кадрҳои баландихтисос	Норасогии мутахассисон дар самти муҳандисӣ ва идоракунии технологияҳои баланд.	Суст гардидани раванди азнавсозӣ ва ҷори намудани технологияи нав
Сатҳи пасти маълумотнокӣ	Ҷавобгӯӣ набудани низоми таълим ба талаботи соҳаҳои баланди технологӣ.	Нарасидани мутахассисон, мушкили гузаштан ба технологияҳои инноватсионӣ.
Инфрасохтори камрушд	Проблема бо логистика, наклиёт ва шабақаҳои энергетикӣ, ки хароҷотро зиёд мегардонанд.	Афзоиши хароҷот ва мушкилот бо дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ
Дастрасии маҳдуд ба мблағгузорӣ	Меъёрҳои баланди қарз ва мавҷуд набудани воситаҳои мблағгузории дарозмуддат барои фаъолияти соҳибкорӣ.	Кашол ёфтани азнавсозии корхонаҳо, кам шудани фаъолсозии сармоягузорӣ.
Монеаҳои баланди маъмурий	Мушкилот дар ҳуҷҷаткунонӣ, тартиби андозбандӣ ва танзими он.	Суст шудани суръати рушди соҳибкории хурду миёна, паст шудани фаъолсозии соҳибкорӣ.

Сарҷаишма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Саноатикунонии ҳозираи иқтисодиёт ба як қатор проблемаҳои ҷидди дучор меояд, ки ҳар кадоми онҳо ба тараққиёти он таъсири калон мерасонад. Қафмонии технологӣ, ки дар натиҷаи истифодаи таҷҳизоти кӯҳна ва паст будани ҳосилнокии меҳнат ба амал меояд, раванди ҷори намудани таклифҳои навоварона ва баланд бардоштани қобилияти рақобатро суст мегардонад.

Самти афзалиятноки рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сенарияи индустриалӣ-инноватсионӣ мебошад, ки чунин қайд шудааст: «Сенарияи индустриалию инноватсионӣ бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодиёти кишвар дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи

маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад. Сенарияи мазкур имконият медиҳад, ки ҳангоми ташаккулдиҳии равишҳои инноватсионӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, тақвият бахшидан ба заминаи институтсионалии рушд, тақмилдиҳии низоми ҳуқуқӣ ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ, шароит барои афзоиши ҳам сармоягузориҳои хусусию дохилӣ ва ҳам мустақими хориҷӣ муҳайё месозад. Ин ба истифодаи оқилонаи имкониятҳои нави ҳамгирӣ ва рушди». [9, с. 27].

Яке аз мушкилоти асосӣ нарасидани кадрҳои соҳибхисос, бахусус дар соҳаҳои муҳандисӣ, технологияи пешқадам ва идоракунии мебошад. Бе мутахассисоне, ки метавонанд технологияи муосирро самаранок татбиқ ва дастгирӣ кунанд, равандҳои азнавсозии корхонаҳо халалдор мешаванд, ки ин боиси суст шудани татбиқи қарорҳои инноватсионӣ ва азнавсозии иқтидорҳои истеҳсолӣ мегардад. Ин, дар навбати худ, қобилияти умумии иқтисодиётро барои мутобиқ шудан ба таҳдидҳои технологияи ҷаҳонӣ коҳиш медиҳад. Ба рушди иқтисод инфрасохтори бад низ халал мерасонад. Мушкилот бо шабакаҳои логистика, нақлиёт ва энергетикӣ хароҷотро зиёд мекунад, имкони миқёси истеҳсолотро маҳдуд мекунад ва дастрасӣ ба бозорҳои берунаро коҳиш медиҳанд. Ин ҳолат имкони афзоиш ва имкониятҳои содироти истеҳсолкунандагони ватаниро маҳдуд мекунад.

Вобаста ба ин самт, дар Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 чунин қайд гардидааст, ки «Мусоидат ба рушди содирот ва низоми миллии воридотивазкунии интихобӣ тавассути:

- тақвият бахшидани фаъолият дар самти муаррифӣ кардани маҳсулоти дар Тоҷикистон истеҳсолшаванда, дарёфти

бозорҳои содирот, шарикони истеҳсоливу тиҷоратӣ ва ҳифзи манфиатҳои соҳибкорони ватанӣ дар хориҷи кишвар;

- гурӯҳбандӣ ва муттаҳид намудани корхонаҳои хурди истеҳсолӣ дар фаъолияти иқтисоди берунии кишвар тавассути роҳандозии фармоиш барои истеҳсоли навҳои алоҳидаи маҳсулоти содиротӣ;

- андешидани чораҳои дахлдор ҷиҳати таъсиси марказҳои логистикӣ ва нуктаҳои анҷом додани амалиётҳои банду баст, боркунӣ ва таҳвили маҳсулотҳои содиротӣ дар наздикии роҳҳои нақлиётии автомобилӣ роҳи оҳан ва фурудгоҳҳо;

- бунёди иншооти нави саноатӣ дар доираи сиёсати воридотивазкунӣ ва афзоиши содирот;

- соддагардонии расмиёти содиротию воридотӣ;

- мусоидат ба таъсиси ниҳодҳои ғайридавлатӣ оид ба пешбурди фаъолияти содиротӣ;

- бунёди ниҳодҳои ба содирот мусоидаткунанда, бо дар назар доштани ташаккул додани шабакаҳои боргузаронӣ дар хориҷа» [3, с. 6].

Дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ ва фоизи баланди қарз барои соҳибкорон душвориҳои иловагӣ ба миён оварда, онҳоро дар азнавсозии таҷҳизот ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав бозмедорад. Набудани воситаҳои дарозмуддати молиявӣ фаъолияти сармоягузорию бозмедорад ва раванди навосзиро ба таъхир меандозад, ки ин суръати рушди иқтисодиро коҳиш медиҳад.

Барои рафъи мушкилотҳои мавҷудбуда ва фароҳам овардани шароит барои бомуваффақияти саноатикунории босуръат як қатор тадбирҳо андешидан лозим аст, ки ба азнавсозии бахши истеҳсолот, баланд бардоштани дараҷаи молиявӣ ва маҳорати кадрҳо нигаронида шудаанд. Дар асоси омӯзиши маълумотҳои болозикр, дар таҳқиқот тавсияҳо оид ба беҳтар намудани

фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ пешниҳод менамоям:

Якум, барои азнавсозии технологӣ шароити мусоидтар муҳайё кардан лозим аст. Дар шароите, ки шумораи зиёди корхонаҳо технологияи кӯҳнаро истифода мебаранд, дастгирии барномаҳои азнавсозии истеҳсолот аҳамияти калон дорад. Сиёсати ҳукумат бояд чораҳои субсидия ё додани имтиёзҳои андозро барои ширкатҳое, ки ба таҷҳизоти инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири истеҳсолӣ маблағгузорӣ мекунад, дар бар гирад. Ғайр аз ин, рақамикунонии раванди истеҳсолот, автоматикунӣ ва истифодаи технологияи пешқадамро фаъолон инкишоф додан ва ҷорӣ кардан лозим аст, ки ин самараро онро хеле зиёд ва арзиши аслии маҳсулотро кам мегардонад.

Дуюм, барои ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсолӣ механизмҳои дастраси маблағгузорию иловагиро эҷод кардан лозим аст. Дар ин самт рушди низоми қарздиҳӣ ба корхонаҳои хурду миёна, бахусус дар соҳаи истеҳсолот, як қадами муҳим хоҳад буд. Барномаи дастгирии давлатӣ бояд на танҳо қарздиҳии имтиёзнок, балки шабакаи васеътари ташкилотҳои маблағгузорию хурдро, ки қобилияти додани қарзҳои бо ғоизи пастар ва дастрас ба соҳибкоронро доранд, таъмин намояд. Барои ноил шудан ба ин, саводнокии молиявии соҳибкорон низ бояд баланд бардошта шавад, то онҳо тавонанд аз васоити молиявии мавҷудбуда барои тавсеа ва азнавсозии тичорати худ самаранок истифода баранд.

Сеюм, барои баланд бардоштани сифати соҳаи истеҳсолот низомҳои самарабахши таълим ва бозомӯзии кадрҳо ба вуҷуд овардан зарур аст. Яке аз омилҳои асосии бомуваффақияти саноатикунони босуръат ин мавҷуд будани қувваи кории соҳибхтисос, ки қодир ба кор бо технологияҳои муосир ва таъмини сатҳи баланди ҳосилнокии меҳнат мебошад. Самти

муҳими рушди низоми таълими дуалӣ мебошад, ки дар он муассисаҳои таълимӣ бо корхонаҳо ҳамкорӣ зич дошта, ба донишҷӯён малака ва донишҳои амалӣ дар бозори меҳнат фароҳам оварда мешаванд. Инчунин, барои аз нав тайёр кардан ва баланд бардоштани ихтисоси мутахассисон дар соҳаҳои гуногуни саноат барномаҳои иловагӣ тартиб додан лозим аст, ки ин ба қувваи корӣ имкон медиҳад, ки ба дигаргуниҳои технологӣ зуд мутобиқ шаванд.

Илова бар ин, рушди инфрасохтор қадами муҳим дар самти тақмили соҳибкории истеҳсолӣ мебошад. Азнавсозии инфрасохтори нақлиётӣ ва энергетикӣ, ташкили паркҳои технологӣ ва кластерҳои саноатӣ, инчунин тақмил додани шабакаҳои логистикӣ ба кам кардани хароҷоти истеҳсолкунандагон ва беҳтар кардани шароити соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Сармоягузориҳо ба инфрасохтор бояд ҷузъи муҳими барномаи давлатии рушди саноат бошад, зеро онҳо барои ҷалби сармояи нав ва тавсеаи иқтисодии истеҳсолӣ шароит фароҳам меоранд.

Чорум, дастгирии давлатӣ ва имтиёзҳои андозӣ бояд ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушд ва тараққиёти соҳибкории истеҳсолӣ равона карда шавад. Барои корхонаҳое, ки маҳсулоти дорои технологӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол мекунад, инчунин барои азнавсозии экологии истеҳсолот маблағгузорӣ мекунад, имтиёзҳо ва субсидияҳои андозӣ муҳим аст. Фароҳам овардани шароит барои соҳибкории инноватсионӣ ва корхонаҳои ба содирот нигаронидашуда низ бояд самти афзалиятноки сиёсати давлат гардад.

Нихоят, бояд таваҷҷӯҳи ҳудро ба рушди иқтисодии содиротӣ равона намоем, ки ин на танҳо афзоиши даромади буҷет, балки ба рушди истеҳсолоти рақобатпазир дар кишвар мусоидат мекунад. Ин ҳам беҳбудии сифати маҳсулот ва ҳам пешбурди маҳсулоти

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозорҳои асосии тақмили соҳибкории истеҳсоли дар байналмилалиро дар бар мегирад. стратегияи саноатикунонии босуръати

Дар асоси таҳлилҳои болозикр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. шакли расми зерин самтҳо ва тавсияҳои

Расми 3. Самтҳои калидии тақмили соҳибқорӣ истеҳсоли дар стратегияи саноатикунӣ босуръат.

Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар расми 3 самтҳо ва тавсияҳои асосӣ оид ба тақмили соҳибқорӣ истеҳсоли дар стратегияи саноатикунӣ босуръат инъикос ёфтааст, ки метавонанд ба рушди босуръат ва самараноки соҳибқорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намоянд, ки ин дар навбати худ стратегияи саноатикунӣ кишварро дастгирӣ мекунад.

Самти азнавсозии технология ва истеҳсолот ин ҷорӣ намудани технологияҳои нави рақамӣ ва автоматӣ дар корхонаҳо барои баланд бардоштани самаранокии онҳо ва кам кардани хароҷот тавсиф мегардад.

Самти дастгирии молиявӣ ва дастрасӣ ба қарз ин рушди низоми қарздиҳии имтиёзнок ва маблағгузори хурд барои корхонаҳои хурду миёна, ки дастрасии маблағгузориро афзоиш медиҳад, тавсиф мегардад.

Самти кадрҳо ва таҳассусии қувваи корӣ ин ташкили барномаҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандон, инчунин ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти дуалиро дар бар мегирад, ки ҳамкориҳои байни муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳоро таъмин менамояд.

Самти рушди иқтисодӣ содиротӣ ин фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани сифати маҳсулот, азхудкунии бозорҳои нава ва иштирок дар созишномаҳои тичорати байналмилалӣ тавсиф мегардад.

Таҳқиқгар Л.И. Абдуллоева раванди саноатикунӣ босуръатро дар фаъолгардонии сармоягузорӣ баҳо медиҳад. Ҷунон ҷӣ дар таҳқиқотҳои худ қайд намудааст, ки «Сармоягузори соҳибқорӣ яке аз намудҳои муҳими сармоягузорӣ ба иқтисодиёт мебошад. Таҷрибаи рушди бисёр мамлакатҳо нишон медиҳад, ки раванди саноатикунӣ танҳо ба фаъолгардонии соҳибқорӣ истеҳсоли, ҳавасмандгардонии

онҳо, баланд бардоштани огоҳӣ аз рушди оянда тавассути сармоягузорӣ ба истеҳсолоти саноатӣ вобаста аст» [1, с. 30].

Раванди саноатикунӣ босуръат унсури асосии стратегияи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ба баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар, диверсификатсияи иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нигаронида шудааст. Дар ин шароит муҳимтарин шарт бомуваффақияти саноатикунӣ босуръат ин тақмил додани соҳибқорӣ истеҳсоли мебошад, ки ин дар навбати худ ҷидду ҷаҳди комплексӣ ва ҳамоҳангиро дар зинаҳои гуногуни давлатӣ талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлилҳои болозикри таҳқиқот метавон хулоса ва пешниҳодҳои зеринро намуд:

1. Тақмили соҳибқорӣ истеҳсоли шарти зарурии таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар мебошад. Дар ҷаҳони зудтағйирёбанда, ки пешрафти технологӣ ва ҷаҳонишавӣ таҳдидҳои нава эҷод мекунад, корхонаҳо бояд мутобиқат, ҷорисозии инноватсия ва ба рушди технологияҳои пешқадам фаъолона сармоягузорӣ намоянд. Танҳо муносибати маҷмӯӣ, аз ҷумла дастгирии давлатӣ, таълим ва инноватсия метавонад ба рушди бомуваффақияти соҳибқорӣ истеҳсоли оварда, рушди устувори иқтисодиро таъмин намояд;

2. Зарурати тақмил додани соҳибқорӣ истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зарурияти баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, азнавсозии технология, тақмили ихтисоси коргарон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди соҳибқорӣ алоқаманд аст. Муҳим он аст, ки дар доираи стратегияи азнавсозӣ ва рушди соҳаи

истеҳсолот таваҷҷӯҳ на танҳо ба ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, балки ба ташкили инфрасохтори самаранок, дастгирии инноватсия ва рушди касбии кувваи корӣ равона карда мешавад;

3. Такмили соҳибкории истеҳсолӣ дар стратегияи саноатикунонии босуръат шарти зарурии баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Ин раванд муносибати маҷмӯӣ ва ҷалби ғаёлонаи тамоми ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла сохторҳои давлатӣ, ҷомеаи соҳибкорон ва муассисаҳои таълимиро талаб мекунад. Татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки иқтисодии саноатӣ, имкониятҳои содиротӣ ва иқтисодиётро афзун гардонид, дар муддати дурудароз хеле мустаҳкам намояд;

4. Дар асоси таҳлилҳои зарурияти такмили рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар стратегияи саноатикунонии босуръат метавон якҷанд сабабҳои асосиро муайян намуд, ки ҷаро такмили соҳибкории истеҳсолӣ бояд дар доираи стратегияи

саноатикунонии босуръат ба авлабият табдил ёбад;

- як бахши сусти истеҳсолӣ бо технологияҳои кӯҳна ва дараҷаи пасти автоматикунонӣ қодир нест, ки дар бозорҳои хориҷӣ ва дохилӣ рақобати муассир дошта бошад. Ин имкониятҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва кам кардани хароҷотро маҳдуд мекунад, ки ин ба афзоиши иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад;

- барои ба вучуд овардани истеҳсолоти устувор ва хеле самаранок таъмин намудани дастрасии соҳибкории хурду миёна ба захираҳои молиявӣ ниҳоят муҳим аст. Бе сармоягузорӣ ва маблағҳои кофӣ барои азнавсозӣ ва навоарӣ ба сатҳи баланди маҳсулноки ва рақобатпазирӣ ноил шудан ғайриимкон аст;

- захираҳои кадрӣ босифат дар раванди саноатикунонии босуръат нақши муҳим мебозанд. Нарасидани мутахассисони соҳибхтисос ва паст будани тайёрии кадрҳо ба ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва арзон шудани арзиши аслии маҳсулот ҳалал мерасонад.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Л.И. Инвестиционное обеспечение развития производственного предпринимательства [Текст]: Дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 / Абдуллоева Лола Ибодуллоевна. - Душанбе, - 2021 г. – С. 30.
2. Ахмадбекова Н.М. Региональные особенности предпринимательства [Текст] / Н.М. Ахмадбеков // Вестник ТГУПП, - Худжанд, - 2017. №2 - С. 75.
3. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. [Текст] / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе аз 27-уми майи соли 2020. - С. 6.
4. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. Монография [Текст] / С.Дж. Комилов / С.Д. Комилов. - Душанбе, - 2019. -278 с.
5. Махшулов С.Дж. Устойчивость национальной валюты, ее теория и методология [Текст] / С.Дж. Махшулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, - 2018. - №9. - С.174-175.
6. Низамова Т.Д., Бобосодиқова Н.Р. К вопросу об оценке инновационного потенциала региона. [Текст] / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, - 2022. - №1. – С. 64

7. Низомов С.Ф. Стратегические направления цифровизации промышленности в Республике Таджикистан / С.Ф. Низомов, Ф.А. Джабборов // В сборнике: Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований. Материалы IX Международной научно-практической конференции. Под общей редакцией И.В. Дегтяревой. - Уфа, 2020. - С.166-172, 168.

8. Саидмуродов Л.Х. Стратегические ориентиры реализации экономического потенциала Республики Таджикистан / Л.Х. Саидмуродов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - Душанбе, - 2017. - №3(4). - С.64-71.

9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Текст] / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016, - № 392. - С. 18, 85.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Неъматуллозода Фариддуни Неъматулло – докторанти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел. (+992) 905056345.

Информация об авторе:

Неъматуллозода Фариддуни Неъматулло – докторант экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. (+992) 905056345.

Information about the author:

Nematullozoda Faridduni Nematullo - Doctoral student of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, tel. (+992) 905056345.

УДК: 657.6 (575.3)

МОҲИЯТ ВА АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АУДИТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”

Раҷабзода Ҳ.Ҷ.

Аннотатсия. Дар мақола моҳияти аудити экологӣ дар шароити ташаққули “иқтисоди сабз” ҳамчун равиши ошкор кардани маълумот дар бораи фаъолияти экологии субъекти хоҷагидор мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Инчунин, зарурати истифодаи аудити экологӣ асоснок карда шуда, мафҳуми асосии он пешниҳод карда шудааст. Муаллиф марҳалаҳои асосии ташаққул ва рушди аудити экологиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон тавсиф намуда, сабабҳои ки боиси пайдоиши он гардидаанд, муайян намудааст. Ҳамзамон, хусусиятҳои методологии гузаронидани аудити экологӣ ва талаботи тартиб додани ҳисоботи аудити экологӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: “иқтисоди сабз”, аудити экологӣ, субъекти хоҷагидорӣ, фаъолияти экологӣ, муҳити зист, фаъолияти аудиторӣ, ҳисоботи аудити экологӣ.

Барои иқтибос: Раҷабзода, Ҳ. Ҷ. Моҳият ва асосҳои методологии аудити экологӣ дар шароити ташаққули “иқтисоди сабз” / Ҳ. Ҷ. Раҷабзода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 421-427.

СУЩНОСТЬ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО АУДИТА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»

Раджабзода Х.Дж.

Аннотация. В статье рассматривается сущность экологического аудита в условиях развития «зеленой экономики» как подхода к раскрытию информации об экологической деятельности экономического субъекта. Также обоснована необходимость использования экологического аудита и представлена его основная концепция. Автор описал основные этапы становления и развития экологического аудита в Республике Таджикистан и мире, а также определил причины, приведшие к его появлению. При этом были обсуждены методические особенности проведения экологического аудита и требования к составлению заключения экологического аудита.

Ключевые слова: «зеленая экономика», экологический аудит, хозяйствующий субъект, природоохранная деятельность, окружающая среда, аудиторская деятельность, отчет экологического аудита.

ESSENCE AND METHODOLOGICAL BASIS OF ENVIRONMENTAL AUDIT IN THE CONDITIONS OF FORMATION OF THE "GREEN ECONOMY"

Rajabzoda H.J.

Annotation. The article examines the essence of environmental audit in the context of development of the "green economy" as an approach to disclosing information on the environmental activities of an economic entity. The need to use environmental audit is also substantiated and its basic concept is presented. The author described the main stages of formation and development of environmental audit in the Republic of Tajikistan and the world, and also identified the reasons that led to its emergence. At the same time, methodological features of conducting environmental audit and requirements for drawing up an environmental audit report were discussed.

Key words: "green economy", environmental audit, economic entity, environmental activities, environment, audit activities, environmental audit report.

Гузориши масъала. Новобаста ба он, ки заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии аудити экологӣ дар кишвар бунёд ёфта, тамоюли устуворӣ доранд, лекин то кунун моҳият ва асосҳои методологии он дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” дар сатҳи зарурӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, таҳқиқи амиқи моҳият ва асосҳои методологии аудити экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” мубрам доништа мешавад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва наشريҳо. Омӯзиши масъалаҳои вобаста ба заминаҳои методологии аудити экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” дар таълифоти иқтисодчиёни ватанӣ нисбатан кам ба назар мерасад. Масъалаи мазкур танҳо дар қорҳои илмӣ иқтисодчиёни ватанӣ Досиев М.Н. ва масоили марбут ба соҳибқориҳои экологӣ дар таҳқиқотҳои анҷомдодаи Шаропов Ф.Р., Досиев М.Н. ва дигар иқтисодчиён ба ҷашм мерасад. Ҳолати ҷойдошта мубрамии таҳқиқи масъалаи мазкурро нишон медиҳад.

Мақсади мақола аз ошкоркунии моҳият ва заминаҳои методологии аудити экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” иборат мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” аудити экологӣ фаъолияти афзалиятноки иқтисоди миллӣ доништа мешавад. Бо назардошти аҳамияти зиёд доштани аудити экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” асосҳои

методологии он бояд бунёд ва тақмил дода шаванд.

Дар шароити муосир фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ба муҳити зист, ки бо рушди бемайлони баҳши саноат алоқаманд аст, бештар таъсир мерасонанд. Дар муддати солҳои тӯлонӣ чунин мешумориданд, ки бинобар сабаби аз ҳад зиёд истифода бурдани сарватҳои табиӣ муҳити зист осебпазир маҳсуб меёбад, аммо истифодаи оқилонаи онҳо, муҳофизат ва беҳтар намудани вазъи экологӣ ба яке аз мушкilotи муҳимтарини инсоният табдил ёфта истодааст [2, с.52].

Ба ақидаи мо фаъолияти истехсолии субъектҳои хоҷагидор бешубҳа ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки он тавре ки ҳар як субъекти иқтисодӣ барои беҳтар кардани сифати маҳсулот ё хидмати пешниҳодшуда кӯшиш менамояд, ба ҳамин монанд, бояд барои солим будани вазъи экологии кишвар сармоягузориҳои муайян анҷом диҳанд то раванди ташаккули “иқтисоди сабз” ҳалалдор нагардад.

Ҷомеи башарӣ торафт бештар дарк мекунад, ки муваффақияти фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ бештар ба татбиқи тадбирҳои, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди устувори “иқтисоди сабз” нигаронида шудаанд, вобаста аст. Бинобар ин ҳар як субъекти хоҷагидор бояд қор қунад ва маълумот дар бораи барномаҳо, ҳадафҳои экологӣ, ки дар сатҳи ташкилот амалӣ карда мешаванд, инчунин хароҷоте, ки дар ин

робита барои кам кардани таъсири манфии муҳити зист истифода мешаванд, пешниҳод намоянд.

Аммо, сарфи назар аз он, ки субъектҳои хоҷагидор маҷмӯи иттилооти экологиро ба вучуд меоранд, онҳо дар раванди ташкил ва пешбурди баҳисобгирии экологӣ аксар вақт ба мушкilot дучор мешаванд ва ин раванд бо он алоқаманд аст, ки муқаррароти методологӣ ва назариявии ин намуди баҳисобгирии муҳосибӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ ба вучуд наомадааст. Вобаста ба ин дар ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) пешниҳод намудани маълумот оид ба иҷрои фаъолияти экологӣ маълумоти дуруст инъикос нагардидааст [3, с.38].

Ба ақидаи мо аудити экологӣ яке аз роҳҳои таҳия ва татбиқи принципҳо ва равишҳои ягона оид ба ошкор намудани маълумот дар бораи таъсир ба муҳити зист ва оқибатҳои манфии он мебошад. Сарфи назар аз зарурат ва аҳамияти рушди аудити экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, то ҳол равиши ягонаи дарки моҳияти аудити экологӣ ба таври кофӣ таҳия нашудааст, нақш ва мавқеи он дар низоми идоракунии давлатӣ муайян карда нашудааст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади фаҳмидани масъалаҳои аудити экологӣ таърифи «аудити экологиро» дида баромадан лозим аст.

Таърифи аудити экологӣ ва аудитори экологӣ дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити экологӣ» баён гардидааст, ки чунин мебошанд:

- аудити экологӣ - намуди фаъолияти таҳлили мувофиқати фаъолият ва ҳисоботи субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ ба қонунгузорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрию методӣ, дастурӣ ва танзимкунандаи соҳаи ҳифзи муҳити зист ва захираҳои табииро дар бар мегирад;

- аудитори экологӣ - шахси воқеӣ, ки аз аттестатсияи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зисти Ҷумҳурии

Тоҷикистон гузаштааст ва шаҳодатномаи таҳассусӣ гирифтааст [5].

Вобаста ба ин, аудити экологиро бояд фаъолияти дарк намуд, ки ба амалӣ намудани фаъолияти илмӣ, методӣ ва дигар фаъолият нигаронида шуда, гузаронидани аудити экологиро дар субъектҳои хоҷагидор таъмин менамояд ва бо ин васила нақши субъектҳои хоҷагидорро дар раванди ташаккули «иқтисоди сабз» баланд мегардонад.

Дар айни замон, якчанд роҳҳои муайян кардани таърифи «аудити экологӣ» дар асоси тафовут дар объектҳои аудити экологӣ мавҷуд аст.

Ҳамин тариқ, равиши аввал чунин мешуморад, ки объекти аудити экологӣ баҳисобгирӣ ва ҳисоботдихӣ мебошад, бинобар ин аудити экологӣ воситаи мониторинги дурустии баҳисобгирӣ ва тасдиқи эътимоднокии ҳисоботдихӣ аз ҷиҳати инъикоси фаъолияти экологии ташкилот ба шумор меравад [4, с.101]. Дар маҷмӯъ, аудит бояд таъсирнок бошад. Вобаста ба ин, қайд менамоянд, ки аудити таъсирбахш бояд ба усулҳои гуногуни ҷамъоварии маълумот асос ёбад, то омӯзиши ҳолатҳо, гузаронидани таҳқиқот, мониторинг ва ҷамъоварии маълумоти маъмурию ҳуҷҷатҳоро дар шакли хаттӣ дар бар гирад [10, с.50].

Агар объекти аудит арзёбии таъсири муҳити зистро баррасӣ кунем, пас аудити экологиро бояд ҳамчун назорати экологӣ фаҳмем, ки барои асоснок кардани мувофиқати таъсири субъекти хоҷагидор ба муҳити зист ба меъёр ва талабот нигаронида шудааст. Сеюмӣ мувофиқ аст, ки объекти аудити экологӣ дар маҷмӯъ соҳаи экологӣ мебошад, бинобар ин аудити экологӣ ба маънои васеъ ва маҳдуд баррасӣ мешавад:

а) ба маънои васеъ, аудити экологӣ таъмини амнияти кишвар дар соҳаи экология мебошад;

б) ба маънои маҳдуд, аудити экологӣ мутобиқати фаъолиятҳо, рӯйдодҳо ва

низомҳои идоракунии маъмурӣ дар асоси меъёрҳои экологӣ ба шумор меравад [1].

Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки дар байни синонимҳои наздиктарини аудити экологӣ, инчунин ибораҳои «тадқиқоти экологӣ», «назорати экологӣ», «арзёбии экологӣ», «санҷиши дурустии сиёсати экологӣ» истифода бурда мешаванд, ки ҳадафи асосии ҳар яки онҳо расидан ба марҳилаи рушди “иқтисоди сабз”, беҳтар намудани вазъи муҳити зист ва сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишвар ба шумор меравад.

Бо назардошти устуворӣ ва рушди фаъолияти аудити экологӣ дар мамлакат риояи талабот ва қоидаҳои экологӣ, инчунин меъёрҳои сифат ва талаботи мувофиқ ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва хидматҳои экологӣ ҳатмӣ буда, дар чараёни муносибатҳои иқтисодию истеҳсолӣ нақши муҳимеро ифода менамояд.

Илова бар ин, аудити экологӣ ба устувории маблағгузорӣ, ҳолат ва иқтидори бозори экологӣ, имтиёзҳои молиявӣ ва андоз, мавҷудияти талабот ва пешниҳод, ба молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, даромаднокии маҳсулот ва ҳадамоти экологӣ ба рушди бемайлони фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист таъсири мусбӣ расонида метавонад.

Чунин ҳисобидан ба маврид аст, ки аудит дар бахши муҳити зист ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии маҳалҳо ва минтақаҳо мусоидат намуда, дар ташаккул додани раванди “иқтисоди сабз”, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар намудани вазъи экологии минтақаҳои кишвар сахми арзанда гузошта метавонад [11, с.33].

Дар баробари ин, барои беҳтар гардондани вазъи экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, бо мақсади тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариши мамлакат ба модели пешбинишудаи рушди

устувори экологӣ иқтисодӣ туфайли санадҳои таҳиягардида ва қабулшудаи меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Бояд зикр намуд, ки ташаккули аудити экологии замонавӣ дар кишвар яке аз омилҳои муҳимтарини барномаҳои рушди устувори “иқтисоди сабз” дар мамлакат буда метавонад.

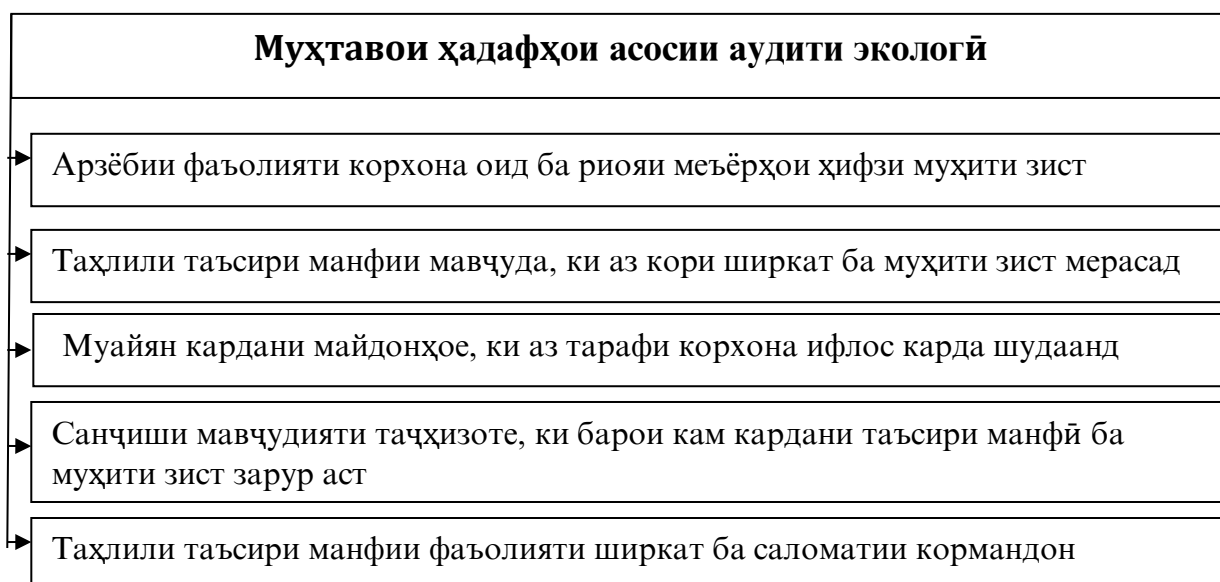
Ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасониҳои таъиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти аудити экологӣ дар тамоми минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар ба шумор меравад.

Омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба рушди аудити экологӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки аудити экологӣ дорои иқтидори баланд буда, имкони истифодаи механизмҳои худташаккулёбии соҳаро дар бахши экология таъмин менамояд [6, с.35].

Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки барои расидан ба ҳадафҳои асосӣ ба аудити экологӣ иҷрои вазифаҳои зерин зарур аст:

- таҳияи дурнамо ва сиёсати экологии ширкат;
- ба вуҷуд омадани ҳуқуқ ба имтиёзҳои андозӣ барои истифодаи техникаи сарфакунандаи захираҳо;
- кам кардани хатари зарари манфии назаррас ба муҳити зист;
- гузаронидани санҷишҳо аз ҷониби мақомоти назоратӣ;
- имконияти ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ, ки ба ҳифзи муҳити зист талаботи зиёд ба миён меорад;
- фаъолона ҷалб намудани сармоягузoron, аз ҷумла сармоягузoronи хориҷӣ [7, с.45].

Инчунин, бояд зикр намуд, ки аудити экологӣ ба худ ҳадафҳои асосие дорад, ки мо онҳоро дар расми 1 пешниҳод намудам:

Расми 1. Ҳадафҳои асосии аудити экологӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Бо назардошти ин муайян мегардад, ки хизматрасонии аудиторӣ дар самти муҳити зист ба се марҳилаи зерин тақсим мешавад (ҷавали 1.) [8, с.196].

Илова бар ин, аудити экологӣ бо мақсадҳои идоракунии корхона метавонад як қатор вазифаҳоро иҷро намояд, ба монанди:

- арзёбии муҳити зист;
- арзёбии мутобиқати фаъолияти корхона ба талаботи қонунгузории экологӣ;
- арзёбии хатари экологӣ;

- арзёбии вазъи экологии корхона ҳангоми азнавсозӣ;

- арзёбии хароҷоти умумӣ ва хароҷоти экологӣ;

- арзёбии фаъолияти корхона оид ба сарфаи энергия ва захираҳо;

- арзёбии аудити шартҳои суғуртаи экологӣ;

- аудити экологии низоми идоракунии муҳити зист [9, 128].

Ҷадвали 1. – Марҳилаҳои санҷиши аудити экологӣ

	Марҳилаҳо	Мақсад ва мазмун ҳар як марҳила
1	Тайёрӣ	Муайян кардани вазифаҳои афзалиятноки аудит, тамос бо мутахассисони иҷозатномадор. Аудитор бо фаъолияти ширкат ва хусусиятҳои минтақае, ки дар он фаъолият мекунад, шинос мешавад.
2	Марҳилаи асосӣ	Тадқиқоти ҳуҷҷатҳои корхона: ҳисоботҳо, шаҳодатномаҳо ва ғ. Сиёсати экологӣ ва самаранокии тадбирҳо оид ба ҳифзи муҳити зист санҷида мешавад. Азназаргузаронии техникий таҷҳизоти мавҷуда гузаронда мешавад.
3	Марҳилаи ниҳой	Баҳодиҳии умумӣ ба натиҷаҳои аудит гузаронида мешавад. Ҳисобот таҳия карда шуда, дар он тавсияҳо оид ба рафъи қонуншиканиҳои мавҷуда инъикос карда мешавад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар баробари ин мо инчунин, метавонем марҳилаи чорумро пешниҳод намоем, ки ин омӯзиши ҳулосаи аудитории пешниҳодшуда аз тарафи роҳбарияти корхона ба шумор меравад. Ҳангоми ҷой доштани қонунвайронқунӣ шахсони масъул муайян карда шуда, ҳамаи камомадҳои ошкоршуда аз ҷониби онҳо бартараф карда мешаванд. Дар ҳолатҳои дигар, аудити экологӣ вазифаҳои баҳодиҳии муҳити зисти корхонаро бо мақсади хусусигардонӣ, ҷалби сармоягузорӣ, гирифтани иҷозатнома барои анҷом додани баъзе намудҳои фаъолият иҷро менамояд.

Ҳамин тавр, бояд зикр намуд, ки агар дар мамлакат фаъолияти аудити экологӣ хуб ба роҳ монда шуда, хизматрасониҳои аудиторӣ ба талаботи меъёрҳои муҳити зист роҳандозӣ карда шаванд, дар ҳамаи минтақаҳои кишвар фаъолияти субъектони хоҷагидор дар асоси меъёрҳои экологӣ ба роҳ монда шуда, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир истеҳсол менамоянд, инчунин сатҳу сифати зиндагии аҳолии мамлакат беҳтар гардида, раванди ташаққули “иқтисоди сабз” беҳтар мегардад.

Адабиёт

1. Гафурова Диана Артёмовна, Сущность и методологические основы экологического аудита. Самарский государственный экономический университет, [Текст] / Д. А. Гафурова, // Финансы и учетная политика, Выпуск №7, 2019
2. Досиев М. Н., Мукамалгардонии ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши экология [Текст] / М.Н. Досиев, // Паёми ДДТТ 3 (32), Душанбе -2020. с. 53-58.
3. Досиев М.Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар ҳалли мушкилоти об дар шароити ташаққули “иқтисоди сабз” / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 3 (62). – С. 34-40
4. Ерофеева В. В., Краева В. Н. Краткая история становления экологического аудита в России // Право: современные тенденции: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Уфа, апрель 2014 г.). – Уфа: Лето. – 2014. – С. 102-104.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи аудити экологӣ» (2011с.)
6. Малиновская Н.В. Развитие экологического аудита в России // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 43. – С. 29-36. 10 Финансы и учетная политика Выпуск №7, 2019
7. Соболева О.А. Потребность в экологическом аудите и проблемы его становления в России // Вестник Псковского государственного университета. Серия: Экономика. Право. Управление. – 2016. – № 3. – С. 43-47.
8. Чиж Е.П. Экологический аудит // Инновационные технологии: теория, инструменты, практика. – 2016. – Т. 1. – С. 194-199.
9. Чуйкова Л.Ю. Экологический аудит (курс лекций) // Астраханский вестник экологического образования № 1 (17) 2011. с. 120-144.
10. Шарифов З.Р. Аудити давлатӣ ва роҳҳои тақмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З.Р. Шарифов, Р.Н. Саидов // [Паёми молия ва иқтисод](#). 2021. – № 4 (28). С.46-52.
11. Шаропов Ф.Р. Нақш ва моҳияти соҳибкории экологӣ дар шароити ташаққули "иқтисоди сабз": назария ва амалия / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. 2023. № 4-1 (63). С. 27-33.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Рачабзода Ҳасан Чалил - унвонҷӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33. Тел.: (+992) 988-00-76-77. E.mail; Hasan_7677@mail.ru

Информация об авторе:

Раджабзода Ҳасан Джалил – соискатель кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, у. С. Насира, 33. Тел.: (+992) 988-00-76-77. E.mail; Hasan_7677@mail.ru

Information about the author:

Rajabzoda Hasan Jalil – applicant of the department of public finance management of the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe highway, S. Nasir street, 33. Tel.: (+992) 988-00-76-77. E.mail; Hasan_7677@mail.ru

УДК: 366.011

НАРХГУЗОРӢ ВА СИЁСАТИ НАРХӢ ДАР БОНКҲО

Чумаев И.Қ.

Аннотатсия. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ сиёсати нархӣ яке аз механизмҳои асосии мувафақона фаъолият намудани бонкҳо дар бозори бонкӣ мебошад. Аз ин хотир муаллиф дар мақолаи худ масъалаҳои мубрами сиёсати нархгузорино аз нуқтаи назари рақобатпазирӣ ва фаъолияти самаранок мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур муаллиф сиёсати фоизӣ, сиёсати тарифӣ ва нархи хизматрасониҳоро аз нуқтаи назари амалӣ дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Илова бар ин муаллиф як қатор нишондиҳандаҳои муҳимро, ки ба нарху хизматрасониҳои бонки алоқаманданд дар сатҳи низоми бонкӣ, ки салоҳияти БМТ мебошанд таҳлилу баррасӣ дода ҳулосаҳои мушаххс баровардааст. Алабатта гуфтан мумкин аст, ки дар чунин сатҳ омода намудани мақола метавонад дар қорҳои илмӣ дигар то як андоза мусоидат намояд.

Калидвожаҳо. Низоми бонкӣ, сиёсати нархӣ, сиёсати фоизӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, масъалаҳои нархгузорӣ, устувории бонкӣ, нархи хизматрасониҳо, усулҳои нархгузорӣ, рақобати бонкӣ.

Барои иқтибос: Чумаев И.Қ. Нархгузорӣ ва сиёсати нархӣ дар бонкҳо / И.Қ. Чумаев // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 428-436.

ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ И ЦЕНОВАЯ ПОЛИТИКА В БАНКЕ

Джумаев И.К.

Аннотация. В современных экономических условиях ценовая политика является одним из основных механизмов успешной работы банков на банковском рынке. По этой причине в своей статье автор проанализировал и рассмотрел важнейшие вопросы политики занятости с точки зрения конкурентоспособности и эффективной деятельности и добился ряда существенных результатов. Также в данной статье автор проанализировал и рассмотрел процентную политику, тарифную политику и цены на услуги с практической точки зрения на уровне банковской системы Республики Таджикистан. Помимо этого автор проанализировал и рассмотрел ряд важных показателей, связанных с банковскими ценами и услугами на уровне банковской системы, которые входят в компетенцию Национального банка Таджикистан, и сделал конкретные выводы. Конечно, можно сказать, что подготовка статьи такого уровня может в какой-то степени помочь и другим научным работам.

Ключевые слова. Банковская система, политика ценообразования, процентная политика, банковские услуги, вопросы ценообразования, банковская стабильность, цена услуг, методы ценообразования, банковская конкуренция.

PRICING AND PRICING POLICY IN THE BANK

Dzhumaev I.K.

Annotation. In the current economic conditions, pricing policy is one of the main mechanisms for the successful operation of banks in the banking market. For this reason, in his article, the author analyzed and considered the most important issues of employment policy from the point of view of competitiveness and efficient operation and achieved a number of significant results. Also in this article, the author analyzed and considered the interest rate policy, tariff policy and prices for services from a practical point of view at the level of the banking system of the Republic of Tajikistan. In addition, the author analyzed and considered a number of important indicators related to banking prices and services at the level of the banking system, which are within the competence of the National Bank of Tajikistan, and made specific conclusions. Of course, it can be said that the preparation of an article of this level can to some extent help other scientific works.

Keywords. Banking system, pricing policy, interest rate policy, banking services, pricing issues, banking stability, price of services, pricing methods, banking competition.

Гузориши масъала. Дар сатҳи низоми бонкӣ яке аз механизмҳои мувафаксиятоме будани фаъолияти бонкҳо дар муҳити васеи маркетингӣ ин сиёсати дурусти нархгузорӣ мебошад ва тавасути он сатҳи қобили истифода будани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар муҳити рақобат муаян карда мешаванд ва ин тамоюлҳо ба муҳит ва шароити бозор мувофиқ мебошанд. Иброн доштан зарур аст, ки масъалаҳои нархгузорӣ дар низоми имрӯзаи бонкӣ ва бозорҳои мутаммадини молиявӣ ҳамчун омили асосӣ ва механизми иловагии расидан ба ҳадафҳои усутвори бонкӣ буда самаранокии фаъолиятро дар ҳама самт ва зинаҳои гуногун муаян менамояд. Вобаста ба ин иброн доштан зарур аст, ки нархгузорӣ дар амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бо роҳҳои гуногун сурат гирифта бонкҳо қушиш менамоянд, ки онро ба муҳити тағйирёбанда амалӣ намоянд ва дар доираи тавонанд нархи хизматрасониҳоро мутобиқ ба талаботи ҷомеа дар сатҳи хурд, миёна ва калон ба роҳ монанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзӯи

баррасишаванда дар 5 соли охир Мирсаидов А.Б., Ҳалимов Л.М., Ғайюров Ғ., Дембегиев М. Корбарӣ намудаанд.

Мақсади мақола. Баррасӣ ва таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии сиёсати нархгузорӣ дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ошкорнамоии таъсири манфии он ба бозори бонкӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Иловатан дар дараҷа ва сатҳи нархгузориҳои бонкӣ дар ҳар як давлат метавонанд як қатор омилҳо таъсир расонида як қатор маҳдудиятҳоро ба миён оранд, ки асосан онҳо ба манфиати истеъмолкунандагон ё истифодабарандагони амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ нестанд. Иловатан дар масири таъсиррасонӣ шумораи харидорони эҳтимолӣ (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) нисбат ба фурушандагони хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун истифодабаранда зиёд мебошанд. Ғайр аз ин бартариятҳои ҳудудӣ ва мавқеи истифода аз тарафи мизочон бо бо инерсияи муаяни рафтори истеъмолкунанда ҷангоми муаян намудани шарикони молиявӣ ва бонкҳои

хизматрасон, ки ҳассосияти муштариёро ба тағирёбии нархҳо коҳиш медиҳанд ҳамчун масъалаи асосӣ маҳсуб меёбад.

Тибқи сарчашмаҳо суст инкишоф ёфтани усулҳои нархгузори дар бонкҳо ба сиёсати қабулшудаи нархгузори вобаста мебошад, ки дар он сохтори хароҷот пурра ба назар гирифта намешавад. Илова бар ин, стратегияи нархгузории бонк метавонад бо стратегияи маркетинг мувофиқат накунад, ки ин ҳам сабаби нодуруст истифода шудани чунин абзор ба монанди нарх мебошад [10].

Ибраз бояд намуд, ки дар шароити имрӯза назарияи нархгузорӣ дар таҳияи стратегияҳои гуногуни нархгузорӣ аз як қатор таҷрибаҳои дар амал татбиқшуда иборат мебошад. Ташаккули стратегияи муқаррар намудани нархҳои маҳсулоти бонкӣ аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

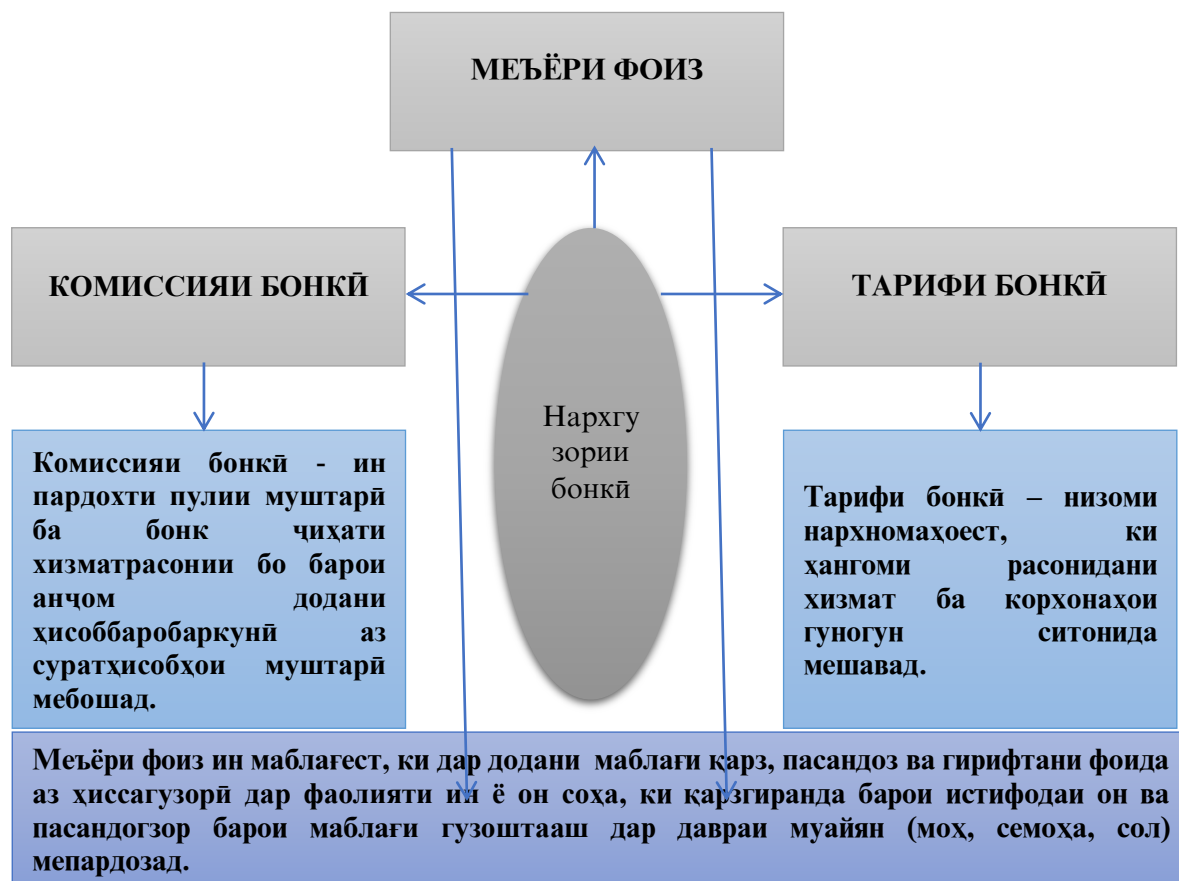
1. Муайян кардани мақсади нархгузорӣ;
2. Таърифи бахши бозори молиявӣ.

Вобаста ба муайян кардани мақсади нархгузорӣ ибраз доштан зарур аст, ки дар ин марҳала тамоми ҷараёнҳои, ки иқтидор ва беҳатарии фаъолияти бонкро дар бар мегирад ба ин инъикос карда мешавад. Дар ин маҳала ҳадафи муайян кардани нархгузорӣ ба татбиқи стратегияи ваъолияти бонк боназардошти сегментатсияи бозори бонкӣ ва гурӯҳи алоҳидаи мизоҷон муайян карда мешавад. Дар мақсади нархгузорӣ вазифа, принцип, стратегия, беҳатарӣ ва босамаргардонӣ ғоидаоварӣ меъёрҳои калидии ин масъала мебошанд. Дар ин радиф ҳадафи нархгузорино набояд ҳамчун нишондиҳандаи хусусӣ ва ба ҳам алоқаманд баррасӣ кард, зеро ноил шудан ба ҳадафҳои дар ин самт гузошташуда бояд ба татбиқи бомуваффақияти стратегияи умумии бонкӣ

ва муҳити рақобати он мусоидат карда тавонад.

Нархҳое, ки рақибон муқаррар кардаанд, бештар самаранокии стратегияи нархгузории бонкро муайян менамояд ва аз ин рӯ усулҳое, ки онҳо нархро муайян мекунанд, мавриди таҳлили муфасссал қарор мегирад. Нархи маҳсулоти бонкӣ бевосита аз сифати онҳо ва сатҳи дастрасу содда будани онҳо ба мизоҷон вобаста мебошад, бинобар ин, ҳангоми интихоби бонк барои хизматрасонӣ мизоҷон сифати хизматрасонино дар бонкҳои гуногун муқоиса кардан мувофиқи мақсад мебошад. дар ин ҷода танҳо ба институтҳои молиявие афзалият дода мешавад, ки наҳи амалиёту хизматрасониҳо ба сифати онҳо қомилан ҷавобгӯ мебошад ва ин сифат ба сандуқи қарзии низомии бонкӣ низ вобастагии зиёд дорад. Сифати сандуқи қарзӣ аз ҳаҷми маблағҳои он ва қам будани маблағҳои муаммодор иборат мебошад[2.296].

Илова бар ҳамаи ин ба андешаи мо бояд ёдовар шуд, ки дар сатҳи муносибатҳои бонкӣ ҳангоми ташкили муомилоти пулӣ ва расонидани хизматҳои сатҳи гуногун равишҳои гуногуни гирифтани ғоида вучуд дорад, ки онро ҳамчун натиҷаи фаъолияти бонкӣ низ гуфтан мумкин аст. Аз ин чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки равишҳои нархмуаянкунӣ дар сатҳи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ низ гуногун мебошад ва онҳо ҳангоми таъиноти амалиёт ба таври гуногун истифода мегарданд. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза ташкили амалиёт ва хизматрасониҳо байни бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва бонки миллии Тоҷикистон ҳангоми расонидани хизмат ё иҷрои амалиётҳо сурат мегирад, ки мушаххасоти онро дар расми 1 муқаммалан дидан мумкин аст.

Расми 1. Нархномаҳои бонкӣ ҳангоми пешниҳоди амалиёт ва расонидани хизмат дар бонкҳо.

Сарчашма. Таҳияи муллиф.

Дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои асосие, ки даромади бонкҳои тижоратӣ ва имконияту иқтидори он дар сатҳи нуфузу обрӯ аз он вобастагӣ дорад ин албата нархи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки он дар шаклҳои гуногун тавсиф карда мешаванд. Аз дигар тараф ин масъала боиси баландгардии тамоюли истифодаи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мегардад. Албатта таҷриба нишон медиҳад, ки дар сатҳи бозори бонкӣ тавачҷуҳ ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ аз як қатор омилҳои ба ҳам монанд ва мувофиқ иборат мебошад, ки асоситарини онро нархи хизматрасониҳои бонкӣ ташил медиҳад.

Барои ба ҳам мувофиқ кардани чараёни амалиёт ва хизматрасониҳои

бониро дар сатҳи даромадҳои бонкӣ ба даромадҳои фоизӣ ва ғайрифоиизӣ дохил менамоянд ва тавсифи онҳо дар анҷоми амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ гуногун мебошад. Дар раванди иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ фоизҳои бонкӣ, комиссияи бонкӣ ва тарифҳои бонкӣ васеъ истифода бурда мешаванд, ки онҳо хосиятҳои якела вале тақибҳои гуногун доранд.

Чи тавре аз расми 1 бар меояд дар низомии бонкӣ масъалаи фоизҳои бонкӣ мушаххас буда он дар амалиёти қарзӣ қабули амонату пасандоз ва дигар амалиётҳои ба ин баробар муқаррар ва ситонида мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки меъёри фоиз дар низомии бонкӣ фоизест, ки қарзгиранда барои қарзи гирифтааш ва

пасандози дар бонк гузоштааш аз рӯи меъёри муқарраршудаи бонк, тарафҳо ба якдигар ба таври моҳона, семоҳа ва солона пардохт менамоянд.

Тарифи бонкӣ–ин низоми нархномаҳоест, ки ҳангоми расонидани хизмат ба корхонаҳои гуногун ситонида мешавад ва ин гуна тарифҳо дар соҳаи савдо, хизматрасонӣ ва дигар амалҳои хусусияти давлатидошта амалӣ карда мешаванд.

Комиссияи бонкӣ - ин пардохти пулии муштарӣ ба бонк ҷиҳати хизматрасонии барои анҷом додани ҳисоббаробаркунӣ аз суратҳисобҳои муштарӣ мебошад. Илова бар ин комиссияи бонкӣ ин, як шакли даромади бонкӣ буда, барои пешниҳоди хизматҳои гуногуни ғайриқарзӣ гирифта ва пасандозҳои қабулгардида пардохта мешавад. Гуфтан

мумкин аст, ки комиссияҳои бонкӣ дар баробари ғоизҳои қарзҳои додашуда ва даромад аз амалиёт дар бозорҳои молиявӣ ба даромади амалиёти бонк дохил карда мешаванд. Қайд кардан зарур аст, ки дар нархмуқарраркунии комиссияи бонкӣ омилҳои ғоизӣ истифода гардида, онро ҳаққи хизмати бонкӣ низ мегуянд. Аз рӯи хусусият бошад, дар таҷрибаи низоми бонкӣ даромадҳо аз тариф ва комиссияи бонкӣ ба қисмати даромадҳои ғайриғоизӣ шомил мегарданд. Дар сатҳи муносибатҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан тариф дар муносибати Бонки миллии Тоҷикистон бо бонкҳои дигари тиҷоратӣ ғайриичоратӣ сурат мегирад. Аз ин хотир, иброз доштан зарур аст, ки БМТ дар расонидани хизмат ба бонку ташкилотҳои қарзии дигар дар чунин шакл аз рӯи тариф маблағ меситонад. (нигар чадвали 1)

Чадвали 1. Тарифи хизматрасониҳои ҳисоббаробаркунии байнибонкӣ тавассути қисми ҳисоббаробаркунии маҷмӯӣ дар речаи вақти воқеӣ барои бонкҳо дар Тоҷикистон

Номгӯи хизматрасонӣ	Шумораи коркарди хуччатҳои пардохтии электронӣ дар як моҳ (адад)	Нархи як хуччати пардохтии электронӣ (сомонӣ)
Коркарди хуччати пардохтии электронӣ тавассути қисми ҳисоббаробаркунии маҷмӯӣ дар речаи вақти воқеӣ	ҳангоми аз 1 то 1 000	0,70
	ҳангоми аз 1 001 то 10 000	0,50
	ҳангоми аз 10 001 ва зиёда	0,30

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои электронии <https://www.nbt.tj> БМТ сохта шудааст.

Вобаста ба маълумотҳои мавҷуда қайд кардан зарур аст, ки арзиши коркарди як хуччати пардохтии электронии пас аз соати 17:30 тавассути қисми ҳисоббаробаркунии

маҷмӯӣ дар речаи вақти воқеӣ пешниҳодшаванда 5,00 сомонӣ муқаррар карда мешавад. Аз рӯи маълумотҳо гуфтан зарур аст, ки дар шароити имрӯза тариф

асосан нархи муқарраршудаест, ки ҳамчун хароҷот барои расонидани хизмат ситонида мешавад. Вобаста ба маълумотҳои мазкур иброз доштан зарур аст, ки дар мушаххассозии тарифҳои бонкӣ нархмони муқаррарӣ истифода мегардад, ки онро асосан нархи тасдиқшуда тибқи чадвал дар бар мегирад.

Вобаста ба ин, ба андешаи мо тариф ин нархи муқарраршудаест, ки тибқи чадвали муайян вобаста ба номгӯи амалиёту хизматрасониҳо ситонида мешавад. Дар сиёсати нархӣ Бонки миллии Тоҷикистон ҳадафи дигар дошта он бештар ба

тамоюлҳои бехатарии фаъолияти бонкҳо дар сатҳи иқтисодиёт ва меъёри миёнавазнии фоизҳоро муқаррар менамояд, ки онҳо ба таври маҷмӯӣ ба тавсиб расонида аз рӯи он дар доираи қонунҳои амалкунанда назорат мебарад. Аз ин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон як қатор меъёрҳоеро, ки бо ҳисоби фоиз ба таври миёна пешниҳод мегарданд дар сомонаи расмӣ худ пешбинӣ менамояд. (ҷадвали 2)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Меъёри фоиз
Меъёри фоизи миёнавазнии пасандозҳои муҳлатнок бо пули миллий (январ - ноябр)	12,96%
Меъёри фоизи миёнавазнии қарзҳо бо пули миллий (январ - ноябр)	22,12%
Меъёри фоизи миёнавазнии қарзҳои байнибонкӣ бо пули миллий (январ - ноябр)	14,85%
Меъёри фоизи миёнавазнии қарзҳои ипотекии манзилӣ бо пули миллий (ноябр)	19,95%
Меъёри фоизи миёнавазнии қарзҳои маишию истеъмоли бо пули миллий (ноябр)	23,36%

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои электронии сомонаи <https://www.nbt.tj> БМТ сохта шудааст. (санаи мурочиат 10.12.2024)

Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи салоҳиятҳои худ сиёсати пулиро қарзии мамлакатро пеш мебарад, ки яке аз унусурҳои асосии он сиёсати нархӣ ва қурбӣ мебошад ва дар доираи он ба як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ имконияти ҳавасмандгардонии субъектҳои иқтисодиро ба миён меорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба меъёрҳои қонунӣ, ки мустақилияти бонкҳои тичоратиро дахлнопазир намудааст танҳо меъёрҳои фоизи дар ҷадвали 2 овардашударо инъикос менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тариф асосан дар самти алоқаи мобилӣ, ҳадамоти гумрукӣ ва сониян амалиёт ва хизматрасониҳои байнибонкӣ дар БМТ васеъ истифода бурда мешавад. Иброз

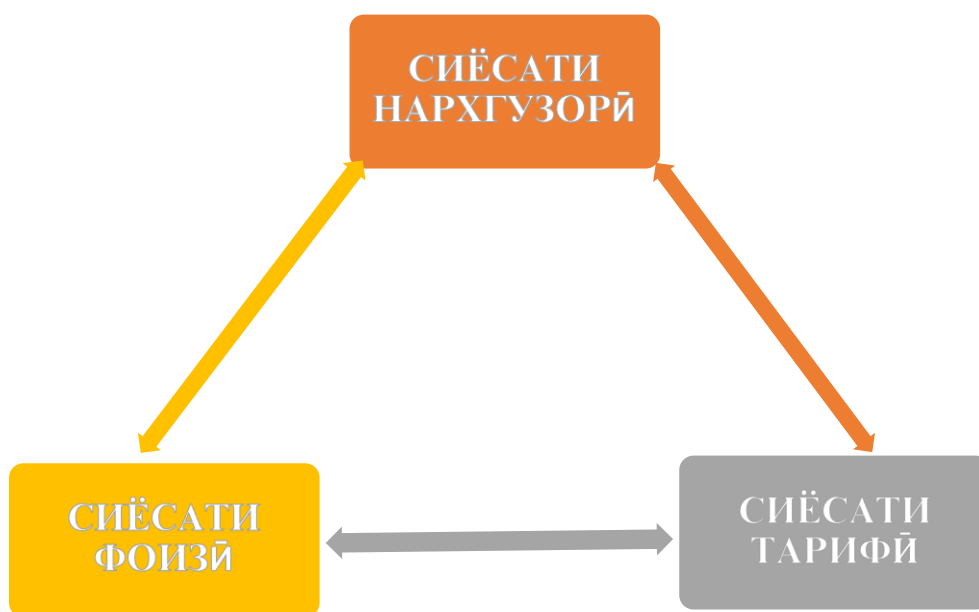
доштан муҳим ва зарурист, ки дар шароити печида ва ба ҳам омехта гардидани тамоми муносибатҳо пеша қардани гуногунфаъолиятӣ яке аз афзорҳои мебошад, ки метавонад пеши роҳи мушкилофарии равандҳои мураккабро аз байн барад. Қайд қардан ба маорида аст, ки дар шароити имрӯза бояд дар ҳама соҳаҳои фаъолият аз он ҷумла, фаъолияти бонкҳо ду масъалаи асосӣ ҳамчу ҳадафи асосӣ бошад, ки ин:

1. Усулҳои пешгирикунанда;
2. Диверсификациякунонии меъёрҳо, амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ.

Дар сатҳи муносибатҳои пулӣ усули пешгиркунадаро ба монанди илочи воқеа пеш аз вуқӯ мебошад. Аз ин хотир, иброз доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯза усули пешгирикунандаро ба монанди усули (привентивӣ) мешиносанд, ки он метавонад ба як қатор мушкилотҳоро қабл аз бавучудоии мушкилотҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Албатта дар таҷрибаи имрӯзаи низоми бонкӣ усули пешгирикунанда усуле мебошад, ки дар он ояндабинии дуруст ва мувофиқ ба талаботи ҷомеа муҳим ва зарурӣ мебошад. Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки дар сатҳи фаъолияти бонкӣ дуруст муайян намудани нархи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ яке аз масъалаҳое мебошад, ки он бо ҷараёнҳои равонии

мизочони сатҳи гуногун алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки нархмуаянкунии қаблӣ омиле мебошад, ки бонкҳо дар доираи он фаъолияти минбаъдаи худро мушаххас менамоянд. Аз ин гуфтан мумкин аст, ки барои баланд бардоштани муҳити рақобатпазирӣ сиёсати нархгузори бонк, ки онро бо шаклҳои гуногун меъёри фоиз, ҳаққи хизмат ва тариф ифода менамоянд, муҳим ва зарурӣ мебошад.

Дар низоми бонкӣ дар сатҳи сиёсати нархӣ як қатор сиёсатҳои мутаққобилаи ба ҳам алоқаманд баррасӣ ва мавриди таҳлил қарор дода мешаванд ва гуфтан мумкин аст, ки давоми мантиқии сиёсати нархиро сиёсати фоизӣ ва тарифӣ-ғайрифоизӣ ташкил медиҳад. (нигар расми 2)

Расми 2. Сохт ва шаклҳои сиёсати нархгузори амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Сиёсати нархгузори бонкҳои тичоратиро дар амал сиёсати фоизӣ ва сиёсати тарифиро дар аксар маврид дар амал татбиқ менамояд. Аз ин хотир масъала дар сатҳи бонкҳо тавасути сиёсати фоизӣ ва тарифи ҷараёнҳои амалии сиёсати нархгузори дар амал татбиқ менамоянд.

Мувофиқи сарчашмаҳои илмӣ сиёсати фоизӣ ин сиёсатест, ки онро ҳам дар сатҳи микроиқтисодӣ ва ҳам дар сатҳи макроиқтисодӣ баррасӣ кардан мумкин аст. Дар сатҳи макросиёсати фоизӣ маҷмӯи тадбирҳо дар соҳаи фоизҳо мебошад, ки ба таъмини даромаднокии низоми бонкӣ ва таъмини суръати оптималии рушди иқтисод

нигаронида шудаанд [1.31]. Илова бар ин, бояд иброз дошт, ки дар сатҳи сиёсати фоидаи масъалаи ҳавасмандгардонӣ ва дар доираи ин ҷоннок намудани самтҳои фаъолияти ба қарз нигорнидашуда ҳамчун масъалаи асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб меёбанд. Илова бар ин дар доираи сиёсати фоидаи масъалаи меъёрӣ ва дигар чараёнҳои рақобатпазирии бонк баҳодихӣ мегарданд ва дар фаъолияти бонк ҳамчун масъалаи асосӣ маҳсуб меёбанд.

Қайд кардан зарураст, ки чараёни дигари пешбурди сиёсати нархгузорӣ дар сатҳи иқтисодиёти мамлакат сиёсати тарифӣ мебошад ва он дар қисмати даромади ғайрифоизии бонкҳо нақши муҳим дорад, ки дар аксар маврид онро бо сиёсати тарифӣ ифода менамоянд. Мавриди зикр аст, ки сиёсати тарифӣ як бонк ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва универсалӣ гардонидани фаъолияти он, ҳамчунин васеъ намудани доираи хизматрасонӣ, ташкили хизматрасониҳои нав ва такмил додани маҳсулоти мавҷудаи бонкӣ ва ба инҳо монанд нигаронида шудааст. Иброз доштан зарур аст, ки ин сиёсат ҳамчун воситаҳои муҳимтарини рушди тичорат бо мизочон, инчунин яке аз воситаҳои асосии ҷалб намудани мизочони нав, ба вучуд овардани муносибатҳои мустақами ба ҳамдигар ғайрибаҳш ва беҳтар намудани муносибатҳои мавҷудаи тичоратӣ мебошад [3].

Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза масъалаи диверсификатсияи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бо ифодаи нархгузориҳои онҳо яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки тавасути он бонк метавонад

табақаҳои гуногуни мизочонро ба даст орад. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар ҷомеа мизочони сатҳи гуногун зиёд мебошанд ва ин боиси он мегардад, ки бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ фаъолияти худро мутобиқ ба талаботи мизочон ба роҳ монанд. Ин тамоилҳоро айни замон ба масоили мубрами диверсификатсияи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ инчунин ба он масъалаҳое, ки ба нархи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ рабт доранд баҳогузори намудан мувофиқи мақсад мебошад. Барои рушди сенарияҳои диверсификатсионии нархгузориҳои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ зарурияти ташкили ҷунин масъалаҳо ба андешаи мо муҳим ва зарурӣ мебошад;

- ташкили фондҳои таъиноти гуногундошта аз сарчашмаҳои гуногун барои пешниҳоди қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ бо фоидаҳои мӯяян ва тарифҳои мӯяян;

- ташкили муҳити дурусти инноватсионӣ дар заминаи техника ва технологияҳои муосири соҳавӣ ва бамаротиб афзоиш додани номгӯи хизматрасониҳои сатҳи гуногун;

- пурзур намудани иқтидори захираҳои пулии дарозмуддати бонкӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои худӣ ба хоҳири бе таъсири омилҳои мӯяян кардани меъёри фоида ва нархи хизматрасонӣ;

- ташкили диверсификатсияи нархгузориҳои амалиёту хизматрасониҳо вобаста ба ҳаҷм ва сохтори татбиқшавии пешниҳоди онҳо;

- пурзур намудани нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ идоракунии дороиҳо бо роҳи омилҳои нархӣ ва ғайринархӣ ва ғ.

Адабиёт

1. Абайдулли Т.Т. Процентная политика банка. «Экономика и социум» №1(32) 2017. Стр 31

2. Махшулов С.Қ., Сафаров Қ.С., Шарифзода Г.М. Хатари қарзӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ он / С.Қ. Махшулов, Қ.С., Сафаров, Г.М.Шарифзода / Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-1 (33). с. 196-204.
3. Назаренко Г.П. Кризис ссудного процента как одна из проблем современной экономики. Международный научный журнал «Символ науки» №11-1/2016 issn 2410-700x . с. 120
4. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка. М.: ИКЦ «ДИС», 1997. С. 21
5. П. А. Продолятченко. О роли банковского процента при формировании привлеченных ресурсов кредитной организации. Журнал научный публикации. № 2 (20) февраль 2012
6. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения. Том 1. - М.:Век, 1995. - С.67.
7. Т.Г. Бондаренк. Индивидуальные тарифы как метод управления банковской сфере. <https://translate.google.com/> / <https://translate.google.com/>
8. Ш.Қ.Хайрзода. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ. Диссертатсия докторӣ 08.00.10 / Хайрзода Ш.Қ. – Душанбе 2021.Саҳ 51.
9. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ. Душанбе 2008. Саҳ 283
10. <https://finextragroup.com> (санаи муроҷиат 21.02.2024)

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷумаев Исмадулло Курбанович - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 987230808. E-mail: ismatjuma1990@mail.ru

Информация об авторе:

Джумаев Исмадулло Курбанович - ассистент кафедры банковской деятельности, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14

Information about the author:

Dzhumaev Ismatullo Kurbanovich - assistant of the Departments of Banking.Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14

УДК:338.459

НАҚШИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Файзуллоев Ҳ.П.

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили нақши танзими давлатӣ дар рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосири иқтисодӣ бахшида шудааст. Мақолаи мазкур ба муайян кардани мушкилоти асосии корхонаҳои хурду миёна, аз қабيلي монеаҳои маъмурӣ, набудани дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва хароҷоти баланди амалиётӣ диққати махсус медиҳад. Муаллиф ба хулосае меояд, ки танзими самараноки давлатӣ, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкории хурду миёна нигаронида шудааст, шартӣ зарурии рушди устувори иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи бекорӣ дар кишвар мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурд ва миёна, танзими давлатӣ, рушди иқтисодӣ, дастгирии давлатӣ, корхонаҳои хурд.

Барои иқтибос: Файзуллоев Ҳ.П. Нақши танзими давлатӣ дар рушди соҳибкории хурду миёна дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ.П. Файзуллоев // Паёми молия ва иқтисод. - 2024 №4 (43) – С. 437-443.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Файзуллоев Ҳ.П.

Аннотация. Статья посвящена анализу роли государственного регулирования в развитии малого и среднего бизнеса в Республике Таджикистан в современных экономических условиях. В статье особое внимание уделено выявлению основных проблем, с которыми сталкиваются малые и средние предприятия, таким как административные барьеры, недостаток доступа к финансированию и высокие операционные расходы. Автор приходит к выводу, что эффективное государственное регулирование, направленное на создание благоприятных условий для малого и среднего бизнеса, является необходимым условием устойчивого экономического роста и снижения уровня безработицы в стране.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, государственное регулирование, экономический рост, государственная поддержка, малые предприятия.

THE ROLE OF STATE REGULATION IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Fayzulloev H.P.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the role of state regulation in the development of small and medium-sized businesses in the Republic of Tajikistan in modern

economic conditions. The article focuses on identifying the main problems faced by small and medium-sized enterprises, such as administrative barriers, lack of access to finance and high operating costs. The author concludes that effective government regulation aimed at creating favorable conditions for small and medium-sized businesses is a prerequisite for sustainable economic growth and a reduction in the unemployment rate in the country.

Keywords: *small and medium-sized enterprises, government regulation, economic growth, government support, small enterprises.*

Гузориши масъала. Танзими давлатии соҳибкории хурду миена дар иқтисодиёт нақши муҳим мебозад, аммо он бо як қатор мушкilot рӯ ба рӯ мешавад. Соҳибкории хурду миена аксар вақт бо норасоии захираҳои молиявӣ барои рушд ва тавсеаи тичорат рӯ ба рӯ мешаванд. Барномаҳои дастгирии давлатӣ, аз қабili субсидияҳо, грантҳо ва қарзҳои имтиезнок на ҳамеша дастрасанд. Барои ҳалли ин мушкilot равиши ҳамаҷониба зарур аст, ки сода кардани расмиети маъмурӣ, беҳтар кардани дастрасӣ ба маблағгузорӣ, дастгирии рақамисозӣ ва баланд бардоштани сатҳи таҳсилот ва тахассуси кадрҳо дар бар мегирад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар самти танзими давлати соҳибкории хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои олимони ватанӣ акс ёфтаанд: Аминов Х.И., Азимов П.Х., Ахмадбекова Н.М., Каюмов Н.К. Мирзобеков Х.Д., Муллоев П.Н. ва дигарон. Дар баробари ин, сарфи назар аз таҳқиқотҳои зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ, дар танзими давлати соҳибкории хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, коркарди иловагии илмӣ-назариявӣ ва таҳлилҳои иловагӣ талаб менамояд.

Мақсади мақола - омӯзиши нақши танзими давлатӣ дар рушди соҳибкории хурду миёна дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳисоб меравад. Нақши танзими давлатӣ дар ин раванд хеле бузург аст, зеро субот ва афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ аз ташаббусҳои давлатӣ вобаста аст.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳибкории хурду миёна (СХМ) сегменти муҳими

иқтисодиети Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар шароити тағирёбии иқтисоди миллӣ, мушкilotи иҷтимоию иқтисодӣ ва тағироти глобалӣ, дастгирӣ ва рушди СХМ барои давлат афзалиятнок мегардад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 масъалаҳои марбут ба рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла хурду миёна, ба категорияи афзалиятнок дохил мешаванд. Бо вучуди ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи соҳибкории хурду миёнаро чунин тавсиф кардан мумкин аст: аз як тараф ба соҳибкории хурду миёна имтиезу субсидияҳои зиёд дода шудааст ва аз тарафи дигар, маҳз шаклҳои хурду миёнаи хоҷагидорӣ дар сурати пайдо шудани ҳатто ҳадди ақали ҳодисаҳои бухронӣ ҳама оқибатҳои манфиро эҳсос мекунанд. [7, С34]

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки: "Давлат бояд фаъолияти худро барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ва истифодаи усулҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ ва рушди соҳибкории миёнаву хурд, хунаҳои мардумӣ ва қорҳои хонагӣ тақвият бахшад". [14]

Соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иқтисодиети миллӣ мақоми муҳим дорад ва нақши он аз якҷанд ҷиҳат иборат аст:

- Таъсиси ҷойҳои қорӣ: СХМ қисми зиёди аҳолии қобили меҳнати кишварро, хусусан дар деҳот, ки сатҳи бекорӣ баланд боқӣ мемонад, бо қор таъмин менамояд.

- Ҳавасмандгардонии навоарӣ ва ҳосилнокӣ: фаъолияти хурду миенаи соҳибкорӣ ба ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва баланд бардоштани фаъолияти истеҳсоли мусоидат намуда, ба рушди иқтисодӣ таъсири мусбат мерасонад.
- Диверсификатсияи иқтисодӣ: Бахши соҳибкории хурд ва миёна ба коҳиш додани вобастагӣ аз соҳаҳои анъанавӣ, аз қабилӣ кишоварзӣ ва энергетика мусоидат мекунад ва ба рушди самтҳои нав мусоидат мекунад: хидматҳо, истеҳсолот, савдо ва технологияҳои инноватсионӣ.
- Афзоиши даромади андозӣ: СХМ манбаи муҳими даромади андозӣ ба бучети кишвар мебошад, ки дар маблағгузориҳои барномаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ нақши калидӣ дорад.

Танзими давлатии соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди он равона карда шудааст. Ин тавассути ташаббусҳои қонунгузорӣ, сиёсати андоз, дастгирии соҳибкорон ва беҳтар кардани муҳити тиҷорат ба даст оварда мешавад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 500000 сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол аз 500000 сомонӣ то 15000000 сомонӣ аст.

Қонунгузорӣ дар ташкили ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ нақши

Ҷадвали 1. Қарзҳои хурди додашуда аз рӯи соҳаҳо, дар давра (ҳаз. сомонӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Қарзҳои хурди додашуда аз ҷониби	2019	2020	2021	2022	2023

асосӣ дорад. Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва санадҳои меъерии гуногун барои дастгирии соҳибкории хурду миёна қабул гардиданд. Яке аз санадҳои муҳим Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна" мебошад, ки масъалаҳои дастгирии СХМ, беҳтар намудани дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва соддагардонии расмиети бақайдгирии тиҷоратро танзим менамояд.[5]

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади фароҳам овардани муҳити мусоиди андоз барои соҳибкории хурду миёна дар соҳаи андозбандӣ ислоҳот мегузаронад. Дар байни ташаббусҳои муҳим содда кардани низомии андозбандӣ, ҷорӣ кардани меъерҳои имтиёзнокӣ андоз барои корхонаҳои хурд ва пешниҳоди таътили андоз барои стартапҳо ва корхонаҳои нав дар баъзе соҳаҳо мебошанд. Ин тадбирҳо ба ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ, хусусан дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявӣ равона карда шудаанд.

Барои ҳавасмандгардонии рушди СХМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои гуногуни дастгирии давлатӣ таъсис дода мешаванд. Субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ ба соҳибкорон дар соҳаҳои гуногун - аз кишоварзӣ то технологияҳои баланд кӯмак мерасонанд. Қарзҳои имтиёзнок ва маблағгузориҳои хурд, ки тавассути муассисаҳои молиявии давлатӣ ва хусусӣ дода мешаванд, низ нақши муҳим доранд. Дар солҳои охир афзоиши таваҷҷӯҳ ба рушди қарздиҳии хурд ба назар мерасад, ки ба соҳибкории хурд ва стартапҳо имкон медиҳад, ки барои рушди минбаъда маблағ ба даст оранд.

Ҳамагӣ	633 745	6 251 565	9 262 785,0	1 0 527 190,6	13 585 573,1
Бонкҳо	310 342	3 640 314	5 790 733,2	6 471 359,2	8 650 849,3
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	323 403	2 611 251	3 472 051,8	4 055 831,4	4 928 186,5
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	289 136	2 300 119	3 072 706,5	3 687 745,8	4514 327,6
Ташкилотҳои қарзии хурд	25 776	236 191	300 591,4	222172,7	240 633,2
Фондҳои қарзии хурд	8 491	74 941	98 753,9	145912,8	173 225,8

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2023 (341), БМТ-ш.Душанбе, С.-52., Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2022 (329), БМТ-ш.Душанбе, С.-50. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2021 (316), БМТ-ш.Душанбе, С.-50. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2020 (305), БМТ-ш.Душанбе, С.-60., Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2019 (293), БМТ-ш.Душанбе, С.-64.

Мувофиқи чадвали 1 дар соли 2023 ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда нисбат ба соли 2022 ба 32,1% зиёд гардида, 13,5 миллиард сомони ро ташкил дод. Аз ин рӯ дар соҳаи маблағгузори хурд инкишофи ташкилотҳои маблағгузори хурд, ки ба қонеъ гардонидани талабот ба захираҳои молиявӣ ба аҳоли ва қарздиҳӣ ба корхонаҳои хурд равона карда шудааст, нақши муҳимро мебозанд.

Доир ба ин самт дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд: “Дар Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд кардани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, дастрас ва бо ғоизи паст, инчунин, пурра қорӣ намудани низомии рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд. Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибқорӣ ва сармоягузори дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам

овардани шароити мусоид барои пешбурди ғайолияти соҳибқориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ қолиб гардонидани иқтисодии кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста қорачӯӣ менамояд. Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои соҳибқорӣ дар 7 соли охир аз 62 ҳазор ба 350 ҳазор баробар гардид”.[15]

Давлат инфрасохторро барои дастгирии соҳибқории хурду миёна, аз ҷумла инкубаторҳои тичоратӣ, технопаркҳо ва инкубаторҳои стартапҳо ғайолана рушд медиҳад. Ин муассисаҳо на танҳо қойҳои қорӣ, балки дастгирии машваратии зарурӣ, дастрасӣ ба шабакаи тамос ва имкониятҳои рушдро пешниҳод мекунад. Бояд қайд кард, ки барномаҳои омӯзишӣ ва тақмили ихтисос барои соҳибқорон ва қормандони онҳо низ аз қониби давлат дастгирӣ карда мешаванд.

Шаффофият ва пешгӯии равандҳои танзимкунада барои соҳибқории хурд ва миёна муҳим аст. Дар солҳои охир мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содда кардани расмиети маъмурии марбут ба қушодани тичорат, гирифтани иқозатномаҳо, инчунин қам кардани монеаҳои бюрократӣ талош меварзанд.

Таҳияи низоми хидматрасонии электронӣ, ба монанди бақайдгирии тичорати электронӣ ва гирифтани литсензияҳои фосилавӣ, ба суръат ва соддагардонии равандҳо мусоидат мекунад.

Давлат дар таҳия ва қабули қарорҳои дарозмуддати стратегӣ, ки самтҳои асосӣ ва афзалиятҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишварро муайян мекунад, нақши муҳим мебозад. Давлат барои зиндагӣ ва самаранокии иқтисоди миллӣ мустақиман масъул аст. Тавре Н.К. Каюмов дуруст қайд мекунад, "Барои рушди соҳибқорӣ хурду миена даҳолати ҷаҳли давлат зарур аст. Бидуни ҳимояи мустақими давлатӣ ва дастгирӣ, бидуни коҳиши матбуоти андоз, додани қарзҳои имтиёзнок, тайер кардани кадрҳо, бидуни ташкили инфрасохтори иттилоотӣ, паҳн кардани таҷрибаи пешқадами хориҷӣ, ҳимояи ҳуқуқи соҳибқорон аз худсарии бюрократӣ ва ҷинояткорӣ рушди мӯътадили соҳибқорӣ хурду миенаро таъмин кардан мумкин нест. Набудани бисере аз ин шароит дар давраи гузариш ин сохторро ба соҳаи самаранокии иқтисоди Тоҷикистон табдил медиҳад.[2]

Ба ақидаи Рязанова В.М., "Давлат қоидаҳои амалиёти тичоратии агентии иқтисодиро муайян мекунад, ҷанбаҳои алоҳидаи ҷаҳлияти субъектҳои истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи иқтисодиетро танзим мекунад, соҳаҳои ҷаҳлияти шахсонӣ алоҳида ва институтҳои системаи иқтисодиро дастгирӣ ё баргараф мекунад". [3].

Сарфи назар аз тағйироти мусбӣ ва тадбирҳои дастгирии давлатӣ, СХМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкilot рӯ ба рӯ мешавад:

- Набудани маблағгузорӣ: қорхонаҳои Хурд то ҳол дар дастрасӣ ба қарзҳо ва сармоягузорӣ душворӣ мекашанд. Меъёрҳои баланди қарз ва талаботҳои саҳти бонкҳои имкониятҳои тавсеаи тичоратро маҳдуд мекунад.
- Монеаҳои бюрократӣ: сарфи назар аз талошҳо барои осон кардани

бақайдгирӣ ва гирифтани иҷозат, соҳибқорон бо як қатор монеаҳои бюрократӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки равандҳои таъсис ва рушди тичоратро суғуст мекунад.

- Маданияти пасти соҳибқорӣ ва набудани кадрҳои баландихтисос: барои бисере аз соҳибқорони кишвар, масъалаи таҳассуси қормандон ва малақаҳои идорақунӣ муҳим бокӣ мемонад. Инчунин рушди фарҳанги соҳибқорӣ ва афзоиши дастрасии захираҳои таълимӣ барои соҳибқорон зарур аст.
- Ноустувории иқтисоди хориҷӣ: бӯҳронҳои иқтисодӣ, ноустувории бозори асёр ва монеаҳои савдои хориҷӣ (масалан, таҳримҳо ё маҳдудиятҳои содирот) ба ҷаҳлияти соҳибқорӣ хурд ва миена таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар сурати мавҷуд будани як қатор тамоюлҳои мусбат дар рушди соҳибқорӣ хурду миена дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои охир ҷаҳл гардидани шаклҳои гуногуни дастгирии давлатии ин бахши иқтисодӣ (дар шакли барномаҳои гуногун, ки дар робита ба намудҳои гуногуни ҷаҳлияти иқтисодӣ таҳия ва амалӣ карда мешаванд), тағйироти мусбат дар сохтори амалӣ намудани ҷаҳлияти соҳибқорӣ, ҳанӯз ҳам мушкilotи ҳалношуда мавҷуданд, ки рушди босуръати СХМ-ро бозмедоранд. Дар робита ба ин, минбаъд гузаронидани таҳқиқоти иловагӣ оид ба муайян намудани самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии ҷаҳлияти СХМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб карда мешавад.[6]

Рушди ояндаи СХМ дар Тоҷикистон аз як қатор омилҳо, аз ҷумла танзими самаранокии давлатӣ, рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани дастрасии захираҳои молиявӣ вобаста аст. Дар байни самтҳои ояндадор барои рушд метавон ҷудо кард:

- Рушди соҳибқорӣ деҳот: Кишоварзӣ ва қоркарди маҳсулоати кишоварзӣ соҳаҳои

муҳим барои корхонаҳои хурду миена мебошанд, ки метавонанд дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ дар деҳот нақши калидӣ дошта бошанд.

- Соҳаҳо ва стартапҳои инноватсионӣ: дастгирии технологияҳои нав ва стартапҳои инноватсионӣ, алахусус дар соҳаҳои, ба монанди технологияҳои иттилоотӣ ва энергияи барқароршаванда, як қадами муҳим дар диверсификасияи иқтисодӣ хоҳад буд.
- Рушди фаъолияти содиротӣ: Таҳкими робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва дастгирии тичорати хурд дар ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ ба баланд бардоштани рақобатпазирии молу хизматрасониҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда мусоидат менамояд.

Рушди асосҳои институтсионалӣ, таъмини фаъолияти ҳамоҳангии ҳамаи институтҳои соҳибкорӣ, тақмили инфрасохтори тичорат, рушди соҳибкории истеҳсолӣ, баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ муҳим аст.

Танзими давлатии соҳибкории хурду миена дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон нақши калидӣ дорад. Сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда, ташаббусҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати андоз, дастгирии молиявӣ ва тақмили инфрасохтор натиҷаҳои мусбат медиҳанд. Идома додани ислоҳот ва тақмили қонунгузорӣ, коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва баланд бардоштани дастрасии захираҳои молиявӣ барои мусоидат ба рушди устувори соҳибкории хурду миена, ки асоси диверсификасияи иқтисодӣ ва беҳтар кардани вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар мебошад, муҳим аст.

Адабиёт

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // *π-Economy*. 2016. №3 (245). URL: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 30.11.2024).
2. Аминов Х.И. Становление и развитие предпринимательства в республике Таджикистан // *ЭТАП*. 2017. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 30.11.2024).
3. Ахмадбекова Н.М. Формирование и становление малого и среднего бизнеса в переходной экономике Республики Таджикистан // *Фундаментальные исследования*. 2016. № 1-1. С. 99-103.
4. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2023 (341), БМТ-ш.Душанбе, С.-104
5. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2022 (329), БМТ-ш.Душанбе, С.-50.
6. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2021 (316), БМТ-ш.Душанбе, С.-50.
7. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2020 (305), БМТ-ш.Душанбе, С.-60.
8. Бюллетени омили бонкӣ, декабри 2019 (293), БМТ-ш.Душанбе, С.-64.
9. Каюмов Н.К. Приоритеты и меры по стимулированию экономического развития РТ в переходный период // *Экономика Таджикистана: стратегия развития*. -2001.- №3.-с.116-117.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ/<https://majmilli.tj/>
11. Нозимов Б.Р., Шокиров Р.С. Современное состояние развития институциональной среды малого предпринимательства в Республике Таджикистан // *Вестник Таджикского*

- государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2015. № 4(65). С. 77—84.
12. Муллоев П.Н. Региональное развитие малого и среднего предпринимательства: опыт зарубежных стран [Текст] / П.Н. Муллоев // Известия АН РТ. – Душанбе, 2020. – № 1. – С. 119-126. ISSN: 2076-2569.
 13. Орифов А.О., Мухаммадиева З.Э. Основные направления поддержки государством малого предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник ТГУПБП. 2010. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (дата обращения: 30.11.2024).
 14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.12.2019с. [Захираи электронӣ]: <https://prezident.tj/event/'missives/> (санаи мурочиат 30.09.2024).
 15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023с. [Захираи электронӣ]: <https://prezident.tj/event/'missives> (санаи мурочиат 30.09.2024).
 16. Розанова Н.М. Место и роль государственной промышленной политики как регулятора взаимодействия фирм // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика.- 1999. № 3. - С. 20.
 17. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Захираи электронӣ]: <https://mmk.tj/file/стратегияи-миллии-рушди-Ҷумҳурии-Тоҷикистон-барои-давраи-то-соли-2030pdf-2> (санаи мурочиат 10.10.2024).

Маълумот оид ба муаллиф:

Файзуллоев Ҳокимҷон Пардаевич - ассистенти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Борбад 48/5, тел: 987888817, E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

Сведения об авторе:

Файзуллоев Хокимджон Пардаевич - ассистент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, п.Борбад 48/5, тел: 987888817 E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

Information about the author:

Fayzuloev Khokimjon Pardaeovich - assistant International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 48/5, tel: 987888817 E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

УДК: 336.774.5 (575.3)

АРЗЁБИИ НАҚШИ ИМТИЁЗҲОИ ГУМРУКӢ ДАР РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷураев Ш.Н.

Дар мақола муаллиф нақши имтиёзҳои гумрукиро дар ҳавасмандгардонии соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ менамояд. Муаллиф таъсири имтиёзҳоро ба рушди корхонаҳои истеҳсолӣ ва рақобатпазирии онҳо дар бозор таҳлил мекунад. Дар мақола қайд карда шуд, ки имтиёзҳои гумрукӣ метавонанд ба кам шудани хароҷоти истеҳсолот ва беҳтар шудани вазъи молиявии корхонаҳо мусоидат кунанд. Ин, дар навбати худ, метавонад боиси афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши иқтидори содиротии кишвар гардад. Мақола барои мутахассисони соҳаи танзими гумрук, иқтисоддонҳо ва соҳибкоре, ки ба масъалаҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Тоҷикистон таваҷҷӯҳ доранд, таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд. Он метавонад ҳамчун манбаи иттилоот барои таҳияи тавсияҳо оид ба мутаносибкунии имтиёзҳои гумрукӣ ва истифодаи самараноки онҳо ба манфиати рушди баҳии истеҳсоли иқтисодии ҷумҳурӣ истифода шавад.

Калимаҳои калидӣ: имтиёзҳои гумрукӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, рақобатпазирӣ, хароҷоти истеҳсолот, вазъи молиявии корхонаҳо, ҳаҷми истеҳсолот, иқтидори содиротӣ, воридоти мол, танзими давлатӣ.

Барои иқтибос: Ҷураев Ш.Н. Арзёбии нақши имтиёзҳои гумрукӣ дар рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.Н. Ҷураев // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 444-451.

ОЦЕНКА РОЛИ ТАМОЖЕННЫХ ЛЬГОТ В РАЗВИТИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джураев Ш.Н.

В статье автор рассматривает роль таможенных льгот в стимулировании производственного предпринимательства в Республике Таджикистан. Автор анализирует влияние этих льгот на развитие производственных предприятий и их конкурентоспособность на рынке. В статье отмечается, что таможенные льготы могут способствовать снижению издержек производства и улучшению финансового положения предприятий. Это, в свою очередь, может привести к увеличению объема производства, созданию новых рабочих мест и росту экспортного потенциала страны. Статья представляет интерес для специалистов в области таможенного регулирования, экономистов и предпринимателей, интересующихся вопросами развития производственного предпринимательства в Таджикистане. Она может быть использована в качестве источника информации для разработки рекомендаций по оптимизации

таможенных льгот и их эффективному применению в интересах развития производственного сектора экономики республики.

Ключевые слова: таможенные льготы, производственное предпринимательство, конкурентоспособность, издержки производства, финансовое положение предприятий, объём производства, экспортный потенциал, импорт товаров, государственное регулирование.

ASSESSMENT OF THE ROLE OF CUSTOMS PRIVILEGES IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Juraev Sh.N.

In the article, the author examines the role of customs privileges in stimulating industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. The author analyzes the impact of these benefits on the development of manufacturing enterprises and their competitiveness in the market. The article notes that customs privileges can help reduce production costs and improve the financial situation of enterprises. This, in turn, can lead to an increase in production, the creation of new jobs and an increase in the country's export potential. The article is of interest to experts in the field of customs regulation, economists and entrepreneurs interested in the development of industrial entrepreneurship in Tajikistan. It can be used as a source of information for developing recommendations on optimizing customs privileges and their effective application in the interests of developing the manufacturing sector of the republic's economy.

Keywords: customs privileges, industrial entrepreneurship, competitiveness, production costs, financial situation of enterprises, production volume, export potential, import of goods, government regulation.

Гузориши масъала. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ ба равандҳои иқтисодии байналмилалӣ, истифодаи самараноки имтиёзҳои гумрукӣ метавонад барои рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолкунандагони маҳаллӣ ангезаи назаррас гардад. Дар шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи нокифояи имтиёзҳои гумрукӣ метавонад ба рушди соҳибкорӣ таъсири манфӣ расонад. Таҳқиқи мавзӯ барои муайян кардани мушкилоти мавҷуда ва пешниҳод кардани роҳҳои ҳалли онҳо кӯмак хоҳад кард.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Имтиёзҳои гумрукӣ ҷанбаи

муҳими фаъолияти иқтисодии хориҷиро ифода мекунад ва метавонад ба иқтисодиёти кишвар таъсири назаррас расонад. Дар асарҳои оид ба ташаккул ва идоракуни сиёсати гумрукӣ олимони хориҷии зерин таҳқиқот мебардоранд: А. Смит, П. Друкер, П. Самуэлсон, Й. Шумпетер ва дигарон. Доир ба низомҳои гумрукӣ ва истифодаи онҳо дар қорҳои илмӣ олимони ватанӣ ба монанди: Каримова М.Т., Комилов С.Ҷ., Раҳматзода Р., Раҷабов Р.К., Саидмуродов Л.Х., Фақеров Ҳ.Н., Шаропов Ф.Р., Ҷабборов А.И., Хоҷаев П.Д. ва дигарон. Мавзӯи истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ дар соҳибкорӣ ҳеле хуб таҳия шудааст, аммо омӯзиши минбаъда ва

мутобиқшавӣ ба шароити тағйиребанди бозор ва қонунгузорӣ талаб мекунад.

Мақсади мақола. Мақсади мақола ин таҳлили механизми иқтисодиё ташкилӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ дар заминаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ равона шудааст, ки ба ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, беҳтар намудани рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва мусоидат ба ҳамгирӣ ба бозорҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Муҳтавои асосии мавод. Имтиёзҳои гумрукӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳимро мебозанд. Имтиёзҳои гумрукӣ барои коҳиш додани гаронии андозӣ ва таҳкими ҳавасмандии соҳибкорон дар амалисозии лоиҳаҳо, таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзоиши сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Ҳадафи асосии имтиёзҳои гумрукӣ дастгирии соҳибкорон, рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва байналмилалӣ мебошад.

Имтиёзҳои гумрукӣ барои соҳибкорон метавонад аз тариқи кам кардани тарифҳои воридотӣ, озод кардан аз андозҳои гумрукӣ барои маҳсулоти муҳим барои иқтисодиёт, ё пешниҳод кардани тарифҳои паст барои маводҳои хом ва технологияи нав пешниҳод шавад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соҳибкорӣ яке аз василаҳои асосии рушди иқтисодӣ мебошад, татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ метавонад на танҳо дар рушди фаъолиятҳои соҳибкорӣ, балки дар рушди саноат ва хизматрасониҳо низ саҳми назаррас гузорад.

Дар ин самт Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд “Рушди бахши хусусӣ, аз ҷумла беҳдошти муносибатҳои байналмилалӣ ва соҳибкорӣ яке аз самтҳои

асосии сиёсати иқтисодӣ буда, то имрӯз доир ба тақвияти шароити давлат бо бахши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, соддагардонии расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ ва танзими фаъолияти иҷозатдиҳӣ корҳои назаррас ба анҷом расонида шуда рушди соҳибкориву сармоягузорӣ дар асоси баҳисобгирии таъсири омилҳои берунӣ талаб менамояд, ки ба ин раванд диққати махсус дода шавад”.[1]

Имтиёзҳои гумрукӣ яке аз воситаҳои муҳими рушди соҳибкорӣ мебошанд, ки барои ташаккули муҳити мусоид ва рушди иқтисодии кишвар нақши калидӣ доранд. Таъқиқи нақш ва моҳияти имтиёзҳои гумрукӣ нишон медиҳад, ки ин имтиёзҳо метавонанд шароити мусоидро барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам оранд ва хароҷоти содирот ва воридотро кам кунанд. Ин гуна имтиёзҳо ба соҳибкорон имконият медиҳанд, ки маҳсулот ва хизматрасониҳои худро бо нархи рақобатпазир дар бозор пешкаш намуда, дар фазои байналмилалӣ фаъол бошанд.

Имтиёзҳои гумрукӣ, масалан, кам кардани бочҳо ва андозҳои воридотӣ, ё ба таъхир гузоштани пардохти онҳо, ба ширкатҳо имконият медиҳанд, ки захираҳои худро беҳтар истифода баранд. Ин инчунин метавонад сармоягузориҳоро дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла саноат, савдо ва хизматрасонӣ, зиёд намояд. Дар баробари ин, чунин имтиёзҳо соҳибкоронро барои ворид кардани технологияҳои нав ва таҷҳизоти инноватсионӣ ташвиқ мекунад, ки метавонад ба тавсеаи истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ мусоидат намояд. Ҳамин тавр, сиёсати дурусти имтиёзҳои гумрукӣ на танҳо барои соҳибкорон, балки барои рушди устувори иқтисодиёти кишвар аҳамияти калон дорад.

Бояд таъкид дод, ки имтиёзҳои додашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди ҷумҳурӣ иқдоми

муҳим буда, ба рушд соҳибкории истеҳсоли ва ҳадафи чоруми миллӣ яъне саноатикунонии босуръати кишвар равона шудааст.

Вобаста ба татбиқи банди 4, моддаи 345, Кодекси гумрук, ки ба воридоти таҷҳизотҳои истеҳсолию технологӣ ва соҳибкории истеҳсоли дар кишвар рабт дода мешавад, ки ин намуди имтиёз саҳми худро дар рушди соҳибкории истеҳсоли аз он ҷумла соҳибкории истеҳсолии саноатӣ, саҳми босазое гузоштааст, ки ҷиҳати иҷрои чораҳои зиддибӯхронии Ҳукумати ҷумҳурӣ, ҳадафи чоруми миллӣ - саноатикунонии босуръати кишвар, афзоиши ҳаҷми

истеҳсоли маҳсулот, ба кор андохтани иқтидорҳои наф, истифодаи иқтидорҳои истеҳсоли ва содиротӣ як силсила тадбирҳои дахлдор амалӣ гардиданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи татбиқи имтиёзҳои додашуда ва тадбирҳои андешидашуда истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд гардида, дар соли 2021 ба 38826,1 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2020-ум 22 фоиз зиёд буда, дар 5 соли охир нишондиҳандаи баландтарин мебошад (диаг.1).

Диаграммаи 1. Ҳаҷми номиналӣ ва рушди воқеии саноат дар солҳои 2017-2021

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2022 -саҳ.355

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар вилояти Суғд 20944 млн. сомонӣ (нисбат ба соли 2020-ум 31,3 фоиз зиёд), вилояти Хатлон 10203,3 млн. сомонӣ (11,4 фоиз зиёд), ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 3683,3 млн. сомонӣ (19,0 фоиз зиёд), шаҳри Душанбе

3276,3 млн. сомонӣ (11,9 фоиз зиёд), ВМКБ 305,9 млн. сомонӣ (1,6 маротиба зиёд) ва бозҳисоби мутамарказ 413,3 млн. сомонӣ (18,9 фоиз кам) таъмин гардидааст.

Чадвали 1. Имтиёзҳои тарифии гумрукӣ ҳангоми воридоти молҳо барои татбиқи (6-6.мод 345) лоиҳаҳои сармоягузори маъқулдонистаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

СОЛҲО	Арзиши гумрукии молҳои озод шуда бо млн доллар	Пардохтҳои гумрукии озодкарда шуда бо млн сомонӣ
2017	74,1	161,6
2018	174,0	382,0
2019	35,9	104,3
2020	33,3	89,4
2021	93,032	267,505
Ҷамъ	410,332	1 004,805

Аз таҳлилии чадвали мазкур дида мешавад, ки арзиши гумрукии молҳои аз имтиёзҳои гумрукӣ озодбуда тибқи банди 6 моддаи 345 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 2017-2021 бо ҳисоби арзишӣ 25% ва бо ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ 65,5% рушд ёфтааст.

Мутобиқи банди 15, моддаи 345, Кодекси гумрук, ки ин банд соҳаи кишоварзии кишварро дар бар мегирад, бояд тазакур дод, ки соҳаи кишоварзӣ

бахши муҳимтарини иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, аҳолиро ба маҳсулоти ғизоӣ ва соҳаи саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд.

Дар натиҷаи имтиёзҳои додасуда ва корҳои анҷомдодасуда дар соли 2021 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 39769,4 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 6,6 фоиз рушд ёфтааст, ки суръати рушди он нисбат ба соли 2020 2,2 банди фоизӣ кам аст.

Диаграммаи 2. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва суръати рушди он дар солҳои 2017-2021

Манбаъ: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2022 -саҳ.353

Татбиқи намуни ин шакли имтиёзи додашуда ба рушди соҳа аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоятҳои Хатлон 6,1 фоиз (нисбат ба соли 2020), Суғд 7,1 фоиз, шаҳри ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 8,0 фоиз ва ВМКБ 2,0 фоиз таъмин гардида, ҳиссаи вилояти Хатлон 52 фоиз, вилояти Суғд 31 фоиз, шаҳри ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 15,4 ва ВМКБ 1,6 фоиз фоизро ташкил дод.

Дар натиҷа шумораи корхонаҳои парандапарварӣ дар ҷумҳурӣ ба 170 адад расонида шуд, ки аз ин корхонаҳои фаъолияткунанда 72 ададаш ба истеҳсоли гӯшт ва 98 ададаш ба истеҳсоли тухми паранда машғуланд.

Тибқи маълумоти Вазорати кишоварзӣ ба ҳолати 1 январи соли 2020 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ 9753156 сар паранда мавҷуд мебошад ва дар ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли гӯшти паранда 30,6 ҳазор тоннаро ташкил додааст. Саршумори паранда дар соли 2020 нисбат ба соли 2019-ум 7,8 фоиз, истеҳсоли тухм 35,5 фоиз ва истеҳсоли гушти паранда 1,9 маротиба зиёд гардидааст.

Қайд кардан зарур аст, ки солҳои охир соҳаи моҳипарварӣ тадриҷан рушд ёфта, шумораи хоҷагиҳои соҳа дар ҷумҳурӣ ба 352 адад расонида шуд ва дар соли 2020-ум 3571,7 тонна моҳӣ истеҳсол гардидааст, ки нисбат ба ҳамаи давраи соли 2019 шумораи хоҷагиҳои моҳипарварӣ 52 адад ва истеҳсоли моҳӣ 29,9 фоиз зиёд мебошад.

Тибқи имтиёзи дода шуда дар бахши сайёҳӣ бошад дар Тоҷикистон дар маҷмӯъ 223 ширкати сайёҳӣ фаъолият менамоянд, аз он ҷумла дар ВМКБ 44 адад, шаҳри Душанбе 108 адад, вилояти Хатлон 19 адад, вилояти Суғд 40 адад ва дар шаҳри ноҳияҳои тобеи марказ 12 адад рост меояд,

ки ин дастовар аз самарҳои имтиёзи додашудаи кишвар дар ин самт мебошад.

Дар доираи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншаклии истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва содагардонии расмиёти савдо дар кишвар корҳои амалӣ идома доранд.

Бо мақсади таҳкими истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти содиротӣ ва коҳиш додани ҳиссаи молҳои истеъмоли дар ҳаҷми умумии воридот «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ҷамъбаст ва «Барномаи давлатии рушди содирот барои солҳои 2021-2025» таҳия ва қабул шудааст.

Бо натиҷагирӣ аз амалҳои пешбинишуда ба мақсади таъмини иҷрои ҳадафи чоруми миллӣ-саноатикунони босуръати кишвар дар самти истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, ба кор андохтани иқтидорҳои нав, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазирӣ ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, густариши иқтидори содиротии кишвар як силсила тадбирҳои амалӣ гардидаанд.

Бояд қайд намуд, ки дастгирӣ ва ҳимояи соҳибкорӣ истеҳсоли дар кишвар вазифаи калидии мақомоти гумрук ба ҳисоб рафта ба рушди фаъолияти иқтисоди хориҷӣ

нигаронида шудааст. Зеро рушди соҳибкории истеҳсолӣ яке аз муҳарики асосии иқтисодиёти ҳар як кишвари рӯбаинкишоф дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад.

Барои ҳавасманд кардани истеҳсолоти дохилӣ ва таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманд байни кишварҳо, якчанд тадбирҳо ва иқдомот лозиманд, ки метавонанд ба рушди иқтисодӣ ва тақвияти рабобити байналмилалӣ мусоидат кунанд:

1. Ҳавасмандгардонии истеҳсолоти дохилӣ:

-Паст кардани андозҳо барои ширкатҳои маҳаллӣ, то ки хароҷоти истеҳсолӣ кам шавад ва онҳо тавонанд ба рақобатпазирӣ дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ ноил гарданд.

-Соҳибкории хурд ва миёнаро дастгирӣ намудан, ки он асосан манбаи эҷоди ҷойҳои корӣ ва рушди иқтисод маҳсуб меёбад.

-Сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ дар соҳаҳои муҳими иқтисодиёт, аз ҷумла инфрасохтор, саноат ва кишоварзӣ.

-Дастгирии таълим ва инноватсия, ки ба пешрафти технологияҳо ва самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад.

2. Таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманд байни кишварҳо:

-Имзои созишномаҳои тиҷоратӣ бо кишварҳои гуногун, ки боиси коҳиши бочҳои гумрукӣ ва афзоиши гардиши мол мешавад.

-Ҳамкорӣ дар соҳаи илм ва технология бо мақсади мубодилаи таҷриба ва ноу-ҳау (know-how), ки метавонад ба рушди технологияи миллӣ ва рақобатпазирӣ истеҳсолоти дохилӣ кӯмак расонад.

-Тақвияти робитаҳои дипломатӣ ва фарҳангӣ, ки метавонад шароитро барои ҳамкорӣ мутақобилан судманд фароҳам оварад ва эътимоди байни кишварҳоро боло барад.

-Тарғиби маҳсулоти маҳаллӣ дар бозорҳои байналмилалӣ ва ширкат дар намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои байналмилалӣ.

Ин тадбирҳо метавонанд ба рушди истеҳсолоти дохилӣ ва ҳамкориҳои тиҷоратӣ судманд байни кишварҳо мусоидат намоянд.

Хулоса. Мукамалгардонии механизми иқтисодӣ-ташкилии баланд бардоштани самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ яке аз омилҳои муҳим дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин раванд тавассути таҳкими механизмҳои мавҷуда ва ҷорӣ намудани ислоҳоти зарурӣ дар соҳаи сиёсати гумрукӣ ва иқтисодӣ сурат мегирад. Самтҳои асосии ин мукамалгардонӣ метавонанд чунин бошанд:

-Ҷорӣ намудани барномаҳои махсус барои дастгирии соҳибкорон дар соҳаҳои афзалиятнок (саноат, кишоварзӣ, технологияҳои нав).

-Пешниҳоди имтиёзҳо барои воридоти технологияҳои пешрафта ва маводҳои хом.

-Ташкили фондҳои дастгирии молиявӣ барои соҳибкдороне, ки аз имтиёзҳои гумрукӣ истифода мебаранд.

-Ҷорӣ намудани низоми рақамии идоракунии дар мақомоти гумрук.

-Таъсис додани платформаҳои онлайн барои бақайдгирии имтиёзҳо.

-Ба кор даровардани системаи мониторинг барои назорати истифодаи имтиёзҳо.

-Таҳияи нишондиҳандаҳои муайян барои арзёбии таъсири имтиёзҳои гумрукӣ ба рушди иқтисодиёт.

-Гузaronидани таҳлилҳои даврӣ оид ба таъсири имтиёзҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ.

-Бартараф намудани омилҳои боздоранда дар истифодаи самаранокии имтиёзҳо.

Татбиқи ин самтҳо метавонад ба ва хориҷӣ, инчунин такмили самаранокии таъсиси муҳити мусоид барои рушди идоракунии захираҳо дар иқтисодиёти соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Орлова Е.Н., Завьялова Е.О. Таможенные льготы: механизм установления и практика применения // Baikal Research Journal. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tamozhennye-lgoty-mehanizm-ustanovleniya-i-praktika-primeneniya>, санаи мурочиат 7.11.2024
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2016, ш. Душанбе <http://president.tj/node/13739> Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020-450с.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи меъёрҳои бочҳои гумрукии воридотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 августи соли 2018, №399.
4. Кочубей И.С. Классификация правовых льгот в области таможенного дела / И.С. Кочубей // Право и государство: теория и практика. -2007. - № 10 (34). - С. 122-127.
5. Раҷабов Р.К., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Иқтисодиёти ғайрифаъолияти гумрук. Китоби дарсӣ.-Душанбе: «Ирфон», 2020.-185с.
6. Раҷабов Р.К., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. Китоби дарсӣ.-Душанбе: «Ирфон», 2020.-293с.
7. Синенко О.А. Практика применения таможенных льгот в рамках территорий с особым экономическим статусом АТР / О.А. Синенко // Инновационное развитие экономики. - 2020. — № 3 (57). — С. 123-134.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷураев Шохрух Немамович- омӯзгори калони кафедраи ғайрифаъолияти гумрук, сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Борбад 48/5, тел:918-78-10-78, E-mail: shohrukh@mail.ru

Сведения об авторе:

Джураев Шохрух Немамович- старший преподаватель кафедры таможенной деятельности, начальник отдела кадров и специальных дел Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Борбад 48/5, тел:918-78-10-78, E-mail: shohrukh@mail.ru

Information about the author:

Juraev Shokhrukh Nematovich - a senior lecturer at the Department of Customs, Head of the Personnel and Special Affairs Department at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Ave., tel:918-78-10-78, E-mail: shohrukh@mail.ru

УДК: 331.101.3:658.3

ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ МОТИВАЦИИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Мирзоев Б.Р.

***Аннотация.** Новые экономические условия, связанные с переходом Республики Таджикистан и других стран постсоветского пространства к рыночным отношениям, привели к изменению парадигмы управления предприятиями, что заставило кардинально пересмотреть основные его принципы. Изменения при этом затронули как систему управления вообще (в связи с появлением новых институциональных условий ведения бизнеса и использованием информационных технологий) и управление производством (в связи с необходимостью применения новой техники и технологий), так и управление персоналом, вызванное возникновением новых качественных и количественных требований к нему, обусловленных конкурентными условиями рынка.*

***Ключевые слова.** Рыночные отношения, управление персоналом, национальная экономика, мотивация, стимулирование.*

***Для цитирования:** Мирзоев Б.Р. Генезис и эволюция теории мотивации в системе управления персоналом/ Б.Р. Мирзоев // Финансово-экономический вестник. – 2024. - № 4(43). С. 452-464.*

ЭВОЛЮТСИЯ ВА ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯИ ҲАВАСМАНДКУНӢ ДАР СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ КАДРҲО

Мирзоев Б.Р.

***Аннотатсия.** Шароити нави иқтисодии вобаста ба гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои пасошӯравӣ ба муносибатҳои бозорӣ боиси тағйир додани парадигмаи идоракунии корхона гардид, ки ба таҷдиди қулӣ аз нав дида баромадани принципҳои асосии онро водор намуд. Тағйирот ҳам ба системаи идоракунии дар маҷмӯъ (бо сабаби ба вуҷуд омадани шароити нави институтсионалии пешбурди тиҷорат ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ) ва идоракунии истеҳсолот (аз сабаби зарурати истифодаи техника ва технологияҳои нав), инчунин ба идоракунии кадрҳо, ки дар натиҷаи ба миён омадани талаботи нави сифатӣ ва миқдорӣ ба он вобаста аст, ки бо шароити рақобати бозор.*

***Калидвожаҳо.** Муносибатҳои бозорӣ, идоракунии кадрҳо, хоҷагии халқ, ҳавасмандгардонӣ, ангега.*

GENESIS AND EVOLUTION OF MOTIVATION THEORY IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM

Mirzoev B.R.

Annotation. *New economic conditions associated with the transition of the Republic of Tajikistan and other post-Soviet countries to market relations have led to a change in the paradigm of enterprise management, which forced a radical revision of its basic principles. The changes affected both the management system in general (due to the emergence of new institutional conditions for doing business and the use of information technology) and production management (due to the need to use new equipment and technology), as well as personnel management caused by the emergence of new qualitative and quantitative requirements for it, due to competitive market conditions.*

Keywords. *Market relations, personnel management, national economy, motivation, stimulation.*

Постановка проблемы: Мотивация персонала является одним из ключевых аспектов управления, непосредственно влияющим на эффективность труда, производительность, а также на атмосферу внутри коллектива. Вопросы мотивации на протяжении десятилетий находились в центре внимания как практиков, так и теоретиков, что привело к выработке множества теорий и моделей, охватывающих различные аспекты мотивации. Неопределенность и противоречия в понимании и применении различных подходов к мотивации сотрудников на разных этапах развития теории управления создают сложность для эффективного внедрения этих теорий в практическую деятельность организаций, включая промышленность. Эволюция мотивационных теорий от классических моделей до современных подходов, таких как теории самореализации и цифровизация, требуют глубокой проработки.

Анализ последних исследований и публикаций: Следует отметить, что в советский период «само понятие «Управление персоналом» в управленческой практике отсутствовало» [1, с. 7]. Функция управления персоналом сводилась к работе отделов кадров, которая заключалась в документарном сопровождении найма, увольнения, перемещения, обучения и других процессов, связанных с учетом кадров. Оплата труда

производилась по единым нормам, была фиксированной и фактически не связанной с реальной производительностью труда. В этот период сформировалась мощная централизованная система отраслевых институтов повышения квалификации, кроме того, функционировала единая государственная система социальной защиты населения (медицинское обслуживание, образование, система льгот), функции которой частично передавались на предприятия (решение жилищных вопросов, обеспечение отдыха работников и т.д.).

Цель статьи — исследовать процесс развития и изменения теорий мотивации в контексте управления персоналом, от ранних подходов до современных концепций. Статья направлена на анализ ключевых этапов эволюции мотивационных теорий, выявление факторов, повлиявших на их трансформацию, а также на определение актуальности классических моделей мотивации в современных условиях, таких как цифровизация, гибкие формы труда и изменения в социально-экономическом контексте.

Изложение основного материала. Переход к рыночным отношениям породил возникновение принципиально новых проблем в сфере наук о трудовых отношениях и персонале, требующих своего осмысления. Попытки использовать в трансформационный период зарубежный

опыт в сфере кадрового менеджмента, соблюдая многочисленные методики и тренинги консультативных центров, построенных наподобие западных, оказались неэффективными для абсолютного большинства отечественных предприятий. Выяснилось, что многие руководители не смогли организовать работу подведомственных им учреждений в целом и, в частности, в сфере управления персоналом.

Недостаточно эффективной оказалась и сформировавшаяся в республике государственная политика в сфере человеческих ресурсов: существенно ослабленная сфера профессионально-технического образования; отсутствует система развития персонала предприятий; за период трансформационного спада утрачена значительная часть квалифицированной рабочей силы. Рынок образовательных услуг несбалансирован с настоящими потребностями рынка квалифицированного труда. Качественный уровень работников предприятий не удовлетворяет требованиям, предъявляемым на международном рынке труда. В большинстве случаев в сфере кадровой политики предприятия продолжают жить одним днем, сосредотачивая все внимание на решении текущих проблем.

Система управления персоналом на большинстве предприятий не соответствует стратегии рыночных реформ, что в значительной степени сдерживает возможности реализации программ устойчивой стабилизации, оживления производства и структурной перестройки экономики, повышения качества и конкурентоспособности национальной продукции.

Поэтому сегодня все более актуально изучение и систематизация существующих концепций, теорий и практик управления

персоналом (УП), пересмотр и переосмысление их категориальной базы, формирование методологической основы адаптации международного опыта к отечественным условиям для обеспечения единства подходов при разработке новых форм и методов управления персоналом.

Современное состояние исследования вопросов управления персоналом характеризуется разнообразием общетеоретических и прикладных научных разработок национальных и зарубежных ученых, что требует обобщения и систематизации. Основы научного подхода к формированию и развитию персонала в рамках традиционной парадигмы управления заложили исследование классиков менеджмента Ф.Г. Тейлора, О. Гастева, М. Вебера, Д.А. Макгрегора, Э.Г. Мэйо, А. Файоля, М. Фоллет, Г. Эмерсона и др. Дальнейшее развитие познаний в области управления персоналом обосновано в трудах П. Дракера, Р. Лайкерта, М. Портера, Г. Саймона, М. Хьюзлида и других, что способствовало становлению теоретической базы этого научного направления в контексте современной парадигмы управления, рассматривающей персонал не только как ресурс и элемент структуры, но и как основополагающий источник формирования конкурентных преимуществ организации. Существенный вклад в развитие теории управления персоналом на основе специфики постсоветских условий трансформационного периода внесли труды русских ученых А.А. Кибанова, В. Веснин, Ю. Одегова, В. Журавлева [1], Дж. Иванцевича, Е.Маслова и др., а также отечественных: Д.А. Богини [2], В. Гриневой [3], Н. Гавкаловой, А. Колота [4], В. Колпакова, В. Дмитренко [5] и других, в которых изложены теоретико-методические аспекты кадровой политики, формирование и развитие персонала в контексте

радикальных преобразований отечественной экономики.

Но сложный путь развития этого научного направления за последние сто лет не дали ответа на основной вопрос о сущности базовой теории управления персоналом. К сожалению, национальная научная школа последние 20 лет занимается в основном попытками адаптировать западные концепции к национальным условиям, испытывая при этом как дефицит новых идей, так и объективной информации о реально происходящих процессах в сфере управления персоналом на промышленных предприятиях. Задачи комплексного исследования проблем управления персоналом предприятий в условиях трансформационного периода в направлении разработки целостной теории в нашей национальной научной литературе недостаточно. Целью статьи является

исследование эволюции и генезиса основополагающих концепций управления персоналом и формирование концептуального пространства методологических подходов как основы для разработки целостной теории управления персоналом.

Исторически формирование научных подходов к управлению персоналом началось вместе с формированием теории управления (менеджмента). Теории (концепции) управления персоналом развивались параллельно с разными школами управления. В течение времени роль человека в организации существенно изменялась, в связи с этим развивались и изменялись концепции управления персоналом.

В научной литературе выделяются следующие группы теорий (табл. 1).

Таблица 1. Основные концепции и школы управления персоналом

Концепции, школы и теории управления персоналом	Основатели и последователи	Основные идеи, которые использовались
Классические концепции: (научное управление, НОП, социальная инженерия, комплексный подход к организации труда и др.) Административное управление	Ф. Тейлор, Ф. и Л. Гилберт, М. Эмерсон, О. Гастев, П. Керженцев, М. Ветка, Ф. Дунаевский, А. Файоль, М. Фоллет, Ч. Барнард,	Рационализация и стандартизация трудовых сделок; максимальная эффективность использования рабочей силы; персональная оценка и оплата по результатам труда. Управление рассматривается как особый вид профессиональной деятельности, включающий планирование, компанию, координацию и контроль; универсальные принципы управления (14), приводящие к успеху; этика, взаимопомощь, лидерство; механизм принятия решений и подчинение приказам

Бюрократическая организация	М. Вебер	Функциональное разделение труда и иерархия властных отношений; детализация и письменное оформление обязанностей персонала; стратегия пожизненного найма; минимизация личностных свойств и субъективизма; карьерный рост на основе квалификации и опыта
Концепция «человеческих отношений»	Э. Мэйо, Ф. Ротлисбергер, Р. Лайкерт	Положительное отношение руководителей к подчиненным, здоровый морально-психологический климат и удовлетворение потребностей – главные факторы повышения производительности труда
Концепция человеческих ресурсов и школа поведенческих наук (концепции Х и Y управления; концепция Z – синтез американского и японского методов управления)	В. Скотт, М. Фоллет, А. Маслоу, Д. Макгрегор, У. Оучи	иерархия потребностей человека; закономерности поведения субъекта
Концепции ситуационного подхода	Дж. Вудворт, В. Врум, М. Стивенсон, Ф. Фидлер, П. Герси, К. Бланчард, Р. Блэйк и Д. Моутон	Зависимость эффективности управления от условий конкретной ситуации, в которой работает предприятие; способность анализировать рыночную конъюнктуру и принимать решение; SWOT-анализ; выбор адекватного стиля управления; лидерство и руководство; «управленческая решетка»
Концепции системного подхода (управление по целям, концепция «7S»; современное предприятие как открытая и закрытая система)	П. Дракер, Р. Лайкерт, Т. Питерс, Р. Уотерман, И. Ансофф	Управление по целям («management by objectives») предполагает определение целей функционирования каждого структурного элемента организации (администрации, подразделений и работников) и реализуемых проектов, для последующего наблюдения и контроля результатов совместной деятельности.

		Модель «7S», разработанная американской консультативной фирмой «МакКинсы», получила свое название от семи важнейших проблем организации и управления: strategy (стратегия) – skill (навыки, мастерство) – shared values - (общепризнанные ценности) – structure (структура) – systems (система и процессы принятия решений) – staff (персонал, кадры) – style (стиль). Современное предприятие рассматривается как открытая и закрытая система
Концепция институционального подхода	Д. Норт	Рынок – совокупность формальных и неформальных «правил игры», факторов (процедур) принуждения и преследующих собственные цели организаций («игроков»)
Современные концепции: теория человеческого капитала	М. Беккер, Я. Минсер, Т. Шульц	Влияние интеллектуального капитала на рост дохода компании
теория стратегического управления персоналом	С. Фомбрун, М. Бир, П. Боксалл, Д. Гест, Д. Сторы, Д. Парселл, К. Легге, Д. Ульрих и др.	Управление человеческими ресурсами и управление организационной структурой должны соответствовать организационной стратегии
Компетентноориентированный подход	Дж. Хоткинсон, П. Сперроу, А. Фарнем, М. Армстронг и другие	Синтез стратегического управления и социальных, личностных и психологических установок и способностей персонала

- классические теории (1880-1930 г.);	- теория человеческих ресурсов,
- теория человеческих отношений	включая бихевиористические теории (с
(начало 1930-х годов, расцвет — в 50-х	начала 1960-х годов, когда в литературе по
годах);	вопросам управления впервые появляется

термин «управление человеческими ресурсами»);

- современные концепции (с начала 80-х годов прошлого столетия).

Классические теории начинаются с работ Ф.Г. Тейлора "Управление предприятием" и "Принципы научного управления" [6], в которых изложены основы первой в мире системы научного управления, предусматривающей внедрение точных, тщательно разработанных и апробированных процедур для устранения излишних производственных операций, более эффективного использования оборудования и увеличения производительности труда. В работах Ф. Тейлора была сформулирована модель «экономического человека», которая якобы в работе не видит иного содержания, как получение денег. Индивидуальные особенности работника практически не учитывались, поскольку считалось, что они минимально влияют на производственный процесс, построенный строго на основании научного знания.

Продолжателями идей Ф. Тейлора стали представители школы научной организации труда – Фрэнк и Лилиан Гильбрет и Г.Г. Эмерсон, предложивший системный подход к организации управления, основные положения которого освещены в его книге «Двенадцать принципов производительности» [7], считающейся классической работой по организации и рационализации производства.

Следует отметить и достижение советской школы научной организации труда (НОП) в начале XX века. В 20-е годы в Советском Союзе проблемами теории и практики управления занимались более десяти крупных научно-исследовательских институтов, на предприятиях и организациях существовали сотни и тысячи первичных ячеек движения НОП,

технических бюро и секций. В одном только 1923 году было опубликовано около 60 монографических (в том числе и переводных) работ, всего выходило до 20 журналов по проблемам управления и организации производства. В Москве, Ленинграде, Харькове, Казани, Таганроге были созданы научные центры, а вокруг таких учёных, как О. Гастев, М. Витке, Ф. Дунаевский, П. Есманский, П. Керженцев и др., стали формироваться первые отечественные научные школы.

Эти научно-исследовательские центры занимались не только фундаментальными исследованиями проблем управления, но развивали прикладную науку и консультационную практику, а также готовили специалистов и управленческие кадры в этой сфере.

Методологические и методические достижения отечественных специалистов в области управления во многом предусмотрели западные исследования середины XX века, хотя в зарубежных библиографических источниках об этом практически не упоминается. Большинство отечественных подходов к этой проблеме имели общую «гуманистическую» направленность: даже те из них, созданные инженерами-техниками, во главу угла ставили развитие человеческого фактора.

Так, к примеру, О. Гастев, которого в научной литературе считают одним из лидеров организационно-технического направления [8, С. 131], основную задачу управления видел в создании предприятия как некоей «социально-инженерной машины» на основании предложенного им нового метода – «социального инженеризма». «Социальный инженеризм (инженерия)» – принцип привнесения «инженерного» (рационального) в область социальных и трудовых процессов (в западных публикациях термин «социальная инженерия», автором которого считают Г.

Паунда, появился позже – в 1922 г.). Организация труда как научное направление, по плану О. Гастева, должна создаваться на стыке социальных и естественных наук.

Основатель социальной школы управления М.А. Ветке, так же, как и О. Гастев, считал необходимым разрабатывать новую науку управления, опирающуюся на инженерную деятельность, но учитывающую человеческий фактор в производстве.

Производственная организация М. Витке рассматривал прежде всего, как систему социальных отношений на основе выделения внутренней организации и внешних отношений. «Современный администратор – это прежде всего социальный техник или инженер – в зависимости от его положения в организационной системе – строитель человеческих отношений». Идеи М. Витке во многом предшествовали выводам, сделанные уже в 30-е годы представителями школы человеческих отношений. Так, например, известен хотторнский эксперимент Е. Мэйо в полной мере подтвердил справедливость многих выдвинутых им положений.

Представителем европейского направления школы научного управления является французский экономист. Файоль, разработавший принципы новой системы организационной рационализации управления, так называемой концепции административного управления, подробно описанные в его книге «Общее и промышленное управление». Им сформулировано 14 принципов управления, в числе которых:

а) принципы структуры (разделение труда, единство цели и руководства, соотношение централизации и децентрализации, власть и ответственность, скалярная цепь (цепочка властных

полномочий, объединяющая в кольцо всех сотрудников организации));

б) принципы процесса (справедливость, дисциплина, вознаграждение персонала, единство команд, подчинение главному интересу);

в) принципы конечного результата (порядок, стабильность, инициатива, корпоративный дух).

При этом А.А. Файоль рассматривал управление как открытую систему и утверждал, что принципов менеджмента может быть больше.

В дальнейшем концепция административного управления развивалась благодаря вкладу таких учёных, как М.Н. Фоллет, Ч. Барнард, Л. Гьюлик, Л. Урвик и др. Они концентрировали свое внимание на отношениях людей. В 30-е годы прошлого столетия во главу угла были поставлены такие «человеческие» аспекты, как этика, лидерство, неформальные отношения в группе, конфликты, механизмы «принятия власти», ситуативный подход.

Важную роль в развитии менеджмента как науки, в том числе и кадрового, сыграл М.Н. Вебер, предложивший концепцию бюрократической организации. В противоположность практике «личного (семейного) менеджмента» (следует отметить, что система труда, ориентированная не на благо организации, а на интересы конкретного человека или группы лиц, к сожалению, очень распространена в нашей республике), он сформулировал основные постулаты бюрократического управления:

1) разделение труда осуществляется в соответствии с четкими определениями полномочий и ответственности работников, которые рассматриваются как официально узаконенные обязанности;

2) должности организуются в иерархическую структуру в соответствии с

формальными полномочиями, при этом каждая должность подчинена вышестоящей «инстанции»;

3) отбор и продвижение сотрудников по службе осуществляются в соответствии с их квалификацией, уровень которой определяется на экзамене или в соответствии с опытом и обучением;

4) все административные акты и решения оформляются в письменном виде. Ведение записей – это память организации, обеспечивающей преемственность во времени;

5) менеджеры не являются владельцами организации;

6) менеджеры работают по определенным правилам и процедурам, что гарантирует надежность, предсказуемость их поведения. Правила являются безличными и в равной степени относятся ко всем работникам.

Необходимость глубокого анализа поведения человека в процессе труда, индивидуальных, групповых и социальных интересов была осознана после серии научных экспериментов, проведенных профессорами-социологами Э.Мейо и Ф. Ротлисбергер в 1927-1932 гг. на американском заводе Western Electric, расположенном в г. Хотторн (так называемые хотторнские исследования). В результате была разработана новая (социальная) философия менеджмента – доктрина человеческих отношений, основанная на следующих исходных принципах: человек – это «социальное животное», включенное в контекст поведения группы; твердое подчинение и бюрократическая организация несовместимы с природой человека и его свободой; руководители должны ориентироваться в большей степени на людей, чем на продукцию.

По воззрению Э. Мейо, реализация этих принципов посредством социально-

психологических инструментов влияния на персонал (благоприятный моральный климат, демократический стиль управления) и группового (коллективного) вознаграждения работников будет способствовать решению проблем удовлетворения индивида трудом и социальной стабильности. В качестве основных методов повышения производительности труда рассматривались: "паритетное управление", "гуманизация труда", "групповые решения", "образование служащих".

Последователь Э. Мэйо – американский социолог Р. Лайкерт (R. Likert), разработал структуру идеальной (по его мнению) организации управления на предприятии. Ее основными характеристиками являются:

- стиль руководства, при котором руководитель демонстрирует свое доверие и уверенность в подчиненных;

- мотивация, основанная на стремлении руководителя поощрять подчиненного, вовлекать его в активную работу, используя групповые формы деятельности;

- коммуникация, где потоки информации ориентированы в разные стороны, и информация распределяется меж всеми участниками;

- принятие решений, которые должны быть утверждены на всех уровнях с участием всех членов организации;

- цели организации устанавливаются путем группового обсуждения, которое должно снять скрытое противодействие этим целям;

- контроль, функции которого не сконцентрированы в одном центре, а распределены между многими участниками.

Управлении персоналом стала концепция человеческих ресурсов, направленная на повышение заинтересованности работников в

качественном выполнении повседневных задач и всяческое удовлетворение их потребностей. В работе "Теория человеческой мотивации" (1943) американский психолог А. Маслоу предложил оригинальную (в виде пирамиды) классификацию потребностей человека, подразделив их на первичные (физиологические, необходимость безопасности) и вторичные (принадлежности, самоуважения и самореализации).

В 50-х годах прошлого века американский ученый Д.Н. Макгрегор сформулировал основные предположения, раскрывающие механизмы поведения работников в рамках двух противоположных теорий – X и Y. В работе «Человеческое лицо предприятия» он утверждал, что все прежние концепции менеджмента, а также школа «человеческих отношений», по сути едины и являются разновидностями теории X. Согласно последней, средний человек не любит трудиться и по возможности избегает работы. Следовательно, менеджмент вынужден прибегать к жестким (тотальный контроль и система наказаний) и мягким (убеждению и поощрению) формам принуждения. Но оба метода ошибочны, потому что не учитывают причину нежелания трудиться: дело в том, что человеку мало достойного вознаграждения за труд, ему нужна возможность самореализации, а любая форма принуждения этому препятствует.

Как более эффективную систему управления Д.А. Макгрегор рассматривал теорию Y, призванную активизировать интеллектуальные, волевые и эмоциональные качества персонала, в противоположность теории X исходившую из того, что для человека тратить моральные и физические силы на работу так же естественно, как отдыхать или играть. Это

означает, что человека можно стимулировать на труд, если дать ему возможность полностью раскрыться, брать на себя ответственность, чувствовать свою значимость для организации. К сожалению, как отмечает Макгрегор, в условиях современного индустриального общества интеллектуальный потенциал человека используется не полностью.

До кончины в 1964 г. Макгрегор работал над теорией Z, в которой пытался соединить запросы и стремления корпорации и отдельного человека. Эту незаконченную работу продолжил американский учёный У. Оучи, взявший ее в качестве названия своей книги, где постарался сформулировать эффективный тип японского подхода к управлению. При этом хотя теорию Z нельзя отнести к разряду общих теорий управления, так как она скорее дает набор характеристик управления, данная теория знаменовала попытку отказа от ситуационного подхода в пользу создания обобщенного описания управления. Предложив теорию Z управления организацией, Оучи попытался сформулировать лучшие пути управления любой организацией. Исходным пунктом концепции Оучи является положение о том, что человек – основа любой организации и от нее зависит, в первую очередь, успех функционирования организации. Оучи сформулировал основные положения и правила управления людьми, опираясь на которые можно добиться эффективного управления. Идеи теории Z в сжатом виде сводятся к следующему:

- долгосрочный наем кадров;
- групповое принятие решения;
- индивидуальная ответственность;
- медленная оценка кадров и их умеренное продвижение;
- неопределенный, неформальный контроль с помощью четких и формализованных методов;

- неспециализированная карьера;
- всесторонняя забота о работниках.

Эти идеи оказали существенное влияние на развитие управленческой науки.

Развитие теории и практики управления персоналом во второй половине XX века происходило под влиянием трудов известного американского учёного П. Дракера. Им была разработана концепция управления по целям («management by objectives»). Идея Дракера о том, что управление должно начинаться с выработки целей, а затем переходить к определению функций, системы взаимодействия и организации производства способствовала преодолению заикленности на функциях и процессах.

Интерес к организационно-управленческим исследованиям не снижается и в последние десятилетия. Появилось немало интересных теорий, которые стали широко применяться на практике. В их числе: "Структура-5" Г. Минтцберга, теория институтов и институциональных изменений Д.А. Норта, теория человеческого капитала Г. Беккером, Я. Минсером и Т. Шульцем, теории стратегического управления человеческими ресурсами (М. Армстронг, С. Фомбрун, М. Бир,

П. Боксалл, Д.Д. Гест, Д.Г. Стори, Д.Д. Парселл, К. Легге и др.). Последние характеризуются развитием стратегического подхода к управлению персоналом (человеческими ресурсами) организации. Он основан на предположении, что управление человеческими ресурсами и управление организационной структурой должны соответствовать организационной стратегии.

Отсюда и заглавие концепции – «модель соответствия».

Представители Гарвардской школы – М.А. Бор с соавторами подчеркивали

необходимость «особого подхода к управлению людьми – подхода, рассчитанного на долгосрочную перспективу, а также необходимость воспринимать людей как потенциальные активы, а не переменные расходы».

Современная зарубежная наука представлена всевозможными течениями, школами, направлениями, концепциями, которые не всегда совместимы друг с другом. По оценкам специалистов, в нем отсутствуют внутреннее единство и логическая связь. «Появление множества школ (в том числе национальных) в области кадрового менеджмента делают достаточно сомнительным однозначную классификацию этих подходов. Скорее, можно говорить о парадигмальной направленности «тектонических сдвигов», происходящих в доминирующих концептуальных схемах управленческого мышления».

Проведенный анализ показывает, что за последние сто лет произошла глубокая трансформация концепций управления персоналом от уровня отдела кадров до управления персоналом и дальше – управление человеческими ресурсами. Появление в активном профессиональном дискурсе термина «управление человеческими ресурсами» (УЧР) в 1970-е годы прошлого столетия привело к появлению новой концепции и профессиональной сферы деятельности.

Управление человеческими ресурсами стало рассматриваться как самостоятельная и равнозначная область менеджмента, наряду с такими традиционными областями, как управление финансами или управление продажами. Однако вопрос о соотношении понятий «управление человеческими ресурсами» и «управлении персоналом» продолжает дискутироваться. Некоторые авторы (например, Дж. Дженнард и Дж. Келли)

считают их идентичными. В большинстве учебников управление человеческими ресурсами рассматривается как исторический этап развития менеджмента в области управления персоналом, что означает переход от понимания персонала как носителя мускульной силы через представление о персонале как социальной системе к определению персонала как основного ресурса управления и базы формирования конкурентного преимущества организации.

Последовательное изменение концепций управления в трудовой сфере обусловило эволюцию типов управления персоналом: от пассивного до реактивного, а затем до стратегического системного управления человеческими ресурсами. При этом должна расти активность кадровых служб с участием в управлении организацией и увеличении роли социальной составляющей управления в процессе производства.

Таким образом, в проведении исследования свидетельствуют, что

эволюция систем управления, в том числе управление персоналом, характеризуется широким спектром подходов, связанных с реализацией управленческих воздействий на персонал. Для отечественных промышленных предприятий это очень тяжело, потому что зарубежные модели не всегда адекватны уровню сложности и неопределенности их функционирования в условиях трансформационного периода. Для разработки эффективной кадровой политики необходимо формирование (в качестве методической базы) определенной комплексной области, которая ассимилировала ряд теоретических концепций и подходов, учитывающих объективно существующие социально-экономические условия функционирования отечественных предприятий, их проблемы и отраслевую специфику, что позволит им самим выбирать приемлемые методы управления персоналом, ориентированные на решение текущих производственных задач и стратегических направлений развития предприятия.

Литература

1. Одегов Ю.Г. Управление персоналом/Ю.Г. Одегов, П.В. Журавлев. – М.: Финстатинформ, 2007. – 878 с.
2. Богиня Д.П. Основы экономики труда/Д.П. Богиня, О.А. Гришнова. – К.: Знание-Пресс, 2000. – 313 с.
3. Гринькова В.М. Формирование мотивационной стратегии управления персоналом предприятия: моногр. / В.М. Гринева, И.А. Грузина. – Х.: Изд.ХНЭУ, 2012. – 300 с.
4. Колот А.М. Теоретические и прикладные аспекты повышения доходов, работающих как предпосылки сохранения и развития человеческого капитала / А.М. Колот // Украина: аспекты труда. – 2005. – № 8. – С. 19-22.
5. Колпаков В.М. Стратегический кадровый менеджмент: Учеб. Пособие/В.М. Колпаков, Г.А. Дмитренко. – К.: МАУП, 2005. – 752 с.
6. Тейлор Ф. Научная организация труда/Ф. Тейлор. – М.: НКПС Транспечать, 1925. – 276 с.
7. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности /Г. Эмерсон. – М.: Экономика, 1992. – 224 с.
8. Корицкий Э.Б. Развитие науки о менеджменте в России в 1900–1950-е гг. / Э.Б. Корицкий // Российский журналчик менеджмента. – 2005. – Т. 3, № 1. – С. 127-144.

Сведения об авторе:

Мирзоев Баходур Рустамович - *кандидат экономических наук*. Заместитель исполнительного директора по воспитательной работе и связям с общественностью филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. tjbaha@yandex.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Мирзоев Баходур Рустамович- *номзади илмҳои иқтисодӣ*. Муовини директори иҷроия оид ба тарбия ва робита бо ҷомеа дар филиали донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. tjbaha@yandex.ru

Information about the author:

Mirzoev Bakhodur Rustamovich - *Candidate of Economic Sciences*. Deputy Executive Director for educational work and public relations branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. tjbaha@yandex.ru

УДК: 330.322.1

ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ЧУМҲУРӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Зубайдов Ҷ.И.

Ашурзода Ш.М.

Аннотатсия. Дар мақола заминаҳои ташаккулёбии иқтисодии сармоягузорӣ, алалхусус муайян кардан ва сафарбар намудани имкониятҳои молиявии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ҳамчун объекти таҳқиқотӣ баррасӣ мегардад.

Дар мақола шароит ва хусусиятҳои ташаккули иқтисодии сармоягузории ноҳиявӣ ҳамчун омилҳои таъсисдиҳандаи тараққиёти босуботи минтақавӣ баррасӣ карда мешавад. Усул ва равишҳои омӯзишӣ таҳлили вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳияҳо тавассути ба эътибор гирифтани имкониятҳои ҳамаҷонибаи ноҳияҳо мавриди истифода қарор дода шудааст. Муаллиф қӯиши кардааст, ки суръати воқеии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва ноҳиявиро дар заминаи тамоилгирии афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) бо таносуби суръат гирифтани маблағгузорӣ арзёбӣ намояд.

Натиҷаҳои бадастомадаро метавон дар қараёни коркарди санадҳои меъёриву ҳуқуқии нав ва ворид намудани тағйирот ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии амалкунанда, дар фаъолияти ҷорӣ ва дурнамои иқтисодии сармоягузории минтақаҳои кишвар, аз ҷумла ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ истифода намуд.

Калидвожаҳо: низомии сармоя, иқтисодии сармоягузорӣ, захираҳои молиявӣ, захираҳои зеҳнӣ, хавфҳои сармоягузорӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, фазои сармоягузорӣ, сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, сармоягузории давлатӣ, сармоягузории ташикилотҳо, сармоягузории аҳоли, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Зубайдов Ҷ.И. Ташаккулёбии иқтисодии сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар замони истиқлолият /Ҷ.И. Зубайдов, Ш.М. Ашурзода.// Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 465-476.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РАЙОНОВ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Зубайдов Дж.И.

Ашурзода Ш.М.

Аннотация. В статье рассматриваются предпосылки формирования инвестиционного потенциала, в частности определение и мобилизация финансовых возможностей районов республиканского подчинения в качестве объекта исследования.

В статье рассматриваются условия и особенности инвестиционного потенциала региона как фактор и возможности устойчивого регионального развития. Методы и подходы изучения и анализа социально экономического развития региона предопределяются с позиции мобилизации внутренних возможностей самих регионов. Автор отмечает что, реальный рост макроэкономических и региональных

показателей оценивается на базе тенденции роста ВВП (Валовый внутренний продукт) и ВРП (Валовый региональный продукт) с учётом темпа соотношения инвестиций.

Полученные результаты могут быть использованы в процессе разработки новых нормативно-правовых актов и внесения изменений в действующие нормативно-правовые акты, в текущей деятельности и перспективах инвестиционного потенциала регионов страны, в том числе районов республиканского подчинения.

Ключевые слова: система капитала, инвестиционный потенциал, финансовые ресурсы, интеллектуальные ресурсы, инвестиционные риски, макроэкономические показатели, инвестиционный климат, инвестиции в основной капитал, государственные инвестиции, инвестиции организаций, инвестиции населения, инвестиционные проекты

FORMATION OF THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE DISTRICTS OF REPUBLICAN SUBORDINATION DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Zubaidov J.I.

Ashurzoda Sh. M.

Annotation. The article examines the prerequisites for the formation of investment potential, in particular, the identification and mobilization of financial opportunities in areas of republican subordination as an object of research.

The article is considered the conditions and features of the investment potential of the region examines as a factor and conditions of sustainable regional development. The methods and approaches of studying and analysing the socio-economic development of a region are predetermines from the position of mobilizing the internal capabilities of regions. The author gives notice that the real rate of macroeconomic indicators and regional economy estimates on the basis of slope in correlation with GDP and GRP.

The results obtained can be used in the process of developing new regulatory legal acts and making changes to existing regulatory legal acts, in the current activities and prospects of the investment potential of the country's regions, including Areas of republican subordination.

Keywords: capital system, investment potential, financial resources, intellectual resources, investment risks, macroeconomic indicators, investment climate, investments in fixed assets, public investments, investments of organizations, investments of the population, investment projects.

Гузориши масъала. Мавриди зикр аст, ки таҳқиқи ҷанбаҳои методи фароҳамоварии фазои сармоягузорӣ барои имконияти рушду тақвияти иқтисодии сармоягузорӣ аз мавқеи рақобатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ мусоидат мекунад. Дар ин асос талабот ба дарёфти роҳҳои ба амал овардани

сармоягузорӣ дар минтақа ба вучуд омада, масъалаи таҳлил ва баррасии таъсири омилҳои ташаккулёбии иқтисодии сармоягузории минтақа муҳим арзёбӣ мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар заминаи самтҳои стратегии рушд, ҷалби сармоя ва роҳҳои

ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ нақши салоҳияти иқтисодии минтақаҳо баландтар мешавад, ки натиҷаи он ба васеъшавии иқтидори иқтисодии кишвар оварда мерасонад. Вобаста ба ин, таҳқиқи минбаъда ва коркарди тадбирҳои дарёфти роҳҳои нави афзун гардонидани иқтидори сармоягузорӣ, таҳия ва асоснок намудани онҳо муҳим буда, барои таъмини рушди минтақа, алаҳусус минтақаҳои дар ҳолати рушд мавқеъгирифта хеле зарур мебошад.

Мақсади мақола. Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва амалии коркарди роҳҳои ташаккулёбии иқтидори сармоягузорию ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ буда, асоснок намудани роҳҳои ҷолибияти сармоягузорию соҳаҳои иқтисодиёт ва истифодаи оқилонаи иқтидори сармоягузорию минтақа мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Ташаккули иқтидори сармоягузорӣ яке аз омилҳои муҳимми амалисозии маблағгузорӣ ба иқтисоди миллӣ мебошад. Дар шароити кунунӣ густариши босуръати равандҳои ҳамгирии иқтисодӣ зарурати фаъолгардони нақши сармоягузорию дар рушди минтақаҳо ба миён меорад. Масъалаҳои омӯзиши иқтидори сармоягузорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир мавзӯи таҳқиқоти олимони қарор гирифта, аҳамияти илмӣ ва амалии калон дорад. Иқтисоди миллии ҳар кишвар барои амалигардони тақдирестехсол ба ҳаҷми муайяни захираҳои сармоягузорӣ ниёз дорад. Интиҳоб ва коркарди сиёсати сармоягузорӣ бештар аз вазъи макроиқтисодии миллӣ, захираҳои сармоягузорӣ ва иқтидори сармоягузорӣ вобаста мебошад.

Дар марҳилаи муосир ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ ва истифодаи он дар таркиби нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии кишвар муайянкунанда баромад мекунад. Дар соли 2022 сармоягузори ба сармояи асосӣ ба андозаи 16655,2 млн сомони ро ташкил медиҳад, ки нишондиҳандаи мазкур нисбат ба ММД 14,4% мебошад, ки он соли 2015 ба 19,1% баробар буд⁴. Бо дарназардошти он ки сармоягузорӣ ҳамчун қисми таркибии нишондиҳандаи макроиқтисодӣ баромад мекунад, ба назари мо, барои беҳтар кардани вазъи иқтидори сармоягузорӣ дар кишвар аз имкониятҳои минтақавӣ бояд истифода бурд. Тибқи маълумоти омории солҳои 2015-2022 маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мутаносибан ба 2968,9 ва 5364,1 млн сомонӣ баробар мебошад. Ҳарчанд нишондиҳандаи мазкур 1,8 маротиба афзоиш ёфта бошад ҳам, аммо дар таносуб бо МММ-и ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар давраи таҳлилӣ мутаносибан ба 39% ва 27,9% баробар мебошанд⁵. Ҳамин тавр, дар муқоиса маълум мегардад, ки тақмили сармоягузорӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ зарурати баланд бардоштани дараҷаи онро барои рушд ба миён овардааст. Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бо роҳи сафарбар намудани сармоягузориҳои аҳоли дар минтақаҳо метавон ин корро амалӣ кард ва бо ин мақсад бояд аз механизми дастгирии соҳибкории хурд, васеъ кардани ҷойҳои корӣ бо дарназардошти коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, аз қабилӣ маҳсулотҳои растанипарварӣ, боғу тоқпарварӣ, маҳсулотҳои чорво ва дигар намуди хизматрасониҳои сайёҳию рушди деҳот

⁴ Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омории. - Душанбе, 2023. – С. 214, 291.

⁵ Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Агентии омори назди Президенти ҶТ. Маҷмуаи омори солони. - Душанбе, 2023. - С. 212, 293.

истифода бурд. Дар ин самт, мавқеи асосиро таркиб ва дигаргуншавии маблағгузорӣ аз маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоягузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоягузорӣ аз сармоягузорӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ соли 2015 то 2022 маълумоти зеринро ишғол менамояд. Барои арзёбии ҳаҷм, пешниҳод менамоям (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоягузорӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз соли 2015 то 2022 (млн сомонӣ)

Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ш. Роғун	1391	2245	3207	4387,9	3854	3704,3	3064	3971,7
ш. Турсунзода	154,2	103,4	83,5	129,9	134,4	143,3	157,4	396,9
ш. Ҳисор	296,6	141,4	69,7	56,6	63,7	85,2	129,5	139,0
н. Рудакӣ	147,1	119,5	170,1	243,0	231,8	240,8	96,7	156,3
ш. Ваҳдат	724,2	694,4	215,2	326,7	97,4	61,6	62,2	101,6
Ҳамагӣ	2713,1	3303,7	3745,5	5144,1	4381,3	4235,2	3509,8	4765,5
н. Нуробод	22,8	54,5	27,4	53,5	34,6	15,5	444,3	449,1
н. Рашт	50,4	21,4	32,4	39,2	38,4	32,3	116,9	31,4
н. Шаҳринав	47,8	32,6	9,0	9,4	26,9	31,4	57,7	33,1
н. Варзоб	40,8	7,3	13,8	156,5	68,8	35,1	74,3	23,6
Ҳамагӣ	161,8	115,8	82,6	258,6	168,7	114,3	693,9	537,2
н. Файзобод	29,4	32,3	35,2	270,5	105,5	30,4	17,5	55,6
н. Сангвор	4,5	5,2	5,3	3,0	5,7	8,9	13,9	6,5
н. Тоҷикобод	10,2	19,1	7,7	17,2	5	10,2	9,9	17,4
н. Лахш	50,4	26,0	29,4	2,0	1,1	5,8	2,8	5,1
Ҳамагӣ	94,5	82,6	77,6	292,7	117,3	55,3	44,1	84,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омили минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. - С. 113-115

Маълумоти ҷадвали 1 ҳаҷми рӯйи рушд чудо карда шуд, ки ҳаҷми маблағгузорию аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядихи дар солҳои 2015-2022 дар бар мегирад. Аз рӯйи дараҷабандӣ онҳо мақоми минтақаҳо дар ин самт ба се гурӯҳ баррасӣ мекунам. Ҳамин тавр, тибқи таснифот ба гурӯҳи якуми минтақаҳо аз рӯйи рушд чудо карда шуд, ки ҳаҷми умумии маблағгузорӣ дар соли 2022-ум 88,5%-и сармояи ҷалбшударо ташкил медиҳад. Гурӯҳи дараҷаи миёна бошад, 9,9% ва гурӯҳи дараҷаи поёни 1,6% рост меояд. Лекин барои ҳалли масъалаҳои ташаккули иқтисодии сармоягузорию

минтақа дараҷабандиро аз рӯйи таносуб ва тамоюлгирии он дар давраи таҳлилий бояд анҷом дод.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар баробари сарчашмаҳои маблағгузори дохилӣ дар шароити муосир, алаҳусус дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ пеш бурдани фаъолияти рушди муносибатҳои байналмилалӣ фароҳам овардани шароит ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ хеле муҳим мебошад. Ҳамин аст, ки дар солҳои охир маблағгузориҳои мустақим ва ғайримустақим ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида истодаанд. Масалан, дар соли 2021 ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 718,3 млн долларро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса бо соли 2015 ба андозаи 27% кам гардидааст⁶. Дар ин самт лозим аст, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он, аз ҷумла ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бояд субъектҳои сармоягузор барои маблағгузориҳои худ ҳавасманд бошанд. Яъне сармоягузoron аз имтиёз ва сабукиҳои ватанӣ бархӯрдор бошанд. Айни ҳол тибқи андешаи коршиносони ватанӣ дар Тоҷикистон чунин шаклҳои ҳавасмандгардонӣ ташаккул ёфта истодаанд, аз қабili бартараф кардани андозҳои гарон, шароити мусоид овардан ба соҳибкорон, пешгирии ҳолатҳои номатлуби коррупсионӣ ва муҳайё намудани муҳити рақобатпазирии озод ва монанди инҳо.

Тибқи таҳлили Бонки ҷаҳонӣ аз соли 2022 дар бораи иқтисодиёти Тоҷикистон чунин омадааст, ки дар баробари пешравиҳои назарраси кишвар дар

солҳои охир осебпазирии он то ҳол ҷой дорад. Ҳиссаи зиёди пешравиҳо аз ҳисоби интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ мебошад. Айни ҳол хатари баланди бухрони қарзӣ ва зарурати диверсификатсияи иқтисодиёт дар асоси афзун гардонидани содирот ҷой дорад. Воридшавии маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ сеяки ММД-и солонаро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, андозаи бахши хусусӣ на он қадар қаноаткунанда буда, ҳаҷми он 15% аз ҳаҷми умумии маблағгузорӣ, 30%-и истеҳсолоти саноатӣ ва наздики 13% шугли расмиро ташкил медиҳад.⁷

Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки хусусиятҳои ташаккулёбӣ ва истифодаи иқтисодии сармоягузорӣ дар кишвар аз мавҷудияти ҳассоснокии кишвар ба муҳити беруна, инчунин нокифояи истифода бурдани фишангҳои низоми бозорӣ (наrx, рақобати озод, сифат) баромада, тақвият додани онҳо барои рушд аҳамияти махсусро дар пешравии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ пайдо мекунад. Аз маълумоти омӯрӣ бармеояд, ки соли 2022 сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди Тоҷикистон 2 576,8 миллион долларро ташкил намудааст, ки аз он 618,4 млн доллар ба сармояи мустақим рост меояд. Дар доираи ИДМ кишварҳои асосии сармоягузори Тоҷикистон – Федератсияи Россия ва Қазоқистон мебошанд, ки ҳаҷми сармояи мустақими онҳо мутаносибан ба 41,7 ва 4,8 млн доллар баробар аст. Байни сармоягузориҳои мамлакатҳои хориҷи дур бошад, мавқеи асосиро Чин ишғол карда, сармояи мустақими он 429,8 млн долларро ташкил медиҳад.⁸

Хусусиятҳои ташаккулёбӣ ва истифодаи иқтисодии сармоягузори

⁶ Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Агентии омили назди Президенти ҚТ. Маҷмуаи омили солони. - Душанбе, 2022. - С. 238.

⁷ Ҳисоботи Бонки ҷаҳонӣ дар бораи иқтисодиёти Тоҷикистон, соли 2022 [Манбаи электронӣ]. -

Ҳолати дастрасӣ: <https://www.vsemirnyibank.org/ru/country/tajikistan/overview> кушода (санаи муроҷиат 15.02.2024)

⁸ Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омили. - Душанбе, 2023. – С. 242-243.

ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро, пеш аз ҳама, миқдору сифати ташаккули унсурҳои таркибии он дар доираи муҳити мушаххас муайян мекунад. Аз ҷумла воситаҳои пулӣ, пасандозҳои бонкӣ, сахмияҳо ва дигар навъҳои коғазҳои қиматнок, технология, мошину таҷҳизот, иқозатномаҳо, аз ҷумла нишонҳои молӣ, қарзҳо ва ҳар амволи дигар ё ҳуқуқи амвол, дороии зеҳнӣ мебошанд. Маҷмуи ин унсурҳо ҳамчун объекти фаъолияти соҳибкорӣ баромад карда, асоси ташаккулёбии даромади онҳо мебошад. Маҳз ҳамин нишондиҳанда дар оянда ҳамчун замина ва омили ташаккулёбии иқтисодии сармоягузорӣ дар минтақаҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бояд ба воситаи механизми идоракунии ва пурмахсул ба роҳ

мондани унсурҳои таҳлили ва ҳулосабарорӣ баромад кунад. Чунки ташаккул ва тағйирёбии иқтисодии сармоягузорӣ маҳз дар заминаи имкониятҳои сафарбаркунии захираҳо ҳамчун шартӣ рушд баромад мекунад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи ҳадафҳои стратегӣ бо дарнардости ба кор даровардани корхонаҳои амалкунанда ва сохтани корхонаҳои хурди саноатӣ дар заминаи коркарди ашёи хоми ватанӣ заминаи моддии ташаккул ёфтани иқтисодии сармоягузорӣ вучуд дорад. Дар ташаккули даромади умумии кишвар мақоми хоссаро истифодаи ММД мегирад (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои дараҷа ва таносуби ММД, МММ, сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар ҷумҳурӣ ва НТҚ (бо нархҳои амалкунанда, млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ММД	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4
Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар ҷумҳурӣ	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9	16655,2
МММ-и НТҚ	7590,6	8913,7	9719,8	11073,5	12287,7	13532,6	17314,1	19173,7
Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ НТҚ	2968,9	3502,1	3905,4	5695,4	4666,5	4405,2	4246,3	5387,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С.214-291 ва ҳисобкуниҳои муаллиф.

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 2. бармеояд, агар соли 2015 ММД 50977,8 млн сомонӣ бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 ба 115739,4 млн сомонӣ баробар буда, афзоиши он 2,3 маротибаро ташкил медиҳад. Дар давраи таҳлили ҳиссаи

сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ нисбат ба ММД аз 19,1%-и соли 2015 ба 14,4% дар соли 2022 баробар гардида, коҳишёбии он 4,7 банди фоизӣ мебошад. Инчунин, МММ-и НТҚ аз 7590,6 млн сомонии соли 2015 ба 19173,7 млн сомонӣ дар соли 2022 баробар

гардида, афзоиши он 2,5 маротиба мебошад. Ҳамзамон, агар ҳиссаи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ нисбат ба МММ-и НТҚ дар соли 2022 ба 28,1 фоиз баробар бошад, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2015 - 39,1 банди фоизиро ташкил дода, коҳишёбӣ дар давраи таҳлилӣ 11%-ро ташкил медиҳад, ки ин асосан ба махсусияти хоси инфрасохтори минтақаҳои алоҳида тааллуқ дошта, хусусияти муваққатӣ дорад.

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки новобаста аз он ки ҳиссаи сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар сатҳи ҷумхурий ва минтақаи НТҚ майли коҳишёбиро гирифтааст, ҳамзамон қайд кардан бамаврид аст, ки беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ имкониятҳои зиёди рушди минтақаҳо дар бар мегирад. Яъне дар баробари суръати ҳиссачудокунӣ

сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аломатҳои самаранокӣ низ ба назар мерасад. Аз ҷумла раванди таҳлил нишон медиҳад, ки ба ҳар як воҳиди ҳиссачудокунӣ дар маҷмӯъ афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ҷой дорад, ки ин ба назари мо, заминаи моддӣ дар оянда ба кор даровардани иқтидори сармоягузори маҳаллӣ маҳсуб мегардад. Айни ҳол майли ҷойдошта, дар ҳақиқат, самарай дар оянда афзоиш ёфтани суръати иқтидорҳои маҳаллиро заминагузорӣ менамояд.

Бо мақсади асоснок кардани мавқеи пажӯҳишӣ ва муайянсозии сабаби коҳишёбии ҳиссаи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ нисбат ба МММ-и НТҚ динамикаи таркиби сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар НТҚ дида мебароем (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Динاميкаи таркиби сармоягузорӣ ба сармояи асосии НТҚ дар солҳои 2015-2022 (млн сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Сармоягузорӣ ба сармояи асосии НТҚ	2968,9	3502,1	3905,4	5695,4	4666,5	4405,2	4246,3	5387,4
Сармоягузориҳои давлатӣ	1836,7	2528,9	2963,7	4479,9	4022,1	152,9	3208,8	4127,3
Сармоягузориҳои аҳоли	107,6	58,5	87,8	128,7	110	10,5	82,7	147,3
Сармоягузориҳои ташкилотҳои дигар	1024,6	914,7	853,9	1086,8	534,4	4248,7	954,9	1112,8

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С.113 ва ҳисобкуниҳои муаллиф.

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 3 бармеояд, моҳиятан ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз сармоягузориҳои давлатӣ, сармоягузориҳои аҳоли ва сармоягузориҳои ташкилотҳои дигар иборат аст. Аз ҷумла, дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи сармоягузориҳои

давлатӣ ба сармояи асосӣ аз 61,9%-и соли 2015 ба 76,6% дар соли 2022 ташкил додааст. Ҳамзамон, агар ба ин масъала аз рӯи таркиб назар намоем, маълум мегардад, ки мақоми сармоягузориҳои аҳоли дар ҳамин давра мутаносибан ба 3,6 ва 2,7%

тағйир ёфтааст. Сармоягузориҳои ташкилотҳои дигар бошад, мувофиқан дар давраи таҳлилий аз 34,5 то 20,7% тағйир ёфтаанд. Ҷиҳати муҳимме, ки дар ин ҷо ба назар мерасад, ки мо бояд самтеро пеш гирем, ки гаронии зиёд ба буҷети давлатӣ рост наояд. Баръакс, мавқеъеро мо бояд интиҳоб намоем, ки дар оянда мақом ва ҷаълонокии сармоягузориҳои аҳоли ва дигар ташкилотҳоро ҷоннок намоем. Бинобар ин, он ҷиҳате бояд ба эътибор гирифта шавад, ки дар вақт ва макон саҳми ҳар як омили номбаршуда арзишнокии дифференсиалиро дар бар гирад. Майли ҷойдошта дар ҳамон маврид имконияти рушд пайдо мекунад, ки агар дар баробари сармоягузориҳои давлатӣ имкониятҳо тавассути танзими давлатӣ

дарёфт ва сафарбар карда шаванд. Дар баробари ин, пайваста таносуби сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби тақвият бахшидани сармоягузориҳои аҳоли ва дигар ташкилотҳо ҳамаҷониба дастгирӣ бояд ёбад. Аз ҷумла, ба таври густурда ташвиқу тарғиб намудани дастгирии молиявии давлатии соҳибқориҳои хурду миёна дар маҳалҳо, коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, васеъгардонии имкониятҳои ҷойдошта, ки боиси тавсеаи иқтисодии сармоявии маҳаллӣ хоҳанд гашт. Ҳамаи ин дар шароити рушди маҳал, алалхусус минтақаҳо бо ҷаъолият намудани бахши воқеӣ, аз ҷумла истехсолот ва хизматрасониҳои маҳаллӣ алоқамандии зич дорад (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Сохтори такрористехсоли сармоягузориҳо ба сармояи асосии объектҳои таъйиноти истехсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, %

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Сармоягузорӣ, ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	100	100
Аз ҷумла:								
Аз нав таҷҳизонидани техникӣ ва азнавсозии корхонаҳои амалкунанда	29,9	24,5	24,8	6,3	10,5	14,9	22,9	22,7
Васеъ намудани корхонаҳои амалкунанда	1,2	1,3	1,3	0,1	1,0	3,3	1,7	1,6
Сохтмони нав	64,8	63,8	63,6	81,5	77,8	74,8	68,6	68,6
Объектҳои ҷудогонаи корхонаҳои амалкунанда	4,15	10,34	10,36	12,08	10,73	6,95	6,81	7,02

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи омори. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С.292 ва ҳисобкунҳои муаллиф

Аз маълумоти чадвали 4 маълум мегардад, ки шуруъ аз соли 2015 ҳиссаи харочот барои аз нав таҷҳизонидани техникӣ ва азнавсозии корхонаҳои амалкунанда дар ҳаҷми умумии сармоягузори асосӣ коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон, ҳиссаи васеъ намудани корхонаҳои амалкунанда, сохтмони нав ва объектҳои ҷудогонаи корхонаҳои амалкунанда афзоиш ёфта, дар ин давра маблағгузорӣ ба қисми ғайрифаволи сармояи асосӣ бештар гардидааст. Вазни хоси қисми ғавол, ки ҷузъи асосиаш мошину таҷҳизот мебошанд, дар давоми солҳои 2015-2022 тақрибан 7,2% коҳиш ёфтааст. Дар робита ба беҳтар кардани таркиби сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ

қайд кардан бамаврид аст, ки рушди иқтисоди миллӣ дар маҷмуъ аз рушди субъектҳои иқтисодии минтақаҳои алоҳида, аз ҷумла НТҚ вобаста аст. Дар ин самт, барои ғаволгардонии шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар маҳалҳо воситаҳои асосии замонавӣ бештар гардида, бо фарогирии инноватсионии кору ғаволият заминаҳои моддии ғаволияти сармоягузорӣ бояд афзоиш ёбад. Дар робита ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, ҳамин гуна объект минтақаи Рашт интихоб гардида, нишондиҳандаҳои маҷмуии сатҳи минтақавии сармоягузорӣ ба сармояи асосии минтақаҳои Ҳисор ва Рашт мавриди муқоиса қарор дода шуд (Диаграммаи 1).

Диаграммаи 1.- Тамоили дигаргуншавии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар минтақаҳои Ҳисор ва Рашт (млн сомонӣ)

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С 113 ва ҳисобкуниҳои муаллиф.

Чӣ тавре ки аз маълумоти диаграммаи 1 бармеояд, дар натиҷаи муқоиса маълум мегардад, ки дар минтақаи Рашт сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ суръати нисбатан суст дорад. Маҳз ҳамин ҳолат

номутаносибиро байни маҷмуи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ба миён овардааст. Яъне, агар ҳиссаи сармоягузорӣ ба сармояи асосии минтақаи Ҳисор дар соли 2015 – 2022

мутаносибан ба 95,3 ва 90,5% баробар бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар минтақаи Рашт 4,6 ва 9,4%-ро дар бар мегирад. Аз ин ҷо муаммои асосӣ бармеояд, ки баробарии дастгирии молиявӣ дар минтақаҳо ҳамчун омили рушди иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Дар ҳолати нигоҳ доштани раванди мазкур имкон фароҳам меояд, ки дар оянда имкониятҳои зиёди васеъ шудани инфрасохтори истеҳсоли ва афзоиши неруи сармоявӣ пайдо шавад.

Бо дарназардошти дигаргуниҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва вусъат пайдо кардани соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва хизматрасонии ғайримоддӣ, ҳолати ҳама иқтидорҳо, микёс, вазъи сиёсӣ, вазъи иқтисоди ҷаҳон ва ғайра масоилу вазифаҳои иқтидори сармоягузории кишвари моро махсус эътироф кардан мумкин аст⁹.

Дарёфт ва сафарбар кардани имкониятҳои сармоягузории Тоҷикистон, хусусан дар раванди бартарафсозии ақибмондагии сатҳи техникий соҳаҳои рӯ ба бозори дохилӣ зарур аст. Ба воситаи бозсозии куллии иқтидорҳои аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ куҳнашуда, дар асоси таҷдиди иқтидорҳои истеҳсолии феълӣ имконияти баҳисобгирии тағйироти сохтори комплекси илмию техникий кишвар барои рушди соҳаи инноватсионӣ-саноатӣ истифода бурда мешаванд.

Аз рӯйи таркиб тақмили марҳалаҳои рушди зерсохтори иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо бо дарназардошти хусусиятҳои он барои пешбурди сиёсати сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ хеле зарур аст. Дар ин самт риояи талаботи қонунгузории соҳавӣ таъсирбахш баромад

мекунад. Бо ин мақсад масъалаҳои зерин бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор дода шаванд:

- ташкили заминаи қонунии танзимкунандаи тақсими вазифа, ҳуқуқ, тадбирҳои назорат ва масъулият барои пешбурди сиёсати сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳо;

- арзёбии воқеъбинонаи талаботи минтақаҳо ба маблағи буҷетӣ барои тамвили хароҷоти асосӣ.

Барои ин як қатор шартҳо зарур мебошанд:

1. Мавҷудияти Консепсияи мукаммали сиёсати сармоягузории кишвар, ки дар заминаи манфиатҳои наздиктарину стратегияи кишвар тадбирҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

- татбиқи яқҷояи сармоягузориҳо ва инноватсияҳо;

- муайян кардани самтҳои босамартарини истифодаи захираҳои маҳдуд ва зуд талофӣ шудани онҳо;

- назорати харҷ ва бозгашти маблағҳои давлатӣ, муҳлати талофӣ шудани онҳо.

2. Кумаки давлат барои фаъолсозии равандҳои сармоягузорӣ тавассути механизмҳои ҳуқуқӣ, андоз, сиёсати истеҳлок, ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ, омилҳои дигар.

3. Фаъолтар кардани механизмҳои бозорӣ ва зерсохтори онҳо (бонкҳо, биржаҳо, фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои суғурта ва дигар муассисаҳои зерсохтори иҷтимоӣ).

Ҳамин тариқ, ташаккулёбӣ ва истифодаи иқтидори сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар интиҳоб ва коркарди сиёсати сармоягузорӣ аз вазъи

⁹ Маъдиев С., Зубайдов Ҷ.И. Зарурати таҳлили оморию эконометрикии ташаккули иқтидори инвестиционии минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Маъдиев, Ҷ.И. Зубайдов //

Паёми молия ва иқтисод. 2020.– № 1 (21). С - 54-61.

макроиқтисодии миллӣ вобастагии зич дорад.

Мусаллам аст, ки сармоягузорӣ ҳамчун қисми таркибии нишондихандаи макроиқтисодӣ маҳсуб меёбад. Барои беҳсозии вазъи иқтисодии сармоягузорӣ дар кишвар аз имкониятҳои минтақавӣ бояд истифода бурд. Қараёни таҳқиқ нишон дод, ки ташаккулёбии сармоягузорӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ зарурати баланд бардоштани дараҷаи онро барои рушд ба миён овардааст. Заминаҳои

ташаккулёбӣ ва истифодаи иқтисодии сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз сафарбарнамоии сармоягузориҳои аҳоли ба минтақаҳо, механизми дастгирии соҳибкории хурд, васеъ кардани ҷойҳои корӣ, коркарди ашъи хоми маҳаллӣ, аз қабилӣ маҳсулоти растанипарварӣ, боғу тоқпарварӣ, маҳсулоти чорво ва дигар намуди хизматрасониҳои сайёҳию рушди деҳот алоқамандии зич дорад. Бояд гуфт, ки субъектҳои сармоягузор барои маблағгузориҳои худ ҳавасманд ва аз имтиёзҳои миллӣ бояд бархӯрдор бошанд.

Адабиёт

1. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои солҳои 2016-2020.
2. Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293.
3. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми сентябри соли 2021, №358.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 мартӣ соли 2016, № 1299.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023с.
6. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омори. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 143с.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
8. Кошонова, М. Р. Модели регрессионии арзёбии иқтисодии сармоягузорӣ ва роҳҳои тақмили он дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ / М. Р. Кошонова, Ҷ. И. Зубайдов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-2(39). – Р. 18-28. – EDN SUOUEY.
9. Маъдиев С., Зубайдов Ҷ.И. Зарурати таҳлили оморию эконометрии ташаккули иқтисодии инвестиционии минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Маъдиев, Ҷ.И. Зубайдов // Паёми молия ва иқтисод. 2020.– № 1 (21).С-54-61.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Зубайдов Ҷонибек Иброҳимович - муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов, 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru

Ашурзода Шохмурод Мирзомурод - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти ғумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 918-16- 13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

Сведения об авторах:

Зубайдов Джонибек Иброхимович - старший преподаватель кафедры финансы Государственного финансово-экономического университета Таджикистана, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru

Ашурзода Шохмурод Мирзомурод - кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Национального университета Таджикистана. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-16-13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

Information about the authors:

Zubaidov Jonibek Ibrohimovich – Senior teacher of the Department of Finance, The Tajik State Finance and Economics University. Address: 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tel.: (+992) 931 5255 22. E-mail: jonibek-010188@mail.ru.

Ashurzoda Shohmurod Mirzomurod- candidate of economic sciences, associate professor of the department of customs activities, Tajik National University. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-16-13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

УДК: 336.711

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ БАНКОВСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Гаюров Г.Х.
Одинаев С.П.

Аннотация. В данной статье рассматриваются банковский потенциал и экономический потенциал. Авторы теоретически исследуют интеграцию банковского потенциала с экономическим потенциалом и обосновывают, что банковский потенциал играет ключевую роль в экономическом прогрессе, а при целенаправленном использовании и во взаимосвязи с экономическим потенциалом способен повысить эффективность национальной экономики и обеспечить ее дальнейшее развитие. Кроме того, был проанализирован современный уровень укрепления банковского потенциала в Республике Таджикистан, дана оценка процесса формирования банковских ресурсов и их целевого использования в развитии различных отраслей экономики. Авторы предоставили обоснованные рекомендации относительно интеграции банковского и экономического потенциала.

Ключевые слова: банковская система, банковский потенциал, экономический потенциал, реальный сектор экономики, национальная экономика, кредитные организации, управление банковскими ресурсами, банковский кредит, инфляция, кредитоспособность.

Для цитирования: Гаюров Г.Х. Теоретические аспекты влияния банковского потенциала и экономического потенциала на экономическое развитие / Г.Х. Гаюров, С.П. Одинаев// Финансово-экономический вестник. – 2024. - № 4(43). С. 477-488.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРІЯВИИ ТАЪСИРИ ИҚТИДОРИ БОНКӢ ВА ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДӢ БА РУШДӢ ИҚТИСОДИЁТ

Гаюров Г.Х.
Одинаев С.П.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур иқтидори бонкӣ ва иқтидори иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон ҳамгироии иқтидори бонкиро бо иқтидори иқтисодӣ аз нигоҳи назариявӣ пажӯҳиш намуда, асоснок менамоянд, ки иқтидори бонкӣ дар пеишрафти иқтисодӣ саҳми калидӣ дошта, ҳангоми истифодаи мақсаднок ва амалқарди яқоя он бо иқтидори иқтисодӣ метавонад, ки самаранокии иқтисоди миллиро таҳким бахшад ва рушди минбаъдаи онро таъмин намояд. Илова ба ин, ҳолати муносири тақвиятёбии иқтидори бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, раванди ташаккулёбии захираҳои бонкӣ ва истифодаи мақсадноки онҳо дар ҷараёни рушди соҳаҳои муҳталифи иқтисодӣ баҳогазорӣ шудааст. Ҷиҳати ҳамгироии

иқтидори бонкӣ ва иқтидори иқтисодӣ аз ҷониби муаллифон тавсияҳои асоснок пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, иқтидори бонкӣ, иқтидори иқтисодӣ, иқтисоди воқеӣ, иқтисоди миллӣ, ташиклотҳои қарзӣ, идоракунии захираҳои бонкӣ, қарзи бонкӣ, таваррум, иқтидори қарзӣ.

THEORETICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF BANKING POTENTIAL AND ECONOMIC POTENTIAL ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Gayurov G.H.
Odinaev S.P.

Abstract. This article examines banking potential and economic potential. The authors theoretically examine the integration of banking potential with economic potential and substantiate that banking potential plays a key role in economic progress, and when used purposefully and in conjunction with economic potential, it can improve the efficiency of the national economy and ensure its further development. In addition, the current level of strengthening the banking potential in the Republic of Tajikistan was analyzed, an assessment was made of the process of forming banking resources and their targeted use in the development of various sectors of the economy. The authors provided substantiated recommendations regarding the integration of banking and economic potential.

Keywords: banking system, banking potential, economic potential, real sector of the economy, national economy, credit institutions, management of banking resources, bank credit, inflation, creditworthiness.

Изложение проблемы. В экономической литературе экономический потенциал как объект исследования, часто изучается, а также довольно глубоко рассматриваются вопросы эффективного использования и перспективы развития экономического потенциала. Поэтому в данных источниках предлагаются разные определения понятия экономического потенциала. Например, в современном экономическом словаре говорится, что экономический потенциал характеризуется количеством трудовых ресурсов и качеством их профессиональной подготовки, объемом производственных мощностей, наличием транспортных средств, степенью развития непродовольственной сферы, достижениями науки и техники.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования показали, что некоторые ученые обосновывают категорию экономический потенциал как научную, т.е. придерживаются мнения того, что экономический потенциал является объектом исследований в экономической науке. По этой причине сегодня экономический потенциал исследуется со стороны многих ученых - экономистов.

Цель статьи. Целью данной статьи является исследование теоретических аспектов взаимодействия банковского и экономического потенциала и разработка рекомендации об их эффективное влияние на экономическое развитие.

Основное содержание материала. В современных условиях представляется, что банковский потенциал, является

часть экономического потенциала каждой страны, в этой связи нами рассмотрены содержание, сущность и специфика экономического потенциала. Для того чтобы понять банковский потенциал в более широком смысле, необходимо изучить и рассмотреть экономический потенциал. Многие ученые настаивают на том, что если объединить банковский и экономический потенциал, то можно получить мощный рычаг экономики, поэтому целенаправленное использование банковского и экономического потенциала в реальном секторе экономики развивает экономику страны в целом.

Шафикова М.Т. и Яковенко М.А., подчеркивают, что «экономический потенциал это совокупная способность отраслей народного хозяйства производить промышленную и сельскохозяйственную продукцию, осуществлять капитальное строительство, перевозки грузов, оказывать услуги населению в определенный исторический момент»[21,с.230] Гуров И.В. и Зайцева Е.П. исследуя понятие «экономический потенциал», отметили, что «экономический потенциал представляет собой совокупную способность наличных ресурсов материальных фондов и людей обеспечить оптимальный уровень производства продукции и услуг производственного и непроизводственного назначения, при наиболее полном использовании производительных сил, всех богатств страны в соответствии с характером производственных отношений» [8,с.189].

Представляется, что данная трактовка считается приемлемой, по той причине, что более обширно отражает содержание, структуру и общие составляющие экономического потенциала. Близким к точке зрения Гурова И.В. является трактовка экономического

потенциала Пешковой Е.П. «как совокупной способности общества использовать имеющиеся ресурсы, для создания максимального объема продукта и услуг как производственного, так и непроизводственного характера» [15,с.56]. Ряд учёных, в том числе, Арутюнов Д.В. и Сульман А.Н., в своих работах не разделяют экономического потенциала от народного хозяйства. Они определяют экономический потенциал как имеющиеся ресурсы в области народного хозяйства [3,с.29]. Характеризуя данное понятие, Арутюнов Д.В., отмечает, что «это совокупность ресурсов страны, составляющие необходимое условие производства товаров, оказания услуг и обеспечения жизни людей. Автор выделяет элементы, которые образуют структуру экономики, в том числе: нематериальные запасы, производственные, нефинансовые и непроизводственные активы» [3,с.29] Как подчеркивает Самадов Р.И. в своей диссертационной работе «количество и качество трудовых резервов, объемы производственных мощностей, производственная способность аграрного сектора, протяженность транспортных коммуникаций и наличие транспортного звена, развитие секторов непроизводственной сферы, достижения НТП, ресурсы полезных ископаемых т.е. все компоненты, образующие производительные силы общества составляют экономический потенциал» [17,с.15]

Вышеизложенное свидетельствует о том, что в научной сфере определение экономического потенциала рассматривается достаточно широко, т.е. от ограниченного его понимания как объема производства, до такой однонаправленной категории как социально - экономическая система.

Таким образом, исследования показали, что в современной

экономической литературе существуют различные трактовки понятия «экономический потенциал», и каждое из них трактуется по своему, и представляют собой отдельный подход к его функциональной направленности и т.д. Исходя из этого, можем констатировать, что экономический потенциал это многоуровневое, многоаспектное и многонаправленное явление, которое рассматривается во всем комплексе его проявлений. Комплексное исследование и раскрытие основных направлений экономического потенциала приводит к улучшению макроэкономических показателей страны. И взаимосвязь банковского и экономического потенциалов сегодня является важным показателем развития национальной экономики.

Необходимо отметить, что роль, значение, значительность экономического потенциала, и необходимость его оценки, с учетом эффективного использования для Республики Таджикистан считается особенно важным.

В современных экономических научных источниках структуру экономического потенциала рассматривают по двум показателям [10,с.92]: по степени принадлежности ресурсов и по степени реализации ресурсов в процессе деятельности. Действительно, ресурсы и их реализация в составе экономического и банковского потенциала играют важную и существенную роль. Если предприятие или банк целесообразно использует собственные ресурсы, то это приводит к эффективной деятельности. Тогда, что произошло с некоторыми коммерческими банками нашей республики, например с ООО «Агроинвестбанк» и ООО «Точиксодиротбанк», мы считаем, что – это, прежде всего, последствия

нецелесообразного использования имеющихся денежных ресурсов. Многие специалисты считают, что неправильная реализация имеющихся денежных ресурсов привел к потере платежеспособности данных банков [4,с.124]. Также и в экономике, эффективное использование ресурсного потенциала повышает уровень развития национальной экономики в целом.

Обобщая различные мнения зарубежных и отечественных специалистов, экономистов и учёных относительно сущности и содержанию экономического потенциала, который соответствует современным экономическим условиям, на наш взгляд можно считать, что «экономический потенциал организации или кредитного учреждения это способность организации своевременно обеспечить свое функционирование и быть конкурентоспособным на рынке, при этом достигая поставленных целей, решая задачи с помощью эффективного использования имеющихся ресурсов». Так как эффективное управление кредитных организаций, без учета собственных возможностей и оценки ресурсов практически невыполнимо.

В этой связи экономический потенциал организации анализируется в долгосрочном плане, т.е. он должен обладать способностью к изменению своих характеристик под влиянием изменения целей предприятия. Эффективное использование экономического потенциала означает возможность для предприятия одновременно и рационально использовать все имеющиеся ресурсы для достижения высоких конечных результатов и удовлетворения потребностей в качественной продукции.

Анализируя понятие экономического потенциала, как научную

категорию, необходимо знать, что оно имеет, как теоретическое, так и практическое значение, прикладной характер. Это выражается в определении величины потенциала, его оценки и уровня использования, будь то страна или кредитная организация. Величина экономического потенциала представляет собой максимально возможный объем производства материальных благ и услуг при данном количестве и качестве имеющихся в наличии экономических ресурсов, в условиях, обеспечивающих наиболее полное их использование по

времени и продуктивности. Данный показатель характеризует максимально возможное измерение экономического потенциала.

На основе выше приведенного исследования установлена следующая классификация экономического потенциала (рис.1). Из рисунка 1 видно, что экономический потенциал является многоаспектным, и целесообразное использование каждого из этих компонентов приводят к развитию национальной экономики.

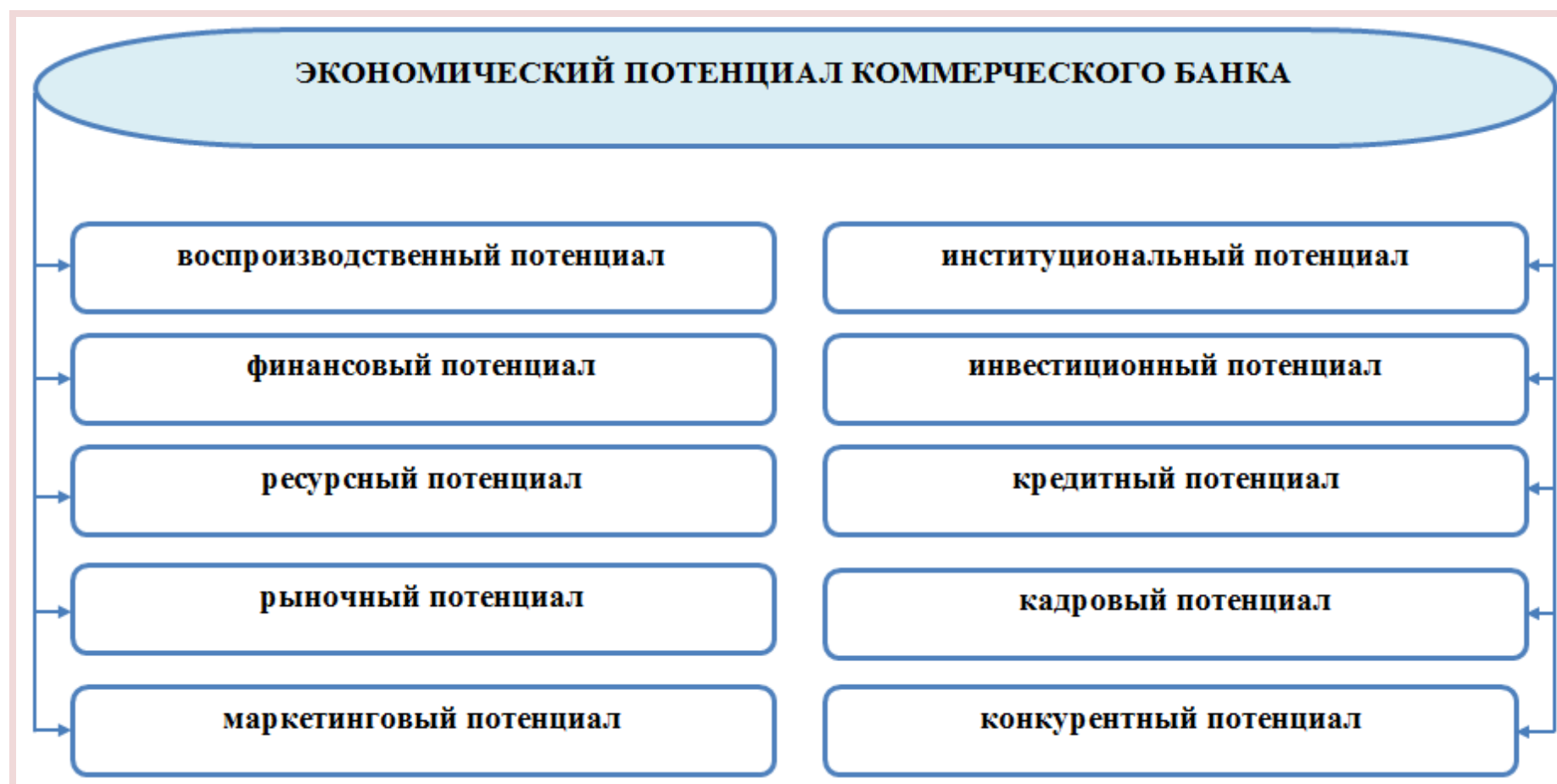

Источник: Составлено автором

Рисунок 1. Классификация экономического потенциала

Изучая процессы общего потенциала, следует подчеркнуть, что на текущем этапе развития экономический потенциал играет важную роль. Если рассматривать ее через призму элементов структуры экономического потенциала банковского сектора, то иллюстративно она выглядит следующим образом (см. рис.1). Из рисунка 1 видно, что при классификации структуры экономического потенциала банковского сектора ее элементы выполняют

определенные функции. Так, если взять, воспроизводственный потенциал - это процесс постоянного и бесперебойного создания нового продукта или безостановочное производство продуктов и услуг. Или взять, к примеру, трудовой потенциал, который охватывает кадровый и профессионально-квалификационный уровень трудовых ресурсов со стажем работы и их деятельностью. Мы, конечно, не будем останавливаться на каждом элементе потенциала.

Источник: Составлено авторам

Рисунок 2. Элементы структуры экономического потенциала коммерческого банка

Можно отметить, что в современных условиях одним из основных вопросов, развития экономики любой страны, считается эффективное функционирование и использование экономического и банковского потенциала. Банковский потенциал, взаимодействуя с экономическим потенциалом, может существенно повлиять на уровень развития экономики страны. Банковская система является основным драйвером экономики, если соединить банковский и экономический потенциал, то получится мощный механизм повышения уровня реального сектора экономики.

В современных условиях, практически невозможно развитие экономики без участия кредитных организаций, а также механизмов инвестирования и финансирования. Без участия кредитных организаций нельзя создать эффективную среду для деятельности организаций, предприятий и других экономических субъектов во всех отраслях экономики. В этой связи Козловский А.А. констатирует, что «банки, аккумулируя огромные ресурсы и перераспределяя их в соответствии с интересами товаропроизводителей и населения, оказывают существенное влияние на развитие экономики» [11]. Да, действительно с помощью привлеченных ресурсов и собственного потенциала банки оказывают существенное влияние на развитие общества. Анализируя взаимодействие экономического и банковского потенциала, Королев О. Г. отмечает, что «банковская система в экономике занимает важное место, и все экономические субъекты, включая физических и юридических лиц, имеют связь с банками» [12,с.156]. При этом, Костерина Т.М., считает, что «банковскую систему необходимо понимать как финансовый институт, который за счет

собственного потенциала обеспечивает и инвестирует национальную экономику» [13,с.159].

Отечественный ученый Рахимов З.А. в своей диссертационной работе высоко оценивая роль кредитных организаций в экономике отмечает, что «уровень развития банковской системы во многом определяет возможности экономического роста, развития реального сектора экономики, внеэкономические связи, деятельность фондовых бирж и повышение жизненного уровня населения в целом» [16,с.258]. По его мнению, неправильное управление банковской системой и не эффективное использование банковских ресурсов может привести к разрушению национальной экономики.

В то же время Сафаров Э.Р. в работе «Банковский и реальный секторы экономики Таджикистана» также констатирует важность роли кредитных организаций в развитии реального сектора экономики [18,с.121]. Он подчеркивает, что роль кредитных организаций, как одного из основных и неотъемлемых элементов национальной экономики, в развитии производства, предложения кредита, перераспределения капитала, осуществления расчетов и т.д. является особенной.

Действительно, кредитные организации с помощью своего ресурсного потенциала и предоставления других видов услуг способствуют повышению экономического потенциала страны и в целом это приводит к экономическому росту. Такая точка зрения встречается и в научных трудах таджикского экономиста Х. Умарова. Он подчеркивает, что «с помощью кредитования мы можем развивать различные сферы национальной экономики» [20,с.85]. В своей монографии Аминов Х.И. считая «кредитные организации основным фактором развития

экономики, отмечает, что кредитные организации, предоставляя кредиты, могут существенно повлиять на ход развития экономики страны» [2,с.9]. Действительно банковские кредиты в условиях рынка являются главным источником финансирования предприятий, среднего, малого бизнеса, и всех экономических субъектов.

Вопрос о роли банковской системы и его влияния на развитие экономики рассмотрен и в диссертационной работе Ятимова Х.М. соглашаясь с мнением большинства ученых, о том, что кредитные организации являются важным элементом экономики, он пишет, что банк это особый институт, который играет значительную роль в совершенствовании экономики каждой страны в том числе, в Республике Таджикистан [22,с.114]. Важным аспектом деятельности банков и его влияния на экономику он также считает кредитование. Аналогичной точки зрения придерживается и отечественный ученый Бердиев Р.Б. [4,с.124].

Анализ научных трудов таджикских и зарубежных экономистов показывает, что они считают основным фактором развития национальной экономики - кредитование. На наш взгляд, в нынешних условиях, когда экономика нуждается в кредитах, можно придерживаться данной точки зрения. Кредитные организации Республики Таджикистан в основном предлагают своим клиентам кредитные услуги, что ограничивают возможности использования в целом своего потенциала. До начала перехода к рыночным отношениям, кредитные организации были под контролем государства. Такой подход исключал конкуренцию и как результат на рынке, имело место недостаток банковских продуктов, количественная ограниченность предлагаемых услуг и операций, вследствие чего, не был удовлетворен спрос населения,

и практически отсутствовала двусторонняя заинтересованность контрагентов.

В тот период речь в основном шла о потенциале банков не для клиентов, а для обслуживания потребностей государства в денежных средствах населения. В стратегиях дифференцированного ценообразования один и тот же продукт реализовывался различным группам потребителей по разным ценам. При этом цена могла меняться, как в зависимости от сегмента рынка, так и во времени. Добавим, что потенциал банка тем выше, чем он более мобилен в отношении вопросов ценообразования для различных клиентов, предоставления различных видов кредитов, во времени, в возможности снизить размер, или ликвидировать вообще, обременительный для кредитополучателей залог.

В статье «Ресурсный потенциал коммерческого банка» О.В. Васюренко, подробно рассматривает такой элемент «ресурсов банка, как кредиторская задолженность в части ее превышения дебиторской задолженности» [6,с.58]. Представляется, что потенциал банка должен охватывать способность извлекать выгоду даже из просроченной задолженности. Профессора В.И. Колесников и Л.П. Кроливецкая дискутируют вопрос о «золотом» банковском правиле, согласно которому величина и сроки требований банка должны соответствовать размерам и срокам его обязательств. При этом подчеркиваются ограничения, которые являются следствием соблюдения этого правила [9,с.453]. Важно подчеркнуть, что кредитная организация, не нарушая этого правила, имеет возможность реализовать собственный потенциал, свои способности увеличить объем как обязательств, так и требований одновременно. Последнего, возможно, добиться только на основе

информационного доверия между банком и клиентами.

В Национальной Стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года отмечена роль финансовых учреждений в развитии и совершенствовании национальной экономики. В «Стратегии» подчеркнута мысль о том, что финансовый сектор, в том числе банковская система, республики в 2030 году будут конкурентоспособными и эффективными. С помощью банковского потенциала будет создана благоприятная среда для стабильного развития национальной экономики, устойчивой к воздействию внешних факторов. В «Стратегии» выявлены и указаны основные проблемы финансового сектора, требующие решения [1,с.87] Действительно, в нынешних условиях финансовый сектор не выполняет своей главной роли, как основы финансирования национальной экономики, как инструмента воздействия на процесс общественного воспроизводства, поддержания темпов экономического роста, развития ключевых отраслей народного хозяйства, структурной перестройки экономики и ускорения НТП.

Следует подчеркнуть, что реализация данной Стратегии является важной предпосылкой развития национальной экономики, так как охватывает все необходимые аспекты и увеличивает влияние банковского потенциала на стабильность национальной экономики в целом.

Известно, что кредитные организации, как основная часть народного хозяйства страны, существенным образом влияют на развитие экономики. Финансовая устойчивость кредитных организаций, и развитие национальной экономики, взаимосвязаны друг с другом. Состояние любого из них зависит не только от собственного развития, но и развития

социальных отношений в целом. Если кредитные организации эффективно развиваются, это влияет на развитие экономики и серьезным образом воздействует на инвестиционную активность страны. В свою очередь состояние кредитных организаций зависит от эффективного функционирования экономики, особенно от уровней развития производственного сектора. Роль кредитных организаций, как источника денежных средств, в инвестировании всех секторов национальной экономики, трудно переоценить. Аккумулируя свободные денежные средства и собирая финансовые ресурсы, они увеличивают собственный потенциал и могут направить эти средства в реальный сектор экономики.

По мнению большинства учёных – в первую очередь, необходимо развивать реальный сектор экономики. В частности Воронцов Б.В. в работе «Банковское кредитование инвестиционных проектов в промышленности» отмечает, что основной предпосылкой совершенствования банковской системы являются развитая национальная экономика и реального сектора экономики в целом [5,с.225]

Сегодня в Республике Таджикистан необходимо активизировать участие банковского сектора в инвестировании национальной экономики, особенно нужно поднимать роли банков в развитии реального сектора экономики. В настоящее время кредитные организации республики заинтересованы в эффективности экономической среды, составляющие основу их развития. Однако, необходимо отметить, что устойчивость экономической среды во многом зависит от уровня стабильности банковской структуры и ее эффективного функционирования. Роль государства в обеспечении эффективной экономической среды и развития отраслей хозяйства, регионов страны на основе

сбалансированного функционирования стадий воспроизводственного процесса экономики огромна. В этом направлении системообразующим считается государство. Кроме коммерческих банков в банковской системе республики имеются и другие виды кредитных организаций, потенциал которых можно использовать для устойчивого развития национальной экономики. Государственные и муниципальные органы могут также обратить внимание на эти финансовые институты.

Влияние банковского потенциала на экономику можно разделить на прямое и косвенное. Прямое влияние банковского потенциала – это банковские кредиты, как один из основных источников инвестирования, вкладываемых в экономику. Оно выступает, как фактор роста экономики, так как с его помощью увеличивается объём ВВП.

Косвенное влияние банковского потенциала действует в двух направлениях: монетарная политика и объект инфраструктуры. Оба эти направления влияют на инвестиционную деятельность и находятся в прямой зависимости от её уровня. В этой связи совершенствование банковской системы считается важным в расширении материально – финансовой основы развития экономики.

В условиях Республики Таджикистан кредитные организации влияют на развитие экономики, в основном, с помощью своего кредитного потенциала. Кредитный потенциал банка это основной капитал банка с помощью, которого, банк предоставляет своим клиентам кредиты. В Республике Таджикистан кредитные организации в основном занимаются кредитным делом. И поэтому на наш взгляд необходимо определить и выявить роль кредитного потенциала в национальной экономике.

Для кредитных организаций, которые функционируют в Республики Таджикистан сегодня сложным и важным направлением является управление кредитным потенциалом, т.е. кредитным портфелем. Также планирование качеством и стандартом кредитных продуктов, результатов реализации кредитного потенциала, определения его признаков. Отметим, что кредитный потенциал это основной банковский ресурс с помощью, которого банк может, повысить уровень стабильности национальной экономики и активизировать инвестиционную деятельность в целом. Специалисты по банковскому делу подчеркивают, что сегодняшняя сложившаяся ситуация в банковской системе нашей страны это, прежде всего, последствия неграмотного управления кредитными ресурсами.

Для решения данной проблемы необходима научно – обоснованная стратегия и тактика управления кредитной деятельностью. С целью эффективного управления кредитного потенциала требуется эластичная кредитная политика.

Таким образом, в современных условиях для обеспечения устойчивого и гармоничного развития национальной экономики необходимо эффективно управлять банковским потенциалом. Кроме того, чрезвычайно важно формирование комплекса макроэкономических условий, в числе которых входит: нормализация денежного обращения; формирование механизмов кредитования производства и рассмотрения снижения процентных ставок; развертывание системы активных институтов развития, прежде всего банковских; оптимизация налогообложения производственной и инвестиционной деятельности.

Отметим, что достаточная связь банков с экономикой является не только в защите банков от ухудшения финансового

состояния, но и служит стимулом к дальнейшему их развитию. Свою финансовую устойчивость сохраняют те банки, у которых доля вложения в производство относительно выше и соответственно меньше в спекулятивные операции. Несомненно, залогом устойчивости банков является ориентация на работу с реальным сектором экономики и их востребованность клиентами.

В целом, отметим, что эффективное использование банковского потенциала в деятельности банков, как финансовых

посредников экономики, обусловлено банковским перераспределением ресурсов от лиц, совершающих сбережения, к лицам, нуждающимся в кредите, обеспечении предприятий дополнительными ресурсами, а также осуществлением трансформации ресурсов по срокам, привлекая краткосрочные ресурсы и, выдавая кредиты на длительный срок. Тем самым подтверждается возможность и необходимость реализации долгосрочных проектов в экономике посредством банковского капитала.

Литература

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. С.87.
2. Аминов Х.И. Моделирование и информационные технологии оценки кредитного риска коммерческого банка в условиях Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: Ирфон, 2010, 200с. С. 7-9.
3. Арутюнова Д.В. Стратегический менеджмент / Д.В. Арутюнова. – Таганрог: ТТИЮФУ. 2010. – С.29.
4. Бердиев Р.Б. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений – залог устойчивого развития национальной экономики. Вестник ТНУ. №2/3 (135). - С 124.
5. Воронцов О.В. Ресурсный потенциал коммерческого банка / О.В. Воронцов Б.В. Банковское кредитование инвестиционных проектов в промышленности: монография / О.В. Воронцов, А.М. Колесников. – СПб: СПбГУАП. 2007. – 225с.
6. Васюренко, И.М. Федосик // Банковский справка. – 2002. - №1. – С. 58-64.
7. Григорян, О.Е. Феодориди. – Ростов-на-Дону: РГЭУ «РИНХ». 2006. С.116.
8. Гуров, И.В., Зайцева Е.П. Стратегическое планирование развития предприятия/И. В. Гуров, Е. П. Зайцева. – М.: Экзамен, 2005. - 288 с.
9. Колесников В.И. Банковское дело / В.И. Колесников. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика. 2007. – 460с.
10. Кузнецов В.В. Организационный потенциал предприятия / В.В. Кузнецов. – Ульяновск: УЛГТУ. 2009. С.92.
11. Козловский А. А. Эффективность банковской деятельности в системе обеспечения экономической безопасности России: дис. ... канд. экон. наук. – М., 2011.
12. Королев О. Г. Анализ и управление эффективностью деятельности коммерческого банка: дис. ... д-ра экон. наук. – М., 2008.
13. Костерина, Т. М. Банковское дело / Т. М. Костерина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014. С.159.
14. Менеджмент в банке / под ред. О.В. Васюренко. – К.: Академия. 2001. С.301.
15. Пешкова Е.П. Финансовая составляющая потенциала корпораций в системе региональных интересов: монография / Е.П. Пешкова, М.Р.

16. Рахимов З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики: дис. ...д-ра экон. наук. – М., 2003.С.258.
17. Самадов Р.И. Управление процессами формирования инновационного потенциала национальной экономики. дисс. на соискание ученой степени к.э.н., по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями) – Душанбе, 2018. – С. 15.
18. Сафаров Э.Р. Банковский и реальный секторы экономики Таджикистана: дис. ... канд. экон. наук., специальности 08.00.10. – М., 2010. С.121.
19. Современный экономический словарь/под ред. Б.А. Райзберг. – М.: ИНФРА. 2008. – 512с.
20. Умаров Х., Зарифова З. Денежно-кредитные проблемы развития национальной экономики. – Душанбе: Ирфон, 2005. С.85.
21. Шафиков М.Т. Яковенко М.А. Потенциал: сущность и структура/М.Т. Шафиков // Социально-гуманитарные знания. 2010. - №3/2. – С. 236-246.
22. Ятимов Х.М. Развитие банковского обслуживания национальной экономики (на примере Республики Таджикистан): дис. ...канд. экон. наук. – Душанбе. 2004.С.114.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Гаюров Гайрат Хакимович - н.и.и., дотсенти кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Телефон: (+992) 904-46-68-68.

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи кори бонкӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Телефон: (+992) 918-76-76-61.

Сведения об авторах:

Гаюров Гайрат Хакимович - к.э.н., доцент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru Тел: (+992) 904-46-68-68.

Одинаев Сафарали Пулодхонович - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковского дела. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Телефон: (+992) 918-76-76-61.

Information about the authors:

Gayurov Gayrat Khakimovich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Banking, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Phone: (+992) 904-46-68-68.

Odinaev Safarali Pulodkhonovich - Tajik National University, Assistant of the Department of Banking. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Phone: (+992) 918-76-76-61.

УДК: 635.422.16

БАҲОДИҲИИ ИҚТИДОРИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ**Аҳлиддини Ф.**

***Анотатсия.** Дар ин мақола баҳодиҳии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори дар истеҳсолоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Бо дарназардошти маҳдудиятҳои молиявӣ тавсифи марҳилаҳои муайяни ташиаккули барномаҳои инвестиционӣ дар комплекси агросаноатии кишоварзӣ амалӣ карда мешавад. Татбиқи барномаҳои сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ дар рушди ин соҳа саҳми арзанда хоҳад гузошт. Инчунин, ёдовар мешавем ки дар шароити кунунӣ ҷалби сармояи дохилию хориҷ ба истеҳсолоти кишоварзӣ зарурӣ буда, бе ҷалби онҳо баланд бардоштани истеҳсолот душвор мегардад.*

***Мафҳумҳои асосӣ:** кишоварзӣ, сармоягузори, сиёсати сармоягузори, барномаи сармоягузори, истеҳсолоти кишоварзӣ.*

***Барои иқтибос:** Аҳлиддини Ф. Баҳодиҳии иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори дар истеҳсолоти кишоварзӣ /Аҳлиддини Ф. // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №4(43). – С. 489-493.*

ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ**Ахлиддини Ф.**

***Аннотация.** В данной статье рассматривается оценка потенциала инвестиционных проектов в сфере сельскохозяйственного производства в Республике Таджикистан. С учетом финансовых ограничений проводится характеристика отдельных этапов формирования инвестиционных программ в агропромышленном комплексе страны. Реализация инвестиционных программ в сельском хозяйстве внесет существенный вклад в развитие этой отрасли. Напомним, что в современных условиях привлечение отечественного и иностранного инвестиций в сельскохозяйственное производство необходимо, без его привлечения нарастить объемы производства будет сложно.*

***Ключевые слова:** сельское хозяйство, инвестиции, инвестиционная политика, инвестиционная программа, сельскохозяйственное производство.*

ASSESSMENT OF THE POTENTIAL OF INVESTMENT PROJECTS IN AGRICULTURAL PRODUCTION**Ahliddini F.**

***Annotation.** This article discusses the assessment of the potential of investment projects in agricultural production in the Republic of Tajikistan. Taking into account financial constraints, a description of certain stages of the formation of investment programs in the country's agro-industrial complex is carried out. The implementation of investment programs*

in agriculture will make a significant contribution to the development of this sector. We also recall that in the current conditions, attracting domestic and foreign capital to agricultural production is necessary, and without their involvement it is difficult to increase production.

Key words: agriculture, investment, investment policy, investment program, agricultural production.

Гузориши масъала. Фазои сармоягузорию комплекси агросаноатӣ як хела буда, бо алокаи дутарафа муайян карда мешавад. Сармоягузорию аз як тараф суръати рушди соҳахоро муайян мекунад, аз тарафи дигар, ҳаҷми сармоягузорию бештар аз ҷиҳати ҷолибияти соҳа барои сармоягузорию муайян мекунад. Иқтидори сармоягузорию корхонаю аз ҳафт иқтидорӣ хусусӣ иборат аст, ки ҳар кадоми онҳо дар навбати худ бо як гурӯҳи тамоми нишондиҳандаю тавсиф мешаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Базаров Ш.Ш., Эргашев А., Старик Д.Э., Қудратзода П.Қ., Д.Х. Ахмедов., Саидмурадов, Л.Х., Умаров Х.У., Бобоазиззода Ш.А., Қудратзода П.Қ. ва дигарон доир ба мавзӯи мазкур таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола ин баҳодиҳии иқтидори лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Бояд қайд кард, ки барои зуд ҳисоб кардан ва ҷамъоварию маълумот (аз рӯи ҳисоботи солонии ташкилотҳои кишоварзӣ) ҳангоми таҳияи методология нишондиҳандаю интиҳоб карда шуданд, ки иқтидори сармоягузорию инфиродиро бо назардошти аҳамияти онҳо тавсиф мекунад. Иқтидори иттилоотии корхона (ташкили кори иқтисодӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ) муҳим аст, вале дар айни замон баҳодиҳии миқдори онро бо сарфи минимали вақт мушкул мебошад. Арзёбии рейтингии иқтидори сармоягузорию корхонаҳои кишоварзии вилоят ба таври зайл сураат мегирад. Дар ибтидо мавқеи корхона дар байни дигар ташкилотҳои

минтақа аз рӯи рейтингҳои инфиродии хусусӣ (истеъмолкунанда, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, инфрасохторӣ, молиявӣ, инноватсион, захиравӣ) муайян карда мешавад ва ҷои он вобаста ба арзиши он нишондиҳандаю, ки ба онҳо хос аст дода мешавад. Ба назар гирифтани лозим аст, ки барои нишондиҳандаҳои алоҳидае, ки иқтидори хусусиро тавсиф мекунад, арзиши бехтарини нишондиҳанда максимум (масалан, барои иқтидори истеъмолкунанда, истеҳсолот, меҳнат ва ғайра) дар сурате, ки барои иқтидори инфраструктурае, ки бо нишондиҳандаҳои дур будани корхона аз маркази району вилоят, ғайра тавсиф мешавад, арзиши минимали бехтар хоҳад буд. Инчунин дар бораи таснифоти пурра ва дақиқтарини манбаҳои маблағгузорию сармоягузорию Д.Э. Старик дар китоб (чӣ тавр ҳисоб кардани самаранокии сармоягузорӣ) баррасӣ намудааст. Дар ин асар Д.Э. Старик манбаҳои маблағгузорию сармоягузорию чунин гурӯҳбандӣ мекунад:

1. Воситаҳои молиявии худӣ (фоида, пасандозҳо, амортизатсия, маблағҳое, ки органҳои сугурта дар шакли ҷуброни зарар ва ғайра мепардозанд), инчунин дигар намудҳои дороиҳо (воситаҳои асосӣ, қитъаҳои замин, моликияти саноатӣ ва ғайра) ва маблағҳои ҷалбшуда (маблағҳое, ки аз фурӯши саҳмияҳо, саҳмҳои хайрия ва дигар маблағҳо, маблағҳои аз ҷониби ҷамъиятҳои холдингӣ ва саҳмомии болоӣ, гурӯҳҳои саноатӣ ва молиявӣ ва дар асоси ройгон ҷудо карда мешаванд);

2. Аз буҷетҳои давлатӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ ҷудошуда ройгон дода мешаванд;

3. Сармоягузори хориҷӣ, ки дар шакли иштироки молиявӣ ва дигар намуди иштирок дар сармояи оинномавии корхонаҳои муштарак, инчунин дар шакли сармоягузори мустақими (дар шакли пулӣ) ташкилотҳои байналмилалӣ ва институтҳои молиявӣ, давлатӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳо, шаклҳои гуногуни моликият ва шахсони воқеӣ;

4. Шаклҳои гуногуни маблағҳои қарзӣ, аз ҷумла қарзҳои аз тарафи давлат дар асоси баргардонидашаванда, қарзҳои сармоягузори хориҷӣ, қарзҳои вомбаргҳо, қарзҳои бонкҳо ва дигар сармоягузори институтсионалӣ: фондҳои инвестициони ва ширкатҳо, ташкилотҳои сугуртави, фондҳои нафақа, инчунин векселҳо, ва дигар воситаҳо.

Ҳамин тавр, бо омӯхтан ва таҳлили манбаъҳои маблағгузори инвестицияҳо ҳулоса бароварда шуд, ки дар шароити гузаштан аз иқтисодиёти нақшавӣ ба муносибатҳои бозорӣ номгуи манбаъҳо ва усулҳои молиякунонии маблағгузорӣ васеъ шудааст. Дар асоси ин, дар шароити ҷумҳурӣ роҳбарони корхонаҳо, иқтисодчиён ва роҳбароне, ки дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ кор мекунанд, бояд ба омӯхтан, таҳлил, ба доираи пешниҳодҳо ва усулҳои татбиқи онҳо диққати махсус диҳанд. Инчунин сохтори манбаъҳои молиякунониро таҳлил карда, тамоюли онро муайян кардан лозим мебошад. Агар ин тағйирот дар сохтори манбаъҳои молиякунонии сармоягузорӣ самараи манфӣ ба бор оварад, он гоҳ бояд ба раванди ташаккули манбаъҳои молиякунонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ даҳлат кардан лозим мебошад.

Бинобар ин фаъолгардони фаъолияти сармоягузорӣ омили муайянкунандаи рушди хоҷагии қишлоқ буда, на танҳо ислоҳоти институтсионалӣ, ҷалби сармоя ба соҳаи аграрӣ, муайян кардани самтҳои афзалиятнок, балки самаранок истифода бурдани сармоягузори низ талаб карда мешавад.

Ҳама соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ, чорводорӣ инчунин рушди иҷтимоии деҳаҳои ҷумҳури ба сармоягузориҳо ниёз доранд. Аз ин рӯ, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои воридшавии сармоягузорӣ ба баҳши кишоварзӣ ва истифодаи самаранокии онҳо ҷузъи муҳими сиёсати давлатии соҳаи кишоварзӣ мегардад.

Ҳангоми истифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ ҳамчун манбаи молиякунонии барномаҳои (лоиҳаҳои) инвестиционӣ ба принципҳои зерин риоя кардан лозим мебошад:

- бо хароҷоти кам ба даст овардани самараи максималии иҷтимоию иқтисодӣ:

- истифодаи маблағҳои буҷетӣ ҳамчун манбаи молиякунонии инвестицияҳо хусусияти мақсаднок дорад.

- воситаҳои буҷети давлатӣ ба корхонаю ташкилотҳои бинокорӣ баъди ҳаматарафа таҳлил намудани супоришҳои пештара ҷӣ тавр иҷро карда шудаанд таъмин карда мешавад

Маблағгузори буҷетӣ такмилро талаб мекунад, ки ин бо ҷустуҷуи самтҳо ва роҳҳои нави истифода бурдани маблағҳои бюждети давлатӣ ва буҷети органҳои маҳаллии ҳокимият барои маблағгузори асосӣ алокаманд аст. Барои беҳтар кардани сармоягузори буҷетӣ дар самтҳои зерин муҳимтарин аст:

- такмили механизми қабули лоиҳаҳои сармоягузори дорои аҳамияти иқтисоди хоҷагии халқ дар робита ба гузаронидани интиҳоби озмунӣ, равшан кардани ҳуқуқ ва уҳдадорихи тарафҳои дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо иштироккунанда, дастгирии давлатӣ ва кафолатҳо барои дигар сармоягузори дар лоиҳа иштироккунанда, системаи ҷазо (ҷарима) барои вайрон кардани стандартҳои давлатӣ ва дигар меъёрҳо.

- истифодаи кредит, андоз ва дигар намуди имтиёзҳо бо назардошти назорати

давлатӣ ҳангоми истифодаи воситаҳои мутамарказ (бучетӣ) барои молиякунонии сармоягузорӣ.

- кам кардани молиякунонии сармоягузориҳо аз бучети давлатӣ дар асоси бебозгашт ё маҳдуд кардани доираи татбиқи онҳо.

Дар солҳои охир кам гардидани маблағгузориҳои асосӣ, инчунин зиёд шудани муҳлати сохтмони объектҳои мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки қисмҳои дахлдори барномаҳои инвестиционии давлатӣ ва минтақавӣ (минтақавӣ) ва лоиҳаҳои маблағгузориҳои сармоягузориҳои соҳавӣ дар доираи фонд муттаҳид карда шаванд. Ба андешаи мо, татбиқи самтҳои дар боло зикргардида оид ба тақмили сармоягузориҳои бучетӣ, инчунин ҷустуҷӯи дигар роҳҳои нав ба пурзӯр шудани фаъолияти сармоягузорӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои бучетӣ мусоидат мекунад. Яке аз манбаъҳои муҳимми маблағгузориҳои инвестицияҳо дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ фондҳои ғайрибучетӣ мебошад. Дар байни манбаъҳои ғайрибучетии маблағгузориҳои сармоягузорӣ манбаъҳои асосӣ ва боэътимоди корхонаҳо манбаи ҳуди маблағгузориҳои сармоягузорӣ маҳсуб мешаванд. Дар мамлакатҳои, ки иқтисодиёти бозаргонии тараққикардадоранд, сатҳи худмаблағгузорӣ дар сурате баланд ба ҳисоб меравад, ки ҳиссаи манбаъҳои худӣ ба 60 фоиз ва аз ин ҳам бештар маблағгузориҳои умумии хароҷоти инвестиционӣ расад. Агар дар ин кишварҳо сатҳи маблағгузориҳои давлатӣ дар ширкатҳои хусусӣ афзоиш ёбад, пас дар доираҳои тичорат ин поин рафтани эътибори ширкат ва оғози ҳаракат ба сӯи муфлисшавӣ арзёбӣ мешавад. Бар асоси ин, дар ин кишварҳо ширкатҳо талош мекунанд, ки аз маблағҳои бучетӣ муваққатан истифода кунанд, то пас аз як муддати кӯтоҳ ба сатҳи баланди худмаблағгузорӣ баргарданд. Сарчашмаҳои асосии

молиякунонии сармоягузориҳои корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзии хориҷӣ, ки дар шароити бозор фаъолият мекунанд, ғоида ва Ҳисобҳои амортизатсия мебошанд. Табиист, ки дар шароити иқтисоди бозор мақсади асосии корхона ба даст овардани ҳадди максималии ғоида мебошад. Чунон ки маълумотҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, маблағҳои амортизатсия ба қисми ҷамъшудаи даромади миллий дохил карда намешаванд. Маблағи амортизатсия ба ҳаҷми фонди ҷубронпулии корхона дохил карда мешавад. Дар асоси ин маблағи амортизатсия барои баргардондани маблағи воситаҳои истеҳсолот, ки дар просесси истеҳсолот истифода мешаванд, истифода бурда шавад. Қайд карда мешавад, ки истеҳсолоти кишоварзӣ хусусиятҳои хосе дорад, ки дигар соҳаҳои хоҷагии халқ надоранд. Ин асосан ба шароити агроиклимӣ, давомнокии тӯлонии истеҳсолот, дурӣ аз роҳҳои нақлиётӣ ва майдонҳои истеҳсолот вобаста аст. Аз ин лиҳоз, зарур мешуморем, ки маблағҳои давлатӣ бояд пеш аз ҳама барои барқарор кардани иқтисоди техникаӣ дар деҳот равона карда шаванд, ҳамзамон таҳкими заминаи моддию техникаи илми кишоварзӣ, тухмипарварӣ, корҳои зотпарварӣ, инчунин заминаи нигоҳдорӣ, дар соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар деҳот ва дастгирии тичорати хурди кишоварзӣ, инчунин пешгири аз оқибатҳои офатҳои табиӣ, экологӣ ва истеҳсолотро таъмин мекунанд.

Хулоса, марҳилаҳои муҳимтарини рушд ва фаъолияти бомувафақияти корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ин ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба ҳисоб рафта, дар айни замон давлат ва бахши хусусӣ дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои дуҷониба бо бахши хусусӣ дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқи

ҷумҳури ғаёлият намуда истодааст. Бо ғаёлият, зиёд кардани ғоида, пешгирӣ мақсади мӯътадил гардонидани вазъи талафоти маҳсулот, муфлисшавӣ, иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои банақшагирии сармоягузорию онҳо дар кишоварзию саноатӣ, мустақилияти шароити муосир диққати бештар додан молиявӣ, баланд бардоштани самаранокии зарур аст.

Адабиёт

1. Базаров Ш.Ш., Эргашев А. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ.- Душанбе: НАСИП-КАС, 2009.
2. Старик Д.Э. «Как рассчитать эффективность инвестиций» - М.: АО «Финстатинформ, 1996г.
3. Қудратзода П.Қ., Д.Х. Аҳмедов. Хавфҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои ҳалли он дар кишоварзӣ / П.Қ. Қудратзода, Д.Х. Аҳмедов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – С. 436-443;
4. Аҳмедов Д.Х./ Сармоягузорӣ ҳамчун омили баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ. -Душанбе -2022, №4/2. (44) саҳ. -129.
5. Аҳмедов Д.Х. Сармоягузори омили рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварз №1(90). 2021
6. Саидмурадов, Л.Х. Регионы Республики Таджикистан: теория и методология оценки [Текст] / Л.Х.Саидмурадов, Ф.М.Муминова, Р.М. Мирбобоев. - Душанбе: «Ирфон», 2012. – 176 с.
7. Умаров Х.У. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан [Текст] / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: Сино, 2019. - №10. – Часть 1. - С.138.
8. Бобоазиззода Ш.А., Қудратзода П.Қ., Аҳмедов Д.Х. Ғаёлияти соҳибкорию хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи омӯзгории Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Душанбе - 2021. № 3-4 (11-12).– с. 138 - 142. – ISSN 2707-9996

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аҳлиддини Ф. – доктор PhD – Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Тел.904454052

Свидения об автора:

Аҳлиддини Ф. – доктор PhD – Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. **Адрес:** 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: Тел.904454052

Evidence about the author:

Akhliiddini F. – PhD – Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development, Tajik Agricultural Academy. Address: 734049, Dushanbe, Khayoti-Nav street 306. Phone: Tel.904454052

УДК: 336.714+336.72 (045) / (575.3)

АРЗЁБИИ НАҚШИ ДАРОМАДҲО ВА ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ КИШВАР

Авгонов Н.А.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур нақши даромадҳо ва пасандозҳои аҳоли дар ташаққули иқтисодии сармоягузорию кишвар мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар раванди таҳлил ҳолат ва тамоюлҳои рушди даромадҳои аҳоли арзёбӣ гардида, таносуби байни даромад, хароҷот ва пасандозҳои аҳолии мамлакат пешниҳод гардидааст.

Қайд гарддааст, ки дар таркиби даромадҳои аҳоли нақши маблағҳои интиқоли бузург арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва нақши онҳо дар ташаққули даромад ва пасандозҳои аҳоли баҳодихӣ гардида, асоснок карда шудааст, ки маблағҳои интиқоли сарчашмаи муҳими ташаққули даромад, пасандоз ва сармоягузорию аҳоли ва омилҳои пасткунандаи сатҳи камбизоатӣ ба ҳисоб меравад.

Зимни таҳқиқи динамикаи даромадҳои пулӣ, пасандозҳои аҳоли ва сармоягузорию аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2022 таҳлил ва тамоюлҳои рушди онҳо баҳодихӣ гардидааст. Ҳамзамон, коҳишҳои нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ ва вобастагии он аз афзоиши ММД ва рушди воқеии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқи ва таҳлили масоили мазкур ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва иқтисодии сармоягузорию аҳолии мамлакат муайян карда шуда, таносуби захираҳои молиявӣ ва сармоягузорию аҳоли нисбат ба ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар таъмини рудии иқтисодӣ арзёбӣ гардидааст.

Муаллиф бар он назар аст, ки дар низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши пасандозии аҳоли ҳамчун сарчашмаи захираҳои қарзии низоми бонкӣ афзоиши меёбад ва он бояд дар марҳилаи муосир захираи муҳими сармоягузорӣ ҳисобида шавад.

Калидвожаҳо: даромадҳои аҳоли, пасандозҳои аҳоли, сармоягузорию аҳоли, сармоягузорӣ, иқтисодии сармоягузорию аҳоли, табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ, ташилотҳои қарзии молиявӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ, ММД, рушди иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Авгонов Н.А. Арзёбии нақши даромадҳо ва пасандозҳои аҳоли дар ташаққули иқтисодии сармоягузорию кишвар/ Н.А. Авгонов // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4 (43) – С. 494-510.

ОЦЕНКА РОЛИ ДОХОДОВ И СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА СТРАНЫ

Авгонов Н.А.

Аннотация. В данной статье был проанализирован и оценен роль доходов и сбережений населения в формировании инвестиционного потенциала страны. В процессе анализа были оценены состояние и тенденции развития доходов населения и

представлена взаимосвязь между доходами, расходами и сбережениями населения страны.

Отмечено, что роль денежных переводов в структуре доходов населения считается значительной. В связи с этим была проведена оценка денежных переводов трудовых мигрантов и их роли в формировании доходов и сбережений населения, было обосновано, что денежные переводы являются важным формирующим источником доходов, сбережений и инвестиций населения и фактором снижения уровня бедности. В ходе исследования была проанализирована динамика денежных доходов, сбережений и инвестиций населения Республики Таджикистан в 2010-2022 годах и оценены тенденции их развития. Одновременно, обосновано показателя снижение уровня бедности и его зависимость от роста ВВП и его реального развития в Республике Таджикистан.

В результате исследования и анализа данных вопросов был определен объем финансовых ресурсов и инвестиционный потенциал населения страны, а также оценено соотношение финансовых ресурсов и инвестиций населения к ВВП Республики Таджикистан и их роль в обеспечении экономического роста.

Автор считает, что в экономической системе Республики Таджикистан возрастает роль сбережений населения как источника кредитных ресурсов банковской системы, и их следует считать важным инвестиционным ресурсом на современном этапе.

Ключевые слова: доходы населения, сбережения населения, инвестиции населения, инвестиции, инвестиционный потенциал населения, трансформация сбережений населения в инвестиции, финансовые кредитные организации, уровень жизни населения, денежные переводы трудовых мигрантов, ВВП, экономический рост.

ASSESSING THE ROLE OF INCOME AND SAVINGS OF THE POPULATION IN THE FORMATION OF THE COUNTRY'S INVESTMENT POTENTIAL

Avgonov N.A.

Annotation. This article analyzes and evaluates the role of income and savings of the population in the formation of the country's investment potential. During the analysis, the state and development trends of the population's income were assessed and the relationship between the income, expenses and savings of the country's population was presented.

It is noted that the role of money transfers in the structure of population income is considered significant. In this regard, an assessment was made of the remittances of labor migrants and their role in the formation of income and savings of the population; it was substantiated that remittances are an important source of income, savings and investments of the population and a factor in reducing the level of poverty.

The study analyzed the dynamics of cash income, savings and investments of the population of the Republic of Tajikistan in 2010-2022 and assessed their development trends. At the same time, the indicator of poverty reduction and its dependence on GDP growth and its real development in the Republic of Tajikistan is substantiated.

As a result of the study and analysis of these issues, the volume of financial resources and investment potential of the country's population were determined, and the ratio of financial

resources and investments of the population to the GDP of the Republic of Tajikistan and their role in ensuring economic growth were assessed.

The author believes that in the economic system of the Republic of Tajikistan the role of population savings as a source of credit resources of the banking system is increasing, and they should be considered an important investment resource at the present stage.

Key words: *population income, population savings, population investments, investments, investment potential of the population, transformation of population savings into investments, financial credit organizations, standard of living of the population, remittances of labor migrants, GDP, economic growth.*

Гузориши масъала. Чустучӯи манбаъҳои маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҳар як кишвар яке аз масъалаҳои мубрам арзёбӣ мегардад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки кишварҳо дар асоси меъёри баланди пасандозҳои дохилӣ ба сармоягузори назаррас ноил гардидаанд, зеро пасандозҳои аҳоли на танҳо нишондиҳандаи меъёри сатҳи зиндагӣ, балки захираи муҳими сармоягузорӣ дар иқтисодиёт мебошанд. Даромад ва пасандозҳои аҳоли ҷузъи муҳимтарини иқтисоди сармоягузори кишвар ба ҳисоб мераванд. Маҳз тавассути ҷалби пурраи даромад ва пасандозҳои аҳоли ба раванди сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузори дар кишвар тезонидан имконпазир аст.

Дар робита ба ин, таҳқиқи иқтисоди сармоягузори даромад ва пасандозҳои аҳоли ва механизми ҷалби онҳо ба раванди сармоягузорӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Мақсади мақола ин таҳқиқи даромадҳо ва пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтисоди захираҳои сармоягузорӣ, таҳлил ва арзёбии нақши даромадҳо ва пасандозҳои аҳоли дар ташаккули иқтисоди сармоягузори кишвар ва самаранок истифодабарии онҳо ба сифати сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ дар мамлакат ба ҳисоб меравад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба масъалаҳои умумии иқтисодӣ ва методологии ташаккули даромадҳои аҳоли, пасандозҳои аҳоли ва сармоягузориҳои аҳоли бисёр асарҳои илмӣ бахшида шудаанд. Дар таҳқиқотҳои илмӣ

олимони ватанӣ масъалаҳои даромадҳои аҳоли ва ҷанбаҳои гуногуни моҳияти он, ташаккул, истифода ва тақсими онҳо таҳқиқ карда шудаанд. Дар ин самт асарҳои илмӣ иқтисодчиён ба монанди М. Нурмаҳмадов, Д.Б. Қодиров, Н.Ҳ. Фақеров, Ҳ.У. Умаров, А.А. Мирзоалиев, Ф.Ш. Оқилҷонов, Г.М. Раҳимов ва дигаронро қайд кардан бамаврид аст.

Дар баробари ин, солҳои охир вобаста ба ҷанбаҳои гуногуни масоили пасандозҳои аҳоли, табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ, таносуби пасандоз ва сармоягузорӣ, ташаккули сарчашмаҳои сармоягузорӣ, муаммоҳои ҷалби сармоя ва сармоягузорӣ аз тарафи муҳаккиқони ватанӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Масъалаҳои зикргардида дар таҳқиқотҳои олимони ҷумҳурӣ, ба мисли Р.К. Раҳимов, М.Н. Тошматов, И. Р. Иброҳимов, С.Ҷ. Комилов, А.А. Солеҳзода, Г.В. Кошлаков, Г.М. Узакова, Б.М. Ҷӯраев, Н.М. Дадочонова, Ё.Э. Тилабов ва дигарон ба ҷашм мерасад. Ҷанбаҳои мухталифи мушкilotҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои олимони варзидаи соҳаи иқтисодиёт Н.Қ. Қайюмов, Р.К. Раҳимов, Т.Н. Назаров, А.Х. Катаев, Р.К. Мирзоев, Л.Ҳ. Саидмуродов, Ҳ.У. Умаров ва дигарон баррасӣ карда шудаанд.

Мухтавои асосии мавод. Дар адабиёти иқтисодӣ ба таҳлили иқтисоди сармоягузори пасандозҳо ҳамчун қисми даромади пулии аҳоли, ки бо мақсади таъмини ташаккули захираҳои дарозмуддати сармоягузорӣ, афзоиш ва рушди устувори

иктисодӣ нигаронида шудааст, таваҷҷӯҳи бештар дода мешавад.

Дар солҳои охир, дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули бозорҳои молиявӣ - бозори пул ва бозори сармоя гузашта истодааст. Рушди онҳо бе такмилдиҳии раванди сафарбаркунии пасандозҳои аҳолии ва сармоягузорӣ ба иқтисодиёт ғайриимкон аст. Пеш аз таҳқиқи сохтору пӯёи (динамикаи) пасандозҳои

аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайян кардани имкониятҳои ҷалби онҳо ба иқтисодиёт, дида баромадани ҳаҷм ва сохтори даромадҳои аҳолии, ки сарчашмаҳои пасандозиро ташкил медиҳанд, муҳим арзёбӣ мегардад. Чӣ тавре, ки маълумоти оморӣ нишон медиҳад, даромадҳои аҳолии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 тамоюл ба афзоиш доранд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Пӯёи (динамикаи) ҷамъи даромади ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна дар солҳои 2010 - 2022 (аз рӯи маълумоти тадқиқоти интихобии хонаводаҳо) *(моҳе ба як аъзои хонавода - бо сомони)*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	
<i>Даромад – ҳамагӣ аз он ҷумла:</i>	<i>190,18</i>	<i>258,81</i>	<i>297,61</i>	<i>409,78</i>	<i>475,72</i>	<i>518,19</i>	<i>684,17</i>	<i>794,12</i>	603,94
Даромадҳои меҳнатӣ	77,49	111,13	154,52	196,98	217,93	213,37	277,60	341,76	264,27
Нафақа, ёрдампулӣ, стипендия	7,40	12,13	20,17	26,70	30,82	38,81	41,77	41,65	34,25
Пардохтҳои ҷубронӣ, аз ҷумла кӯмаки башардӯстона	0,85	0,5	3,34	0,03	0,08	3,56	1,23	17,85	17
Даромад аз моликият	0,28	0,19	0,49	0,46	0,75	23,05	16,97	17,16	16,88
Даромад аз фуруши мулки ғайриманкул	0,44	0,36	0,08	0,33	0,44	1,71	3,85	4,83	4,39
Даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ	43,22	50,70	15,68	22,43	23,02	36,75	42,18	42,45	-0,77
Дигар даромадҳои пулӣ	60,50	83,80	79,24	162,85	202,68	200,94	300,57	328,42	267,92

Манбаъ: Маводҳои маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 113, 114., Маводҳои маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 115-118.

Тавре ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, даромади ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна тамоюли болоравиро доро буда, дар давраи таҳлилшаванда (2010-2022) зиёдшавии моҳонаи даромади аҳолии ба назар мерасад ва даромади аҳолии аз 190,18 сомони соли 2010

то ба 794,12 сомони дар соли 2022 зиёд гардидааст. Афзоишҳои даромади моҳонаи аҳолии дар тӯли 13 сол (2009-2022) 4,2 баробарро ташкил медиҳад, ки ин дараҷаи зиёдшавӣ аз рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва муътадил болоравии сатҳи зиндагии аҳолии дар мамлакат дар ин солҳо гувоҳӣ медиҳад.

Боиси қайд аст, ки дар давраи солҳои таҳлилшаванда афзоиши даромадҳои меҳнати аҳолии мамлакат мушоҳида мешавад, ки ин аз зиёдшавии ҳарсолаи музди миёнаи моҳона дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷамъи даромадҳои аҳоли дар давраи солҳои 2010-2022 сохтори нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегиранд: даромадҳои меҳнати аҳоли (соли 2010 40,8% ва соли 2022 43,0%), даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ (соли 2010 22,7% ва соли 2022 5,3%) ва дигар даромадҳои пулӣ, аз ҷумла, даромад аз фаъолияти тижоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ (соли 2010 31,8% ва соли 2022 41,4%)-ро ташкил медиҳанд.

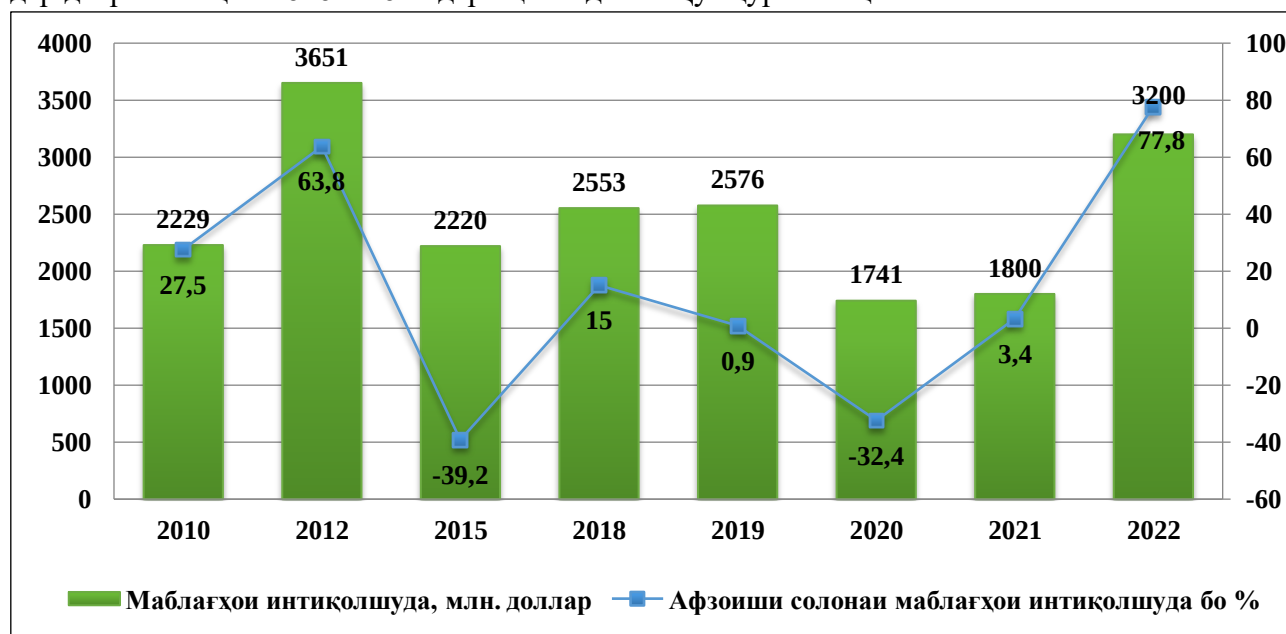
Аз натиҷаи таҳлили даромади моҳонаи аҳоли, метавон ба хулоса омад, ки дар сохтори даромадҳои аҳолии Ҷумҳурии

Тоҷикистон мавқеи асосиро даромадҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад, ки тақрибан 50%-и даромадҳоро дар бар мегиранд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар таркиби даромадҳои аҳоли нақши маблағҳои интиқоли бузург арзёбӣ мегардад. Зеро интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ барои аҳолии як қатор давлатҳо, аз ҷумла, Тоҷикистон сарчашмаи асосии даромади аҳоли ба ҳисоб меравад. Барои қисми зиёди аҳолии кишвари мо маблағҳои интиқоли муҳочирони меҳнатӣ сарчашмаи асосии зиндагонӣ ба ҳисоб рафта, он омили пасткунандаи сатҳи камбизоатӣ низ мебошад.

Таҳқиқотҳои дар ин самт гузаронидашуда[6,19,20,21] нишон медиҳанд, ки интиқоли маблағҳои муҳочирон истеъмор, пасандоз ва сармояро афзоиш медиҳанд ва сатҳи камбизоатиро паст мекунанд.

Диаграммаи 1. Пӯёи (динамикаи) ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ дар давраи солҳои 2010 – 2022 дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки марказии Россия (БМР) /www.cbr.ru/

Дар натиҷаи таъсири бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва сушт шудани вазъи иқтисодии Федератсияи Россия дар соли 2014-ум ҳаҷми интиқоли маблағҳо нисбат ба соли 2013-ум

7,6% кам гардид ва ин тамоили коҳишбӣ дар солҳои 2015 - 2016 идома ёфта, соли 2017 дар натиҷаи муътадил гардидани вазъи иқтисодии Федератсияи Россия ин

нишондиҳанда афзоиш намуда ба 2 536 млн. доллари амрикоӣ баробар гардид ва дар муқоиса ба соли қаблӣ 607 млн. доллари амрикоӣ ё ин, ки 31,5% афзудааст. Дар соли 2019 шахсони воқеӣ аз Федератсияи Руссия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 576 млн. доллари амрикоӣ маблағ интиқол намудаанд, ки нисбати соли 2018 23 млн. доллари амрикоӣ зиёд мебошад [7, С.158].

Тавре аз маълумотҳои оморӣ диаграммаи 1 бар меояд солҳои 2020-2021 ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ нисбати соли 2019 коҳиш ёфтааст. Ин омил асосан таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) дар ин солҳо (2020, 2021) ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи муътадил гардидани вазъ соли 2022 маблағҳои интиқолӣ афзоиш ёфта ба 3200 млн. доллари амрикоӣ баробар гардидааст, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2021 1400 млн. доллари амрикоӣ ё ин, ки 1,8 маротиба зиёд гардидааст.

Мавриди қайд аст, ки дар соли 2019 дар Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) Маркази миллии протсессингии интиқоли маблағҳо (ММПИМ) ба фаъолият шуруъ намуд, ки ин иқдом ба баланд бардоштани самаранокии интиқоли маблағ бидуни кушодани суратҳисоби бонкӣ, шаффофияти амалиётҳо ва коҳиши хавфҳои амалиётӣ бо мақсади таъмини суботи бештар дар бахшҳои бонкӣ ва молиявӣ ва тақвиятбахшии беҳатарии интиқоли пул дар дохили кишвар ва берун аз он равона карда шудааст. Таъсиси ММПИМ имкониятҳои навро барои рушди бозори

интиқоли маблағ пешниҳод карда, ба боло бурдани сатҳи эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои низоми пардохтӣ, инчунин имконияти назорати бештари амалиётҳои интиқоли фаромарзӣ мусоидат мекунад [14, С.16].

Боиси тазаккур аст, ки бевосита раванди кам гардидани ҳаҷми интиқоли маблағҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ метавонад боиси коҳишёбии суръати афзоиши пӯёи даромадҳо ва пасандозҳои аҳоли дар кишвар гардад, чунки яке аз сарчашмаи асосии даромадҳои пулии аҳоли ба ҳисоб меравад.

Дар аксарияти давлатҳои дунё даромади аҳоли аз ҳама бештар аз ҳисоби музди меҳнат ба назар мерасад. Таҳлилҳои гузаронидашуда низ собит месозанд, ки дар мамлакати мо низ даромадҳои меҳнатӣ дар маҷмуи даромадҳои аҳоли нақши калидиро иҷро менамоянд. Даромад ва хароҷоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи муҳимтарини сатҳи зиндагии аҳоли ба ҳисоб меравад.

Қайд намудан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои баҳсноки иқтисодиёт дар ҷамъият даромади оилаҳо ва харҷи онҳо ба шумор меравад.

Хароҷоти аҳолиро аз рӯи меъёрҳои гуногун гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: хариди молҳо ва пардохти хизматҳо барои хароҷоти истеъмоли; пардохтҳои ҳатмӣ ва ихтиёрӣ; пасандоз ва андӯхти аҳоли.

Таҳлили вазъи сохтори хароҷоти аҳолии мамлакат нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии онҳо дар муддати таҳқиқшаванда тамоюл ба афзоиш доранд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Пӯёи (динамикаи) истифодаи ҷамъи даромади аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 (аз рӯи маълумоти тадқиқоти интихобии хонаводаҳо)

(ба як аъзои хонавода дар як моҳ - бо сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Тағйирот 2022 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2012	2015	2018	2019	2020	2021	2022	

Хароҷот - ҳамагӣ аз он ҷумла:	177,71	251,59	265,68	358,49	429,89	649,09	793,15	855,63	677,92
а) Хароҷоти истеъмолий аз он ҷумла:	163,55	229,26	240,68	318,05	366,38	631,04	777,64	851,85	688,3
барои хариди хӯрокворӣ	104,75	146,2	139,03	166,67	197,26	386,91	372,35	405,66	300,91
барои хариди маҳсулоти ғайриозуқа	40,09	56,26	66,31	100,09	106,35	170,06	212,70	243,55	203,46
барои хариди машрубот	0,20	0,25	0,30	0,25	0,20	1,19	0,73	0,75	0,55
барои пардохти хизмати шахсӣ ва истеҳсолӣ	18,51	26,57	35,04	51,04	62,57	68,34	172,15	181,37	162,86
б) Андозҳо, пардохтҳо	14,16	22,33	25,0	40,44	63,51	18,05	15,51	3,78	-10,38

Манбаъ: Маводҳои маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 115., Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 119, 120.

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 2 метавон қайд намуд, ки дар давраи таҳлилшаванда ҳиссаи бештари хароҷоти аҳолиро хароҷот барои истеъмолот асосан барои хариди хӯрокворӣ ташкил медиҳад. Агар хароҷот барои хариди хӯрокворӣ дар соли 2010 104,75 сомонино ташкил намуда бошад, пас дар соли 2022 ба 405,66 сомонӣ баробар гардидааст, ки нисбати соли 2010 3,9 маротиба зиёд гардидааст. Дар баробари ин хароҷот барои хариди маҳсулоти ғайриозуқа низ дар давраи таҳлилшаванда (2010-2022) тамоюли афзоишро нишон дода аз 40,09 сомонии соли 2010 ба 243,55 сомонӣ дар соли 2022 зиёд гардидааст, ки дар ҳаҷми умумии харҷи аҳолӣ дар соли 2022 28,5%-ро дар бар мегирад.

Метавон қайд кард, ки дар ин давра (2010-2022) хароҷоти аҳолӣ барои хариди машрубот тақрибан дар як сатҳ қарор дорад. Ҳамзамон, дар солҳои 2010-2022 хароҷот барои пардохти хизмати шахсӣ ва истеҳсолӣ дар ҳолати афзоишбӣ қарор дошта дар соли 2022 181,37 сомонино ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли 2010 162,86 сомонӣ ё ин, ки 9,8 баробар афзудааст. Қайд намудан зарур аст, ки дар солҳои 2020-2022 бузургии

хароҷот барои пардохти андозҳо ва пардохтҳо дар ҳаҷми умумии хароҷоти аҳолӣ коҳиш ёфтааст, ки ин ҳолат асосан ба таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) дар ин солҳо вобастагӣ дорад.

Таҳлили маълумотҳои омили нишон медиҳанд, ки бо афзуншавии даромадҳои аҳолӣ мутаносибан хароҷотҳои аҳолӣ низ меафзоянд.

Тибқи андешаи Кейнс, ҳам истеъмол ва ҳам пасандоз, натиҷаи вазифаи даромад мебошад. Пас омили асосие, ки ба рафтори истеъмолий ва пасандозии хонаводаҳо (оилаҳо) таъсир мерасонад, ин даромад мебошад. Маълум аст, ки даромадҳои аҳолӣ ба истеъмолот ва барои пасандоз равона карда мешавад. Азбаски имконоти дигар барои истифодабарии даромад вучуд надорад, маълум мегардад, ки ҳиссаи пасандозҳо вобаста аст аз ҳиссаи истеъмолот ё аз сатҳи даромад. Дар алоқамандӣ бо ин гуфтаҳо дар ҷадвали 3 таносуби байни даромад, хароҷот ва пасандозҳои аҳолӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 таҳлил гузаронида шудааст.

Ҷадвали 3. Таносуби байни даромад, хароҷот ва пасандози аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 - 2022 (ба сомонӣ)

Солҳо	Нишондиҳандаҳо			
	Маҷмӯи даромади миёнаи якмоҳа ба як аъзои хонавода	Маҷмӯи хароҷоти миёнаи якмоҳа ба як аъзои хонавода	Бақияи байни маҷмӯи даромади миёна ва маҷмӯи хароҷоти миёна, моҳе ба як аъзои хонавода	Пасандоз моҳе ба як аъзои хонавода нисбат ба даромад, %
2010	190,18	177,71	12,47	6,56
2012	258,81	251,59	7,22	2,79
2015	297,61	265,68	31,93	10,73
2018	409,78	358,49	51,29	12,52
2019	475,72	429,89	45,83	9,63
2020	518,19	649,09	-130,9	-
2021	684,17	793,15	-108,98	-
2022	794,12	855,63	-61,51	-

Манбаъ: Дар асоси маводҳои маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 113, 114, 115., Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 115, 116, 117, 118, 119, 120. ҳисоб карда шудааст.

Дар соли 2022 маҷмӯи даромади миёнаи якмоҳа ба як аъзои хонавода дар муқоиса ба соли 2010 603,94 сомони ё ин ки 4,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Маҷмӯи хароҷотҳо низ дар солҳои 2010 – 2019 аз 177,71 сомони то ба 855,63 сомони афзудаанд. Пасандозҳо бошанд соли 2010 6,56% ва соли 2015 10,73%-ро ташкил намуда, дар соли 2019 ба 9,63% баробар гардидаанд ва солҳои 2020, 2021 ва 2022 зери таъсири баъзе омилҳо, аз ҷумла пандемияи коронавирус (COVID-19) пасандозҳои аҳоли дар ин солҳо манфӣ арзёбӣ карда мешавад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳи онанд, ки аҳолии кишвари мо бо сатҳи мавҷудани даромад ва хароҷот имконияти пасандоз намуданро дороанд ба истиснои солҳои 2020, 2021 ва 2022, ки пасандозҳои аҳоли манфӣ баҳодихӣ мегарданд, чунки дар ин солҳо таҳтӣ таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) хароҷот нисбати даромад афзоиш ёфта, бақияи байни маҷмӯи даромади миёна ва маҷмӯи хароҷоти миёна манфӣ гардида (2020 -130,9, 2021 -108,98, 2022 -61,51), пасандозҳо ташкил нагардидаанд ва баракс дар ин солҳо аҳоли аз

пасандозҳои солҳои гузашта истифода бурдаанд.

Бояд таваққуф дод, ки пандемияи COVID-19 таъсири худро на танҳо ба ҳаҷми пасандозҳои аҳоли, инчунин ба фаъолнокии иқтисодӣ, муҳочирати меҳнатӣ, маблағҳои интиқоли ва дигар соҳаҳо расонид ва дар натиҷа бухрони шадиди иқтисодиву молиявӣ ва иҷтимоиро ба миён овард.

Мувофиқи маълумоти оморӣ [9,13] дар соли 2010 даромадҳои пулии аҳолии кишвар 13 256,0 млн. сомони (нисбат ба ММД 53,7%) ташкил намудааст, ки аз маҷмӯи даромадҳои пулии аҳолии мамлакат ҳамагӣ 1 467,7 млн. сомони ё ин ки 11,1%-и он пасандоз гардидааст. Дар соли 2015 даромадҳои пулии аҳоли то ба 25 569,8 млн. сомони (нисбат ба ММД 50,2%) афзуда, пасандозҳо бошанд 5 111,6 млн. сомони (нисбат ба ММД 10,6%) ё ин ки 19,9%-и даромадҳоро ташкил доданд. Соли 2020 бошад даромадҳои пулии аҳоли ба 65 347,0 млн. сомони (нисбат ба ММД 77,8%) баробар гардида, пасандозҳо ба 5 338,1 млн. сомони (нисбат ба ММД 6,4%) афзоиш намуданд, ки 8,2%-и даромадҳоро дар бар гирифтаанд. Ҳамин тавр, дар соли 2022 даромадҳои пулии аҳоли 95 124,6 млн. сомони (нисбат ба

ММД 82,2%) ташкил намуда, пасандозҳо 8 081,0 млн. сомонӣ (нисбат ба ММД 7%) ё ин ки 8,5%-и даромадҳоро дар бар мегиранд, ки дар муқоиса нисбат ба соли 2021 даромадҳои

пулии аҳоли 8,2% (14615,8 млн. сомонӣ) ва пасандозҳои аҳоли 50,6% (2714,1 млн. сомонӣ) зиёд гардидааст (ниг. ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Пӯёи (динамикаи) пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вобастагии он аз тағирёбии сатҳи даромад дар солҳои 2010-2022

Солҳо	Даромади пулии аҳоли, млн. сомонӣ	Суръати афзоиш, %	Пасандозҳои аҳоли, млн. сомонӣ	Суръати афзоиш, %	Коэффисиенти майл ба пасандоз, %
2010	13 256,0	21,3	1 467,7	32,8	11,1
2012	20 161,2	52,1	2 865,1	95,2	14,2
2015	25 569,8	26,8	5 111,6	78,4	19,9
2018	41 083,9	60,7	4 107,9	-19,6	9,9
2019	47 986,3	16,8	4 239,3	3,2	8,8
2020	65 347,0	36,2	5 338,1	25,9	8,2
2021	80 508,8	23,2	5 366,9	0,54	6,7
2022	95 124,6	18,2	8 081,0	50,6	8,5

Манбаъ: Дар асоси маълумоти маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 11., Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 11., Бюллетени омили бонкӣ - декабри соли 2015 (245). – Саҳ. 32., Бюллетени омили бонкӣ - феврали соли 2019 (283). – Саҳ. 29., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2019 (293). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2020 (305). – Саҳ. 32., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2021 (316). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2022 (329). – Саҳ. 32. таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Ҳаҷми даромадҳои аҳолии кишвар тадриҷан афзоиш ёфта, аз як миллиард сомони соли 2000-ум то ба 16,2 миллиард сомонӣ дар соли 2011 расидааст, яъне даромадҳои аҳоли беш аз 16 баробар зиёд гардидаанд[4]. Чи тавре соли 2022 зимни Паёмашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» иброз намуданд: «Дар панҷ соли охир сатҳи некуаҳволии мардум тадриҷан баланд шуда, даромади пулии аҳоли аз 41,1 миллиард сомони соли 2018 ба 87 миллиард сомонӣ дар соли 2022 расонида шуд, яъне 2,1 баробар зиёд гардид»[1].

Дар давраи солҳои 2010–2022 дар мамлакат чараёни ҷалби пасандозҳои аҳоли аз ҷониби низомии бонкӣ муътадил рушд

намуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши ҷалби пасандозҳои аҳоли аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ бо рушди фаъолнокии иқтисодиёт, устувории қурби пули миллӣ, барқарорёбии фаъолияти устувори низомии бонкӣ ва эътимоди аҳоли ба он бо назардошти мунтазам бозгаштани маблағҳои нақдӣ аҳоли ба низомии бонкӣ, татбиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи авф бинобар қонунигардонии дороиҳо ва маблағҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», инчунин аз тарафи шаҳрвандони хориҷӣ қушодани суратҳисобҳои амонатӣ ва зиёдшавии талабот ба қортҳои пардохтӣ алоқамандӣ дошт[17, С.18].

Боиси қайд аст, ки дар соли 2002 ҳаҷми пасандозҳои (амонатҳои) аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ҳиссаи онҳо дар ММД саҳми назаррас надоштанд. Масалан, дар соли 2002 ҳаҷми пасандозҳои

аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявии мамлакат ҳамагӣ ба маблағи 18330 ҳаз. сомонӣ, ё ин ки 0,54 фоизи ММД-ро ташкил меод [16, С.114]. Дар натиҷаи пешбурди сиёсати дурусти иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон фаъолияти босамари ташкилотҳои қарзии

молиявӣ дар охири соли 2022 бақияи пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявии ҷумҳурӣ ба маблағи 8081000 ҳаз. сомонӣ афзоиш ёфт ва дар ин давра ин нишондиҳанда нисбат ба ММД ба андозаи 7 фоиз баробар гардид (ниг. ба ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Пуёи (динамикаи) даромадҳои пулӣ, пасандозҳои аҳоли ва таносуби онҳо нисбат ба ММД дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 - 2022

Солҳо	Даромадҳои пулӣ млн. сомонӣ	Бо ҳисоби фоиз нисбат ба ММД	Пасандозҳои аҳоли млн. сомонӣ	Бо ҳисоби фоиз нисбат ба ММД
2010	13 256,0	53,7	1 467,7	5,9
2012	20 161,2	55,8	2 865,1	7,9
2015	25 569,8	50,2	5 111,6	10,6
2018	41 083,9	57,8	4 107,9	5,9
2019	47 986,3	60,7	4 239,3	5,5
2020	65 347,0	77,8	5 338,1	6,4
2021	80 508,8	79,6	5 366,9	5,4
2022	95 124,6	82,2	8 081,0	7,0

Манбаъ: Дар асоси маълумоти маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2014. – Саҳ. 11, 12., Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 11, 12., Бюллетени омили бонкӣ - декабри соли 2015 (245). – Саҳ. 32., Бюллетени омили бонкӣ - феввали соли 2019 (283). – Саҳ. 29., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2019 (293). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2020 (305). – Саҳ. 32., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2021 (316). – Саҳ. 31., Бюллетени омили бонкӣ – декабри соли 2022 (329). – Саҳ. 32. ҳисоб карда шудааст.

Нишондиҳандаҳои омили ҷадвали 5 шаҳодати онанд, ки даромадҳои пулии аҳоли дар ҷумҳурӣ тамоили болоравиро доро буда, дар давраи баррасишаванда (2010-2022) ба андозаи 7,2 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин аз суръати рушди устувори иқтисодӣ, муътадил болоравӣ ва беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат гувоҳӣ медиҳад.

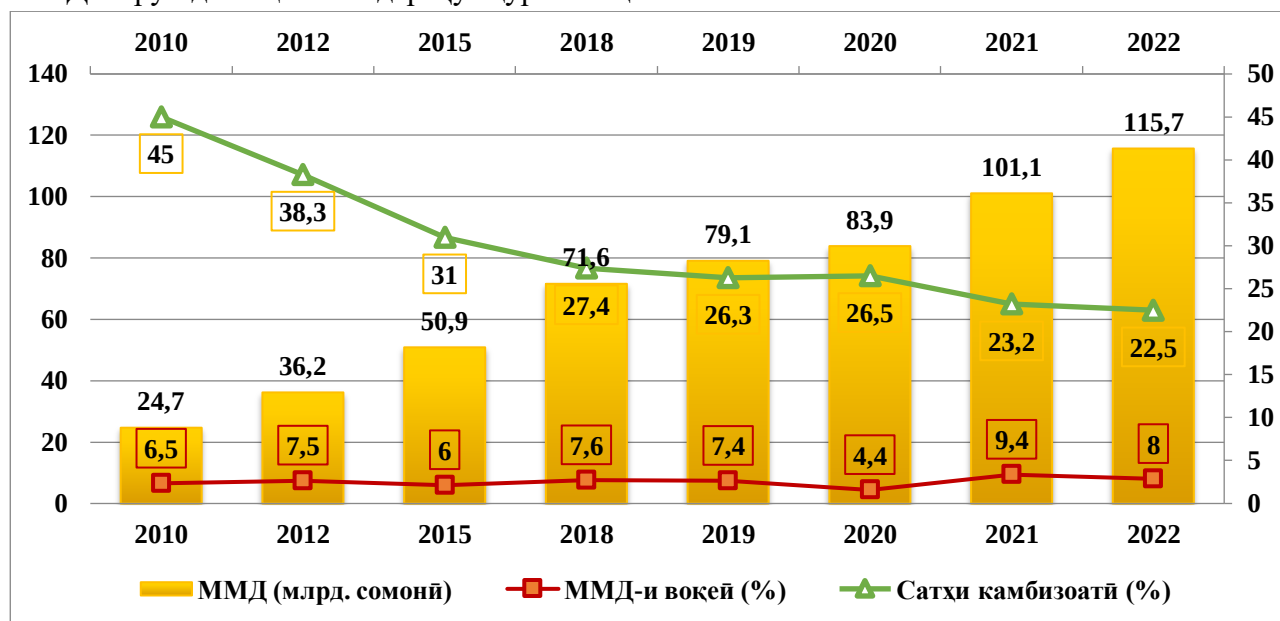
Масъалаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва дар ин замина паст кардани сатҳи камбизоатӣ вазифаи муҳимму афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Чӣ тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли

2019 иброз дошта буданд: «...Ҳукумати Тоҷикистон вазъи иҷтимоии табақаҳои осебпазири ҷомеаро ҳамеша дар маркази диққати худ қарор дода, вобаста ба рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар барои беҳтар намудани шароити онҳо пайваستا ҷорачӯӣ менамояд. Дар сиёсати иҷтимоии Ҳукумати кишвар дастгирии молиявии муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва оилаҳои камбизоат афзалият дорад ва ин бартарият дар солҳои минбаъда низ боқӣ мемонад» [2].

Дар натиҷаи татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ва афзалиятҳои миллӣ, густариши ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт, татбиқи вазифаҳои стратегӣ ва барномавӣ, андешидани тадбирҳо оид ба таъмини суботи макроиқтисодӣ дар кишвар, рушди

иктисодиёт таъмин гардид ва дар заминаи он сатҳи камбизоатӣ мутобик ба таҳқиқотҳои гузаронидашудаи соҳои 1999-2009 аз 81% ба 46,7% ва дар соли 2010 ин нишондиҳанда то 45% коҳиш ёфт. Тибқи ҳисобҳо дар асоси рушди ММД ба ҳар нафар аҳоли дар соли 2011 нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ 42% ва дар соли 2012 38,3%-ро ташкил дод[15, С.13]. Солҳои минбаъда низ тамоюли пастравии сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ

Диаграммаи 2. Коҳишёбии нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ ва вобастагии он аз афзоиши ММД ва рушди воқеии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Дар асоси маълумоти маҷмӯаи омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2017. – Саҳ. 197., Маҷмӯаи омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 214., Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013–2015. Душанбе–2013. – С. 13., Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ: маҷмӯаи омори. Душанбе–2018. №4. – С. 27., Доклад об экономике Таджикистана. С фокусом на стимулирование динамического развития частного сектора в Таджикистане. Группа Всемирного банка. Лето-2023 г. – С. 36. /www.worldbank.org/, www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2021/10/15/poverty-in-tajikistan-2021?CID=ECA_FB_Tajikistan_RU_EXT таҳия гардидааст.

Боиси тазаккур аст, ки тибқи сценарияи индустриалии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар назар дошта шудааст, ки сатҳи камбизоатӣ дар кишвар бояд дар соли 2025 ба 18 ва соли 2030 ба 15 Ҷоиз коҳиш дода шавад.

Ҳамин тавр, соли 2022 бо авҷ гирифтани зиддиятҳои геосиёсӣ, шиддатнокӣ таҳримҳо ва нооромӣ дар минтақаи

идома ёфта дар соли 2013 35,6%, дар соли 2014 32%, дар соли 2015 31%, дар соли 2016 30,3%, дар соли 2017 29,5% дар соли 2018 27,4% дар соли 2019 26,3%, дар соли 2020 26,5% ва дар соли 2021 ба 23,2% баробар гардид[10, С.27. 11, С.44. 12, С.36]. Ҳамин тавр, сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат аз 81 Ҷоизи соли 1999-ум то 22,5 Ҷоиз дар соли 2022 коҳиш дода шуд (ниг. ба диаграммаи 2).

пасошӯравӣ, бахусус низоми Ҷарбӣ дар қаламрави Украина ва Русия хотирмон гашт, ки дар навбати худ он дар миқёси Ҷаҳон ба бад шудани шароити тиҷорату гардиши сармоя, болоравии бесобиқаи сатҳи нархҳо (пеш аз ҳама нархи маводи сӯзишворӣ ва озуқа) ва пешбурди сиёсатҳои қатъии монетарӣ оварда расонид. Тибқи таҳлиҳои Ҳазинаи Байналмилалӣ Асҳор[18] дар соли

2022 имкониятҳои рушд барои иқтисодёти ҷаҳон хеле маҳдуд гашта, суръати рушди иқтисодиёти ҷаҳон нисбат ба соли қаблӣ қариб ду маротиба коҳиш ёфт. Сарфи назар аз ҳавфҳои афзуда, вазъи номуътадил дар кишварҳои шарикони асосии савдо ва таъсири омилҳои болозикри берунӣ ба иқтисодиёти мамлакат, дар соли 2022 нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба таври ғайриҷашмдошт дар сатҳи муътадил нигоҳ дошта шуда, афзоиши назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба қайд гирифта шуд. Тибқи маълумоти омори расмӣ дар соли 2022 ҳаҷми ММД 115,7 млрд. сомони ро ташкил дода, рушди воқеии он дар сатҳи 8,0 фоиз ҷамъбаст ёфт, ки ин яке аз нишондиҳандаҳои баландтарин миёни кишварҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон ба ҳисоб меравад[17, С.6,7]. Зикр намудан ба маврид аст, ки Ҳукумати кишвар дар доираи имкониятҳои мавҷуда кӯшиш намуда истодааст, ки рушди ҳамаҷониби ММД-ро дар сатҳи зарурӣ таъмин намояд.

Боиси тазаккур аст, ки имрӯз, яке аз самтҳои муҳимтарин дар фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмин намудани рушди устувори ММД ба ҳисоб меравад. Таъмини рушди ҳамаҷониби ММД заминаи асосии ташаккулёбии даромадҳои аҳолии ба шумор рафта, боиси коҳишёбии сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар гардидани сатҳи неқӯаҳволии аҳолии дар кишвар мегардад. Тавре ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 зикр гардид: «Мо мақсад дорем, ки то соли 2030 бо истифода аз тамоми имконоти захираҳои мавҷуда маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ба ҳар сари аҳолии то 3 баробар афзоиш дода, сатҳи камбизоатиро беш аз ду баробар коҳиш диҳем ва ҳиссаи аҳолии дорони даромади миёнаро аз 22 то 50 фоиз зиёд намоем»[3].

Қайд намудан ба маврид аст, ки барои расидан ба ин ҳадафҳои стратегияи кишвар муҳим аст, ки афзалиятҳои муайяншуда дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва амалисозии босамари барномаҳои давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷузъи ҷудонопазир ва фаъоли стратегияи болозикр ба ҳисоб меравад, таъмин карда шаванд. Дар баробари ин, амалӣ намудани барномаҳои лоиҳаҳои давлатӣ ва таъмини суботи иқтисодӣ дар мамлакат муҳим арзёбӣ мегардад.

Густариши ислоҳоти иқтисодӣ, фарогирии соҳаҳои нави иқтисодиёт, татбиқи вазифаҳои стратегӣ ва барномавӣ, андешидани тадбирҳои ҷиҳати таъмини суботи макроиқтисодӣ имконият дорад, ки суръати рушди иқтисодӣ таъмин гардида, сатҳи камбизоатӣ дар кишвар сол аз сол рӯ ба пастӣ орад.

Раванди баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардуми кишвар, сатҳи сифати зиндагии аҳолии паст шудани сатҳи камбизоатӣ дар ин солҳо аз бисёр ҷиҳат ба рушди устувори иқтисодӣ алоқаманд буда, дар натиҷаи таъмини суботи макроиқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар кишвар ба даст омадааст. Ҷараёни дар оянда паст кардани сатҳи камбизоатӣ бештар рушди устувори иқтисодиётро тақозо менамояд.

Боиси тазаккур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2015- 2020 ҷиҳати таъмини рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва муносибатҳои бозорӣ як қатор ислоҳоти назарраси институтсионалӣ дар самти тақвияти низоми идоракунии давлатӣ, рушди неруи инсонӣ, таъмини сифати рушди иқтисоди миллӣ, суботи молиявӣ, маъмурикунонии андоз, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, рушди инноватсионии бахши воқеии иқтисодиёт ва саноатикунонии бусуръати кишвар анҷом дода шуд, ки ба дастовардҳои назаррас дар самти ҷалби

сармояи ватанию хоричӣ оварда расонид[8, С.6].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва иқтидори сармоягузори аҳоли сол ба сол афзоиш ёфта истодааст. Агар захираҳои молиявии аҳоли

(пасандозҳои аҳоли) дар соли 2010 9358,3 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 67217 млн. сомонӣ баробар гардида, нисбати соли 2010 718,3% ё ин, ки 7,2 маротиба афзудааст (ниг. ба ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. Ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва иқтидори сармоягузори аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2022 (млн. сомонӣ)

Солҳо	Нишондиҳандаҳо			Суръати афзоиши захираҳои молиявии Аҳоли
	Бақияи пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ	Пасандозҳои умумии аҳоли	Ҳамагӣ, захираҳои молиявии аҳоли	
2010	1467,7	7890,6	9358,3	-
2012	2865,1	4808,5	7673,6	-18,0%
2015	5111,6	14443,5	19555,1	154,8%
2018	4107,9	24508,1	28616	46,3%
2019	4239,3	28757,5	32996,8	15,3%
2020	5338,1	30106,7	35444,8	7,4%
2021	5366,9	40454,8	45821,7	29,3%
2022	8081,0	59136,0	67217,0	46,7%

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 409., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2016. – Саҳ. 31., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 36. ҳисоб карда шудааст.

Нишондиҳандаҳои омили ҷадвал аз он шаҳодат медиҳанд, ки иқтидори сармоягузори аҳолии ҷумҳурӣ сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Агар бақияи пасандозҳои аҳоли дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар соли 2010 1467,7 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 8081 млн. сомонӣ баробар гардидааст, ки нисбати соли 2010 5,5 маротиба афзудааст.

Бояд қайд намуд, ки соли 2012 тамоили пастравии захираҳои молиявӣ мушоҳида

мешавад, ки ин вобастагӣ дорад ба паёмади бухрони молиявии ҷаҳонии солҳои 2009 – 2011 ва оқибатҳои ин бухрон. Дар натиҷаи муътадил гардидани вазъи иқтисодӣ афзоиши захираҳои молиявии аҳоли ба назар мерасад. Афзудани ин нишондиҳандаҳо маънои зиёдшавии ҳиссаи пасандозҳои аҳолиро дорад. Афзоиши ин иқтидор дар дилхоҳ кишвар муҳим арзёбӣ карда мешавад, чунки сарчашмаи захираҳои сармоягузорӣ дар дохили мамлакат пайдо мегардад.

Ҷадвали 7. Ҳаҷми пасандозу сармоягузориҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таносуби онҳо нисбат ба ММД дар солҳои 2010 – 2022

Солҳо	Захираҳои молиявии аҳоли (пасандозҳои аҳоли) млн. сомонӣ	Бо % нисбат ба ММД	Сармоягузориҳои аҳоли млн. сомонӣ	Бо % нисбат ба ММД	Сармоягузориҳои аҳоли бо % нисбат ба захираҳои молиявии аҳоли

2010	9358,3	37,9	356,2	1,4	3,8
2012	7673,6	21,2	422,5	1,2	5,5
2015	19555,1	38,4	572,4	1,1	2,9
2018	28616	40,3	436,3	0,6	1,5
2019	32996,8	41,7	468,2	0,6	1,4
2020	35444,8	42,2	612,0	0,7	1,7
2021	45821,7	45,3	606,6	0,6	1,3
2022	67217	58,1	658,8	0,6	0,9

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 12, 409., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2016. – Саҳ. 31., Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 36., Маҷмӯаи омили сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2015. – С. 12., Маҷмӯаи омили сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – С. 12., Маҷмӯаи омили сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – С.12. ҳисоб карда шудааст.

Тавре, ки аз нишондиҳандаҳои омили чадвали мазкур аён аст, дар соли 2022 сармоягузориҳои аҳоли 658,8 млн. сомони ро ташкил намудаанд (нисбат ММД 0,6%), ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2010 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 захираҳои молиявии аҳоли 67217 млн. сомони ё ин, ки 58,1%-и ММД-ро ташкил намудаанд. Вале аз ҳаҷми умумии захираҳои молиявии аҳоли дар соли 2022 тақрибан 1%-и он сармоягузори гардида, 99%-и боқимонда ба гардиши иқтисодӣ ҷалб нагардидаанд, ки ин нишондиҳанда гувоҳи он аст, ки дар кишвари мо ҳанӯз механизмҳои ба сармоягузори табдил додани пасандозҳои аҳоли пурра такмил наёфтааст ва ин самти муҳимми иқтисоди ислоҳоти куллиро талаб менамояд. Истифодабарии самараноки иқтисодии сармоягузори пасандозҳои аҳолии ҷумҳури имкон медиҳад, ки соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат, махсусан, фаъолияти соҳибқори ба маблағгузори дохили таъмин гарданд.

Дар марҳилаи кунунӣ ҷалби пасандозҳои аҳоли ва табдилдиҳии онҳо ба сармоягузори дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама, аз ташкилотҳои қарзии молиявӣ вобастагии зич дорад. Тавре ки аз таҳлилҳо бармеояд, табдилдиҳандаи асосии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузори

дар ҷумҳури ин низоми бонкӣ ба шумор меравад. Дар айнаи замон таҷрибаи ҷаҳонӣ низ нишон медиҳад, ки дар бисёр мамлакатҳо табдилдиҳандаи пасандозҳои аҳоли ба сармоягузори ин низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад[5, С.229].

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти кишвар ҷӣ қадаре, ки эътимоди аҳоли ба сохтори бонкӣ зиёд гардад, ҳамон қадар майли аҳоли ба пасандозгузори афзоиш меёбад ва дар дохили мамлакат сарчашмаҳои иловагии сармоягузори пайдо мегардад. Боиси қайд аст, ки барои фаъолгардони истифодаи иқтисодии сармоягузори аҳоли зарурати ҳалли як қатор вазифаҳои бо ҳам алоқамандро талаб менамояд, ки ҳар кадоми онҳо як қисми таъсиси механизми самараноки муассири табдили пасандозҳои аҳоли ба сармоягузори ба ҳисоб меравад. Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ташкили низоми самаранок ва фаҳмо барои кафолати пасандозҳо ва амонатҳои хусусӣ ба ҳисоб меравад. Ин ба барқарор намудани боварии аҳоли дар низоми бонкӣ мусоидат менамояд. Инчунин, рушди низоми суғуртаи (кафолати) пасандозҳо, рақобатро дар бозори ҷалби пасандозҳои аҳоли тақвият хоҳад бахшид. Агар хоҷагии хонавода ва ташкилотҳои тижоратӣ барои даромадҳои оянда боварӣ надошта бошанд, пас онҳо кӯшиш мекунанд, ки пасандозҳо на барои сармоягузори,

балки барои истеъмоли чорӣ истифода баранд.

Диаграммаи 3. Пӯёи (динамикаи) рушди даромад, пасандоз ва сармоягузориҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2022

Манбаъ: Дар асоси маълумоти маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2017. – Саҳ. 11, 467., Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – Саҳ. 11, 409., Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи омили. Душанбе, 2015. – Саҳ. 12, 13., Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи омили. Душанбе, 2020. – Саҳ. 12, 13., Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи омили. Душанбе, 2023. – Саҳ. 12, 13. таҳия гардидааст.

Дар давраи солҳои истиқлолият дар мамлакат сатҳи некуахлоқии мардум тадриҷан баланд гардида, ба беҳтар гардидани пӯёи даромади пулии аҳоли, пасандози аҳоли ва сармоягузориҳои аҳоли мусоидат намуд.

Даромади пулии аҳоли аз 13256,0 млн. сомони соли 2010 ба 95124,6 млн. сомонӣ дар соли 2022 баробар гардида, нисбат ба соли 2010 7,2 маротиба афзудааст. Пасандозҳои аҳоли бошад дар соли 2010 1467723 ҳаз. сомониро ташкил намуда дар соли 2022 ба 8081001 ҳаз. сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки дар муқоиса нисбат ба соли 2010 5,5 баробар зиёд гардидааст. Дар баробари тамоюлҳои рушди даромади пулӣ ва пасандози аҳоли, сармоягузориҳои аҳоли низ афзоиш ёфта аз 354,8 млн. сомони соли 2010 ба 658,8 млн. сомонӣ дар соли 2022 зиёд гардида, дар қиёс ба соли 2010 1,9 маротиба ё ин ки 304 млн. сомонӣ афзудааст. *Зикр*

намудан ба маврид аст, ки сармоягузориҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат намуда, барои кишвар фазои мусоиди молиявиро фароҳам меоранд ва манбаи иловагии сармоягузорӣ ба истеҳсоли маҳсулоти миллий ва хизматрасонӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тавр, таҳлили даромадҳо ва пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки сарфи назар аз таъсири манфии оқибатҳои бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ, даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои аҳоли дар ҳолати тамоюли рушд қарор доранд. Тамоюлҳои рушди иқтисоди аз тағирёбии сохтори даромад ва хароҷот, баланд гардидани нақши пасандозҳо ҳамчун манбаи сармоягузорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт шаҳодат медиҳанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши пасандозии аҳоли ҳамчун сарчашмаи захираҳои қарзии низоми бонкӣ афзоиш

меёбад ва он бояд дар марҳилаи муосир диҳанд. Чунки дар ҳолати дарёфти механизми захираи муҳимми сармоягузорӣ ҳисобида самараноки ба кор бурдани ин пасандозҳо он шавад. Аз ин рӯ, имрӯзҳо давлат ва бонкҳо боиси рушди устувори иқтисодӣ хоҳад бояд ба масъалаи ҷалби пасандозҳои аҳоли гашт.

дар раванди истеҳсолот диққати зарурӣ

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022 (захираи электронӣ). – URL: <https://president.tj/event/missives/27245>
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.12.2019. (захираи электронӣ). – URL: <http://prezident.tj/node/21975>
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2016. (захираи электронӣ). – URL: <http://www.president.tj/node/13739>
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012 (захираи электронӣ). – URL: <http://prezident.tj/node/1084>
5. Авғонов Н.А., Газиёв М.Н. Табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ: мушкилотҳои ташаккул ва самтҳои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.А. Авғонов, М.Н. Газиёв // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 224-232.
6. Авғонов Н.А. Маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва нақши онҳо дар ташаккули даромад ва пасандозҳои аҳоли / Паёми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ (мачаллаи илмӣ - сиёсӣ). Бахши иқтисодӣ. Душанбе, 2023. – №4/2 (64). – С. 120-133.
7. Авғонов Н.А. Даромад, хароҷот ва пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва тамоюлҳои рушд / Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ - амалӣ). Бахши иқтисодӣ. Душанбе, 2022. – №2 (49). – С. 155-162.
8. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» сентябри 2021, № 358. – С. 6.
9. Бюллетени оморӣ бонкӣ - декабри соли 2015 (245). – С. 32.
10. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе – 2018. №4. – С. 27.
11. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе – 2019. №4. – С. 44.
12. Доклад об экономике Таджикистана. С фокусом на стимулирование динамичного развития частного сектора в Таджикистане. Группа Всемирного банка. Лето-2023 г. – С. 36. (захираи электронӣ). – www.worldbank.org/
13. Маҷмӯаи оморӣ солони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. – С. 11.
14. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314 тасдиқ шудааст. Душанбе, 2022. – С. 16.
15. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015. Бо қарори Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2012 №1030 тасдиқ шудааст. Душанбе – 2013. – С. 13.
16. Тошматов М.Н. Пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтидори захираҳои сармоягузорӣ. Монография / Тошматов М.Н., Авғонов Н.А. Зери таҳрири доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, акадмики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қаюмов Н.Қ. – Душанбе – “ДТТ”, 2022. – С. 114.
17. Ҳисоботи солони Хазианаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ барои соли 2022. Душанбе, 2023. – С. 6,7,18.

18. International Monetary Fund. 2022. World Economic Outlook: Countering the Cost-of-Living Crisis. Washington, DC. October.
19. Majeed M.T. (2015). Poverty Effects of Remittances: a Comparative Analysis // Journal of International Development. 27(1):1-14.
20. Richard H., J. Adams, J. Page (2005). Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? // World Development. 33(10):1645-1669.
21. UNCTAD (2011). Impact of remittances on poverty in developing countries. United Nations.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Авгонов Нурали Айниддинович – доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси молия, и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Н. Қаробоев 63/3. Тел.: (+992) 93 440 12 12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Сведения об авторе:

Авгонов Нурали Аиниддинович – доктор философии (PhD) по специальности финансы, и.о. доцента кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабаева 63/3. Тел.: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Information about the author:

Avgonov Nurali Ainiddinovich – Doctor of philosophy (PhD) specializing in finance, associate professor of the department of economic theory and development economics of the Technological university of Tajikistan. 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3, N. Karabaev Ave. Phone: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Хайрзода Ш.Қ. СТРАТЕГИЯИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҲҲОИ ДАР АМАЛ ТАТБИҚ НАМУДДАНИ ОН.....	5
Кошонова М.Р., Сафарзода М.С. АРЗЁБИИ БАҶҚАРОРШАВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯИ КОРХОНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МИСОЛИ КХМ.....	24
Содиқов М.С., Давлатмамадова А.Б. БАҲОДИҲИИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРГОНӢ.....	34
Хамидова С.Х. ЭЛЕКТРОННЫЕ ФИНАНСЫ: БУДУЩЕЕ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ.....	44
Бобоев О., Давлатов Б.Ш. ПУТИ РЕШЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ПРОБЛЕМ ГОРОДА ДУШАНБЕ.....	53
Холбобоев Ф.С., Абдуллозода У.С. АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲО ВА БАҶНОМАҲОИ МИНТАҚАВИИ САҶМОЯГУЗОРӢ Қисми 2. Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузоришуда ва арзёбии он дар барномаҳои минтақавӣ.....	63
Ҳасанова Н.Ҷ. РУШДИ НИЗОМИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ТАҲЛИЛИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ.....	72
Каримов Б.Ҷ. РОБИТАИ НАМУДҲОИ БАҲИСОБГИРӢ ДАР НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ СУБЪЕКТҲОИ ИҚТИСОДИӢ.....	84
Саидов Қ.Т. МЕЪЁРҲОИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН САҶАШАМАИ ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ ДАР СОҲАИ КАФОЛАТИ ҲУҚУҚҲОИ САҶМОЯГУЗОРОНИ ХОРИҶӢ.....	93
Алишоев Х.Х. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСЛАМСКИХ И ТРАДИЦИОННЫХ БАНКОВ.....	101
Қараев Р.Х. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛӢИ ТАВАРРУМ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР.....	112
Аламшоева М.М., Қаландаршоев С.С. РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	121
Саъдуллозода С.С. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ.....	133
Шарипов С.Б., Ҳалимзода М.Ҳ. МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲЛИЛИ ГУЗАРОНИДАНИ АУДИТИ МАБЛАҒГУЗОРИҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИӢ.....	144
Қудратова Ф.Р. ТАКМИЛДИҲИИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ҶАЛБИ САҶМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	151

Убайдуллозода Ф. СОҲИБКОРИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАҲАВУЛЛОТИ НАЗАРИЯИ ОЛИМОНИ ВАТАНӢ: НАЗАРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, АМАЛИЯ.....	160
Обидов К.Р., Гурезова Ш.А. БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ РУШДИ «МАБЛАҒГУЗОРИИ САБЗ» ДАР ТОҶИКИСТОН.....	171
Холиқзода А.Ю., Комилов Н.Б. МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ СОҲАИ ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ.....	178
Давлатов Г.П. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОҲАИ ҶОРВОДОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	189
Комилов Н.Б., Тешаев М.С. ТАРҲРЕЗӢ ВА ДУРНАМОИ ҲАҶМИ ИСТЕҲСОЛӢ МАҲСУЛОТҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ОБӢРИШАВАНДАИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ.....	198
Амиров М.С. ХАРИТАИ АРЗӢБИИ ХАВҲҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР КОРҲОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	208
Нуралӣзода Н., Саидова Ш.Т. САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИӢТИ МИЛЛӢ ВА АФЗАЛИЯТҲОИ РУШДИ ОН.....	217
Мирзозода А.Д., Гадоев Ҳ.С. МЕХАНИЗМИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОНИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ.....	223
Эмомов М., Давлатова Н., Давлатёрова Б. ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВӢ: МУБРАМИЯТИ ФАӢОЛГАРДОНИИ МОЛҲОИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ.....	236
Давлатзода Д.Ш. РОҲҲОИ ТАКМИЛИ РАВАНДҲОИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	246
Хайров Э.Қ. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	257
Каримов Ш. М., Ҷалилзода У. А. НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.....	266
Камышева А.О. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ В УПРАВЛЕНИИ ТУРИСТИЧЕСКИМ ОБРАЗОВАНИЕМ.....	274
Маъруфов А.М. ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ БА РУШДИ УСТУВОРИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ.....	282
Қосимов Т.А. ДУРНАМОИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ САБЗАВОТКОРӢ ДАР ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ХОҶАГИДОРИИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	292
Ашурмахмадиён Ф.А. ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ТАШАККУЛИ САРВАРӢ ВА СУДОВАРИИ ОН ДАР МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИР.....	300
Сохибов А.Н. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	305
Ҷурахонов О.Ҳ., Чиллаев С.Н. ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ БЕРУНА БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ БОНКҲО	317
Давлатзода М.Т. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ КЛАСТЕРИ САӢӢӢӢӢ - РЕКРЕАТСИОНӢ ОМИЛИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИӢТИ ҲУДУДӢ.....	325

Ҳочиева Ш.А., Оқилов Ф.М. ТАШКИЛИ НИЗОМИ ҲАМГИРОИ ТАЪМИНОТИ БАҲИСОБГИРӢ-ТАҲЛИЛИИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ САБУК.....	334
Саъдуллозода С.С., Мирзоев Ф.С. МИРОВОЙ ФИНАНСОВЫЙ КРИЗИС: СИТУАЦИЯ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	344
Шарофуддинзода Д.Ш. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИЛМИВУ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА.....	354
Маҷидов П.А., Чалилзода У.А. САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР.....	363
Аҳтамов Ҳ.С., Ғуломов З.Т. ТАШАККУЛИ СТРАТЕГИЯИ ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУХРОНӢ ДАР СОҲАИ САЙЁҲӢ.....	372
Ҳамидзода М.Х. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ СТРАТЕГИЯИ МАРКЕТИНГӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ.....	384
Давронзода Б.Д. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲИСОБОТИ ҲАМГИРОШУДАИ МОЛИЯВӢ ДАР КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР.....	393
Неъматуллозода Ф.Н. ЗАРУРИЯТИ ТАКМИЛИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР СТРАТЕГИЯИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ.....	404
Раҷабзода Ҳ.Ч. МОҲИАТ ВА АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АУДИТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”	421
Чумаев И.Қ. НАРХГУЗОРӢ ВА СИЁСАТИ НАРХӢ ДАР БОНКҲО.....	428
Файзуллоев Ҳ.П. НАҚШИ ТАҶЗИМИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	437
Чураев Ш.Н. АРЗЁБИИ НАҚШИ ИМТИЁЗҲОИ ГУМРУКӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	444
Мирзоев Б.Р. ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ МОТИВАЦИИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ.....	452
Зубайдов Ҷ.И., Ашӯрзода Ш.М. ТАШАККУЛӢИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ҶУМҲУРӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ.....	465
Гаюров Г.Х., Одинаев С.П. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ БАНКОВСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ.....	477
Аҳлиддини Ф. БАҲОДИҲИИ ИҚТИДОРИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....	489
Авғонов Н.А. АРЗЁБИИ НАҚШИ ДАРОМАДҲО ВА ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ КИШВАР.....	494

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.
4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сархат аз гӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.
5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.
6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд мухтасар асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаҳо дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.
7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инхоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)
8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.
9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.
10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.
11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.
12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.
13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Фарайдунов О.
Мухаррирон: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Ҷ.М.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Фарайдунов О.
Редакторы: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Дж.М.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Faraidunov O.
Editors: Hamroev M.I., Khudoyberdiev J.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ҷ. Худойбердиев

Ба чоп супорида шуд 18.12.2024.
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 32,25 ҷ. ҷ.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев

Сдано в набор 18.12.2024.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 32,25 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev

Signed to print on 18/12/2024
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 32,25 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE